UC-NRLF
B 3 870 743

Digitized by Google

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
AUG 21 1980
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

VANREDNI BROJ

1980

Digitized by Google

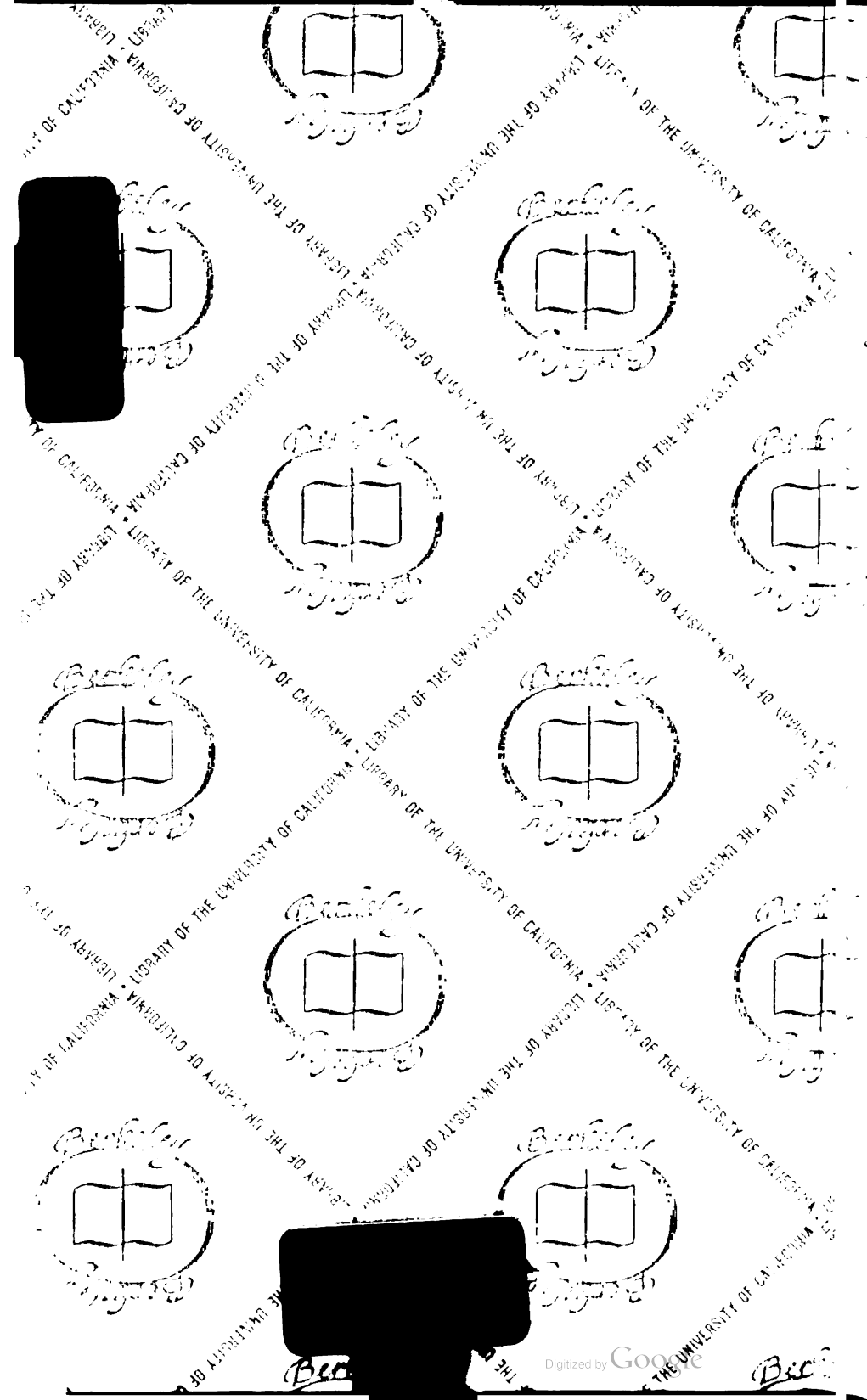
Digitized by Google

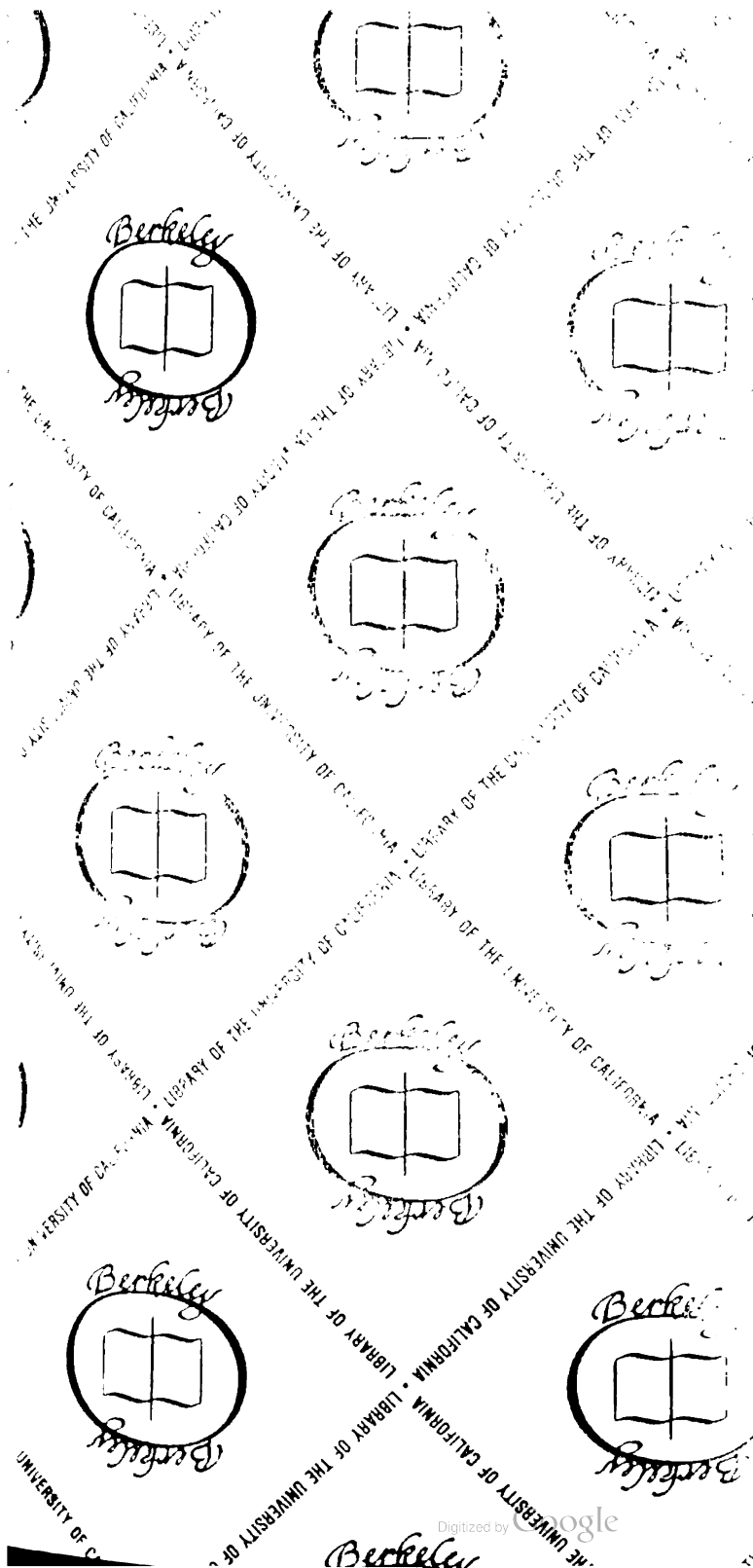
Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
AUG 21 1980
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

VANREDNI BROJ

1980

Digitized by Google

SOCIJALIZAM

HX 8 S614 V.23:4-5 MAIN

Digitized by Google

SOCIJALIZAM

HX 8 S614 V.23:4-5 MAIN

Digitized by Google

Digitized by Google
SOCIJALIZAM HX 8 S614 V.23:4-5 MAIN

SOCIJALIZAM HX 8 S614 V.23:4-5 MAIN

UC-N
B 3

Digitized by Google

UC-NRLF
B 3 870 743

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

LIBRARY
AUG 21 1980
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

MAIN/UC-B

VANREDNI BROJ

1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro-račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980
Vanredni broj

Naš Tito 3

Proglas Centralnog komiteta SKJ i Predsedništva SFRJ 15

Stevan Doronjski
Reč na sahrani druga Tita 22

Lazar Koliševski
Poslednji oproštaj od druga Tita 28

Titovo revolucionarno delo i misao

Pero Damjanović
Josip Broz Tito 33

Vladimir Bakarić
Tito i revolucija 68

Edvard Kardelj
Tito i Komunistička partija Jugoslavije 81

Veljko Vlahović
Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ 118

Nikola Ljubičić
Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana 129

Fabijan Trgo
Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata 151

Radoslav Ratković
Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu 163

Jovan Raičević
Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje 171

Jovan Đorđević
Titova misao o samoupravljanju 200

Najdan Pašić
Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije 215

Miloš Minić
Tito — neimar pokreta nesvrstanosti 227

Leo Mates
Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima 241

Fuad Muhić
Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti 261

Ivan Laća
Tito — historijska ličnost 283

Digitized by Google

Содержание

Наш Тито 3

Воззвание Центрального Комитета СКЮ и Президиума СФРНЮ 15

Стеван Дороньский
Речь на похоронах товарища Тито 22

Лазарь Колишевский
Последнее прости товарищу Тито 28

Революционное дело и мысль Тито

Перо Дамьянович
Иосип Броз Тито 33

Владимир Бакарич
Тито и революция 68

Эдвард Кардель
Тито и Коммунистическая партия Югославии 81

Велько Влахович
Тито и подтверждение антидогматических воззрений и практики СКЮ 118

Никола Любичич
Военная стратегия Тито и общенародная оборона 129

Фабиян Трго
Самобытность стратегии народно-освободительной войны 151

Радослав Ратькович
Единство революционной практики и теории в деле Тито 163

Иован Раичевич
Народно-освободительная мышление социалистической революции Тито и национальный вопрос 171

Иован Джорджевич
Мышление Тито о самоуправлении 200

Найдан Пашич
Интересы рабочего класса — стратегический исходной пункт концепции Тито о социалистической самоуправленческой демократии 215

Милош Минич
Тито — строитель движения неприсоединения 227

Лео Матес
Внешнеполитические концепции Тито и его роль в международных отношениях 241

Фуад Мухич
Философские предпосылки исторической роли личности Тито 261

Иван Лача
Тито — историческая личность 283

Contents

Our Tito

Proclamation of the Central Committee of the LCY and Presidency of Yugoslavia 1

Stevan Doronjski
His Oration at the Funeral of Comrade Tito 2

Lazar Koliševski
The Final Leave-Taking from Comrade Tito 2

Tito's Revolutionary Work and Thought

Pero Damjanović
Josip Broz Tito 33

Vladimir Bakarić
Tito and the Revolution 68

Edvard Kardelj
Tito and the Communist Party of Yugoslavia 81

Veljko Vlahović
Tito and Reaffirmation of the Anti-Dogmatic Views and Practice of the LCY 118

Nikola Ljubičić
Tito's Military Strategy and Total National Defence 129

Fabijan Trgo
The Source of the Strategy of the National Liberation War 151

Radoslav Ratković
The Unity of Revolutionary Practice and Theory in Tito's Work 163

Jovan Raičević
Tito's National Liberation Thought on Socialist Revolution and the National Question 171

Jovan Đorđević
Tito's Thought Regarding Self-Management 200

Najdan Pašić
The Interests of the Woorking Class — the Strategic Point of Departure in Tito's Concept of Socialist Self-Managing Democracy 215

Miloš Minić
Tito — Architect of the Movement of Nonalignment 227

Leo Mates
Tito's Foreign-Policy Concepts and Role in International Relations 241

Fuad Muhić
Philosophical Postulates to the Historic Role of Tito's Personality 261

Ivan Laća
Tito — An Historic Personality 283

Digitized by Google

Naš Tito

U tiho nedeljno popodne, četvrtog maja, zauvek je zaspao Čovek, čije se ime spaja s imenom njegove i naše zemlje. Posle dugih putovanja došao je k nama kao čovek iz bajke, posvršavao mnoge poslove, i opet se vratio u bajku! Nastanio se on već odavno u dečjim čitankama, ali od sada će nastaviti trajno tamo da živi, u udžbenicima istorije i savremenog marksizma, u enciklopedijama i rečnicima jezikâ mnogih naroda, u kazivanjima dece i ljudi, u nikad dovršenim pričama radnikâ, htenjima radnikâ, radnih ljudi, tvoraca novog društva... U pričama mornara što plove morima i dopiru do svih kontinenata, do dalekih šarolikih otoka, povezujući ljude i narode ove planete.

Na kraju svog dugog i velikog puta, uz neizmerni bol i grč ljudi i narodâ njegove odvažne zemlje i uz zahvalnost predstavnikâ bezmalo celog sveta u kome živimo, taj Čovek nastaviće svoj večiti san među ružama, u vrtu doma u kome je živeo. Na beloj mermernoj ploči urezano je samo njegovo ime: Josip Broz Tito, 1892—1980. Jednostavno, kao što je i on bio jednostavan, ali dovoljno da se shvati da iza tog imena ostaje grandiozno revolucionarno delo i misao. Za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju i progresivni savremeni svet, za revolucionarnu društvenu misao smrt ovog Čoveka je ne-

Digitized by Google

izmeran gubitak. Praznina koja nastaje smrću ovog giganta dvadesetog stoleća — kako ga nazvaše mnogi strani revolucionari i državnici — uskoro će se osetiti.

•

I

Tito je bio, pre svega, revolucionar, u istinskom značenju te reči. Sudelovati sedam decenija, na ovaj ili onaj način, u radničkom pokretu, u rušenju kapitalističkog društva i svih njegovih tvorevina; sudelovati na čelu pobedonosne, autentične socijalističke revolucije u svojoj zemlji i stalno širiti svest o njenim oslobodilačkim mogućnostima i potrebama, humanizmu, sreći ljudi i narodâ — to je bio pravi i jedini Titov životni poziv. Neprestana borba bila je sastavni element takvog, svesno izabranog životnog puta. A on se borio s takvom strašću, s takvom divovskom snagom i čeličnom voljom, s takvim uspehom, ali i s takvom odgovornošću pred svakim novim izazovom revolucije — kao malo ko od njegovih savremenika. Prevalio je dug i mukotrpan put: od sina siromašnog kumrovečkog seljaka do radnika, fremtera što ide »trbuhom za kruhom«, vojnika koji je protiv rata, učesnika Oktobarske revolucije; od člana Partije i sindikalnog aktiviste do borca za radnička prava, tvorca zagrebačke antifrakcijske linije, strastvenog proletera koji je osam puta bacan u tamnicu; od energičnog i neumornog partijskog radnika i ilegalca što sređuje stanje u organizacijama i rukovodstvu do iskusnog revolucionara koji staje na čelo Partije... I, najzad, kao kruna svega toga, nastala je jedna preporođena Komunistička partija Jugoslavije, vajana Titovom rukom i zadojena Titovim duhom, jedina komunistička organizacija koja je u porobljenoj Evropi tokom Drugog svetskog rata izvela samostalnu revoluciju. Izgradnja takve partije bila bi dovoljna za jedan ljudski život, odnosno njen tvorac bi se mogao ponositi takvim delom i da ništa drugo nije učinio. Sličnu misao izrekao je i Engels kada je govorio na Marksovom grobu o njegovom doprinosu stvaranju Međunarodnog radničkog udruženja.

Tito je, kao i Lenjin, revoluciji prišao sa stanovišta organizacije. Njihova stalna borba — razume se, u različito vreme i u različitim istorijskim uslovima — za partiju, njihova koncepcija komunističke organizacije i njeno osavremenjivanje uvek su pretpostavljali činjenice dolazeće revolucije. Tačnije, aktuelnost revolucije, što je omogućilo i Lenjinovoj i Titovoj partiji da izvedu autentične revolucije u svojim zemljama, pa i da se potvrde, svaka na svoj način, kao »partije u velikom istorijskom smislu«, što je bila i Marksova vizija o proleterskoj partiji.

Tito će, međutim, nakon političke pobede revolucije, još tri i po decenije biti na čelu Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, što će mu omogućiti da dalje

Digitized by Google

razvija i produbi svoju originalnu misao o modernoj komunističkoj organizaciji. Jer, u uslovima socijalističkog samoupravljanja Savez komunista postaje avangarda novog tipa i novih istorijskih naloga revolucije. To nije organizacija koja, u sprezi sa državom, deluje i vlada »u ime radničke klase«, nego je s njom i u njoj deluje kao njena unutrašnja pokretačka snaga. Snaga, dakle, koja ne komanduje, već služi klasi kao instrument za intenziviranje njene borbe. Titov Savez komunista nije partija koja postoji po sebi i za sebe, već dobrovoljna svesna organizacija koja se prepoznaje po biću jugoslovenske revolucije; on ne deluje sa pozicija posednika »apsolutne vlasti« i »apsolutnog znanja«, već kao subjekt koji u svakodnevnim društvenim kretanjima otkriva interese klase i njene istorijske ciljeve i osmišljava akcije za njihovo ostvarenje. Tito je učio Savez komunista da deluje ne kao vlast nad ljudima, već na osnovu »umnog principa«, što je uvek bio i njegov revolucionarni kredo.

Tito se ponosio Savezom komunista, iako je uvek tražio od njega »više i bolje«, a komunisti Jugoslavije ponosili su se drugom Titom, kao svojim vođom.

II

Lenjin i Tito su, opet svaki na svoj način, bili neimari i mislioci revolucija kojima su bili na čelu. Oktobarska revolucija je označila eru pobede socijalizma u jednoj zemlji, što je Lenjina, kao njenog sjajnog vođu, učinilo simbolom toga vremena, posebno u komunističkom pokretu, koji je tada bio organizovan kao jedinstvena svetska partija. Jugoslovenska revolucija, izvedena u specifičnim uslovima borbe protiv fašizma, bila je anticipacija kvalitativno novog, revolucionarnog procesa, začetog još u toku Drugog svetskog rata, u njegovom raspletu, a osobito u posleratnom hladnoratovskom zapletu i suprotnostima među blokovima i velikim silama. Kao istorijska ličnost koju je izbacio Drugi svetski rat i kao vođa jedne originalne revolucije, Tito je vizionarski shvatio revolucionarni proces koji je nastao na snažnim talasima antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije narodâ i koji je otpočeo da prožima planetu, pa je, u krajnjoj liniji, postao simbolom socijalizma kao svetskog procesa.

To i jeste vrhunac Titovog dela kao revolucionara i savremenog marksističkog mislioca. Ali put do tog vrha bio bi nemoguć da se Tito prethodno nije potvrdio kao vođa autentične revolucije u sopstvenoj zemlji.

Tito je snažno razvio misao i praksu socijalističke revolucije. Njegova revolucionarna vizija bila je presudna u utvrđivanju i ostvarenju koncepcije i ciljeva Narodnooslobodilačke borbe, njezine širine, suštine i konačnog ishoda.

Digitized by Google

»Naša narodnooslobodilačka borba — kaže Tito 1942. go dine u svom poznatom radu »Nacionalno pitanje u Jugoslavij u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe« — ne bi bila tak uporna i tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, pobjedu nad onima koj su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavi je... Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jed na fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored općejugoslo venskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Crnogoraca, Šiptara, Muslimana itd.; kada na rodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugo slavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

Dve jednostavne ali velike Titove parole: »Smrt fašizmu — sloboda narodu« i »Bratstvo i jedinstvo« podigle su porobljene narode Jugoslavije na ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika, na pobunu »naivnog narodnog tla«, a kad se u njegovoj dubini, po Marksu, iskra revolucije upali — ona izaziva nezaustavljiv požar. Tito je bio personifikacija te pobune, a njegove ideje-vodilje ubrzo su ovladale svešću boraca, širokih narodnih masa, i postale materijalna, pokretačka snaga revolucije. Tako je narodni ustanak od svog početka prerastao u organizovani svenarodni oslobodilački rat, koji nije vođen u znaku »čistih« klasnih parola poznatih proleterskih revolucija. Ali, to ne znači da klasnog rata nije bilo. Građanski rat, prožet sadržajima klasno-političke i bratoubilačke borbe, narodnooslobodilačkom pokretu i njegovoj vojsci su stalno nametali okupatori i kvislinške vojne formacije unutar svake nacije i narodnosti, kojima se priklonila sva krupna i pretežno srednja i sitna buržoazija, kao i kraljevska izbeglička vlada. Politička i vojna strategija Partije s Titom na čelu ostala je dosledna: borba protiv okupatora, ali i borba protiv domaćih izdajnika, što je, s obzirom na klasno-političke ciljeve kvislinških pokreta, još od samog početka dijalektički spojilo borbu za nacionalno oslobođenje sa borbom za socijalno oslobođenje, odnosno oslobodilački rat sa socijalističkom revolucijom. Narod se borio sa svojom vojskom za slobodu, ali je u vatri te borbe svuda, i na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji, stvarao narodnooslobodilačke odbore kao organe nove vlasti, kao garantiju da se u oslobođenoj Jugoslaviji više neće vratiti buržoaski nenarodni režim. Time je, a odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a i na državno-pravnom nivou, bilo u osnovi rešeno pitanje vlasti — bitno pitanje svake revolucije.

Kao Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Tito je razradio strategiju naše oružane borbe, čime je obogatio i savremenu vojnu nauku. On je kategorički odbacio savete koji su mu davani sa

Digitized by Google

strane da ne treba ići na širok oslobodilački rat i revoluciju, već borbu protiv okupatora svesti na gerilske grupe, diverzije i sabotaže — na takozvani pokret otpora. Istorija je Titu dala puno pravo.

Tito je u radničkoj klasi, pored njene prirodne težnje za sopstvenim oslobođenjem, uočio i njenu duboku klasnu zainteresovanost da se javi i u ulozi nosioca nacionalnog oslobođenja ugnjetenih nacija i narodnosti u staroj Jugoslaviji. Stoga je u Titovoj strategiji Narodnooslobodilački rat i dobio dimenzije socijalističke revolucije, a socijalistička revolucija dimenzije Narodnooslobodilačkog rata, odnosno klasna i nacionalna komponenta revolucije su dijalektički bile povezane i međusobno uslovljene. Otuda i Titova zaokružena misao o narodnooslobodilačkoj socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji kao novoj i osobenoj pojavi u konkretno-istorijskoj praksi socijalističkih revolucija, koja ima svetski i univerzalni karakter i predstavlja doprinos savremenoj marksističkoj teoriji revolucije.

Titova parola »Bratstvo i jedinstvo« ne izražava samo način rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, čime je oživotvorena Marksova ideja o »samoodređenju naroda« i Lenjinova misao o neotuđivom pravu »svakog naroda na samoopredeljenje« — nego ima širi i dublji istorijski smisao. U oblasti nacije i nacionalnog pitanja Tito je ne samo razvio Marksovu i Lenjinovu misao, nego je stvorio i svoje sopstveno učenje o subjektivitetu narodâ u savremenoj epohi. U bîti tog učenja stoji stav da je subjektivitet narodâ nezamenljiva pokretačka snaga istorije, da nacionalna i socijalna komponenta revolucionarnih procesa i društvenih preobražaja čine dijalektičko jedinstvo opšteljudske emancipacije i socijalizma kao svetskog procesa.

III

Tito ne shvata socijalizam kao »izgradnju«, materijalnu i svu drugu, jednog društva, kao neko gotovo stanje, već kao permanentni proces socijalističke revolucije, niti, pak, revoluciju shvata kao puki čin osvajanja političke vlasti, koju treba samo jačati i braniti od unutrašnjih i spoljnih neprijatelja i razvijati materijalnu bazu društva.

»Naša revolucija teče — kaže Tito — jer stvaranje socijalizma je revolucionaran put. Kažem revolucija, jer to je revolucionaran preobražaj društva u svakom pogledu.« »Mladi treba da znaju da se svijet ne mijenja tako da se jedno prekine a nešto drugo nastane, već da jedno iz drugog izlazi i razvija se.« »Za koga mi gradimo socijalizam? Za čovjeka. Za ljude koji će doći kasnije, ili za one koji sada žive. Ja mislim i za ovog čovjeka i za buduće generacije.«

Digitized by Google

Upravo takva saznanja, nošena revolucionarnom strašću i dinamičnošću njegove ličnosti, omogućila su drugu Titu da stalno pokreće nove promene, da se revolucija shvati kao proces koji prevazilazi postojeće i otvara viziju novog. A kada je, u junu 1950. godine, sa govornice Narodne skupštine izbacio parolu: »Fabrike radnicima«, dobro staro ali zaboravljeno geslo radničkog pokreta, otpočela je jedna nova era socijalizma — socijalizma sa demokratskim, humanim, ljudskim likom. »Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke — rekao je tada Tito — još nije bila ostvarena akciona parola »Fabrike radnicima«, jer parola »Fabrike radnicima, zemlja seljacima« nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja u sebi ima duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo izgraditi socijalizam... Hoćemo li čekati da svi radni ljudi budu jednako pametni i sposobni da upravljaju preduzećima? Razumije se da nećemo, jer bismo u tom slučaju beskrajno dugo čekali. Baš u procesu upravljanja, u neposrednom procesu rada i upravljanja svi radnici će steći potrebno iskustvo.«

U tom poznatom Titovom referatu data je programska vrednost nanovo shvaćene i primenjene stare parole radničkog pokreta, s jedne, i učinjen istorijski raskid s dotadašnjim birokratskim shvatanjem i praksom »izgradnje socijalizma«, s druge strane. Jer »preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke« nije trajno osiguran rast subjektiviteta radničke klase, niti njen odlučujući društveno-ekonomski i politički uticaj u upravljanju društvom. Klasa, dalje, kao revolucionarni subjekt ne može razvijati vlastiti subjektivitet u uslovima državno-svojinskog monopola, jer se taj monopol temelji na razdvojenosti rada i upravljanja, na zadržavanju i sabijanju klase u granice njenog najamnog bića. Podržavljenje sredstava za proizvodnju ne osigurava stvarnu diktaturu proletarijata, kao bitnu Marksovu odrednicu velike epohe prelaza od kapitalizma ka socijalizmu i komunizmu, jer se u istorijskoj praksi pokazalo da je, umesto diktature proletarijata, i u njeno ime, mogućna i »diktatura nad proletarijatom«.

Klasno-političkom i teorijskom analizom tog negativnog toka i prakse socijalizma Tito je odlučno reafirmisao parolu »Fabrike radnicima« i dao joj novo značenje i smisao, a sve u duhu Marksovog shvatanja socijalizma i komunizma kao asocijacije slobodnih proizvođača. Time je Tito, i u teoriji i u praksi, razvio jedno kvalitativno novo shvatanje subjektiviteta radničke klase, njene samodelatnosti, bez čega ne može biti ostvarena njena oslobodilačka i istorijska misija. Radnička klasa trajno osigurava stalno jačanje i širenje svog subjektiviteta prvenstveno putem korenitih promena u odnosima rada i

Digitized by Google

proizvodnje, kroz samodelatnost radništva, čime je i klasna bît diktature proletarijata dobila puniji sadržaj.

Na Titovom poimanju parole »Fabrike radnicima« stvaralo se i neprestano se stvara i razvija socijalističko samoupravljanje, kao globalan sistem društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i etičkih odnosa — samoupravna teorija i praksa, čijem je razvitku Tito posvetio svoju neiscrpnu revolucionarnu energiju i intelektualne sposobnosti u poslednje tri decenije svog plodnog života.

IV

Boreći se za afirmaciju i priznanje nove Jugoslavije u okviru antihitlerovske koalicije, Tito je, još u toku rata, kod vodećih sila te koalicije otkrio njihovu sklonost da međusobno dele svet na svoje sfere uticaja. Topovi su još uveliko grmeli kada je Tito, 1944. godine na Visu, istakao parolu »Tuđe nećemo, svoje ne damo!« On je vizionarski predvideo da pobeda nad fašizmom neće označiti i istinsku slobodu narodâ da budu gospodari na svome, da će velike sile nastojati da kroje granice malih država, da se mešaju u njihov unutrašnji život. Tom parolom Tito je odlučno izrazio spremnost da brani teško izvojevanu slobodu i tekovine revolucije, da Jugoslavija, iako relativno mala zemlja, nikad više ne dopusti da bude moneta za potkusurivanje među velikim silama. Uzgred rečeno, na toj paroli je kasnije uobličen sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, kojim se ujedno odgovara i na pitanje o ulozi oružanih snaga u socijalističkom društvu.

Istorija je potvrdila da je parola »Tuđe nećemo, svoje ne damo!« imala programski karakter, da je bila početni element u stvaranju velike Titove međunarodne strategije.

Prvi pritisci su došli sa Zapada oko utvrđivanja jednog dela naših granica i položaja naših manjina koje su otrgnute od matice zemlje, a ubrzo i sa Istoka, ali iz drugačijih motiva i pobuda. Kominterne, istina, više nije bilo, ali se rodio novi rukovodeći centar sa ciljem da ideološki vlada i arbitrira u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. Došlo je do nezapamćene informbirovske klevetničke kampanje protiv naše zemlje, Partije i revolucije, inspirisane i podsticane od Josifa Visarionoviča Staljina.

Nova Jugoslavija je tada izdržala veliku istorijsku probu, ličila je na Njegoševog »siraka bez igdje ikoga«. Ali, dosledan sebi, Tito je hrabro i odlučno rekao Staljinu — ne! Jer nije bio u pitanju nekakav međudržavni spor koji se ne bi mogao rešiti putem zajedničkih pregovora, mada je takvih inicijativa

Digitized by Google

bilo s Titove strane, već se radilo o bitnim razlikama u shvatanju puteva razvoja socijalizma i odnosa među socijalističkim državama i komunističkim partijama. Stoga je Tito prvi otvorio kritiku staljinizma, kao sistema ekonomskih, političkih i etičkih odnosa, ali se ta kritika odigrala pre Staljinove smrti, a ne posle nje, što znači da je bila anticipativna i dalekosežna, jer je otvorila proces uvođenja jugoslovenskog društva u istorijsku realizaciju biti vlastite revolucije, na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Iako lično klevetan i negiran u to vreme od svake komunističke partije na svetu — istina, od neke više a od neke manje — Tito je sve to uklanjao ustranu kao paučinu, odgovarao je samo u slučaju krajnje potrebe, jer je duboko verovao da istorija radi za njega. I umro je poštovan od komunističkih i drugih organizacija radničke klase celog sveta, bez obzira na to slagale se one ili ne, delimično ili u celini, sa njegovim shvatanjem socijalizma. Jer Tito je uneo novi duh u radnički pokret; na primeru svoje zemlje je pokazao i dokazao ne samo mogućnost različitih puteva u socijalizam, nego i to da je vremenom to postala neminovna zakonitost; izborio je pravo za ravnopravne odnose među komunističkim partijama, a protiv mešanja u unutrašnje odnose drugih i za odgovornost komunista pred svojom radničkom klasom i svojim narodom; postao je nosilac, i po oblicima i po suštini, dobrovoljne internacionalističke solidarnosti, novog internacionalizma. Ti principi su prvi put ugrađeni u Beogradskoj i Moskovskoj deklaraciji, koje su potpisali predstavnici Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Sovjetskog Saveza.

Titova strategija u zemlji i u svetu obelodanila je veliku činjenicu da revolucije našeg veka nisu samo jednostavan politički čin istorijskog raskida, već da predstavljaju takav proces koji nije moguće zatvoriti ni u jednu unapred utvrđenu i dogmatizovanu šemu, ma koliko se ona opravdavala i kitila revolucionarnim frazama. Jer svako ko veštački preuzima tuđi »model društva«, ko gradi socijalizam po tuđem uzoru — taj sebe unapred osuđuje na neuspeh, pošto se otuđuje i udaljava od stvarnih potreba i interesa vlastite klase i naroda.

Revolucionarni proces svoje epohe Tito nije, ni u institucionalnom ni u faktičkom smislu, vezivao samo za radnički pokret, već ga je shvatao kao planetarni fenomen, koji se probija i razvija kroz i na protivrečnostima savremene epohe, a pre svega kroz razuđene lavirinte duboke krize savremenog kapitalizma i savremenog socijalizma. Ne samo krize u njenom eminentnom ekonomskom, nego i u moralno-etičkom i u civilizacijsko-kulturnom značenju. Ili, drugačije rečeno, puca i rastače se svetski etatizam kao globalni društveni odnos, a kroz

Digitized by Google

njegove pukotine i na njegovim ruševinama na istorijsku scenu stupa socijalizam kao svetski proces. To je objektivna strana tog revolucionarnog procesa, a ona subjektivna predstavljena je mnoštvom nacionalnih partija i pokreta, međusobno različitih i u prostoru i u vremenu, te otuda i izdiferenciranih i ideološki i politički. Jedinstvo snaga socijalizma kao svetskog procesa može se shvatiti samom činjenicom njihovog postojanja, istovetnošću njihovog opšteg cilja, a ne poništavanjem onoga po čemu one jesu, to jest njihovih istorijskih uslova, klasnih ili nacionalnih težnji, zakonomernosti njihovih vlastitih interesa. Ideološki pluralizam postaje snaga, a ne slabost razvoja socijalizma kao svetskog procesa. Na toj osnovi je jedino i mogućna dobrovoljna i ravnopravna saradnja i solidarnost tih socijalističkih snaga.

Vizionarski otkrivajući tendencije razvoja revolucionarnog procesa u svom vremenu, Tito je otpočeo odlučnu borbu za mir i miroljubivu koegzistenciju, a protiv vojno-političkih blokova. Dubokom analizom toka i rezultatâ velike antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije narodâ i u okviru svojih »puteva mira« Tito će — sa Nehruom, Naserom i drugima — inicirati i osnovati pokret i politiku nesvrstanosti. Tito je lično učestvovao na svim konferencijama šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, dao ogroman doprinos stvaranju ekonomske i političke platforme pokreta i univerzalizaciji principa politike nesvrstanosti.

Inicirajući pokret nesvrstanosti, insistirajući na njegovom međunarodnom ugledu i uticaju, Tito je otvorio političku viziju sveta bez blokova, sveta u kome će nove društvene snage voditi odlučujuću borbu protiv imperijalizma, neokolonijalizma, hegemonizma, a za nove, ravnopravne međunarodne političke i ekonomske odnose. Hod istorije potvrdio je i neprekidno potvrđuje ispravnost te politike stalnim jačanjem moralnog i političkog uticaja pokreta nesvrstanosti u međunarodnim odnosima. Jer politika tog pokreta udaljava svet od rata i približava ga miru; politika nesvrstanosti se bori za mir i miroljubivu koegzistenciju, a ne ometa društveni preobražaj i klasnu borbu ni u jednoj zemlji; politika nesvrstanosti predstavlja društveni okvir u kome se neometano može razvijati socijalizam kao svetski proces; politika nesvrstanosti shvata i osmišljava istorijsku epohu u kojoj su na političkoj sceni aktivno prisutne sve potlačene klase, svi socijalni slojevi, sve nacije i narodnosti, sa težnjom da izraze svoje interese i izbore svoja prava. U takvom svetu, punom neizvesnosti i nedoumica, pokret nesvrstanosti javlja se kao sinteza borbe ogromne većine naroda sveta za nacionalni identitet i socijalnu emancipaciju. Politikom nesvrstavanja Tito se nije samo suprot-

Digitized by Google

stavljao podeli sveta na blokove, već je otvarao i mogućnosti i perspektive novim društvenim snagama koje su stupile na istorijsku scenu, sa svojim težnjama i nadanjima, da ostvare svoju nacionalnu i socijalnu emancipaciju.

Tito je pokrenuo proces stvaranja novih društvenih i državnih odnosa u svetu. Njegovo poimanje detanta i politike aktivne miroljubive koegzistencije zemalja, nezavisno od njihovog društvenog uređenja, izražava težnju da se oslobode sve društvene snage i njihove potencije za društveni progres, socijalne preobražaje i socijalizam u svetu.

V

Tito je revolucionar, marksist i političar koji svoju misao nije izlagao, strogo uzev, na akademski, već na životan način. Sva Titova misao je okrenuta samom životu, načinu njegovog revolucionarnog proizvođenja. Stoga njegova misao uvek upozorava i na opasnost od doktrinarstva, dogmatizma i diletantizma, uvek se zalaže za kriterijum pravog — istorijskog suda. U Titovoj političkoj misli treba tražiti pravu filozofiju revolucije, a u njegovom revolucionarnom delu — zbiljski smisao takve filozofije. Ta misao nadahnjuje ne samo Jugoslovene, nego i mnoge ljude i narode širom naše planete, mada će Titovo delo i misao tek posle njegove smrti dobiti mnogo širu i dublju naučnu i teorijsku ocenu i valorizaciju.

Tito je, poput Anteja, već decenijama neraskidivo vezan za sudbinu svoje zemlje, njene revolucije, njenih ljudi, naroda i narodnosti. Na nauci je da odgovori na pitanja: kakva je to »magična moć« bila u tom čoveku koja je plenila radne mase i narode i uvek ga potvrđivala kao vođu revolucije, Partije i države? Kako je taj čovek uspeo da raspali Prometejev oganj u srcima ljudi, da u njima probudi neugasivu težnju za postignuće gotovo neostvarljivih ciljeva, spremnost da jurišaju na nebo? Da li, možda, time što je, »ukravši vatru s neba«, osvetlio put svojim narodima i zauvek potkopao veru u moć bogova: nebeskih i ovozemaljskih. Nije li, u znak zahvalnosti i poštovanja prema tom čoveku, i nikla pesma o onom »svemu što je u pepelu na dnu naših srca skrito, u vatru je razbuktao drug nam Tito, Tito . . .« Ta prometejska veza naroda i Tita, i revolucije i Tita, dobila je jedno novo značenje: ličnost i istorija spojili su se u svojoj uzajamnoj identičnosti. Titova istorijska uloga nije se realizovala ni kao »kult« institucija i sistema, niti kao »lični kult«, nego kao autoritet u onom smislu kako je nekada pisao Engels. »Kult« i »autoritet« se ne razlikuju samo kao pojmovi, već u prvom redu kao praksa koja stoji iza njihovih određenja. Stoga će istoričari i naučni-

Digitized by Google

ci, na Titovom primeru, moći da obogate dosadašnja saznanja o pitanju uloge ličnosti u istoriji.

Snaga Titovog velikog autoriteta i ugleda, svakako, leži u njegovom ukupnom revolucionarnom delu i misli, ali — bar se nama tako čini — ni to delo ni ta misao ne bi zadobili onaj univerzalni značaj i dignitet da ih njihov tvorac, kao revolucionar i marksist, nije duboko prožeo istinskim humanizmom. Nadasve, humanizmom koji je zračio iz same Titove ličnosti.

»Treba znati — rekao je Tito 1957. godine u svom govoru u Zrenjaninu — ući u lični život čovjeka i razumjeti njegove teškoće, jer svaki je čovjek čitav svijet za sebe, biće koje ima veselih i tužnih trenutaka u životu. Nije za to potrebno biti neki psiholog; dovoljno je biti čovjek, imati srce i osjećati za ljude. Mi nismo, razumije se, neki samarićani: ali, mi smo komunisti, a komunisti moraju u prvom redu biti humanisti. Oni moraju da shvate da su ljudi koji moraju biti u službi svome narodu. A u čemu je sreća i život ljudi, to ja ne mogu ocijeniti; ni ja, niti ko drugi. Čitav narod zna u čemu je njegova sreća i to mora za nas biti putokaz.«

Tito je imao veliki autoritet, moć uticaja i nepodeljeni ugled za sve vreme dok se nalazio na najodgovornijim položajima u Savezu komunista, našem društvu i državi, ali, zahvaljujući humanizmu njegove vlastite ličnosti, on nije prekoračio granicu koja bi dovodila u pitanje integritet drugih ličnosti i ljudsko dostojanstvo, nisu ga opijali ni slava ni velika priznanja, niti je sebe smatrao usrećiteljem ljudi i naroda. Bio je i ostaće jedinstven i neponovljiv — naš Tito.

To je pokazao i poslednji oproštaj od njega, ali ne samo naših ljudi i naroda. Koliko je Tito cenjen i poštovan u svetu, pokazala je ne samo njegova sahrana po nezapamćenom broju prisutnih svetskih lidera i političara, nego i sve ono što je rečeno i napisano tih tužnih dana o Titu i Jugoslaviji širom sveta. Zašto je to tako kad se zna da je današnji svet podeljen, da je njegova stvarnost vraški složena i zamršena, da su međunarodni odnosi ozbiljno ugroženi i poremećeni?

To tek treba šire analizirati, ali moguće je, verovatno, više odgovora na takvo pitanje, u zavisnosti od toga ko ih daje, ali se teško može poreći njihov zajednički imenitelj: ljudi i narodi širom sveta imaju svoje pamćenje o Titu. Neko Tita pamti kao Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke i partizanske vojske Jugoslavije, koja se borila protiv fašizma dok je cela Evropa stenjala pod Hitlerovom čizmom, kao istorijsku ličnost Drugog svetskog rata; neko kao Predsednika jugoslovenske socijalističke države i Komunističke partije, koji je hrabro i odlučno rekao Staljinu — ne; neko kao neimara samoupravnog socijalizma — socijalizma sa ljudskim likom; neko kao

Digitized by Google

osnivača pokreta nesvrstanosti — jedine realne alternative blo kovskoj podeljenosti sveta; neko kao najdoslednijeg borca za mir, društveni progres i socijalizam — kao poslednjeg velikog stegonošu slobode ljudi i narodâ ovog stoleća. Mnogi, opet, pamte Tita po svemu tome zajedno, jer je skoro pune četiri decenije prisutan na svetskoj sceni, a pamćenje naroda o svom savremeniku daje njegovoj ličnosti istorijski dignitet, čini ga čovekom njihove epohe, građaninom sveta.

A sve što je rečeno o drugu Titu i Jugoslaviji ovih poslednjih dana još više obavezuje naše komuniste, radne ljude, narode i narodnosti da istraju na Titovom putu.

Digitized by Google

Proglas Centralnog komiteta SKJ i Predsedništva SFRJ

Radničkoj klasi,
radnim ljudima i građanima,
narodima i narodnostima
Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Umro je drug Tito.

Dana 4. maja 1980. godine u 15.05 časova u Ljubljani prestalo je da kuca veliko srce Predsednika naše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Predsednika Predsedništva SFRJ, Predsednika Saveza komunista Jugoslavije, Maršala Jugoslavije i Vrhovnog komandanta oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josipa Broza Tita.

Teški bol i duboka tuga potresa radničku klasu, narode i narodnosti naše zemlje, svakog našeg čoveka, radnika, vojnika i ratnog druga, seljaka, intelektualca, svakog stvaraoca, pionira i omladinca, devojku i majku.

Čitav ljudski vek Tito je borac za interese i istorijske ciljeve radničke klase i svih radnih ljudi, za najplemenitije ideale i težnje naših naroda i narodnosti. Tito je naš najdraži drug. Sedam decenija goreo je u revolucionarnom radničkom pokretu. Šest decenija jačao je redove jugoslovenskih komunista. Više od četiri

Digitized by Google

decenije vršio je na najdostojniji način najodgovorniju dužnost u našoj Partiji. Bio je herojski vođa u velikoj narodnooslobodilačkoj borbi i u socijalističkoj revoluciji. Tri i po decenije stajao je na čelu naše socijalističke države i uveo našu zemlju i našu borbu za novo ljudsko društvo u svetsku istoriju, iskazujući se i potvrđujući i sam kao naša najveća istorijska ličnost.

U najsudbonosnijim razdobljima našeg opstanka i razvitka Tito je smelo i dostojno nosio proletersku zastavu naše revolucije, ustrajno i dosledno vezan za sudbinu naroda i čoveka. Borio se celim svojim životom i delom, živeo žarom i humanizmom velikog revolucionarnog pregaoca i narodnog vođe.

Tito nije bio samo vizionar, kritičar i tumač sveta. On je sagledavao objektivne uslove i zakonitosti društvenih kretanja, pretvorio velike ideale i misli u akciju milionskih narodnih masa koje su, s njim na čelu, ostvarile epohalne progresivne društvene preobražaje.

Njegovo revolucionarno delo biće za sva vremena upisano u istoriju naroda i narodnosti Jugoslavije i u istoriju slobodoljubivog čovečanstva.

U najtežim uslovima stare Jugoslavije, proganjan i zatvaran, Tito je bio primer nepokolebljivog revolucionara. Prošao je sve teškoće rasta naše Partije. Organizovao je partijske redove i masovne organizacije, vodio štrajkove, političke borbe i akcije. Borio se protiv sektaštva, frakcionaštva i oportunizma. Osposobljavao je komuniste za rad u masama. Posvećivao posebnu pažnju omladini i radu komunističke omladine Jugoslavije. Znao da se našim radničkim pokretom ne može rukovoditi spolja, niti iz ma kojeg međunarodnog centra. Bio je uveren da samo samostalna i jedinstvena partija može odgovoriti svojim dužnostima prema svojoj radničkoj klasi i svom narodu. Uspeo je da reorganizuje, ojača i mobiliše malobrojnu Partiju u doba nastupajućeg fašizma, ukazujući da se samo partija koja je široko utemeljena u masama i zajedno sa njima može boriti za socijalističke ideale. Sledeći Titov put, komunisti Jugoslavije sticali su poverenje naroda, nalazeći se u prvim redovima boraca protiv reakcionarnog hegemonističkog režima stare Jugoslavije i protiv fašizma.

Kada je fašistički imperijalizam postao neposredna opasnost, kada je naša zemlja bila porobljena, kada se radilo ne samo o sudbini Jugoslavije, već i o budućnosti čovečanstva, drug Tito se ni jednog trenutka nije kolebao. Pod njegovim rukovodstvom Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije poveo je narode i narodnosti naše zemlje u borbu protiv nadmoćnog i do zuba naoružanog neprijatelja. Naša Partija se, kao klasna i nacionalna snaga, i u toj borbi poistovećivala sa težnjama i interesima naroda, spremna da i u tim najtežim trenucima do kraja deli sudbinu naroda.

Dok je cela Evropa bila porobljena, a fašizam bio na vrhuncu svoje moći, dok su armije Hitlerove Nemačke prodirale sve dublje na Istok, Narodnooslobodilačka vojska na čelu sa Titom stvo-

Digitized by Google

:ila je slobodnu teritoriju usred porobljene Evrope. Narodno-oslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije vezivali su desetine fašističkih divizija i svojom borbom postali snažan sastavni deo opšteg fronta antifašističkih savezničkih snaga.

U toj borbi izrasla je naša slavna Narodnooslobodilačka vojska koja je u završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje brojala osamsto hiljada boraca. Svet se divio podvigu Titove prekaljene armije, svet se pitao kako je bilo moguće da nekoliko desetina hiljada komunista i revolucionarne omladine pokrene tako široke mase naroda Jugoslavije u njihovu najveću istorijsku bitku.

Naša Partija i drug Tito od samog početka dali su toj borbi karakter narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Drug Tito je znao da je za takvu borbu i pobedu potreban širok front narodnih masa.

Narodnooslobodilački odbori na oslobođenoj teritoriji i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije postavili su temelje nove Jugoslavije. Do konačnog formiranja demokratske narodne federativne zajednice došlo je na Drugom zasedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu. Narodi Jugoslavije odlučnom borbom u oslobodilačkom ratu uzeli su svoju sudbinu u sopstvene ruke. Bez njihovog učešća nisu se mogli praviti više nikakvi planovi o njihovoj budućnosti.

U narodnooslobodilačkom ratu svaki naš narod i narodnosti borili su se za svoje vlastito nacionalno oslobođenje i za novu Jugoslaviju, slobodnu zajednicu bratskih i ravnopravnih naroda i narodnosti. Sadašnje i buduće generacije neće zaboraviti da je bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti zavetno opredeljenje naše revolucije i druga Tita. On se borio protiv politike nacionalnog ugnjetavanja u bivšoj Jugoslaviji. Suprotstavljao se pokušajima razbijanja zemlje. Uvek je bio čvrsto uveren da naši narodi i narodnosti mogu očuvati svoj opstanak i nezavisnost, slobodno i nesmetano izgrađivati socijalističke samoupravne odnose, samo oslanjajući se na socijalističko zajedništvo, solidarnost i uzajamnost. Drug Tito je isticao da nam je zajednički životni interes čuvati i učvršćivati jedinstvo i izgrađivati Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju kao zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti. Znao je da nas na to upućuje sudbinska povezanost, međusobna istorijska bliskost, vekovna borba protiv stranih zavojevača, osećanje da svako mora biti gospodar u svojoj kući. Rukovodio se marksističkim principima neraskidive povezanosti klasnog i nacionalnog. Nepokolebljivo se borio protiv nacionalizma i šovinizma, netrpeljivosti, dominacije i hegemonije jedne nacije nad drugom. Ustajao je protiv svih pojava unitarizma i separatizma.

Naše čvrsto socijalističko zajedništvo ostvareno kroz borbu i revoluciju trajna je garancija naše budućnosti. Sudbonosno značenje bratstva i jedinstva Tito je uvek naglašavao kao najveću revolucionarnu tekovinu koju treba čuvati kao zenicu oka.

Digitized by Google

Drug Tito je Vrhovni komandant i tvorac Armije, stvorene kroz borbu i uz ogromne ljudske žrtve. Poveo je narodnooslobodilački rat, nemajući ni oružja, ni vojnih škola, ni pozadine, ni fabrika. Postojala je, međutim, jasna linija Saveza komunista, čvrsta volja i odlučnost, patriotizam širokih narodnih masa da se ne prihvati okupacija, ropstvo i komadanje naše zemlje.

Tito je tvorac strategije i taktike naših oružanih snaga, vođa, inspirator i neposredni rukovodilac svih njihovih bitaka i pobeda. Sjedinjujući slobodarske težnje i revolucionarna stremljenja narodnih masa, Tito je u narodnooslobodilačkom ratu stvorio koncepciju i doktrinu opštenarodnog revolucionarnog odbrambenog rata u kojoj je svaki građanin vojnik i svaki vojnik građanin. Pod Titovim neposrednim rukovodstvom naše oružane snage, u poslеratnom periodu, postale su deo socijalističkog samoupravljanja i pouzdan oslonac zaštite slobode i integriteta Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Tito je udario temelje i pravce razvoja opštenarodne odbrane i vojne nauke, u čijoj je osnovi njegova misao — „Tuđe nećemo, svoje ne damo".

Iz takvog revolucionarnog iskustva ostvarena je Marksova zamisao o naoružanom narodu prema kojoj su borbena spremnost oružanih snaga i homogenost njihovih redova garancija naše slobode i nezavisnosti, očuvanja bratstva i jedinstva, ravnopravnosti naših naroda i narodnosti i nesmetanog razvoja našeg socijalističkog samoupravljanja.

Drug Tito je tragao za dubljom i svestranijom suštinom i istinom o socijalističkom društvu. Verovao je u stvaralačku snagu radničke klase i radnih ljudi. Bio je uveren da socijalizam treba da bude u interesu radnog čoveka, da bude njegovo delo, da u državi radničke klase odlučujuću ulogu treba da ima sama klasa, a ne neko u njeno ime.

Celokupna naša borba oslanjala se na široke radne slojeve i iz njih crpila svoju snagu, iz koje je ponikao Narodni front kao delo najšireg okupljanja svih kojima su na srcu tekovine naše nesvrstane, samoupravne socijalističke zajednice bratskih naroda i narodnosti. Iz takve zamisli i iskustva u narodnooslobodilačkom ratu, stvaralačkom primenom marksizma, rodilo se socijalističko samoupravljanje. Drug Tito se stalno zalagao da samoupravno organizovani radni ljudi upravljaju sredstvima i uslovima rada, tokovima društvene reprodukcije i, preko delegatskog sistema, društvom u celini. Pamtimo reči druga Tita da „Fabrike radnicima, zemlja seljacima" nije neka apstraktna propagandistička parola, već čitav program socijalističkih odnosa.

Sa drugom Titom smo stekli samoupravljačko iskustvo od tri decenije. Naša praksa je pokazala da je socijalističko samoupravljanje podstaklo procese ukidanja svih oblika klasne vladavine, oslobađanje rada i punu afirmaciju ljudske ličnosti. Ono je podstaklo stvaralaštvo i inicijativu naroda i omogućilo brz društveno-ekonomski i kulturni razvoj naše zajednice, ubrzalo širenje socijalističke demokratije i prevazilaženje birokratsko-etatističkih

Digitized by Google

odnosa u svim oblastima društvenog života. Socijalističko samoupravljanje postalo je nezamenljiva tekovina naše radničke klase, naših naroda i narodnosti, osnova dalje izgradnje socijalističkog društva. Rukovodimo se Titovim rečima da naša revolucija mora ostati nepokolebljiva u osnovnim opredeljenjima, humana u nastojanjima da stalno proširuje prostore ljudske slobode i nepomirljiva prema onima koji bi želeli da ugroze njene tekovine i skrenu njene tokove.

Socijalističko samoupravljanje istovremeno traži i veliku odgovornost, solidarnost, duboki smisao za zajedništvo, negovanje i razvijanje kolektivnog rada i odgovornosti. To je jedna od poslednjih poruka koju je ostavio drug Tito.

Spoljna politika Titove Jugoslavije sastavni je deo najnaprednijih političkih opredeljenja savremenog sveta. Drug Tito nikada nije uzmicao pred pritiscima i bilo kojim međunarodnim nasiljem, zasnovanim na pravu jačeg. Jugoslavija je uvek bila odlučna u borbi protiv imperijalizma, nacionalnog ugnjetavanja, dominacije i hegemonije svake vrste.

Tito se snažno odupro podeli sveta na blokove. Tito je jedan od osnivača politike i pokreta nesvrstanosti. Miroljubivi svet je prihvatio politiku nesvrstanosti kao jedinu alternativu blokovskoj podeljenosti i nadmetanju oko sfera interesa i uticaja. Drug Tito je uvek imao u vidu da se putem nesvrstanosti u uslovima mira postiže najpouzdanija osnova za uspešnu borbu naroda i zemalja za nacionalnu nezavisnost, samostalnost i opšti društveni napredak u svetu.

Drug Tito je dao izuzetan doprinos međunarodnoj afirmaciji socijalističke Jugoslavije. On je bio neumorni graditelj ravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa među narodima i državama. Zahvaljujući njegovom zalaganju, Jugoslavija ima prijateljske odnose i razvijenu saradnju sa narodima i zemljama na svim kontinentima. Istaknuti državnici počastvovali su Tita imenom „građanin sveta". Šefovi država i vlada nesvrstanih zemalja, na Šestom samitu u Havani, posebnom rezolucijom jednoglasno su odali veliku zahvalnost drugu Titu za njegov dvadesetogodišnji neumorni rad na afirmaciji i razvoju politike i pokreta nesvrstanosti. I miroljubiva međunarodna javnost je neprekidno izražavala priznanje drugu Titu za njegovu odlučnost i doslednost na razvijanju nesvrstanosti i očuvanju njenih izvornih principa.

Tito je postao simbol našeg doba, doba nacionalnog i ljudskog oslobođenja, kada na svetsku scenu sve više stupaju novooslobođene i nezavisne zemlje i narodi.

Tito je bio postojan i siguran prijatelj svim narodima i oslobodilačkim pokretima koji su se borili za svoje nacionalno oslobođenje. Inspirisani od Tita uvek smo dosledno pružali i pružaćemo pomoć i podršku narodnooslobodilačkim i drugim progresivnim pokretima svuda u svetu.

Digitized by Google

Jugoslavija će i dalje odlučno slediti ovaj Titov put.

Drug Tito je bio odlučan branilac prava svakog naroda i revolucionarnog pokreta na sopstveni, originalan, nezavisan put u izgradnji socijalizma. On se odlučno borio da se politička linija svake partije izgrađuje u skladu sa sopstvenim nacionalnim uslovima. Istovremeno je isticao da se internacionalistička solidarnost može zasnivati samo na osnovama pune ravnopravnosti, nezavisnosti i samostalne odgovornosti svake partije svojoj radničkoj klasi i svome narodu.

Tito je nepokolebljivo tražio da se odnosi između komunističkih i radničkih partija i pokreta zasnivaju na ravnopravnosti, nemešanju, samostalnosti, odgovornosti svake partije pred svojim narodom i pred svojom radničkom klasom. Socijalizam se može razvijati kao svetski proces samo ako se oslobode sve snage progresa i prihvate različiti putevi borbe za socijalizam kao objektivne zakonitosti. To je bio Titov doprinos međunarodnim odnosima i jačanju radničkog i progresivnog pokreta u celini.

Narodi i narodnosti Jugoslavije,
radnici, radni ljudi i građani,
pripadnici oružanih snaga, omladino,

U svemu što je Jugoslavija danas, sa čim se ponosimo, što razvijamo i što smo odlučni svim silama braniti — nalazi se Titovo delo: socijalistička federativna zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, nesvrstanost, naša nezavisnost, napredak i izgradnja naše zemlje, čvrstina naše Armije, opštenarodna odbrana i društvena samozaštita. U svemu se nalazi revolucionarni i stvaralački genij Titov.

Bio je hrabar, postojan, pravedan i čovečan. Svi smo ponosni na Titov istorijski lik. Tito nije samo heroj oslobodilačkog rata i neimar socijalističke izgradnje, on je mnogo više — simbol, inspiracija, primer koji podstiče i hrabri. Tito je nepresušni izvor revolucionarnih nadahnuća.

Komunisti Jugoslavije,

Obavezni smo prema Titu, našem i njegovom delu, prema narodima i narodnostima, radničkoj klasi, radnim ljudima i građanima Jugoslavije, prema progresivnim ljudima i prijateljima širom sveta, prema istoriji!

Samo jedinstvom, pojačanim kolektivnim radom, odgovornošću i punom mobilnošću Saveza komunista možemo ispuniti golemu prazninu koja je smrću druga Tita ostala u našim redovima!

Digitized by Google

Građani Jugoslavije,

Josip Broz Tito, radnički borac, vojnik revolucije, sin naroda, građanin sveta, u svojoj punoj revolucionarnoj i ljudskoj meri nosio je u srcu radničku klasu, narod i čoveka.

U našoj domovini, u ovom trenutku svečane tišine, kucaju srca koja je voleo i koja ga vole, trepere njegovim zanosom i njegovom opšteljudskom plemenitošću.

Čast je pripadati revoluciji i vremenu u kome je delovao drug Tito, pripadati zajednici koju smo s njim stvarali na bojnom polju i gradili u miru. Čast je pripadati zemlji koju je on tako sjajno predstavljao. Čast je i ponos imati u svojoj istoriji Tita.

Bilo je časno boriti se i živeti s Titom.

Današnje i buduće generacije, duboko zahvalne drugu Titu, nastaviće njegovo neumrlo delo.

4. maja 1980. godine
u 18 časova

CENTRALNI KOMITET
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

PREDSEDNIŠTVO
SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE
REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

Digitized by Google

Stevan Doronjski

Reč na sahrani druga Tita

Okupljali smo se mi, komunisti Jugoslavije, u raznim okolnostima koje nam je nametalo vreme i istorija, u situacijama surovim i dramatičnim. Imali smo i časove radosti i pobeda.

Sastajali smo se decenijama pod Titovim rukovodstvom, radi dogovora o redovnim ili sudbonosnim pitanjima naše zemlje. Ovoga puta, na žalost, sastali smo se u tužnom povodu da iskažemo svoje poštovanje i zahvalnost čoveku koji je toliko mnogo učinio i značio za našu Partiju i naš narod. Za sve to dugo i dramatično vreme od šest punih decenija u našoj Partiji delovao je odlučan i hrabar, visoko moralan čovek, borac i rukovodilac, koji je generacije i generacije nadahnjivao svojim primerom do poslednje iskre svoga života — drug Tito.

Komunistička partija Jugoslavije je baš u tom periodu zauzela svoje mesto u istoriji. S Titom smo prošli najsudbonosnije dane u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje. Učinili smo dela, kakvih je malo u istoriji i kojima svet odaje priznanje.

Drug Tito je oblikovao platformu i program jugoslovenske revolucije. Mnogo više od toga, on je taj program i ostvario, nalazeći se na čelu jedne hrabre i poletne organizacije jugoslovenskih komunista koja je bila uvek spremna i na najveće žrtve.

Digitized by Google

Nije lako nacrtati Titovu ličnost, njegov izuzetno sadržajni dugi borbeni vek, koji se idealno izjednačava sa istorijom jugoslovenske revolucionarne borbe za poslednjih šest decenija.

Govoreći jednom prilikom o svom životu, drug Tito je rekao da on nije bio lak, ali da ga je živio radosno, da, u celini uzev, ne bi ni sad drugi izabrao.

Josip Broz, sedmo dete svojih roditelja, rodio se u malom zagorskom mestu Kumrovcu, u kraju gde su pre pet vekova kmetovi i seljaci hrabro jurišali pod vođstvom Matije Gupca za »opštu slobodu i stalešku jednakost, opšte plaćanje poreza i opštu obavezu za odbranu domovine...«. I drug Tito je vodio narod u borbu za »opštu slobodu i stalešku jednakost«, za odbranu domovine. Gupca su neprijatelji pogubili, stavljajući mu usijanu krunu na glavu. Nema ni broja koliko je neprijatelja ucenjivalo i tražilo Titovu glavu i namenjivalo mu gubilište. Kao i njegov zemljak Matija Gubec, i Tito je rođenjem smešten na glavni tas seljačkog sina, potonjeg metalskog radnika, na tas obespravljenih i golorukih, na tas neravnopravan u odnosu na onaj drugi koji je na istoj vagi života nosio domaće vlastodršce. Za razliku od svoga tragičnog zemljaka Matije, koji nije uspeo da se otme nedaćama siromaštva i neukosti, Tito nije upoznao za svoga života poraze. Ne zato što ih nije bilo ili moglo biti, nego zato što ih nije priznavao! Dokle god je čovek živ — uče nas on i njegovo delo — postoji i nada u mogućnost izlaska iz nevolja.

Pre 70 godina dobio je radničku knjižicu i člansku kartu Socijalističke partije. Jedva je imao 21 godinu kada je zbog antiratne propagande uhapšen i odležao neko vreme u Petrovaradinskoj tvrđavi, u čijim je vlažnim i tamnim ćelijama i budan snevao o znanim mu povorkama koje se neodoljivo valjaju pod plamtećim stegovima.

Svoje mladalačke snove Tito je revolucionarnim delom izborio i oživotvorio. Učesnik je Oktobarske revolucije, inicijator i organizator mnogih borbenih radničkih akcija u zemlji, rodonačelnik borbe protiv svih frakcija, a za jedinstvo partije, hrabar u svim bitkama, uvek uspravan i uzdignutog čela.

Njegovo držanje pred policijom i na sudu u Zagrebu 1928. godine, kada je rekao: »Ne osjećam se krivim... jer ne smatram ovaj sud kompetentnim, za mene je kompetentan samo sud Partije...«, nadahnjivalo je to hrabrošću mnogobrojne generacije do današnjeg dana. Ni izveštač građanskog lista koji je pratio to suđenje, impresioniran držanjem druga Tita, nije mogao a da ne prizna: »Njegovo lice ima nešto on onih fizionomija koje podsećaju na čelik.« Osuđen na pet godina robije, drug Tito je u zatvoru bio revolucionar i aktivista — učio, prevodio, organizovao, štrajkovao, drugovao, hrabrio.

Našavši se u Moskvi početkom 30-tih godina kao predstavnik Komunističke partije Jugoslavije, Tito je predavao na Međunarodnoj lenjinskoj školi za kadrove stranih zemalja. Ostaje neispitano kako, kada i gde se on mogao spremiti za ovakve i još

Digitized by Google

kompleksnije zadatke kada je njegov život uvek bio samo borba, dužnost, briga i žrtva. Koliko je samo ilegalnih imena morao promeniti, koliko legitimacija i pasoša, koliko mesta legalnog i ilegalnog boravka, koliko je poternica i ucena za njim pokrenuto!

U svojoj 45. godini, posle 27 godina borbe u radničkom revolucionarnom pokretu, Josip Broz se našao na najodgovornijim zadacima u svom životu. Stao je na čelo Komunističke partije Jugoslavije 1937. godine u sudbonosnim danima, uoči Drugog svetskog rata. Do tada je neefikasnost našeg radničkog i komunističkog pokreta, uprkos subjektivnoj hrabrosti i odanosti revoluciji njenih kadrova, dovela do krize njegove ideološke baze, strategije i politike. Od tada je, pune četiri decenije, u našem pokretu dolazila do izražaja Titova snažna volja, jasna misao, odlučan i hrabar stav, u svim prelomnim trenucima i odlukama.

Drug Tito je tesno sarađivao sa najvećim ličnostima revolucionarnog pokreta u Trećoj internacionali: Pikom, Toljatijem, Dimitrovom, Kuusinenom i drugima. Bilo je to sudbonosno vreme, vreme latentne krize u radničkom i komunističkom pokretu, krize koju je pothranjivao birokratski dogmatizam, sklerotizirao revolucionarni polet, sapinjao revolucionarni zanos. U to vreme antifašizam je predstavljao ne samo mobilizatorski faktor da ljudski rod preživi, već i putokaz u drukčije, demokratskije i pravednije odnose među ljudima.

Svi smo mi imali prilike da upoznamo duboki smisao koji je drug Tito imao za realan život i tačno osećanje mere. Oduvek se suprotstavljao receptima i dogmama, on je kao niko umeo da u opštem sagleda pojedinačno, kao i ono najindividualnije u kolektivnom. Ta moć druga Tita nije bila nešto naučeno, sam je on bio jedan od tih proletera, eksploatisanih i poroblјenih, proganjanih i osuđivanih. Njegovo vizionarstvo je i proizlazilo u stvari iz životnog mu iskustva, iz sposobnosti da život uvek gleda maksimalno otvorenih očiju i budnih čula. Brojne strateške odluke od prelomnog značaja za našu revoluciju nosile su uvek utisnut u sebi pečat njegovog umeća da realno i dalekovido sagleda pojave, misli o njima i donosi zaključke na osnovu svojih životnih saznanja, ali i na osnovu sposobnosti da poveže u organsku celinu i vrlo udaljene elemente istorodnih tendencija i kretanja. To ukazuje, dakako, i na, neviđenu u nas, snagu njegove ličnosti.

Borbu protiv frakcija u Partiji započeo je 1928. godine u Zagrebu. I tek kad je došao na čelo Partije, pošlo mu je za rukom da je okonča. On nije vršio nikakve progone frakcionaša. On je pred sve komuniste postavio jasne ciljeve i zadatke. Jedinstvo akcije je postalo njihova posledica. Zahvaljujući tako postignutom jedinstvu, Komunistička partija Jugoslavije je i mogla uspešno proći kroz sve oluje vremena i okršaje.

Izuzetno važna i dalekovida je bila orijentacija druga Tita da se u Partiju primaju ljudi koji uživaju poverenje sredine gde

Digitized by Google

žive i rade, oni koji uživaju ugled poštenih i borbenih ljudi. Takvi ljudi su i postajali članovi Partije. Oni su imali uticaja na ljude oko sebe zahvaljujući svojoj borbenosti, a naročito svom ličnom životu. Njihov visoki moral i svest rečito pokazuje činjenica da je od 12.000 članova, koliko je Komunistička partija imala uoči rata, 9.000 poginulo u narodnooslobodilačkoj borbi. To je komuniste u očima masa učinilo ljudima dostojnim poverenja.

Zaključujući Petu zemaljsku konferenciju, uoči napada Hitlerove Nemačke i fašističke Italije na Jugoslaviju, usred najdublje ilegalnosti, Tito je rekao: »Drugovi, pred nama su odlučujući dani. Naprijed sada u konačnu borbu. Iduću konferenciju moramo održati u oslobođenoj zemlji i od tuđina, i od kapitalista.« Tita nije zbunila tama pretećeg fašizma, niti ga je impresionirala sila njegovog oružja.

Kada je naša zemlja bila pregažena, izdana, raskomadana, kada su po njoj vrveli okupatori, kvislinzi i petokolonaši, rukovodstvo Partije, na čijem je čelu bio drug Tito, hladnokrvno je donelo odluku o podizanju sveopšteg ustanka, o neprestanim borbama kao načinu omasovljenja ustanka i njegovog prerastanja u ratnom činioca s kojim moraju računati i neprijatelji i saveznici.

Bilo je to više nego hrabrost i više nego vizionarstvo!

Komunistička partija Jugoslavije je bila jedina koja se izjašnjavala za jedinstvo Jugoslavije i koja je razvila borbu u svim zemljama Jugoslavije.

Danas se tek može videti od kakvog je dalekosežnog značaja bila odluka da se svuda na oslobođenoj teritoriji, umesto starih organa vlasti, stvaraju novi — narodnooslobodilački odbori, od kakvog su istorijskog značaja bile odluke AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine, o stvaranju jednog predstavništva svih naroda i narodnosti Jugoslavije, kao i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Nacionalno pitanje za druga Tita bilo je centralno pitanje revolucionarne borbe i jedinstva Jugoslavije. Isticao je da svaka nacija treba da preuzme odgovornost za svoju sudbinu, a Komunistička partija treba da bude avangarda i da nastoji da postane osnovna snaga nacije, da podstiče na saradnju i veze sa drugim narodima i narodnostima.

U ovoj, za Jugoslaviju sudbonosnoj orijentaciji, nalazi se i klica osnova i principa saradnje naše zemlje sa drugim narodima i državama, principa samostalnosti i nemešanja u stvari drugih, što je aktuelno i za odnose među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama.

Titu i našoj Partiji bilo je jasno da ne može biti masovne borbe ako mase nisu svesne da se bore i za bolji i pravedniji život. I to uprkos postojećoj tezi u međunarodnom komunističkom pokretu da se antifašistička borba ne sme vezivati sa socijalnom revolucijom. To je bilo fundamentalno pitanje našeg revolucionarnog antifašističkog ratovanja. Otuda smo mogli kre-

Digitized by Google

nuti već s početka na opštenarodni ustanak, a ne na diverzije, otuda nismo morali čekati da budemo oslobođeni od drugih.

Pri tome je naša revolucija bila svesna svojih međunarodnih obaveza, kako onih internacionalističkih, tako i onih širih, koje su se ticale zajedničke borbe protiv fašizma uopšte. Ona je vezivala za sve vreme rata 30-tak nacifašističkih i drugih okupatorskih i kvislinških divizija, — tri puta više nego što ih je bilo na Afričkom frontu.

Godina 1948. bila je isto tako jedna od prelomnih u istoriji našeg pokreta pod rukovodstvom druga Tita. Postavilo se ovog puta pitanje odnosa među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, pitanje nezavisnosti, ravnopravnosti, poštovanja suverenosti i samostalnog puta u razvoju socijalizma. Tito se ni tada nije priklonio, ni pokorio. On je verovao u revolucionarnu istinu i u pravdu. Nije pravio ustupke u pitanjima tako značajnim za sudbinu naše zemlje, pa i za budućnost međunarodnog komunističkog pokreta.

Iz humanog karaktera naše revolucije, njene masovnosti, iz iskustava narodnooslobodilačkih odbora, iz vere u snagu masa, rodilo se, pre tri decenije, naše samoupravljanje. Drug Tito je obeležio početak toga istorijskog puta evocirajući i čineći praksom čuvenu Marksovu parolu: »Fabrike radnicima«. To je ogromno doprinelo čvrstini naše višenacionalne zajednice i obezbedilo demokratsku i humanističku sadržinu socijalizma.

Drug Tito je znao i osećao da u teškim vremenima koja su prošla, ali i za vremena koja su na vidiku, Partiji nije, radi jedinstva revolucionarne akcije dovoljna samo disciplina. Potrebno joj je i oživotvorenje maksimalno moguće demokratičnosti kao i poštovanje partijskog javnog mnenja od strane foruma. Nije slučajno drug Tito, budući uvek za čvrstu disciplinu, bio istovremeno protiv »sečenja glava« ljudima koji u svom radu čine izvesne greške. Taj princip drugarstva i poverenja, humanističkog odnosa prema čoveku, ostaje kao naše dragoceno nasleđe.

Biću socijalističke Jugoslavije tuđe je vezivanje za bilo koji blok. To je Tito jasno video i duboko je verovao da već samo postojanje blokova povećava ugroženost sveta. Zbog toga je i stupio u istorijsku akciju, kao jedan od osnivača nesvrstanog pokreta. U istom duhu drug Tito je isticao nužnost ravnopravnih odnosa među komunističkim partijama i socijalističkim zemljama.

Zato je drug Tito simbol ne samo za nas, već i u širokim svetskim razmerama: simbol humanog socijalizma, slobodne misli, stvaralaštva, simbol borbe za pravdu, za bratstvo i jedinstvo, simbol za ravnopravne odnose, za svet bez rata.

Drug Tito ostaje, u našim osećanjima i u istoriji, neponovljiv primer.

Tito fizički odlazi iz naše sredine. Iz naših redova odlazi revolucionar i ratnik, radnik i državnik, Vrhovni komandant i Predsednik, odlazi čovek koji je oličavao našu smelost i našu borbu, našu volju i naše težnje, naš mir i našu slobodu, drug naš voljeni — Tito.

Digitized by Google

Neće više biti onog glasa koji je tako često govorio u naše me, koji je u teškim trenucima podizao našu borbenost i moral, nažio naša uverenja, radovao se sa nama našim uspesima, ali oštro uočavao slabosti i smetnje koje bi mogle ugroziti naš raz- oj i stvaralaštvo masa.

Rastajemo se fizički od druga Tita. Ali, ostaju njegova dela njegove ideje kao trajni putokaz naše borbe. Ostaju naše oba- eze i odgovornosti da dalje radimo na velikom delu koje smo sa Titom stvarali.

Tito odlazi, ali ostaće naša neizbrisiva ljubav i poštovanje prema njegovoj velikoj ljudskoj i državničkoj figuri. Nadahnji- vaće nas njegova neustrašiva snaga volje i odlučnost u akciji. Učio nas je svojim velikim primerom da delimo sudbinu sa svo- jom zemljom i narodom.

Rastajemo se od Tita. Ali, on nam je ostavio odgovor na pi- tanja koja nam se i u ovom trenutku postavljaju — ko smo, šta smo, kako ćemo nastaviti naš put, održati se i napredovati. Mi smo sa Titom dovoljno sazreli i očvrsnuli u svesti da možemo opstati kao čvrsta i monolitna zemlja samo kao ravnopravna so- cijalistička zajednica svih naših naroda i narodnosti, kao društvo samoupravljača u kojem je radni čovek i njegov interes merilo socijalističkog i društvenog napretka, da je naša budućnost u tome da ostanemo nesvrstana Jugoslavija, da budemo svoji na svojoj zemlji, uprkos svim neprilikama i olujama koje bi nas mogle zadesiti. Bratstvo i jedinstvo, samoupravljanje i nesvrsta- nost su tri temeljna principa na kojima je počivala i počiva i na kojima će se i dalje odlučno razvijati Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

Danas, naša sudbina je u našim rukama. Ona je postala naša svest, naše srce i naš um. Nezavisna socijalistička zajednica brat- skih naroda, zemlja aktivna u borbi za mir, za svestranu među- narodnu saradnju na principima ravnopravnosti i nezavisnosti naroda, to će i dalje biti Titova i naša Jugoslavija.

Rastanak sa drugom Titom zadaje bolan udarac srcima svih naših ljudi. Srcima mnogobrojnih ljudi sveta koji su ga poznavali ili slušali o njemu. Tito je istinski čovek ovog veka, čovek epohe kako su ga ovih dana nazvali poštovaoci u svetu. Ponosimo se što smo Titovi savremenici. Prema onome što je ostavio iza sebe Tito je i čovek iz budućnosti. Nema te sile koja bi mogla da pomrači njegovo delo, da pomrači baklju koju je tako dugo nosio i proneo kroz mnoge tame i nevremena.

U ovom teškom trenutku stojimo pognutih glava u znak du- bokog poštovanja. Stojimo čvrsto zbijeni pred odgovornošću ko- ju samo ujedinjeni možemo ispuniti. Naslednici Titovog dela biće ne samo savremenici već i generacije koje će nastupati, nadah- nute Titovim primerom i borbom.

Pred nama je ogromna moralna obaveza da nastavimo to ve- liko delo i da potvrđujemo naše reči novim rezultatima.

Veliko hvala i slava drugu Titu!

Digitized by Google

Lazar Koliševski

Poslednji oproštaj od druga Tita

Za radničku klasu, za sve radne ljude i građane, za Savez komunista Jugoslavije, za našu omladinu i pripadnike oružanih snaga širom naše samoupravne socijalističke zajednice, došao je najbolniji trenutak, trenutak oproštaja od druga Tita.

Danima su, dragi druže Tito, milioni naših ljudi nemo, s najvećom zebnjom, ali i živom nadom pratili Tvoju poslednju borbu. Iz dubine svojih duša želeli su da i ovoga puta odneseš pobedu. Do poslednjeg Tvog daha verovali su u čudo, u nemoguće. Nikad nisi ustuknuo pred silama zla. Priklonio si se tek pred neumitnim zakonima prirode, posle skoro devet decenija života ispunjenog podvizima i stradanjima, neuporedivim samoodricanjem i stalnom borbom u koju si neštedimice ulagao sve svoje snage.

S tim mislima i osećanjima opraštamo se danas od Tebe svi mi, Tvoji drugovi i saborci, Savez komunista Jugoslavije kome si utisnuo pečat svoje ličnosti, radnička klasa naše zemlje iz čijih si nedara izrastao, radni ljudi i građani svih naših naroda i narodnosti.

U ovom bolnom trenutku, pred senima svog legendarnog Vrhovnog komandanta, slavni borci Narodnooslobodilačke vojske Ju-

Digitized by Google

oslavije spustili su na pola koplja 365 zastava ratnih brigada, od ojih 341 jugoslovenska, 21 italijanska, 1 ruska, 1 francuska i 1 ugarska, formiranih na našem tlu.

Rečima se ne može izraziti bol što odlaziš od nas, ali ni poos što smo Te imali, što nas je takav velikan istorije deceniama sigurno vodio, što smo zajedno gradili, razvijali i jačali revolucionarnu avangardu radničke klase, što smo povezali, okuili i vodili milionske mase svih naših naroda i narodnosti u poedonosnu Narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciu, za ostvarenje njihovih socijalnih i nacionalnih prava i nteresa, srećnijeg društva i humanijih ljudskih odnosa, bratstva jedinstva među našim narodima i narodnostima. Zajedno smo melo krčili puteve našeg socijalističkog samoupravnog društva svestranog jačanja federativne zajednice.

Sada ostajemo bez Tebe, ali čvrsto ujedinjeni i spremni da auvek i mi, i mlade generacije koje iza nas dolaze, koračamo melim vizionarskim putevima koje smo zajedno s Tobom proijali od prvih dana revolucije u svim borbama, iskušenjima i spesima. Pronalazili smo najbolja rešenja za ispunjenje Tvojih amisli u interesu izgradnje naše bolje sutrašnjice, u razvijanju iskih veza saradnje i prijateljstva sa narodima širom sveta i u nteresu jačanja mira, bezbednosti i međunarodne saradnje. Sa ama i svet ostaje bez svog velikog građanina, neumornog borca a mir i simbola u kome su izražene ne samo nade već i mogućnosti prevazilaženja iskušenja kroz koja prolazi.

Kada si došao na čelo naše slavne Partije pre 43 godine zaorao si novu i duboku brazdu u istoriji svih naših naroda i narodnosti. Svemu što su naša Partija, radnička klasa, radni ljudi i građani ostvarili na putu ljudske i nacionalne slobode dao si najveći i odlučujući lični doprinos. Pod Tvojim odlučnim i sigurnim vođstvom nismo znali za poraze ni onda kada su bitke i stremljenja značili juriše na nebo. Rečima i delom si nas učio kako da rešavamo i najsloženije zadatke koji su se pred nas postavljali.

Od zaostale zemlje koja je do nedavna služila stranim silama kao moneta za potkusirivanje, nemoćne pred stranim osvajačima i zavojevačima, razarane nacionalnim ugnjetavanjem i eksploatacijom, bedom i nemaštinom, stvorena je, borbom koju si predvodio gotovo pola veka, nova, Titova Jugoslavija, društvo i sistem koji su po mnogo čemu nova reč istorije.

Čvrsto si koračao na našem čelu dok smo izgrađivali i izgradili našu zajednicu, od 1941. godine, preko Prvog i Drugog zasedanja AVNOJ-a, do sadašnjeg ustavnog uređenja. Bez takve zajednice je naše postojanje postalo nezamislivo. U borbi i pregalaštvu za njenu sreću i prosperitet Tvoje delo će uvek biti sa nama kao podstrek, putokaz, snaga i inspiracija.

Stvorili smo novu i originalnu društvenu zajednicu zasnovanu na demokratskim i humanističkim osnovama socijalističkog samoupravljanja, na bratstvu i jedinstvu svih naših naroda i na-

Digitized by Google

rodnosti. To su osnove na kojima stalno jača njeno samopouzdanje i čvrstina koju nikakve sile ne mogu slomiti. To je zajednica kojom se njeni članovi ponose, koja nadaleko zrači svetlim principima humanizma, ljudske solidarnosti, mira i bratske saradnje, ravnopravnosti i uzajamnog poštovanja ljudi, naroda i zemalja. Ta je zajednica plod naših stremljenja i borbe koji će dugo u istoriji nositi obeležje Tvoje ličnosti, a vreme u kome je nastala ostaće u svesti naših naroda i narodnosti kao Titova epoha. Za sve to Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija ostaće Ti, dragi druže Tito, večito zahvalna.

S Tobom smo radili i gradili kao da će večito biti mir i spremali se kao da će sutra biti rat. Te Tvoje reči najdoslednije smo pretvarali u delo osposobljavajući se da branimo svaku stopu naše zemlje, čuvajući našu slobodu, naš socijalistički samoupravni sistem, suverenitet i nezavisnost naše zemlje od svakog ko bi na nju posegao. Uvereni smo da ćemo Ti se, postupajući i dalje tako, najdoslednije i najbolje odužiti.

Kao što si sliku naše današnje društvene zajednice sagledao još u vreme najcrnje reakcije, fašističkog divljanja i terora, u otporima svim vrstama pritisaka i pokušaja mešanja u naše unutrašnje stvari, u vreme najzaoštrenijeg vrtloga hladnog rata i blokovske konfrontacije, pronalazio si i u drugim teškim prilikama puteve mira i širio ih. Sagledao si istorijsku viziju politike nesvrstanosti kao jedine alternative savremenog sveta suočenog sa opasnostima nuklearne katastrofe i praktično si se neumorno borio za njenu nezamenljivu ulogu u savremenim međunarodnim odnosima. Tvoje ime i aktivnost su ugrađeni u sve rezultate i dostignuća politike nesvrstanosti i u afirmaciju njenih principa i puteva u budućnosti.

Nepokolebljivo uvereni da su naše postojanje i budućnost jedino na Tvom putu, pružaćemo i dalje ruku prijateljstva, ravnopravnosti i saradnje svakome u svetu, kao što si Ti to znao i umeo. Pod Tvojim rukovodstvom uspostavili smo, izgradili i uspešno razvijali prijateljstvo i prijateljsku saradnju sa gotovo svim zemljama u svetu, bez obzira na razlike u njihovim društvenim sistemima i opredeljenjima. To ćemo i dalje još odlučnije činiti.

Mi znamo pružati ruku prijateljstva i saradnje i isto tako prijateljski je prihvatiti. U tome si bio nenadmašni pregalac i tvorac. Učinićemo sve da se što manje oseti gubitak koji je zadesio ne samo nas, nego i ceo slobodoljubivi i miroljubivi svet.

U ovom trenutku kada nemamo reči utehe, gordi smo i čvrsti u uverenju da Tvoju misao i delo pretvorimo u nova nadahnuća i pregalaštva. Tvoje veliko delo ostaje da živi u svim našim narodima i narodnostima, u radničkoj klasi, u njihovoj nepokolebljivoj borbi za socijalizam i ljudsku sreću.

Opraštajući se od Tebe, naša zemlja, svi radni ljudi i građani zahvaljuju Ti na najdragocenijoj tekovini — da suvereno raspolažemo vlastitom sudbinom i verom u sebe, u svoju snagu, snagu slobodnih ljudi i zbratimljenih naroda i narodnosti. Sami i po

Digitized by Google

vlastitoj odluci svi naši narodi i narodnosti jednodušno i nepovratno su se opredelili za Tvoj put i Tvoje vođstvo.

Usred bura i oluja koje su šibale i šibaju svet u kome živimo, svet rastrzan i podeljen, uzburkan i nemiran, Ti si našoj zemlji obezbedio visoko mesto u međunarodnoj zajednici upravo zato što je naša socijalistička zajednica pouzdan faktor slobode, progresa, stabilnosti i bezbednosti u svetu. Ona će to ostati i ubuduće.

Dragi druže Tito, opraštajući se od Tebe želimo da Ti kažemo da u našim mislima i osećanjima ostaju duboko i trajno urezani epohalni događaji vezani za Tvoje ime i delo, događaji koji su preinačili tokove naše savremene istorije. Pokazao si najbolje razumevanje pokretačkih snaga društvenog razvitka, odlučnost i hrabrost u borbi protiv klasnog i nacionalnog neprijatelja, smisao i spremnost pronalaženja jasnih i jednostavnih rešenja i u najkomplikovanijim situacijama, u svim prelomnim trenucima naše revolucije. Revolucionarni optimizam stalno je zračio iz Tvog duha i bića. Te osobine potvrđivao si svakim danom svoga života, borbe i stvaralaštva.

Tvoj lik revolucionara, stratega, borca, čoveka, narodnog vođe i vojskovođe u velikom istorijskom značenju, granitno je uklesan kao večiti spomenik, putokaz i pouka na svakoj stazi naše borbe i revolucije.

Naša slavna Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija, naša zajednica Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, suverenost i nezavisnost naše zemlje, naša snažna Jugoslovenska narodna armija, nesvrstanost i mir, demokratska i ravnopravna saradnja sa svim zemljama i narodima sveta, čovekova sreća i socijalizam — sve to nosi neizbrisivi pečat Titove istorijske ličnosti. To ostaje i naš program i zavet ovde pred Tobom da naša revolucija — kako si Ti rekao — mora ostati onakva kakva je bila: nepokolebljiva u osnovnim opredeljenjima, humana u nastojanjima da se stalno proširuju prostori ljudskih sloboda i nepomirljiva prema svima onima koji bi hteli da ugroze njene tekovine i da skrenu njene tokove.

Druže Tito, sa nama zauvek ostaje Tvoje nerazrušivo i veličanstveno delo. Svesni smo da Tebe možemo zameniti samo svi mi, čvrsto ujedinjeni, na putu stalnog razvoja samoupravljanja i jačanja bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti. Iza Tebe ostaje novo, ponosno i čvrsto društvo radničke klase i svih radnih ljudi, društvo samoupravljača, svesnih i slobodnih ličnosti širokog horizonta i otvorenih perspektiva. Jasno usmerenih i nepokolebljivih ljudi koji znaju šta su izborili i stekli, šta treba da brane i štite i šta da čine u budućnosti. Ostaje zemlja zbratimljenih naroda i narodnosti koji su, ostvarujući Tvoje ideale nacionalne slobode, suverenosti i ravnopravnosti, otkrili puteve stalnog jačanja svoje zajednice, svog bratstva i jedinstva.

Digitized by Google

Niko i ništa nas s tih puteva kojima si nas Ti uporno i neumorno vodio neće i ne može skrenuti.

Odlučni smo i sposobni da čuvamo kao zenicu oka svoga i da nepokolebljivo nastavimo i stalno unapređujemo našu slobodnu, nezavisnu i samoupravnu zajednicu — Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju.

Prkoseći bolu za Tobom, zajedno smo u ovom tužnom trenutku sa svim članovima Tvoje porodice, sjedinjeni s njima u neprebolnom gubitku, ali i ponosni na sve što si bio, što ostaješ i što za sobom ostavljaš. Zajedničkim pregalaštvom pretvorićemo ovaj neprebolni rastanak u novi izvor snage i energije na putu koji smo zajedno s Tobom obeležili. Celog svog života si nesebično na svoja leđa preuzimao preteško breme borbe, rada, briga i odgovornosti. Malo je ljudi bilo u istoriji, čak i među najvećima, koji poput Tebe mogu na kraju svoga životnog puta da mirno i s ponosom pogledaju iza sebe. Prošao si ceo taj dugi i mukotrpni put ostavivši za sobom jedan od najdubljih tragova što ih jedan čovek može ispisati u istoriji.

Počivaj u miru.
Neka Ti je večna hvala i slava.

Digitized by Google

Pero Damjanović

Josip Broz Tito

(Biografski prilog)

I

Josip Broz Tito je rođen 7. maja 1892. godine u selu Kumrovcu (Hrvatsko zagorje) kao sedmo od petnaestoro dece siromašnog seljaka Franje Broza (1856—1936) i domaćice Marije (rođene Javoršek, 1864—1918). Ali, pošto je u izvesnim, naknadno nastalim, Titovim i drugim dokumentima dan i mesec njegovog rođenja zapisan različito (5. mart, 25. maj) i pošto su uoči i tokom narodnooslobodilačkog rata pojedini Titovi saborci počeli 25. maj da proslavljaju kao njegov rođendan (a na taj dan je 1944. godine izveden i poznati nemački desant na Drvar), to se posle oslobođenja zemlje 25. maj počeo proslavljati kao Titov rođendan i ujedno kao Dan mladosti.

Nakon završene osnovne škole, koju je pohađao u Kumrovcu (od 1900. do 1905), i dve godine produžne škole (opetovnice, koju je pohađao u selu Podsreda od 1905. do 1907) otac ga je dao da uči kelnerski zanat u jednoj kantini u Sisku. Međutim, Broz je posle kratkog vremena napustio rad u kantini, gde je, obavljajući

Digitized by Google

sve poslove, radio po šesnaest i više časova dnevno, i prešao je na izučavanje bravarskog zanata u radionici »Šašek i Karas«. Uz zanat u Sisku je završio i trogodišnju šegrtsku školu.

Pod delovanjem samih prilika u kojima je živeo i pod uticajem starijih socijalistički orijentisanih radnika (Šmita i Gašparića) Broz dobija ovde i prve pojmove o klasnoj borbi i radničkom pokretu i počinje se uključivati u radničke akcije. Po završetku bravarskog zanata i šegrtske škole (u jesen 1910) prelazi u Zagreb i zapošljava se u bravarskoj radionici Isidora Haramine. Tu se upisuje u Savez kovinarskih radnika, čime je ujedno, u svojoj osamnaestoj godini, postao i član Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Od tada Broz počinje da učestvuje u prvim političkim demonstracijama koje je organizovala Socijaldemokratska stranka Hrvatske protiv promađarske politike tadašnjeg hrvatskog bana, zatim u radničkim štrajkovima i drugim oblicima revolucionarne borbe. Od tada počinje i njegov život kao radnika koji je čas zaposlen, a čas bez posla; u potrazi za novim zaposlenjem menja mnoga mesta i, poput mnogih radnika, postaje »fremter«. Iz Zagreba odlazi u Ljubljanu, pa u Trst, odakle se ponovo vraća u Zagreb, da bi se u julu 1911. godine zaposlio u Kamniku u metalskoj radionici (danas je to fabrika »Titan«). Maja 1912. godine s grupom radnika odlazi u Češku, u malo mesto Jince-Čenkov (šezdeset kilometara jugozapadno od Praga, na reci Litavki); zapošljava se u fabrici u kojoj je u to vreme izbio štrajk; Broz se odmah pridružio štrajkačima. Kratko vreme radio je u Plzenu u fabrici motorizovanih topova »Škoda«, a onda je prešao u Nemačku i zaposlio se u fabrici metalne industrije u Minhenu; odatle je prešao u Manhajm, u fabriku »Benc«. Krajem te godine dolazi u Beč i zapošljava se u fabrici motora »Grild«, ali je ubrzo prešao u Bečko Novo Mesto (Wiener-Neustadt) i zaposlio se u fabrici automobila »Dajmler«, gde postaje i probni vozač.

U tim mestima Broz se povezuje sa sindikalno organizovanim radnicima, a u pojedinim mestima Nemačke i Austrije i s organizacijom socijalističke omladine. U jesen 1913. godine počinje da služi vojni rok u Bečkom arsenalu, u tehničkoj službi artiljerije, da bi na svoj zahtev ubrzo bio premešten u Zagreb, najpre u 53, a zatim u 25. domobranski puk. Tu je završio i podoficirsku školu i postao vodnik. Živo se bavio sportom i kao vrsni mačevalac učestvuje na takmičenju za prvenstvo u austrougarskoj vojsci u Budimpešti, u maju 1914. godine, na kome osvaja drugo mesto.

Početak prvog svetskog rata zatekao je Broza u 25. pešadijskom puku u Zagrebu, u kojem je služio vojni rok. Kada je avgusta 1914. godine njegova jedinica prebačena u Srem, na front prema Srbiji, vodnik Josip Broz je, u jesen 1914, bio uhapšen i zatvoren u Petrovaradinsku tvrđavu, ali je posle nedelju dana oslobođen. Početkom januara 1915. njegova jedinica je prebačena na ruski front, u Galiciju, zatim na Karpate. Za vreme ruske ofanzive na Karpatima, 12. aprila 1915, ranjen je i zarobljen. U bolnici (u

Digitized by Google

Uspenskom manastiru) u gradu Svijažsku (u kazanskoj guberniji) ležao je bolestan godinu dana. Tokom lečenja, duže vreme bio je u kritičnom stanju, pošto je dobio najpre zapaljenje pluća, a posle pegavi tifus.

Nakon oporavka poslan je u grad Alatir (na reci Suri — Čuvaška SSR), u logor za ratne zarobljenike. Pošto je, zajedno s grupom drugih jugoslovenskih dobrovoljaca, tzv. disidenata, odbio da se uključi u Srpski dobrovoljački korpus, u kome su dominirali velikosrpski elementi, prebačen je u logor Ardatov. Zatim je upućivan na rad u razna mesta Rusije, najpre kao mašinista u mlinu kod jednog seljaka u selu Kalasjejevu, u blizini Ardatova, a posle u Kungur na Uralu kao radnik na železnici, gde dolazi u dodir s ruskim revolucionarima. U više mahova prisustvuje i njihovim sastancima na kojima se čita revolucionarna literatura, između ostalih i Lenjinove *Aprilske teze* i drugi radovi.

Kao starešina vojnih zarobljenika i štiteći njihove interese od nezakonitih postupaka organa carske vlasti, Broz je početkom marta 1917. uhapšen i bičevan. Iz zatvora ga na vest o pobedi februarske revolucije oslobađaju radnici. Maja 1917. ponovo je uhapšen; u zatvoru provodi četrnaest dana, a zatim je poslat u Jergač kod grada Perma, gde je radio na opravci železničke pruge. Odatle je pobegao, i krajem juna 1917. našao se u Petrogradu (Lenjingradu), u nameri da se zaposli u Putilovskim zavodima i radi u svojoj struci (na tu fabriku ga je uputio jedan poljski inženjer revolucionar s kojim je bio povezan u Kunguru i čiji je sin, takođe inženjer, radio u tim zavodima). Taj plan nije ostvario pošto su u julu te godine (1917) izbile velike narodne demonstracije, u kojima je i on učestvovao. Da bi izbegao hapšenje, odlučio je da beži u domovinu, ali je uhapšen u Uleoborgu (danas Oulu), u Finskoj, i vraćen u Petrograd, gde je tri nedelje ostao zatvoren u Petropavlovskoj tvrđavi. Posle toga je, kao ratni zarobljenik, ponovo sproveden u logor Kungur.

Putovao je vozom »Maksim Gorki«, koji je na svakoj stanici kupio zarobljenike; na putu za logor Broz je uspeo ponovo da pobegne, pa je u Sibir stigao putujući više pešice nego vozom; na putu za Omsk, na stanici Atamanski Hutor, od naoružanih radnika doznaje za pobedu oktobarske revolucije. Kada je stigao u Omsk, novembra 1917, tamo je već bila uspostavljena sovjetska vlast. U Omsku Broz stupa u Internacionalni odred Crvene garde, koji je već počeo da se formira od zarobljenika internacionalista. U sastavu odreda učestvuje u stražarskoj službi u Omsku i na obezbeđenju železničke pruge na stanici Marjanovka (na sibirskoj magistrali). U to vreme podnosi molbu za prijem u Boljševičku partiju i za sovjetsko državljanstvo, što je bila uobičajena praksa prilikom uključivanja inostranih građana u jedinice Crvene armije, ali, usled nagle promene situacije, ovaj prijem u Boljševičku partiju nije ni obavljen.

Posle iznenadne pobune čehoslovačkih jedinica i drugih kontrarevolucionarnih snaga protiv sovjetske vlasti (maja 1918) i pošto su jedinice Crvene garde u Omsku i okolini već nakon ne-

Digitized by Google

koliko dana bile razbijene, Broz se, budući da je, pored toga, bio slab od posledica ranjavanja, po savetu drugova povlači u okolinu Omska. Najpre radi kao mašinista na vršalici u selu Mihajlovki (kod seljaka S. Škarova i D. Tabačika), a posle nastalog terora kontrarevolucionarnih snaga povlači se dublje u stepu, u kirgijski aul (selo), gde radi u mlinu kod bogatog Kirgiza Isaija Džaksenbajeva. Za vreme Kolčakove vlasti Broz je politički delovao među kirgijskim seljacima, vodio agitaciju protiv belih, pa je među njima važio kao komunist, iako formalno nije bio član Ruske komunističke partije boljševika — RKP(b). Kao agitator je povremeno odlazio u Omsk i ilegalno održavao veze s pojedinim članovima Partije — boljševicima, radnicima zaposlenim u električnoj centrali i na železničkoj stanici u Omsku; od njih je dobijao i partijsku literaturu, proglase i slično.

Nakon razbijanja kontrarevolucionarnih Kolčakovih snaga, Broz se decembra 1919. godine vratio u Omsk, gde je jedno vreme bio u jedinicama Crvene garde. Istovremeno je radio u jugoslovenskoj grupi pri Omskom oblasnom komitetu RKP(b). Početkom 1920. godine primljen je za člana Komunističke partije u jugoslovenskoj sekciji koja je radila pri Omskom oblasnom komitetu RKP (boljševika), a u okviru Slovenskog oblasnog biroa, koji su sačinjavali Ukrajinci, Česi i Jugosloveni. Prateći vesti o zbivanjima u Jugoslaviji i kada je sredinom 1920. godine u jednom omskom listu pročitao članak da je u Hrvatskoj seljaštvo pošlo u revoluciju, Broz odlučuje da se što pre vrati u svoju zemlju. Na put za Jugoslaviju polazi iz Omska vozom za Petrograd, a odatle preko Estonije stiže u Narvu. Tu provodi izvesno vreme u karantinu u jednoj tvrđavi (gde su smešteni svi prispeli vojni zarobljenici), a zatim posredstvom nemačkog poslanstva brodom »Lili Fojerman« prelazi u grad Štetin. Odatle se s grupom Jugoslovena upućuje preko Nemačke i Austrije u Jugoslaviju. Krajem oktobra 1920. godine Broz stiže najpre u Maribor (gde je bio jedan od sabirnih logora za povratnike iz Rusije), a odatle, posle nekoliko dana provedenih u karantinu, gde ga je mariborska policija zavela i u spisak »sumnjivih lica«, stiže u Zagreb. Iz Sovjetske Rusije Broz je doputovao zajedno sa suprugom Pelagijom Belousovom (kćerkom jednog seljaka iz sela Mihajlovke, kojom se oženio 1918. godine).

Tako se Josip Broz, nakon šest godina provedenih u prvom svetskom ratu, odnosno u zarobljeništvu u Rusiji i kao učesnik oktobarske socijalističke revolucije i građanskog rata u SSSR-u, ponovo našao u domovini.

II

Došavši u Zagreb, Broz je nastavio aktivan rad u Savezu kovinarskih radnika, a odmah je i verifikovao svoje članstvo u KPJ. Uključio se u predizbornu agitaciju za listu Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), u izborima za Ustavotvornu skupštinu (28. no-

Digitized by Google

vembra 1920), držao predavanja o oktobarskoj revoluciji, radio u Klubu povratnika iz Rusije i učestvovao u organizovanju radničkih štrajkova.

Miroslav Krleža, ugledni jugoslovenski književnik, sećajući se prvih susreta s Josipom Brozom u Zagrebu u jesen 1920, o tom Brozovom delovanju pisao je: »Proleter, metalski radnik, vratio se posle šest godina iz Rusije kamo je dopao kao tolike hiljade naših ratnih zarobljenika, pa kada se pojavio u sindikatima... u svojoj sivoj astrahanskoj šubari, na kojoj se u vunenim kovrdžicama primjećivalo izblijedelo mjesto skinute metalne petokrake zvijezde, on je mirno, superiornom stabilnošću svojih pogleda već tada sugestivno zavladao svojom okolinom. Njega su drugovi gledali kao putnika koji je doputovao s daleke obale Lenjinskog kontinenta i koji je svojim očima video sve ono o čemu se tada po sindikatima romantično maštalo« *(Kumrovečki nokturno).*

U uslovima progona i hapšenja komunista posle Obznane (a kasnije i Zakona o zaštiti države) Broz u januaru 1921. odlazi u Veliko Trojstvo (okrug Bjelovar) i zapošljava se u mlinu kao mašinista. Tu provodi više od četiri godine radeći u lokalnoj organizaciji KP i vodi živu političku aktivnost naročito među seljacima u okolnim selima. Početkom 1924. godine postaje član Okružnog komiteta KPJ za križevačko-bjelovarsku županiju. Svojom političkom aktivnošću pada u oči policiji, koja sve pažljivije motri na njega, naročito posle njegovog oštrog govora protiv režima na sahrani umrlog druga Josipa Valente, člana Okružnog komiteta i učesnika oktobarske revolucije; tada dolazi i do Brozovog hapšenja. Zbog toga, po savetu komunista iz Zagreba, sredinom septembra 1925. odlazi s porodicom u Kraljevicu i zapošljava se u brodogradilištu. Nastavlja revolucionarni rad, zalaže se za partijsko i sindikalno organizovanje radnika; Broz postaje sekretar partijske organizacije u Kraljevičkom brodogradilištu, koja broji petnaest članova, i sekretar sindikalne podružnice; ubrzo postaje i član Okružnog komiteta KPJ. U leto 1926. Broz je kao partijski rukovodilac i izabrani radnički poverenik organizovao štrajk brodogradilišnih radnika. Štrajk se završava uspehom radnika, ali je Broz, kao njegov organizator, dobio otkaz (početkom oktobra 1926).

Da bi lakše našao posao, prihvata poziv nekih sindikalnih funkcionera da dođe u Beograd. U očekivanju zaposlenja, Broz je jedno vreme (novembra i decembra 1926) pohađao sindikalnu školu koja je tada bila otvorena u Beogradu. Aktivno politički radi i među članstvom Saveza radnika metalne industrije i obrta Jugoslavije, u čije je prostorije češće navraćao. Tu je Broz iznosio svoje poglede i o izvesnim pitanjima partijske politike, posebno o potrebi jedinstva Partije i revolucionarnog pokreta. Pomenuti sindikalni funkcioneri, koji su, u stvari, bili pripadnici desnice u KPJ, pozivanjem Broza u Beograd želeli su da ga odvoje od Zagreba, u kojem je tada bio centar levice. Međutim, kada su uvideli da on nije pogodan za njih, te struje su ometale

Digitized by Google

njegovo uključivanje u rad partijske organizacije u Beogradu. U takvoj situaciji Broz sam nalazi privremeno zaposlenje kao mašinski mehaničar, a zatim prihvata predlog da se zaposli u Smederevskoj Palanci i tamo pomogne organizovanje radnika. Tako se Broz početkom 1927. zapošljava u Smederevskoj Palanci, kao bravar-alatničar, u fabrici za opravku vagona »Jasenica A. D.« (danas je to fabrika vagona i metalnih konstrukcija »Dragoslav Đorđević Goša«). I tu najveću pažnju poklanja sindikalnom radu; vodi borbu za odbranu položaja radnika, o čemu piše i članke u radničkoj štampi. U martu 1927, zbog svog revolucionarnog rada, kao »opasan komunist i agitator« Josip Broz ponovo dobija otkaz.

Odlazeći iz Smederevske Palanke (u proleće 1927), kao i prethodne godine iz Kraljevice, Broz je sve više sticao saznanja o društvenim i političkim prilikama u zemlji, o teškom položaju radničke klase, a naročito o neophodnoj potrebi da se radnici organizuju i, u revolucionarnoj borbi, oslone na vlastite snage. Kao predstavnik radnika i njihov dopisnik u partijskoj i sindikalnoj štampi, on je tada pisao: »Ovdje, drugovi, ne pomaže ništa, nego uzdaj se u se i u svoje kljuse. Nitko se ne brine za nas, sve socijalne ustanove su samo na papiru. Mi, drugovi, treba da stupimo svi u borbenu sindikalnu organizaciju i da onda energično povedemo borbu protiv svirepe eksploatacije nezasite buržoazije«.

Posle 20. marta 1927. godine, u potrazi za poslom, Broz se ponovo našao u Beogradu. Ovoga puta, nastojeći da ga se oslobode, desničari iz sindikalnog rukovodstva predložili su mu da pođe u Kumanovo i zaposli se kao mašinista u mlinu jednog simpatizera KPJ. Broz je u početku prihvatio ponudu, ali se u vozu, na putu za Makedoniju, predomislio i odlučio da se vrati u Zagreb. Tu je ubrzo izabran za sekretara Oblasnog odbora Saveza metalskih radnika Hrvatske, za člana Mjesnog radničkog sindikalnog vijeća u Zagrebu, a u jesen iste godine postaje i sekretar Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika. U aprilu 1927. postao je član, a od jula organizacioni sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb, tada jedne od najmasovnijih partijskih organizacija u zemlji. Sredinom jula 1927. uhapšen je zbog ranijeg revolucionarnog rada u Kraljevici. Zatvoren je u Bakru, odakle je, na svoj protest, desetog dana prebačen u zatvor Okružnog suda u Ogulinu. Tražeći da ga što pre izvedu pred sud, u zatvoru prvi put štrajkuje glađu (pet dana). Ubrzo je pušten iz istražnog zatvora da se brani iz slobode. Osuđen je na sedam meseci zatvora, ali mu je izdržavanje kazne odgođeno do definitivne odluke višestepenog suda, koji mu je smanjio kaznu na pet meseci (odluka je doneta 10. novembra 1928. u vreme novog sudskog procesa protiv Broza).

Od jeseni 1927. ponovo je na partijskom i sindikalnom radu u Zagrebu. Tada dolazi do osetnog oživljavanja radničkog pokreta u zemlji, a u KPJ se javlja snažniji otpor frakcijskim borbama u vrhovima. Broz se bliže upoznaje s grupom istaknutih revolucionara, Đurom Đakovićem, Radomirom Vujovićem, Blago-

Digitized by Google

em Parovićem, Josipom Krašom i drugima, koji su takođe osuđivali frakcionaštvo i sektašku politiku, a neki među njima, kao, na primer, Đaković, već se istakli borbom za nove odnose u Partiji. Posle plenuma CK KPJ koji je održan u Zagrebu krajem novembra i početkom decembra 1927. i u tom smislu doneo izvesne odluke, u Zagrebu se Broz najaktivnije angažuje u pripremi za VIII mjesnu partijsku konferenciju, na kojoj su usvojeni njegovi predlozi o osudi frakcija, prevazilaženju sektaštva, okretanju Partije životnim problemima radničke klase i celog naroda. Te predloge Broz je izložio na konferenciji (25—26. februara 1928) kao organizacioni sekretar, u ime manjine Komiteta, u posebnom koreferatu.

U dugoj diskusiji, koja je vođena u prisustvu najistaknutijih predstavnika Partije, delegati su odobrili istupanje Josipa Broza, koji je tada radio pod pseudonimom »Georgijević«. Sa dvadeset sedam glasova za, s tri protiv i jednim uzdržanim glasom prihvaćeni su njegovi stavovi i usvojene direktive za predstavnika zagrebačke organizacije koji je trebao da učestvuje na predstojećem savetovanju u Komunističkoj internacionali (Kominterni) o stanju u KPJ. Te su direktive bile osnova za »otvoreno pismo članovima KPJ« koje im je Kominterna uputila aprila 1928. godine. Na toj konferenciji Josip Broz je izabran za političkog sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb.

Zagrebačka partijska organizacija je odmah posle konferencije prešla na akcije. Prvog maja izvodi radnike na ulice. Među organizatorima i uhapšenima je i Josip Broz (bio je osuđen na tri nedelje zatvora). Partijska organizacija ponovo ulazi u političke borbe koje su usledile posle 20. juna 1928, kada je u Narodnoj skupštini u Beogradu izvršen atentat na prvake Hrvatske seljačke stranke. Tada Broz, kao partijski i već poznati sindikalni funkcioner, upućuje poziv sa svojim potpisom na odlučnu borbu protiv velikosrpskog hegemonističkog režima. U Zagrebu se dižu barikade. Broz je ponovo kandidat za hapšenje, ali zahvaljujući svojoj prisebnosti uspeva da se skloni ispred policije.

Pored partijske, Broz obavlja i ostalu vrlo razgranatu delatnost i kao sindikalni funkcioner obilazi radne kolektive, učestvuje u izborima radničkih poverenika, pomaže u organizovanju radničkih štrajkova, poziva na masovniji upis u sindikalne organizacije, radi na obuhvatanju sindikalnim radom radničke omladine i na uključivanju žena u radnički pokret. O svim tim problemima i svojim zapažanjima piše u radničkoj i partijskoj štampi.

Brozova delatnost je izražavala najpozitivnije težnje koje su se tada javile u Komunističkoj partiji Jugoslavije, naročito u radničkim sredinama. Na sednici Centralnog komiteta KPJ od 20. juna 1928. godine Broz je bio predviđen za člana Zameničkog biroa CK KPJ (u slučaju da izabrani članovi Politbiroa budu uhapšeni, on bi zamenjivao organizacionog sekretara), a 2. avgusta iste godine i za sekretara pokrajinskog rukovodstva KPJ za Hrvatsku.

Digitized by Google

Međutim, ponovo je uhapšen 4. avgusta 1928. i osuđen u takozvanom »bombaškom« procesu na pet godina robije. Tada je građanska štampa donosila senzacionalne vesti o držanju n sudu metalca, komuniste Broza i o njegovoj izjavi da »ne priz naje buržoaski sud«, da je za njega »kompetentan samo sud Par tije«, da priznaje da je »član ilegalne Komunističke partije«, d je »radio na širenju komunističkih ideja i propagirao komuni zam«, ali s kim je radio i kako, to neće da priča; on je »za svoje ideale spreman žrtvovati i svoj život«.

Na odbranu Komunističke partije, njenih ideja i programa od lučio se i zbog toga što je osetio da će, u zaoštrenim političkim prilikama u zemlji, kad se, s jedne strane, pripremao novi uda reakcionarnog režima na radnički pokret i Komunističku partiju a s druge, kad se i dalje nastavljalo s besprincipijelnim frakcio naškim borbama, doći u opasnost ugled Partije, odnosno da je ne ophodno ustati u njenu odbranu i popularisati njena načela. Zato je Brozovo držanje, o čemu se prethodno dogovorio i s tadašnjim sekretarom Partije Đurom Đakovićem, imalo snažan odjek u jav nosti, a naročito među pripadnicima komunističkog pokreta.

U vreme Brozovog hapšenja u avgustu 1928. bila je uhapšena i njegova supruga Pelagija, koja je nakon kraćeg boravka u zat voru bila prinuđena da napusti Jugoslaviju; ona je ubrzo, zajedno sa sinom Žarkom, otišla u SSSR (1929), gde je ostala sve do smrti (1967).

Godine tamnovanja provedene u Lepoglavi (od početka 1929. do maja 1931) i Mariboru (do novembra 1933) nisu Josipa Broza odvojile od Partije i revolucionarnog rada. Na robiji je upoznao mnoge komuniste iz svih krajeva Jugoslavije. S njima je marljivo radio na marksističkom obrazovanju i odlučno se borio za to da se poboljšaju uslovi robijaškog života. Odbio je uslovni otpust jer se nije hteo odreći »političkog uverenja«. Zato je zabeleženo da je Josip Broz, utamničenik pod brojem 483, »nepoboljšiv komunista«, a njegov primer je postao simbol za druge, pa su zatvorske vlasti jednostavno ubeležavale i za ostale robijaše komuniste da se drže »kao Broz«.

Kao jedan od organizatora partijskog rada među komunistima na robiji, Broz je, u proleće 1930, posle njihove borbe za to da se koncentrišu na jedno mesto u Lepoglavskoj kaznioni — postao sekretar Mjesnog (u stvari Kaznioničkog) komiteta. To im je omogućilo organizovanije delovanje, a osobito uspešniji ideji ni rad. Posle protestnog štrajka zbog surovog postupka zatvor ske uprave prema njihovom bolesnom drugu (aprila 1931), Broz je s grupom uhapšenika komunista (sredinom maja iste godine) prebačen u Mariborsku kaznionu, gde je nastavio borbu, naročito za stvaranje uslova za rad na marksističkom obrazovanju. Tada su stvorili i komunistički univerzitet, koji su nazvali »Đuro Đaković« (po ubijenom organizacionom sekretaru CK KPJ). Organizujući sistematsko učenje, po četrnaest i petnaest časova dnevno, oni su imali program koji je obuhvatao političku ekonomiju i druge marksističke predmete. »Tamo smo, takođe, i prevodili«, govorio

Digitized by Google

je Josip Broz. »Svaki koji je znao njemački dobio je po nekoliko desetina tabaka da prevodi, jer imali smo po jedan primjerak određene knjige, recimo Hilferdinga, Franca Meringa itd. Ja sam tamo mnogo prevodio sa njemačkog, a i drugi koji su znali taj jezik. Sve se to uklapalo u jednu, tako da kažem, — samoobuku« (iz izjave za RTV-Beograd maja 1972. godine). Nesumnjivo je taj intenzivni višegodišnji rad na marksističkom obrazovanju znatno doprineo Brozovom izrastanju u istaknutog marksistu i profesionalnog revolucionara.

Posle pet godina tamnovanja u Lepoglavi i Mariboru Broz je proveo još skoro četiri meseca (iz ranije osude) u zatvoru u Ogulinu, pa se tek 12. marta 1934. našao na slobodi.

III

Po izlasku iz zatvora vlasti su mu odredile rodni Kumrovec kao mesto prisilnog boravka, ali se on ubrzo sklanja od policijske kontrole. Nastanjuje se u Samoboru, odakle češće odlazi na ilegalni rad u Zagreb. Dok je čekao da se sprovede odluka CK KPJ o njegovom izlasku iz zemlje, Broz radi na učvršćivanju Mjesnog i osnivanju Pokrajinskog komiteta, u koje uključuje po nekoliko komunista koje je znao iz ranijeg rada i s robije. Krajem jula 1934. odlazi u Beč, tadašnje sedište Centralnog komiteta KPJ, koji ga je u međuvremenu, na svojoj sednici od 11. jula te iste godine, kooptirao za člana Politbiroa. Broz, koji je upravo tada uzeo pseudonim Tito, pseudonim koji će od tada postati i sastavni deo njegovog imena pošao je u CK KPJ i kao opunomoćenik za grebačke i pokrajinske partijske organizacije za Hrvatsku sa zadatkom da uspostavi čvršće odnose s najvišim partijskim rukovodstvom, pošto se prema CK KPJ usled češćih hapšenja komunista u zemlji pojavilo izvesno nepoverenje, i bilo je zamerki na adresu CK da »odviše shematski postupa u svojim rezolucijama i direktivama, jer da ne poznaje dobro prilike u zemlji«. O svojim saznanjima i razgovorima u CK KPJ, a prema prethodnom dogovoru, upućuje pismo zagrebačkoj partijskoj organizaciji, a posle jednomesečnog boravka u Beču Broz dolazi u zemlju da organizuje pokrajinske konferencije KP u Hrvatskoj i Sloveniji. Nakon toga još dva puta u jesen te godine dolazi iz Beča (sedišta CK KPJ) u zemlju, pomaže u organizovanju i učestvuje u radu pokrajinske konferencije KP za Sloveniju (održane sredinom septembra 1934. godine u Medvodama kraj Ljubljane), radi neposredno na pripremanju IV zemaljske konferencije KPJ, na kojoj je izabran u Centralni komitet, a zatim u Politbiro. Tokom tih boravaka u zemlji Tito (ovoga puta i kao »Rudi«) proširuje krug saradnika, upoznaje nove grupe revolucionara u Zagrebu i Ljubljani, pri čemu stiče veoma pozitivne utiske o tadašnjim mladim slovenačkim revolucionarima Edvardu Kardelju i Borisu Kidriču, s kojima će od tada uspostaviti trajnu saradnju.

Digitized by Google

Po odluci Centralnog komiteta Broz odlazi sredinom februara 1935. u Moskvu, sedište Kominterne, na rad u Balkanski zemaljski sekretarijat. Tu ostaje skoro dve godine. Bio je i član političkog predstavništva KPJ pri Kominterni. Učestvovao je u radu VII kongresa Kominterne kao sekretar delegacije KPJ (jul—avgust 1935). Držao je predavanja u Međunarodnoj lenjinskoj školi i Jugoslovenskom odeljenju Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada, a kao član predstavništva KPJ pri Kominterni obavljao i mnoge druge partijske zadatke. Boravak u Moskvi iskoristio je i za svoje marksističko, vojno i opšte obrazovanje.

Kad je u avgustu 1936. u Moskvi, na inicijativu rukovodstva Kominterne, održano savetovanje rukovodećih aktiva KPJ, na kome je kritikovano dotadašnje rukovodstvo i doneta odluka da CK KPJ, izuzev jednog člana, pređe u zemlju, Broz je tada dobio posebna ovlašćenja i nalog da odmah pođe u zemlju, da rukovodi i bude odgovoran za rad Partije u zemlji i da istovremeno stvara uslove za formiranje rukovodstva Partije od ljudi koji će raditi u zemlji. Od decembra 1936. do avgusta 1937. Tito je boravio više od sedam meseci na ilegalnom radu u zemlji, pri čemu je u više mahova putovao, najpre u Beč, gde je tada bilo sedište CK KPJ, a zatim u Pariz i natrag. Između ostalog, organizovao je odlazak jugoslovenskih dobrovoljaca u vojsku republikanske Španije. Obavio je razgovor sa partijskim rukovodiocima KPJ za Sloveniju o pripremama za njen osnivački kongres, insistirajući u isto vreme da se E. Kardelj što pre vrati iz Moskve, kako bi nastavio i doveo do kraja taj posao. Nešto kasnije organizovao je i pripremio osnivački kongres KP Hrvatske, koji je održan početkom avgusta 1937, osnovao Centralnu omladinsku komisiju itd.

Kada je početkom jula 1937, u jeku Staljinovih čistki, Gorkić povučen s dužnosti generalnog sekretara KPJ, Josip Broz — kao tada najistaknutija i najsposobnija ličnost u CK, na poziv dva člana Politbiroa — R. Čolakovića i S. Žujovića, koji su se tada nalazili u sedištu rukovodstva KPJ u Parizu, dolazi iz zemlje u Pariz i preuzima stvarno rukovođenje KPJ. Tito je iz zemlje stigao u Pariz 17. avgusta 1937. i tom prilikom je preuzeo rukovođenje radom Centralnog komiteta KPJ, održavanje veza s drugim partijama, kao i normalno kontaktiranje s organima Kominterne. Malo kasnije, kada su odlukom Kominterne povučeni i ostali članovi Politbiroa, Broz je faktički ostao jedini od užeg rukovodstva KPJ izabranog na IV konferenciji KPJ. Ali upravo u momentu kad Broz preuzima rukovođenje Partijom iskrsavaju pred njim, kao i pred celim jugoslovenskim revolucionarnim pokretom, velike i neočekivane teškoće. Počev od sredine 1937. godine poremećuju se odnosi između rukovodstva KI i KPJ.

Tada nastaje jedna od najtežih kriza za KPJ: u Kominterni pomišljaju na njeno raspuštanje, a hapšenjem njenih vodećih kadrova u Moskvi koriste se frakcionaški elementi i pokušavaju da uzmu rukovodstvo u svoje ruke. Kominterna je gotovo sasvim prekinula veze s KPJ. U međuvremenu Josip Broz uspeva da odr-

Digitized by Google

ži kontinuitet partijskog rukovodstva i sačuva jedinstvo Partije. Oslanjajući se na partijske kadrove u zemlji i boreći se za čuvanje jedinstva Partije i pokreta, podstiče aktivnost KPJ, naročito u borbi protiv profašističke politike režima, za jedinstvo sindikalnog pokreta i zbijanje redova mlade generacije. Definitivno prekida s praksom rukovođenja Partijom iz inostranstva i početkom maja 1938. osniva, u uslovima ilegalnosti, Privremeno rukovodstvo KPJ od kadrova u zemlji, a nekoliko meseci kasnije, kad je pozvan u Kominternu, uspeva da otkloni opasnost raspuštanja Partije. U tome je naišao na veću podršku Georgija Dimitrova, generalnog sekretara Komunističke internacionale, i Vilhelma Pika, člana najužeg rukovodstva Kominterne. Tada je, posebno na sednici Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta Kominterne od 5. januara 1939, odobren rad Privremenog rukovodstva KPJ sa Josipom Brozom Titom (»Valterom«) kao generalnim sekretarom CK KPJ.

U međuvremenu su učinjeni novi napori u otklanjanju nepoverenja rukovodstva Kominterne prema KPJ. Posle gotovo polugodišnjeg rada u zemlji na intenzivnom obavljanju novih zadataka, pre svega na učvršćivanju Partije, i pošto je uspešno organizovao savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ (9. i 10. juna 1939. u Sloveniji), Tito je na poziv Kominterne krajem avgusta 1939. preko Francuske ponovo krenuo u Moskvu. Tamo je ostao do kraja novembra iste godine. U Moskvi je, između ostalog, dao analizu političke situacije i razradio osnovne zadatke KPJ u novim uslovima nastalim posle zaključenja pakta o nenapadanju između sovjetske i nemačke vlade i izbijanja drugog svetskog rata. U zemlju se vratio početkom marta 1940. preko Turske, pošto se zadržao u Istanbulu tri meseca usled neispravnih putnih dokumenata.

Delatnost ovog Centralnog komiteta potvrđena je i na V zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj od 19. do 23. oktobra 1940. u Zagrebu u strogoj ilegalnosti (učestvovalo je 105 delegata koje su izabrale partijske organizacije iz cele zemlje). Dotadašnji članovi Centralnog komiteta izabrani su u Politbiro, a Josip Broz Tito je posebno izabran za generalnog sekretara KPJ. Peta konferencija, koja je bila izraz konsolidacije Partije i jačanja njenog uticaja, donela je odluke koje će biti od istorijskog značaja u budućoj borbi jugoslovenskih komunista za pobedu revolucije.

IV

Od sredine 1937. razvoj i uspon KPJ tesno su povezani sa delatnošću Josipa Broza Tita. On je bio neumoran u okupljanju i vaspitavanju kadrova, u razvijanju političke aktivnosti KPJ i jačanju njenog političkog uticaja, u oslobađanju Partije od unutrašnjih trzavica i ideoloških kolebanja. To je bio period izrastanja KPJ u sve snažniji faktor političkog života zemlje. Tito je imao prvorazrednu ulogu u razradi i primeni nove političke platforme

Digitized by Google

kojom je KPJ ušla u sudbonosne događaje nastale s izbijanjem drugog svetskog rata. Pripremajući Partiju za te događaje, on održava nekoliko sednica Centralnog komiteta, organizuje rad Sekretarijata Politbiroa i učestvuje u radu nekoliko nacionalnih i pokrajinskih partijskih konferencija i savetovanja (u Sloveniji, u Splitu na Mesnoj i Oblasnoj konferenciji za Dalmaciju, u Zagrebu na savetovanju partijskih aktiva i Prvoj konferenciji KP Hrvatske i na VIII pokrajinskoj konferenciji KPJ u Crnoj Gori), zatim na savetovanju Narodne pomoći Jugoslavije i na Šestoj konferenciji SKOJ-a. Tito je organizovao već pomenutu V zemaljsku konferenciju KPJ i rukovodio njenim radom, oktobra 1940. u Zagrebu; na njoj je razrađena politička linija Partije u uslovima drugog svetskog rata, politička linija koja se već tada počela znatno razlikovati od tadašnje platforme svetskog komunističkog pokreta. Nasuprot Kominterni, koja je neposredno posle izbijanja drugog svetskog rata pa do fašističke invazije na SSSR usmeravala međunarodni revolucionarni radnički pokret prvenstveno u pravcu klasne konfrontacije, Tito je polazio od postavke da je fašistička agresija najveća opasnost ne samo za nezavisnost malih naroda nego i za perspektivu socijalizma i da je osnovni zadatak radničkog pokreta borba protiv fašističke opasnosti spolja i reakcionarnog, profašističkog režima u zemlji. U toj će borbi radnička klasa, s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, izrasti u avangardu svih naprednih snaga u jugoslovenskom društvu.

Ističući istorijsku ulogu radničke klase u revolucionarnom preobražaju jugoslovenskog društva, Tito je polazio od uverenja da će ona uspešno ostvariti svoje krajnje ciljeve ako ima na umu celovito stanje u društvu, ako razumeva položaj, ulogu i interese drugih društvenih klasa i slojeva, ako dobije podršku svih drugih demokratskih i progresivnih pokreta i ostvari saradnju s njima, a pre svega ako ostvari čvrst savez s milionskim radnim seljaštvom. S razlogom shvatajući da je glavni uslov za pobedu revolucije u našoj zemlji savez radničke klase i seljaštva pod rukovodstvom KPJ, Tito je na partijskoj školi CK KPJ — koja je na njegovu inicijativu bila otvorena za deo najviših partijskih kadrova posle istorijske V zemaljske konferencije KPJ — u svojim predavanjima izložio celovitu problematiku i program borbe KPJ za rešenje seljačkog pitanja, s iscrpnim osvrtom na stanje i položaj seljaštva u Jugoslaviji, ocrtavajući etape razvoja seljačkog pokreta od trenutka stvaranja zajedničke države (1918), kada je ona još bila pod impulsima oktobarske revolucije i drugih revolucionarnih pokreta u Evropi, pa do sporazuma Cvetković—Maček (sklopljenog u avgustu 1939).

Upravo ispravno stanovište KPJ o seljačkom pitanju i njena orijentacija da ojača i u selu, naročito među seoskom omladinom, bili su jedan od ključnih činilaca pobede u oslobodilačkom ratu i revoluciji.

Boreći se za ravnopravnost jugoslovenskih naroda i narodnosti i za nacionalne slobode, Tito je u godinama uoči rata doprineo potpunoj razradi pogleda KPJ o federativnom uređenju

Digitized by Google

i karakteru međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, što je bio bitan prethodni uslov partijske politike odbrane nezavisnosti zemlje.

Primenjujući stavove V konferencije, KPJ je, pod Titovim rukovodstvom, spremno ušla u martovske događaje 1941. kao jedina politička snaga otpora fašističkoj agresiji i kapitulantstvu vladajućih vrhova Kraljevine Jugoslavije.

Tito je autor poznatog proglasa CK KPJ upućenog narodima Jugoslavije sredinom marta 1941. s pozivom da se odupru kapitulantstvu vladajućih garnitura i ustanu u odbranu nezavisnosti zemlje, zahtevajući savez sa SSSR. Shvatajući dalekosežan značaj zbivanja od 27. marta 1941, Tito već sutradan dolazi iz Zagreba u Beograd, drži sastanak s članovima CK KPJ i savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ za Srbiju, na kome daje analizu novonastale situacije i određuje zadatke komunista; o tome je objavio i novi proglas CK KPJ (30. marta).

Na dan 10. aprila 1941, kada su nemačke trupe ušle u Zagreb i proglasile stvaranje »Nezavisne Države Hrvatske«, Tito je sazvao sednicu CK KPJ na kojoj je rešeno da KPJ, bez obzira na sudbinu Kraljevine Jugoslavije i njene vojske, nastavi borbu protiv fašističkog osvajača. Zato je odlučeno da se pri CK KPJ imenuje Vojni komitet s Titom kao predsednikom. Taj komitet je imao zadatak da preko sličnih komiteta pri CK Hrvatske i CK Slovenije i pri ostalim pokrajinskim partijskim organizacijama vrši pripreme za oružanu borbu. Prvih dana maja 1941. na savetovanju, u stvari plenumu CK KPJ u Zagrebu, Tito je podneo referat u kojem je, na temelju analize uzroka aprilske katastrofe Kraljevine Jugoslavije i položaja stvorenog okupacijom, izložio osnove političke platforme KPJ s kursom na oružanu oslobodilačku borbu, čiji će uspešan razvoj obezbediti istovremeno i pobedu revolucije.

Tito je tada naglasio da će ustanak protiv okupatora neizbežno biti nametnut celokupnim tokom događaja, a pogotovu neizbežnošću sukoba između fašističke Nemačke i Sovjetskog Saveza. Budući da je narod omrznuo monarhiju i bivšu vladu zbog izdaje zemlje, koju nisu pripremili za odbranu od agresije, i da je ogorčen na petokolonaše koji su se stavili u službu Hitlera i Musolinija, predstojeći ustanak protiv okupatora moraće se povezati i s borbom protiv pete kolone, što znači da aparat stare vlasti treba uništavati, a umesto njega stvarati novu, narodnu vlast. To će biti glavna osobenost ustanka, za koji se KPJ mora aktivno pripremati kako bi se u njemu našli svi koji su spremni da se bore protiv fašizma. Ne ulazeći u preuranjene akcije, komunisti treba da organizuju razne vidove otpora stanovništva fašističkim okupatorima i njihovim saradnicima i da učestvuju u tom otporu. Tito je upozoravao na nacionalne suprotnosti i različitosti uslova u pojedinim zemljama i krajevima Jugoslavije, što komunisti moraju uvažavati da bi lakše savladali različite teškoće i što uspešnije izveli pripreme za ustanak.

Digitized by Google

V

Odmah zatim Tito je preneo sedište CK KPJ iz Zagreba u Beograd, u kojem su tada bili povoljniji uslovi za rukovođenje pripremama za oružanu borbu. Radeći u strogoj ilegalnosti i stalno izložen opasnosti hapšenja, Tito je iz Zagreba izišao u drugoj polovini maja 1941. godine, nekoliko dana pre nego što mu se rodio sin Miša (koji je zajedno sa majkom Hertom Has proveo prve godine okupacije u Zagrebu. Titova supruga Herta je zbog učešća u revolucionarnom radu ubrzo zatim bila uhapšena, a kasnije je, krajem 1942. godine, od strane partizana bila razmenjena za zarobljene neprijateljske oficire, da bi posle kraćeg boravka na oslobođenoj teritoriji, u sedištu Vrhovnog štaba, u zapadnoj Bosni, otišla u Sloveniju, gde se uključila u dalji revolucionarni rad).

Nakon dolaska u Beograd, u okviru neposrednih priprema za ustanak, Tito rukovodi sednicom CK KPJ od 22. juna 1941, na kojoj je razmotrena situacija nastala napadom Nemačke na Sovjetski Savez. Sa sednice je upućen proglas narodima Jugoslavije s pozivom na oružanu borbu. Tito je imenovan za komandanta Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, koji je formiran 27. juna 1941. godine. U tom svojstvu Tito je razradio strategijsku koncepciju za pokretanje i razvijanje oružane borbe. Prema toj koncepciji, sve snage jugoslovenskog komunističkog pokreta biće angažovane u stvaranju partizanskih odreda i razvijanju oružane borbe radi pokretanja opšteg narodnog ustanka i njegovog izrastanja u svenarodni rat za ostvarenje dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva. Osnovne odluke za pokretanje oružane borbe Tito je izložio na sednici Politbiroa CK KPJ 4. jula, što se izrazilo i u novom proglasu CK KPJ narodima Jugoslavije, objavljenom 12. jula 1941.

U tom periodu težište Titove aktivnosti usmereno je prvenstveno na formiranje partizanskih odreda, razvijanje oružane borbe i stvaranje što šireg oslobodilačkog fronta. On je neposredni inicijator plana za oslobođenje veće teritorije u zapadnoj Srbiji, na kojoj je već u jesen 1941. nastala slavna »Užička republika«, koja u to vreme postaje najznačajnije središte narodnooslobodilačkog pokreta, u kojoj su udareni prvi temelji nove Jugoslavije.

Pored mobilizacije svih snaga KPJ i SKOJ-a, Tito je u Beogradu nastojao da s prvacima nekih građanskih političkih partija postigne saglasnost za zajedničku borbu radi stvaranja što veće i šire političke osnove narodnooslobodilačkog pokreta i vođenja što uspešnije zajedničke borbe protiv okupatora. Tih dana počeo je da uređuje i prvo glasilo Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) »Bilten«, čiji su prvi brojevi izlazili u Beogradu.

Sredinom septembra 1941. Tito je iz Beograda prešao na oslobođenu teritoriju u okolini Valjeva. Pod njegovim rukovodstvom je 26. septembra 1941. održano u Stolicama kod Krupnja vojno-političko savetovanje s predstavnicima nacionalnih i pok-

Digitized by Google

rajinskih štabova partizanskih odreda. Donete su značajne odluke o izgrađivanju vojne organizacije ustanka: o stvaranju četa i bataljona, o organizaciji komandi, štabova i vojne pozadine, o vođenju krupnijih, koordiniranih dejstava i proširivanju oslobođenih teritorija, o reorganizovanju Glavnog štaba partizanskih odreda Jugoslavije u Vrhovni štab i nacionalnih, odnosno pokrajinskih vojnih rukovodstava u glavne štabove. Bile su to prve značajne mere u procesu razvijanja ustanka u obliku partizanske borbe, mere takve vojne organizacije i načina vođenja rata koje će osigurati rasplamsavanje svenarodnog rata za oslobođenje i društveno-politički preobražaj Jugoslavije.

U periodu oktobar—novembar 1941. Tito je sa CK KPJ i Vrhovnim štabom NOPOJ bio u Užicu. Za to vreme razvija značajnu delatnost osobito u učvršćivanju partizanskih snaga, organizovanju oslobođenih teritorija i stvaranju narodnooslobodilačkih odbora kao organa nove, narodne vlasti. Ujedno ulaže napore da paralište razbijačku akciju velikosrpskih hegemonističkih snaga koje se okupljaju oko četničkog vođstva Draže Mihailovića i u tu svrhu u dva maha lično vodi s njim pregovore. Neposredno usmerava dejstva partizanskih snaga za vreme velike nemačke ofanzive u Srbiji, a u završnoj fazi ofanzive naređuje povlačenje partizanskih odreda u Sandžak, gde zajedno s partizanskim snagama Sandžaka, Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne razvija partizansku ofanzivu i stvara novu prostranu teritoriju sa središtem u Foči, u kojoj će sve do juna 1942. biti sedište CK KPJ i Vrhovnog štaba. U to vreme Tito je inspirator razrade politike i strategije narodnooslobodilačkog pokreta (NOP). Dok su četnici Draže Mihailovića izvodili oružane napade na partizane s ciljem da razbiju jedinstvo naroda u oslobodilačkoj borbi i da tu borbu pretvore u bratoubilački i građanski rat, Tito se odlučno zalaže za afirmaciju platforme narodnooslobodilačke borbe, ističući i dalje da je okupator glavni neprijatelj, a da su razne frakcije domaće buržoazije, uključujući i jugoslovensku vladu u izbeglištvu, pomagači okupatora i da predstavljaju snage reakcije. Na toj osnovi Tito kristalno jasno razvija koncepciju narodnooslobodilačke borbe kao borbe za nacionalno oslobođenje i koreniti revolucionarni preobražaj. S druge strane, odlukom o stvaranju Prve proleterske brigade (21. decembra 1941) i drugih pokretnih vojnih jedinica i donošenjem Statuta proleterskih i udarnih brigada, neposredno podstiče proces prerastanja ustaničkih partizanskih odreda u oslobodilačku i revolucionarnu armiju, ostvarujući tako u praksi koncepciju razvijanja ustanka u opštenarodni rat do konačne pobede.

U vreme velike proletnje okupatorsko-kvislinške ofanzive na oslobođenu teritoriju sa središtem u Foči (1942. godine) Tito je doneo odluku o pohodu grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu. Taj pohod se počev od kraja juna 1942. razvio u polugodišnju ofanzivu i po svom ishodu bio je jedna od najznačajnijih prekretnica u razvitku NOP-a i revolucije u Jugoslaviji. Tada je stvorena velika oslobođena teritorija sa središtem u Bihaću. Po-

Digitized by Google

beda izvojevana u toj ofanzivi i razvitak NOP-a u celoj zemlji omogućili su donošenje prelomnih odluka o stvaranju prvih divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i o sazivanju osnivačke skupštine Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Skupština je prihvatila Titovo obrazloženje karaktera i značaja stvaranja ovog opštepolitičkog tela NOP-a, koje se istovremeno razvilo i kao borbeni organ i garant izvojevanja oslobodilačkih ciljeva narodâ i narodnosti Jugoslavije, i kao organ nove, istinski narodne vlasti, koja se stvarala u procesu borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih pomagača.

U prvoj polovini 1943. godine Tito neposredno rukovodi operacijama glavnine snaga NOV u razbijanju tzv. četvrte i pete okupatorsko-kvislinške ofanzive. Pod najnepovoljnijim uslovima je grupa divizija NOV pod njegovom komandom vodila dve najdramatičnije bitke narodnooslobodilačkog rata (NOR) — bitku na Neretvi (u proleće 1943), s njenim najhumanijim smislom za zaštitu nekoliko hiljada ranjenika, i bitku na Sutjesci (u leto 1943), u kojoj se vodila natčovečanska borba za opstanak glavnine oslobodilačkih snaga, koje je brojno i tehnički višestruko nadmoćni neprijatelj nameravao da uništi u više naizmenično stvaranih okruženja. Ishod tih bitaka bio je od presudnog značenja sa stanovišta daljeg razvitka rata i međunarodne afirmacije NOP-a. Predviđajući skoru kapitulaciju Italije, Tito je rasporedom i angažovanjem snaga NOV osigurao velike uspehe u razoružavanju talijanskih okupacionih armija i oslobođenju najvećeg dela jugoslovenskih teritorija koje su bile pod talijanskom okupacijom.

Kao tvorac i organizator oslobodilačke armije u veoma specifičnim i izuzetno teškim i složenim uslovima, Tito je, u svojstvu vrhovnog komandanta, neposredno rukovodio borbenim dejstvima — tamo gde je u datom momentu bilo težište borbe na jugoslovenskom ratištu. Zato je za njegovo ime vezano izgrađivanje u mnogo čemu specifične ratne veštine u narodnooslobodilačkom ratu, karakteristične po ofanzivnim dejstvima koncentrisanih formacija, kojima su postizane pobede u uslovima veoma nepovoljnog odnosa snaga. Primenom takvih vojnostrategijskih načela, dejstva mnogobrojnih i operativno nepovezanih partizanskih jedinica, koja su bila karakteristična za početnu fazu rata, slivala su se u sve krupnije ofanzivne poduhvate na izabranim pravcima. Zahvaljujući tome, jedinice Narodnooslobodilačke vojske su stalno kontrolisale znatne delove jugoslovenske teritorije, na kojima se stvarala i razvijala narodna vlast i na kojima su postavljani temelji nove Jugoslavije. Ofanzivna doktrina Narodnooslobodilačke vojske pružila je, takođe, mogućnosti da se iznalaze najbolja rešenja u uslovima velikih okupatorskih ofanziva na pojedina žarišta oslobodilačkog pokreta. Najadekvatniji obrazac za takva rešenja dao je Tito u već pomenutim velikim bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Kao priznanje za ulogu koju je Tito imao u stvaranju NOV i POJ i u rukovođenju borbenim dejstvima, Antifašističko veće

Digitized by Google

narodnog oslobođenja Jugoslavije, na svom Drugom zasedanju 29. novembra 1943. u Jajcu, donelo je odluku da se Josipu Brozu Titu dodeli zvanje maršala Jugoslavije.

VI

Kao generalni sekretar KPJ, Tito je bio inspirator realizacije društveno-političkih ciljeva oslobodilačke borbe. Do stvaranja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije u novembru 1942, Vrhovni štab je vršio i funkcije najvišeg političkog organa narodnooslobodilačkog pokreta. Donosio je odluke i razrađivao uputstva o organizovanju života na oslobođenim teritorijama i o stvaranju i radu narodnooslobodilačkih odbora kao organa nove vlasti.

Razrađujući koncepciju razvitka jugoslovenske revolucije u uslovima okupacije, Tito je smatrao da je otvaranje perspektive demokratskog preobražaja prvi uslov razvijanja svenarodnooslobodilačkog rata, mobilizacije najširih narodnih slojeva i svih naroda Jugoslavije i stvaranja najšireg jedinstva u oslobodilačkoj borbi. To je bilo ishodište sukoba između snaga starog poretka i oslobodilačkog pokreta. Uplašene za svoje uske, klasne interese, snage starog poretka izjasnile su se od početka protiv oružane borbe, a s njenim razgorevanjem sve više su sarađivale s okupatorom, nastojeći svim silama da slome narodnooslobodilački pokret. Tim snagama neposredno je rukovodila i pomagala ih jugoslovenska vlada u izbeglištvu, koja se od početka izjasnila protiv oslobodilačkog pokreta. Uglavnom pod njenim uticajem, vlade sila antihitlerovske koalicije izjasnile su se krajem 1941. za jedinstvo svih antiokupatorskih snaga pod rukovodstvom eksponenata izbegličke vlade. Tim povodom je kod CK KPJ intervenisala i Kominterna, istupajući s koncepcijom o dve etape borbe. Ona je izrazila sumnju u ispravnost politike KPJ, ističući da je njena dužnost da se bori za najšire nacionalno jedinstvo, a ne da pokreće probleme društveno-političkog preobražaja, što je, po shvatanju Kominterne, odnosno Staljina, stvar »druge etape«, do koje treba da dođe posle pobede nad silama osovine.

Kao generalni sekretar KPJ i komandant Vrhovnog štaba NOVJ, Tito je odlučno odbacio te zahteve i prigovore polazeći od činjenice da jugoslovenske narode nije moguće pokrenuti i ujediniti u oslobodilačkoj borbi pod zastavom starog, ugnjetačkog poretka i da pokretačka snaga oslobodilačke borbe može biti samo garancija da ta borba nosi u sebi rešavanje svih onih krupnih nacionalnih i socijalnih problema koji su potresali jugoslovensko društvo u periodu između dva svetska rata.

Već 1942. godine sve snage starog poretka udružile su se s okupatorom u ratu protiv oslobodilačkog pokreta. Bilo je očevidno da je obračun s tim snagama sastavni deo borbe za oslobođenje i revolucionarni društveni preobražaj. Jedna od osnovnih premisa politike rukovodstva NOP-a bilo je saznanje da se narodi

Digitized by Google

i narodnosti Jugoslavije neće uključiti u oslobodilačku borbu pod zastavom starog poretka. Pokretačka snaga borbe protiv okupatora mogla je biti samo jasno izražena perspektiva društvenih preobražaja i realizacija njenih pretpostavki već u samoj praksi oslobodilačke borbe. »Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije« (»Proleter«, decembar 1942). U tom duhu istupio je Tito na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a 26—27. novembra 1942, na kojoj su bili okupljeni predstavnici svih naroda Jugoslavije s ciljem da postave društveno-političke osnove nove Jugoslavije koja se rađala iz oslobodilačke borbe i narodne revolucije.

U sledećoj fazi taj obračun s nosiocima starog režima već je bio priveden kraju. U svom referatu na Drugom zasedanju AVNOJ-a (29. novembra 1943) Tito je obrazložio karakter revolucionarnih promena koje su se zbile u dotadašnjem razvitku oslobodilačkog rata, predložio je da se AVNOJ konstituiše u vrhovno zakonodavno telo i da proglasi stvaranje vlade nove Jugoslavije. Usvojivši Titove analize razvitka NOP-a i ocene da su sazreli uslovi za ozakonjenje osnovnih pobeda revolucije, AVNOJ je doneo državotvorne odluke o konstituisanju Demokratske Federativne Jugoslavije na osnovi potpune ravnopravnosti svih njenih naroda i narodnosti, među kojima i odluku o stvaranju vlade nove Jugoslavije — Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Njegov prvi predsednik bio je Josip Broz Tito.

Istorijske odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, odlučan izraz revolucionarne volje svih naroda Jugoslavije da budu nezavisni i suvereni, bile su osnova borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije i osnova njenog otpora raznovrsnim pritiscima sa Zapada i od strane Staljina.

Kada je u svet prodrla istina o herojskoj borbi naroda Jugoslavije i o njihovim pobedama, ličnost Josipa Broza Tita — vojskovođe NOR-a i prvog državnika nove Jugoslavije — izaziva divljenje i priznanje u celom svetu. U isto vreme Hitler i njegova vrhovna komanda, posle mnogih neuspešnih pokušaja — od ucena i poternica za Titom do operacije za slamanje »Titove države«, organizuju vazdušnodesantnu operaciju na sedište Vrhovnog štaba u Drvaru (25. maja 1944) s ciljem da unište Tita i tako obezglave NOP. Ali je i taj pokušaj ostao bez rezultata. Tito premešta sedište Vrhovog štaba i NKOJ-a na ostrvo Vis.

U leto 1944. godine Tito prenosi težište operacija NOV na tle Srbije, radi njenog konačnog oslobođenja. Septembra 1944. u Moskvi postiže saglasnost s Vrhovnom komandom Crvene armije o zajedničkim operacijama za oslobođenje dela Srbije s Beogradom. U isto vreme usmerava dejstva snaga NOV na oslobođenje Makedonije, Crne Gore i Dalmacije. Odmah po oslobođenju Beograda, 20. oktobra 1944, sedište NKOJ-a i Vrhovnog štaba preneto je u glavni grad. Krajem 1944. Tito daje uputstva za reorganizaciju NOV, a 1. jaunara 1945. izdaje naredbu o formiranju armija,

Digitized by Google

odnosno Jugoslovenske armije (JA). Uskoro, posle usaglašavanja strategijskih ciljeva završnih operacija sa savezničkim komandantima u Italiji (Štab zajedničke anglo-američke komande za Sredozemlje) i Mađarskoj (Štab III ukrajinskog fronta Crvene armije), formuliše ideju manevra snaga JNA u završnoj ofanzivi, u toku koje su od marta do 15. maja razbijene snage nemačke balkanske grupacije i cela zemlja oslobođena, uključujući i one njene delove koje su velike sile posle prvog svetskog rata 1918. godine predale Italiji (Istra i Slovenačko primorje s kvarnerskim ostrvima).

VII

U završnoj fazi rata, pored toga što rukovodi vojnim operacijama, Tito, u svojstvu predsednika Nacionalnog komiteta, vodi složenu borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Braneći odluke AVNOJ-a, pruža odlučan otpor pokušajima zapadnih savezničkih sila da jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu osiguraju povratak u zemlju i omoguće restauraciju starog poretka. U junu 1944. na oslobođenom ostrvu Visu Tito je šef delegacije Nacionalnog komiteta na pregovorima s mandatorom vlade u izbeglištvu dr Ivanom Šubašićem. U avgustu iste godine, za vreme posete savezničkoj komandi za Sredozemlje, u Italiji, vodio je razgovore s britanskim premijerom Čerčilom (10—12. avgusta) o problemima odnosa nove Jugoslavije s jugoslovenskom vladom u emigraciji i s vladom Velike Britanije. U septembru 1944. Tito je u Moskvi u razgovorima sa Staljinom postigao sporazum o usklađivanju dejstava Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i trupa Crvene armije u završnim operacijama, posebno o učešću jedinica Crvene armije u oslobađanju dela Srbije i Vojvodine. Tim sporazumom je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije prihvatio zahtev sovjetske vlade da se sovjetskim trupama dopusti ulazak na teritoriju Jugoslavije, a sovjetska vlada, sa svoje strane, prihvatila je zahtev Nacionalnog komiteta da na jugoslovenskoj teritoriji na kojoj budu operisale snage Crvene armije deluje civilna administracija Nacionalnog komiteta. U to isto vreme Tito se saglasio za zahtevom sovjetske Vrhovne komande i rukovodstva nove, otečestvenofrontovske Bugarske da i oružane snage Bugarske učestvuju u završnim operacijama na jednom delu teritorije Jugoslavije kako bi i ta zemlja pružila pomoć u borbi protiv fašizma, a čime bi se ujedno omogućilo bugarskom narodu da lakše skine sa sebe ljagu koju su mu naneli nenarodni upravljači uključivanjem Bugarske u rat na strani fašističkih sila.

Posle pregovora s Ivanom Šubašićem u oslobođenom Beogradu u novembru 1944. i konferencije »velike trojice« u Jalti, u februaru 1945., obrazovana je 7. marta 1945. Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije s Titom kao njenim predsednikom.

Digitized by Google

U složenim i teškim uslovima oslobodilačkog rata Tito je sprovodio koncepciju nacionalne afirmacije i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Stalno je isticao da su bratstvo i jedinstvo jedna od najvažnijih tekovina narodnooslobodilačke borbe i nezamenljiv uslov svih pobeda naroda Jugoslavije. Inicijator je stvaranja nacionalnih vojnih i političkih rukovodstava oslobodilačkog pokreta, koja su u toku rata izrasla u središta okupljanja svih progresivnih nacionalnih snaga i nosioce ideje obnavljanja državne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije na osnovama bratstva i jedinstva i potpune nacionalne ravnopravnosti. Već na Drugom zasedanju AVNOJ-a usvojena je odluka o izgradnji nove Jugoslavije na federativnom principu, što je bilo izraz novih međunacionalnih odnosa stvaranih u toku oslobodilačkog rata.

U avgustu 1945, na Prvom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije (NFJ), koji je u ratu i revoluciji izrastao u milionsku političku organizaciju, Tito je izabran za njegovog predsednika i bio je nosilac liste Narodnog fronta na izborima za Ustavotvornu skupštinu novembra 1945. Narodni front je u tim izborima odneo pobedu s ogromnom većinom glasova. Tada je Tito izabran i za predsednika NFJ, odnosno od 1953. godine za predsednika Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (do 1963).

Posle izglasavanja prvog Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) u januaru 1946, Tito je dobio mandat za sastav vlade. U isto vreme imenovan je za vrhovnog komandanta oružanih snaga Jugoslavije i bio je ministar narodne odbrane (do 1953).

Godine 1952. Josip Broz Tito stupio je u brak s Jovankom Budisavljević, iz Like, učesnikom rata od 1941. godine, koja je bila borac i rukovodilac u Šestoj ličkoj proleterskoj diviziji, a pri kraju rata organizator i politički rukovodilac saniteta u pojedinim jedinicama JNA.

VIII

U posleratnoj izgradnji zemlje, polazeći od društveno-istorijskih uslova Jugoslavije, KPJ, kao revolucionarna avangarda, s Titom na čelu, formulisala je program izgradnje socijalizma koji je obuhvatio razvijanje tekovina jugoslovenske revolucije i stvaralačku primenu iskustva socijalističke izgradnje u Sovjetskom Savezu. Već u prvim posleratnim godinama oblici izgradnje socijalizma u Jugoslaviji nose mnoge specifičnosti — počev od načina sprovođenja eksproprijacije eksproprijatora i puteva socijalističke rekonstrukcije sela do oblika ostvarivanja političkog jedinstva radnih slojeva i uloge KPJ kao avangarde.

Na osnovne specifičnosti socijalističke revolucije, pa, prema tome, i razvitka socijalističke Jugoslavije, upozorio je Tito već u svom prvom članku u časopisu »Komunist« 1946. godine.

Digitized by Google

J isto vreme zalaže se i za razvijanje najprisnijih odnosa sa ;ovjetskim Savezom, što je izraženo i u njegovoj inicijativi za klapanje Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji Jugoslavije i SSSR, koji je potpisan prilikom njegovog novog puta u Moskvu aprila 1945. Takođe je bio inicijator saradnje komunističkih i radničkih partija. Podržava i razvijanje svrstih oblika saradnje između socijalističkih zemalja, odnosno zemalja narodne demokratije i njihovih komunističkih i radničkih partija, pa je u tu svrhu već tokom 1946. počeo da odlazi u prijateljske posete u te zemlje.

Saradnji sa socijalističkim zemljama Tito prilazi sa stanovišta ravnopravnosti i prava svake partije da na čelu svojih naroda i prema specifičnostima date zemlje bira i sama određuje najadekvatnije puteve i oblike borbe za socijalizam. Zbog toga je pružao otpor raznim oblicima staljinističkog hegemonizma i pokušajima dirigovanja jugoslovenskom spoljnom i unutrašnjom politikom. Pošto se takav samostalni razvitak socijalističke Jugoslavije nije uklapao u Staljinove hegemonističke planove, došlo je 1948. do napada Kominforma na KPJ i do široke i oštre kampanje protiv Jugoslavije i njene nezavisnosti, pri čemu su najoštrije propagandne strele iz zemalja socijalističkog lagera bile usmerene na Titovu ličnost i njegovo delo.

Odlučno podržan od Partije i naroda, Tito je zauzeo beskompromisan stav prema pokušajima ograničavanja suvereniteta Jugoslavije. Kao predsednik vlade FNRJ odbio je optužbe vlade SSSR o tobožnjem jugoslovenskom antisovjetizmu. Centralni komitet KPJ prihvatio je njegovu ocenu o neosnovanosti kritike KPJ izložene u pismima CK SKP(b) koja su prethodila otvorenom napadu Kominforma i kampanji protiv Jugoslavije (mart—jun 1948). Na Petom kongresu KPJ, jula 1948, Tito je podneo referat o razvitku KPJ, njenoj ulozi u oslobodilačkom ratu i revoluciji i u borbi za izgradnju socijalizma. U njemu je opovrgao optužbe iznete u Rezoluciji Kominforma i istovremeno ukazao na perspektive izlaska iz teške situacije u kojoj su se tada našle Partija i cela zemlja.

Ogromno poverenje koje je Tito stekao u narodu i Partiji bilo je snažan faktor otpora Staljinovom pritisku. Cela zemlja je predano i bez kolebanja prihvatila Titov poziv na ulaganje najvećih napora da bi se savladale teške posledice ekonomske blokade od strane zemalja socijalističkog lagera.

Istorija je stavila na dnevni red novo svetskoistorijski značajno pitanje: kakvi su i kakvi treba da budu odnosi među socijalističkim državama? Određujući suštinu tih odnosa, Tito je u svom govoru na svečanom skupu Slovenske akademije znanosti i umetnosti (u Ljubljani, novembra 1948) posebno ukazao na značaj nezavisne izgradnje socijalističkog društva i prava na samostalnost, što je, u suštini, bilo najvažniji uslov pobede i narodnooslobodilačkog rata i revolucije. „Pravilno postavljanje međusobnih odnosa na datoj etapi (tj. odnosa među socijalističkim državama), kad još postoje — uporedo sa socijalističkim — i ka-

Digitized by Google

pitalističke zemlje, kad još ima naroda koji su nacionalno ugnje teni, kad još ima bezdušnog kolonijalnog porobljavanja itd., u datoj etapi društvenog razvitka u svijetu moraju odnosi između zemalja koje grade socijalizam biti tako uređeni da oni ohrabru ju sve, a naročito male narode u borbi za njihovu nacionalnu i socijalnu slobodu i ravnopravnost. Ti odnosi moraju biti primjer ili, bolje reći, stimul za dalji razvitak socijalizma u svijetu, a ne da budu kočnice toga razvitka.« Nešto kasnije, u januaru 1949 Tito je još odlučnije istakao značaj tog pitanja, govoreći da b odustajanje od principa vlastite revolucionarne borbe značilo »sankcionirati jedan metod koji nije ni marksistički ni interna cionalistički, a to bi u budućnosti donijelo ogromne štete među narodnom radničkom pokretu«.

Odbacujući kominformovske, odnosno Staljinove optužbe o ma kakvom jugoslovenskom antisovjetizmu, Tito se založio za što bolje upoznavanje suštine marksističke nauke radi njene ispravne primene u praksi, da »uz svakodnevnu borbu za izgrad nju socijalizma vodimo i borbu za čistotu te nauke«. Pri tome će, po Titovom mišljenju, najjači argumenti biti »baš u tome što ćemo u našoj zemlji u praksi provoditi teoretske postavke naših velikih učitelja... Ja ne mislim ovdje kritikovati Sovjetski Savez, odnosno SKP(b), jer će praksa pokazati ko je u pravu — oni ili mi. Mi se nećemo golim riječima nadmetati ko je bolji i ko više vrijedi, ali ćemo konkretnim djelima koja danas ostvarujemo u svojoj zemlji uspjeti da ubijedimo sve progresivne snage svijeta, koje već danas sasvim drukčije gledaju na Jugoslaviju« (iz razgovora sa slušaocima Više partijske škole »Đuro Đaković«, juna 1950). Tada je i nastala jedna od onih poznatih Titovih parola — »Istina će pobijediti«, koja je otvarala nove perspektive.

IX

Jednodušni otpor Staljinovom pritisku stvorio je povoljnu klimu za razvoj marksističke misli i u KPJ razvio kritički odnos prema vlastitoj praksi i iskustvu međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta. Ubrzo je u KPJ sazrela ideja o novim oblicima i metodama izgradnje socijalizma. Polaznu osnovu tog novog kursa, čiju su suštinu sačinjavali antibirokratizam i socijalistički samoupravni društveni odnosi, izložio je Tito u Saveznoj narodnoj skupštini 26. juna 1950. u svom ekspozeu povodom donošenja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, naglasivši da je to jedan od najznačajnijih zakona socijalističke Jugoslavije, s dubokim revolucionarnim smislom. Tom prilikom Tito je upozorio da iz Marksovog i Lenjinovog učenja o socijalističkoj državi nedvosmisleno proizlazi da funkcije države, naročito u privredi, moraju postepeno odumirati u skladu sa što uspešnijim razvojem socijalističkog samoupravljanja u društvu.

Digitized by Google

Na Šestom kongresu KPJ, novembra 1952, Tito je u glavnom referatu (»Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju«) analizirao prve rezultate i iskustva izgrađivanja socijalističkih društvenih odnosa na temeljima radničkog samoupravljanja, podvrgao kritici staljinistički dogmatizam u teoriji i birokratsko-hegemonističke metode u praksi i pokrenuo pitanje uloge KPJ u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa na osnovi samoupravljanja. Tada je, na njegov predlog, KPJ, u skladu s novom ulogom Partije u izgradnji socijalističkog društva, reorganizovana u Savez komunista Jugoslavije (SKJ), a NFJ u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije.

Ustavnim zakonom (od januara 1953) sistem radničkog samoupravljanja utvrđen je kao osnova celokupnog društvenog poretka u socijalističkoj Jugoslaviji. Tada su izvršene i značajne promene u kompetencijama predstavničkih i izvršnih organa vlasti i uvedena je funkcija Predsednika Republike, koju je Savezna narodna skupština 14. januara 1953. godine poverila Josipu Brozu Titu. Od tada je biran na dužnost Predsednika Republike na svim sazivima Savezne skupštine, a 25. februara 1974, na osnovu novog Ustava SFRJ, izabran je na tu dužnost bez ograničenja mandata, čime mu je izraženo i posebno priznanje za njegovu ulogu u organizovanju i pobedi socijalističke revolucije, u borbi za izgradnju socijalizma i za očuvanje nezavisnosti nesvrstane i socijalističke Jugoslavije.

Tito je inicijator mnogih mera u privredi i društvenoj izgradnji kojima je SKJ utirao puteve novom društveno-političkom sistemu, u kojem neposredni proizvođač postaje osnovni faktor u određivanju uslova svoga rada i života. Među tim merama bila je i Titova inicijativa, usvojena u Izvršnom komitetu CK SKJ oktobra 1955, o promenama u privrednoj politici koje su imale cilj da se smanjenjem investicija i racionalizacijom proizvodnje otklone disproporcije u privredi, ubrza razvitak proizvodnje za široku potrošnju i ojača materijalna osnova samoupravljanja. To je bio početak korenitih promena u jugoslovenskoj privredi koje su desetak godina kasnije dovele do privredne i društvene reforme.

Sem borbe za modernizaciju privrede i za njeno uključivanje u međunarodnu podelu rada, Tito je stalno isticao društveno-politički smisao reforme — oslobođenje privrede od birokratsko-etatističkih snaga i prenošenje prava raspolaganja viškom rada na radničke kolektive i njihove asocijacije, odnosno stvaranje takvih društvenih odnosa u kojima će sami radni ljudi biti gospodari sredstava, uslova i plodova svoga rada.

Mada su sve faze društvenog razvitka u socijalističkoj Jugoslaviji vezane za Titovo lično stvaralaštvo, on se nikad nije kolebao da u prelomnim momentima, u kojima iskrsavaju mnogi novi problemi, prilagođava kurs kretanja, način organizacije i metod rada kako bi se što više delovalo u skladu sa zahtevima realnog života. Jedan od primera takve Titove intervencije s dalekosežnim značajem jeste njegova inicijativa za donošenje takozvanih radničkih amandmana, čiji je smisao bio uvlačenje radnika i njihovih asoci-

Digitized by Google

jacija u procese proširene reprodukcije, preraspodela narodnog dohotka u korist radnih kolektiva, a ne države, što je zahtevalo i promenu odnosa u federaciji i kvalitativno nov društveno-ekonomski i politički položaj republika i pokrajina. Inicijativa koju je Tito pokrenuo krajem šezdesetih godina, a posebno predlogom koji je na osnovu svojih ustavnih ovlašćenja kao Predsednik Republike uputio 9. decembra 1970. godine Saveznoj skupštini, dovela je do krupnih političko-ustavnih promena, najpre do donošenja ustavnih amandmana XX—XLII, a zatim i do izrade i usvajanja novog Ustava SFRJ, 21. februara 1974. godine. Tim krupnim društvenim promenama, kojima je osnovna svrha dalje i doslednije razvijanje i učvršćivanje samoupravljanja u jugoslovenskoj društvenoj zajednici, posvećen je i Titov obimni referat na Desetom kongresu SKJ, u kome je on posebno razradio ulogu SKJ u procesima izgradnje jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva (»Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije«, 27. maj 1974).

Stalno poklanjajući pažnju razvoju politike bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito pridaje naročiti značaj izgradnji federativnog društvenog uređenja na osnovi potpune ravnopravnosti i doslednog razvijanja samoupravljanja. U tom smislu je govorio: »Ovdje, prije svega, imam u vidu suštinski nove odnose koji nastaju sa razvojem samoupravljanja, što daje novi društveno-politički sadržaj našoj Federaciji. Republike, razvijajući se kao samoupravne jedinice, sa svojim historijskim i nacionalnim obilježjima, s jačanjem svoje pune samostalnosti, istovremeno konstituišu stvarno jedinstvo našeg socijalističkog samoupravnog društva i ostvaruju svoju svestranu ravnopravnost. Time se, kao i razvijanjem samoupravnosti na svim nivoima — od radnih organizacija preko užih i širih teritorijalnih zajednica do Federacije — obogaćuje stvaralačka snaga našeg društva u cjelini i ostvaruju uslovi za procvat i svestran napredak svakog naroda i narodnosti ponaosob« (referat na Devetom kongresu SKJ, mart 1969).

Shvatajući istinski smisao i značaj borbe za nacionalno oslobođenje i potpunu nacionalnu ravnopravnost, Tito je svagda isticao da za socijalističku Jugoslaviju u tom pogledu ne može biti dileme šta je važnije — nacionalno ili klasno, jer je potcenjivanje jednog ili drugog podjednako neprihvatljivo. »Ne postoji napredni, stvarni nacionalni interes koji u isto vrijeme nije i interes radničke klase. I obrnuto, teorije o 'čistim' nacionalnim interesima, o njihovom ‚rješavanju' izvan našeg socijalističkog samoupravnog društva, predstavljaju, u stvari, pokušaj da se radnička klasa izoluje od stalnog unapređivanja međunacionalnih odnosa« (govor na svečanoj sednici Sobranja Makedonije, avgusta 1969).

Od tih koncepcija nacionalne politike i unapređivanja međunacionalnih odnosa neodvojiva je i Titova borba protiv raznih bilo hegemonističkih i unitarističkih, bilo nacionalno-separatističkih tendencija, što je osobito došlo do izražaja u njegovom zalaganju za dalju izgradnju jugoslovenske federacije putem najnovije ustavno-političke platforme. Tito stalno ističe da su i u sferi među-

Digitized by Google

nacionalnih odnosa radnička klasa i njeni istinski shvaćeni društveni interesi najvažnija koheziona snaga. »Bez obzira na nacionalne specifičnosti, osnovni interesi radničke klase su istovetni u čitavoj zemlji i zato ona i predstavlja cement, glavni kohezioni faktor naše socijalističke samoupravne Jugoslavije« (govor na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije, maja 1971).

X

Kao državnik i vodeća ličnost u SKJ, Tito stalno održava neposredne dodire s radnim ljudima. To je značajan izvor njegovog smisla za realnost i njegove spremnosti da uvidi slabosti i propuste i da o njima govori otvoreno i samokritički. Takav karakter imaju njegova brojna javna istupanja, koja su uvek podsticala Partiju i radne ljude da jačaju socijalističku demokratiju i bore se protiv raznih negativnih pojava u društvu. Poznati su Titova kritika politike KPJ na selu (1951. i 1953), kritike politike preteranog investiranja (iz sredine 1955), govor u Splitu (maja 1962), u kojem je veoma oštro kritikovao slabosti u SKJ, kritika rukovodstva SKJ prilikom razotkrivanja birokratsko-unitarističkih i nacionalističko-separatističkih i liberalističko-tehnokratskih koncepcija i prakse (istupanja na Brionskom IV plenumu CK SKJ od 1. jula 1966, na 21. sednici Predsedništva SKJ 1971. i u govoru pred aktivom SK Srbije 1972).

Odlučan borac protiv konzervativizma, Tito se stalno zauzimao za nov metod političke akcije, koji je, naročito u vreme pripremanja Devetog kongresa SKJ i u periodu između Devetog i Desetog kongresa SKJ, evoluirao do celovite koncepcije o reorganizaciji Saveza komunista Jugoslavije, do potrebe za njegovim preobražajem, uz istovremenu promenu socijalne strukture SKJ masovnijim uključivanjem radnika i uopšte neposrednih proizvođača u njegove redove i njegovim stalnim obnavljanjem iz članstva omladine.

U borbi za novu koncepciju revolucionarne marksističke partije, za drukčiju ulogu Saveza komunista, što odgovara izmenjenim uslovima i opštoj koncepciji socijalističkog samoupravnog društva, Tito se morao boriti i protiv liberalno-anarhističkih shvatanja, koja su težila da oslabe, a zatim likvidiraju ulogu Partije uopšte, i protiv birokratsko-etatističkih i unitarističko-konzervativnih snaga, kojima je najodlučniji udarac zadat na IV plenumu CK SKJ (1. jula 1966). Tada je, na Titovu inicijativu, prihvaćen kurs brže reorganizacije SKJ, nastavljanja smera započetog Šestim kongresom, to jest doslednijeg sprovođenja u život principa po kojem Savez komunista treba što manje da deluje s pozicije vlasti, a što više kao organizovana idejno-politička snaga, koja, ni najmanje se ne oslobađajući političke odgovornosti, usmerava socijalistički samoupravni razvitak snagom primera, svojom socijalističkom i marksističkom, naučnom doslednošću, izražavanjem interesa radničke klase, svih radnih ljudi, naroda i narodnosti Jugoslavije.

Digitized by Google

Ukazivanjem na nezamenljivu ulogu revolucionarne avangarde u izgradnji socijalističkog društva, Tito stalno ističe značaj njenog jedinstva, zatim kontinuiteta revolucionarne akcije na jasnom političkom kursu i preku potrebu borbe protiv frakcionaštva i grupaškog delovanja. »Mnogi primjeri iz historije revolucionarnih borbi, posebno u našoj zemlji, ukazuju na presudan značaj jedinstva revolucionarne organizacije. Partija je bila utoliko jača i utoliko uspješnije je ostvarivala svoju vodeću ulogu ukoliko je bila idejno i politički jedinstvena, konstituisana i izgrađena na osnovama demokratskog centralizma. Iskustvo je takođe potvrdilo da se jedinstvo uvijek stvara u akciji, u borbi, kada se riječi potvrđuju djelima. Bez akcije nema jedinstva komunista« (referat na Desetom kongresu SKJ).

Analizirajući društvene korene i glavne uzroke pojave frakcionaštva, koje svakad razorno deluje na jedinstvo i avangardnu ulogu Partije, Tito je na istom kongresu upozorio da je »frakcionaštvo izbijalo na površinu uvijek kada je avangarda gubila svoju jasnu idejnu orijentaciju i svoju organizacionu i akcionu sposobnost. A tada bi uvijek počinjala da gubi i vezu sa radničkim masama« (iz referata na Desetom kongresu SKJ).

XI

Posebna oblast Titove aktivnosti su međunarodni odnosi i spoljna politika. Tito je brzo uvideo suštinske promene koje su nastale u međunarodnim odnosima posle drugog svetskog rata i ukazao na nove puteve kako u borbi za mir u svetu i za socijalizam, tako i u borbi za očuvanje nezavisnosti socijalističke Jugoslavije. Jednako se odlučno usprotivio pritiscima na Jugoslaviju i sa Zapada i sa Istoka. U vreme Staljinovih pretnji, posle 1948. godine, pružio je snažan otpor pokušajima zapadnih sila da jednostrano reše tzv. tršćansko pitanje, a i svim drugim oblicima ugrožavanja nezavisnosti Jugoslavije.

U uslovima veoma složenog međunarodnog položaja Jugoslavije Tito se svagda zalagao za normalizaciju odnosa sa Sovjetskim Savezom i istočnoevropskim zemljama i za istovremeno nastavljanje odnosa sa zapadnim zemljama na principima ravnopravnosti i priznavanja prava naroda na samostalan i neometan unutrašnji društveni razvitak. To se izrazilo i u širini Titovih državničkih pogleda prilikom njegovih mnogobrojnih susreta s predstavnicima Sovjetskog Saveza, počev od 1955. godine, i u mnogobrojnim susretima s državnicima ostalih zemalja, i u njegovoj neumornoj i raznovrsnoj aktivnosti na unapređivanju međunarodnih odnosa uopšte.

Smatrajući da spoljna politika jedne socijalističke zemlje kao što je Jugoslavija ne sme biti pod uticajem njenih trenutnih interesa, već mora imati pred očima celinu savremenih demokratskih i progresivnih svetskih kretanja, podstičući sve ono što ih ujedi-

Digitized by Google

njava i izbegavajući sve ono što može da ih dezorijentiše ili razjedinjuje, Tito je postao jedan od najistaknutijih pobornika politike aktivne i miroljubive koegzistencije, zalažući se za to da ona bude oblik odnosa među svim zemljama i državama, bez obzira na njihovu veličinu, stepen razvoja i karakter njihovog unutrašnjeg uređenja. Kao protagonista takve politike, Tito je, zajedno s istaknutin liderima nesvrstanih zemalja, naročito sa Dž. Nehruom i G. A. Naserom, bio inicijator zajedničke miroljubive i antiblokovske aktivnosti, što je dovelo do okupljanja nesvrstanih zemalja, najpre na Beogradskoj konferenciji 1961. godine, a zatim na ostalim konferencijama — u Kairu (1964), Lusaki (1970), Alžiru (1974), Kolombu (1976) i Havani (1979). Takođe je došlo do saradnje nesvrstanih zemalja na ekonomskom planu, do njihove veće aktivnosti u Organizaciji ujedinjenih nacija itd.

Osnovne poglede na probleme međunarodnih odnosa i na perspektivu borbe za mir i progresivne preobražaje savremenog čovečanstva Tito je, s dubokom marksističkom analizom, izlagao u više svojih govora i različitim istupanjima na partijskim kongresima, pred Saveznom skupštinom i Savetom federacije, a naročito prilikom promovisanja za počasnog doktora na Univerzitetu u Rangunu (Burma, 1956. godine), na zasedanju Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija (1960. i 1963), na svim konferencijama nesvrstanih zemalja, na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 31. jula 1975. godine i na Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope (30. juna 1976. u Berlinu).

Dajući punu podršku antikolonijalnim pokretima, Tito je u njima video ne samo najraznovrsnije oblike političkog i nacionalnog oslobođenja porobljenih naroda nego i nove, specifične puteve kretanja naroda ka socijalizmu, odnosno stvaranja najpovoljnijih uslova za progresivne društvene preobražaje. Međutim, ti pokreti, koji su nastali kao sastavni deo i izraz velike antikolonijalne revolucije, »koja je dovela do raspada svjetskog kolonijalnog sistema« i izvela »na međunarodnu političku scenu ranije potlačene narode«, primorani su da na putu bržih društvenih promena savlađuju mnogobrojne prepreke: ekonomsku zaostalost, pritiske imperijalizma, neokolonijalizma i snaga dominacije uopšte, a naročito ekonomsku neravnopravnost.

Stoga se Tito od početka zalaže za podršku tim pokretima i za razvijanje široke saradnje socijalističke Jugoslavije s novooslobođenim zemljama.

Primer takve uspešne saradnje pokazuje socijalistička Jugoslavija svojim odnosom prema oslobodilačkim pokretima naroda arapskih zemalja, to jest potpunim razumevanjem tih pokreta i svojom podrškom. Socijalistička Jugoslavija i lično Tito su stalno pružali podršku arapskom narodu u njegovoj borbi za oslobođenje od strane dominacije, za jačanje nezavisnosti, za ostvarenje jedinstva i za progresivne društvene preobražaje. Tito osobitu pažnju poklanja rešenju krize na Bliskom istoku nastale izraelskom agresijom na arapske teritorije.

Digitized by Google

Između ostalog, Tito je neposredno nakon izraelske agresije na arapske zemlje (juna 1967), koju je od prvog trenutka oštro osudio, posetio Egipat, Siriju i Irak da bi s najodgovornijim rukovodiocima tih zemalja razgovarao o iznalaženju pravednog rešenja bliskoistočne krize, zalažući se pri tome za neodložno i potpuno povlačenje Izraela s okupiranih arapskih teritorija, za obezbeđenje nacionalnih prava arapskog naroda Palestine, uključujući i njegovo pravo na sopstvenu državu, i uopšte za obezbeđenje mira u tom delu sveta.

Borbu oslobodilačkih pokreta arapskog naroda i ostalih pokreta za nacionalno i socijalno oslobođenje, kao procesa dovršavanja savremene antikolonijalne revolucije, Tito posmatra u svetlosti opšte borbe za savremene progresivne promene u svetu i za izgradnju pravednije međunarodne zajednice.

Učestvujući u radu tih konferencija, Tito stalno doprinosi razradi osnovnih principa politike nesvrstanosti. S obzirom na međunarodnu konstelaciju, na postojanje blokovskih grupacija država, podelu interesnih sfera, opasnosti od nuklearnog rata, narušavanje politike mira stalnim »ograničenim« ratnim dejstvima, nedopustivo mešanje u stvar drugih zemalja i naroda — politika i pokret nesvrstavanja imaju, po Titovom shvatanju, kao jedan od bitnih ciljeva prevladavanje blokovske podele sveta i uspostavljanje ravnopravnih demokratskih odnosa među svim narodima i državama. Shvatajući dalekosežan značaj razvijanja politike nesvrstavanja u svetu, Tito tu politiku definiše kao »izraz životnih interesa i zajedničkih potreba naroda da žive u miru, slobodi i nezavisnosti, da budu ravnopravni učesnici, a ne posmatrači na međunarodnoj sceni« (govor na Zagrebačkom sveučilištu, 17. decembra 1969). Ta se politika identifikuje s težnjama naroda celog sveta da se sila osudi i odbaci kao metod u međusobnim odnosima naroda i država. Otuda je politika nesvrstavanja, na jednoj strani, uperena protiv imperijalizma i hegemonizma svake vrste, protiv kolonijalne dominacije i neokolonijalizma, a na drugoj, doprinosi borbi za progres, za mir, za unutrašnje društvene preobražaje, koji su stvar progresivnih snaga u svakoj zemlji. Ona je »jedan od puteva kojima savremene generacije traže nove i demokratske, a ujedno i realne odgovore na postojeće probleme« (govor u Helsinkiju, jula 1975).

Veliki pokret nesvrstanosti u savremenim uslovima borbe naroda za političku i ekonomsku emancipaciju, za nezavisan i slobodan nacionalni razvoj, za ravnopravnu i demokratsku međunarodnu saradnju svih naroda i zemalja — bez obzira na razlike u društvenim sistemima — u borbi za mir i bezbednost u svetu, izrastao je, po Titovoj oceni, u snažan »međunarodni faktor koji nezavisno i samostalno utvrđuje svoju politiku i stavove i bez kojeg se više ne mogu uspješno rješavati svjetski problemi. Nesvrstane zemlje se direktno suprotstavljaju imperijalističkoj politici i dominaciji svake vrste. Njihova borba je izraz globalnog progresivnog i revolucionarnog procesa karakterističnog za našu epohu« (iz govora u Berlinu, 30. juna 1976).

Digitized by Google

Peta konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih, održana u glavnom gradu Šri Lanke, u Kolombu, avgusta 1976. godine, i njen veliki odjek u svetskoj javnosti potvrđuju sve veću afirmaciju nesvrstavanja i porast uloge toga pokreta u rešavanju aktuelnih problema savremenog sveta.

XII

Proučavanje Titovog dela omogućava da se celovitije sagleda njegovo mesto i u istoriji međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta, kao i njegov doprinos razvoju marksističke misli u savremenim uslovima.

Od momenta kada je izabrao put revolucionara marksiste, Tito se celim svojim bićem i svim svojim svesnim životom stavio u službu revolucije. Stoga je celokupno stvaralaštvo Josipa Broza kao revolucionara i marksiste služilo i služi jedinstvenom cilju: potpomoći pobedu revolucije u našoj zemlji, dati toj pobedi svoj udeo, odnosno staviti sve svoje snage i umne sposobnosti za odbranu i razvoj njenih tekovina, za dalju izgradnju socijalističkog samoupravnog društva koje odgovara istorijskim, nacionalnim i kulturnim osobenostima naše zemlje i opštem humanističkom smislu socijalizma kao prelaznog doba na putu ka besklasnom komunističkom društvu.

Veličina i značaj Titovog istorijskog dela, humanistički smisao ideja koje je zastupao i koje stalno s izuzetnom doslednošću zastupa, širina njegovih pogleda na karakter unutrašnjih jugoslovenskih i svetskih kretanja i, uopšte, snaga njegove kreativne misli snažno izbijaju i sa stranica njegovih članaka, referata, studijskih analiza, govora i poruka, kao i ostalog obimnog stvaralaštva.

Izuzetnost Titove ličnosti ispoljila se već u godinama uoči drugog svetskog rata, ne samo u borbi za izgradnju revolucionarne marksističke partije osposobljene za njenu avangardnu ulogu u revolucionarnim zbivanjima koja su se ubrzano primicala nego i u naslućivanju i borbi za one atribute revolucionarne partije koji su u novim, izmenjenim uslovima bili neophodni da bi ona mogla uspešno ispuniti rukovodeću i organizatorsku ulogu u revolucionarnim bitkama. Tu na prvom mestu izbijaju samostalnost i sposobnost KPJ, odnosno njenog rukovodstva u određivanju njene politike i strategijske orijentacije, kao i u izboru najpogodnijih oblika borbe i načina organizovanja revolucionarnih snaga, koji odgovaraju kako specifičnim nacionalnim tako i međunarodnim uslovima u kojima se vodila oslobodilačka borba jugoslovenskih naroda i njihovog revolucionarnog pokreta.

Ti atributi revolucionarne akcije su došli do izražaja pre svega u Titovom energičnom zahtevu i smišljenoj borbi da u složenim i delikatnim uslovima nastalim u Komunističkoj internacionali (a što se reflektovalo i na odnose između nje i pojedinih sekcija, u konkretnom slučaju KPJ) rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije, posle dužeg odsustvovanja iz zemlje i udalje-

Digitized by Google

nosti od središta borbe, pređe u zemlju i tu zajedno s Partijom i pokretom ispunjava svoju rukovodeću ulogu. Jer jedino nalazeći se u središtu zbivanja, osećajući pulsiranje kretanja u klasi i u svom narodu, tačno procenjujući progresivne zadatke svoga društva i svoga doba i neposredno na njih reagujući pravovremenim inicijativama i usmeravanjem akcija, jedna partija može ispuniti svoju avangardnu ulogu u savremenim, sve složenijim i dinamičnijim društvenim kretanjima, dok bi svaka vezanost jedne revolucionarne partije i njena zavisnost od nekog jedinstvenog centra, kao što je to već pokazalo i iskustvo drugog svetskog rata, išle na štetu te svakodnevne rukovodeće, odista avangardne uloge takve partije.

Tito je pokazao svoju smelost i izuzetnu hrabrost, kao i svu trezvenost hladnokrvnog političara i revolucionara kada je u uslovima pretnje da KPJ, kao sekcija Kominterne, bude raspuštena uspio ne samo da je očuva, da je unutra preporodi i izgradi na novim osnovama, nego i da postepeno zadobije autoritet i u rukovodstvu svetskog komunističkog pokreta.

Ugled Komunističke partije Jugoslavije i lični Titov ugled morali su, razume se, da prođu period dugih iskušenja, raznovrsnih pritisaka i isprobavanja u vatri revolucionarne borbe dok i Tito i Partija nisu zadobili potpunu afirmaciju u toku i pri završetku drugog svetskog rata. Ali i tada u ograničenom obimu, jer je popularnost Josipa Broza Tita (kao legendarnog vojskovođe iz doba drugog svetskog rata, kao generalnog sekretara KP koji je, svojim delom i uticajem svoje kreativne misli, osigurao jedinstvenost revolucionarnih procesa, to jest da su u borbi za nacionalno oslobođenje protiv stranih okupatora i njihovih domaćih kvislinga u Jugoslaviji s pobedom nad fašizmom izvojevane i osnovne pretpostavke socijalističke revolucije, i kao državnika koji je obezbedio priznanje i ugled nove Jugoslavije u međusavezničkim odnosima) vrlo rano počela da smeta Staljinu, koji je već bio ustoličen kao neopozivi vođa svetskog proletarijata, čiji ugled nije smela da zaseni ničija tuđa slava.

Međutim, u situaciji koja je nastala sa Staljinovim napadom na socijalističku Jugoslaviju i KPJ, protivno očekivanju Staljina i svih onih koji su svesno ili iz discipline prihvatili njegove ocene i pridružili se horu napadača na socijalističku Jugoslaviju, optuženu za izdaju socijalizma, za prelazak u kapitalistički tabor i za stotine drugih smrtnih grehova, socijalistička, Titova Jugoslavija izašla je još svetlija i čistija na neodstupnom socijalističkom putu razvoja. I ne samo to. Otpor socijalističke Jugoslavije Staljinovom hegemonizmu i pokušajima dominacije nad drugim zemljama i pokretima povratio je veru u socijalizam i pokazao perspektivu mogućnih drukčijih odnosa među socijalističkim zemljama i partijama, mogućne i potrebne samostalnosti socijalističkih zemalja i pokreta i njihovog prava, to jest prava progresivnih snaga svakog naroda i svakog društva, da same određuju oblike svog unutrašnjeg društvenog razvitka i same opredeljuju karakter svo-

Digitized by Google

ih odnosa s drugim narodima i drugim državama, ne slabeći pri tom ni najmanje svoju osnovnu socijalističku orijentaciju niti osnovnu internacionalističku suštinu socijalističkog pokreta.

Otuda je i u svim posleratnim fazama razvitka socijalističke Jugoslavije, kao i u svim momentima promena u međunarodnim odnosima, Tito pridavao poseban značaj odnosima među socijalističkim zemljama i karakteru društvenih odnosa koji nastaju na tlu socijalističkog društva, polazeći od toga da su oni osnovni faktor koji će opredeliti sudbinu socijalizma, to jest omogućiti nove prodore i pobede socijalizma u svetskim razmerama. Jer praksa progresivnog društvenog razvitka, demokratizacija društvenih odnosa koju nosi socijalizam kao novi i napredniji društveni sistem i realizacija ljudskih prava koja nadmašuju sve ono što je znala i s čime se dugo, često i neosnovano, kitila građanska demokratija (jer su se mnoga proklamovana prava izmetala u puku formalnost), postaće privlačna i neodoljiva snaga socijalističkog društva.

Stoga Tito u savremenim progresivnim svetskim kretanjima posebnu ulogu pridaje svesnim socijalističkim snagama, koje moraju »ne samo obuhvatiti nego i nadmašiti dostignute pozitivne političke, ekonomske i duhovne vrijednosti demokratije. Tako će one odlučujući uticati na tokove socijalnih zbivanja i biti faktor razvitka i afirmacije socijalizma kao sinonima demokratije, ravnopravnosti, nezavisnosti, ljudske pravde i slobode« (iz govora na Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope u Berlinu, 30. juna 1976).

Pri tome Tito stalno ističe značaj konstruktivnih odnosa među socijalističkim zemljama i radničkim partijama, odnosa koji se moraju zasnivati na priznavanju nacionalne nezavisnosti, na potpunoj ravnopravnosti i nemešanju u unutrašnje stvari drugih zemalja i partija, na uvažavanju različitih puteva u socijalizam, na poštovanju prava svih naroda, odnosno njihovih progresivnih snaga, da sami određuju svoju politiku i oblike svog društvenog razvitka. »Snaga socijalizma je u tome da uvažava i demokratskim razrješavanjem povezuje različite i protivrječne interese koji izviru iz raznovrsnih uslova i bogatstva nacionalnih puteva i oblika socijalističke prakse i procesa u pojedinim zemljama i regionima svijeta. Na toj osnovi izgrađuje se socijalistički internacionalizam koji podrazumijeva i uzajamnu podršku i pomoć revolucionarnih, socijalističkih i progresivnih snaga u svijetu, kao i njihovu međusobnu solidarnost i jedinstvo akcije u borbi za dalji razvitak, progres i socijalizam. Svako miješanje u unutrašnje stvari drugih zemalja i partija, svako nametanje rješenja ili ‚modela' izvana može samo da usporava socijalistički preobražaj svijeta i, prema tome, u suprotnosti je sa ciljevima socijalističkog internacionalizma« (referat na Devetom kongresu SKJ, 1969).

Razrađujući te iste ideje, Tito ih je na Desetom kongresu SKJ izložio u još otvorenijem vidu kada je upozorio da »socijalističke zemlje ne mogu da jačaju svoje pozicije u svijetu, da ja-

Digitized by Google

čaju stvar mira i socijalizma ako njihovi međusobni odnosi nisu postavljeni na principima ravnopravnosti, nezavisnosti, međusobnog uvažavanja i nemiješanja u unutrašnje stvari. Socijalističke zemlje, koje se rukovode Marksovom naukom — po kojoj oni isti zakoni koji treba da vladaju među ljudima moraju da vladaju i u odnosima među pojedinim zemljama i narodima — moraju se boriti da do maksimuma eliminišu međusobne sporove, obezbjeđujući što uspješnije kretanje ka zajedničkim socijalističkim ciljevima«.

Ova načela, koja su već nekoliko decenija postala rukovodna načela SKJ i socijalističke Jugoslavije, a čiji je glavni kreator i zastupnik Josip Broz Tito, dobila su snažnu afirmaciju na prvoj Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope, održanoj u Berlinu, juna 1976. godine. Drugim rečima, samostalnost i nezavisnost, ravnopravnost u odnosima između radničkih partija i pokreta i socijalističkih zemalja, nemešanje u unutrašnje stvari drugih pokreta i zemalja, neophodnost različitih puteva u borbi za socijalizam i njegovoj izgradnji, kao i pravo na izbor oblika društvenog razvitka, na toj konferenciji su javno proklamovani i široko prihvaćeni kao neizbežan zahtev novoga doba i nove društvene svesti.

Imajući to na umu, Tito je na Konferenciji istakao da »stalno proširivanje fronta borbe za progres, kao nasušne potrebe svih naroda, ističe u prvi plan veliku odgovornost svih progresivnih i demokratskih snaga. Od njih se očekuje da djeluju u skladu sa savremenim mogućnostima ostvarivanja širih demokratskih i socijalističkih preobražaja i stvaranja ravnopravnih međunarodnih odnosa.

Danas se u komunističkom pokretu sve više afirmišu različiti putevi borbe za socijalizam i nove forme saradnje revolucionarnih i najširih demokratskih snaga, zasnovane na principima nezavisnosti, ravnopravnosti, samostalnosti i nemiješanja. Pri tome, posebno se izražava odgovornost svakog revolucionarnog pokreta pred svojom radničkom klasom i narodom. To je već dovelo do jačanja niza komunističkih i radničkih partija i porasta njihovog političkog uticaja u nacionalnim razmjerama, što se pozitivno odražava i na opšte političke prilike u Evropi«.

Boreći se za razvijanje politike široke saradnje, uzajamnog poštovanja i demokratizacije međunarodnih odnosa, Tito je, kao jedan od najaktivnijih državnika savremenog sveta, posetio mnoge zemlje u Evropi, Aziji, Africi i Latinskoj Americi. Ne računajući dva susreta u toku rata (1944. s Čerčilom i Staljinom) i istupanja u OUN u Njujorku (1960. i 1963), posetio je (do jeseni 1979. godine) oko sedamdeset pet zemalja, a neke deset i više puta (SSSR, UAR, Rumuniju). U celini, u proteklom razdoblju Tito je učinio preko sto četrdeset državničkih poseta raznim zemljama i imao je oko tri stotine susreta s predsednicima država i vlada i više od sto susreta s predsednicima i generalnim sekretarima komunističkih, socijalističkih i drugih radničkih i progresivnih partija i oslobodilačkih pokreta.

Digitized by Google

XIII

Na posleratnim kongresima KPJ, odnosno SKJ (od Petog do Osmog) Tito je biran za generalnog sekretara, a na V plenumu CK SKJ (1966) i na Devetom i Desetom kongresu SKJ za predsednika SKJ, s tim što je na Desetom kongresu SKJ (maja 1974) izabran na tu dužnost bez ograničenja mandata.

Dugogodišnji revolucionarni stvaralac, državnik s najodgovornijim funkcijama u jugoslovenskom društvu i rukovodilac KPJ (SKJ), Tito je autor mnogih značajnih referata i programskih dokumenata, velikog broja članaka, izveštaja i drugih radova. Osim mnogih pojedinačnih izdanja njegovih radova na svim jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije, do sada su Titova sabrana dela objavljena u više od dvadeset tri toma u izdanju izdavačkih preduzeća »Kultura« u Beogradu i »Naprijed« u Zagrebu. Povodom Titove osamdesetogodišnjice, maja 1972. godine, Predsedništvo CK SKJ donelo je odluku da se pristupi naučnom izdavanju njegovih sabranih dela, koja će biti obuhvaćena u više od 60 tomova (do sada je iz štampe izašlo prvo kolo od prvih 10 tomova njegovih *Sabranih djela*). Pojedini Titovi radovi ili izabrana dela pojavili su se u izdanjima i na svetskim jezicima u mnogim zemljama i područjima sveta.

Tito je promovisan za počasnog doktora nauka na univerzitetima u Rangunu, Bandungu, Santjagu de Čile, Alžiru, Adis Abebi, Ulan Batoru, Halifaksu (Kanada) i Varšavi, zatim u Jugoslaviji na univerzitetima u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Skoplju i Prištini. Počasni je član svih akademija nauka i umetnosti u Jugoslaviji.

Titu je izraženo posebno društveno priznanje promovisanjem za prvog doktora vojnih nauka u našoj zemlji, u Centru za vojne studije JNA u Beogradu 21. decembra 1976, za njegovu ulogu vrhovnog komandanta u narodnooslobodilačkom ratu i stratega revolucije i za njegov doprinos razvoju vojne nauke i razradi koncepcije opštenarodne odbrane u savremenim uslovima.

Nalazeći se neprekidno sedam decenija u redovima revolucionarnog radničkog pokreta, a skoro pola veka u središtu borbe Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije za ispunjavanje njegove istorijske uloge u jugoslovenskom društvu, Josip Broz Tito i njegovo delo postali su simboli okupljanja svih revolucionarnih i stvaralačkih snaga u jugoslovenskom društvu.

U oslobodilačkom ratu i revoluciji Tito je, kao vojskovođa i državnik, izrastao u ličnost s nepodeljenim poverenjem svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Organizator svenarodne borbe u Jugoslaviji, u zemlji koja se ubrzo posle kratkotrajnog aprilskog rata 1941. pretvorila u novo ratište, Tito je stekao veliku popularnost u svetu. Svojim izvanrednim talentom vojskovođe, toliko puta proverenim i u ratnim situacijama koje su se činile beznadežnim, svojim optimizmom i odlučnošću da savlađuje i najveće teškoće, svojim humanim odnosom i brigom za čoveka, Tito je plenio sve, zadobio ljubav i poverenje naroda, te već u toku rata

Digitized by Google

postao legendarna ličnost i simbol borbe za slobodu i nove društvene odnose. Snagom svoje ličnosti i kreativne misli dao je osnovni pečat svim revolucionarnim društvenim promenama u nas.

Da bi radni ljudi Jugoslavije odali Titu bar simbolično priznanje za njegov izuzetni doprinos svim dosadašnjim pobedama i razvoju socijalizma u Jugoslaviji, odbrani njene nezavisnosti i ugledu koji ona danas uživa u svetu, oni su mu preko svojih najviših političkih i društvenih predstavničkih tela po treći put dodelili Orden narodnog heroja. Tito je prvi put proglašen za narodnog heroja 19. novembra 1944. godine. U odluci Predsedništva AVNOJ-a o tome se kaže: »Da bi se velikom vojskovođi naroda Jugoslavije, inicijatoru, organizatoru i rukovodiocu njihove narodnooslobodilačke borbe, maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, odalo zasluženo priznanje za izvanredne zasluge na organizovanju partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, za genijalno rukovođenje njihovim operacijama i pri tome ispoljenu upornost i junaštvo, kao i da bi se pred svim narodima Jugoslavije vidno obeležile istorijske zasluge našeg narodnog vođe na stvaranju bratstva i nerazrušivog jedinstva naših naroda, zbratimljenih u demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji, Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, na predlog Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije, odlučuje da se vrhovnom komandantu NOV i POJ, maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, dodeli naziv narodnog heroja.«

Po drugi put Titu je dodeljen Orden narodnog heroja 15 maja 1972. godine, povodom njegove osamdesetogodišnjice. O tome se u odluci Savezne skupštine navodi sledeće: »Savezna skupština, izražavajući želje radnih ljudi i građana i njihovih organizacija u svim republikama i pokrajinama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, za naročite zasluge za stvaranje i razvitak Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, vlasti radnog naroda i samoupravnog socijalističkog društva sa radničkom klasom kao avangardnom snagom, a za zaštitu tekovina socijalističke revolucije, organizovanje i usavršavanje sistema opštenarodne odbrane i učvršćenje nezavisnosti i međunarodnog položaja zemlje, za očuvanje mira u svetu i razvijanje međunarodne saradnje na načelima aktivne miroljubive koegzistencije i nesvrstanosti, — dodeljuje Josipu Brozu Titu Orden narodnog heroja.« Prilikom uručenja drugog Ordena narodnog heroja, Titu je uručena i Povelja naroda i narodnosti Jugoslavije.

Treći Orden narodnog heroja Titu je dodeljen u vreme obeležavanja njegovih velikih jubileja i uručen mu je na svečanoj sednici CK SKJ 24. maja 1977. godine.

Tito je nosilac i svih drugih najviših jugoslovenskih odlikovanja, između ostalih i Ordena slobode i Ordena junaka socijalističkog rada, kao i mnogih najviših inostranih odlikovanja, među kojima i najvišeg sovjetskog ratnog odlikovanja Ordena pobede. Takođe je dobio povodom svog osamdesetog rođendana zapažen publicitet u svetskoj javnosti, a u pojedinim zemljama izra-

Digitized by Google

ena su mu i posebna priznanja. Titu je dodeljen Orden narodnog heroja Rumunije i Orden Lenjina, kojim ga je odlikovao Prezidijum Vrhovnog sovjeta SSSR-a. Povodom 85-godišnjice rođenja 40-godišnjice dolaska na čelo Partije Prezidijum Vrhovnog sovjeta SSSR-a dodelio je Titu i novi orden — Oktobarske revolucije.

Kao jedan iz plejade velikih još iz doba drugog svetskog rata i kao istaknuti pobornik mira i miroljubive saradnje, Tito je dobio Nehruovu nagradu za mir 1973. godine i Nagradu za mir grada Firence 1978. godine.

Tito je još u ratu postao simbol nove Jugoslavije. Titovo ime postalo je poznato u svim krajevima sveta, a naročito tamo gde se vodi borba za nacionalno i socijalno oslobođenje, za prava naroda i ljudske slobode i za pravednije međunarodne odnose uopšte. Titovo ime — rečima Edvarda Kardelja, dugodišnjeg i jednog od najbližih Titovih saradnika — već odavno je prešlo granice Jugoslavije i »postalo svojina svih onih kojima je mir egzistencijalna potreba, koji ustaju u odbranu svog nacionalnog bića i postojanja, nezavisnosti, koji se bore za izgradnju ravnopravne zajednice naroda, za oslobođenje od svih oblika izrabljivanja, pokoravanja i tlačenja, za otklanjanje sile u odnosima među državama i narodima. Ime Tita postalo je simbol borca, u ratu i miru, i izraz humanističke vizije jednog novog sveta, oslobođenog straha od uništenja čoveka od strane čoveka i naroda od strane naroda, sveta koji će roditi pokolenja koja neće znati za ratnu grozotu i pustoš, animalnost u čoveku i među ljudima i narodima«.

Digitized by Google

Vladimir Bakarić

Tito i revolucija

Drugarice i drugovi,

Neumitna je smrt otela iz naše sredine druga Tita. Otela ga je nakon jednog neobično plodnog života, a ipak gotovo usred izuzetne stvaralačke aktivnosti jednog radničkog borca i državnika, borca za oslobođenje radničke klase i radnih ljudi, borca za bolje odnose među ljudima, narodima i državama.

Nema nikakve sumnje da će za naše narode, za narode i narodnosti Jugoslavije, ovo stoljeće biti označeno Titovim imenom i da će rezultati njegovog djela ostati trajni.

Na ovom našem tlu, historija kojeg je obilježena neprekidnom borbom narodnih masa protiv socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja, protiv feudalne tlake i kapitalističke eksploatacije, protiv zavojevačkih planova i interesnih sfera, — Tito je, predvodeći naš revolucionarni pokret, kao nitko prije njega umio pokrenuti i organizirati naše narode i narodnosti i povesti ih u odsudni, pobjedonosni boj za ostvarenje vjekovnih oslobodilačkih težnji.

Stvaranje čvrste socijalističke zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, samoupravljanje radnih ljudi, bratstvo i jedinstvo, vlastiti put socijalističkog razvoja, nesvrstavanje i druge velike tekovine naše socijalističke revolucije svjedocima su veličine i značaja Titovog djela.

Digitized by Google

Lenjin je u ovom stoljeću otvorio proces pobjede socijalizma i socijalističkih revolucija u svijetu i postao i ostao simbol toga vremena i tih procesa. Titovo je djelo snažno pridonijelo svjetskom procesu socijalizma u suvremenim uvjetima. Tito je zacrtao osnovice odnosa među socijalističkim zemljama i pokretima, te pokrenuo procese stvaranja novih društvenih i državnih odnosa u svijetu. Tako je njegova djelatnost prešla granice Jugoslavije, a on — kao ličnost — ušao među najsvjetlije likove današnjice u svijetu. Njegovo ime jeste i ostat će i među oznakama suvremene epohe čovječanstva.

Jedna je velika epoha u historiji čovječanstva našla u Titu svoga čovjeka, čovjeka koji ju je shvaćao i koji je njene probleme gigantskom snagom vodio k rješavanju.

Otuda njegov ugled među ljudima i među narodnim masama širom svijeta, među prijateljima i među neprijateljima.

Opraštajući se danas i ovdje fizički od njega, mi mu u ime svih naših organizacija, u ime naših radnih ljudi želimo odati priznanje i zahvalnost za sve ono što je činio i učinio — i nad uspomenom na njega čvrsto obećati da ćemo svim našim silama nastaviti ići putem koji nam je on ukazao i za kojeg nas je osposobljavao.

Dopustite mi, drugarice i drugovi, da u najkraćim mogućim crtama pred vama označim njegov životni put.

Josip Broz se rodio maja mjeseca 1892. godine u malom selu Hrvatskog zagorja, u Kumrovcu. Rođen je od oca Hrvata i majke Slovenke u siromašnoj, prilično mnogobrojnoj seljačkoj porodici. Ta ga je činjenica vrlo rano otjerala da napusti, nakon završene osnovne škole, svoje rodno mjesto i da se zaputi »trbuhom za kruhom«. Uči zanat te postaje kvalificirani bravar u Sisku, a zatim prolazi — po običaju onog vremena — po svijetu. Obilazi Hrvatsku, Sloveniju, Austriju, Njemačku, Češku, a već se u Sisku u svojoj osamnaestoj godini priključuje radničkom pokretu, a zatim pristupa Socijaldemokratskoj partiji.

U vrijeme prvog svjetskog rata prolazi kroz zatvor kao borac protiv rata, pa biva ranjen i zarobljen na ruskom frontu. Tokom zarobljeništva priključuje se boljševicima u Oktobarskoj revoluciji i ondje stječe velika revolucionarna i, moglo bi se već reći, državnička iskustva. Oslobađa se predrasuda tadašnje socijaldemokracije i prihvaća ono novo što je radničkoj partiji dao Lenjin. U prvom redu shvaća ulogu revolucionarnih masa, stvarne probleme njihovih organizacija, te nove oblike njihovog organiziranja u revolucionarnom pokretu.

Došavši 1920. natrag u domovinu, odmah se uključio u rad tada već stvorene Komunističke partije Jugoslavije, te radio na njenom organiziranju i u njenim osnovnim organizacijama. Tu prolazi Sveto Trojstvo kod Bjelovara, Kraljevicu, Smederevsku Palanku itd. Ali već se tu počinje baviti i širim problemima klase i društva. Počinje pisati u radničkoj štampi, te postaje sindikalni funkcioner, zatim ulazi u Mjesni komitet zagrebačke organizacije.

Digitized by Google

Ovakav razvojni put je i omogućio Josipu Brozu da sagleda osnovne slabosti tadašnjeg radničkog pokreta u Jugoslaviji i primarne zadatke proleterske partije u borbi za jedinstvo radničke klase i širokih radnih masa i da shvati da je za to prvi uvjet jedinstvo same Partije, njeno izrastanje u idejno i politički jedinstvenu borbenu snagu, oslobođenu oportunizma i sektaštva, dogmatizma i frakcionaštva. Zato je onako odlučno i ušao u borbu za takvu Partiju na čelu zagrebačkog radničkog fronta da bi se u svom istupanju na Osmoj zagrebačkoj mjesnoj partijskoj konferenciji u februaru 1928. onako odlučno založio za novu koncepciju uloge, strukture, politike i metoda rada Komunističke partije Jugoslavije.

Revolucionarnu djelatnost Josipa Broza presjeklo je novo, osmo po redu, hapšenje 4. avgusta 1928. i osuda na petogodišnju robiju u tzv. bombaškom procesu. Njegovo komunističko istupanje na sudu postalo je uzor kako komunista treba da se drži pred klasnim neprijateljem.

Odmah po izlasku s robije 1934. godine kao član Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku, a uskoro potom i član Politbiroa CK KPJ, Tito je već tada dao ogroman doprinos onim novim pozitivnim promjenama u djelatnosti naše Partije.

U jesen 1936. Tito je preuzeo, u svojstvu organizacionog sekretara Centralnog komiteta, odgovornost za rad Partije u zemlji. To je omogućilo da se još odlučnije angažira u sprovođenju pogleda i stavova za koje se godinama zalagao. Njegove inicijative na liniji unutrašnje konsolidacije Partije i njenog efikasnijeg prodiranja u politički život zemlje dale su ubrzo snažne impulse cjelokupnoj partijskoj aktivnosti. Svi mi, tadašnji partijski aktivisti, brzo smo osjetili nove, pozitivne tendencije u unutarpartijskom životu i djelatnosti Partije. Poznato je od kakvog su značaja za naš cjelokupni kasniji razvitak bili Titovi pogledi na nacionalno pitanje i međunacionalne odnose. Osnovu tih pogleda on je kristalno jasno tada dao u proglasu povodom Osnivačkog kongresa KP Hrvatske, ističući da između interesa radničke klase i interesa nacije ne može biti proturječnosti, da je radnička klasa krvno zainteresirana za punu nacionalnu slobodu svog i svih drugih naroda, a posebno za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije.

Augusta 1937. godine Tito je preuzeo rukovodstvo Partije.

U kratkom razdoblju koje je prethodilo novom svjetskom ratu, u kome je naša zemlja postala žrtvom fašističke agresije, a naši narodi se našli na sudbonosnom raskršću, KPJ je pod Titovim rukovodstvom rasla u općenacionalnu snagu sposobnu da presudno utječe na njihov dalji historijski razvoj.

Posebno valja istaći Titov vizionarski koncept predstojeće jugoslavenske revolucije.

Titovi pogledi na puteve rješavanja socijalnog i nacionalnog pitanja u našoj zemlji postali su osnova koncepcije antifašističkog narodnog fronta, odnosno revolucionarno-demokratskog pokreta koji je u ovom kratkom razdoblju uoči rata postajao sve utjecajnija politička snaga u zemlji. Time je ujedno bila stvorena široka socijalna osnova naše revolucije.

Digitized by Google

Od dalekosežnog značaja bila je složena i teška borba koju je Tito u ovom periodu vodio za prevladavanje krize položaja naše Partije u Kominterni. Iz te bitke Tito je izašao s još čvršćim uvjerenjem da je put kojim je poveo našu Partiju jedino ispravan i da je ona za svoju politiku i akciju odgovorna prije svega pred svojom radničkom klasom i narodom. U bitnim karakteristikama toga puta, posebno izraženim u formiranju rukovodstva Partije u zemlji, u borbi za njenu konsolidaciju i u njenoj širokoj političkoj platformi — bili su korijeni osamostaljivanja KPJ i njenog konačnog oslanjanja na vlastite snage i mogućnosti.

Zbog svega toga je prirodno što je Peta zemaljska konferencija KPJ, oktobra 1940. u Zagrebu, obilježila historijsku među u razvitku našeg revolucionarnog pokreta. Njeni pogramski stavovi ukazivali su na pravce neposrednih priprema Partije, radničke klase i naroda Jugoslavije za odlučnu, sudbonosnu bitku koja se približavala.

Titova revolucionarna vizija bila je presudan činilac u utvrđivanju i realizaciji koncepcije i ciljeva narodnooslobodilačke borbe. To je odlučujuće utjecalo na njezinu širinu, karakter, suštinu i konačan ishod. Titove misli o društveno-historijskom sadržaju naše narodnooslobodilačke borbe bile su ideje vodilje bez kojih se ona ne bi mogla tako uspješno razvijati. »Naša narodnooslobodilačka borba — pisao je Tito 1942. u članku »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe« — ne bi bila tako uporna i tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije... Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored općejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi imala... tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

Tako je jedinstvena oslobodilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije od samog početka bila ujedno i izraz težnji i stremljenja svakog naroda i narodnosti posebice.

Kao komandant Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije Tito je razradio strategiju oružane borbe. Suština te koncepcije bila je u tome da se partizanskim ratom pokrene narod na ustanak i da se na taj način stvore uvjeti za prerastanje ustanka u svenarodni rat. Kategorički je odbacio shvaćanja prema kojima nije trebalo podizati ustanak, već borbu protiv okupatora voditi na razini diverzija i sabotaža ili gerilskih grupa i komitskih družina. Historija je Titu dala pravo.

Titova doktrina vođenja oružane borbe praktično je dovela do pojave novog, jugoslavenskog ratišta u okviru općih napora zemalja antifašističke koalicije u borbi protiv sila Osovine.

Uporedo s prvim uspješnim akcijama partizanskih odreda stvaraju se organi nove, narodne vlasti — narodnooslobodilački odbori. Djelovanjem nacionalnih partijskih rukovodstava u pokre-

Digitized by Google

tanju i razvijanju ustanka, stvaranjem glavnih štabova i nacionalnih rukovodstava narodnooslobodilačkog pokreta na djelu se rješavalo nacionalno pitanje na osnovama ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Titova politička i vojna strategija presudno su utjecale na tok i pobjedonosan ishod narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Historijskim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu položeni su temelji nove Jugoslavije koja će se izgraditi na federativnoj osnovi. Tako su narodi i narodnosti Jugoslavije, predvođeni Titom, u srcu okupirane Evrope postali suvereni gospodari vlastite sudbine, stavljajući svima do znanja da nitko osim njih ne može praviti bilo kakve planove o budućnosti Jugoslavije.

Jugoslavija se, pod Titovim rukovodstvom, od male i zaostale balkanske provincije s položajem polukolonijalne zemlje, monete za potkusurivanje u međusobnim obračunima velikih sila, vinula do razine nezavisne i samosvjesne socijalističke zemlje, domovine slobodnih ljudi i ravnopravnih naroda, s istaknutim mjestom i ugledom u međunarodnoj zajednici, s razvijenim proizvodnim snagama, snažnom industrijom i modernom poljoprivredom, s unutrašnjom čvrstinom i kohezijom, čiju društvenu osnovu i suštinu čini sistem socijalističkog samoupravljanja.

U poslijeratnom revolucionarnom hodu naša je zemlja morala savladavati mnoge unutrašnje i spoljne teškoće. Veoma niska materijalna osnova, naslijeđena iz predratne Jugoslavije, koja je po tome bila jedna od najzaostalijih zemalja u Evropi, a uz to i ogromna ratna razaranja, zahtijevali su veliki radni entuzijazam i mnoga samoodricanja radničke klase i najširih narodnih masa da bi se stvorilo ono što danas imamo.

S prosječnom godišnjom stopom rasta društvenog proizvoda od oko 6 posto u periodu od 1947 — 1979, Jugoslavija se svrstala u red zemalja s najbržim privrednim usponom u svijetu. Nacionalni dohodak po stanovniku u ovom periodu povećan je preko četiri puta. To je omogućilo i stalan porast životnog standarda radnih ljudi i dalji materijalni i kulturni napredak zemlje u cjelini.

U cjelokupnom poslijeratnom razvoju posebno se dinamično i brzo razvijala industrija, proizvodnja koja se u periodu od 1947. do 1979. povećala preko 18 puta. I u poljoprivredi su postignuti krupni rezultati i veoma značajne promjene u njenom socijalističkom preobražaju. Društveni sektor poljoprivrede raspolaže danas vrhunskom tehnologijom u svijetu.

Impresivni rezultati postignuti su i u drugim područjima privrede. Ostvaren je njen visok tehničko-tehnološki nivo. Jugoslavija danas sa svijetom razmjenjuje oko jedne trećine društvenog proizvoda. Radikalno je izmijenjena struktura stanovništva. Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu smanjeno je s oko 75 posto poslije rata na oko 30 posto danas. Broj zaposlenih je višestruko povećan tako da danas dostiže oko 5,7 milijuna ljudi. Znat-

Digitized by Google

no je povećan obrazovni, kulturni i zdravstveni nivo stanovništva. Jednom riječju, iz osnova su izmijenjeni uvjeti života i rada ljudi.

Sve to pokazuje da je socijalistička samoupravna Jugoslavija, pod Titovim rukovodstvom, dosljedno ostvarujući težnje i interese radničke klase i najširih narodnih masa, temeljno preobrazila svoj lik, izvršila duboke društvene, revolucionarne preobražaje i stvorila čvrstu društvenu i ekonomsku osnovu za dalji svestrani socijalistički samoupravni razvoj.

Povezanost Partije s masama, činjenica da se ona borila za ono što je radni čovjek vidio kao svoj interes i za što se i sam borio — bila je osnova velikog povjerenja radnih ljudi u Tita i naše rukovodstvo i najveća snaga u borbi za nezavisnost i samostalan put razvoja.

Tito je polazio od Marksovog shvaćanja da novi društveni odnosi moraju biti vlastito djelo radničke klase i radnih ljudi. S druge strane, blagovremeno smo uočili opasnosti od birokratskog izopačavanja centralističke državne vlasti. To je bila osnova historijske odluke da se, usprkos relativno niskom stupnju ekonomske razvijenosti i ozbiljnim teškoćama u međunarodnom položaju zemlje, već 1950. godine, bez odlaganja, uvede radničko samoupravljanje, to jest da se uvedu i razvijaju odnosi koji su unutrašnja zakonitost socijalizma. Uostalom, klice samoupravljanja javile su se još u prvim danima našeg oružanog ustanka, osobito u radu narodnooslobodilačkih odbora. U govoru u Narodnoj skupštini povodom donošenja Zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima od strane radnih kolektiva Tito ističe da parola »fabrike radnicima, zemlja seljacima« sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji i da se može i mora ostvarivati u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam.

Predaja poduzeća na upravljanje radnicima nije, naravno, mogla biti završni akt u procesu borbe za socijalističke odnose, već to, kako je Tito isticao, predstavlja »samo još jedan korak dalje ka komunizmu«. Tito je bio svjestan toga da će se na tom putu morati prolaziti kroz niz razvojnih faza, zavisnih od razvoja proizvodnih snaga i odgovarajućih promjena u društvenom biću, kao i od međunarodnih okolnosti. Bio je svjestan da ćemo morati savlađivati mnoge teškoće i voditi mnoge bitke protiv snaga koje će se suprotstavljati ovakvom našem razvoju. Otuda i dalje historijska neophodnost organiziranih snaga socijalističke svijesti i stvaranja, među kojima posebnu odgovornost ima Savez komunista.

Nov društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka i samoupravljanje radnika u proizvodnji bili su osnova revolucionarnih promjena i u političkom sistemu. Naime, i u ovoj etapi revolucije radničkoj klasi i radnim ljudima potrebna je država, ali ne kao osamostaljena i komandujuća sila iznad radničke klase i radnih ljudi, nego kao država koja odumire, to jest država kao instrument samoupravljanja i instrument zaštite tog samoupravljanja. Tito se odlučno zalagao za sve neposrednije uključivanje radnog čovjeka u vršenje vlasti, od uvođenja vijeća proizvođača u skupštinski sistem, izgradnje komunalnog sistema do sadašnjeg dele-

Digitized by Google

gatskog sistema kao suštine socijalističke samoupravne demokracije i, u najnovije vrijeme, bio inicijator uvođenja principa kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti.

Titova je historijska zasluga za dosljedno ostvarivanje načela nacionalnog suvereniteta i ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina u našoj višenacionalnoj zajednici. To je, kako je govorio Tito, i osnova daljeg jačanja bratstva i jedinstva, socijalističke solidarnosti i učvršćivanja naše samoupravne zajednice.

Za nama su već tri decenije razvoja samoupravljanja, u kojima su izvršene duboke promjene u društvenim odnosima i postignuti epohalni rezultati u razvoju materijalnih proizvodnih snaga društva. Ovim promjenama, kako je Tito više puta naglasio, radnička klasa postaje vladajuća ekonomska i politička snaga društva. Jednom riječju, samoupravljanje se u našim uvjetima potvrdilo kao istinski put oslobođenja rada, radničke klase i čovjeka.

U velike tekovine našeg društva spada i Titova koncepcija općenarodne obrane i društvene samozaštite, koja izvire iz društvenog bića našeg samoupravnog sistema, oživotvorujući Marksovu ideju o naoružanom narodu. Ta koncepcija osigurava najšire učešće naroda u pripremanju i izvođenju općenarodnog obrambenog rata — ako nam on bude nametnut — sve do konačne pobjede. U današnjem svijetu, čiji je mir izložen mnogim opasnim iskušenjima, moramo s još većim naporima dosljedno dalje razvijati Titovu strategiju općenarodne obrane, upravo na temeljima koje je on postavio.

U Titovoj revolucionarnoj strategiji Partija, odnosno Savez komunista, zauzima jedno od središnjih mjesta. Njegovo bogato revolucionarno iskustvo učvrstilo ga je u uvjerenju da se bez vodeće uloge komunista ne može uspješno razvijati historijska samoaktivnost radničke klase i najširih radnih masa. Bez usmjeravajuće djelatnosti revolucionarne avangarde nema socijalističke revolucije. Stoga se Tito u svim etapama zalaže za idejno i politički jedinstvenu partiju, čvrsto organiziranu i borbenu snagu, sposobnu da vodi revolucionarnu borbu. To je partija najčvršće povezana s radničkom klasom i radnim ljudima, sa svim demokratskim i progresivnim snagama. Neophodnost postojanja i djelovanja takve partije Tito izvodi iz karaktera i ciljeva socijalističke revolucije, koja se ne završava narodnooslobodilačkom borbom, već predstavlja trajan proces, sve do ostvarenja njenih historijskih ciljeva. Za Tita je Savez komunista, prije svega, avangarda radničke klase koja svojom cjelokupnom aktivnošću osigurava da radnici doista postanu historijski subjekt društvenog preobražaja, to jest da oslobođenje radničke klase bude njeno vlastito djelo.

Polazeći od toga da djelovanje partije treba da podstiče stvaralačku inicijativu najširih narodnih masa, Tito pridaje najveći značaj masovnim političkim organizacijama naroda i omladine. Narodni front, odnosno Socijalistički savez, sindikat, omladinsku organizaciju i druge društvene organizacije nije nikada shvaćao kao transmisiju partije, nego kao organizacije najširih masa naro-

Digitized by Google

da koje na taj način neposredno učestvuju u političkom i društvenom životu, u političkom odlučivanju.

Tito upozorava da će Savez komunista moći ostvarivati svoju ulogu samo »ako se bude više uključivao u društveno-političku aktivnost radnih ljudi, u samoupravljanje i neposrednu demokraciju« i da zato »komunisti svojom borbom treba da djeluju kao unutrašnja snaga društva«.

Takvim djelovanjem Savez komunista postaje partija novog historijskog tipa, koja više i nije klasična partija, nego organizacija komunista i komunističke aktivnosti, koja se sve dublje utemeljuje u društvene tokove i sve tješnje povezuje i sjedinjuje s radničkom klasom i svim radnim ljudima, na historijskom putu odumiranja svake partijske političke prakse.

Ovdje bih htio dodati da je na Osmom kongresu Saveza sindikata Tito pokrenuo inicijativu da se dalje i još dosljednije razvija princip kolektivnog rada i odgovornosti u rukovodstvima društveno-političkih organizacija, u delegatskim skupštinama, u državnim i samoupravnim organima. On jasno kaže da nas na takav način rada obavezuje sam samoupravni sistem i da će sprovođenje toga principa pridonijeti daljoj demokratizaciji rada svih tih organa, onemogućiti ispoljavanje liderskih i drugih sličnih ambicija pojedinaca, rad učiniti efikasnijim, a odnose među ljudima boljim i humanijim.

Danas, kada Tita fizički više nema među nama, još više se ističe ogroman značaj ove njegove inicijative za skladan i stabilan razvoj naše društvene zajednice.

Izuzetno je veliko Titovo djelo na području međunarodnih odnosa. Ono je nerazdvojni dio najnaprednijih društvenih, političkih i idejnih kretanja našeg vijeka — epohe socijalističkih i nacionalno-oslobodilačkih revolucija, epohe socijalizma kao svjetskog procesa. Titove koncepcije i Titove akcije, na čelu socijalističke Jugoslavije i naše Partije, dale su tim kretanjima neizbrisiv pečat. Idejni i politički koncept naših odnosa s drugim narodima, danas i za budućnost, naša suštinska i trajna povezanost s progresivnim težnjama i oslobodilačkim procesima u svijetu — historijska je Titova zasluga.

Snaga Titove koncepcije međunarodne politike leži u njegovom dubokom razumijevanju historijske epohe u kojoj osnovnu tendenciju čini proces oslobađanja eksploatiranih klasa i porobljenih naroda, kao i stvaranja demokratskih odnosa među narodima i državama. I drugo: u dubokom uvjerenju da je borba za nacionalno i socijalno oslobođenje naših naroda, za nezavisnost i sigurnost naše zemlje, najtješnje povezana s borbom za slobodu i nezavisnost svih naroda i zemalja, za mir i društveni napredak svuda u svijetu.

Kao što je u našoj zemlji Titovo djelo otvorilo perspektivu novog tipa demokracije, to jest socijalističke samoupravne demokracije, tako je i na međunarodnom planu njegova pregalačka borba najdublje utkana u perspektivu izgradnje demokratskih po-

Digitized by Google

litičkih i ekonomskih odnosa u svijetu. Njemu je bilo tuđe uzmicanje pred međunarodnim nasiljem. Tita je odlikovala nepokolebiva vjera u snagu radnih masa i naroda, u njihovu volju da budu nezavisni i slobodni, da suvereno ostvaruju svoje životne, socijalne i nacionalne interese. On je duboko razumijevao zakonitost da borba protiv imperijalizma, svakog oblika potčinjavanja naroda, protiv hegemonizma i politike sile, za mir i miroljubivu koegzistenciju, za aktivnu i ravnopravnu međunarodnu suradnju, zajedno čini tok svjetskog napretka međunarodnih odnosa i predstavlja prvi uvjet za njihovo mijenjanje u miroljubivom i demokratskom pravcu. On je shvaćao da istinski revolucionarne snage moraju biti sposobne i da misle i da djeluju u ime cjeline toga živog i jedinstvenog toka svjetskog napretka, pa time i vlastitog. Inače moraju ostati okovane u oportunizmu i pragmatizmu, ili izolirane u sektaštvu ili ultraradikalizmu.

Zato osnovni ciljevi i principi naše međunarodne politike, za koje se borio Tito, odgovaraju ne samo interesima naših naroda, nego i najširih snaga mira, demokracije i društvenog napretka. Tito je čvrsto vjerovao da samo aktivno i svestrano angažiranje Jugoslavije i SKJ u međunarodnim odnosima trasira put za osiguranje naše nezavisnosti i najpovoljnijih međunarodnih uvjeta za slobodan razvoj našeg društva. On je zadatke našeg revolucionarnog pokreta i naše zemlje uvijek sagledavao u svjetlu cjeline međunarodnih zbivanja u datom trenutku i osnovnih historijskih tendencija suvremenog svijeta. Njegov državnički realizam u svjetskoj politici organski je dio njegovg vizionarstva.

Titova vizija svjetske politike izrastala je iz njegovog bogatog revolucionarnog, ratnog i poslijeratnog iskustva. Već u toku drugog svjetskog rata on je — odupirući se na djelu politici interesnih sfera — odigrao historijsku ulogu u borbi za očuvanje nacionalnog identiteta naših naroda i narodnosti, odnosno državnog identiteta višenacionalne socijalističke Jugoslavije koja se u revoluciji rađala. Izgrađujući ravnopravne odnose među narodima i narodnostima naše zemlje na osnovama parole »bratstvo i jedinstvo«, on se, s istom dosljednošću, borio i za ravnopravne međunarodne odnose, gradeći koncepciju jedne progresivne svjetske politike, koja će zatim postati alternativa politici blokovske podijeljenosti i prijetnjama nuklearnog samouništenja čovječanstva. Njegovo opredjeljenje za nesvrstanost izrastalo je iz saznanja da blokovska podjela ne daje mogućnosti za progresivno rješavanje društvenih i političkih suprotnosti suvremenog svijeta i ne otvara perspektivu demokratizaciji međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa.

U traganju za mogućnostima i u akciji za oživotvorenje takve koncepcije Tito će se sresti s mnogim državnicima, naći će među njima mnogo istomišljenika. On će, tako, tokom 50-tih godina, poduzimati mnoge »puteve mira«, u okviru kojih će — sa Nehruom, Naserom, Sukarnom, Nkrumahom i drugima — biti pokrenuta dalekosežna inicijativa za međunarodno okupljanje vanblokovskih zemalja, kao moralne i političke snage koja se može uspješno suprot-

Digitized by Google

staviti politici sile. Tako će se politika nesvrstanosti razvijati i konkretizirati na nezadrživim težnjama naroda da ostvare punu nacionalnu slobodu i svoje neotuđivo pravo na društveni razvoj prema vlastitom izboru, umjesto da budu ekonomski i politički privjesak svjetskih sila. Tito će lično učestvovati na svim konferencijama šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja. Odigrat će ogromnu neposrednu ulogu u razvoju političke i ekonomske platforme i organizacionom oblikovanju pokreta nesvrstanosti — u njegovom izrastanju u svjetski pokret za demokratizaciju međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, u učvršćivanju i jačanju njegovog jedinstva i akcione sposobnosti. Titova državnička mudrost ispoljila se u njegovom doprinosu i ličnom angažiranju i naporima da ova politika učvrsti i razvije svoje temeljne principe, da ne podlegne spoljnim pritiscima ili nekim kratkoročnim interesima ili tendencijama koje bi joj, objektivno, mogle zatvoriti perspektivu: da politika nesvrstanosti postane i ostane autonoman činilac suvremenih međunarodnih odnosa, koji izražava opće progresivne težnje čovječanstva u tim odnosima.

Politika nesvrstanosti u Titovoj viziji ne označava samo suprotstavljanje globalnoj blokovskoj podijeljenosti svijeta: u njoj je sadržan zahtjev za unapređivanje suradnje i razumijevanja sa svim zemljama, na osnovama principa miroljubive koegzistencije, političke i ekonomske ravnopravnosti. Ona je, zato, pozitivna politička platforma mogućeg i historijski neizbježnog procesa prevladavanja blokovske podijeljenosti u interesu čovječanstva kao cjeline.

To je — za Tita i za nas — politika koja bitno pridonosi stvaranju međunarodnih uvjeta za društveni napredak u svakoj pojedinoj zemlji. Težeći prevladavanju međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa stvorenih u epohi kapitalizma, ona povezuje borbu za nacionalno oslobođenje i nezavisnost s borbom za društveni napredak. Time je ona i činilac socijalizma kao svjetskog procesa.

U svom dugom životu revolucionara, ovaj borac za mir i ravnopravnu međunarodnu suradnju vodio je mnoge sudbonosne bitke za zaštitu našeg prava da živimo kao slobodni ljudi i nezavisni narodi. On sam je takvima smatrao naročito našu narodnooslobodilačku borbu i bitku za pravilne odnose među socijalističkim zemljama. Historija mu je, i u jednom i u drugom slučaju, u punoj mjeri dala za pravo. Odavno je, na primjer, postalo neosporno da je odluka Tita i Partije u ovoj dugoj bitki imala historijski značaj ne samo za nezavisan i socijalistički razvoj naše zemlje, nego i za jačanje i napredak socijalizma u svijetu.

Principi formulirani u Beogradskoj deklaraciji 1955. i Moskovskoj izjavi 1956. godine imaju trajan i širi značaj za razvoj novih, ravnopravnih odnosa između socijalističkih zemalja i između komunističkih partija.

Polazeći od ocjene da je socijalizam danas svjetski proces koji karakterizira velika raznolikost puteva, oblika i nosilaca, Tito se uporno zalagao za razvijanje ravnopravnih odnosa u radničkom

Digitized by Google

pokretu. Oslanjajući se na Marksovo i Lenjinovo djelo, isticao je da ispravnost i progresivnost jedne ideologije ili određenih oblika socijalističke izgradnje zavisi jedino od životne snage i provjerenosti te ideologije u društvenoj praksi. Otuda za nas suštinski značaj ima odgovornost svakog pokreta pred svojom radničkom klasom i narodom, njegovo pravo da samostalno određuje svoju strategiju i taktiku borbe za socijalizam, svoju unutrašnju i spoljnu politiku.

Tito je bio duboko uvjeren da se jedino na tim osnovama mogu uspješno prevladavati sve protivrječnosti i sukobljavanja u odnosima između socijalističkih zemalja i između komunističkih partija. Dosljedno se borio za univerzalnost principa aktivne miroljubive koegzistencije, shvaćajući tu politiku kao temeljan faktor ne samo osiguranja svjetskog mira, nego i novih prodora i mogućnosti razvoja socijalizma u svijetu. On se odlučno suprotstavljao svim idejama i nastojanjima da se socijalizam širi putem rata, bilo da su u pitanju teorije o osvajanju vlasti pomoću svjetskog rata, bilo pokušaji nametanja tuđih uzora.

Tito je dao neprocjenjiv doprinos borbi naroda da se prevladaju tendencije i praksa rata i dominacije, a prije svega da se osigura striktno poštivanje suverenosti, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti svih država. Neumorno se zalagao za međunarodno sporazumijevanje i rješavanje svih sporova i kriza miroljubivim putem, za uklanjanje izvora međunarodne nestabilnosti kao što su naoružavanje ili problemi razvoja nedovoljno razvijenih zemalja, za uspostavljanje novog svjetskog ekonomskog poretka. Bio je uvjeren da se u tome moraju angažirati sve zemlje i sve progresivne i demokratske političke i društvene snage u svijetu. Tito je u popuštanju međunarodne zategnutosti vidio, u današnjim uvjetima, jedini put jačanja mira, suradnje i sigurnosti i važnu pretpostavku bržeg društvenog napretka naroda, posebno naglašavajući da se ono ne smije svoditi na uređivanje odnosa između blokova, nego da se mora pretvoriti u univerzalni, svjetski proces.

I danas, u uvjetima teškog pogoršanja međunarodne situacije, Tito je, do svog poslednjeg časa, upozoravao da se to pogoršavanje mora zaustaviti, da se rješenja ne mogu naći u blokovskom nadmetanju, trci u naoružavanju, politici sile i produbljivanju međunarodnog nepovjerenja: da je jedini put u punom poštovanju načela miroljubive koegzistencije u odnosima između svih zemalja, u pregovaranju, sporazumijevanju i jačanju ravnopravne suradnje.

Zahvaljujući spoljnoj politici koju smo vodili pod Titovim rukovodstvom, razvili smo prijateljske odnose s gotovo svim zemljama, počev od naših susjeda pa sve do velikih sila. Snaga Titove historijske ličnosti, njegovg revolucionarnog pregalaštva i državničke dalekovidosti bitno su doprinijeli velikom međunarodnom ugledu Jugoslavije i SKJ. Tito i Jugoslavija su jedno. I u najudaljenijim krajevima svijeta, pri pomenu naše zemlje, ljudi izgovaraju njegovo ime.

Titovo djelo je bitan činilac stabilnog međunarodnog položaja, nezavisnosti i sigurnosti naše zemlje, danas i u budućnosti. Ono

Digitized by Google

je trajna osnova odnosa SFRJ i SKJ prema svijetu. U nastavljanju Titove politike i na međunarodnom planu, radnička klasa, radni ljudi, narodi i narodnosti Jugoslavije vide jedini mogući izbor za nas. Taj svoj izbor mi ćemo odlučno braniti svim sredstvima suverene zemlje i nezavisne revolucije.

Drugovi i drugarice,

Još za života legenda, Tito sada prelazi u legendu historije, među njene vrhove.

Odlazeći od nas, ostavlja nam u nasljeđe svoje gorostasno revolucionarno djelo, s kojim smo svi mi, svi naši radni ljudi, svi narodi i narodnosti ove slobodne i ponosne zemlje, srasli u granitno jedinstvo koje se više ničim ne može uzdrmati.

U tom velikom djelu i leži garant naše budućnosti. A to je opet Tito i sve što pod tim imenom podrazumijevamo: bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, naša sloboda i nezavisnost, čvrsta solidarnost sa snagama mira i ljudskog napretka u svijetu.

Neka mi bude dopušteno da vas u ovom času, teškom za sve nas, podsjetim na Titove riječi koje nam je kao zavještanje uputio s tribine Jedanaestog kongresa SKJ:

»Socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija ima čvrste i trajne temelje, pouzdane oslonce svoje budućnosti.

Snaga Jugoslavije je u herojstvu i čvrstini njenih naroda i narodnosti, koji su se kalili kroz historiju i izdržali probu u najvećim iskušenjima velikog oslobodilačkog rata.

Snaga je u njihovom jedinstvu i svijesti da je to jedinstvo u današnjem svijetu — u kome još sila nije ustuknula pred razumom — uvjet ne samo prosperiteta, nego i golog opstanka.

Snaga je u idejama koje nas nadahnjuju i u ciljevima za koje se borimo.

Snaga je u radničkoj klasi i njenoj odlučujućoj ulozi u društvu, u našim radnim ljudima koji, iako još nisu lišeni mnogih teškoća i odricanja, svakoga dana imaju sve više i žive sve bolje.

Snaga je u našoj mladoj generaciji koja je prigrlila tekovine revolucije kao svoje i koja zna da iza sebe ima duži period rada i života u slobodi i miru nego ijedna prethodna generacija na ovom tlu.

Snaga je u socijalističkom samoupravnom sistemu koji našem čovjeku daje da slobodno i suvereno odlučuje o svom radu i njegovim rezultatima, koji ga štiti od izrabljivanja i nasilja, od svega što sputava svestrani razvoj slobodne ljudske ličnosti.

Snaga je u širokom frontu organiziranih socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu, avangardi ne samo po idejnom opredjeljenju i bogatom revolucionarnom iskustvu, već i po sposobnosti da osvjetljava puteve i perspektive daljeg razvitka.

Snaga je u općenarodnoj odbrani, čiju udarnu moć čini Jugoslovenska narodna armija, u kojoj se na jedinstven način prožimaju idejno-moralna čvrstina, borbena osposobljenost i suvremena opremljenost.

Digitized by Google

Snaga je u našoj nezavisnosti i nesvrstanoj politici, u tome da i s najvećima razgovaramo kao ravan s ravnim, da na ravnopravnoj osnovi surađujemo s gotovo svim zemljama svijeta. Snaga je u visokom ugledu socijalističke i nesvrstane Jugoslavije, u mnogobrojnim prijateljima širom svijeta, u poziciji kakvu si je malo koja zemlja stvorila u međunarodnim odnosima.

Zato mi s vedrinom i optimizmom gledamo u sutrašnjicu.«

Hvala Ti, druže Tito, na nasljeđu koje si nam ostavio. Čuvat ćemo ga kao zjenicu oka svoga.

Hvala Ti što si naš revolucionarni pokret osposobio da i dalje smjelo oslobađa prostore ljudskog napretka.

Neka Ti je slava i hvala, uvijek naš druže Tito!

Digitized by Google

Edvard Kardelj

Tito i Komunistička partija Jugoslavije*

U istoriji ljudskog društva uvek su se pojavljivali vizionari koji su maštali o tome kakva bi trebalo da bude budućnost oslobođena tegoba sadašnjosti. Mnogi su filozofi prema svojim subjektivnim shvatanjima tumačili svet i mnogi su kritičari razotkrivali njegove mane. Mnoge su se klase i društvene grupe borile da izmene svoj potčinjeni društveni položaj. Uvek su ponovo formulisane nove idejne konstrukcije, modeli i ideali etičkih i humanističkih načela o odnosima između ljudi da bi svet postao pravičniji i bolji. Većina njih je na svoj način, u većoj ili manjoj meri, doprinosila razvitku društvene svesti. Međutim, svet su stvarno mogli da menjaju samo oni pokreti i one klase koji su se za promenu društva borili pravim sredstvima i putevima koji su odgovarali dubljim saznanjima istine što proizlazi iz objektivne nužnosti, kao i oni ljudi koji su umeli da naoružaju takvim sredstvima i saznanjima pokrete i klase kojima su pripadali, i koji su bili sposobni da se protiv stihijske nužnosti bore upravo njenim sopstvenim zakonima i sredstvima.

Nikakvi objektivni uslovi sami po sebi ne mogu izmeniti društvo ako ljudska misao i saznanje ne postanu svestan stvaralac

* Ovaj tekst predstavlja nešto skraćenu verziju govora druga Edvarda Kardelja na svečanoj sednici CK SKJ, 28. decembra 1967, posvećenoj 30-godišnjici dolaska druga Tita na čelo KPJ.

Digitized by Google

i sprovodilac promena. I obrnuto, pobeđuje samo onaj pokret koji je sposoban da sagledava nužnost i da u njoj traži polaznu osnovu za revolucionarne promene.

Upravo tu započinje velika Titova uloga u istoriji radničke klase i naroda Jugoslavije. Jer Tito je ona vodeća stvaralačka ličnost našeg revolucionarnog radničkog pokreta koja je Komunističku partiju Jugoslavije naoružala sa najviše saznanja i sredstava što su joj obezbedili uspehe i pobede.

I

Ti društveno-istorijski rezultati su ono što ubedljivije od bilo kakvih reči priznanja govori o pravom značaju Titovog stvaralačkog rada i borbe jednog revolucionarnog pokreta kome je on stajao na čelu.

Dozvolite mi da ukažem samo na neke od najznačajnijih:

— odlučujuće dovršavanje borbe za Partiju — za njeno prerastanje u idejno i politički jedinstvenu, čvrsto organizovanu borbenu snagu, oslobođenu oportunizma i sektaštva, dogmatizma i frakcionaštva, osposobljenu za revolucionarnu akciju u konkretnim uslovima borbe;

— razbijanje obruča nelegalnosti Partije, povezivanje sa narodom i borbenom aktivizacijom radničke klase i drugih radnih, progresivnih i demokratskih slojeva i snaga naroda Jugoslavije;

— ostvarivanje širokog i jedinstvenog borbenog fronta antifašističkih i demokratskih snaga, čime su stvoreni odlučujući preduslovi za najšire jedinstvo svih progresivnih i patriotskih snaga u borbi protiv fašističke agresije i okupacije;

— presudan uticaj na omladinu i unošenje mladalačkog žara i entuzijazma u čitav pokret masa;

— puna borbena spremnost Partije i snaga koje su sa njom bile udružene u jedinstvenom narodnooslobodilačkom pokretu za akciju u uslovima fašističke agresije i okupacije;

— uspešno pokretanje i pobedonosno dovršavanje narodnooslobodilačkog ustanka, isterivanje okupatora i oslobođenje naroda Jugoslavije od svih vrsta imperijalističke hegemonije;

— pobeda socijalističke revolucije i socijalistički preobražaj društvenih odnosa;

— pretvaranje Jugoslavije u zajednicu slobodno ujedinjenih naroda na bazi prava na samoopredeljenje i ravnopravnost;

— definitivno konsolidovanje i oformljenje nove, narodne demokratske i socijalističke države kao instrumenta radničke klase i radnih masa;

— snažna i brza privredna izgradnja putem nacionalizacije osnovnih sredstava za proizvodnju, industrijalizacije, socijalističke agrarne politike i planskog privređivanja, čime su bili postavljeni materijalni i društveni temelji za dalji socijalistički razvitak;

Digitized by Google

— duboki preobražaj zemlje u pogledu nivoa i stvaralačke snage njene kulture i civilizacije;

— beskompromisna bitka protiv spoljnog i unutrašnjeg pritiska etatističko-birokratskog konzervativizma i pobeda načelâ radničkog i društvenog socijalističkog samoupravljanja;

— izvanredno brz ekonomski, socijalni i kulturni razvoj koji je iz temelja izmenio uslove života ogromne većine radnih ljudi i dalje proširio materijalne osnove tekovina socijalističke izgradnje;

— bitno poboljšavanje materijalnog položaja radnog čoveka i njegove socijalne zaštite;

— konsolidacija unutrašnjeg i međunarodnopolitičkog položaja Jugoslavije i nezavisnosti njenih naroda i snažno afirmisana uloga socijalističke Jugoslavije u borbi za mir u svetu i oslobođenje svih naroda od svakog oblika ugnjetavanja, zavisnosti i straha od spoljne pretnje, za aktivnu i miroljubivu koegzistenciju između naroda sa različitim društvenim sistemima i za progres čovečanstva uopšte; i

— značajan stvaralački doprinos iskustvu, teoriji i praksi međunarodnog socijalizma, koji su jugoslovenski komunisti i jugoslovensko socijalističko društvo dali svojim narodnooslobodilačkim ustankom i revolucijom, razvojem svoje sopstvene socijalističke i samoupravne prakse i socijalističke misli i svojom međunarodnopolitičkom akcijom.

To su samo neki od istorijskih rezultata koji obeležavaju put borbe i pobeda naše Partije, radničke klase i naroda Jugoslavije u periodu od kada se Tito nalazi na čelu Partije. Ti rezultati nisu ostvareni stihijom istorijskog toka događaja. I u toku te tri decenije i u prethodnim razdobljima bile su potrebne mnoge borbe i teške žrtve radničke klase, revolucionarnog seljaštva, napredne inteligencije, omladine i svih progresivnih ljudi Jugoslavije. Za to su bili potrebni napori i žrtve mnogobrojnih predanih boraca, do kraja ubeđenih u svoj cilj, koji su bili rešeni da ne ustuknu pred nasiljem i teškoćama. Međutim, bila je potrebna i subjektivno sposobna vodeća politička snaga, ne samo uporna i smela u svojoj revolucionarnoj i humanističkoj viziji, već i sposobna da na svakoj etapi svoje žive revolucionarne akcije prilagodi konkretnim uslovima sredstva i metode borbe i kadra da tako formuliše neposredne ciljeve i borbene platforme da može uspešno da aktivira i ujedinjuje revolucionarne energije radničke klase i naroda.

Sa Titom na čelu Komunistička partija Jugoslavije postala je vodeća politička snaga sa upravo takvim kvalitetima. Ona nije bila samo udarna avangarda radničke klase u političkim i drugim bitkama, već je postala njena avangarda i po subjektivnoj sposobnosti da postane centar i nosilac progresivne društvene misli i da naoruža radničku klasu i njene saveznike odgovarajućim saznanjima i sredstvima borbe i društvene akcije.

Digitized by Google

II

Da bi se mogli razumeti uspesi koje su postigli radnička klasa i narodi Jugoslavije za poslednje tri decenije, moramo imati pred očima uzajamnu povezanost naročito tri faktora: sve veći i sve svesniji otpor radničke klase, seljačkih masa i svih drugih demokratskih i antifašističkih snaga jugoslovenskog društva posle zavođenja šestojanuarske diktature 1929. godine; zatim, pozitivne procese u razvitku idejne i političke orijentacije Partije i njene unutrašnje političke strukture, što je stvorilo pretpostavke za nestanak frakcionaških borbi; i najzad, sazrevanje i učvršćivanje pretpostavki za unutrašnje jedinstvo Partije na bazi prevazilaženja beživotnog doktrinarnog frakcionaštva, kako oportunističkog tako i sektaškog tipa, i brzo jačanje unutrašnjih snaga u Partiji, to jest ljudi i njihove svesti koji su bili sposobni da nose te procese u Partiji, što je dobilo svoju konačnu afirmaciju Titovim dolaskom na čelo Komunističke partije Jugoslavije.

Komunistička partija Jugoslavije dala je ogorčeni i herojski otpor režimu šestojanuarske diktature. Mada je u početku u toj borbi — delom zbog same situacije, delom zbog svoje sektaške politike — Partija bila prilično usamljena i zato doživela veoma teške udarce, njen politički uticaj je uskoro počeo ponovo da raste, najvećim delom upravo zbog otpora koji je pružila jednom protivnarodnom režimu. Postepeno otpor je zahvatao sve šire mase i potencirao upravo one unutrašnje društvene protivrečnosti zbog kojih je šestojanuarska diktatura i nastala.

Pritisak narodnih masa odrazio se u sve dubljim nemirima na selu, u radikalizaciji pogleda i raspoloženja u redovima inteligencije, u potpunom promašaju svih pokušaja da se stvore neki masovniji fašistički pokreti i u opštem antifašističkom raspoloženju i otporu masa, a pogotovo u sve većoj aktivizaciji radničke klase u ekonomskim i političkim štrajkovima, sindikalnim akcijama itd. Pojava neposredne opasnosti od strane nemačko-italijanskog fašističkog imperijalizma je sva ta raspoloženja i kretanja narodnih masa još više podstakla i ubrzala.

Šestojanuarski pokušaj vladajućih vojno-monarhističkih i buržoaskih krugova da pomoću otvorene diktature savladaju narasle unutrašnje suprotnosti veoma brzo je doživeo neuspeh i ušao u fazu raspadanja i traženja novih izlaza iz političke krize.

Sve jača revolucionarna strujanja u društvu zahtevala su od Partije da prilagodi svoju akciju takvom širokom frontu demokratske i revolucionarne aktivizacije masa.

Takav položaj istovremeno je pozitivno uticao i na razvoj unutrašnjih idejnih i političkih kretanja u Partiji. Potvrdu i podstrek dobile su sve antifrakcionaške tendencije koje su težile za tim da Partija postane pravi vođa i instrument akcije radničkih i narodnih masa, i da tu proverava sebe i svoju politiku umesto da se iscrpljuje doktrinarnim i besprincipnim sukobljavanjima uskih frakcija.

Digitized by Google

U stvari, ta je stremljenja još pre šestojanuarske diktature najodlučnije izrazio upravo Tito na poznatoj Zagrebačkoj konferenciji 1928. godine. Međutim, u to vreme su i politički položaj Partije u zemlji i niz razloga subjektivne prirode sprečili da ta stremljenja odlučnije i brže dođu do izražaja. Ali u promenjenim uslovima posle šestojanuarske diktature, koji su doveli Partiju pred nov talas revolucionarnih borbi, sam tok događaja i menjanje kadrovske strukture u Partiji u smislu obnavljanja rukovodstava novim, mahom mladim, ljudima brzo je jačao tu tendenciju u partijskim redovima. Od 1931. i 1932. godine Partija počinje postepeno da se oporavlja od udarca šestojanuarskog terora i da se bori za formiranje nove političke linije na bazi teških iskustava koja je stekla u tom periodu. Partija se, osećajući da nastaje nov polet revolucionarnog nemira i pokreta narodnih masa, morala tako reći stihijski orijentisati na to da postane njegov osnovni nosilac i organizator. Već u 1932, 1933, 1934. godini Partija rukovodi nizom akcija radničke klase, seljaštva i studenata, kao što su štrajkovi, demonstracije i sl., a pojavljuje se i kao sve snažniji politički faktor u sindikatima, seljačkim organizacijama, na univerzitetima, u štampi, kulturnom životu, marksističkom društveno-teoretskom stvaralaštvu itd. U stvari, sve spremnija za borbu u ilegalnim uslovima, ona je istovremeno ispoljavala sve veću sposobnost da probija obruč svoje nelegalnosti upravo svojim povezivanjem sa mnogobrojnim svakodnevnim akcijama radnih masa i demokratskih i antifašističkih snaga kao i svojom aktivnošću u oblasti kulture i marksističke teorije.

Uporedo sa takvom akcijom razvijala se i unutrašnja konsolidacija Partije. Već 1934. godine počinju prve solidno pripremljene pokrajinske konferencije, a krajem 1934. godine održana je i Četvrta zemaljska konferencija u zemlji. Tada već u stvaranju partijske politike na odlučujući način dolaze do izražaja kadrovi izrasli u zemlji, u samom pokretu, prekaljeni u otporu šestojanuarskom režimu i na robiji, kadrovi koji su se na sopstvenom iskustvu uverili da Partija može da egzistira samo kroz akciju masa i koji su zato najviši smisao Partije videli u tome da pokreće, organizuje i vodi akciju masa.

Iste godine Tito je izašao iz kaznione i odmah se uključio u partijski rad. Ubrzo posle toga on je postao centar svih pozitivnih tendencija u Partiji.

U periodu od 1935. do 1937. godine Partija je postajala sve snažniji politički faktor u zemlji, uspevajući da na sve širem frontu zbacuje stege ilegalnosti i da postaje vođa mnogobrojnih aktivnosti radničkih i narodnih masa. Svojom orijentacijom da aktivno učestvuje u kampanji za parlamentarne izbore u okviru bloka udružene opozicije, bez obzira na poznata kolebanja u određivanju taktike na tim izborima, u čemu se, pre svega, izražavala slabost tadašnjeg Centralnog komiteta, Partija je već u to vreme stekla snažne pozicije, naročito delovanjem u mnogobrojnim izbornim telima kao i orijentacijom na stvaranje legalne jedinstvene radničke partije. Osobitu afirmaciju u narodu i snažan prodor u politički

Digitized by Google

život zemlje Partija je postizala masovnim zborovima i političkim akcijama preko organizacija kao što su bili Front narodne slobode Savez radnog naroda, sindikalne i prosvetne radničke organizacije i slično. U to vreme razvijaju se i velike štrajkačke akcije koje su počele još ranije u industrijski najrazvijenijim krajevima zemlje da bi se tokom 1935, a naročito 1936. godine razvile u široki štrajkački val širom zemlje, obuhvatajući mnoge industrijske i ostale privredne grane. Kroz njih su ojačali i sindikati u kojima se ispoljila sve veća aktivnost komunista u borbi za jedinstvo sindikalnog pokreta. Ove godine su obeležene takođe snažnim poletom revolucionarnog i demokratskog omladinskog pokreta. Sve je to doprinelo nešto kasnije, razvijanju, u raznim oblicima, antifašističkog Narodnog fronta.

U isto vreme Partija je i sama idejno-politički i organizaciono jačala. Bitne komponente tog razvoja su naročito sledeće:

Prvo, Partija se oslobodila sektaških parola o neposrednom oružanom ustanku protiv diktature i sličnih ultraradikalističkih formula koje su je izolovale od širokih narodnih masa i orijentisala se da kroz mnoštvo bitaka za svakodnevne zahteve radničke klase, seljaštva, demokratskih snaga i progresivne inteligencije aktivira, ujedinjuje i usmerava revolucionarne i demokratske snage naroda za odlučujuće političke bitke, pri čemu je posebnu pažnju posvećivala borbi za akciono jedinstvo radničke klase kao okosnice šireg borbenog fronta narodnih masa.

Drugo, Partija se doslednije i aktivnije postavila prema svakodnevnim praktičnim aspektima nacionalnog pitanja. Napuštajući neke sektaške formule svoje nacionalne politike — naročito nerealno formiranje nekih novih sektaških nacionalno-revolucionarnih organizacija — ona se neposredno i na širem frontu angažovala u borbi protiv svih vidova nacionalne neravnopravnosti i ugnjetavanja. Posebno je bila značajna orijentacija na stvaranje nacionalnih komunističkih partija i na razne oblike akcione saradnje sa demokratskim nacionalnim i seljačkim pokretima. To je omogućilo Partiji da se na mnogo širem frontu povezuje sa masama i stiče poverenje u narodu.

Treće, politika Partije se sve doslednije orijentisala na shvatanje da na toj etapi njene borbe jedinstvo demokratskih snaga u borbi protiv antidemokratskog režima i protiv sve veće opasnosti od fašizma mora da bude najvažniji cilj njene politike i akcije. Zbog toga je Partija već u prvim godinama posle šestojanuarske diktature nastojala da uspostavi razne oblike saradnje i akcionog jedinstva sa drugim radničkim, demokratskim i progresivnim pokretima i grupama, a pogotovo je ta orijentacija igrala sve značajniju ulogu u kasnijim godinama, kada je opasnost od fašizma počela neposredno da ugrožava nezavisnost naroda Jugoslavije.

Boreći se za aktivizaciju masa, Partija se u određenim političkim situacijama — a pogotovo kada je fašistička agresija postala neposredna opasnost za narode Jugoslavije — obraćala čak i vrhovima pojedinih opozicionih političkih grupacija sa pozivom na saradnju u pojedinim akcijama. Komunisti su bili svesni da ti reak-

Digitized by Google

cionarni vrhovi takve pozive neće prihvatiti. Ali oni su ipak delovali pozitivno na takve političke grupacije, jer su produbljivali unutrašnju diferencijaciju u njima i olakšavali partijskim organizacijama da uspostavljaju više ili manje snažne akcione kontakte sa pojedinim progresivnim grupama i ljudima, a pogotovo da tim putem utiču na svest narodnih masa na koje su se te grupacije oslanjale. Borba Partije za mase se, prema tome, nije svela samo na političku agitaciju, već se pre svega oslanjala na mnoštvo pojedinačnih akcija u borbi za konkretne ciljeve, koji su bili bliski masama bez obzira na njihovu političku pripadnost.

Takvom svojom politikom Komunistička partija Jugoslavije je pripremala onu platformu oko koje su se kasnije mogle okupiti snage Narodnooslobodilačkog fronta za odlučujuću bitku sa fašizmom i njegovim domaćim pomagačima. Istovremeno, upravo ta politika bila je jedini mogući put i sredstvo za okupljanje radnih i narodnih masa na revolucionarnim pozicijama sa kojih je bilo moguće obezbediti pobedu socijalističke revolucije.

III

Takvu koncepciju svoje strategije i taktike Komunistička partija Jugoslavije izgrađivala je postepeno i sa izvesnim kolebanjima. Ta politika bila je u krajnjoj liniji u skladu sa narodnofrontovskom politikom Komunističke internacionale. Ali Kominterna je formulisala tu svoju politiku sa znatnim zakašnjenjem, to jest tek kada je hitlerovski fašizam, učvršćujući se na vlasti, počeo da predstavlja sve veću opasnost za druge zemlje i posebno za mir u Evropi. Raniji sektaški kurs, koji je dobio svoju formulaciju naročito u parolama „Klasa protiv klase" i „Fašizam i socijaldemokratija su blizanci", Kominterna je počela da napušta tek kada je u Evropi, pod pritiskom nove situacije nastale dolaskom Hitlera na vlast, počelo stihijski ili samostalnom inicijativom radničkih partija da dolazi do raznih oblika antifašističkog akcionog jedinstva ili saradnje i kada je postalo jasno da fašizam postaje pre svega udarna pesnica svetskog imperijalizma protiv Sovjetskog Saveza kao prve socijalističke zemlje i protiv revolucionarnog radničkog pokreta uopšte.

Prelomnu ulogu u tom pogledu svakako je odigrao Sedmi kongres Kominterne, koji je međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu otvorio sasvim nove perspektive za akciju.

Elementi sektaštva, koji su početkom tridesetih godina dolazili do izražaja u politici Kominterne i niza komunističkih partija, imali su uticaja i na politiku Komunističke partije Jugoslavije, a naročito na pojedine političke dokumente koje je donosio Centralni komitet u emigraciji. Takva politika dolazila je u sve otvoreniji sukob sa stvarnim potrebama političke akcije Partije u zemlji. Jer ma koliko da je herojski otpor Partije šestojanuarskoj diktaturi bio značajan za celokupan dalji tok političkog razvitka u Jugoslaviji, ipak je on, istovremeno, Partiju veoma brzo naučio da će ona u toj borbi iskrvariti i da će se izolovati čak i od same radničke

Digitized by Google

klase ako se ne bude znala povezivati sa širim frontom radničkih i demokratskih snaga u borbi protiv pokušaja najreakcionarnijih snaga u zemlji da nađu izlaz iz političke krize fašističkim i drugim antidemokratskim sredstvima i metodima.

Zato se u samoj Partiji već u 1932, 1933, 1934. godini počeo pojavljivati veoma ozbiljan otpor protiv određenih sektaških koncepcija zvanično proklamovane partijske politike. A pogotovo su u praksi pojedine partijske organizacije nastojale da se postigne jedinstvo akcije sa drugim radničkim i demokratskim snagama, nezavisno od sektaških elemenata u političkoj liniji Kominterne i Centralnog komiteta u inostranstvu. Rečit dokaz toga je orijentacija komunista na rad u legalnim sindikatima, kao i njihovo povezivanje sa sve značajnijim seljačkim gibanjima koja su se tih godina javljala u raznim krajevima zemlje.

U stvari, u živoj praksi se pokazalo da se revolucionarnim radničkim pokretom u Jugoslaviji ne može uspešno dirigovati ne samo od strane nekog opštesvetskog centra, koji ne može biti dovoljno osetljiv za različitost uslova u kojima se bije bitka u jednoj određenoj zemlji, već ni od strane Centralnog komiteta u inostranstvu ako on bude manje osetljiv za kretanja u zemlji nego što je sklon prihvatanju mrtvih dogmi i jalovih doktrina, koje se nužno rađaju na svakom takvom nivou političkog odlučivanja koje nije povrgnuto neposrednoj kontroli prakse.

Ne može biti nikakve sumnje da je Kominterna odigrala veoma značajnu ulogu u razvitku revolucionarnog komunističkog pokreta posle oktobarske revolucije. Ona je oslobodila mnoge radničke pokrete stagnacije u koju ih je doveo socijaldemokratski reformizam. Kominterna je takođe mnogo doprinela razvijanju i jačanju duha internacionalizma i solidarnosti svih radničkih pokreta sveta, a samim tim i među svim progresivnim i antiimperijalističkim snagama u svetu.

Sve to se može reći i za našu Partiju. Naročito u prvoj deceniji posle prvog svetskog rata uticaj Kominterne pomogao je našoj Partiji da u znatnoj meri idejno raščisti niz problema pred kojima je bila akciono nesposobna i na kojima je doživljavala teške poraze, jer je bila opterećena raznim »dečjim bolestima« mladog i idejno i politički nedoraslog revolucionarnog pokreta.

Međutim, Kominterna se vremenom opteretila i zadacima koje nije mogla da izvršava. Ona se nije zadovoljila time da bude samo centar slobodne internacionalističke saradnje samostalnih radničkih pokreta, već je htela da bude i direktno operativno rukovodstvo za svaku partiju, s pravom da određuje i njihovu politiku i da smenjuje i postavlja njihove centralne komitete, pa čak i da raspušta cele komunističke partije. Zbog takvih tendencija Kominterna je morala veoma brzo doći u sukob sa stvarnim potrebama borbe i akcije komunističkih partija u pojedinim zemljama. Pokušavajući da u svakoj situaciji nađe zajednički imenitelj za svu raznoobraznost uslova u kojima su svetski radnički pokreti i antiimperijalističke snage vodili svoju borbu, Kominterna je nužno morala veoma često da pada u subjektivističke dogme i

Digitized by Google

doktrine, kako sektaške tako i oportunističke, i počela je da smeta zdravom i neophodnom samostalnom organizacionom i kadrovskom razvoju pojedinih komunističkih partija. Na taj način mnoge slabosti u političkoj liniji, u orijentaciji i izboru oblika i metoda borbe i partijskog rada imale su svoje poreklo u disciplinovanom prihvatanju »opštevažećih« recepata, to jest dešavalo se upravo ono što je Lenjin osuđivao kao neodrživo u metodu rada Kominterne.

Zato se može reći da je — i pored pomoći dobijene u idejnom raščišćavanju mnogih pitanja — direktno mešanje Kominterne u unutrašnji organizacioni i politički razvoj naše Partije istovremeno produbljivalo krizu u njenom rukovodstvu i produžavalo frakcijsku borbu znatno preko okvira u kojima bi se ona inače kretala.

Partijski kadrovi u zemlji počeli su sve više da osećaju da su izlaz iz krize partijskog rukovodstva i definitivno oslobađanje od frakcionaškog slabljenja partijske akcije mogući samo na bazi većeg osamostaljivanja Komunističke partije Jugoslavije u izgrađivanju sopstvene političke linije i strategije i taktike revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije uopšte. Ta se tendencija posebno izrazila u sve jačem zahtevu da Centralni komitet Partije treba da bude u zemlji, a ne u inostranstvu. Te zahteve je najodlučnije formulisao i najdoslednije se borio za njihovu realizaciju u partijskom rukovodstvu upravo Tito. Tito je u tom pogledu dao i lični primer jer za sve vreme dok je Centralni komitet bio izvan zemlje on je boravio više u zemlji nego u inostranstvu i obilazio partijske organizacije.

Četvrta zemaljska konferencija je — makar i ne do kraja dosledno — osudila sektaški kurs u partijskoj politici i široko otvorila vrata upravo razvoju takvih tendencija o kojima sam govorio i koje su se već ranije počele probijati u našoj partijskoj praksi. Štaviše, Četvrta konferencija je i formalno rehabilitovala niz akcija koje su ranije bile osuđene kao nepravilne i suprotne opštoj partijskoj političkoj liniji. Titova uloga na toj konferenciji — koju je upravo on i organizovao — vidno je došla do izražaja u formulisanju nove političke platforme za akciju Partije.

IV

Godine 1936. Tito je postao organizacioni sekretar Komunističke partije Jugoslavije. Ovako široko polje rada i politička odgovornost omogućili su da se Tito ubrzo razvije u vodeću stvaralačku ličnost Partije. Već sredinom 1937. godine on u stvari preuzima rukovođenje Partijom.

Međutim, Tito je već niz godina pre toga bio najizrazitiji predstavnik onih pozitivnih tendencija u razvoju naše Partije o kojima sam ranije govorio, zbog čega je počeo da stiče poverenje partijskih kadrova, a pogotovo onih mladih, koji su izrastali u uslovima borbe protiv šestojanuarske diktature i u uslovima nove političke radikalizacije narodnih masa. To poverenje nije bilo sa-

Digitized by Google

mo rezultat činjenice da je on u toku niza godina bio jedan od najizrazitijih predstavnika antifrakcionaškog kursa u našoj Partiji već pre svega činjenice da je imao izvanredno razvijene sposobnosti i sluh da otkriva stvarne probleme i odlučujuće tačke u političkoj borbi i da ih razlučuje od lažnih, izmišljenih, uobraženih ili doktrinarno iskonstruisanih. Partijski kadrovi su u njemu osetili čoveka kome je šuplja pseudorevolucionarna fraza bila podjednako mrska kao i mlitavi oportunizam, i koji je odlučno odbacivao besperspektivno tapkanje u mestu, ma kako da se ono prikrivalo — bilo oportunističkom filozofijom čekanja povoljnijih objektivnih uslova, bilo ultraradikalističkim »levičarenjem« koje se svodilo na pseudorevolucionarno i od stvarnosti odvojeno fraziranje, ili je pak Partiju bacalo usamljenu u unapred izgubljene bitke. Drugim rečima, u njegovim shvatanjima i nastojanjima došle su do izražaja upravo one osobine o kojima je Lenjin govorio da su odlučujuće za uspeh jedne revolucionarne akcije, a to su: dosledna revolucionarnost i realistička ocena stvarnosti. Zato je koncepcija komunističke partije koju je Tito, kako svesno tako i celokupnim svojim radom, unosio u izgradnju i svest naše Partije uvek bila Marksova i Lenjinova vizija radničke avangarde kao klasnog i kao nacionalnog, odnosno opštedruštvenog političkog faktora, sposobnog da utiče na celokupni tok društvenog života i da ga pokreće u pravcu utvrđenih revolucionarnih ciljeva.

Prema tome, promene u partijskom rukovodstvu 1937. godine ne bi se mogle u potpunosti razumeti ako se pored već ranije istaknutih dveju komponenata ne bi uzela u obzir i treća komponenta, naime Titov sopstveni razvojni put.

Kao formirana stvaralačka ličnost jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Tito se naročito snažno istakao svojim poznatim istupanjem na Zagrebačkoj partiskoj konferenciji 1928. godine, na kojoj je u stvari izneo prve elemente one koncepcije o ulozi, strukturi, politici i metodima rada Komunističke partije Jugoslavije koja je u kasnijim godinama postepeno sazrevala, pobeđivala i dobijala sve kompleksnije dimenzije. Posebna vrednost Titovog istupanja na Zagrebačkoj konferenciji je upravo u tome što se u njemu frakcionaštvo kao bolest Partije ne samo osuđuje već se daju elementi za izgrađivanje jedne plodotvornije koncepcije političke borbe i akcije Partije, koja će je tešnje povezivati sa radnim masama, što je bio jedini mogući put za preodolevanje frakcionaštva. U svom poznatom koreferatu Tito je tada rekao: »Frakcionaštvo, sektaštvo i koterijaštvo suzbija se samo praktičnim radom u masama, povezivanjem naše Partije sa širokim masama industrijskih radnika i podizanjem ideološkog nivoa partijskog članstva.«

I to je zaista bio jedini mogući način prevazilaženja frakcionaštva. Jer samo borbene radne mase svojom akcijom mogu da dokažu realnost ove ili one doktrine ili političke formule. Voditi bitku sa doktrinarnim frakcionaštvom doktrinarnom diskusijom znači samo produbljivati frakcionaštvo i podsticati međusobnu borbu političkih klika.

Digitized by Google

Ubrzo posle Zagrebačke konferencije Tito je bio uhapšen i osuđen na dugogodišnju robiju. Međutim, uključujući se odmah posle izlaska sa robije u rukovodeći partijski rad, kako u zemlji tako i u sedištu Centralnog komiteta u inostranstvu i u Kominterni, Tito je dalje radio u skladu sa shvatanjima, težnjama i pogledima koje je još pre odlaska na robiju počeo da razvija i u toku rada sam je rastao i razvijao se kao kompleksna stvaralačka ličnost revolucije. Sve većem Titovom autoritetu doprinela je i njegova uska povezanost sa najaktivnijim političkim kadrom i sposobnost da sarađuje sa organizacijama, i to na takav način da ih uči i da im pomaže, a da istovremeno i sam od njih uči i neprekidno ostvaruje sintezu uticaja rukovodećeg centra i akcionih snaga Partije u njenoj organizacijskoj bazi.

Upravo takve njegove sposobnosti i osobine omogućile su da je Tito bio jedan od onih ljudi koji je prvi i najjasnije osetio neophodnost veće samostalnosti partijskih organizacija u zemlji u određivanju svoje politike i akcije. On je to formulisao na taj način što je zahtevao povratak Centralnog komiteta u zemlju i osposobljavanje Partije da svoje materijalne potrebe pokriva sopstvenim izvorima finansiranja u zemlji. On je osetio da Partija može biti stvarna revolucionarna snaga i realan politički faktor koji će uticati na celokupan društveni razvoj samo ako njena politika i društvena akcija budu proizlazile prvenstveno iz uslova njene sopstvene zemlje i borbe.

To ne znači da je Tito bilo kada stajao na uskim nacionalističkim pozicijama ili da je samostalnost Partije suprotstavljao njenim internacionalističkim obavezama. Internacionalizam je uvek bio neprikosnoveni izvor idejne orijentacije naše Partije i samog Tita. Treba samo da podsetim na veoma brojno učešće jugoslovenskih boraca u Španiji i na Titov lični udeo u organizovanju akcije za odašiljanje dobrovoljaca u Španiju. Partija je bila svesna da je pomoć republikanskoj Španiji sastavni deo borbe radničke klase u zemlji. To se uskoro i neposredno potvrdilo, jer je iskustvo mnogih boraca iz Španije postalo dragocen doprinos organizovanju i dejstvu našeg narodnooslobodilačkog ustanka.

S druge strane, težnja ka političkoj autonomnosti revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije bila je izraz potrebe da se revolucionarna akcija jugoslovenskih komunista i radničkog pokreta u celini oslobodi svih pritisaka i stega, koji su tom pokretu otežavali da pronalazi najadekvatnije puteve, metode i sredstva za revolucionarnu političku akciju, i da Partija postane stvarni politički faktor u jugoslovenskom društvu. Tito, kao i partijsko rukovodstvo kome je on bio na čelu, stalno su bili svesni da radnička klasa Jugoslavije ne može da vodi uspešnu bitku za svoje interese ako se u toj borbi ne bude oslanjala na sve one snage i procese u svetskim zbivanjima koji znače progres ljudskog društva, i posebno ako ne bude povezana sa revolucionarnom akcijom međunarodnog radničkog pokreta i ako se ne bude oslanjala na političku ulogu Sovjetskog Saveza u svetu. Međutim, u taj pokret se naša Partija sa Titom na čelu nije uključivala kao mehanički

Digitized by Google

izvršilac doktrine jednog svetskog ideološkog pokreta, već kao samostalan revolucionarni i stvaralački faktor koji je crpao političku snagu iz povezanosti sa svojom radničkom klasom i narodnim masama uopšte, a svoju akcionu sposobnost — kako iz te nacionalne tako i iz svoje internacionalističke povezanosti. Samo takvim samostalnim izvorima svoje snage Partija je ujedno mogla dati stvarni doprinos međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu.

Proces konsolidacije Partije na novim osnovama nije, naravno, išao sasvim lako i bezbolno. Već u samom početku Tito je preuzimanjem odgovornosti generalnog sekretara, formiranjem novog partijskog rukovodstva i afirmisanjem svojih političkih koncepcija naišao na snažan otpor pojedinih frakcionaških grupa, koje su se održale u inostranstvu, u emigraciji, a delom i u zemlji, i pokušavale da intrigama u Kominterni ometaju konsolidaciju Partije za koju se Tito zalagao.

Međutim, Tito nije bio pogodna figura za takve intrige. On se nije dao navesti na besprincipne pozicije. Borio se za koncepciju Partije i njene politike za koju je osećao da jedino ona može Partiju preobraziti u stvarni politički faktor kome je težila ogromna većina partijskog članstva. Upravo zato je on još mnogo pre nego što je postao generalni sekretar Partije stekao poverenje i obezbedio saradnju najaktivnijeg dela partijskog kadra u zemlji. Zato je on i došao na čelo Partije kao kandidat te Partije, a ne nekih frakcionaških grupa i ne kao izabranik aparata Kominterne.

V

Prema tome, tri osnovne komponente — naime, brzo i duboko menjanje političke situacije u zemlji, unutrašnja konsolidacija idejne i političke orijentacije i strukture Partije, kao i formiranje vodećih subjektivnih stvaralačkih snaga u Partiji i njenom rukovodstvu, oslobođenih frakcionaštva — u prvom redu su omogućile formiranje novog partijskog rukovodstva sa Titom na čelu, rukovodstva koje se u celini formiralo i dejstvovalo u zemlji. Razume se, takva promena nije zavisila samo od subjektivne volje i odluke partijskog rukovodstva već pre svega od toga da li Partija raspolaže snagom da ostvari takvu odluku. Partija je tom snagom raspolagala. To su bili plodovi dugogodišnje borbe Partije kako protiv reakcionarnog klasnog i političkog sistema tako i za svoju unutrašnju idejnu i političku izgradnju, kojom se Partija već duboko ukorenila u radnom narodu. U isto vreme to je bila završna etapa desetogodišnje borbe za jedinstvo Partije kojoj je 1928. godine Tito postavio osnove, a čije ciljeve je 1937. godine na čelu obnovljene Komunističke partije definitivno ostvario.

Dolazak Tita na čelo Partije i formiranje novog rukovodstva značili su za našu Partiju pre svega afirmaciju dva načela koja su odigrala odlučujuću ulogu u osposobljavanju Partije za predstojeće krupne revolucionarne bitke.

Digitized by Google

Nasuprot ranijem preovlađujućem doktrinarnom i formalističkom principu discipline i jedinstva, koji ipak nije mogao da spreči frakcionaštvo, Partija se sada konsolidovala na osnovi stvarnog jedinstva *u borbi za aktiviranje revolucionarnih energija narodnih masa*, to jest na bazi takvog jedinstva koje je izrastalo iz jedinstvenih saznanja partijskih organizacija i članstva u odnosu na tekuće zadatke revolucionarne borbe i iz sposobnosti partijskog rukovodstva da postigne takvo jedinstvo saznanja. Insistirajući stalno na monolitnom jedinstvu Partije i na disciplinovanom sprovođenju odluka, Tito je uvek iznova naglašavao da disciplina mora biti svesna, to jest da se mora zasnivati na jedinstvu pogleda i koncepcija. A takvo se jedinstvo postiže samo neprekidnim proveravanjem politike Partije u akciji narodnih masa, a ne sukobljavanjem frakcija doktrinarne elite odvojenih od tih masa.

I drugo, upravo zato je Titov dolazak na čelo Partije značio takođe konačnu afirmaciju sledećeg načela rukovodeće uloge Partije u određivanju metoda i puteva borbe za dugoročne revolucionarne ciljeve radničke klase: boriti se za mase i u masama bitkama za njihove svakodnevne zahteve i ciljeve, konkretnim svakodnevnim akcionim savezima i saradnjom sa svim društvenim snagama i pokretima, ili čak prosto jednostranom podrškom takvim pokretima i političkim snagama koji u datim uslovima mogu biti ili su objektivno oslonac ili saveznik radničke klase u borbi protiv postojećeg reakcionarnog sistema ili određene politike reakcionarnih vrhova. To je bila koncepcija »partije masa«, nasuprot koncepciji partije kao doktrinarne sekte.

Brži tempo oslobađanja od ostataka »dečje bolesti« tadašnjeg revolucionarnog pokreta, koja se sastojala u zatvaranju Partije u prkosne, ali neotporne kule ultraradikalističkog »levičarstva«, u samoizolaciji od masa putem beživotnog dogmatskog »čistunstva«, u strahu od masa opterećenih tuđim ideološkim doktrinama i u oportunističkom povlačenju u »čistu klasnu borbu« itd., već se osetio, kao što je ranije istaknuto, i pre, a naročito posle Četvrte zemaljske konferencije, koja je politiku Narodnog fronta i borbe za svakodnevne zahteve masa postavila u centar partijske akcije. Međutim, tek sa afirmacijom Titove uloge u rukovodstvu Partije taj princip je i načelno i praktički počeo da postaje vodeći princip i polazna tačka celokupne strategije i taktike Komunističke partije Jugoslavije.

Idejno i politički jedinstvena partija, spremna za akciju i sposobna da se izgrađuje kao avangarda radničke klase, koja je u stanju da vidi dalje od same klase u njenoj svakodnevnoj borbi, a istovremeno partija koja se ne zatvara u sebe, u svoju dogmu, to jest koja nije slična verskoj sekti koja agituje za svoje ideološke pristalice, već se oseća kao deo radničkog pokreta i celokupnog progresivnog kretanja narodnih masa; partija koja pri tome nastoji da karakterom svoje ideologije, politike i svakodnevne društvene akcije, svojom sposobnošću da koncentriše stvaralačke snage radničke klase i društva i svojim unutrašnjim jedinstvom bude upravo njihov najdalekovidiji, najnapredniji i najaktivniji deo —

Digitized by Google

to je bila koncepcija partije za koju se borio Tito i koju su komunisti Jugoslavije ostvarili pod njegovim rukovodstvom.

Prema tome, Partija se nije borila ni za kakve posebne ciljeve koji ujedno ne bi bili ciljevi radničke klase, radnih masa i progresivnih i antiimperijalističkih društvenih snaga, pa je zato i svoju političku ulogu i snagu videla samo u snazi akcije radničkih i narodnih masa uopšte. Sva njena politika i aktivnost bila je usmerena na razvijanje upravo takve političke, ekonomske, demokratske, narodnooslobodilačke i revolucionarne akcije narodnih masa.

Takvu istinsku marksističku i lenjinističku koncepciju Partije mogao je u našim uslovima da formuliše i da se za nju uporno bori do pobede samo čovek koji je sam bio uvek povezan sa radničkom klasom i narodom i koji je posedovao izvanredan talenat da oseti i da najadekvatnije formuliše njihove težnje i zahteve, a da pri tome ne padne pod uticaj oportunizma, kome su često podlegali ljudi pod izgovorom taktičkog manevrisanja prakticizma i borbe za svakodnevne zahteve. Od takvih skretanja Tita je štitilo to što je njegov pogled uvek bio uprt u budućnost, u dugoročne revolucionarne zadatke radničkog pokreta, u nastojanju da Partija svojom akcijom i svojim idejnim i političkim uticajem borbu masa za svakodnevne zahteve i neposredne ciljeve socijalne, demokratske, kulturne i progresivne prirode uopšte poveže upravo sa tim dugoročnim revolucionarnim ciljevima radničke klase.

A takva je partija bila upravo partija onoga tipa o kome je govorio Marks kada je u *Komunističkom manifestu* pisao da se komunisti razlikuju od ostalih proleterskih partija po tome »... što oni na različitim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese celokupnog pokreta« i da su prema tome oni »... onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje« i koji »... u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta.«

Prema tome, ono čemu su težili jugoslovenski komunisti sa Titom na čelu to je bila revolucionarna partija marksističko-lenjinističkog tipa, ali koja je u isto vreme bila savremena i originalna tvorevina jugoslovenskog radničkog pokreta, svestrano prilagođena datim potrebama i uslovima borbe radničke klase i progresivnih snaga naroda Jugoslavije.

Samo takva partija je mogla da u sudbonosnim istorijskim dilemama uoči drugog svetskog rata ukaže na prave puteve, snage, sredstva i saveznike u borbi protiv najsnažnijeg klasnog i nacionalnog neprijatelja sa kojim su se radnička klasa i narodi Jugoslavije ikada sukobili. Samo je takva partija bila sposobna da borbu za nacionalno oslobođenje poveže sa narodnom, demokratskom i socijalističkom revolucijom i da stihijsku destruktivnu snagu revolucionarnih masa pretvori u revolucionarno društveno stvaralaštvo.

Digitized by Google

VI

Odgovornost generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije Tito preuzima u vreme kada je fašistički imperijalizam na čelu sa hitlerovskom Nemačkom počeo da prelazi u otvorenu agresiju u Evropi, i kada je ta agresija i za same narode Jugoslavije postala neposredna opasnost.

Četiri glavna kompleksa problema stajala su tada pred Partijom: neposredno pripremanje fašističkog imperijalizma za novi svetski rat, sa oštricom uperenom protiv Sovjetskog Saveza kao prve zemlje socijalizma i oslonca svih antiimperijalističkih i progresivnih snaga u svetu i neposredna opasnost od agresije protiv naroda Jugoslavije; zatim, goruća pitanja ekonomskog i socijalnog položaja radnih masa u zemlji čija je privreda bila u polukolonijalnoj zavisnosti od inostranog kapitala i u kojoj je gotovo potpuna stagnacija privrednog razvoja u toku punih dvadeset godina postojanja stare Jugoslavije zatvarala radnim masama svaku perspektivu poboljšavanja uslova života; antidemokratski politički sistem koji je narodnim masama oduzeo svaku mogućnost legalne aktivnosti; i najzad, nerešeno nacionalno pitanje, koje se sve više zaoštravalo.

Oslobođena dogmatsko-doktrinarnog pristupa političkoj praksi, naša Partija je bila u stanju da na takve društvene probleme da jasne odgovore u skladu kako sa opštim kursom političkih kretanja i odnosom snaga u društvu tako i sa stvarnim stanjem svesti narodnih masa, njihovim položajem i njihovim težnjama. Pri tome politika Partije nije bila samo destruktivno kritička — mada je u odnosu na postojeće reakcionarne režime i snage bila takva — već je u isto vreme ukazivala na perspektivu, sredstva i puteve za ostvarivanje neposrednih i dugoročnih ciljeva borbe radnih masa, i samim tim bila revolucionarno konstruktivna, stvaralačka i ujedinjavajuća. Takvim svojim osobinama Partija je sticala poverenje u masama ne samo kao dosledna revolucionarna i narodna partija, već i ko politička snaga subjektivno sposobna da reči pretvara u dela, a političku kritiku u političko stvaranje.

Partija je pozvala narode Jugoslavije na organizovanu odbranu od opasnosti od fašističke agresije na njihovu egzistenciju i nezavisnost i upozorila ih da ne smeju dozvoliti vladajućim reakcionarnim krugovima da ih pretvore u privesak bilo kojeg imperijalističkog bloka. Partija je u isto vreme raskrinkavala i manevre reakcionarnih imperijalističkih krugova koji su pokušavali da oštricu hitlerovske agresivne ekspanzije okrenu pre svega prema Sovjetskom Savezu. Partija je ukazivala da je upravo politika oslonca na Sovjetski Savez, i na jedinstvo svih antifašističkih snaga i svih naroda koje ugrožava fašistički imperijalizam, jedini put stvarne odbrane od nastupajuće agresije.

Na planu ekonomske i socijalne akcije Partija je formulisala ceo program zahteva, mera i ciljeva u korist poboljšanja uslova života radnih masa, organizujući u isto vreme i ekonomske i poli-

Digitized by Google

tičke akcije radnika, seljaka i drugih radnih ljudi da bi se mogli realizovati pojedini od konkretnih zahteva. Pri tome nisu u pitanju bili samo veliki štrajkovi i demonstracije — što se obično ističe kada se govori o istoriji Partije — već upravo mnoštvo svakodnevnih akcija u najrazličitijim sredinama i organizacijama i za najrazličitije socijalne, ekonomske, kulturne, demokratske, političke i druge interese radnih ljudi i njihovog progresivnog stvaranja. U takvim su akcijama najčešće i pojedini komunisti ili simpatizeri Partije odigrali vanredno značajnu ulogu. To je omogućavalo da u mnogobrojnim ekonomskim i političkim akcijama narodne mase sagledaju svoju sopstvenu snagu i postignu uspehe, dok je Partija kroz takve akcije i uspehe probijala okove svoje sopstvene ilegalnosti.

Na planu političke borbe Partija je u centar svoje akcije stavila zahtev za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i svih naprednih snaga, kao i njihovo jedinstvo u borbi protiv fašizma i reakcije. Partija je zahtevala uspostavljanje široke demokratske narodne vlade sposobne da bude stvarni predstavnik interesa radnih ljudi, i koja bi mogla da ujedini sve demokratske i progresivne snage u odbrani nezavisnosti zemlje i demokratskih prava građana. Na takvoj političkoj platformi Partija se zalagala za razne oblike ujedinjenog demokratskog i narodnog akcionog fronta — bez obzira pod kojim imenom i u kojoj formi se to u uslovima terora dešavalo.

I najzad, polazeći od načela o pravu svakog naroda na samoopredeljenje, Partija je napustila raniju sektašku parolu o razbijanju Jugoslavije kao države i zauzela stav da narodi Jugoslavije treba da u demokratskoj atmosferi sami odluče o formama i karakteru svojih međusobnih odnosa. Međutim, ukazujući, s jedne strane, na neophodnost i živu zainteresovanost svih naroda Jugoslavije da budu ujedinjeni u otporu prema sve većoj smrtnoj opasnosti od fašističke agresije, Partija je istovremeno ukazivala i na neophodnost rušenja hegemonije velikosrpske buržoazije nad narodima Jugoslavije i nužnost revolucionarnog menjanja odnosa između naroda Jugoslavije kako bi načelo o pravu na samoopredeljenje naroda stvarno moglo da dođe do izražaja. Sa takvom političkom platformom Partija je nastojala ne samo da pokreće narodne mase u svakodnevnu borbu za demokratske nacionalne zahteve već i da ujedinjuje svoju akciju sa drugim demokratskim nacionalnim grupama i pokretima koji su bili u opoziciji prema hegemoniji velikosrpske buržoazije.

Svestrano razrađeni elementi te politike i njena dugoročna vizija bili su jasno i određeno formulisani u dokumentima Pete zemaljske konferencije. Svojim referatom na Konferenciji Tito je dao osnove za zaključke Konferencije, koji su ne samo jedan od najznačajnijih političkih dokumenata u istoriji Partije već i dokaz kakav je krupan napredak Partija učinila u svom unutrašnjem razvitku i u konsolidaciji svoga jedinstva. Može se reći da su upravo odluke Pete zemaljske konferencije dale partijskim organizacijama onu jasnoću orijentacije i ona sredstva i metode

Digitized by Google

borbe koji su bili odlučujući za kasniji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta.

Takvom svojom aktivnošću Partija nije predstavljala samo klasnu već i nacionalnu snagu. Rastao je njen uticaj na celokupna društvena zbivanja. Ona se povezivala i sa omladinom i sticala snažan ugled u redovima progresivne inteligencije.

U takvoj koncepciji Partije i njene politike — naravno, pored objektivnih uslova koje je stvarala postojeća međunarodna i unutrašnja politička situacija — leži pre svega odgovor na pitanje kako je bilo moguće da tako reći nekoliko hiljada ilegalno organizovanih revolucionara bude sposobno da pokrene mase naroda Jugoslavije u jednu od njihovih najvećih istorijskih nacionalnih bitaka i u socijalističku revoluciju. Prava snaga Komunističke partije Jugoslavije nije bila samo njena ideologija i njen revolucionarni program, niti samo nekoliko hiljada njenih organizovanih i revoluciji predanih boraca. Njena prava snaga bila je upravo u činjenici što ona nije htela da bude sama sebi dovoljna, i da se zatvara u sebe, nego je upravo u smislu ranije citiranih Marksovih reči stvarno bila deo, ali vodeći i povezujući deo, to jest avangardno jezgro veoma širokog demokratskog i revolucionarnog pokreta i fronta narodnih masa. Njen najveći istorijski uspeh je upravo u tome što je bila sposobna da postane takvo jezgro, što je tako shvatila svoju ulogu i pronalazila adekvatna sredstva i puteve za njeno ostvarivanje.

U tome je, po mome mišljenju, i najveći istorijski značaj Titovog ličnog stvaralačkog udela, kako u izgradnji Partije tako i u formulisanju njene politike, strategije i taktike. Naravno, u toj borbi Tito nije bio sam. To što je on osećao osećali su i mnogi drugi najbolji ljudi u Partiji. Ali Tito je bio onaj čovek koji je te razvojne tendencije u našoj Partiji najdublje sagledao i najdoslednije i najkvalifikovanije izrazio i koji je znao da se uspešno, to jest odgovarajućim sredstvima bori za njihovo ostvarenje. Upravo takvim svojim kvalitetima i rezultatima rada Tito je stekao autoritet i ugled neospornog vođe naše Partije.

VII

Složena politička zbivanja u tadašnjem međunarodnom radničkom i antifašističkom pokretu kao i promene u političkoj situaciji u zemlji i u svetu uopšte imali su određenog uticaja i često su postavljali partijsku politiku pred nove dileme i nova preispitivanja. I u takvim trenucima Tito je svojom sposobnošću da oceni uslove borbe, realni odnos snaga i stanje političke svesti i borbene spremnosti masa davao odlučujući doprinos za orijentaciju Partije.

Pomenuo bih samo nekoliko najkrupnijih prekretnica na koje je politika Partije morala dati svoj odgovor.

Hitlerovsku agresiju protiv Austrije, Čehoslovačke i drugih zemalja Partija je ocenila kao početak agresije i protiv naroda

Digitized by Google

Jugoslavije i svih snaga socijalizma i progresa u svetu. Proglasom Centralnog komiteta u vezi sa anšlusom Austrije, koji je napisao Tito, upozorene su narodne mase i sve demokratske snage naroda Jugoslavije na smrtnu opasnost koja se približava i pozivane su da se ujedine u odbrani od te opasnosti.

Sledili su Minhenski sporazum i drugi zakulisni diplomatski manevri najreakcionarnijih krugova Zapadne Evrope, koji su pokušavali da svoje suprotnosti sa fašističkim imperijalizmom bar privremeno reše usmeravanjem hitlerovske ekspanzije prema Istočnoj Evropi, a pre svega prema Sovjetskom Savezu. Kao reakcija i politički kontramanevar na takvu politiku potpisan je 1939. godine sovjetsko-nemački sporazum. Partija je shvatila i tumačila taj sporazum kao akt samoodbrane Sovjetskog Saveza pred licem opasnosti od uspostavljanja prećutnog jedinstva imperijalističkih snaga u borbi protiv prve zemlje socijalizma.

Pojedini ljudi su tada bili zbunjeni i kritikovali su takav stav Partije. Međutim, Partija se suprotstavila kako takvim kritikama tako i iluzijama o dugovečnosti sovjetsko-nemačkog sporazuma koje su se pojavile u delu međunarodnog radničkog pokreta.

Partija je, naime, realno ocenila odnos snaga i konkretne međunarodne uslove u kojima se vodila bitka protiv snaga fašističkog imperijalizma i imperijalističke reakcije uopšte. Bilo je očigledno da sovjetska vlada tada nije imala drugi izbor, već da se na adekvatan način suprotstavi reakcionarnim i kapitulantskim manevrima i nastojanjima najreakcionarnijih krugova Zapadne Evrope, koji su kratkovido nastojali da se fašistička ekspanzija zadovolji time što će se usmeriti prema Sovjetskom Savezu, što je značilo da će se Sovjetski Savez sam naći pred stvarno jedinstvenim frontom imperijalističkih snaga.

S druge strane, pak, istorijska je činjenica da naša Partija nije podlegla pojavama dezorijentacije koja je nastala u nekim drugim komunističkim partijama u vezi sa iluzijama o značaju i dugotrajnosti tog sporazuma, zbog koje su se pojavile tendencije vraćanja na politiku pre Sedmog kongresa Komunističke internacionale i da je u svim bitnim pitanjima, bez obzira na izvesna pojedinačna kolebanja pod uticajem politike Kominterne, ostala čvrsto na tlu politike koja je odgovarala položaju i interesima radničke klase i naroda Jugoslavije. A to je bila politika borbe za nezavisnost zemlje, za odbranu od fašističke agresije i za jedinstveni front antifašističkih snaga, ali u isto vreme i protiv svih pokušaja uvlačenja Jugoslavije u bilo kakve antisovjetske manevre evropskih reakcionarnih snaga, čiji je cilj bio otvoreno ili prećutno sporazumevanje sa fašističkim agresorima za novu podelu sveta na bazi antisovjetskih i antisocijalističkih računica.

Uostalom, kasnija zbivanja su pokazala da su upravo neuspesi zakulisnih antikomunističkih manevara i nestajanje iluzija o dugotrajnosti hitlerovskog pakta sa Sovjetskim Savezom doprineli konačnom formiranju antihitlerovske koalicije, koja je nanela poraz fašističkoj agresiji kako prema Istoku tako i prema Zapadu.

Digitized by Google

Politička situacija u Jugoslaviji je 1939. godine bila značajno izmenjena sporazumom Cvetković—Maček o takozvanoj autonomnoj banovini Hrvatskoj.

Partija se pre ovog sporazuma uporno zalagala za jedinstveni front sa hrvatskim seljačkim pokretom u borbi za prava hrvatskog i svih drugih naroda Jugoslavije. Međutim, sporazum koji je — po cenu veoma sitnih ustupaka, i to uglavnom u korist hrvatske buržoazije — potpisalo rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke najmanje je vodio računa o zadovoljenju elementarnih nacionalnih i socijalnih težnji hrvatskih seljačkih i drugih narodnih masa, a da i ne govorimo o rešenju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji uopšte. Tim sporazumom rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke se definitivno opredelilo ne za savez demokratskih snaga protiv reakcionarnih nosilaca antinarodnog režima, već za savez sa vladajućim reakcionarnim snagama protiv naroda.

Partija je osudila takvu sadržinu sporazuma. I tada su pojedinci kritikovali takvu politiku Partije, polazeći od iluzije da će sporazum bitno izmeniti prilike u međunacionalnim odnosima u Jugoslaviji. Ali ubrzo se pokazalo da je sporazum imao u stvari sasvim drugi cilj, naime, da bude jedan od novih i najjačih stubova stare zgrade reakcionarnog političkog sistema i održavanja hegemonije velikosrpske buržoazije, makar i na osnovi izvesne podele te uloge sa hrvatskom buržoazijom. To je neposredno osetila na svojoj koži radnička klasa, jer se pritisak i teror protiv nje posle sporazuma još više zaoštrio.

Ojačan sporazumom Cvetković—Maček, obnovljeni režim reakcionarne diktature pokušao je da spase sistem osloncem na osovinu Berlin — Rim, istom logikom kojom su raniji režimi obezbeđivali sebi oslonac u Parizu i Londonu. I tako je krajem marta 1941. godine režim pristupio Trojnom paktu. To je bio samo izraz spremnosti vladajućih reakcionarnih vrhova da kapituliraju pred Hitlerom i stave mu zemlju na raspolaganje za agresivni rat protiv Sovjetskog Saveza.

Nekima je izgledalo da to nije visoka cena za takozvani „mir", koji bi time navodno bio obezbeđen narodima Jugoslavije. Međutim, to je bila krajnja iluzija i Partija je sa svom oštrinom ustala kako protiv politike režima tako i protiv te iluzije. Jer očigledno je bilo da Hitler nije zahtevao ulazak Jugoslavije u Trojni pakt radi njenog mira, već radi potčinjavanja njenih naroda interesima i ciljevima politike nemačkog imperijalizma, u koju je spadalo i rasparčavanje Jugoslavije prema novoj nacističkoj geografskoj karti Evrope.

U tom momentu naročito se ispoljio sve veći uticaj Partije i njene politike na tok događaja. Ogorčenje koje je zahvatilo veoma širok deo narodnih masa posle potpisivanja pakta sa fašističkom osovinom bilo je toliko da je Partija bila u stanju da organizuje masovne demonstracije u Beogradu i nekim drugim gradovima, a u celoj zemlji talas protestnih akcija u raznim oblicima.

Puč od 27. marta u vrhovima vladajućeg sistema, koji je sledio svim tim događajima, sam po sebi bio je izraz razmimoilaže-

Digitized by Google

nja u ovim krugovima, kao i spoljnih pritisaka u pogledu opredeljivanja jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije između osovine Berlin — Rim i francusko-engleskog bloka, i to u momentu kada su narodne mase sve odlučnije tražile revolucionarni izlaz iz te situacije. Jedan deo reakcionarnih vrhova vladajućeg sistema otvoreno je prihvatio kapitulaciju pred silama osovine, dok je drugi deo — stojeći takođe na ogorčenim antisovjetskim pozicijama — grčevito nastojao da Jugoslaviju veže isključivo za politiku francusko-engleskog bloka. Međutim, najveći deo narodnih masa Jugoslavije, pa i mnogi trezveni ljudi u vladajućim krugovima, odbacivali su oba rešenja, svesni da u datim uslovima i jedan i drugi put na svoj način vode ka razoružavanju naroda Jugoslavije pred licem fašističke agresije, ka njihovom razjedinjavanju i brzom uništenju njihove nezavisnosti.

Partija je u to vreme ukazivala da postoji treći put. Kroz masovne političke demonstracije i raznovrsne druge političke akcije u celoj zemlji Partija je nastojala, zajedno sa svim drugim demokratskim i rodoljubivim snagama, da promene ne ostanu samo na onome što je doneo puč od 27. marta, već da on preraste u revolucionarnu akciju naroda koja će dovesti do suštinskih promena u političkoj strukturi društva.

Istovremeno, bilo je jasno da je Hitlerova agresija protiv Jugoslavije samo pitanje dana. Partija je ukazivala da martovski režim, zbog dominantnog uticaja reakcionarnih snaga u njemu, nije sposoban i u stvari nije ni imao za cilj da pruži ozbiljan otpor agresoru. U svojim političkim dokumentima Partija je uporno naglašavala da samo istinski narodna vlada može da okupi radne mase i narode Jugoslavije u odbranu nezavisnosti zemlje.

Partija je takođe zauzela stav da odbrana može biti efikasna samo ako ne bude prepuštena isključivo generalima i armiji, koja je po svojoj strukturi bila instrument održanja reakcionarnog sistema, već ako bude stvar celog naroda. Zato se Partija zalagala da se oružje odmah da u ruke narodu. Ona se zalagala za efikasne odbrambene mere, a istovremeno se i sama organizaciono i tehnički pripremala za rat i akciju u uslovima okupacije.

Deset dana posle martovskog preokreta Jugoslavija je postala plen agresivne najezde fašističkih armija gotovo sa svih strana.

Centralni komitet je predlagao da Partija zajedno sa vojskom organizuje odbranu u gradovima i radničkim centrima pod uslovom da radnicima i drugim radnim ljudima, koji su bili spremni da organizuju odbranu, bude stavljeno na raspolaganje potrebno oružje iz vojnih magacina. Tito je lično formulisao te predloge i poslao ih sa delegacijom Centralnog komiteta armijskoj komandi u Zagrebu. Međutim, zahtevi Partije bili su odbijeni, a komunisti u tim reakcionarnim krugovima i dalje tretirani kao najveći neprijatelji.

Drugim rečima, i posle 27. marta reakcionarne antidemokratske snage još su bile toliko snažne da su mogle nametnuti svoj politički kurs novom režimu. Sistem koji je uvek strahovao od narodnih masa bio je, naravno, nesposoban da brani zemlju od ag-

Digitized by Google

resije. Narodne mase bile su onesposobljene za odbranu, a znatan njihov deo i politički zbunjen, jer nije znao — u uslovima terorističkog reakcionarnog sistema stare Jugoslavije — šta zapravo u ratu treba da brani. Zato su hitlerovske horde — uprkos pojedinačnim hrabrim otporima — relativno brzo mogle da pregaze zemlju.

Okupator je zadao Partiji teške udarce, ali je ona toliko ojačala svoje redove i tako se organizaciono i tehnički pripremila za najdublju konspiraciju u uslovima terora fašističkog okupatora da njena udarna snaga nije bila smanjena. Naprotiv, priliv u Partiju u to vreme znatno je bio povećan, što je očigledno bio rezultat činjenice da je u to vreme Komunistička partija Jugoslavije bila jedina organizovana snaga koja je ostala sa narodom i organizovala ga za otpor i borbu. A pogotovo je brza i snažna afirmacija narodnooslobodilačkog pokreta — kome je ona stajala na čelu i čija je bila glavna pokretačka sila — postala neiscrpan izvor snage Partije.

Koncepcija politike koju je u tim uslovima formulisalo partijsko rukovodstvo, a čiji je vodeći stvaralac bio Tito, mogla bi se izraziti u sledećih nekoliko tačaka:

— *prvo*, Partija se mora boriti za najširi front odlučnog otpora okupatoru i za jedinstvo borbe naroda Jugoslavije za njihovu nezavisnost uprkos podeljenosti koju im je nametnuo okupator; ona mora aktivirati mase u nizu svakodnevnih otpora okupatoru i njegovim marionetama i u neprekidnom jačanju oslobodilačkog duha;

— *drugo*, za radničku klasu i narode Jugoslavije u krajnjoj liniji ne postoji druga perspektiva oslobođenja od okupatora i ujedno od opasnosti obnavljanja starog reakcionarnog sistema sem puta oružanog ustanka koji neizbežno mora prerasti u socijalističku revoluciju;

— *treće*, Partija treba neodložno da se lati organizacionih i vojnih priprema za ustanak i da se uporno bori za takvu borbenu aktivizaciju masa u narodnooslobodilačkom otporu koja će omogućiti prelaz na oružani ustanak;

— *četvrto*, Partija mora računati sa neminovnom hitlerovskom agresijom protiv Sovjetskog Saveza, što će proširiti antifašističko ratište na koje može da se osloni narodnooslobodilački ustanak naroda Jugoslavije i ujedno da mu pruži snažnu podršku;

— *peto*, da bi Partija ostvarila neophodno političko jedinstvo masa svih naroda Jugoslavije u zajedničkoj borbi protiv okupatora, neophodno je da insistira na svojoj političkoj platformi, koja je istovremeno postajala i politička platforma svih snaga ujedinjenih sa Partijom u Narodnooslobodilačkom frontu, naime, da ustanak ne sme da ima za cilj samo oslobađanje zemlje od okupatora već i stvaranje nove Jugoslavije, demokratske i narodne, u kojoj će dominirati interesi radnih masa i biti obezbeđena puna ravnopravnost svih njenih naroda;

— *šesto*, vodeću ulogu i najveću odgovornost u ustanku treba da ima radnička klasa sa Komunističkom partijom na čelu, jer

Digitized by Google

samo takva rukovodeća uloga omogućava doslednu i uspešnu bitku za ostvarenje navedenog revolucionarnog demokratskog i socijalnog programa.

Polovinom aprila, još pre nego što je završena okupacija Jugoslavije, u okupiranom Zagrebu održana je sednica Politbiroa Partije, koji je na bazi Titove ocene situacije formulisao osnove svoje politike u uslovima okupacije, a ujedno je preduzeo kadrovske i organizacione pripreme da se praktično pripremi oružani ustanak. U tom cilju pristupilo se i ubrzanom stvaranju posebnih vojnih komiteta kao jezgra vojne organizacije za pripremu narodnog ustanka. Partijsko rukovodstvo je izabralo Tita za rukovodioca te vojne organizacije. Takvu politiku i orijentaciju za akciju prihvatile su — sa malim izuzecima — gotovo sve partijske organizacije u zemlji, što je potvrdilo partijsko savetovanje u maju iste godine u Zagrebu.

Rukovodeći radom vojnih komiteta, Tito je njihovu aktivnost usmeravao tako da je svaki od njih, vršeći političke, organizacione i tehničke pripreme za oružani ustanak, ujedno postajao i jezgro buduće vojne organizacije narodnooslobodilačkih jedinica, od nacionalnih glavnih štabova do odreda i partizanskih četa. Kada je partijsko rukovodstvo ocenilo da su sazreli uslovi za neposredni prelazak na svenarodni ustanak, tada je već sva zemlja bila pokrivena takvom organizacijom vojnih komiteta koja je mogla neposredno da pređe u oružanu akciju.

U izboru momenta za neposredni prelazak na opštenarodni ustanak najvažnija je bila ocena o tome da li su i široke narodne mase spremne da se pokrenu u oružanu akciju. Jer ustanak bi bio tragična avantura, ili bi se sveo na uže ili šire diverzantske akcije, da su u oružanu borbu stupili samo organizovani kadrovi Komunističke partije i narodnooslobodilačkog pokreta, a da je nisu prihvatile i podržale najšire narodne mase.

Takvo borbeno raspoloženje počelo je da zahvata mase posle Hitlerovog napada na Sovjetski Savez, kada su nastale duboke promene u svesti i političkoj orijentaciji masa u svim delovima Jugoslavije. Veliku većinu narodnih masa brzo je zahvatao snažan talas borbenog radikalizovanja, u uverenju da je ulaskom Sovjetskog Saveza u rat poraz fašističke osovine samo pitanje vremena i u saznanju da toj borbi radnička klasa i narodi Jugoslavije moraju dati svoj doprinos, kako radi interesa sopstvenog oslobođenja tako i radi podrške sovjetskom frontu i oružanim snagama antihitlerovske koalicije.

U isto vreme masovna baza marionetskih režima i drugih saradnika okupatora — koja je i ranije bila veoma uska i u stvari se oslanjala samo na strah i kolebanje — sada se tako reći raspala. Ujedno, naglo su počeli da se radikalizuju i da idu u širinu pojedini lokalni otpori koji su još od ranije tinjali u onim delovima zemlje gde je teror istrebljenja bio najteži.

A pre svega, snažan borbeni razmah dobio je organizovani narodnooslobodilački pokret, koji se u različitim oblicima i pod

Digitized by Google

različitim imenima formirao oko Partije u svim delovima raskomadane Jugoslavije. Njemu su sada pristupale i nove patriotske grupe koje su shvatile da su Partija i narodnooslobodilački pokret jedina snaga sposobna da se uspešno bori za oslobođenje naroda Jugoslavije.

To je bio trenutak u kome je Komunistička partija sa Titom na čelu uputila poziv narodima Jugoslavije, radničkoj klasi, radnim ljudima i svim patriotskim snagama na sveopšti oružani ustanak za oslobođenje i za stvaranje nove Jugoslavije.

Događaji su pokazali da je Partija pravilno ocenila taj momenat, jer je ustanak brzo počeo da se širi i da zahvata široke narodne mase.

Bilo je tada i u patriotskim i progresivnim redovima ljudi koji su u prvi mah osuđivali tu odluku Partije, smatrajući da takav ustanak nema nikakvih izgleda na uspeh i da će okupatoru olakšati fizičko istrebljivanje naroda Jugoslavije. Tok događaja je ubrzo pokazao da je ustanak odigrao obrnutu ulogu: on je ne samo otežao i sprečio okupatorovu akciju na planu fizičkog uništavanja naroda Jugoslavije već je stostruko ojačao i razvio njihovu snagu u borbi za opstanak, za nezavisnost i za njihovu stvaralačku afirmaciju — snagu koja će u toku cele epohe biti najbogatiji izvor njihove stvaralačke akcije. U tome je ne samo trenutni već i dugoročni istorijski značaj narodnooslobodilačkog ustanka.

VIII

Kada je Partija uzela kurs na oružanu borbu protiv okupatora s dalekosežnim oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima, pred nju se odmah kao jedno od najvažnijih i ujedno najsloženijih pitanja postavilo: da li je u uslovima okupacije zemlje i u vreme kada su osovinske sile bile na vrhuncu svoje vojne moći moguće pokrenuti oružanu borbu koja bi svojim uspešnim razvitkom osigurala neprekidni rast i konačnu pobedu narodnooslobodilačkog pokreta i revolucije, odnosno koji oblik oružanog ustanka može u datim uslovima računati sa uspehom.

Na ovo sudbinsko pitanje naša Partija je dala potvrdan odgovor: u konkretnim uslovima u kojima su se tada našli narodi Jugoslavije i njihove oslobodilačke i revolucionarne snage na čelu sa Komunističkom partijom osnovni oblik oružane oslobodilačke borbe mogao je biti jedino partizanski rat. Jer primena „klasičnih" oblika revolucionarnih ustanaka — sa početkom i centrom u gradovima — u datim uslovima bi nenaoružani narod dovela u potpuno neravnopravne uslove borbe i time bi oružani ustanak unapred bio osuđen na poraz i uništenje.

Međutim, dalje ključno pitanje politike naše Partije bilo je da li partizanski oblik borbe pruža realne mogućnosti za izrastanje oslobodilačkog pokreta u svenarodni rat za oslobođenje i društveni preobražaj. U rešenju toga pitanja ogleda se prava uloga Tita kao stratega našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Digitized by Google

Za Tita i našu Partiju partizanski rat nije bio sam sebi svrha, nije bio više klasična „gerila" niti samo oblik oružane akcije u pozadini neke armije. Bio je to polazni i osnovni oblik i sredstvo svenarodnog ustanka. A to znači da je bio onaj najpodesniji i jedini mogući oblik revolucionarne mobilizacije i vojne organizacije i akcije ustaničkih snaga koji je omogućavao neprekidno kvantitativno i kvalitativno prerastanje partizanske oružane snage ustanka u snažnu oslobodilačku i revolucionarnu armiju koja bi bila u stanju da samostalno izvojuje odlučujuće bitke za konačnu pobedu ustanka. Samo neprekidni ustanak naroda mogao je da održi i jača oslobodilačku armiju i samo neprekidno jačanje te armije — kao sve sposobnije i sve snažnije udarne pesnice ustanka — moglo je obezbediti njegovu konačnu pobedu.

Način organizacije i metod borbenih dejstava oružanih snaga ustanka obezbeđivali su proces neprekidnog prelaženja od organizacije i borbenog dejstvovanja partizanskih odreda na organizaciju i dejstovanje brigada, a zatim divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske. U takvom tipu partizanskog rata Tito i Partija našli su odgovor na jedno od najsloženijih pitanja u našem ratu: kako u uslovima još veoma nepovoljnog odnosa snaga zadržati inicijativu i borbeni ustanički duh kao neophodne uslove za dalje razvijanje ustanka, za permanentno podizanje borbenih mogućnosti ustaničkih oružanih snaga, za konačnu pobedu nad neprijateljem. Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske omogućilo je da se na partizanskoj taktici razvije ratna veština koja je bila izražena u Titovoj formuli svojevrsne kombinacije dejstava regularne armije s partizanskim dejstvima.

Tito je postao vrhovni komandant partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske koja je izrastala iz narodnooslobodilačkog ustanka. Na toj svojoj dužnosti on je pokazao da nije samo vodeći politički stvaralac Partije već i izuzetno sposoban rukovodilac oružane akcije narodnooslobodilačkih snaga i organizator snažne narodnooslobodilačke armije, to jest pravi vođ oslobodilačkog ustanka naroda Jugoslavije. Svojim odlukama u svakodnevnoj borbenoj praksi kao i mnogobrojnim člancima, naredbama Vrhovnog štaba, partijskim dokumentima itd. Tito je ostvario celovitu koncepciju narodnooslobodilačkog ustanka kao partizanskog rata i prelaska od partizanskih odreda na formiranje revolucionarne narodne armije i osvajanje vlasti od strane radničke klase i radnog naroda. Mislim da neću preterati ako kažem da ta koncepcija predstavlja jedan od najviših dometa u teoriji i praksi oslobodilačkog ustanka kao revolucionarnog partizanskog rata. Svi kasniji događaji u svetu, sve do današnjeg rata u Vijetnamu, pokazuju snagu te koncepcije.

Međutim, Tito i rukovodstvo Partije znali su da uspeh ustanka ne zavisi samo od vojne akcije, već da, naprotiv, uspeh vojne akcije zavisi od neprekidnog političkog angažovanja širokih narodnih masa i da zato uporedo treba da se ostvaruju progresivne promene u političkoj i društvenoj strukturi Jugoslavije koje su te mase tražile i traže.

Digitized by Google

Pri tome je bilo odlučujuće da se narodne mase već na prvim koracima i uspesima ustanka uvere da će Partija i narodnooslobodilački pokret biti verni tumači njihovih interesa, naročito u sledećim pravcima:

— *prvo*, da će vlast biti demokratska i narodna, to jest takva vlast u kojoj će dominirati stvarni interesi radničke klase i radnih masa;

— *drugo*, da će narodi Jugoslavije koji su sa oružjem u ruci već počeli da ostvaruju svoje pravo na samoopredeljenje, to pravo i zadržati, to jest da će nova Jugoslavija biti samo izraz njihovih zajedničkih interesa i pune ravnopravnosti; i

— *treće*, da će narodi Jugoslavije posle rati sami, a ne pod pritiskom i uz mešanje spolja, uređivati svoje unutrašnje odnose, to jest da će snage koje su nosile teret narodnooslobodilačkog rata istovremeno i obezbediti da upravo demokratski, ekonomski i socijalni interesi onih masa koje su nosile teret rata budu vodeći interes u zemlji.

Suštinu narodnooslobodilačke borbe najbolje je Tito izrazio sledećim rečima 1942. godine: „... Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ *narodnooslobodilačka borba* — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Šiptara, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe."

Partija i narodnooslobodilački pokret pridavali su izvanredan značaj karakteru i organizaciji vlasti na teritoriji oslobođenoj u partizanskom ratu, i to od prvog momenta kada je ustanak počeo da postiže uspehe. Sama struktura narodnooslobodilačkih odbora kao demokratskih organa ustanka i narodne vlasti obezbeđivala je rukovodeću ulogu radničke klase i radnih masa i savez među tim masama, to jest progresivni, demokratski i socijalno-revolucionarni karakter vlasti.

Slično bi se moglo govoriti i o strukturi celokupnog narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno fronta, čije su jezgro činili radnici, seljaci i progresivna i patriotska inteligencija. Takva struktura narodnooslobodilačkog pokreta, kao i načelno i praktično priznata i ostvarivana vodeća uloga Komunističke partije, bile su garantija za radne mase da narodnooslobodilački pokret — uprkos nekim elementima koalicije, koje je u pojedinim razdobljima svog razvitka nosio u sebi — ni u kom slučaju ne može postati instrument onih snaga koje su doprinosile održavanju reakcionarnog sistema stare Jugoslavije i koje bi mogle postati nosilac njegovog obnavljanja.

Digitized by Google

U stvari, upravo takva jasnoća ciljeva — kako u pogledu nacionalnog pitanja tako i u pogledu socijalnih i demokratskih zahteva radnih masa — bila je jedan od glavnih razloga što se Narodnooslobodilački front kod nas nije razvijao kao koalicija političkih grupa, već kao jedinstven revolucionarno-demokratski pokret sa socijalističkom orijentacijom.

Neki kritičari politike Komunističke partije su u takvim elementima njene politike videli sužavanje masovne baze i sektaške tendencije. Iako, naravno, neću da tvrdim da u političkoj praksi Partije, koja se borila u vanredno složenim uslovima, nije bilo i pojedinih sektaških ili oportunističkih kolebanja, ta osnovna orijentacija Partije svakako se ne može kritikovati kao sektaška. Naprotiv, Partija i narodnooslobodilački pokret mogli su samo tako da održe stalni uski kontakt sa borbenim radnim masama. Jer, te mase svakako nisu bile spremne da se bore za obnavljanje onoga protiv čega su se nekada morale boriti u uslovima najžešćeg reakcionarnog terora, ali su bile spremne da se bore za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije u uslovima nove, iz temelja izmenjene Jugoslavije. Upravo to je i dalo narodnooslobodilačkom pokretu i ratu u Jugoslaviji, od samog početka, revolucionarnu, demokratsku i socijalnu sadržinu koja je obezbedila da narodnooslobodilački rat veoma brzo počne da prerasta u socijalističku revoluciju.

Kada je narodnooslobodilački ustanak posle teških i mnogobrojnih bitaka u 1941. i 1942. godini već mogao da ukaže na krupne rezultate — na učvršćene pozicije u narodnim masama i na velike oslobođene teritorije, kao i da je uprkos svim naporima okupatora i njihovih saradnika da ga uguše postao neuništiv i trajno prisutan faktor rata na tlu Jugoslavije i na Balkanu — Partija se zajedno sa svim snagama narodnooslobodilačkog pokreta odlučila za jednu opštejugoslovesku političku manifestaciju, koja će narodima i radnim masama sa najautoritativnijeg političkog mesta dati što konkretniji i jasniji odgovor na pitanje: koji su osnovni politički ciljevi narodnooslobodilačkog rata i za kakvu se Jugoslaviju vodi bitka. Tu ulogu je izvršilo Prvo zasedanje AVNOJ-a u Bihaću. Upravo time što je dalo prve konture nove Jugoslavije, Prvo zasedanje AVNOJ-a je delovalo kao snažan ujedinjavajući faktor u borbi naroda Jugoslavije i tako predstavljalo i prvi korak ka kasnijem konačnom formiranju zajedničkih vrhovnih organa demokratske narodne vlasti naroda Jugoslavije, u federativnoj zajedničkoj državi.

A taj zadatak godinu dana kasnije ostvarilo je Drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu.

Kapitulacija Italije je bitno izmenila političku situaciju u zemlji. Razbijanjem, odnosno razoružavanjem glavnine njene armije u Jugoslaviji od strane Narodnooslobodilačke vojske vlast je na celom području koje je držao italijanski okupator prešla u ruke organa narodnooslobodilačkog pokreta. Potpuno jasno se pokazalo da narod daje podršku samo narodnooslobodilačkom po-

Digitized by Google

kretu i Komunističkoj partiji, a da saradnici okupatora ne raspolažu nikakvom samostalnom snagom sem one koju im daje vlast okupatora.

Sem toga, tada je Narodnooslobodilačka vojska postala već krupna i snažno naoružana armija sposobna ne samo da se održi na terenu već i da nanosi sve teže udarce okupatoru. I najzad, takvim razvitkom su potpuno diskreditovani ne samo u zemlji nego i u inostranstvu oni reakcionarni krugovi oko emigrantske vlade koji su se oslanjali na poražene formacije okupatorskih saradnika, kao što su bili četnici i sl., i prikrivali pred svetom njihovu saradnju sa okupatorom prikazujući ih kao izvor svoje političke i nacionalne snage. Krah ovih formacija 1943. godine razbio je u parampарčad te reakcionarne iluzije.

To je bio momenat kada je Tito predložio da se AVNOJ preobrazi u privremenu skupštinu naroda Jugoslavije kao nosilac vlasti u federativno uređenoj državi, i da ona formira privremenu vladu pod imenom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Drugo zasedanje AVNOJ-a je tu inicijativu Tita i Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije prihvatilo i ostvarilo.

Revolucionarne odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a nisu bile samo deklaracija jednog političkog tela. Iza njih su stajali: snažno naoružana vojska naroda, jak i dobro organizovan mehanizam revolucionarno-demokratske vlasti naroda na oslobođenoj teritoriji koja je zahvatala veći deo Jugoslavije i celokupni narodnooslobodilački pokret na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, koji je u svojim redovima okupljao ogromne narodne mase.

Zato su, uprkos formalnoj privremenosti, odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, u stvari, definitivno obezbedile dve osnovne komponente nove političke i društvene strukture buduće Jugoslavije:

— *prvo*, vlast revolucionarnih narodnih masa okupljenih i ujedinjenih u narodnooslobodilačkom pokretu i

— *drugo*, vodeću ulogu radničke klase udružene sa najvećim delom seljaštva i ostalih radnih masa i progresivne inteligencije na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije, što je u stvari i bilo jezgro Narodnooslobodilačkog fronta.

Time je na Drugom zasedanju AVNOJ-a formirana nova Jugoslavija kao instrument vlasti radnog naroda na čelu sa radničkom klasom.

Zaključci Drugog zasedanja AVNOJ-a značili su i to da su narodi Jugoslavije usred okupirane Evrope uzeli svoju sudbinu u svoje ruke i da se bez njihove saglasnosti ne mogu praviti nikakvi planovi o njihovoj budućoj sudbini. Snaga narodnooslobodilačkog pokreta, koju su manifestovali Drugo zasedanje AVNOJ-a i pobede Narodnooslobodilačke vojske u svim delovima Jugoslavije, omogućila je da je odmah posle Drugog zasedanja AVNOJ-a nova Jugoslavija počela da dobija sve određenija priznanja u svetu, čime su potvrđene pravilnost i dalekosežnost odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a i politike Partije u tom trenutku.

Digitized by Google

U završnim fazama rata dominirao je naročito problem obezbeđenja međunarodnog priznanja nove Jugoslavije kao ravnopravnog saveznika u ratu protiv fašističkih agresora. S obzirom na ogromne zadatke obnove u ratu strahovito razrušene zemlje, taj problem je za narode Jugoslavije imao vanredan značaj.

Takva aktivnost postajala je sve potrebnija naročito zbog toga što su reakcionarne snage u zemlji i emigraciji, i oni krugovi u inostranstvu koji su ih podržavali radi svojih sopstvenih hegemonističkih interesa u Jugoslaviji, nastojali da nova Jugoslavija bude — isto tako kao što je bila i stara — rezultat dogovora između velikih sila. Samo u takvoj soluciji reakcionarna buržoazija u Jugoslaviji imala je određene šanse da bar delimično sačuva sopstvene interese. Zbog takvog reakcionarnog pritiska Jugoslavija je postala „problem" u odnosima između velikih sila antihitlerovske koalicije. Međunarodna aktivnost Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije morala se zato razvijati i orijentisati tako kako bi jasno došla do izražaja odlučnost naroda Jugoslavije da rešavanje pitanja unutrašnjih odnosa i uređenja države bude samo stvar njih samih.

Aktivni kontakti radi raščišćavanja ovih pitanja sa vladama Sovjetskog Saveza i zapadnih zemalja i lični Titovi susreti s državnicima i vojnim rukovodiocima tih država, kao i široka akcija koju je političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta razvilo u celom svetu jasno pokazuju koliko je Tito — i pored neprekidne angažovanosti u rukovođenju vojnim operacijama i izgrađivanju oružanih snaga — imao razvijeno osećanje za goruće političke aspekte zbivanja i znao da se u svakom trenutku koncentriše upravo na one probleme i zadatke koji su u datoj situaciji bili odlučujući za uspeh borbe. Neprestana kombinacija vojnih pobeda sa političkom akcijom, stalan napor da se svaki uspeh i jačanje oružane snage ustanka i politički stabilizuje, to jest da se postignu novi uspesi u jačanju unutrašnjeg i međunarodnog političkog položaja snaga koje su bile ujedinjene u narodnooslobodilačkom pokretu — u tome je bila jedna od najznačajnijih odlika političke akcije Partije u toku celog oslobodilačkog rata i Titove političke inicijative posebno.

Sastavni deo tih napora bio je i poznati sporazum Tito — Šubašić. Bilo je tada ljudi koji su smatrali da je taj sporazum nepotreban i da predstavlja korak nazad, s obzirom na to što je narodnooslobodilački pokret na čelu sa Komunističkom partijom bio dovoljno snažan da novoj Jugoslaviji obezbedi demokratsku, narodnu i socijalističku strukturu. Međutim, Tito i rukovodstvo Partije smatrali su da je baš zbog toga moguće i da treba ići na takav sporazum, jer on, proširujući političku bazu novog sistema u prelaznom periodu, ni u kom slučaju ne može oslabiti vodeću ulogu Narodnooslobodilačkog fronta i Komunističke partije, ali može ubrzati i olakšati rešavanje niza veoma teških problema na međunarodnom, a donekle i na unutrašnjem planu.

Rezultati su ubrzo pokazali da je ta politika bila ispravna.

Digitized by Google

IX

Posle konačne pobede narodnooslobodilačkog pokreta proširila se masovna i politička baza novog društvenog poretka, ali klasna i opšta politička struktura ove baze zadržala je i posle proglašenja Republike i prvih radikalnih mera socijalističke revolucije iste one osobine koje je imala u toku celokupnog razvoja narodnooslobodilačkog pokreta. Drugim rečima, nova Jugoslavija je postala zemlja revolucionarno-demokratske vlasti radnog naroda, na čelu sa radničkom klasom, čiji je razvoj usmeren na izgradnju socijalizma, to jest diktatura proletarijata u specifičnim formama koje su odgovarale uslovima u kojima je socijalistička revolucija pobedila. Partija je sada trebalo da ostvari ono za šta se na čelu radničke klase borila nekoliko decenija. I u novim uslovima Partija sa Titom na čelu ostala je verna sebi, to jest onim polaznim idejnim i političkim pozicijama koje su je činile partijom radnih masa i bile pravi izvor njene političke i akcione snage.

Preuzimajući u novoj, socijalističkoj državi naroda Jugoslavije najveću odgovornost za njihovu sudbinu i imajući najsnažniji neposredni uticaj na celokupni mehanizam državne vlasti, Partija nije pala u iskušenje i grešku da bude sama sebi dovoljna ili da uobrazi da je njena povezanost sa državnim aparatom dovoljna da obezbedi nesmetani razvoj izgradnje socijalizma. Zato su metodi rada Partije i u novim uslovima uglavnom bili orijentisani ne samo na to da se ne oslabe već da se pojačaju i svestrano razviju sva ona sredstva političke borbe i svi oni organizacioni oblici koji su joj omogućavali da se za istorijske ciljeve radničke klase i radnih masa bori time što njih same pokreće u akciju, ukazujući im na ciljeve i sredstva borbe i utičući na formiranje njihove svesti. Moglo bi se reći da su u takvoj orijentaciji Partije najznačajnije bile naročito sledeće komponente.

Prvo, Partija se borila za svesnu, svestranu i borbenu inicijativu narodnih masa, a u prvom redu radničke klase, u proizvodnji, odnosno u radu i u političkoj i društvenoj akciji. Zato je posvećivala veliku pažnju razvoju odnosa u preduzećima, ulozi sindikata, proizvodnim savetovanjima, obrazovanju radnih ljudi i sličnim metodima rada. Upravo iz tih elemenata i izvora izrasla je kao njihov neposredni produžetak orijentacija Partije na radničko i društveno samoupravljanje.

Drugo, Partija je polazila od shvatanja da socijalizam nije samo stvar najnaprednijeg dela radničke klase, njegove avangarde i marksističke misli u najužem smislu te reči. Zato je nastojala da u borbi za socijalističku revoluciju i socijalističku izgradnju ne samo sačuva već i proširi i učvrsti masovnu bazu nove, socijalističke Jugoslavije, koja je bila stvorena za vreme antifašističke borbe i narodnooslobodilačkog rata i koja je dobila svoj izraz u organizaciji Narodnooslobodilačkog fronta. Kao logičan nastavak takve uloge Narodnooslobodilačkog fronta izrasla je uloga Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije.

Digitized by Google

Treće, Partija se borila i bori za to da radne mase, na čelu sa radničkom klasom, postanu stvarni i u najvećoj mogućoj meri neposredni nosilac vlasti. Iako su se koncepcije samoupravljanja tek nešto kasnije i postepeno razvile, ipak je već u samom početku bilo jasno da Partija ne može upravljati društvom *umesto* radnih masa, već samo na njihovom čelu, kao vodeća organizovana snaga socijalističke društvene svesti.

Kao odgovorna revolucionarna avangarda Partija je istovremeno bila dovoljno realna smatrajući da je u toj sferi upravo odnos klasnih i političkih snaga u društvu onaj faktor koji odlučuje o pravcu i tempu tog kretanja. Samo se po sebi razume da Partija u datim uslovima nije mogla svoju vodeću ulogu shvatiti samo u smislu idejnog i političkog prednjačenja već i u smislu preuzimanja odgovornosti za određene ključne pozicije u sistemu, od kojih zavisi stabilnost opštih političkih pretpostavki za opstanak i razvoj socijalizma. Mislim da je upravo specifično povezivanje dosledne orijentacije Partije na stvarnu vlast radnih masa i na samoupravljanje i neposrednu demokratiju u izgradnji celog političkog sistema države sa odbranom bezuslovno nužne vodeće uloge Komunističke partije oslonjene na široki front demokratskih organizacija radnih masa — osnovna karakteristika kako razvoja diktature proletarijata u našoj zemlji tako i procesa koji vode besklasnom društvu i odumiranju države.

Za našu Partiju pozivanje na diktaturu proletarijata nije bilo razlog i izgovor za neaktivnost u borbi za nužni demokratizam u oblasti socijalističkih društvenih odnosa, jer bi to vodilo ka birokratizaciji našeg društva. I obrnuto, pozivanje na teoriju o odumiranju države nije značilo oportunističko skidanje odgovornosti Partije i komunista u borbi za stabilnost i napredak socijalizma u datim uslovima, u kojima socijalistička država vrši, i jedino ona može da vrši, veoma značajnu ulogu. Naprotiv, suprotstavljali smo se napadima na princip diktature proletarijata ako je to moglo predstavljati osnovu za razoružavanje radničke klase i radnih masa Jugoslavije u njihovoj revolucionarnoj borbi za socijalizam, a suprotstavljali smo se takođe potcenjivanju svesne orijentacije na odumiranje države kada se iza toga skrivao birokratski otpor razvitku samoupravljanja, neposredne demokratije i aktivnosti masa.

Četvrto, iako dosledno demokratska i na mase orijentisana, Partija ipak nikada nije zaboravljala da demokratija nije sinonim za vladavinu stihije, niti je svoju ulogu shvatila kao ulogu mehaničkog izvršioca „volje društvene većine". Ako je Partija htela da ostane vodeća društvena snaga, ona je morala dublje i dalje da vidi nego široke narodne mase i „društvena većina", i upravo u izgrađivanju takvih dugoročnih ciljeva progresivne društvene akcije i u upornoj borbi za prenošenje svojih progresivnih saznanja na široke narodne mase morala je videti glavni istorijski smisao svoje vodeće i idejne i političke uloge u društvu. Orijentisana uvek na aktivizaciju narodnih masa kao osnovnog nosioca društvenog, materijalnog i socijalnog progresa, Partija je često bila spremna da se koriguje, da ide protiv struje i da se bori za nova saznanja masa,

Digitized by Google

čak i da ide na privremene kompromise, mada time nije odstupala od svojih saznanja i ciljeva.

Primer za to bio je pre svega sam Tito. Lično snažno povezan sa radnim masama, on je, zahvaljujući svom izvanrednom talentu i znanju, bio u stanju da komunistima i drugim radnim ljudima Jugoslavije neprestano otkriva nove perspektive borbe i društvenog stvaranja i da utiče na društvenu svest i akciju ljudi u svim oblastima društvenog života. Veran njihovim interesima i boreći se u toku celog svog života za njihove interese, on ipak nikada nije bio spreman da se priklanja onim tendencijama i raspoloženjima u radnim masama koji su bili izraz zaostajanja svesti i nerazumevanja nužnosti.

Rezultati socijalističke izgradnje u toku više od dve decenije pokazuju da je Titova koncepcija uloge i politike Partije kao partije masa, i ujedno kao organizovane vodeće idejno-političke svesti tih masa, dobila novu potvrdu i novo ostvarenje i u novim društvenim uslovima. Međutim, kao i ranije, ta koncepcija je i u uslovima socijalističke izgradnje naišla kako na otpore tako i na ozbiljne probe u samoj praksi.

Već na samom početku socijalističke izgradnje nove Jugoslavije takvoj orijentaciji Partije suprotstavila se Staljinova intervencija. Iako je Staljinova kritika formalno bila usmerena na niz sekundarnih pojava i problema u našoj praksi, stvarni izvor i uzrok Staljinove intervencije bio je sukob između dveju koncepcija o ulozi, politici i metodima rada Partije i o karakteru i ulozi političkog sistema, odnosno države u uslovima socijalizma. Suština tog sukoba najjasnije je došla do izražaja u Staljinovoj kritici da se Komunistička partija Jugoslavije sa svojom koncepcijom „razvodnjava u masama". Samo ta formulacija najjasnije pokazuje da Staljin nije mogao da shvati upravo onu koncepciju partije masa s kojom je naša Partija pobeđivala i da nije mogao da shvati revolucionarno-demokratski kurs u razvitku političkog sistema sa složenim organizacionim mehanizmom za političku i društvenu aktivnost širokih narodnih masa, koji je izrastao u specifičnim uslovima naše revolucije. I ne samo da Staljin tu koncepciju nije mogao da shvati nego je ona dolazila u sukob sa celokupnim njegovim shvatanjima razvoja socijalističkog društva i odnosa u međunarodnom radničkom pokretu kakva je on sebi stvorio naročito u poslednjim decenijama svoje političke aktivnosti pod uticajem izuzetnih teškoća u kojima se razvijala prva zemlja socijalizma.

Sukob sa Staljinom bio je vanredno težak udarac za našu radničku klasu i Partiju. Međutim, Tito, koji je u tom trenutku po prirodi stvari snosio najveću odgovornost, smelo se odlučio da pruži otpor Staljinu i pozvao je Partiju i narode Jugoslavije da ga u tom otporu podrže. Takvu odluku nije doneo da bi jednostavno branio jednu doktrinu od druge, već zato da bi zajedno sa svim jugoslovenskim komunistima branio nezavisnost odlučivanja naše Partije u stvarima koje se tiču radničke klase i naroda Jugoslavije, a naročito zato što je bio svestan činjenice da bi prihvatanje Staljи-

Digitized by Google

nove koncepcije u našim uslovima značilo izolaciju Partije od masa, gubitak njihove podrške u borbi za izgradnju socijalizma i početak teških unutrašnjih poremećaja. Danas nema više nikakve sumnje da je takva odluka Tita i naše Partije bila doprinos napretku socijalizma od prelomnog istorijskog značaja.

Drugi izvor pritiska na utvrđenu orijentaciju Partije bili su unutrašnji izvori birokratizma. Današnja prilika nije pogodna da o tome podrobnije raspravljamo. Međutim, činjenica je da se naša Partija rano i odlučno sukobila sa problemom birokratizovanja određenih društvenih funkcija diktature proletarijata, društvenog i državnog upravljanja, pa čak i određenih funkcija vodeće uloge Komunističke partije, odnosno Saveza komunista, i da je ceo mehanizam društvenog i privrednog upravljanja i demokratske izgradnje političkog sistema prilagodila interesima borbe za svesno prevazilaženje jedne društvene pojave koja je zakonit rezultat razvoja društva na njegovim prvim koracima ka socijalizmu.

Dok je birokratizam vršio pritisak u pravcu likvidacije samoupravljanja i pretvaranja Saveza komunista u slepog prakticističkog izvršioca državno-sopstveničkog monopola, dotle je pritisak sa pozicija buržoaske ideologije, malograđanskog pseudoliberalizma, akademsko-klasicističkog doktrinarstva i svesnog ili nesvesnog destruktivnog anarhizma bio usmeren pre svega na likvidaciju vodeće uloge Partije, odnosno Saveza komunista, i na pretvaranje samoupravljanja u instrument borbe političkih klika za vlast. Odbacujući socijalističke zaključke kritike birokratizma, nosioci toga pritiska su u stvari kritiku birokratizma sve više počeli da pretvaraju u borbu protiv Partije, protiv rukovodeće uloge radničke klase u sistemu vlasti i samim tim protiv bitnih i odlučujućih osnova socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Danas je gotovo jasno da će Partija biti u stanju da dosledno i dokraja realizuje politiku za koju se odlučila na Četvrtom plenumu samo ako se bude sa istom odlučnošću sukobila i sa takvim tendencijama u našem društvu.

Tito je bio i neprestano je u središtu te idejne i političke bitke na oba fronta. On je ulagao i ulaže vanredne napore u borbu Partije za razvoj samoupravljanja, i to ne samo u načelnom smislu, već i za razvoj njegovog konkretnog mehanizma. On se zalagao da radnik-samoupravljač dobije što neposredniju kontrolu nad svim onim materijalnim i drugim sredstvima od kojih zavisi uspeh njegovog rada i samoupravljanja. Suštinu samoupravljanja Tito je jasno izložio još 1950. godine, prilikom donošenja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva kada je rekao:

„... Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke još nije bila ostvarena akciona parola radničkog pokreta „Fabrike radnicima", jer parola „Fabrike radnicima, zemlja seljacima" nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i - prema tome — može se i

Digitized by Google

mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam..."

I dalje:

„Danas će kod nas upravljati... fabrikama, rudnicima i drugim sami radnici. Oni će sami određivati kako će se i koliko raditi, oni će znati zašto rade i na šta će se upotrebljavati rezultati njihovog rada."

Međutim, u isto vreme Tito je neprekidno upozoravao i upozorava da samoupravljanje nije samo pravo i privilegija radnog čoveka, već da je i stalna odgovornost, a često i žrtva. Radnicima-samoupravljačima on je uvek govorio i govori da samoupravljanje kao forma samo po sebi neće poboljšati životni položaj radnog čoveka, već da je ono tu zato da bi radni čovek mogao što bolje, a to znači što samostalnije i što inicijativnije, da radi, da postiže što veću produktivnost rada i da time sebi obezbeđuje sve bolju budućnost. U nastojanju da samoupravljači dobiju svoja nužna prava, Tito uvek insistira na odgovornosti, disciplini, poslovnosti i redu u mehanizmu samoupravljanja.

Ni jedno društvo se ne razvija pravolinijski. Svakoj kvalitativnoj promeni u društvenim odnosima moraju prethoditi određene kvantitativne promene u društvenoj, ekonomskoj i materijalnoj strukturi. I naše socijalističko društvo je organizam koji se razvija u takvim protivrečnostima koje su utoliko snažnije dolazile do izražaja što se ono razvijalo brzo i često veoma neravnomerno. Zato su se i problemi i teškoće izražavali u oštrijim oblicima.

Tito ima izvanredno izoštreno osećanje za takve prelomne momente u kojima su neophodne promene, i to upravo zbog toga što je uvek bio živo povezan sa reakcijama radnih masa. U nizu takvih prelomnih momenata upravo je njegova inicijativa omogućila da se dozreli problemi sagledaju i da se zadaci formulišu na nov način, koji odgovara novoj situaciji. I ma koliko da je lično stvaralački vezan za sve faze u našem društvenom razvoju, on se nikad nije kolebao da li treba menjati jedan kurs ili jedan metod rada ako to život traži. Polazeći od činjenice da se svet oko nas neprestano menja, da ga menjaju ljudi i da se sa njim i oni sami menjaju, on je smatrao za bitnu karakteristiku jedne stvaralačke revolucionarne partije kao što je komunistička da ona mora biti sposobna da oseti te promene i da izmenjenim uslovima prilagođava i svoju politiku i svoju organizaciju i svoj metod rada.

Upravo je to bio razlog što se Partija sa Titom na čelu smelo odlučila za privrednu i društvenu reformu, znajući da će ona od naših radnih ljudi tražiti i ozbiljne žrtve, ali i to da će ona stvoriti stabilnije osnove za dalji privredni i društveni razvoj, a pogotovo za razvoj radničkog samoupravljanja.

Izvanredno značajnu ulogu odigrao je Tito u razvoju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Još pre rata on se suprotstavio sektaškoj paroli razbijanja Jugoslavije, u uverenju da naši narodi i te kako imaju veoma mnogo interesa da sačuvaju jedinstvo, ako se ono bude zasnivalo na slobodnoj volji i ravnopravnosti svih naroda. Na jedinstvo ih ne upućuju samo njihova sudbinska povezanost u

Digitized by Google

prošlosti i perspektiva opšteg bratstva među narodima u budućnosti već i zajednički ekonomski interesi i interesi napretka socijalizma. A pogotovo ih na takvo jedinstvo upućuje potreba da u uslovima savremenog sveta, u kome još uvek veoma veliku moć imaju reakcionarne snage imperijalizma, odnosno ekonomskog i političkog hegemonizma, sačuvaju svoju egzistenciju i svoju nezavisnost, odnosno da se oslanjaju na uzajamnu pomoć u izgradnji unutrašnjih uslova svoje ekonomske i političke nezavisnosti.

Međutim, Tito je znao da se bratstvo i jedinstvo u krajnjoj liniji ne može obezbediti ni suvom partijskom doktrinom ni snagom države. Ono može biti samo plod svesne orijentacije naroda Jugoslavije na jedinstvo i može nastati samo na tlu pune ravnopravnosti i osećanja svakog pojedinog naroda da je gospodar u svojoj kući. Zato su u Titovoj koncepciji nacionalne politike u Jugoslaviji borba za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije i borba za njihovu punu ravnopravnost samo dve strane iste politike. Izgubiti iz vida bilo koju od tih dveju strana znači izgubiti aktivni demokratski i progresivni odnos prema nacionalnom pitanju uopšte. Tito se zato uvek uporedo borio kako protiv uskogrudog nacionalizma i šovinizma tako i protiv raznih velikodržavnih tendencija u teoriji i praksi. Zahvaljujući takvoj politici i praksi, jugoslovenska socijalistička zajednica naroda je ne samo sačuvala i učvrstila ideju bratstva i jedinstva, već je u bitnim i osnovnim komponentama svoje strukture redak primer demokratskih odnosa među narodima.

I najzad, izvanredno krupan značaj ima Titov stvaralački rad u formulisanju i ostvarivanju spoljne politike socijalističke Jugoslavije. Njegova aktivnost na tom području postala je takođe istaknuti sastavni deo najnaprednijih idejnih i političkih kretanja u savremenom svetu, kojima je Tito svojim koncepcijama i svojom akcijom dao bogati doprinos.

Titove međunarodne političke koncepcije — bilo da je reč o borbi protiv imperijalizma, bilo da je reč o problemima unutar međunarodnog radničkog pokreta — u stvari su izraz kompleksne Titove stvaralačke ličnosti. Kao što se u zemlji borio protiv ugnjetavanja, eksploatacije i reakcionarnog nasilja, tako se na međunarodnom planu borio i bori protiv imperijalizma, nacionalnog ugnjetavanja i vladavine hegemonije zasnovane na sili jačega. Kao što je mrzeo oportunističku kapitulaciju i dezorijentisano malograđansko priklanjanje političkoj snazi i idejnim idolima reakcionarne buržoazije, tako isto mrzi pasivno uzmicanje pred snagom svakog međunarodnog nasilja zasnovanog na pravu jačeg. I kao što prezire lažnu frazu u borbi za socijalizam i društveni progres, ma koliko da je ultraradikalistička po formi, i svako jalovo sektaštvo koje odvaja revolucionarnu avangardu od živog organizma društvenog života, tako u borbi za bolji sutrašnji svet protiv kolonijalizma i neokolonijalizma i svakakvog nacionalnog ugnjetavanja Tito neprekidno odbacuje svako doktrinarno sektaštvo koje odvaja međunarodni radnički pokret i socijalizam od drugih antiimperijalističkih i demokratskih snaga, kao i svaki ultraradikalizam koji frazom prikriva svoju nemoć i nesposobnost da utiče na tok stvari.

Digitized by Google

Tito uvek naglašava da spoljna politika jedne socijalističke zemlje kao što je Jugoslavija ne sme biti samo pod uticajem kratkoročnih interesa te zemlje, već mora imati pred očima celinu antiimperijalističkih demokratskih i progresivnih svetskih kretanja, podstičući sve ono što ih ujedinjava i izbegavajući sve ono što može da ih dezorijentiše ili razjedinjuje.

Ni na tom području koncepcija Tita i naše Partije nikada nije bila koncepcija čekanja, zatvaranja u sopstvene granice, pasivnosti prikrivene parolom „Što gore — to bolje" ili slično, već aktivizacija naroda i masa u borbi za neposredne ciljeve i nacionalne potrebe i uspostavljanje borbenog jedinstva tih naroda u otporu protiv nacionalnog ugnjetavanja svih vrsta. Pri tome su Tito i Partija polazili od shvatanja da borba međunarodnog radničkog pokreta za istorijske ciljeve radničke klase, borba demokratskih i progresivnih snaga za pravo čoveka, borba socijalističkih snaga za miroljubivu koegzistenciju u svetu, borba svih progresivnih snaga za demokratske odnose među narodima i borba ugnjetenih naroda i svih antiimperijalističkih snaga za slobodu svih naroda i za neprekidno sužavanje baze imperijalističkog hegemonizma — i to kako borbom za političku nezavisnost naroda tako i za njihovu ekonomsku nezavisnost i ravnopravnost i brži ekonomski razvoj — zajedno čine onaj živi i jedinstveni tok svetskog progresa od koga zavisi u prvom redu da li će se slika sveta brže ili sporije menjati u antiimperijalističkom, demokratskom i miroljubivom pravcu. Socijalističke snage moraju da budu sposobne da misle i da dej stvuju u ime celine tog pokreta, a ne da se doktrinarno i sektaški zatvaraju u sebe.

Kroz tu prizmu naša je Partija posmatrala i problem kakva treba da bude politika jedne takve socijalističke zemlje kakva je Jugoslavija u savremenim svetskim zbivanjima. Odbacujući svako usko sektaško tretiranje nekih „isključivo svojih" interesa, Tito i naša Partija uvek su se zalagali da spoljna politika naše zemlje bude usmerena na uspostavljanje kontakata i akcione saradnje sa svim onim međunarodnim snagama koje u datoj situaciji mogu doprineti progresivnom rešavanju gorućih svakodnevnih problema međunarodne prakse.

Značajan doprinos Tito je dao i raščišćavanju pitanja o tome kakvi odnosi u savremenim uslovima treba da postoje između socijalističkih zemalja i u međunarodnom radničkom pokretu, naglašavajući potrebu jedinstva u pitanjima od stvarnog zajedničkog interesa za socijalizam i međunarodni radnički pokret, za antiimperijalističku borbu, za mir i miroljubivu koegzistenciju. On je ujedno isticao da se to jedinstvo može zasnivati samo na bazi samostalne odgovornosti svake partije svojoj radničkoj klasi i svome narodu, to jest mora biti lišeno svih onih oblika i sredstava koji bi mogli dovesti do pojava nesamostalnosti i neravnopravnosti — bez obzira na razlike u gledanjima na pojedine probleme i na ocene pojedinih situacija do kojih mora nužno doći u tako složenim uslovima borbe socijalističkih snaga kakvi su danas.

Digitized by Google

I najzad, Tito je dao značajan doprinos sagledavanju savremenih problema antiimperijalističke borbe, naročito borbe protiv kolonijalizma, neokolonijalizma i svake vrste političke i ekonomske hegemonije. On je posebno ukazivao na manifestacije savremenih novih oblika uske povezanosti istorijskih interesa radničke klase sa svim vidovima antiimperijalističke borbe ugnjetenih i politički i ekonomski zavisnih i poluzavisnih naroda, a posebno je u tom sklopu isticao značaj borbe nesvrstanih zemalja i borbe za progresivno rešavanje problema koji nastaju iz sve dubljeg jaza između ekonomski razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Na takvim osnovama je zasnovana i sva spoljna politika socijalističke Jugoslavije.

Međunarodne političke koncepcije Tita i njegova lična aktivnost doneli su i donose spoljnoj politici Jugoslavije izvanredan međunarodni ugled i priznanje. Ona je postala snažan oslonac nezavisnosti naroda Jugoslavije i njihovog slobodnog unutrašnjeg socijalističkog razvitka. Dok je stara Jugoslavija bila neprestani objekt borbe između velikih sila oko toga koja će od njih imati dominantan uticaj na njene vlade i njihovu politiku, dotle su narodi Jugoslavije u svojoj novoj, socijalističkoj državi takvom svojom spoljnom politikom jasno rekli celom svetu da ne žele da budu predmet ničijih međusobnih pogađanja, već samo svoj sopstveni gospodar. A upravo u tome je osnovna crta Titovih koncepcija sve od dana kada je došao na čelo naše Partije.

X

Tito je rastao iz Partije i radničkog pokreta i u svojoj borbi i svojim naporima imao je u Partiji i u radničkoj klasi stalni oslonac, podršku i saradnju. Ali Tito je postao vodeća stvaralačka ličnost naše Partije i našeg revolucionarnog radničkog pokreta zahvaljujući svojoj sposobnosti da u mnogobrojnim dilemama koje je borba nametala ukaže upravo na one puteve i sredstva koji donose pobede i uspehe, to jest koje živa revolucionarna praksa potvrđuje. Jer za nas revolucionarne marksiste veličinu istorijske ličnosti čini pre svega njena stvaralačka uloga u borbi za svestran ljudski progres i za oslobođenje čoveka od svih oblika eksploatacije i potčinjenosti. Stoga među istorijskim imenima izuzetan značaj imaju ona koja su ne samo postala izraz progresivnih stremljenja ugnjetene klase i čoveka i njihov borbeni poklič već su na pojedinim istorijskim prekretnicama stvaralački uticala na donošenje takvih revolucionarnih, progresivnih i humanističkih odluka koje su stvarno donele uspehe i pobede takvim stremljenjima.

Tito je jedno od najizrazitijih imena u redovima takvih istorijskih ličnosti.

Titovo ime odavno je prešlo i granice naše zemlje i postalo svojina svih onih kojima je mir egzistencijalna potreba, koji ustaju u odbranu svog nacionalnog bića i postojanja, nezavisnosti, izgradnje ravnopravne zajednice naroda, oslobođenja od svih oblika

Digitized by Google

izrabljivanja, pokoravanja i tlačenja, otklanjanja sile u odnosima među državama i narodima. Ime Tita postalo je simbol borca, u ratu i miru, i izraz humanističke vizije jednog novog sveta, oslobođenog straha od uništenja čoveka od strane čoveka i naroda od strane naroda, sveta koji će roditi pokolenja koja neće znati za ratnu grozotu i pustoš, animalnost u čoveku i među ljudima i narodima.

Digitized by Google

Veljko Vlahović

Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ

Osvjetljavanje poluvjekovne istorije naše partije nije nimalo lak posao. To što je do sada urađeno samo je početak. Tim prije što nije riječ samo o istoriji Partije, već o bogatstvu revolucionarne borbe i promjena društvenih odnosa i institucija koje su na tim odnosima nastajale i nestajale. Mislim da nije pretjerana konstatacija da je rijetko koja revolucija ispoljila takav dinamizam u mijenjanju postojećeg kakav je pokazala naša revolucionarna borba. Ta neprekidnost promjena, koje sadrže radikalno kidanje sa starim, i stalno mijenjanje, usavršavanje i razvijanje stvorenog, zaslužuju konstantna istraživanja i potpunije razumijevanje pređenog perioda.

Jedno od pitanja koja sve više privlače pažnju jeste izučavanje karaktera, suštine, uzroka i posljedica antidogmatizma Komunističke partije i kasnije Saveza komunista Jugoslavije, s obzirom na njegov dalekosežniji značaj za tokove naše revolucije i za uticaj naših teorijskih saznanja i praktičnih ostvarenja na savremenu socijalističku misao i praksu, odnosno na borbu koja se danas vodi na širem planu između snaga koje koče razvoj i onih koje podstiču revolucionarne društvene promjene.

Digitized by Google

Cilj je ovog članka da samo ukaže na neke elemente antidogmatizma naše partije kao prilog daljem izučavanju tog pitanja, a ne da daje cjelovitiji odgovor. Za jedan takav odgovor potrebna su šira i grupna istraživanja, veći broj monografija koje bi osvijetlile niz momenata i etapa djelovanja komunističkog pokreta u našoj zemlji. Takve monografije morale bi preciznije odrediti karakteristike razvitka naše komunističke partije unutar revolucionarnog radničkog pokreta i karakteristike našeg sopstvenog razvitka, nezavisno od bitnih obilježja razvoja savremenog komunističkog pokreta. To su, u stvari, dva perioda, međusobno povezana, ali veoma različita. Prvi se poklapa, uglavnom, sa prvom polovinom života i borbe naše partije, a drugi period karakteriše četvrt vijeka stvaranja i razvoja nove Jugoslavije.

Ovo je tim prije neophodno učiniti jer su se u našoj publicistici i u nekim radovima koji pretenduju na naučnu obradu pojavili stavovi koji, u najmanju ruku, zaslužuju detaljniju ocjenu, a neki i kategoričko odbacivanje.

Riječ je, naime, o stavovima da je naša partija pretežno dogmatska, a da se njen antidogmatizam spontano razvijao, da je KPJ dugo vremena bila partija staljinističkog tipa, najvećim dijelom zato što se istorijski razvijala u okvirima Treće internacionale i sve do 1948. godine u okviru Kominforma, odnosno da je to partija sa staljinističkim naslagama.

Detaljnija analiza ovakvih ocjena i stavova pokazala bi svu uprošćenost, vulgarizaciju i nenaučnost takvih prilaza i gledišta u tretiranju proteklih pet decenija.

Kako još ne postoji detaljnija i svestranija naučna ocjena uticaja Komunističke internacionale na međunarodni komunistički pokret, a posebno na našu partiju, od osnivanja do raspuštanja ove organizacije, to je teško u nekoliko riječi dati određeni sud. Svakako, taj uticaj je veoma složen i različit u raznim razdobljima. Po mome mišljenju, potrebno je odvojiti uticaj prvih godina Internacionale iz Lenjinovog vremena od kasnijeg uticaja, mada i iz Staljinovog vremena treba izdvojiti Sedmi kongres 1935. godine, koji je odigrao značajnu ulogu u okupljanju antifašističkih snaga i stvaranju jedinstvenog progresivnog antifašističkog fronta u velikom broju zemalja. Posljednje godine života Treće internacionale bile su godine njenog izdisanja, a njenu ulogu, koja se postepeno svodila na idejni, organizacioni i politički monopol, postepeno je preuzimala Komunistička partija Sovjetskog Saveza. Nikakvu bitnu promjenu u tome nije donijelo formiranje Informacionog biroa nekih komunističkih partija, koji je stvoren u uslovima kada se već poodavno nije moglo rukovoditi komunističkim pokretom iz jednog centra a da to rukovođenje ne znači idejni i politički hegemonizam.

Mogli bismo reći da iznošenje tako uopštenih ocjena od pojedinih autora znači zapostavljanje niza važnih komponenata i presudnih događaja u razvoju naše partije, u kojoj je postepeno, ali konstantno i snažno, izrastao antidogmatizam Saveza komunis-

Digitized by Google

ta. U tom procesu razvijanja antidogmatskog duha Saveza komunista bilo je mnogo teškoća, ne samo zbog uticaja dogmatizma Staljinovog tipa već i zbog sopstvene zaostalosti koja je pogodovala i dan-danas pogoduje rađanju i reprodukovanju vlastitog dogmatizma. Pored toga, za pobjedu antidogmatskog kursa u našoj partiji bilo je presudno to što se ona razvijala u okvirima sopstvene pobjedničke revolucije, a suština svake revolucije koja pobjeđuje je antidogmatska. Otuda se, po mome shvatanju, ne može održati ni teza da Staljinov dogmatizam vuče svoj glavni korijen iz Lenjina i lenjinizma, odnosno iz oktobarske revolucije. Takva tvrdnja, u stvari, znači opravdavanje staljinizma, a traženje ili »pronalaženje« idejnog, organizacionog i političkog korijena staljinizmu u Lenjinu i oktobarskoj revoluciji — znači dati staljinizmu istorijsku legitimaciju i opravdati ga, a Lenjina i oktobarsku revoluciju degradirati, što, opet, ne znači da su Lenjin i oktobarska revolucija bili bez dogmatskih primjesa. Takav stav prema Lenjinu i oktobarskoj revoluciji, a indirektno i prema prihvatanju Lenjina i lenjinizma od naše partije, znači svjesno ili podsvjesno suprotstavljanje marksizma lenjinizmu i negiranje nekih bitnih principa na kojima počiva Program Saveza komunista Jugoslavije.

Iz tih i takvih stavova rodila se tendencija identifikacije birokratizma i staljinizma. Time se, u stvari, oslobađa naučna i društvena misao da dublje sagleda društveno-ekonomske uslove i podlogu na kojoj izrasta birokratizam kao i mogućnost postojanja raznovrsnih oblika birokratizma, od kojih je jedan, svakako, najizrazitiji — onaj staljinskog tipa. Dosadašnji način tretiranja prisustva staljinizma u našoj stvarnosti ponajmanje je imao naučni karakter, više je bio metod političke borbe ili sastavni dio pokušaja diskreditiranja Saveza komunista, odnosno aprioristićkog negiranja svake mogućnosti da se Savez komunista, zbog svog »porijekla« razvije u dosljednu antidogmatsku snagu, sposobnu da odgovori i zahtjevima narednog istorijskog perioda.

Čitajući pojedine radove, čovjek dobija utisak da je antidogmatizam Saveza komunista, i sve što je dobro urađeno u našem društvu, rezultat niza slučajnosti, zasluga nekakvih anonimnih, spontanih snaga, a što je loše — to je krivica Saveza komunista, njegovog porijekla, njegovog dogmatizma.

Istorija bi imala mitski karakter ako ne bi priznavala slučajnosti i ako one ne bi imale nikakvu ulogu u društvenim kretanjima. Među te slučajnosti Marks je ubrajao karakter ljudi koji su se našli na čelu pokreta masa. Znamo kakav je pečat utisnuo Titov karakter na revolucionarno djelovanje komunista u našoj zemlji, kao što nam je danas jasnije zbog čega je Lenjin strahovao od Staljinovog karaktera. Međutim, poznato je, takođe, da karakter progresivnih ili nazadnih istorijskih zbivanja ne određuje samo ili primarno karakter ljudi koji su se našli na čelu pokreta masa, odnosno ne određuju ga na prvom mjestu istorijske slučajnosti. Tako ni činjenica što se Savez komunista našao na izrazito antidogmatskim pozicijama nije nimalo istorijska slučajnost.

Digitized by Google

Naša revolucionarna borba nije se odvijala isključivo u svijetu ideja, ona je istovremeno bila prisutna u svakodnevnom životu, u svijetu prakse. Bez razumijevanja svakodnevnog života ideje mogu da vise u vazduhu, isto kao što se bez naučno zasnovanih ideja često može zalutati u lavirintu života. Dogmatizam je izraz tih lutanja, s tim što pokušava da to lutanje prekrije idejama koje, opet, nemaju veze sa naukom, sa životom, a time ni sa marksizmom.

Ako bismo pošli u potragu za istorijskim činjenicama koje bi nam olakšale da stvorimo jasniju sliku bitnih komponenata čiji je sklop opredijelio antidogmatizam naše partije, morali bismo ih naređati nekoliko desetaka. Zadržaću se samo na nekim od njih.

Jedan od krupnih uzroka koji utiču na partije radničke klase da li će zauzeti ovakav ili onakav stav, da li će taj stav biti slobodno izabran ili uslovljen, zavisi u mnogome od finansijske zavisnosti ili nezavisnosti pojedinih partija. Razvoj radničkog pokreta u XX vijeku, na žalost, doveo je do finansijske zavisnosti najvećeg broja partija, uključujući i socijaldemokratske partije. To je, u stvari, predstavljalo zavisnost partijskog aparata, koji je postao moćan, često odlučujuća snaga u zauzimanju stavova pojedinih partija i pokreta.

Kada je Josip Broz Tito došao na čelo Komunističke partije Jugoslavije, napravio je prvi odlučujući potez, oslobađajući Partiju od svake finansijske zavisnosti. Likvidirao je emigraciju, a partijsku tehniku iz inostranstva prebacio je u zemlju. Nalazio sam se s drugom Titom u Moskvi kada je odbio finansijsku pomoć ponuđenu od Komunističke internacionale, obrazlažući to odbijanje stavom: da partija koja nije sposobna da se izdržava od članarine, priloga i druge pomoći sopstvene radničke klase i drugih progresivnih snaga svoje zemlje, nije sposobna da se bori, jer to pokazuje da njena snaga nije odraz realnog raspoloženja masa. Finansijska samostalnost Komunističke partije Jugoslavije značila je i idejno-političku samostalnost. Još prije toga, 1938, Tito je izvojevao tešku bitku da promijeni Staljinovu odluku o raspuštanju naše partije. Na ovom primjeru došla je do izražaja istorijska uloga ličnosti. Da nije bilo Tita i njegove upornosti, Staljinova odluka bi bila sprovedena, kao što je bila sprovedena u Poljskoj, kada je raspuštena poljska Komunistička partija. I poljski istoričari su ocijenili dalekosežnost negativnih posljedica te Staljinove odluke. Nije teško zamisliti kakva bi bila sudbina naše revolucije da je 1938. godine došlo do raspuštanja Komunističke partije Jugoslavije. Zbog toga je istorijski i politički neodrživo jednostrano i uprošćeno analiziranje odnosa između Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke internacionale, odnosno Kominforma.

Za svestraniju analizu razvoja antidogmatizma Komunističke partije Jugoslavije korisno bi bilo detaljnije proučiti odnos naše partije prema stavovima Komunističke internacionale u ocjenjivanju karaktera rata u periodu između 1939—1941. godine. Ocje-

Digitized by Google

ne Komunističke internacionale robovale su međunarodnom ugovoru zaključenom između Sovjetskog Saveza i Hitlerove Njemačke i značile su, u stvari, potpuno napuštanje odluka Sedmog kongresa Komunističke internacionale o mobilizaciji svih snaga protiv fašizma, kao najveće opasnosti savremenog čovječanstva. Prilikom objavljivanja rata Sovjetskom Savezu, između ostalih »argumenata« kojima su se tražili izgovori za objavu rata, Hitlerova propagandna mašina navela je i antihitlerovsku poziciju KPJ. Upotrebljavajući taj argumenat, hitlerovci nijesu imali nikakvu namjeru da istaknu samostalnost stavova Komunističke partije Jugoslavije. Naprotiv, u duhu antikominternovskog pakta, željeli su da prebace odgovornost na sovjetsku vladu za stavove pojedinih partija. Istorijski gledano, to je bilo nehotično priznanje antidogmatizma i samostalnosti stavova i odluka naše partije.

Antidogmatičnost i samostalnost Komunističke partije Jugoslavije ispoljila se jasnije početkom jula 1941. godine, prilikom donošenja odluke o dizanju ustanka naroda Jugoslavije. Učestvujući u radu komisije za raspuštanje Komunističke internacionale, kao sekretar Komunističke omladinske internacionale, istupajući u diskusiji u prilog raspuštanju Komunističke internacionale, ukazao sam na stav naše partije, ističući da se u istoriji Kominterne prvi put desilo da jedna partija, članica Internacionale, donese tako krupnu odluku bez konsultovanja sa Izvršnim komitetom Kominterne. Tvrdio sam da jugoslovenski primjer svjedoči o porastu zrelosti pojedinih partija, za razliku od onih vremena kada se tek stvarao komunistički pokret. Međutim, tačno je da je od jednog dijela rukovodećeg kadra Komunističke internacionale odluka o dizanju ustanka u našoj zemlji primljena sa nepovjerenjem. Pojedinci su, kao što je bio slučaj sa Vasilom Kolarovim, proricali brzi poraz ustanka i istrebljenje članstva i kadrova naše partije. Da je naša partija tražila saglasnost od Kominterne za dizanje ustanka, gotovo sigurno se može tvrditi da takvu saglasnost ne bi dobila. Ovaj primjer, u nizu ostalih, najrječitije pokazuje karakter samostalnosti naše partije još u vrijeme postojanja Komunističke internacionale i stvaralačku, antidogmatsku, revolucionarnu usmjerenost te samostalnosti.

Jedna detaljnija analiza Staljinovog stava prema našoj partiji i revoluciji u toku narodnooslobodilačkog rata, koji se ispoljio na nizu primjera — u vezi s odlukom o stvaranju proleterskih brigada, o nošenju petokrakih zvijezda, zatim odnosa prema Draži Mihailoviću i londonskoj vladi, prema AVNOJ-u i kralju Petru itd. — potvrdila bi Hegelovu tezu da su dogmatizam i skepticizam dvije krajnosti koje se povezuju, odnosno Kantov zaključak da »dogmatizam, zbog svoje jednostranosti, vodi ka skepticizmu«.

Staljinov skepticizam se ispoljavao u dubokom nevjerovanju u revolucionarnu sposobnost masa i komunističkih partija Evrope da se u uslovima Hitlerove okupacije dignu na masovni, oružani ustanak i da taj ustanak dovedu do pobjede. Staljin je bio, u stvari, ideolog zanemarivanja mjesta, vremena i stvarnosti koja

Digitized by Google

se neprekidno mijenja. Svoju »istinu« pretvorio je u ikonu, ispoljavajući duboko nepoznavanje bogatstva života i raznovrsnosti mogućnosti koje on sobom nosi. Staljin je volio da citira Lenjinov stav da je »Marksova teorija samo kamen temeljac one nauke koju komunisti moraju razvijati u svim pravcima ako neće da zaostanu za životom«. A u praksi se nije držao toga stava. U stvari, uspostavio je monopol nad marksizmom, negirajući mogućnost ma čijeg doprinosa u razvoju nauke, zaboravljajući da je marksizam, kao i svaka druga nauka, otvorena knjiga, pristupačna svima koji ozbiljno žele da se njome bave, zaboravljajući da postoji bogatstvo prakse i promjena i da relativnost naših saznanja i naučne marksističke misli obavezuje na skromnost, na sumnje i rezerve, a da se ne mora istovremeno upasti u naučni i politički relativizam.

Staljin je, za razliku od Marksa, Engelsa i Lenjina, postao propovjednik vječnih i neopozivih istina, čime je, između ostalog, ispoljio nevjerovatno potcjenjivanje aktivnog procesa saznanja i stvaralačke akcije.

Kraj drugog svjetskog rata u mnogo čemu je izmijenio sliku svijeta. U međunarodnom radničkom pokretu pojavile su se snage koje su istorijski pozvane da razbijaju ljušturu dogmatizma i skepticizma i da oslobađaju prostore za nove prodore socijalističke misli i akcije. Zbog toga nije nimalo slučajan sukob između Komunističke partije Jugoslavije i Staljina 1948. godine. To je, u stvari, bio sukob između snaga koje se boje bogatstva života, koje su se postepeno pretvarale u neprijatelja napretka i snaga koje su, u novonastalim istorijskim trenucima razvoja socijalizma, krčile puteve daljih društvenih promjena. Što je taj sukob izbio u odnosima sa Komunističkom partijom Jugoslavije, objašnjava revolucionarni razvoj naše partije u toku čitave decenije koja je prethodila sukobu, decenije koja je krcata događajima, teškim borbama i bogatim saznanjima stečenim u tim borbama. Danas se može slobodno tvrditi da bi, čak i da nije bilo naše partije i socijalističke Jugoslavije, sukob izbio na drugom mjestu i u drugom obliku, vjerovatno dosta kasnije, ali bi mu suština bila ista, jer je Staljinov monolitizam, koji se pojavio u obliku monoteizma, društveno i politički postao neodrživ, došao je u potpuni raskorak sa naraslim težnjama i potrebama socijalističkih snaga u savremenom svijetu.

Antidogmatizam Saveza komunista Jugoslavije nije se afirmisao isključivo, pa čak ni pretežno, u borbi protiv vanjskih dogmatskih pritisaka. Njegova je osnovna snaga u sukobljavanju i prevazilaženju unutrašnjih dogmatskih žarišta. Korijeni sopstvenog dogmatizma ne smiju se potcjenjivati, jer se hrane na ekonomskoj i kulturnoj zaostalosti, ispoljavaju se u najrazličitijim oblicima, često se prilagođavaju promjenama u društvu i Savezu komunista i tako se nosioci dogmatskih shvatanja, formalno prihvatajući socijalizam, povezuju sa mišlju i praksom potučenih klasa. Takav dogmatizam, prirodno, makar i spontano, traži oslonca i savezništvo sa dogmatizmom van naših granica. Iskorjenjujući

Digitized by Google

sopstvenu zaostalost, zadajući udarce svome birokratizmu, rješavajući osnovna pitanja sopstvenog socijalističkog razvoja, Savez komunista Jugoslavije je mogao i morao da se suprotstavi pritiscima dogmatizma koji su izvana, u talasima, zapljuskivali našu zemlju.

Istorija razvoja radničkog pokreta je pokazala da su samo one partije i pokreti koji su u svojoj zemlji i u sopstvenim redovima bili sposobni da se hvataju u koštac sa snagama koje vuku nazad, mogli da traže i nalaze revolucionarna rješenja, da obogate socijalističku misao i praksu i da postanu privlačni i za revolucionarne snage u drugim zemljama koje su postavile ciljeve da te ili slične zadatke rješavaju u sopstvenoj sredini. Takvi revolucionarni pokreti ne osjećaju potrebu da drugima nameću svoja iskustva i svoja rješenja. Naprotiv, dogmatske snage su skoro uvijek bile zagovornici teorije i prakse univerzalnog značaja sopstvenog iskustva i sopstvene prakse, što je neminovno stvaralo uslove za sukobe koji su raščišćavali prostore za nova saznanja, za bogatiju društvenu misao i za narastanje dinamičnijih i progresivnijih kretanja.

Mnoge je zbunjivala, i još danas zbunjuje, činjenica da su dogmatske snage, prikrivajući svoju jalovost, istupale sa zahtjevom za »beskompromisnim« obračunom sa prošlošću, sa ostacima buržoazije, sa buržoaskom ideologijom. U dogmatskoj praksi taj zahtjev se, u stvari, pretvorio u beskompromisni obračun sa sadašnjicom, sa novim naraslim potrebama, dok je prošlost pojednostavljena, ili namjerno jednostrano predstavljena. U tom »obračunu« sa prošlošću jedan njen dio je prosto prekriven velom zaborava, iako je prošlost stalno vaskrsavala svoju mnogoobraznost u svim svojim komponentama, uključujući i one najreakcionarnije, koje su često zaogrtane velom »novih«, »socijalističkih« shvatanja. Pri tome su se protagonisti »beskompromisnog« obračuna sa prošlošću, u praksi, pokazivali, svjesno ili nesvjesno, kao protagonisti onih pojava sa kojima se socijalističko društvo moralo obračunavati, kao što su velikodržavlje, šovinizam, birokratizam sa svojom tupom cenzurom, sprečavanje borbe mišljenja ili pokušaji nametanja svoje volje, prakse i pogleda drugima. U doba svoga procvata vulgarni dogmatizam je uporno dokazivao svoju povezanost i porijeklo sa klasicima marksizma, iako je, u suštini, jedan od najgrubljih oblika negiranja marksizma. Danas, kada društvena misao doživljava procvat na osnovu bogatije društvene prakse i već izvršenih društvenih promjena i hvata stvarni kontinuitet sa autohtonom marksističkom mišlju, vulgarni dogmatizam sve više dolazi u sukob sa dinamizmom savremenog stvaralačkog antidogmatizma.

Savremene pristalice marksizma zastupaju čitavu lepezu mišljenja. Sva se pozivaju na Marksa. To samo potvrđuje definitivnu pobjedu marksizma kao nauke, ali ne i ispravnost stavova svih Marksovih današnjih pristalica, jer se mnoge savremene marksističke škole potpuno isključuju. Suština tih razlika je u činjenici da se savremena socijalistička misao nije još dovoljno našla

Digitized by Google

pod pritiskom savremene nauke, tehnike, radničke klase, već je suviše, i dan-danas, pod pritiskom parne mašine, poluseljaka, poluradnika, pruskobizmarkovske državne stege i bakunjinskog bunta. Mnogi marksisti su veoma borbeni kada se radi o odbrani ideologije stvorene u XIX vijeku, ali su politički i idejni evnusi kada se radi o davanju odgovora na pitanja koja je postavio XX vijek. Na toj podlozi rodio se mit o ukidanju protivrječnosti između stvarnosti i shvatanja, svijesti o toj stvarnosti.

Komunistička partija, kasnije Savez komunista Jugoslavije, bez obzira na teškoće u savlađivanju svoga dogmatizma, postepeno se iskristalisala u samostalnu antidogmatsku snagu, ali ne i u snagu izolovanu od antidogmatskih tokova u radničkom pokretu i ne van progresivnih tokova tog pokreta.

Radi ilustracije, navešću dva primjera. Od prvih dana bitke za afirmaciju samoupravnih odnosa došli smo do saznanja o neodrživosti Staljinove teze o neminovnosti zaostajanja proizvodnje za potražnjom u uslovima socijalizma. Ukoliko socijalističko društvo ne obezbjeđuje stalni porast standarda građana, ukoliko ne usklađuje proizvodnju sa potražnjom, neminovno zapada u krize. Ta Staljinova teza je sastavni dio politike poricanja djelovanja zakona tržišta u uslovima borbe za socijalističke društvene odnose, odnosno tumačenja karaktera svojinskih odnosa u socijalizmu. Staljin je, naime, stavio znak jednakosti između državne i društvene svojine, čime je negiran protivrječan karakter državne svojine, odnosno prikrivena je eksploatatorska funkcija državne svojine, a jednostrano preuveličana njena razvojna funkcija.

Uvođenje samoupravljanja značilo je i početak razvoja nedogmatske misli o karakteru i funkciji robne privrede, o djelovanju tržišta u uslovima socijalizma i mogućnostima djelovanja samoupravnih odnosa na regulisanje spontanosti tržišne privrede. To je otvorilo nove horizonte u tretiranju čvornih pitanja dalje borbe za socijalizam, među kojima su, svakako, najvažnija karakter i uloga države, podruštvljavanje politike i ekonomike, spajanje razdvojenih oblasti ljudskog rada i, najzad, izmijenjena uloga Partije u novim uslovima. Time su udareni temelji šireg, sveobuhvatnijeg i dubljeg sagledavanja suštine sukoba između dogmatskih i antidogmatskih snaga unutar zemlje i na međunarodnom planu. Od diskusije oko jalovih, talmudističkih tumačenja Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih citata, prešlo se na tretiranje problema savremenog života i krčenje prostora za sjutrašnja dinamičnija i progresivnija kretanja.

Drugi primjer tiče se savremenih međunarodnih odnosa. Poslijeratni razvoj u svijetu doveo je do stvaranja dva vojno-politička bloka, na čijem su se čelu našle dvije supersile — Sovjetski Savez i SAD. Obje sile raspolažu savremenim nuklearnim naoružanjem ogromne razorne snage koja može da uništi život na zemljinoj kugli. Stvorene su teorije o dva nepomirljiva bloka, o dva odvojena svjetska tržišta, o dva društvena sistema oivičena geografskim granicama. Veliki broj zemalja i naroda bio je stavljen pred nimalo ružičastu perspektivu: prikloniti se jednom ili drugom bloku,

Digitized by Google

ograničiti svoju samostalnost i prihvatiti političku, vojnu i ekonomsku zaštitu jedne ili druge supersile. Socijalizam, zatvoren u geografske granice, mogao se širiti i pobjeđivati samo pomicanjem tih granica. Odomaćila se teorija i praksa lokalnih ratova. Zamračena je perspektiva sudbine čovječanstva. U tim uslovima naša partija je prva među komunističkim partijama razradila ideju o politici koegzistencije. Radilo se o dilemi: ili upasti u odnose koji vode novom svjetskom sukobu, novom daleko katastrofalnijem ratu, ili tražiti izlaz iz ćorsokaka, iz ravnoteže straha i otvoriti jedino moguću perspektivu da ljudi postanu gospodari svoje sudbine, uključujući i vlast nad svim tvorevinama savremene nauke i tehnike, prije svega, nad oružjem masovnog uništenja. Radilo se, u stvari, o dilemi u kojoj je bolje saznati jednostavnu istinu nego se zavaravati uzvišenom obmanom. Tako je nikla naša politika nesvrstavanja u blokove, koja je naišla na bezbroj pristalica širom svijeta i postala svojina miroljubivih snaga, naročito u novooslobođenim zemljama. Politika nesvrstavanja u blokove ne zamrzava postojeće odnose i nije za *status quo* u međunarodnim odnosima; ona je otvorena prema svim novim, autohtonim, originalnim progresivnim pojavama i pokretima u svijetu i insistira na otvaranju svjetlije perspektive narodima i državama, duboko je ljudska i humana, a to znači i socijalistička. To je, u stvari, politika koja lomi dogmatičnost savremene političke i društvene misli i zatvaranje perspektive progresivnim promjenama međunarodnih odnosa. Dogmatske snage, zaokupljene inercijom i rutinerstvom, sputane sopstvenim kočnicama i stegama i usko shvaćenim interesima, postaju sve nesposobnije da shvate koliko bi stvaralački prilazi mogli ubrzati i olakšati kvalitativno jačanje socijalističkih i progresivnih snaga u svijetu.

Antidogmatski kurs Saveza komunista Jugoslavije neprekidno se sukobljavao sa zaostalom sviješću unutar zemlje i sa ideologijom koju je ta svijest rađala, a isto tako i sa ideologijom one međunarodne stvarnosti koju karakteriše okovanost, jalovost i dogmatizam mišljenja, a sve to samo parališe stvaralačku akciju. Takva dogmatska ideologija, bilo da je naša ili tuđa, gotovo uvijek se pojavljuje u ulozi zaštitnice privilegija i raznih drugih koristi. Međutim, njen krajnji efekat je sličan carinskoj zaštiti i nikada ne može biti trajno rješenje, jer vještačkim putem štiti ono što se ne da zaštititi, što se mora mijenjati. Kada se promjene dese, onda nagrne čitavo jato »progresivnih« koji pripisuju sebi zasluge za nastale promjene.

Budući istoričari razvoja naše partije naići će na niz slučajeva koji, površno gledano, izazivaju nedoumicu. U našoj publicistici pojavio se niz članaka koji u Savezu komunista Jugoslavije ne traže snage koje su razvile antidogmatsku teoriju i praksu, već ih, prvenstveno, vide u pojedinim grupama koje su djelovale pretežno na marginama revolucionarne borbe komunista. To se odnosi, prije svega, na polemike vođene uoči rata, kao i na analizu suštine i značaja 1948. godine, i svega onoga što je ta godina pokrenula.

Digitized by Google

Polemike koje su vođene neposredno uoči rata nosile su, prije svega, karakter borbe za pripremu naše partije za revolucionarnu akciju. Postojale su grupe, čija intelektualna vrijednost nije za potcjenjivanje, koje su išle sa Partijom i bile duboko nezadovoljne stanjem u bivšoj Jugoslaviji, ali one, u suštini, nijesu vjerovale u revolucionarnu snagu Partije i njenu sposobnost da pokrene mase na borbu koja će revolucionarnom akcijom promijeniti stanje stvari. Tu se krije suština sukoba. Partija je morala da se izbori za nov kvalitet svijesti o sopstvenoj snazi, svijesti o mogućnostima uspješne revolucionarne akcije. Svako kolebanje u tom pogledu predstavljalo je ne samo idejnu već i političku prepreku za uspjeh borbe.

U sukobu sa Staljinom 1948. godine pojavile su se grupe i pojedinci koji su iz straha, iz računa ili iz slijepe vjere u Staljinov mit prihvatili rezoluciju Informbiroa. Međutim, postojala je i druga vrsta članova ili pristalica Partije, koji nijesu vjerovali u snagu i sposobnost Komunističke partije Jugoslavije da izdrži Staljinov pritisak, iako su se intimno slagali sa njenim stavovima. Takvi ljudi su se povukli sa aktivne političke scene, posvetili su se učenju, sticanju najrazličitijih znanja, pretvarajući se u posmatrače borbe, iščekujući ishod bitke. Od onog dana, poslije 1955. godine, kada je postalo jasno da je nastupila nova era, naglo se umnožio broj antistaljinista. Među njima je veliki broj iskrenih pobornika za potpuniju afirmaciju socijalističke misli i prakse, ali postoje i oni zakašnjeli »borci« koji se šepure i hvale svojim junaštvom na poprištima dobijenih bitaka. Kada bi neko napravio popis autora objavljenih članaka, publicističkih radova i studija iz sedmogodišnjeg perioda — poslije 1948 — ne bi našao imena mnogih koji su kasnije tvrdili da su oni, a ne Savez komunista Jugoslavije, glavna snaga u borbi protiv staljinizma. To je još jedan dokaz više da svaka dobijena revolucionarna bitka rađa i djecu poručnika Šmita. Međutim, to pokazuje i nehomogenost antidogmatskih snaga i klice budućih diferencijacija i sukoba. U Savezu komunista Jugoslavije ta diferencijacija se već vrši u bici za afirmaciju samoupravljanja. One snage u Savezu komunista Jugoslavije koje ne vjeruju u njegovu sposobnost da se izbori za samoupravljanje ne mogu biti dosljedne u svom antidogmatizmu. Među njima će se uvriježiti ravnodušnost i skepticizam, idejna jalovost i politička nemoć, postaće nosioci gubljenja smisla za šire vidike.

Dogmatizam nije dat jednom zauvijek. On je, takođe, sposoban da se mijenja, modernizuje, da se »prilagođava« zahtjevu vremena, iako najčešće sa zakašnjenjem. Dogmatizam nije tvorevina isključivo misli ili htijenja, već je izraz određenih odnosa, društvenih snaga i tokova klasne borbe u pojedinim etapama.

Poslije svakog revolucionarnog prodora na poprište revolucionarne borbe stupaju snage koje teže da uspostave neku vrstu ravnoteže između zahuktale revolucije i prošlosti, između novih prodora i zatečenih odnosa, između novih ideja i starih shvatanja. Prošlost pokušava da opkoli revolucionarne prodore, da ih svojim

Digitized by Google

zagrljajem učini za sebe korisnim, u prilog poremećenih starih odnosa, ideja, navika, pogleda. Prošlost stalno pokušava da »pripitomi« revoluciju. Dogmatizam je jedan od izraza tog pripitomljavanja, bez obzira što se vrši u ime revolucije, u ime novog društva, u ime borbe sa snagama starog društva.

Dogmatizam karakteriše odvajanje marksizma i marksističke teorije od života, odbacivanje povezivanja apstraktnog i konkretnog, nipodaštavanje činjenice da se stvarnost neprekidno mijenja, da se mijenja i teorija i praksa. Odvajanje teorije od prakse još je više istaklo istinu da je teorija uzeta sama za sebe siva, a da je, kao što je Marks govorio, vječno zeleno mlado drvo života. Dogmatizam je zapostavio život. On, istina, stalno insistira na teoriji, ali na teoriji odvojenoj od života, te tako teorija ostaje da visi u vazduhu. Dogmatičari posmatraju i teoriju i život statički. Dogmatizam je, u stvari, produžetak života skolastike i metafizike u uslovima prodora i afirmacije dijalektičkog metoda, uporedo s produžetkom života starih, kapitalističkih odnosa u novom društvu koje tek počinje da se formira i afirmiše. Spojen s vlašću, državom i vladajućom partijom, dogmatizam može da dobije i agresivnije oblike. Istupajući formalno za novo društvo i nove odnose, on brani, u stvari, ono što je preostalo od starih društvenih odnosa. Savremeni dogmatizam u komunističkom pokretu je najgrlatiji u psovkama protiv buržoazije i njene ideologije, a pošto je nemoćan da podstiče progresivna društvena kretanja, on, u stvari, stvara najpovoljnije uslove za stvarne buržoaske ideje i političke uticaje. Sve to govori o velikoj složenosti borbe snaga progresa i socijalizma, jer one moraju da vode borbu protiv otvorenih, klasičnih buržoaskih snaga i odnosa i protiv kameleonskog prilagođavanja buržoazije revolucionarnim prodorima i njenih pokušaja da se živa snaga revolucije okuje glomaznim tegovima prošlosti. Pokreti, partije, pojedinci, kada zaglibe u dogmatizam, pretvaraju se u sluge konzervativizma i protivnike progresa, a time i socijalizma, iako su mnogi ubijeđeni da su pobornici socijalizma. Otuda proističu suštinski i istorijski značaj i funkcija stvaralačke orijentacije antidogmatskih snaga u krčenju i pronalaženju novih, još nepoznatih, ali sve bogatijih tokova revolucionarnih socijalističkih kretanja. U tome je i vrijednost našeg doprinosa u snaženju antidogmatske, stvaralačke misli i akcije.

Digitized by Google

Nikola Ljubičić

Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana

Govoriti o Titu kao strategu narodnooslobodilačkog rata i revolucije i tvorcu sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i istaći pri tom svu njegovu veličinu i značaj moguće je samo u jednoj obimnoj studiji, ali ne i u ovako ograničenom osvrtu. Jer Tito je vodeća ličnost u postavljanju i realizovanju političke platforme KPJ u oslobodilačkom ratu i revoluciji i, ujedno, njihov strateg i vojskovođa, tvorac sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Tito i KPJ odigrali su presudnu ulogu u pokretanju, vođenju i konačnom pobednom ishodu narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Tito je pravovremeno, u doba između dva svetska rata, naročito od svog dolaska na čelo KPJ 1937. godine, ocenio odnos i raspored snaga u svetu i u Jugoslaviji i razradio političku strategiju, čime je KPJ zadobila poverenje radničke klase i narodnih masa. Istorijski razvoj je nedvojbeno potvrdio pravilnost Titovih procena. Tito je pripremio partijsku organizaciju i njen kadar za istorijsku misiju — oslobođenje nacionalno i socijalno potlačenih naroda.

Digitized by Google

Zahvaljujući radu i delovanju Josipa Broza Tita, KPJ je bila ideološki jedinstvena i organizaciono monolitna, te je potpuno spremna stupila na političku pozornicu, i to u situaciji kada su fašističkom najezdom za najkraće vreme bile porobljene gotovo sve evropske države i kada je perspektiva borbe protiv fašističkih agresora postala sasvim neizvesna.

Snagom i pregalaštvom istinskog narodnog vođe, izraslog u dugotrajnoj revolucionarnoj borbi, Tito je delatnost KPJ usmeravao revolucionarnim tokovima, a kao generalni sekretar je učinio da partijska politika sve više izražava životne interese naroda i narodnosti Jugoslavije.

Upravo takva politika je uticala na to da Partija, ocenjujući opasnost od fašizma, donese odluku da se zemlja mora braniti, suprotstavljajući se svakom obliku defetizma, čime se potvrdila ne samo kao klasna već i kao nacionalna snaga. Tito je borbu protiv fašističkog bloka i borbu za odbranu zemlje smatrao istorijskom nužnošću. Opredeljenjem za odbranu zemlje i delatnošću u tom smislu, Partija je stekla poverenje širokih narodnih slojeva

Rezimirajući iskustva iz rada KPJ uoči rata, drug Tito je ocenio da je osnova uspeha bila u tome »što je Partija u predvečerje sudbonosnih događaja uzela smjelo kurs na odbranu zemlje od približavajuće opasnosti i vodila najoštriji kurs protiv izdajnika i petokolonaša koji su gurali zemlju u propast...«[1] Takav stav KPJ izražavao je interese svih jugoslovenskih naroda i narodnosti u vreme kada se rešavala njihova sudbina. Zato je KPJ i bila kadra da, dosledna svojoj čvrstoj antifašističkoj orijentaciji, odmah nakon okupacije zemlje, kada je Sovjetski Savez još bio izvan ratnog sukoba, povede protiv fašističkih osvajača borbu s dalekosežnim oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima.

I

Opredeljenje za oružanu borbu

Polazeći od jugoslovenske stvarnosti, prvenstveno od stanja u zemlji nastalog aprilskim ratom 1941. godine, te od opštih uslova koji su se stekli širenjem drugog svetskog rata i od procena da se on pretvara u progresivni, antifašistički rat — KPJ, s Titom na čelu, *opredelila se za oružanu borbu protiv okupatora.*

Istog dana kada su nemačke divizije ulazile u Zagreb i kada je proglašena kvislinška tvorevina takozvana Nezavisna Država Hrvatska, 10. aprila 1941, Tito je sazvao sednicu CK KPJ.

Na tom skupu je odlučeno da Komunistička partija nastavi borbu protiv agresora, odnosno okupatora, bez obzira na ishod aprilskog rata. To znači da se već tada odlučno krenulo putem otpora agresoru, i to svim sredstvima, s tim da oružane akcije većeg obima otpočnu kada budu sazreli uslovi, to jest kada na-

[1] Tito, *Vojna djela*, knj. II, str. 185.

Digitized by Google

rodne mase budu spremne da se late oružja. Formiran je Vojni komitet, s Titom na čelu.

Samo pet dana docnije, dakle dva dana pre nego što je vojska tadašnje Jugoslavije položila oružje, CK KPJ je u svom proglasu saopštio da će Partija i narod, bez obzira na sudbinu Kraljevine Jugoslavije i njene vojske, ostati u ratnom stanju s agresorima. U proglasu je rečeno da će komunisti i radnička klasa nastaviti borbu i da će »ustrajati do konačne pobede u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača . . . «[2]

Na savetovanju KPJ u Zagrebu, početkom maja 1941, istaknuto je da je u nastalim uslovima Partija jedina društveno-politička snaga sposobna da organizuje i vodi jugoslovenske narode u borbu za nacionalno oslobođenje i bolju budućnost, i da se ona nalazi pred izvršenjem svoje istorijske misije.

»Napadom Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941«, istakao je drug Tito u svom referatu u Centru visokih vojnih škola JNA, »stvoreni su najpovoljniji međunarodni uvjeti za oslobodilačku borbu porobljenih naroda Evrope. Tada je CK KPJ pozvao narode Jugoslavije na ustanak za sopstveno oslobođenje . . . «[3]

Četvrtog jula 1941, na istorijskom sastanku Politbiroa CK KPJ, na kojem je donesena odluka o dizanju oružanog ustanka, drug Tito je odredio cilj narodnooslobodilačkog rata koji će početi opštim oružanim ustankom protiv okupatora i kvislinga.

Politički cilj narodnooslobodilačkog rata proistekao je iz suštine revolucionarne politike KPJ pre rata, a osobito od Titovog dolaska za njenog generalnog sekretara, 1937. godine. Taj cilj je bio — potpuno nacionalno i socijalno oslobođenje svih naroda i narodnosti Jugoslavije, podrazumevajući, pored ostalog, stvaranje zajednice u kojoj će narodi i narodnosti Jugoslavije biti potpuno slobodni i ravnopravni. Težište je bilo, očevidno, na proterivanju okupatora i na nacionalnom oslobođenju zemlje. Tito je već na samom početku presudnih događaja ocenio da borba protiv okupatorâ i njihovih saradnika treba da se stapa s borbom za društveni preobražaj, za nove, socijalističke društvene odnose i nacionalnu ravnopravnost. »Jer borba protiv okupatora«, kako je docnije pisao drug Tito, »mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. A da bi u borbi učestvovali svi narodi, oni su, razumije se, morali unaprijed znati kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici, ni seljaci, ni narodna napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu, da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će borba donijeti novo, pravednije društveno uređenje . . . «[4]

Nacionalno oslobođenje, kao osnovno obeležje postavljenog ratnog cilja, nije se, dakle, moglo svesti na proterivanje okupato-

[2] *Zbornik dokumenata NOR-a*, tom V, Beograd, str. 7.
[3] „Vojno delo", br. 1/77, str. 7.
[4] Tito, *Borba za mir i međunarodnu saradnju*, „Kultura", 1956, str. 18.

Digitized by Google

ra iz zemlje, već je podrazumevalo i stvaranje državne zajednice u kojoj će svi narodi i sve narodnosti biti ravnopravni. »Riječ narodnooslobodilačka borba«, pisao je u toku rata drug Tito, »bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice... kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi sobom ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije...«[5] U tome i jeste duboki smisao Titove politike bratstva i jedinstva kojom on sintetizuje zajedničke i posebne interese svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Samo tako oblikovan politički cilj NOR-a mogao je pokrenuti u borbu narode i narodnosti i sve potlačene društvene slojeve da se svrstaju pod zastavu KPJ.

Na jedinstvu nacionalnog i socijalnog oslobođenja. onakvom kako su ga definisali KPJ i Tito, izgrađivan je celokupan politički program — politička platforma NOR-a, iz koje su proistekli vojnostrategijski ciljevi narodnooslobodilačkog rata. Njih je Tito već tada ovako odredio: vlastitim oružanim snagama razbiti i proterati iz zemlje ili pak uništiti vojne snage okupatora i domaćih kvislinga i osigurati da se ostvari društveno-politički preobražaj zemlje.

Može se slobodno reći da istorija ratova i istorija revolucija do jugoslovenske, pa ni istorija uopšte, ne znaju da je neko sebi postavio takav vojni i politički cilj rata kao što je to učinila KPJ, iako u trenutku njegovog određivanja ona nije imala gotovo nikakve organizovane oružane snage koja će takav cilj ostvariti. Već i to, a i činjenica da su ti ciljevi ostvareni dokraja onako kako se to na samom početku predviđalo, svedoče da je Tito računao na novu materijalnu snagu i na ratnu veštinu koja će, osvežena novim načinom vrednovanja strategijskih elemenata i strategijskog rasuđivanja, doneti uspeh. U tome i jeste ogroman Titov doprinos vojnom delu zasnovanom na marksističkom učenju.

Titovo vođenje NOR-a bilo je, u stvari, neka vrsta kritičke sinteze svih oblika i svih pogodnih vidova suprotstavljanja agresoru. Drugim rečima, on se opredelio za kombinovanje političkih, vojnih, diplomatskih i ekonomskih sredstava borbe, to jest za skladno i istovremeno vođenje borbe svim raspoloživim sredstvima u svim oblastima ljudske delatnosti, među kojima je oružana borba, od samog početka ustanka do njegovog kraja, bila osnovni vid i okosnica celokupne borbe i otpora naroda i narodnosti Jugoslavije. U tome se Tito nikada nije ni najmanje dvoumio ili kolebao, što se vidi iz njegovih beskompromisnih stavova tokom celog NOR-a. Jer samo oružanom borbom, uz druge oblike borbe i otpora, u uslovima drugog svetskog rata i situacije u Jugoslaviji, mogli su se ostvariti postavljeni vojno-politički ciljevi NOR-a, to jest — osloboditi zemlju vlastitim snagama i obezbediti uslove za izvršenje krupnih društvenih promena i izgradnju nove Jugoslavije.

[5] Tito, *Govori i članci*, knj. I, „Naprijed", 1959, str. 119—120.

Digitized by Google

Opredeljujući se za oružanu borbu trebalo je utvrditi vojnu strategiju, odrediti pravac razvoja narodnooslobodilačkog rata i oblike njegovog vođenja.

Vojna strategija u NOR-u bila je uslovljena političkom linijom KPJ, koja je proizlazila iz analize društveno-političkog i opšteg stanja stvorenog komadanjem Jugoslavije i iz međunarodne situacije i odnosa. »Naša vojna strategija i taktika«, konstatuje drug Tito, »izgrađivana je na osnovu revolucionarne političke linije KPJ.«[6]

Suština strategije NOR-a, čiji je tvorac drug Tito, nije samo »čisto« vojna strategija, niti je to samo veština upravljanja bojevima i operacijama na bojištu, već jedinstvo političke i vojne akcije, koja je proizlazila iz jedinstva političkih i vojnih ciljeva NOR-a. Stoga se bitna obeležja narodnooslobodilačkog rata ne mogu ni razumeti ako se on posmatra samo kao vojno pitanje, odvojeno i nezavisno od revolucionarne politike KPJ.

Prišavši ratu kao društvenoj pojavi, Tito je u svojoj praktičnoj i teorijskoj delatnosti dao nov, sveobuhvatan sadržaj vojnoj strategiji. Njegova strategijska misao i praksa izlaze iz uskih tradicionalnih okvira vojne aktivnosti i obuhvataju sve oblasti društvene delatnosti, svodeći se na jugoslovensku stvarnost i tadašnje uslove drugog svetskog rata.

Otuda se drug Tito, vojskovođa oslobodilačkog rata i revolucije i izuzetna ličnost naše epohe, s uspehom hvatao u koštac tako reći s nemogućim, i nije znao za poraz i za bezizlazne situacije.

Kao nadahnuti revolucionar i dosledni borac za ostvarenje istorijskih ciljeva radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito je izvanrednom svojom sposobnošću za dugoročna predviđanja društvenih zbivanja oblikovao odgovarajuću revolucionarnu strategiju, iz koje je proisticala vojna strategija. On je, kao generalni sekretar Partije, predsednik Vojnog komiteta CK KPJ i, potom, komandant Glavnog i Vrhovnog štaba NOPOJ i vrhovni komandant NOV i POJ i Jugoslovenske armije, najdublje pronikao u uslove u kojima su rat i revolucija otpočinjali i u kojima su se vodili. Pod njegovim rukovodstvom ostvareni su oslobodilački i revolucionarni ciljevi NOR-a.

Opštenarodni oslobodilački rat

S obzirom na dalekosežne ciljeve NOR-a, jedan od najkrupnijih strategijskih problema za Tita i rukovodstvo KPJ bio je oblik oružane borbe protiv okupatora. Trebalo se opredeliti za onaj oblik borbe koji je vodio ostvarenju osnovnog strategijsko-političkog načela oslobodilačkog rata, onako kako ga je formulisao drug Tito, a to je »stalan kurs na neprekidnu oružanu borbu i jačanje

[6] Tito, *Vojna djela*, knj. II, str. 229.

Digitized by Google

oružane sile«, što je faktički značilo voditi permanentan rat u uslovima okupirane zemlje, to jest »partizanski rat koji treba da bude neprekidan«[7].

Komunistička partija Jugoslavije, s Titom na čelu, polazeći od svih odlučujućih faktora, opredelila se za partizanski rat kao najpogodniji oblik ratovanja u datim uslovima. Na to su upućivali istorijsko iskustvo potlačenih naroda i vojna nauka. Ali u tom iskustvu i u vojnoj nauci nisu se mogla naći odgovarajuća rešenja za jugoslovenske prilike. Jer, kako ističe drug Tito, »moralo se činiti ono što je sa stanovišta klasičnih vojnih doktrina bilo potpuno neshvatljivo«.

Partizanski ratovi kakve su poznavale istorija i teorija ratovodstva do 1941. godine bili su pogodan oblik otpora jačem osvajaču, ili su se javljali kao pomoćni oblik ratovanja, koji se svodio na sadejstvovanje s regularnom armijom na frontu, ali nije poznato njihovo prerastanje u opštenarodni rat. Tito nije ni pomišljao da rat jugoslovenskih naroda svede na obično sadejstvo sa savezničkim armijama. Mi nismo nikome bili pomoćni front, već smo, naporedno s borbom na glavnim frontovima drugog svetskog rata, vodili svoju oslobodilačku borbu u okviru antifašističke koalicije.

Neki drugi oblik borbe i otpora koji bi bio inspirisan tradicionalnim oblicima revolucionarne borbe radničkog pokreta (demonstracije, štrajkovi, ustanci po gradovima, odnosno industrijskim središtima) nije dolazio u obzir, jer bi to značilo izložiti svoje snage uništenju i dovesti u pitanje ostvarenje vojnostrategijskih ciljeva. To ne bi bilo ništa drugo nego dovesti ustanak u položaj koji neprijatelju odgovara, a to znači izložiti se udaru njegove nadmoćnosti u živoj sili i tehnici koje su bile koncentrisane u gradovima, saobraćajnim, industrijskim i drugim središtima.

Tito se opredelio za ustanak koji je trebao da preraste u opštenarodni oslobodilački rat, u početku s partizanskim, a kasnije s kombinovanim oblikom oružane borbe. Jer u našem, jugoslovenskom slučaju radilo se o tome da je primenom partizanskog načina borbe trebalo pokrenuti narod na ustanak i stvoriti uslove da ustanak izraste u opštenarodni oslobodilački rat, rat do pobede. »Mi ne možemo danas voditi narodni ustanak drukčije nego u formama partizanskog rata«, pisao je drug Tito Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak 10. novembra 1941. godine.[8] I upravo to izrastanje partizanskog rata u opštenarodni oslobodilački rat, još u periodu kada je protivnik brojno i tehnički ogromno nadmoćan, predstavlja ono što je u vojnu nauku uneo oslobodilački rat naroda Jugoslavije, i Tito kao vojni strateg.

---

[7] *Zbornik*, III, I, dok. br. 93.

[8] Isto.

Digitized by Google

Tito nije rešenje tražio u dogmatsko-doktrinarskom pristupu i u shemama o revoluciji, već u živoj stvarnosti, u složenim uslovima, u uslovima svojstvenim jugoslovenskim prilikama. »Imajte u vidu činjenicu da se naša borba razvija u posve specifičnim uslovima i da zato ide i svojim originalnim putevima", pisao je Tito novembra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak.[9]

Ovako postavljenom koncepcijom narodnooslobodilačke borbe partizanski rat je postao ne jedan od oblika borbe protiv okupatora, već osnovni oblik borbe. Taj primer je kasnije služio mnogim oslobodilačkim pokretima i posle drugog svetskog rata.

Tako postavljena Titova koncepcija ratovanja, to jest izrastanje partizanske akcije u opšti ustanak i opštenarodni oslobodilački rat, pretpostavljala je odbacivanje onih tendencija koje su karakterisale partizanski rat kao izraz nemoći pred tehnički i brojno nadmoćnim neprijateljem. Težište je, znači, bilo na tome da se razviju oni činioci oružane borbe koji ofanzivni duh, ustanički karakter, gerilu uzdižu na nivo opštenarodnog oslobodilačkog rata. Takvu koncepciju Tito je postavio već u avgustu 1941, rekavši: »Partizanske borbe moraju se uporno pretvarati u opšti narodni ustanak svih naroda Jugoslavije... Opšti narodni ustanak jeste sigurno sredstvo za istjerivanje fašističkih osvajača iz naše zemlje...«[10]

Reč je, dakle, o dotad neprimenjivanom obliku rata, koji je sam po sebi iziskivao nov, autentičan način strategijske upotrebe oružanih snaga. Prema tome, narodi i narodnosti Jugoslavije vodili su narodnooslobodilački i revolucionarni rat koji je po obliku bio, kako to Tito kaže, »općenarodni rat, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbama.«[11]

Tim rečima je Tito istakao dva najbitnija svojstva novog načina ratovanja: da je rat opštenarodni (o njegovom karakteru) i da su u njemu kombinovani oblici oružane borbe (kad je posredi primena odgovarajuće ratne veštine). Međutim, na samom početku rata oblik i način njegovog vođenja nisu bili sasvim precizno određeni, već su u procesu razvoja oružane borbe evoluirali u ta dva bitna svojstva NOR-a.

Neka bitna svojstva Titove strategije

Prvo bitno svojstvo Titove strategije jeste *oslonac na sopstvene snage;* ono je proizlazilo iz njegove spoznaje da se narod sopstvenim snagama može izboriti i zaštititi svoje interese. Tito i rukovodstvo KPJ često su isticali da se oslobođenje ne sme čekati na bajonetima saveznika — pa ni Crvene armije, koja je nosila glavni teret borbe protiv sila osovine, čime su stvoreni povoljni me-

[9] Isto.
[10] Bilten Glavnog štaba NOPOJ, br. 1, *Zbornik*, II, str. 17.
[11] Tito, *Stvaranje i razvoj JNA*, „Narodna armija", 1949, str. 39.

Digitized by Google

đunarodni uslovi za vođenje oslobodilačke borbe u svim porobljenim evropskim zemljama — već treba sopstvenim snagama i sredstvima krčiti put ka cilju, dodajući da se za slobodu moraju podneti ogromne ljudske i materijalne žrtve. Stoga je Jugoslavija već 1941. godine postala značajan faktor antifašističke koalicije.

Oslonac na sopstvene snage stvorio je, isto tako, ogromne mogućnosti naroda da razvije masovnu inicijativu i stvaralaštvo u oružanoj borbi. »Tako reći goloruki«, piše drug Tito, »pošli smo u borbu protiv tada najjače svjetske ratne mašine. Bili smo potpuno sami. Ni na koga u inostranstvu nismo mogli neposredno da se oslonimo. Oslanjali smo se na vlastite snage...«[12]

Oslanjanje na sopstvene snage je sastavni deo revolucionarne Titove strategije uopšte. To je, u stvari, izraz stava da svaki narod ima pravo na nezavisnost, samostalan put svog unutrašnjeg razvitka i na nezavisan položaj u svetu. To je i izraz stava Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije da za svaku savremenu zemlju treba i mora da bude bitna njena nezavisnost, pravo da odlučuje o sopstvenoj sudbini.

Oslanjanje na vlastite snage je sastavni i nerazdvojni deo svakog društva koje želi da zaštiti i sačuva nacionalnu nezavisnost. To je zakonitost i kamen temeljac koncepcije opštenarodne odbrane SFRJ, koncepcije inspirisane Titovim delom.

Jedno od sledećih osnovnih načela na kojima je Tito izgrađivao novu ratnu veštinu, a pogotovo svoju strategiju, bilo je da *se borba mora voditi na teritoriji cele Jugoslavije i u najrazličnijim vidovima i uslovima.* To načelo Tito je ovako formulisao: »Pošto je naša vojna strategija imala za konačni cilj istjerivanje svih okupatora iz zemlje i pobjedu nad kvislinzima, predviđeno je da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mjesta nanijeli neprijatelju što veći gubici. Da bi se ta zamisao ostvarila, bilo je izdato naređenje da se u svim dijelovima Jugoslavije stvaraju partizanski odredi i diverzantske grupe, jer je naša taktika bila i uništenje svih komunikacija i svega što je moglo služiti okupatoru...«[13]

Zajedno s drugim osnovnim delovima ratne veštine, to Titovo načelo — opredeljenje za korišćenje celokupnog prostora za razvijanje borbenih dejstava — bilo je od krupnog društveno-političkog i dalekosežnog vojnostrategijskog značaja. Samo tri meseca posle uspostavljanja okupacijske i kvislinške vlasti neprijatelj je bio primoran da svoje snage široko razvuče, poslavši ih na mnoga područja, i da se angažuje u odbrani velikog broja objekata. Budući da za to nije imao dovoljno vojske i da upotrebom jedinica kojima je raspolagao nije mogao obuhvatiti sav jugoslovenski prostor, pripadnike njegovih jedinica, a zajedno s njima i kvislinge, obuzimao je osećaj neizvesnosti, nesigurnosti i nemoći.

[12] Tito, *Vojna djela*, knj. IV, str. 198.

[13] Isto, knj. II, str. 229.

Digitized by Google

Proklamovanjem strategijskog načela o rasplamsavanju ra- a u svim krajevima Jugoslavije, a to podrazumeva i najšire ačešće naroda u njemu, Tito je stvarao osnovu za rešavanje dva rupna vojno-politička problema. Partizanski odredi, formirani u svim krajevima Jugoslavije, nalazili su se na svim značajnijim područjima i tačkama, stvarajući svojom aktivnošću mogućnost za mobilisanje ljudstva u oružane snage i za snabdevanje narodne vojske hranom, odećom i obućom, a isto tako za njeno sanitetsko zbrinjavanje. Istovremeno je, takođe, prisustvo oružanih snaga NOP-a u svim krajevima Jugoslavije imalo snažno moralno-političko dejstvo i stalno uticalo na razvijanje NOP-a i formiranje novih jedinica.

Za Tita je težište vojnostrategijskih dejstava u početku rata, pa i kasnije — jer je ocenio da će rat dugo trajati — sve dok odnos snaga na jugoslovenskom ratištu nije prevagnuo u korist NOVJ, bilo na širokim vangradskim područjima i na saobraćajnicama koje su povezivale gradove, osobito na onima što su spajale industrijska, energetska i saobraćajna središta značajna za neprijatelja. Praksa je potvrdila ispravnost Titovog izbora strategijskog težišta. »Mobilizacija seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi nesumnjivo predstavlja najkrupniju političku pobedu narodnooslobodilačkog pokreta. Pretežno učešće seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi, što je danas karakteristično za sve zemlje u Jugoslaviji, daje našem pokretu onu širinu i masovnu podršku bez koje bi partizanski način ratovanja bio nemogućan i osuđen na propast . . . «[14]

Tito se nije odricao vojne aktivnosti u gradovima, ali je bio čvrsto uveren u to da gradovi, budući da su dobro branjeni, ne mogu biti mesta za izvođenje težišnih vojnostrategijskih dejstava. Takva strategijska orijentacija, koju je Tito izradio još u dane kada se odlučivalo o ustanku i kada su partizanski odredi svojim prvim akcijama potvrdili njenu ispravnost, omogućila je jedinicama NOVJ da, borbom u širim vangradskim područjima i međugradskim saobraćajnicama, za relativno kratko vreme postignu krupne rezultate.

Suština Titove koncepcije ustanka bila je — *stalnom ofanzivom* razvijati one činioce koji ga uzdižu na stepen opštenarodnog oslobodilačkog rata. Od prvih dana oružane borbe Tito je stalno naglašavao da, u uslovima premoći neprijatelja, borci partizanskih odreda moraju izbegavati odbrambene borbe i neprijatelju nametati borbu na onim mestima gde je on najslabiji i gde ne očekuje napad. Stoga je Tito upozoravao: »Ne frontalne borbe, već mnogobrojni, brzopokretni i istovremeno dejstvujući partizanski odredi, ali međusobno dobro povezani, odnosno koji će se preko štabova čas spojiti u krupne udarne jedinice, radi prihvatanja nametnute borbe, čas raštrkati i opet brzo nestati dalje od mjesta napada . . . « I dalje: »Brzi iznenadni udari, noćni napadi, neprijatelja opkoljavati i redovno ga napadati iz pozadine. Umješ-

[14] E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije*, str. 30.

Digitized by Google

nost, kuraž i sposobnost starješina cijeniti po tome kako se neprijatelj napada: iz pozadine ili frontalno...«[15]

Tokom celog NOR-a *ofanzivnost i inicijativa* bile su osnovni principi Titove strategije, koji su prožimali sve operacije NOVJ i sve druge oblike dejstva na celom jugoslovenskom prostoru. O tome drug Tito kaže: »U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi...«[16] Tito ističe da su ofanzivnost i strategijska inicijativa »zakon revolucionarne strategije i taktike. Revolucionarna borbena taktika zahtijeva stalne ofanzivne akcije, jer samo takve akcije ulivaju revolucionarni duh i novi polet onima koji se bore i onima koji tek dolaze...«[17]

Tito je vlastitom ofanzivom onemogućavao i razbijao protivnikove ofanzivne poduhvate, primoravao neprijatelja da troši snage i sredstva u protivofanzivnim akcijama, a istovremeno mu je nametao svoju volju, bez obzira na velike disproporcije u brojnom odnosu snaga i potpunu neravnopravnost u pogledu borbene tehnike. Neprekidnim ofanzivnim dejstvima i inicijativom neprijatelju je nametana borba u skladu s doktrinom NOVJ, što je, pored ostalog, i osiguralo pobedu.

Tito je odmah sa početkom oružanog ustanka ukazivao na potrebu *stvaranja slobodne teritorije*, što je bilo od vanrednog značaja za afirmaciju NOP-a i privlačenje novih boraca, rasplamsavanje oružane borbe i razbijanje sistema okupacijske vlasti. Već od leta 1941. godine slobodne teritorije su bile baza za vođenje borbenih dejstava, brz rast i jačanje jedinica, izgrađivanje nove, narodne vlasti i političko organizovanje stanovništva — za realizaciju oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva. Na slobodnoj teritoriji rađala se i dobijala sve izrazitije konture nova Jugoslavija. Pri tom se, sve do završne etape rata, do uspostavljanja stabilne teritorije, izbegavalo držanje krutih frontova i vezivanje jedinica za njihovu odbranu, pa je važilo načelo da gubitak jedne slobodne teritorije mora dovesti do stvaranja nove, još veće slobodne teritorije.

Rađanje nove, revolucionarne armije

Jedan od osnovnih zadataka koji su stajali pred Titom i rukovodstvom KPJ bilo je stvaranje i razvoj oružanih snaga kao borbene snage NOP-a i revolucije, čija je osnovna uloga bila uništenje neprijatelja i oslobođenje zemlje.

Kada se odlučila na oružani ustanak, KPJ nije imala oružanih snaga. Sa svojih 12.000 članova i 30.000 članova SKOJ-a latila se stvaranja oružanih snaga. U stvaranju i izgrađivanju oružanih snaga opštenarodnog rata u Jugoslaviji Titu nisu mogle biti uzor klasične armije. To su nalagali posebni istorijski uslovi, za sve

[15] Tito, *Vojna djela*, knj. I, str. 89.
[16] Isto, knj. II, str. 129.
[17] Isto, str. 236.

Digitized by Google

jugoslovenske narode i narodnosti izuzetno složeni i krajnje teški, možda čak i najteži u njihovoj, inače, surovoj istoriji.

Članovi KPJ i SKOJ-a bili su osnovna snaga organizovanja oružanih formacija ustanka i revolucije. S obzirom na veliki ugled i uticaj koji su komunisti imali u narodu, porastao je broj onih na koje se moglo osloniti u stvaranju i izgrađivanju oružanih snaga. Materijalna sredstva, naoružanje i oprema bili su više nego skromni, o čemu govori podatak da je ustanak počeo sa 22.750 raznih pušaka, oko 550 puškomitraljeza i mitraljeza, 276 sanduka ručnih bombi, 1.480 pištolja, 3,198.000 puščanih metaka, 4 artiljerijska oruđa i druge ratne opreme[18], što su komunisti i njihovi simpatizeri prikupili u toku aprilskog rata i posle njega. Najveći broj ustanika nije bio naoružan. Do oružja se dolazilo u borbi.

Tito je oružane snage stvarao i izgrađivao neprekidnim procesom oružane borbe sve vreme rata, od nižih ka višim organizacijskim oblicima, u skladu sa uslovima rata, strategijskim ciljevima i zadacima, u svakom ratnom periodu. »Mogu smjelo tvrditi«, ističe drug Tito, »da je stvaranje narodne vojske pod ovakvim uvjetima pod kakvim se stvarala naša, jedinstven primjer u historiji. Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municija, bez magacina, raznih vojnih rezervi, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je armija od blizu četvrt miliona, a ne u mirnom periodu, već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikad vodili narodi Jugoslavije...«[19]

Posebno treba imati na umu da je u vreme početka ustanka u Jugoslaviji, kada je Tito počeo da stvara oružane snage, okupator bio na vrhuncu svoje vojne moći, da je imao moderno organizovane, tehnički odlično opremljene, obučene i brojno velike sopstvene i kvislinške oružane snage.

Izgradnja oružanih snaga NOR-a i revolucije tokom celog rata bila je neposredno u domenu CK KPJ i lično druga Tita. To je osiguravalo stvaranje oružanih snaga na jedinstvenim osnovama i za ceo jugoslovenski prostor, uz istovremeno postojanje i uvažavanje specifičnosti u skladu s potrebama pojedinih delova zemlje. Tito i Partija su od prvog dana zauzeli jasan i čvrst kurs na stvaranje jedinstvenih oružanih snaga, kao zajedničke sile svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Bez toga nije moglo biti ni jedinstvenog NOR-a ni efikasne borbe protiv neprijatelja. Jedinstvenost oružanih snaga nije bila umanjena konstituisanjem jedinica na nacionalnoj i regionalnoj osnovi, niti je to umanjivalo njihovu sposobnost. Takav Titov strategijski kurs je uvećavao njihovu snagu i bolje se moglo manevrisati prema uslovima i potrebama jugoslovenskog ratišta kao jedinstvene celine.

Tito je obogatio vojnu nauku i savremenu vojnu praksu raznovrsnošću oblika organizovanja oružanih snaga, koje se ogledalo u postojanju teritorijalne komponente — partizanski odredi i voj-

[18] *Oružane snage NOP-a* (izdanje u pripremi Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd).

[19] Tito, *Govori i članci*, knj. I, str. 161.

Digitized by Google

nopozadinski organi — i operativnih jedinica sastavljenih od brigada, divizija, korpusa i armija. To nisu bili odvojeni delovi oružanih snaga, već dve vrste jedinica sa specifičnom namenom koje su se međusobno dopunjavale, jedinstveno dejstvovale i predstavljale celinu.

U okviru operativnih jedinica bile su posebno značajne proleterske jedinice, koje su imale klasno-socijalni naglasak. Sastavljene od boraca iz svih krajeva Jugoslavije, izražavale su opštejugoslovenski karakter NOB-a. Bile su nosilac bratstva i jedinstva i borbenog povezivanja svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Stvaranje najvećeg broja jedinica na nacionalnom i regionalnom principu (srpske, hrvatske, slovenske, crnogorske, makedonske, dalmatinske, kosovsko-metohijske, vojvođanske, istarske, krajiške i druge brigade i divizije) imalo je dubok vojni i politički smisao. To je, uz ravnopravnost jezika, ravnomerno uzdizanje kadrova, uz nacionalne komande i nacionalne zastave i simbole, u praksi snažno doprinosilo rešavanju nacionalnog pitanja i stvaralo takve uslove da je na području oružane borbe dobijen bitan kvalitet. Bez obzira na takve principe, brigade i divizije nisu bile vezane samo za teritoriju na kojoj su nastale; najveći broj se borio širom Jugoslavije.

U NOR-u su formirane i jedinice jugoslovenskih narodnosti (mađarske, češke, italijanske, poljske, nemačke, šiptarske, jevrejske) i jedinice ljudi drugih državnosti (italijanske, bugarske, ruske, austrijske, francuske, mađarske), čime je u praksi rešavano pitanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i izražavana sva širina i doslednost naše antifašističke borbe.

U okviru oružanih snaga postojale su posebne omladinske čete, bataljoni i brigade (oko 75% boraca NOV i POJ činili su omladinci) i ženske jedinice, obično čete (preko 100.000 žena aktivno se borilo u NOV i POJ) — što je imalo izuzetan značaj u oružanoj borbi i mobilizaciji.

Početni oblik vojne organizacije ustanka bili su partizanski odredi, koji su do formiranja Prve proleterske brigade predstavljali osnovnu organizacijsku formu oružanih snaga. Partizanski odredi su bili najpogodnija forma za razvijanje ustanka, njegovog prerastanja u opštenarodni rat i za stvaranje oružanih snaga iz kojih se razvila Jugoslovenska armija. Drug Tito je lično formulisao zadatke partizanskih odreda, a objavljeni su u Biltenu Glavnog štaba NOPOJ, avgusta 1941: »Partizanski odredi moraju, s puškom u ruci, braniti naselja, gradove i sela od fašističkog zuluma. Oni moraju štititi imovinu naroda od okupatorske pljačke. Oni moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: železnice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja. Oni moraju svim silama onemogućiti okupatorima da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice ...«[20]

[20] *Zbornik*, tom III, knj. 2, str. 11.

Digitized by Google

Ali u interesu uspešne borbe protiv okupatora nije se moglo ostati na početnim organizacijskim oblicima — partizanskim odredima, koji su imali teritorijalni karakter, već je bilo neophodno potrebno izgraditi operativnu vojsku koja će i po svojim organizacijskim oblicima i po načinu dejstva biti sposobna da pobeđuje neprijatelja, da s njim vodi i frontalnu borbu, da oslobađa sela i gradove, da konačno oslobodi celu zemlju.

Stoga je Tito već u avgustu 1941. predviđao mogućnost stvaranja krupnih vojnih jedinica od više odreda. »Pokazalo se«, piše drug Tito, »da oružani ustanak treba razvijati ne samo u širinu, u masovnost, tj. kvantitativno, već i kvalitativno. Pokazalo se da se moralo preći na stvaranje pravih vojnih jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da ratuju gdje god je potrebno, i gdje im se naredi...«[21] I dalje: »Pokazalo se da mi ne možemo vršiti uspješne operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima, već da moramo postepeno, ali odmah, prići stvaranju većih, čisto vojničkih formacija...«[22]

U stvari, radilo se o prevazilaženju prvobitnih oblika teritorijalne vojne organizacije, o stvaranju krupnih operativnih pokretnih jedinica — nukleusa nove oslobodilačke armije.

Formiranjem Prve proleterske brigade, 22. decembra 1941, otpočeo je proces stvaranja operativnih jedinica — vojne organizacije sposobne za vođenje permanentnog oslobodilačkog rata. Naravno, to je bio veoma složen i dug proces, jer se nije radilo o nekoj jednostavnoj reorganizaciji svojstvenoj klasičnim armijama. Stvaranje operativnih jedinica koje ne bi bile vezane za određenu teritoriju, koje bi bile sposobne da ofanzivno deluju na izabranom pravcu, pretpostavljalo je visoku političku svest boraca. Jer te brigade su, kako je to utvrđeno u Statutu proleterskih brigada, »pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde god je to potrebno...«

Praksa je brzo pokazala da je brigada oblik vojne organizacije koji je predstavljao prelom u NOR-u, osiguravajući uslove da partizanska borba preraste u opštenarodni rat, čiji je osnovni nosilac revolucionarna armija, a cilj konačno oslobođenje zemlje.

Krajem 1942. godine razvoj oružanih snaga došao je u fazu koja je zahtevala nove oblike vojne organizacije NOR-a. Pod Titovim neposrednim rukovodstvom, 1. novembra 1942. formirane su prve divizije i korpusi — stvorena je NOVJ. O tome drug Tito kaže: »Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kada su za to sazreli svi uvjeti, kada se za to pokazala neophodna potreba, kada su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kada su te brigade i bataljoni bili

[21] Tito, *Govori i članci*, III, str. 383.
[22] Tito, *Vojna djela*, II, str. 233.

Digitized by Google

naoružani gotovo svim vrstama oružja (sem avijacije), kada je postajalo nemoguće rukovoditi na dotadašnji način i svim brigadama, bataljonima i odredima, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera ...«[23]

U organizacijskom pogledu sada su se razvila tri dela i tri vrste vojnih snaga revolucije: operativne snage (brigade, divizije i korpusi), partizanski odredi i vojnopozadinski organi.

Operativne snage su bile osnovna borbena komponenta jugoslovenske revolucije i odlučujući su uticale na krajnji ishod rata. One su bile elemenat vrhovnog komandovanja, osposobljene za ofanzivno delovanje širih razmera, a takvim delovanjem je trebalo ostvariti ciljeve rata i revolucije.

Tokom operacija za oslobođenje Srbije formirane su armijske grupe, a u januaru 1945. i armije. U vojnoj strategiji NOR-a sve je više dominirala strategija uništavanja, što je podrazumevalo prihvatanje i nametanje odlučujućih sudara radi oslobođenja zemlje vlastitim snagama.

Sa formiranjem brigada, divizija i korpusa i stvaranjem NOVJ nisu ukinuti partizanski odredi. Drug Tito tada ukazuje na to da se i dalje »moraju stvarati novi i novi partizanski odredi na oslobođenoj teritoriji i u svim oblastima zemlje«, jer oni »imaju ogromne i časne zadatke, kao što su ih imali i odredi koji su se pretvorili u današnju narodnu vojsku ...«[24]

Vojnopozadinski organi — komande mesta, vojna područja i korpusne vojne oblasti — povezivali su vojnu organizaciju s organima vlasti i društveno-političkim organizacijama. Prve komande mesta pojavile su se u zapadnoj Srbiji 1941. godine, da bi se kasnije razvile po celoj Jugoslaviji.

Sem oružanih snaga, u oslobodilačkoj borbi, u raznovrsnim oblicima borbe i otpora, masovno je učestvovalo stanovništvo, što je narodnooslobodilačkom pokretu osiguravalo izuzetnu vitalnost. To je oružanim formacijama i oružanoj borbi davalo snagu i polet, ulivalo sigurnost i perspektivu. Ocenjujući razmere i značaj učešća naroda u borbi i njegov doprinos ostvarenju ciljeva NOR-a, drug Tito kaže: »Mi smo imali narod koji je davao sve što je imao, koji je dijelio i posljednji zalogaj s borcima na bojištu. Mi smo imali sjajnu omladinu i žene, borce na bojištu i u pozadini, ukoliko se kod nas može govoriti o pozadini. Mi smo imali revolucionarni elan koji nikad nije opadao već je stalno bio u porastu. Mi smo imali neiscrpni rezervoar sve novih i novih boraca iz redova naroda i zbog toga je naša revolucionarna armija brojčano i moralno stalno jačala ...«[25]

---

[23] *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 195.

[24] Isto, str. 196.

[25] Tito, *Desetogodišnjica naše Narodne armije*, Beograd, 1959, str. 213.

Digitized by Google

Titova strategija pobede

Ako bismo iz svega toga u najkraćim crtama izdvojili bitna obeležja te vojne strategije, odnosno strategije oružane borbe, koju je Tito stvorio u NOR-u, neophodno je zaključiti da se ona razvijala u tri etape.

Početna etapa nosi obeležje partizanske vojne organizacije i partizanskog oblika oružane borbe na čitavoj teritoriji, a cilj joj je preotimanje strategijske inicijative.

Druga etapa se odlikuje kombinovanim oblikom vojne organizacije (operativna, teritorijalna i vojnopozadinska komponenta) i kombinovanjem oružane borbe, oblikom ratovanja u kojem se na osoben način prožimaju frontalna i partizanska dejstva, približno istih razmera i jednakog značaja. Prerastanje partizanskog ratovanja u kombinovani oblik oružane borbe došlo je u onoj fazi NOR-a kada se znatnije promenio vojni odnos snaga u korist NOP-a, kada se samo partizanskim oblikom oružane borbe nisu mogli najuspešnije rešavati svi postojeći vojni problemi, kada je bilo potrebno brže menjanje vojno-političke slike jugoslovenskog ratišta da bi se osigurao brz razvoj NOR-a i što pre ostvarili njegovi ciljevi. »Taktika ratovanja naše narodne vojske«, pisao je drug Tito, »mora biti kombinovana sa našom dosadašnjom, partizanskom taktikom ...«[26]

Kombinovani oblik oružane borbe, uz stalno držanje potpune inicijative, omogućavao je jedinicama NOVJ da ostvaruju duboke operativno-strategijske prodore, da izvode ofanzivna dejstva na pravcima na kojima to neprijatelj nije očekivao, da zadaju krupne udare neprijatelju na saobraćajnicama i u uporištima, da napadaju na bokove i pozadinu njegovih razvijenih operativnih poredaka, da odsecaju, okružuju, a potom, silovitim udarima, i uništavaju čitave neprijateljske grupacije.

Rukovodstvo NOP-a, s Titom na čelu, uspelo je da u razdoblju od pozne jeseni 1941. do sredine 1944. godine ostvari dva krupna strategijska cilja: da osigura stalno povećavanje kvaliteta i brojčani razvoj oružanih snaga i da obezbedi da se intenzivna oružana borba vodi u svim krajevima Jugoslavije.

Strategijskom koncepcijom koja je obuhvatala stvaranje vojne organizacije sposobne da vodi po sadržini oslobodilački i revolucionarni, a po obliku opštenarodni rat, kao i izborom i kombinovanjem oblika oružane borbe koji su NOVJ osiguravali stalnu strategijsku inicijativu i nadmoć na svim područjima ratne veštine, Tito je od kraja 1941. do sredine 1944. godine uspeo da stvori polumilionsku armiju i oblikuje originalnu ratnu veštinu. Ta je vojska, zahvaljujući svojoj organizovanosti, moralno-političkom jedinstvu, svestranosti svog organizovanja i komandovanja, ratnom iskustvu i svom strategijskom rasporedu, bila sposobna da u završnim operacijama za oslobođenje zemlje pređe na na-

[26] *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 196.

Digitized by Google

čin ratovanja u kojem preovlađuje frontalni oblik oružane borbe. Time su bili stvoreni uslovi za preduzimanje operacija od strategijskog značaja čiji se cilj podudarao s političko-revolucionarnim i vojnostrategijskim ratnim ciljem — da se okupator protera iz zemlje ili da se uništi, da se vojno potpuno poraze kvislinzi i kontrarevolucionarne snage.

U trećoj, završnoj etapi su glavne oslobodilačke snage, objedinjene u krupne operativno-strategijske grupacije (armijske grupe i armije), počele primenjivati strategiju odlučujućih sudara, ali se to činilo na onom mestu, u ono vreme i na onaj način koji su njima najviše odgovarali, i oslobodili smo zemlju vlastitim snagama.

U završnoj ofanzivi JA, u proleće 1945, kada je strategijski front išao od Dunava do Jadranskog mora, naše četiri armije preduzele su krupne napadne operacije strategijskog okruženja i uništenja jake neprijateljske grupacije koja se zatekla u zemlji u završnoj etapi rata, uz istovremeno rasecanje i uništavanje neprijateljskog fronta.

Ali bez obzira na to što je u toj etapi NOVJ, odnosno JA bila snažna i relativno dobro naoružana, završne operacije se nisu odlikovale klasičnim frontalnim dejstvima, već je to bila svojevrsna kombinacija frontalnih dejstava i dejstava u neprijateljskoj pozadini. Naime, ni u završnoj etapi NOR-a nije bilo fronta u klasičnom smislu te reči, kao neprekidne linije koja razdvaja zaraćene strane. Mnoge krupne jedinice NOVJ, odnosno JA (17 divizija, 6 korpusa i 1 operativna zona) otvarale su svoje posebne frontove u samom neprijateljskom odbrambenom tkivu i razarale ga iznutra. I to je, svakako, nov kvalitet u ratnoj veštini i Titovoj strategiji pobede.

Titova strategija pobede se u svakoj od navedenih etapa razvijala skladno i jednovremeno u organizovanju oružanih snaga i načinu njihove upotrebe kao dve međusobno povezane i uslovljene funkcije opštenarodnog rata, čija su društveno-politička i vojna sadržina i suština ostale nepromenjene sve vreme rata. Upravo to čini Titovo vojno delo originalnim i autentičnim, a Titov doprinos marksističkoj teoriji o ratu i ratnoj veštini uopšte značajnim, izuzetnim. Otuda su iskustva iz NOR-a i danas, a biće i ubuduće, izvorište koncepcije opštenarodne odbrane.

Narodi i narodnosti Jugoslavije su, pod rukovodstvom druga Tita i KPJ, u narodnooslobodilačkom ratu ostvarili ono što je mnogima u svetu izgledalo nemoguće: uspostavili su novu, revolucionarnu vlast, stvorili sopstvene oružane snage i izvojevali pobedu nad bolje opremljenim i u ljudstvu znatno nadmoćnijim neprijateljem. Tito je nadahnuo narod i usmerio njegovu energiju i inicijativu, pretvorio ih je u materijalnu silu koju ništa nije moglo pobediti, bolje rečeno, koja je morala pobediti.

Digitized by Google

II

Tito — tvorac sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite

U bogatom Titovom revolucionarnom delu organizovanje svenarodnog oslobodilačkog rata, rukovođenje oružanim snagama i koncepcija opštenarodne odbrane zauzimaju jedno od najistaknutijih mesta. Jer Tito je tvorac i inspirator opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. On je istorijska iskustva iz narodnooslobodilačkog rata ugradio u temelje koncepcije opštenarodne odbrane Jugoslavije.

Ponekad se ne razume ili, čak, nastoji poreći postojanje kontinuiteta između narodnooslobodilačkog rata i današnje koncepcije opštenarodne odbrane. Titove reči o revolucionarnom kontinuitetu sadrže nedvosmislen stav kada kaže:

»Neki u inostranstvu pogrešno prikazuju koncepciju naše opštenarodne odbrane kao nešto posve novo. Mi smo, međutim, tu koncepciju formirali i razvili još u našem narodnooslobodilačkom ratu, kada smo pozvali narod u borbu za odbranu svoje nezavisnosti i slobode. U opštenarodnoj borbi protiv agresora, u kojoj su učestvovali svi naši narodi i narodnosti, radnici, seljaci i napredna inteligencija, došli su do punog izražaja visoka svijest, samoinicijativa i samoprijegor naših ljudi od najmlađih do najstarijih.

Naša današnja koncepcija opštenarodne odbrane nije ništa drugo nego dosljedna i odlučna primjena tih velikih iskustava narodnooslobodilačkog rata u našim današnjim uslovima...«[27]

Na osnovama marksističke nauke, iskustava narodnooslobodilačkog rata o vojnoj organizaciji socijalističkog društva, drug Tito je razradio koncepciju opštenarodne odbrane. »Naša je obaveza«, istakao je on u svom govoru u Centru visokih vojnih škola JNA 21. decembra 1976, prilikom promovisanja za prvog doktora vojnih nauka, »da dograđujemo i usavršavamo našu koncepciju opštenarodne odbrane«, naročito »u današnje vrijeme, u vrijeme snažnog razvoja nauke i tehnike i jačanja vojnog faktora u svijetu, kada se fizionomija rata stalno mijenja...«[28]

Jugoslavija se u celom posleratnom vremenu oštro i dosledno suprotstavljala svim pokušajima agresije, pretnji i pritisaka na svoju nezavisnost, samostalni unutrašnji razvoj i nepovredivost teritorijalne celokupnosti. Drug Tito s pravom ističe da se pokazalo nemogućim »manipulisanje Jugoslavijom, njenom teritorijom i slobodom naših naroda«[29]. To je bio rezultat našeg socijalističkog razvitka, nezavisne međunarodne pozicije, politike nesvrstavanja i izgrađenog sistema opštenarodne odbrane.

---

[27] *Govor Josipa Broza Tita*, „Vojno delo", br. 1/70.

[28] Isto, br. 1/77, str. 29.

[29] Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, u: *Deseti kongres SKJ (dokumenti)*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1974, str. 48.

Digitized by Google

Celokupni razvoj prilika u svetu, vojno-politički položaj Jugoslavije, karakteristike savremenog rata i vojne sile — sve to zahteva neprekidno jačanje opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Jer, kako kaže drug Tito u svom referatu na Desetom kongresu SKJ, »mi ne živimo van prostora i vremena, već u surovoj realnosti današnjeg svijeta... Mi moramo biti spremni da svakog odvratimo od agresije, da spremni dočekamo rat, ako do njega dođe. Zato naš sistem opštenarodne odbrane i ima dvostruku ulogu: odvraćanje od agresije i vođenje opštenarodnog odbrambenog rata ako nam bude nametnut...«[30]

Odvraćanje od agresije putem opštenarodne odbrane drug Tito vidi »u unutrašnjoj snazi« jugoslovenskog samoupravnog socijalističkog društva, u sveukupnoj odbrambenoj pripremljenosti društva, u moralno-političkom jedinstvu stanovništva, njegovoj spremnosti i organizovanosti za nepomirljivu borbu u odbrani zemlje, u čvrstom uverenju u mogućnost uspešne odbrane.

Cilj opštenarodnog odbrambenog rata za koji se jugoslovensko društvo priprema, a to je odbrana suvereniteta, teritorijalne celovitosti zemlje i zaštita njenog Ustavom utvrđenog poretka, određen je dugoročnom političkom orijentacijom SFRJ da izgrađuje samoupravne socijalističke odnose sa svim narodima i zemljama, zasnovane na načelima miroljubive aktivne koegzistencije i nesvrstavanja. O tome je na Desetom kongresu SKJ drug Tito nedvosmisleno izjavio: »Mislim da danas više nikog ne treba uvjeravati u to da smo mi dosljedni i uporni borci za mir u svijetu. Savez komunista Jugoslavije je uvijek zastupao gledište da je za razvitak socijalizma i progres čovječanstva neophodan mir. Naši narodi ne žele rat, ali mi nismo ni defetistički pacifisti... Naša nastojanja i cjelokupna aktivnost na međunarodnom i unutrašnjem planu usmjerena je protiv politike sile i rata...«[31] Otuda su opštenarodna odbrana i opštenarodni odbrambeni rat istovremeno i faktor mira i faktor suprotstavljanja sili i ratu.

U Titovoj strategiji borbe za mir među ravnopravnim narodima, za mir koji svakoj zemlji osigurava pravo na slobodu i nezavisnost — opštenarodna odbrana je jedna od najvažnijih poluga. To je zato što izražava rešenost radnih ljudi, naroda i narodnosti Jugoslavije da brane svoje revolucionarne tekovine, da odvrate mogućne agresore. Stoga je jačanje odbrane SFRJ, kojoj Tito poklanja osobitu pažnju i u koju je uložio velik deo svoje revolucionarne energije, ujedno način učvršćivanja bezbednosti zemlje i doprinošenje jačanju mira u svetu.

U svojoj strategiji opštenarodne odbrane Tito računa prevashodno na snage kojima Jugoslavija raspolaže. Oslonac na sopstvene odbrambene sposobnosti zemlje, što je imanentno samoupravnom biću i nesvrstanoj politici socijalističke Jugoslavije, ne znači, razumljivo, izolaciju od spoljnog sveta. Naprotiv, takva politika osigurava veliki ugled i uticaj naše zemlje u svetu i sti-

[30] Isto, str. 49.
[31] Isto.

Digitized by Google

canje prijatelja i saveznika. Ta strategija, razume se, podrazumeva i pomoć — materijalnu, moralnu, političku — svakoj zemlji koja se bori za svoju slobodu. Međutim, iskustvo i iz drugog svetskog rata, a i današnje, uči da je ta pomoć uvek, i po obimu i po brzini kojom se pruža, u srazmeri s odlučnošću naroda da brani vlastitu slobodu i nezavisnost. Bez te odlučnosti takva je pomoć krajnje neizvesna. Uostalom, svedoci smo činjenice da se tzv. vojna savezništva mogu prekonoć raspasti i da zemlje koje samo na njima grade odbranu svoje nezavisnosti mogu zapasti u krajnje opasne okolnosti i rizikovati da nezavisnost olako izgube. Stvarna i pouzdana savezništva počivaju na sopstvenoj snazi i na politici široke, aktivne, ravnopravne međunarodne saradnje i solidarnosti sa svima koji se bore za slobodu i društveni progres.

Oslanjanje na sopstvene mogućnosti je i izraz poverenja u sopstvenu odbranu, u spremnost radnih ljudi zemlje da brane ono što su stekli. To je sastavni i nerazdvojni deo nastojanja da se nacionalna nezavisnost zaštiti na svaki način. To je, razumljivo, u temelju koncepcije opštenarodne odbrane, inspirisane Titovim delom.

Koncepcija opštenarodne odbrane Jugoslavije ima svoje neprikosnoveno trajanje. Njena je suština u tome što su nosioci oslobodilačke borbe, odnosno odbrambene politike i prakse, i osnovna njena snaga i jemstvo uspeha — radni čovek, radnička klasa, svi narodi i narodnosti Jugoslavije. Na osnovi iskustava iz narodnooslobodilačkog rata i na osnovu svega što je postignuto u društvenom razvitku Jugoslavije, u SFRJ je dograđena koncepcija o organizovanju celog društva za odbranu. Odbrana je postala delatnost samoupravnog socijalističkog društva, neotuđivo i neprikosnoveno pravo radnog čoveka i građanina, radnih organizacija, društveno-političkih zajednica i organizacija, državnih organa i svih drugih društvenih institucija i činalaca. Svemu tome je pečat razvoja i organizovanosti dao drug Tito.

Samoupravno socijalističko društvo je odlučujući činilac od kojeg zavise društvena suština i snaga opštenarodne odbrane. U govoru na Ljubljanskom univerzitetu drug Tito je o tome rekao: »Samoupravni socijalistički društveni sistem omogućuje da udruženi proizvođači i građani organizuju odbrambene snage društva kao svoje sopstvene. To je, drugim riječima, podruštvljavanje odbrambenih poslova, angažovanje cjelokupnih odbrambenih snaga i potencijala društva... Mi moramo stalno raditi na usavršavanju sistema naše opštenarodne odbrane... i radi daljeg jačanja i proširivanja samoupravnih prava naših radnih ljudi. Jer nemoguće je zamisliti ostvarivanje samoupravnih prava našeg radnog čovjeka u oblasti ekonomskog, političkog, kulturnog i društvenog života uopšte bez ostvarivanja takvih prava u oblasti odbrane...«[32]

Za Tita je suštinska pretpostavka pobede u ratu svesno i potpuno angažovanje radnih ljudi i sveg naroda.

[32] „Vojno delo", br. 1/70, str. 6.

Digitized by Google

Polazeći od toga da je neprikosnoveno i neotuđivo pravo naroda Jugoslavije da štite i brane nezavisnost i teritorijalni integritet svoje zemlje, u Ustavu SFRJ se kao subjekti odbrane navode radni ljudi i građani, društveno-političke zajednice, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice — dakle, isti oni činioci koji su nosioci samoupravnih socijalističkih odnosa u Jugoslaviji. Time je, u stvari, otvoren proces podruštvljavanja, u kojem se nalaze i sva područja društvenog života. Stepen podruštvljavanja odbrane određen je koncepcijom i razvijenošću celokupnih odnosa u društvu, kao što, s druge strane, razvoj samoupravnih odnosa u celini zavisi i od stepena podruštvljenosti odbrane.

U svemu tome mogu se zapaziti neki bitni elementi koncepcije opštenarodne odbrane, koji su različiti po svojoj prirodi, ali su postavljeni u veoma prisan uzajamni odnos. To su: podruštvljavanje odbrambenih poslova, s jedne, i obim angažovanja odbrambenih snaga, s druge strane. Prvi je društveno-političke, a drugi vojne prirode, i u međusobnoj su uzročno-posledičnoj vezi. Tako dolazimo do neposrednog spoja društvenih i vojnih elemenata opštenarodne odbrane kao društvene i vojne koncepcije.

Koncepcija opštenarodne odbrane ima smisla samo ako je ostvaruju ravnopravni, slobodni i jedinstveni narodi. Ona podrazumeva stvarnu slobodu i ravnopravnost naroda i narodnosti u jugoslovenskom društvu i njihovu revolucionarnu opredeljenost da žive zajedno, opredeljenost koja proističe iz saznanja da je samo jugoslovenska samoupravna socijalistička zajednica nezamenljiv uslov njihove slobode i nezavisnosti.

Zato je logično zaključiti da je podruštvljavanje odbrane Jugoslavije, a to znači i njeno jačanje, u srazmeri s afirmacijom nacija i s učvršćenjem njihovih uzajamnih veza i njihovog jedinstva. Izgrađujući koncepciju na tim osnovama, Tito neprekidno naglašava i značaj jedinstva naroda i narodnosti u Jugoslaviji, i značaj nacionalne afirmacije i ravnopravnosti svakog od njih. U tom prirodnom spoju jedinstva i ravnopravnosti Tito vidi osnovnu snagu jugoslovenskog društva, a u tom sklopu i opštenarodne odbrane.

Koncepcija opštenarodne odbrane Jugoslavije i danas počiva na klasnoj osnovi. Ima, razume se, mnogo činilaca od kojih zavisi snaga odbrane SFRJ, ali je osnovni i odlučujući, kako je to Tito već u ratu isticao, taj što odbrana izražava interes radnog čoveka, radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije. U govoru na Ljubljanskom univerzitetu 1969. godine Tito je naglasio da radnička klasa organizuje opštenarodnu odbranu kao svoju sopstvenu silu i da »u daljem razvoju koncepcije opštenarodne odbrane u centru pažnje mora biti naš radni čovjek i njegovo samoupravno pravo i dužnost da aktivno učestvuje u organizovanju odbrane tekovina naše socijalističke revolucije i samoupravnog socijalističkog društva«.

Titova misao da je radnička klasa vodeća snaga odbrambenog sistema Jugoslavije jedna je od osnovnih odlika koncepcije

Digitized by Google

opštenarodne odbrane SFRJ. Svestan svog klasnog interesa, radni čovek je pouzdan branilac tekovina revolucionarne borbe. On je spreman i na najveća iskušenja i žrtve i odlučan je da istraje i savlada sve teškoće braneći te tekovine.

Socijalističko samoupravljanje je osnova opštenarodne odbrane Jugoslavije, jer ovaploćuje interese radničke klase i izraz je njene istorijske misije. Na toj revolucionarnoj tezi Tito je razradio osnovna načela odbrambene koncepcije Jugoslavije, učinivši ih delom opštih načela društvenog sistema i društvenog razvitka SFRJ.

Opštenarodna odbrana pretpostavlja raznovrsnost borbenih dejstava, pri čemu je oružana borba glavni i odlučujući vid otpora, uključuje i sve druge oblike pružanja otpora agresoru. Organizovati i idejno-politički usmeriti taj otpor može samo Savez komunista; on može osigurati to da odbrana društva postane pravo i obaveza celog društva, i naoružanog i nenaoružanog naroda, dakle, svih radnih ljudi i građana. Bez SKJ bi koncepcija opštenarodne odbrane bila samoobmana, kao što se bez njegove uloge ne mogu zamisliti ni samoupravni socijalistički razvitak, ni nezavisan položaj, niti nesvrstana pozicija SFRJ u svetu. Zato je razumljiva Titova odlučna bitka za jačanje SKJ kao avangarde radničke klase u borbi za socijalističko samoupravljanje. Jak SKJ je činilac koji osigurava izvršenje svih zadataka u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji. To se tako jasno pokazalo u narodnooslobodilačkom ratu, to je potvrdio i celokupni posleratni razvitak Jugoslavije.

Govoreći o mestu i ulozi Saveza komunista u sistemu opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, drug Tito u svom referatu na Desetom kongresu SKJ kaže: »Savez komunista u cjelini ima trajnu obavezu da dalje unapređuje sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, da čuva njihovo jedinstvo, da se suprotstavlja svim tendencijama koje slabe moralno-političku snagu i borbeno jedinstvo oružanih snaga, da među svim građanima razvija svijest da je odbrana zemlje ne samo njihova ustavna obaveza i pravo nego i pitanje časti i patriotizma svakog pojedinca...«[33]

Tom prilikom drug Tito je visoko ocenio borbenu sposobnost naših oružanih snaga rekavši: »Danas sa ponosom možemo konstatovati da su naše oružane snage vrhunski obučene, moralno-politički monolitne, savremeno organizovane, naoružane modernim naoružanjem i opremom koji su gotovo u cjelini proizvedeni u našim fabrikama...«[34]

Naše današnje oružane snage nastavljaju kontinuitet NOVJ. Tako, i danas kao i onda, osim operativnih jedinica, imamo partizanske, teritorijalne, diverzantske i druge jedinice, koje su sastavni deo odbrambenog i revolucionarnog fronta svih naših naroda i narodnosti.

---

[33] Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, cit. izd., str. 51.

[34] Isto, str. 49.

Digitized by Google

Govoreći o mestu i ulozi oružanih snaga u sistemu opštenarodne odbrane, u svom referatu na Desetom kongresu drug Tito kaže: »Jugoslovenska narodna armija je udarni dio naših oružanih snaga. Teritorijalna odbrana je njihov najmasovniji dio, a njene jedinice su organizovane, naoružane, obučene i pripremljene za dejstva na čitavoj teritoriji zemlje... To je oblik najmasovnijeg angažovanja širokih masa u borbi i otporu. Jer, punktovi organizovanog otpora moraju biti svaka fabrika, svako naselje, svaki djelić naše teritorije...«[35]

U sistemu odbrane SFRJ, gde oružane snage predstavljaju okosnicu, svaki čovjek i sve društvene strukture, društveno-političke i radne organizacije i zajednice, jednom rečju, sve ljudske i materijalne snage društva čine odbrambenu silu zemlje. Tu se fizički obim odbrambenih snaga totalizuje, obuhvata mogućnosti do kraja, a uporedo s tim narasta do najveće moguće mere i moralna moć odbrane. Titova spoznaja te zakonitosti opštenarodnog odbrambenog rata u suštini je nastavak i produbljivanje marksističke vojne teorije.

Rezolucija Desetog kongresa SKJ daje značajno mesto jačanju sistema bezbednosti i društvene samozaštite i naglašava »potrebu organizovanog i potpunijeg usmeravanja izgradnje sistema bezbednosti i društvene samozaštite...«[36] Naročiti značaj ima razvijanje društvene samozaštite, u kojoj svi radni ljudi i građani imaju pravo i obavezu da se neposredno angažuju u jačanju svih elemenata bezbednosti zemlje kao svog osnovnog društvenog interesa.

Analizirajući sadašnji vojno-politički trenutak i sumirajući dosadašnje rezultate u izgradnji opštenarodne odbrane Jugoslavije, drug Tito je u završnici svog referata u Centru visokih vojnih škola rekao: »Možemo biti sigurni u svoju budućnost. Iako međunarodni odnosi sadrže mnoge opasnosti, iako budnim okom moramo uvijek osmatrati pojave pritiska i agresivnih prijetnji, kao i razne oblike tzv. specijalnog rata, mi u našim oružanim snagama i opštenarodnoj odbrani u cjelini imamo sigurnu garanciju mira i pouzdano sredstvo za suprotstavljanje svakom nasrtaju na našu slobodu, nezavisnost i teritorijalni integritet. Ali sve to zavisi od nas samih, od naše sposobnosti da čuvamo stabilnost našeg društva, da dalje razvijamo tekovine revolucije i njegujemo ono najdragocjenije što smo postigli u oslobodilačkom ratu — bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije.«[37]

[35] Isto, str. 50.
[36] Isto, str. 270.
[37] „Vojno delo", br. 1/77, str. 32—33.

Digitized by Google

Fabijan Trgo

Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata

Titovo stvaralaštvo bilo je presudan činilac u utvrđivanju i realizaciji koncepcije narodnooslobodilačkog rata, u oblikovanju ratne vještine i organizacije oružanih snaga u svim njegovim etapama, sve do konačnog oslobođenja zemlje vlastitim snagama.

Izvori stvaralačke misli i djela Josipa Broza Tita nalaze se u dubokoj spoznaji životnih interesa radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije u njihovoj društveno-historijskoj uvjetovanosti, u Titovom pronicanju u bit suvremene epohe.

Kao nadahnuti revolucionar, Tito je uvijek bio okrenut životu, praksi kao vrhovnom kriteriju istine. Zato je on, kao vodeća ličnost Partije, i bio u stanju da izrazi svoje autentično shvaćanje revolucije, da se uzdigne iznad dogmatskih šablona Kominterne i da dolaskom na čelo KPJ pokrene proces njenog osamostaljivanja, što će je dovesti do izrastanja u politički subjekat, bez čega Partija ne bi mogla koncipirati realnu političku platformu i programske ciljeve revolucionarne borbe u godinama uoči i za vrijeme drugog svjetskog rata.

Digitized by Google

Na kojoj je osnovi Tito formirao strategijsku koncepciju o pokretanju i vođenju oružane borbe u okupiranoj Jugoslaviji?

Prije svega, podsjetio bih na poznatu činjenicu da je kurs na oružanu borbu u datim historijskim okolnostima logičan nastavak doratne politike i strategije KPJ. U čemu je bio smisao te doratne politike i strategije KPJ?

Za Tita nije bilo dilema oko stava prema fašističkoj agresiji, koju je smatrao najvećom opasnošću za nezavisnost zemlje i za pobjedu socijalističke revolucije. Pod njegovim rukovodstvom KPJ je održala antifašističku orijentaciju i u vrijeme kad je došlo do zaokreta u politici Kominterne. Smatrajući borbu protiv fašizma historijskom nužnošću, Tito je usmjerio Partiju, progresivne snage društva i cio narod na otpor agresoru i obranu zemlje, na odlučnu borbu protiv defetizma, pete kolone i izdaje. Obrana zemlje postala je bitna komponenta partijske politike, nasuprot politici režima — koji se vezao najprije za zemlje zapadnog bloka, zatim za sile osovine, da bi najzad došlo do potpisivanja pristupanja Trojnom paktu. Na osnovu Titovih ocjena, KPJ se na Petoj zemaljskoj konferenciji odlučno opredijelila »da zajedno sa svojim narodom brani nezavisnost«. Međutim, ona je obrani zemlje prišla sa stanovišta povezanosti tog pitanja s unutrašnjim problemima, tj. kao komponenti jugoslavenske revolucije. Partija je ocijenila da Kraljevina Jugoslavija nije sposobna da pruži otpor fašističkim agresorima i zato je istakla da je osnovni uvjet za jačanje obrambenih potencijala zemlje — sprovođenje dubokih društvenih promjena, odnosno rješenje nacionalnih i socijalnih suprotnosti u staroj Jugoslaviji. Razvijajući svestranu aktivnost na takvoj platformi, Partija je izrasla u nacionalnu snagu i odlučujući faktor za određivanje sudbine naroda Jugoslavije, što će biti od presudnog značaja u nastupajućim događajima (agresija i okupacija).

Sagledavajući objektivne revolucionarne procese, njihovu snagu i tendencije i polazeći od naše nacionalne stvarnosti, prvenstveno od stanja u zemlji nastalog poslije aprilskog sloma 1941, od analize uzroka tog sloma i rukovodeći se općim uvjetima koji su se stekli širenjem drugog svjetskog rata — KPJ se, s Titom na čelu, opredijelila za oružanu borbu protiv okupatora, koja će se, sazrijevanjem svih komponenti — razviti u svenarodni oslobodilački rat čiji su ciljevi bili oslobođenje zemlje i osiguranje njezinog društvenog preobražaja, što će postati jedinstven proces. Odlučnost KPJ da nastavi borbu protiv agresora izražena je još u odlukama Centralnog komiteta KPJ od 10. aprila 1941, dok je aprilski rat još bio u toku. Ta odlučnost sadržana je u čvrstom stavu Centralnog komiteta KPJ da će komunisti i radnička klasa »ustrajati do konačne pobjede, u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača«, i u stvaranju Vojnog komiteta, s Titom na čelu. Spajanje funkcije generalnog sekretara Partije s funkcijom predsjednika Vojnog komiteta izražava težište djelovanja Partije u

Digitized by Google

historijskim okolnostima kada je oružana borba postala osnovni oblik djelovanja ne samo za oslobođenje zemlje već i za ostvarenje svog historijskog cilja — socijalističkog društvenog preobražaja.

Iz Titove analize stanja u zemlji nastalog poslije okupacije — spomenimo samo neke tadašnje Titove ocjene: »surovi okupatorski režim«, masovni progoni, »još svirepije nacionalno ugnjetavanje«, »teški tereti nametnuti narodu od osvajača«, »izdajstvo bivših vladajućih krugova«, »razgolićenost zločinačke nacionalne i socijalne politike prošlih režima« i tako dalje. — Bilo je nedvojbeno da on jedinu alternativu za izlazak iz »strašne katastrofe koja je zadesila narode Jugoslavije« vidi u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tito je ocijenio da nesnosno stanje stvoreno okupacijom djeluje u pravcu »sazrijevanja revolucionarne energije masa u našoj zemlji«, što je povoljan faktor za realizaciju kursa Partije na oružanu borbu. Titova analiza uzroka rasula Kraljevine Jugoslavije (koju je dao u svom izvještaju Kominterni maja 1941) pokazuje da je taj čin rezultat permanentne krize u zemlji i da on označava krah buržoaskog sistema, što je nametalo historijsku smjenu vodećih društveno-političkih snaga. Narodi Jugoslavije, kaže Tito, izgubili su »svako povjerenje u bivše vođe buržoaskih partija«, a KPJ je u narodu stekla velike simpatije zbog svoje politike u cjelini, a posebno zbog realnog predviđanja razvoja događaja. Komunistička partija Jugoslavije nije priznala okupaciju i komadanje zemlje; ona je bila jedina politička snaga koja je poslije aprilskog sloma obuhvatila sve krajeve zemlje.

Za uspeh narodnooslobodilačkog rata od bitnog je značenja bilo postavljanje takve političke platforme oslobodilačke borbe koja će omogućiti najširu mobilizaciju ljudskih i materijalnih snaga zemlje. Političku platformu Tito je izložio na Majskom savjetovanju KPJ 1941. u Zagrebu, istakavši da je borba protiv okupatora stvar najširih narodnih slojeva i svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Time je izrazio svoje poglede na društveno-političku sadržinu borbe protiv okupatora i njegovih suradnika. To je, praktički, značilo stvaranje jedinstvenog fronta borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, što je izražavalo Titovo shvaćanje da vojni faktor u predstojećem oslobodilačkom ratu treba da postane cio narod.

Društveno-politička uvjetovanost bila je bitan činilac u oblikovanju političke platforme NOR-a. U njezinoj razradi moralo se poći do činjenice da je »povijest Jugoslavije do 1941. godine, u stvari, povijest jedne stalne nacionalne, političke i ekonomske krize«. Zbog toga je, razrađujući koncepcije narodnooslobodilačke borbe na spomenutom Majskom savjetovanju, Tito postavio kao osnovu da borba protiv okupatora mora, ujedno, biti i borba za potpuno »nacionalno i socijalno oslobođenje«. Time je izražena sinteza oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva u oslobodilačkoj borbi. Partija je, u svom djelovanju na političkoj pripremi ustanka, polazila od ocjene da će ukazivanje na mogućnosti

Digitized by Google

i putove rješavanja nagomilanih protivrječnosti jugoslavenskog društva biti presudan mobilizatorski faktor u NOR-u. I zato je Centralni komitet KPJ u aprilskom proglasu 1941, i kasnijim proglasima, kojima je pozivao sve narode na borbu protiv okupatora, otvarao jasnu perspektivu nove jugoslavenske zajednice koja se mogla temeljiti samo na novim socijalnim i ravnopravnim nacionalnim odnosima. A, kako je isticao Tito, »borba protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije«. To je pretpostavljalo proklamiranje ravnopravnosti i slobodnog razvitka svakog jugoslavenskog naroda. U tom sklopu, posebno treba istaći duboki smisao Titove politike bratstva i jedinstva, kojom on sintetizira zajedničke i posebne interese svih naroda Jugoslavije.

Da bi široke mase prihvatile narodnooslobodilački pokret i u njemu učestvovale, on je morao u svom programu sadržavati rješenja osnovnih socijalnih problema društva. Dakle, pokretanjem ustanka moralo se jasno staviti do znanja svima da nema povratka na staro, odnosno da ne može biti obnove starog društveno-političkog sistema. Sve ovo izražava Titov prilaz narodnooslobodilačkom ratu kao složenoj društvenoj pojavi na koju su djelovale sve protivrječnosti jugoslavenskog društva, a što je bio bitan činilac u oblikovanju strategije oslobodilačkog rata i revolucije.

Da bismo što reljefnije sagledali punu životvornost Titove koncepcije oslobodilačke borbe, moramo imati u vidu da je ona po svom karakteru bila sasvim drugačija od one koncepcije za borbu porobljenih naroda koju je, poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez, svojom direktivom komunističkim partijama Evrope proklamirala Kominterna, ističući da je »u sadašnjoj etapi u pitanju oslobođenje od fašističkog porobljavanja a ne socijalistička revolucija«. Takvim direktivnim stavom, kojim se potiskuju socijalno-politički zahtjevi masa i odlažu za takozvanu drugu etapu, Kominterna je objektivno onemogućavala prirodno spajanje oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva borbe porobljenih naroda. Drugim riječima, ona je zahtijevala da se borbom protiv okupatora »ne dira u stari poredak«. Kao što je poznato, na toj su osnovi Staljin i Kominterna predlagali i rukovodstvu NOP-a njegovo objedinjavanje s četničkim pokretom Draže Mihailovića.

Tito, razumije se, nije prihvatio ograničavanje ciljeva NOB-a koje je nametala Kominterna, jer bi to značilo svođenje oslobodilačkog rata na razinu ostalih pokreta otpora u Evropi (na Zapadu i Istoku), koji upravo zbog svoje koncepcije nisu mogli poprimiti razmjere i karakter općenarodnog oslobodilačkog rata i dovesti do oslobođenja vlastitim snagama i do radikalnih društvenih promjena.

Sve ovo izražava Titovo duboko poimanje historijskih uvjeta za organiziranje i vođenje oružane oslobodilačke borbe, uočavanje njenih pokretačkih snaga, na čemu je zasnovano i njegovo izvorno koncipiranje strategije oslobodilačkog rata. »Morali smo«, piše

Digitized by Google

Tito, »u narodnooslobodilačkom ratu činiti ono što je sa stanovišta klasnih vojnih doktrina bilo potpuno neshvatljivo.«

Oblik ratovanja u početnoj etapi NOR-a

Opredjeljujući se za oružanu borbu, trebalo je utvrditi polaznu osnovu u oblasti vojne strategije, odrediti pravac razvoja oslobodilačkog rata i oblike njegovog vođenja.

Ocjenjujući sve odlučujuće faktore, Tito se opredijelio za partizanski rat kao najpogodniji oblik oružane borbe u datim uvjetima, u ljeto 1941. Na to su upućivali povijesno iskustvo potlačenih naroda i vojna misao. U stvari, teško bi bilo tada i pomišljati na druge oblike vođenja oružane borbe. Međutim, u povijesnom iskustvu i u vojnoj teoriji nisu se mogla naći odgovarajuća rješenja za jugoslavenske prilike. Jer, poznato je da se partizanski rat javlja kao pogodan oblik otpora jačem osvajaču, kao pomoćni oblik borbe na okupiranom teritoriju, kao »mali rat« sa ograničenim ciljevima. Međutim, u našem, jugoslavenskom slučaju primjenom partizanskog načina borbe trebalo je pokrenuti narod na opći ustanak i stvoriti uvjete da ustanak izraste u općenarodni rat, rat do pobjede. A u vojnoj historiji takvih primjera do tada nije bilo. I upravo to razgaranje ustanka u obliku partizanskog rata i, u daljnjem procesu borbe, njegovo izrastanje u općenarodni i revolucionarni rat, i to u vrijeme kad je protivnik bio brojno i tehnički ogromno nadmoćniji, predstavlja ono novo što je u vojnu nauku unio oslobodilački rat naroda Jugoslavije, čiji je strateg bio Tito, koji rješenja nije tražio u dogmatsko-doktrinerskom pristupu i shemama o revoluciji, već u živoj stvarnosti, u složenim — jugoslavenskim uvjetima.

Titova koncepcija ratovanja pretpostavljala je odbacivanje onih tumačenja i tendencija koje su karakterizirale partizanski rat kao izraz nemoći pred tehnički i brojčano nadmoćnijim neprijateljem. Težište je, znači, bilo na tome da se razvijaju oni činioci oružane borbe koji ofanzivni duh, ustanički karakter, gerilu, uzdižu na nivo općenarodnog ustanka, koji će u daljnjem procesu postepeno izrasti u trajan svenarodni oslobodilački rat.

Koncepciju razvijanja općeg narodnog ustanka u obliku partizanskog rata Tito je, u svojstvu vrhovnog komandanta Glavnog štaba NOPOJ-a, razradio u prvom broju »Biltena« od 10. avgusta 1941, u uputstvu pod nazivom »Zadatak narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda«. Izloživši borbene zadatke odreda, Tito je istakao da oni »moraju neumorno razvijati otpor naroda dižući narodne ustanke« i »stati na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro«. Prema tome, oblik oružane borbe nije mogao biti »juriš« na osnovne pozicije okupatora ili urotički »udar u odsudnom trenutku«. Tito se opredijelio za oblik borbe kojim se jedino i moglo ostvariti njegovo osnovno strategijsko načelo oslobodilačkog rata: »stalan kurs na neprekidnu oružanu borbu i jačanje oružane sile« da bi se mogao voditi permanentan rat, bez kojeg se ne bi mogli

Digitized by Google

ostvariti postavljeni oslobodilački i revolucionarni ciljevi. U stvari, Tito je »urotičkom shvaćanju ustanka« suprotstavio »shvaćanje ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata«.

Tako postavljenom koncepcijom oružane borbe, tj. razvijanjem općeg narodnog ustanka u obliku partizanskog rata, zatim postepenim prerastanjem ustanka u općenarodni rat — glavno poprište borbe postalo je široko prostranstvo teritorija, selo, što je zahtijevalo preorijentaciju i prilagođavanje rada Partije tim novim uvjetima. Tito je odlučno zahtijevao upućivanje komunista iz gradskih centara u partizanske odrede kako bi u njima, pored ostalog, KPJ osigurala rukovodeću ulogu. Koliko je to Tito duboko spoznao, govori i sama činjenica da je on, sa Glavnim štabom NOPOJ-a i Centralnim komitetom KPJ, u septembru 1941. prešao na oslobođeni teritorij zapadne Srbije, tj. na poprište borbe. Obrazlažući ovo pomjeranje težišta djelovanja revolucionarnih snaga iz gradskih centara u 1941, Tito je rekao: »Sreća je što smo se mi odmah iz početka orijentisali na slanje ljudi van ... Seljaštvo provincija (u smislu velikog vangradskog prostora — prim. F.T.) to je bila naša linija. To je bio onaj elemenat koji može da nosi dugotrajnu borbu na svojim leđima«.

Strategijsko je pitanje bilo kada otpočeti opći narodni ustanak da bi ga narodne mase zaista i prihvatile. Odluka se morala zasnivati na procjeni niza faktora, vanjskih i unutrašnjih. Historija je potvrdila da je Titov izbor trenutka za dizanje ustanka bio baziran na dubokoj spoznaji stanja u zemlji, na antiokupatorskom raspoloženju naroda i realnoj procjeni međunarodnih uvjeta koji su omogućavali uspjeh ustanka.

Najvažnija komponenta Titove strategije NOR-a bila je oslonac na vlastite snage. Ocjenjujući da će Crvena armija biti glavni nosilac borbe protiv fašističkih sila, čime se stvaraju povoljni međunarodni uvjeti za oslobodilačku borbu porobljenih naroda Evrope, Tito je kategorički odbacio koncepciju da ne treba dizati opći ustanak, već borbu protiv okupatora voditi na razini diverzija i sabotaža, ili gerilskih grupa i komitskih družina, kako bi se time samo pomogao ratni napor SSSR-a, jer će ionako »Crvena armija donijeti vlast na tanjiru«. Nasuprot takvoj koncepciji, Centralni komitet KPJ je već u julskom pozivu na ustanak istako: »Narodi Jugoslavije, znajte da vaše oslobođenje može i mora biti izvojevano vašim sopstvenim snagama«. Ta Titova koncepcija vođenja oružane oslobodilačke borbe praktički je značila otvaranje jugoslavenskog ratišta u okviru općih napora u borbi protiv sila osovine, na kome će se — kako je Tito pisao 1941. godine — voditi borba »paralelno« sa borbom na drugim ratištima. Smisao i cilj NOB-a Tito je najsnažnije izrazio u »Biltenu« Glavnog štaba NOPOJ-a od 19. avgusta 1941. riječima: »A ko će nama donijeti slobodu ako se mi sami nećemo boriti«? To je bila jasna Titova koncepcija razvoja NOP-a kao samostalnog faktora u okviru općih napora zemalja antihitlerovske koalicije za slamanje fašizma. Time je odbačeno svođenje naše oružane borbe na pomaganje takozvanim glavnim frontovima, u očekivanju oslobođenja od velikih sila.

Digitized by Google

U tome i jeste suštinska razlika između NOB-a naroda Jugoslavije i pokreta otpora porobljenih zemalja Evrope.*

Glavni faktor u ostvarivanju ciljeva oslobodilačkog pokreta bila je oružana sila, koju je Tito smatrao osnovnom polugom »pomoću koje se rješava zadatak nacionalnog oslobođenja i svi drugi ciljevi Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije«. On je na partizanske odrede i NOV gledao kao na instrument narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Kao vrhovni komandant, Tito je, u organiziranju te oružane sile i njenom razvoju i oblikovanju njene ratne vještine, uvijek pronalazio one oblike organizacije i metode dejstvovanja koje, u određenim etapama, pružaju najveće mogućnosti za vođenje permanentnog rata. Partizanski odredi su bili početan oblik vojne organizacije. Međutim, Tito je, u suglasnosti sa stupnjem razvitka NOB-a, otvarao perspektivu organizacionog razvitka oslobodilačke armije, koja će postepeno izrasti u odlučujuću silu na jugoslavenskom ratištu.

Stupanj razvitka oružane borbe u prvim mjesecima i stečena iskustva u raznim krajevima zemlje nametali su potrebu da se sumiraju rezultati, uoče slabosti, analizira prijeđeni put u cjelini, posebno u razvitku partizanske vojske. Zato je krajem septembra 1941, pod Titovim rukovodstvom, održano Savjetovanje u Stolicama, čije su odluke bile od izuzetnog značaja za dalji razvoj i jačanje vojske, s jedinstvenom i čvrstom vojnom formacijom. Sve vojne jedinice su bile — kako je Tito pisao septembra 1941 — »pod centralnim rukovodstvom Vrhovnog štaba i CK KPJ, koji postepeno te raštrkane partizanske odrede pretvaraju u jednu oslobodilačku armiju«. Stvaranje glavnih štabova je imalo, također, krupan politički značaj i već tada bilo svojevrstan oblik nacionalne afirmacije i rješavanja nacionalnog pitanja u nas.

Na osnovu izloženih načela Titove strategije, u ustaničkoj 1941. godini pokrenuta je oružana borba širom Jugoslavije. Ona je imala karakter jedinstvenog pokreta, iako su u njoj došle do punog izražaja i sve specifičnosti koje su bile rezultat, prije svega, objektivnih okolnosti, odnosno koje su proizlazile iz političkih, društveno-ekonomskih, historijskih i drugih osobina svake zemlje, pokrajina, kraja. U jesen 1941. partizanski su odredi djelovali širom jugoslavenskog teritorija ispresijecanog slobodnim teritorijima, koji su postali baze za vođenje rata i koji su sa novom, narodnom vlašću, političkim i vojnim organizacijama poprimili karakter novog državnog i društvenog uređenja.

---

* Poređenja radi, iznosimo stav BRP/k/ o oružanoj borbi u uvjetima drugog svjetskog rata. Obrazlažući svoj stav o neprihvatanju podizanja oružanog ustanka, Centralni komitet BRK/k/ u pismu Centralnom komitetu KPJ septembra 1941. piše da „oružani ustanak i u najpovoljnijem periodu ne bi mogao da bude masovan, bio bi tako ugušen od organizovanih snaga još netaknutog policijskog i vojnog aparata bugarske države, a još lakše uz sadejstvo, prisutno u Bugarskoj, njemačke vojne sile. Prema tome, takav jedan *ustanak ne bi bio u stanju da pruži neku efikasnu pomoć borbi Crvene armije*" (*kurziv* — F. T.).

Digitized by Google

Izrastanje ustanka u općenarodni rat

Put do realiziranja koncepcije o prerastanju partizanske borbe u svenarodni rat bio je dugotrajan i težak. Iskustva iz tih oružanih borbi pokazala su da partizanski odredi, u stvari teritorijalne jedinice, ne mogu parirati okupatorskim ofanzivama, da su nedorasle za vođenje permanentnog rata. To su posebno potvrdila iskustva iz borbi u Srbiji u ljeto i jesen 1941. Ocjenjujući tadašnju situaciju u Srbiji, Tito je u jednom svom osvrtu rekao da se pokazalo »da mi ne možemo izvesti uspješne operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima«; pokazalo se, kao što je Tito rekao u jednoj drugoj prilici, »da se mora preći na stvaranje pravih vojnih jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da ratuju gdje je potrebno i gdje god im se naredi«.

Stičući u praksi iskustva koja su isključivala mogućnost zadržavanja partizanske akcije na nivou »gerile«, Tito je iznalazio organizacione oblike oružane sile i oblikovao njenu ratnu vještinu koja je mogla ustanak razvijati u svenarodni rat.

Stvaranje brigada, pokretnih operatvinih jedinica, »jezgra buduće armije«, predstavljalo je oblik vojne organizacije koji je osiguravao postepeno prerastanje oružanih snaga u oslobodilačku armiju koja će, u okviru općih napora antihitlerovske koalicije, moći ostvariti svoj konačni cilj — oslobođenje zemlje.

Međutim, ne samo organizacijom oružane sile već i načinom njenog ratovanja trebalo je osigurati da ustanak poprimi karakter trajnog, ofanzivnog rata. I u tome su bila veoma značajna Titova iskustva iz Srbije, iz ustanka u Crnoj Gori i drugdje. Ona su upozoravala da treba izbjegavati frontalne borbe, čak i po cijenu napuštanja slobodnih teritorija. Jer, Titu je bilo jasno da bi za pokret u cjelini — u početnom periodu rata — posljedice bile znatno teže u slučaju prihvatanja uporne obrane slobodnih teritorija. Insistirajući na ofanzivnim borbenim dejstvima, koja su se stvaranjem brigada mogla prenositi na izabrani pravac, Tito je istakao poznato načelo: »Svaki naš gubitak nekog teritorija mora u isto vrijeme značiti dobitak novog, još većeg i važnijeg teritorija.«

Na osnovu iskustva u vođenju oružane borbe tokom 1942. godine, sve više je kod Tita sazrijevala koncepcija o daljnjoj izgradnji oružanih snaga i usmeravanju oslobodilačkog rata. Praksa je potvrdila valjanost orijentacije na neprekidnu ofanzivu, osobito operativnih pokretnih formacija kakve su bile brigade, koje su, za razliku od partizanskih odreda, bile »odlijepljene« od teritorija i izvodile manevarska djestva, što im je omogućilo održavanje borbene inicijative, stvaranje i proširivanje slobodnih teritorija i efikasnu borbu protiv okupatora i kvislinga. U tome poseban značaj ima Titova odluka donijeta sredinom 1942. o izboru strategijskog težišta, odnosno usmjeravanju grupe proleterskih i udarnih brigada ka zapadnoj Bosni, što je poprimilo karakter višemjesečne ofanzive ovih brigada i omogućilo stvaranje velikog slobodnog teritorija — »Titove države« — na kojem je održana

Digitized by Google

i Osnivačka skupština AVNOJ-a (u Bihaću) i odakle je Tito rukovodio NOR-om.

U slijedećoj etapi NOR-a u 1943 (između Prvog i drugog zasjedanje, »kad je oslobođen veći dio naše teritorije pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera«, formira Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, u čijem se sastavu nalaze divizije i korpusi. Formiranjem krupnih jedinica — divizija i korpusa — ostvarena je Titova vizija o razvoju oslobodilačke armije. Nastanak NOV-a predstavlja najsnažniji izraz ostvarenja strategijskih ciljeva NOP-a, koji je bitno djelovao na jačanje uloge jugoslavenskog ratišta u općim naporima snaga antihitlerovske koalicije. Spomenimo samo da je ono za fašističku Italiju bilo tada najveće ratište: na njemu je bilo angažirano 22,5 talijanske divizije. Takvim izrastanjem oružanih snaga NOP-a bilo je moguće povezati bitku za definitivan prijelom vojno-političke situacije u Jugoslaviji. U suštini, stvaranje NOV-a označavalo je početak bitke za strategijsku prekretnicu na jugoslavenskom ratištu. Tito je ocijenio stvaranje NOV-a kao »najveći uspjeh ustanka u zemljama Jugoslavije«. S takvom oružanom silom kao što je bila NOVJ Vrhovni komandant je mogao primijeniti kvalitativno nove strategijske postupke. Jedan od njih je stvaranje široke osnovice u zapadnoj i centralnoj Bosni i srednjoj Dalmaciji sa koje je trebalo osigurati povoljne uvjete za prodor u istočnu Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru, razbiti tamo kolaboracionističke snage i stvoriti uporišta NOP-a, a zatim prenijeti dejstva dalje u Srbiju i Makedoniju. U međuvremenu, upravo zbog krupnijih promjena u procjeni značaja jugoslavenskog ratišta od strane njemačke Vrhovne komande, poduzete su takozvane zimske operacije (20. januar 1943) protiv »Titove države«.

U slijedećoj etapi NOR-a u 1943 (između Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a) ostvarena je strategijska prekretnica na jugoslavenskom ratištu. Oslobodilački pokret je izrastao u snažnu organiziranu političku i vojnu snagu koja je, uporedo sa prelaskom strategijske inicijative u ruke sila antihitlerovske koalicije, otvarala jasnu i sigurnu perspektivu pobjede. U prvoj polovici te godine odigrale su se dvije najdramatičnije bitke u jugoslavenskom oslobodilačkom ratu: na Neretvi i na Sutjesci. U tim bitkama, pod neposrednim Titovim rukovodstvom, Narodnooslobodilačka vojska je izdržala najveća iskušenja i potvrdila vrijednost svoje organizacije i ratne vještine i, iznad svega, visoku političku svijest i borbeni moral. Da bi se izborila za prekretnicu na jugoslavenskom ratištu, NOVJ je morala prihvatiti te odsudne bitke. Nov kvalitet u njenoj strategiji bio je taj što ona više nije prihvatala koncepciju uzmicanja pred neprijateljskim ofanzivama, jer ju je to moglo dovesti u podređen položaj. Ovakvim postupkom, to jest primanjem odsudnih bitaka, NOVJ, koja je u 1943. brojala 300.000 boraca, izborila se za značajnog činioca antihitlerovske koalicije na balkanskom prostoru, ravnopravnog partnera savezničkim armijama.

Digitized by Google

đenje oružane borbe u uvjetima okupacije zemlje od strane brojčano jačih i tehnički opremljenijih armija. Takvo razvijanje i vođenje općenarodnog rata uzdiže Josipa Broza Tita među najveće vojskovođe drugog svjetskog rata. On je svojim teorijskim stvaralaštvom i praktičkim djelovanjem obogatio vojnu misao i ratna iskustva novim saznanjima. Titovo vojno djelo je eklatantan primjer snažnog prožimanja ideja i životne prakse, oživotvorenje misli klasika marksizma u revolucionarnoj djelatnosti KPJ; ono prevazilazi vremenske koordinate u kojima je nastalo i, po svom karakteru i misaonom sadržaju, ulazi u riznicu suvremene marksističke misli o oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima. Titova misao, po svojoj djelotvornosti, širini i dubini procesa koje je pokrenula i pokreće, uzdiže se do historijskog totaliteta.

Iskustva niza oslobodilačkih i revolucionarnih ratova vođenih nakon drugog svjetskog rata (Alžir, Vijetnam, Kampučija) potvrdila su univerzalnu vrijednost Titove strategije oslobodilačkog rata.

Digitized by Google

Radoslav Ratković

Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu

Revolucionarna zbivanja u Jugoslaviji, od oružane borbe do savremenosti, pružaju veoma snažnu potvrdu osnovanosti marksističkog stanovišta o bitnoj povezanosti revolucionarne prakse i revolucionarne teorije. Činjenice istorijskog kretanja pokazuju kako su se revolucionarna misao i praktična akcija uzajamno uslovljavale i podsticale u razvitku, kako se ideja pretvarala u materijalnu snagu i stvarnost društvenih odnosa i kako je ta nova izvojevana društvena stvarnost postajala oslonac za dalje razvijanje napredne misli.

Takođe taj razvitak je istakao nezamenljivu ulogu organizovane avangarde radničke klase, kao svojevrsnog posrednika u procesu uzajamnog prožimanja revolucionarne misli i stvarnosti društvenog kretanja.

Kada u ovoj godini obeležavamo četiri decenije od dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije i sa tim događajem neodvojivo povezano njeno osposobljavanje za uspješno ostvarivanje uloge revolucionarne socijalističke avangarde, kada se osvrćemo na rezultate od tada pređenog puta, važno je da u tom kontekstu sagledamo i dimenziju revolucionarne teorij-

Digitized by Google

ske misli. Jer, kao što je Titovo delo neraskidivo povezano s revolucionarnim kretanjem našeg društva, tako je s njim neodvojivo povezan i razvoj teorijske misli svesnih socijalističkih snaga koje su to kretanje predvodile i usmeravale.

Razumljivo je da će u okviru ovog napisa biti moguće samo uopšteno i fragmentarno naznačiti neke momente koji izražavaju jedinstvo prakse i teorije u Titovom revolucionarnom delu.

I

Titov dolazak na čelo Komunističke partije Jugoslavije pre četiri decenije obeležen je ne samo njenim organizacionim sređivanjem i razvijanjem njene akcione sposobnosti. Zajedno s tim, kao bitni sastavni deo toga procesa unutrašnjeg snaženja Partije i njenog osposobljavanja za ulogu stvarnog predvodnika radničke klase i radnih masa grada i sela u borbi za njihove tekuće, kao i za njihove dugoročne interese, ostvarivao se i idejni preobražaj, nastupao je — kako su to mnogi rekli — »novi duh« u Partiji.

Polazeći od marksističko-lenjinističkog stanovišta da je bitno svojstvo avangardne proleterske partije njeno idejno-teorijsko prednjačenje, Tito je u svojoj borbi za osposobljavanje KPJ za ulogu revolucionarne avangarde toj idejno-teorijskoj dimenziji njene strukture i delovanja poklanjao izuzetnu pažnju.

U nastojanju da marksističku teoriju učini sastavnim delom bića Partije ističu se dva Titova polazna stava koja će ostati trajno prisutna opredeljenja tokom narednih decenija. To su, prvo, shvatanje marksizma kao žive stvaralačke misli, duboko suprotne dogmatizmu i, drugo, insistiranje na stalnom povezivanju marksističke teorije i praktične društvene akcije, na stvarnom tretiranju marksizma kao rukovodstva za akciju, kao osnove strategije i taktike Partije i, istovremeno, načina razvoja marksističke teorije i njene odbrane od sektaškog okoštavanja i revizionističkog izopačavanja.

Kao ilustraciju Titovog shvatanja marksističke teorije i njenog odnosa prema društvenoj praksi navešćemo ovde jedno mesto u kome je to shvatanje u kondenzovanom obliku izraženo u svojim bitnim aspektima:

»Ta uspešna realizacija marksističke nauke u našoj praksi omogućava nam i uspješnu borbu protiv revizionizma u toj nauci... Mi smo se na praksi u svojoj zemlji ubijedili kako snažno i duboko osvjetljava ta nauka i najzamršenija pitanja: ko želi i ko je sposoban da shvati i da razumije njen duh — tome nisu potrebni nikakvi drugi autoriteti, nikakvi tutori, nikakvi surogati marksističke nauke koji ga mogu samo skrenuti s pravilnog socijalističkog puta na put revizionizma.

Kod Marksa, Engelsa i Lenjina nalaze se uglavnom odgovori na sva principijelna pitanja, a razradu i primjenu tih principa u svakoj zemlji posebno mogu vršiti samo oni koji su izrasli iz dotične zemlje, koji poznaju probleme svoje zemlje, koji

Digitized by Google

poznaju njenu historiju, njene običaje, njene slabosti i pozitivne strane, koji mogu budno pratiti sve pojave na licu mjesta, ali koji u isto vrijeme poznaju marksističku nauku, to jest — shvataju njen nuh i umješno rukuju njome i sprovode je u praksi.«*

Polazeći od shvatanja marksizma kao idejne osnove praktičnog delovanja Partije, borba za konsolidovanje KPJ, za prevazilaženje frakcijske borbe i njeno akciono jedinstvo, koja je s dolaskom druga Tita na čelo Partije odlučno povedena — bila je istovremeno borba za idejno jedinstvo u Partiji.

Titovom inicijativom u KPJ i SKOJ-u razvijena je snažna akcija raznovrsnih oblika idejno-teorijskog osposobljavanja kadrova, kao uslov da Partija bude avangardna snaga radničke klase i da svoju avangardnu ulogu ostvaruje sposobnošću da za svoje ideje i ciljeve pridobija radne ljude i vrši uticaj na društvene tokove.

Pored ovog partijskog idejno-teorijskog delovanja usmerenog da obuhvati celinu organizovanog članstva, posebna pažnja je poklonjena stvaralačkom radu u oblasti teorije: obradi ovih kretanja u društvenom životu (u ekonomiji, klasnim odnosima, političkom životu, svetskim odnosima, nauci, kulturi) gde se javljaju nove pojave koje treba istražiti i objasniti i prema njima se, na osnovu toga, praktično opredeliti. Za taj rad bilo je neophodno sakupiti i pokrenuti stvaralačke snage društva. Partija je veoma uspešno obavila taj zadatak. To se izrazilo u stvaralaštvu, koje se, uprkos smetnji, pritisaka reakcionarnih vlasti, materijalnih i drugih teškoća, srazmerno široko razvilo u časopisima, knjigama, preko predavanja i drugih raznovrsnih oblika, obuhvatajući široki spektar problema nauke, kulture, umetnosti.

Taj razvoj misaonog stvaralaštva u neposredno predratnim godinama, koji je Partija inspirisala i usmeravala, bio je od značaja ne samo za afirmisanje revolucionarnog socijalizma kao najznačajnije duhovne snage celokupnog društva, već i kao uslov i način teorijske pripreme razrade partijske strategije, koja uzima u obzir nove činjenice društvenog života. Bez tog teorijskog stvaralaštva i njegovog uključenja u život i delovanje Partije, ona ne bi bila osposobljena da iznađe odgovore na nove istorijske situacije. Pred njima se našao radnički pokret Jugoslavije.

II

Pod Titovim rukovodstvom, organizaciono sređena, kadrovski ojačana, sa već značajnim dostignućima u praktičnim društvenim akcijama i na području razvijanja, primene i širenja marksističke misli, Komunistička partija Jugoslavije bila je osposobljena da, kao avangarda radničke klase, postane vodeća snaga svih radnih ljudi, naroda i narodnosti u epohi koja počinje sa 1941. godinom.

* Govor održan 26. juna 1950. u Narodnoj skupštini FNRJ, povodom predloga Osnovnog zakona o upravljanju privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.

Digitized by Google

Među istorijskim dostignućima, ostvarenim u Jugoslaviji tokom decenija borbe za socijalizam i njegovu izgradnju, ističu se dva osnovna, sa kojima se vezuju brojni rezultati razvoja društvene stvarnosti i društvene misli i u kojima se rezimiraju dve etape borbe. To su:

— prvo, socijalistička revolucija u specifičnoj formi narodnooslobodilačkog rata. Centralne tačke ovog ostvarenja jesu rešenje pitanja vlasti, nacionalnog pitanja i »eksproprijacija eksproprijatora«, čime su osvojene pretpostavke za socijalistički razvitak, otvoren put u socijalizam;

— drugo, uspostavljanje socijalističkih društvenih odnosa u bazičnoj oblasti društva u oblicima samoupravljanja, njihovo proširenje na druga područja društvenog rada i života i povezivanje u jedinstven sistem socijalističkog samoupravljanja.

Oba ostvarenja su tekovina za savremenu istorijsku epohu, za društveni progres i progres socijalizma u njoj.

Prvo je prethodnik čitavog niza revolucija koje su se odigrale poslednjih decenija, a za čiju je sadržinu karakteristično spajanje toka borbe za oslobođenje i borbe za socijalni preobražaj.

Drugo je prodor u novi istorijski prostor, s one strane prelaznih oblika etatističkog socijalizma, u asocijaciju slobodnih proizvođača, ljudsku zajednicu, izraslu na podlozi oslobođenog udruženog rada.

Spoj narodnooslobodilačke borbe sa borbom za progresivne društvene preobražaje znači otkrivanje i proveravanje u praksi novog puta ka socijalizmu, i to puta koji je u uslovima date epohe najadekvatniji za veliki broj zemalja i naroda. On otvara mogućnosti za uključenje u revolucionarno kretanje različitih društvenih snaga i težnji, njihovo ujedinjavanje u zajedničkoj borbi izraženo u novim, originalnim institucionalnim oblicima vlasti i političkog organizovanja. Otuda je taj put u raznim varijantama, posle njegove provere u Jugoslaviji, bio tako široko i uspešno primenjivan tokom poslednjih decenija.

Ovde je vredno podsetiti kako je drug Tito, neposredno posle pobedonosnog okončanja narodnooslobodilačke borbe, u okviru koje su istovremeno izvojevane revolucionarne socijalističke promene u strukturi vlasti i svojine, u čuvenom članku »U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije«, objavljenom u prvom broju tadašnjeg teorijskog časopisa KPJ »Komunist« (oktobar 1946), ukazao na karakteristike tog novog oblika socijalističke revolucije i puta u socijalizam.

Dva veoma bitna svojstva toga puta revolucionarnog preobražaja — (1) povezivanje tokova borbe za nacionalno oslobođenje sa tokovima socijalističkog društvenog kretanja i (2) širinu fronta revolucionarnih snaga, sa originalnim oblicima njegovog organizacionog izražavanja — drug Tito objašnjava na sledeći način:

»Kako to da su tako široke mase naroda, bez obzira na partijsku, nacionalnu i vjersku pripadnost bile a i danas su jedin-

Digitized by Google

tvene protiv domaće reakcije?... *To je zbog toga što je kod širokih narodnih masa Jugoslavije bila visoko razvijena pozitivna nacionalna svijest* (*kurziv* Titov); to je zbog toga što su široke narodne mase u Jugoslaviji bile i jesu rodoljubive, slobodoljubive i progresivne — one su brzo shvatile svu ozbiljnost historijskih zbivanja; to je zbog toga što su se naši narodi uvjerili na djelu u reakcionarnost domaće reakcije, bez obzira kojoj bi nacionalnosti ona pripadala; to je zbog toga što su se narodne mase uvjerile na djelu da izdaja domaće reakcije nije imala samo karakter borbe protiv komunista, kako su obično tvrdili ti izdajnici, već da je ta izdaja imala karakter borbe protiv čitavog naroda...«

I dalje:

»U toku narodnooslobodilačke borbe bilo je iskovano nesalomljivo jedinstvo naroda, koje je nazvano Narodnim frontom. To je ne samo savez radnika i seljaka, to je nešto više. To je savez svih rodoljuba, svih progresivnih ljudi naše zemlje, svih onih koji su krenuli novim putem za izgradnju i učvršćenje nove Jugoslavije. To jeste i treba da ostane savez radnog naroda: radnika, seljaka, narodne inteligencije i ostalih radnih građana naše zemlje. Bilo bi nepravilno i štetno sužavati taj savez, koji predstavlja snažan temelj naše mlade Republike.«

Ovaj Titov članak i mnogi drugi njegovi tekstovi nastali pre i posle njega, koji predstavljaju obradu specifičnosti revolucije u Jugoslaviji, veoma snažno izražavaju ono što je kod njega za odnos prema teorijskoj misli karakteristično: tesno povezivanje teorije i revolucionarne prakse, smisao i smelost za prihvatanje novog, odlučnost u odbacivanju dogmatizma i sektaštva.

Takvo shvatanje marksističke teorije i njene uloge u revolucionarnoj društvenoj praksi, koja otvara puteve u novo, u neispitane puteve istorijskog progresa, bilo je utoliko neophodnije kada je trebalo iznaći rešenja za izlaz iz prvobitnih socijalističkih oblika, teško opterećenih odnosima starog društva iz čije je utrobe tek izašlo, u istorijske prostore razvijenijih socijalističkih odnosa.

Stvaraoci marksizma, Marks i Engels, nisu se bavili problemima budućeg društva ukoliko u društvenoj stvarnosti nisu bili stvoreni elementi koji su pružali osnov za naučnu prognozu. Na osnovu svojih otkrića suštinskih odredaba društva i čoveka, opštih zakonitosti istorijskog kretanja, posebno otkrića strukture, protivrečnosti i tendencija razvoja kapitalizma, oni su ukazali na komunizam kao na realno moguću višu epohu razvoja društvenih odnosa, ljudske slobode i stvaralaštva. Oni su, takođe, istakli da su u društvenoj stvarnosti dati uslovi i snage koji komunizam čine ostvarljivim, ako se društvena praksa usmeri ka tom cilju, rešavajući u svakoj uzastopnoj etapi kretanja niz složenih zadataka.

Međutim, o ovim zadacima i problemima različite vrste, privrednim, političkim, kulturnim, na raznim stupnjevima borbe za

Digitized by Google

komunizam, moglo se osnovano govoriti onda i onoliko kada su se i koliko oni ispoljili u društvenoj praksi i sazreli za rešavanje. Tako su, na primer, konkretni problemi puta do vlasti (analiza uslovâ i oblikâ organizovanja snaga za taj zadatak, načina njihove upotrebe, strategije i taktike) dominirali u jednoj fazi borbe čitavog radničkog pokreta. Za pokrete koji su taj zadatak rešili postavilo se kao osnovno, s jedne strane, učvršćenje osvojene vlasti, određivanje njenog karaktera i funkcija u izgradnji socijalističkog društva i, s druge strane, organizovanje upravljanja sredstvima za proizvodnju, eksproprisanim od posedničke klase, i plansko usmeravanje celokupne privrede. Tome sleduju dalji zadaci: ukidanje korena otuđenja rada i proizvoda rada, uspostavljanje neposredne veze između proizvođača i uslova rada, stvaranje socijalističkih produkcionih odnosa kao baze slobodne ljudske zajednice, kao uslova ljudske emancipacije, uz odgovarajuća rešenja u oblasti društvene nadgradnje. Od uspeha u rešavanju tih zadataka zavisi privlačna snaga socijalizma. Socijalizam mora u praksi da pokaže ostvarljivost svojih ideja vodilja, ciljeva koje je proklamovao, svestranu nadmoć i prednost društvenog sistema u kome su njegove ideje materijalizovane. Ta stvarnost novog, socijalističkog društva je uzor pokretima koji su još na prethodnim stupnjevima borbe, ona ih nadahnjuje da istraju, daje opipljive argumente njihovoj akciji i uticaju u masama. Ali taj uzor je mogao da bude stvoren samo društvenom akcijom vođenom teorijskom mišlju, sposobnom da projektuje odnose i oblike društva kojih još nije bilo.

Teorijska delatnost jugoslovenskih komunista dala je značajne doprinose obradi ovih pitanja sudbonosnih za dalje socijalističko kretanje. Oni se grupišu oko samoupravljanja, predstavljajući različite aspekte njegove problematike, uslova i načina njegovog konstituisanja, usavršavanja i razvoja. Pošto je samoupravljanje totalni društveni fenomen — društveni i produkcioni odnos; pravna norma; institucionalni i politički oblik; vezivno tkivo celokupnog života i rada zajednice, njenog organizovanja u jedinstven ssitem odnosa slobodnog udruženog rada i stvaranja; ideja i teorija; pravilo ponašanja u međuljudskim odnosima — to je i njegovo pripremanje i izgrađivanje išlo po različitim linijama teorijsko-naučnog rada.

Na dva područja ove kompleksne problematike jugoslovenska teorijska misao bila je naročito delatna i plodna: na području obrade društveno-ekonomskih samoupravnih odnosa, čija je afirmacija način i uslov ukidanja ostataka najamnog rada i dezalijenacije u bazičnoj sferi društva i, drugo, na području političke organizacije društva, gde je razvijanje samoupravljanja i neposredne demokratije način i uslov odumiranja države kao osamostaljene društvene sile, put prevazilaženja političkog otuđenja i pretvaranja vladavine »u ime« proizvođača i građana u njihovo neposredno odlučivanje o društvenim poslovima.

Digitized by Google

III

Oba velika ostvarenja revolucionarnog društvenog razvoja u Jugoslaviji — socijalistička revolucija u specifičnoj formi narodnooslobodilačkog rata i izgradnja samoupravljanja — istovremeno su doprinos i stvarnom progresu socijalizma i njegovoj teorijskoj misli. Oba procesa su izraz revolucionarne društvene prakse u kojoj je sadržano i »saznavanje« i »menjanje«, tj. saznavanje, otkrivanje u postojećem novog mogućeg i adekvatna akcija na ostvarenju tog mogućeg, na izmeni postojećeg.

Uključena u društvenu akciju kao sredstvo saznanja i orijentacije, marksistička misao je u Jugoslaviji postala sastavni deo stvarnog revolucionarnog kretanja.

Ovaj proces i njegovi rezultati ne bi bili mogući bez avangardne partije radničke klase sposobne da odigra ulogu posrednika između marksističke teorije i stvarnog kretanja, da ostvari spoj teorije i pokreta, naučne svesti i stihijskih naprednih težnji masa. Partija radničke klase naroda Jugoslavije bila je osposobljena da odigra tu ulogu zato što je marksistička teorija postala integralni deo njene strukture, zato što je spoj stvarnosti i teorije ostvaren unutar nje same. Naučni socijalizam je postao jedna strana njenog bića pored drugih njegovih strana — članstva, organizacionog sistema i političke akcije. Tako marksistička teorija nije bila nešto spoljašnje Komunističkoj partiji Jugoslavije, ukras ili naučni sistem koji ima samostalnu egzistenciju i razvoj, prema kome Partija deklariše svoju odanost.

Samo zahvaljujući tome što je revolucionarna teorija bila inherentna strana Partije, mogla je Partija da bude predvodnička snaga akcije masa, da osmišljava i usmerava njihove stihijne težnje ka tačno sagledavanim i jasno određenim ciljevima. To ne bi mogla da učini organizacija bez revolucionarne teorije. To ne bi mogla da učini organizacija koja stvara program od slučaja do slučaja, prema prilikama, trenutnoj konjunkturi i popularnosti raznih težnji i shvatanja, i koja je takav prakticizam, u ime celishodnosti, realističnosti, demokratizma ili bilo čega drugog, podigla na nivo principa. Ali, isto tako to ne bi mogla postići ni partija koja se poziva na marksizam tretiran i shvaćen kao naučni sistem koji postoji nezavisno od empirijskih uslova i praktične akcije pokreta koji u njima deluje, marksizam koji nije uključen u tok akcije, već koji podvodi njene rezultate pod kategorije formirane na bazi uopštavanja ranije i drukčije prakse.

Povezujući teoriju i stvarnost u samoj sebi i u svojoj društvenoj akciji, Partija radničke klase Jugoslavije je u toku četiri decenije pod Titovim rukovodstvom uspešno prevazilazila opasnosti slepog prakticizma i dogmatskog shvatanja i primene marksizma, koji su donedavno preovlađivali u velikim delovima međunarodnog radničkog pokreta, a i sada su još dosta široko rasprostranjeni.

Kada konstatujemo i ističemo tu činjenicu prevazilaženja tendencija bezidejnog prakticizma i dogmatizma u Partiji jugoslo-

Digitized by Google

venskih komunista, onda imamo u vidu osnovni odnos i tok koji se, naravno, probijao kao dominantan kroz borbu, savlađujući otpore, uz povremena kolebanja, pobeđujući uvek u konačnom ishodu.

Ma koliko bili katkad jaki pritisci prakticizma, tendencija za napuštanjem marksističke ideološko-teorijske određenosti Partije, za prihvatanjem ideološkog liberalizma, s jedne strane, i dogmatskog shvatanja marksizma kao sistema osamostaljenog od žive empirije i prakse, pomoću koga se ona samo tumači i ocenjuje, s druge strane — sa ovim tendencijama se konačno u Partiji uspešno izlazilo na kraj. Ona je uvek uspevala da sačuva karakter revolucionarne avangarde sa stvaralačkim marksizmom kao svojim unutrašnjim ideološko-teorijskim određenjima.

Digitized by Google

Jovan Raičević

Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje

U Titovom revolucionarnom delu i misli jedno od najznačajnijih mesta pripada borbi za nacionalnu emancipaciju naroda, bilo da je reč o radničkom i komunističkom pokretu u Jugoslaviji, u kome učestvuje više od šest i po decenija, bilo o savremenim revolucionarnim svetskim procesima, u kojima on nije samo angažovani državnik i mislilac već i sinonim svih onih herojskih i humanih težnji ljudi i naroda izraženih u borbi za nacionalnu egzistenciju, slobodu i nezavisnost, mir i socijalizam. Kao komunist i marksist, posebno kao vođa autentične socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito je, sa njemu svojstvenim smislom i talentom za kritičku preradu istorijskih procesa i tokova i za misaonu sintezu čije je ishodište uvek bila i jeste revolucionarna praksa, duboko razumevao i kontinuirano dijalektički povezivao radničkoklasnu s nacionalnom komponentom ukupnog društvenog razvitka u savremenoj epohi. Posle Lenjina, teško da je u XX veku ijedan revolucionar i mislilac kao Tito tako svestrano shvatio ogromno značenje nacije i nacionalnog pitanja u

Digitized by Google

velikoj epohi prelaska od kapitalizma ka socijalizmu. I ne samo što je to shvatio nego se — polazeći od Marksovih, Engelsovih Lenjinovih teorijskih saznanja i relativno kratkotrajne elementarne prakse u oktobarskoj revoluciji i nakon nje — i dosledno zahvaljujući istorijskim uslovima, borio za nacionalnu ravnopravnost u sopstvenom radničkom i komunističkom pokretu i u međunarodnim razmerama tog istog pokreta, kao i u odnosima savremenog sveta uopšte. Do tog Titovog saznanja vodio je dugi i težak put.

Stavovi Kominterne o razbijanju Jugoslavije i o dve faze revolucije i njihove implikacije na nacionalno pitanje

Prostor ne dopušta da se hronološki izlože različiti stavovi Komunističke partije Jugoslavije o nacionalnom pitanju još od njenog osnivanja, razna lutanja i nenaučni pristupi, zatim njihova evolucija, sukob partijske »desnice« i »levice« o tome, mešanje Kominterne, Staljinova polemika sa Semićem (Simom Markovićem) itd. Ovde se ograničavamo samo na dva stava Kominterne: o razbijanju Jugoslavije kao novostvorene državne zajednice i o takozvane dve faze revolucije u balkanskim i podunavskim zemljama, jer su oni značajni i za odnos KPJ i Kominterne i za Titovu kritiku tih odnosa i za izgrađivanje njegovih vlastitih pogleda na nacionalno pitanje u celini.

Ne ulazeći u ranije rasprave o nacionalnom pitanju, valja istaći da je Kominterna i na svom Petom i na svom Šestom kongresu uporno ponavljala svoje već pomenute stavove. U takvoj atmosferi i pod opterećenjem takvih ocena Kominterne održao se i Četvrti kongres KPJ (novembra 1928), koji je zahtevao od jugoslovenskih komunista da se bore za razbijanje državnog integriteta Kraljevine SHS, odnosno tek tada je i zvanično u rukovodstvu KPJ usvojen raniji stav Kominterne o razbijanju i raspar-čavanju Jugoslavije na nezavisne države. Takav stav je obrazlagan i novom strategijom KPJ o dve faze revolucije na teritoriji jugoslovenske državne zajednice, koji je takođe bio nametnut od Kominterne. Prvu fazu trebalo je da predstavlja buduća buržoasko-demokratska revolucija u kojoj će glavnu reč imati nacionalni seljački pokret u savezništvu s proletarijatom. U toj fazi bi došlo do dezintegracije jugoslovenske države, a u njoj bi trebalo da se reši i nacionalno pitanje jugoslovenskih naroda, ali u sklopu buržoasko-demokratske revolucije u balkanskim zemljama u celini. Druga faza revolucije ne bi imala zadatak da rešava nacionalno pitanje, jer to — kako je prihvatilo vođstvo KPJ — i nije njena stvar. Ta druga faza se izjednačavala sa »čistom« proleterskom revolucijom, koja bi se — oslobođena »nacionalnog balasta« — mogla posvetiti radikalnim klasnim promenama u društvu.

Teze o dvema fazama revolucije u Jugoslaviji i na Balkanu pokazale su se ne samo kao taktička nego i kao krupna strate-

Digitized by Google

ka greška, koju će budući događaji i u Jugoslaviji i u Evropi brzo potvrditi. Strogo odvajanje nacionalne komponente od ekonomsko-socijalne komponente klasne borbe jugoslovenskog proletarijata, njihovo suprotstavljanje i izolovano tretiranje — odnosno vezivanje prve za buduću buržoasko-demokratsku, a druge za »čistu« proletersku revoluciju — značili su napuštanje marksističkog shvatanja o dijalektičkom jedinstvu klasne i nacionalne komponente revolucije. A takvi promašaji u strategiji nisu mogli i da se ne reflektuju i na taktiku, odnosno da ne izazovu i čitav niz pogrešnih taktičkih poteza i procena (kidanje veza sa seljaštvom i njihovo prepuštanje građanskim strankama, poziv na oružani ustanak 1929. godine, kada za to nisu postojali objektivni uslovi itd.).

Pogrešne teze o dvema fazama revolucije i o razbijanju jugoslovenske državne zajednice na posebne i nezavisne nacionalne države, koje bi ubrzo postale plen onih imperijalističkih sila koje su imale teritorijalne pretenzije prema jugoslovenskim zemljama dovele, svakako, do njihovog novog i verovatno još drastičnijeg nacionalnog porobljavanja — više su bile rezultat nametanja od strane Izvršnog komiteta Kominterne nego plod sopstvenog saznanja jugoslovenskih komunista o stvarnim socijalnim i nacionalnim uslovima u kojima su delovali. Ali KPJ, kao jedna od sekcija Kominterne, bila je dužna da se disciplinovano i bespogovorno odnosi prema svakom stavu tog rukovodećeg centra. Ti odnosi su se često i menjali, pa verovatno stoga još nisu do kraja ni sagledani ni kompleksno proučeni.

»Iako je pružila podršku«, kaže Tito, »pozitivnom stavu u pogledu priznanja višenacionalnog sastava Jugoslavije, Kominterna je svojom intervencijom pojačala lutanja u praktičnom djelovanju KPJ. To je naročito bio slučaj sa prihvatanjem stava o nužnosti razbijanja Jugoslavije, koja je, po tom shvatanju, bila samo neka vještačka tvorevina stvorena versajskim ugovorom. Kominterna je imala udjela u zauzimanju i neki drugih političkih stavova koji nisu uvijek proizlazili iz analize stvarnosti i specifične situacije u Jugoslaviji, već iz različitih ocjena u vrhovima Kominterne, koje su se uz to i često mijenjale, o stanju u našoj zemlji i uopšte u svijetu.«[1]

Istorijska je činjenica da se rukovodstvo KPJ prvi put duboko podvojilo upravo u raspravama o nacionalnom pitanju, a na tom istom pitanju došlo je i u prve sukobe s Kominternom. Sa sadašnje vremenske distance i uz konsultaciju mnogih dokumenata o razvoju Komunističke partije Jugoslavije između dva rata (koje ovde nećemo hronološki redati, već ćemo pokušati da ih uopštimo), s pravom se može postaviti pitanje: kako je i zbog čega došlo do toga? Jesu li zaista bili u pitanju teorijski promašaji, stvarno nepoznavanje marksističke teorije nacije i nacionalnog pitanja, ili pak nešto drugo?

[1] *Deveti kongres SKJ*, „Kultura", Beograd, 1969, str. 18.

Digitized by Google

Mnogi istorijski izvori ukazuju na to da marksistička teorijska misao o naciji u to vreme nije bila baš dovoljno ovladala glavama pojedinih rukovodećih kadrova u nacionalnim komunističkim partijama, pa ni u Kominterni, ali je, po našem mišljenju, presudnije bilo to što se i tadašnja saznanja nisu adekvatno primenjivala u revolucionarnoj praksi. Nacionalno pitanje je, pre svega, bilo zanemareno i potcenjeno, tretiralo se ili kao pitanje buržoasko-demokratske revolucije ili kao pitanje taktike radničkih pokreta i njihovih komunističkih partija. Išlo se iz jedne krajnosti u drugu: jednom se, usled verovanja da će ubrzo nakon pobede oktobarske revolucije izbiti evropska, odnosno svetska proleterska revolucija, apsolutni i isključivi naglasak stavljao na klasni vid revolucije, što je vodilo odvajanju radničkog pokreta i kompartija od narodnih masa i njihovih akcija za nacionalnu slobodu i ravnopravnost, a drugi put, kada je revolucionarna plima splasnula i kada su se buržoaski režimi u Evropi konsolidovali, nacionalno pitanje se, osobito u državama na Balkanu, svodilo na seljačko pitanje. I u jednom i u drugom slučaju, bez obzira na to što je dala podršku pozitivnim stavovima o priznavanju pojedinih nacija u Jugoslaviji, Kominterna je — kako to kaže i Tito — svojim promenljivim taktičkim varijantama sama pojačala lutanja i stranputice u oblasti međunacionalnih odnosa u našoj zemlji. Shvatanjem jugoslovenske države kao tvorevine zapadnoevropskog imperijalizma, kao njegovog placdarma za okruženje SSSR-a, a iznad svega zahtevom koji je postavila pred jugoslovenske komuniste da se bore za razbijanje Jugoslavije kao državne zajednice, za njeno rasparčavanje i pretvaranje u više nezavisnih i samostalnih nacionalnih država — Kominterna je ne samo produbila rascep u Komunističkoj partiji Jugoslavije nego ga je praktički i dovodila do tačke usijanja, do zaoštrenog i netrpeljivog odnosa između »desnice« i »levice«, do razbuktavanja frakcijske borbe koja je, u stvari, vodila likvidaciji Partije, do nove deobe u rukovodećem partijskom aktivu na one koji su za Kominternu i na one koji su, navodno, protiv nje i njene politike. Takva deoba i klasifikovanje rukovodećih partijskih kadrova nisu imali gotovo nikakve veze s realnim stanjem u zemlji, već su se uglavnom zasnivali na netačnim i lično obojenim izveštajima rukovodstva, koje se nalazilo u inostranstvu, i na doušničkim informacijama, što je dovelo do pogroma jednog dela izuzetno sposobnih i odanih partijskih kadrova.

Na širem nacionalnom planu unutar Jugoslavije, takva politika Kominterne i dela rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u inostranstvu davala je dva izuzetno negativna rezultata, odnosno podupirala je dve tendencije koje su objektivno rađale tadašnje klasne i nacionalne suprotnosti.

Prva, kao reakcija na parolu o razbijanju Jugoslavije kao državne zajednice, velikosrpska buržoazija s dvorom na čelu odgovorila je pojačanim represalijama i prema radničkoj klasi i Partiji i prema svim nacionalističko-separatističkim i stvarnim nacionalnooslobodilačkim pokretima u pojedinim nacijama u Jugosla-

Digitized by Google

viji, što je dovelo i do šestojanuarske monarhističke diktature i oktroisanog ustava Kraljevine Jugoslavije ubrzo nakon toga. Tom diktaturom i tim ustavom, na pravno-političkom i administrativnom planu i stvaranjem Srpskog kluba i delovanjem drugih velikosrpskih organizacija, partija i institucija na idejnom planu — konačno je bila utemeljena platforma velikosrpske državne hegemonije, odnosno buržoaskog državnog centralizma i unitarizma kao oblika i nacionalnog i klasnog ugnjetavanja i porobljavanja.

Druga tendencija se javila kao objektivna reakcija na prvu, ali i kao prirodna težnja ugnjetenih nacija i narodnosti za izvojevanje njihove nacionalne slobode i ravnopravnosti. Na tome se, u osnovi, gradio nacionalni pokret nesrpskih naroda i narodnosti, ali u okviru njega, usled heterogenosti klasno-političkih snaga i usled bitno različitih pogleda na rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, nastalo je više oprečnih političkih struja i tendencija. Najglasnija i najorganizovanija, iako praktički najmalobrojnija, bila je nacionalističko-separatistička struja, čvrsto povezana sa buržoaskim krugovima susednih država, koje su imale imperijastičke pretenzije na pojedine delove jugoslovenske teritorije. Učvršćenjem monarhofašističkih režima u tim zemljama ta struja je rešenje nacionalnog pitanja videla u stvaranju nacionalne države ili autonomije pod patronatom susedne fašističke države ili jednostavnim prisajedinjenjem svoje narodnosti državi matične nacije. Tako su se u Hrvatskoj javile ustaše, u Srbiji fašistički pokret Dimitrija Ljotića, koji se zalagao za fašizaciju društva unutra, a spolja za okretanje vrhova političke strukture od Francuske i Engleske prema Nemačkoj i Italiji, u Makedoniji deo VMRO-a s Vančom Mihajlovim, u Crnoj Gori separatisti, u albanskoj narodnosti iredentistički pokret, u nemačkoj narodnosti — »Kulturbund«, praktično nemačka peta kolona itd. Sve su te separatističke grupe posle aprilske katastrofe, pod skutom okupatora, prihvatile komadanje Jugoslavije i uspostavile odgovarajuće kvislinške formacije za borbu protiv partizanske i Narodnooslobodilačke vojske.

Pojava te separatističko-nacionalističke struje, na jednoj strani, i pojačani hegemonistički pritisak velikosrpske buržoazije, naročito u vreme i posle šestojanuarske diktature, na drugoj, počeli su da unose izvesne smutnje i kolebanja u nacionalne pokrete seljačkih masa, pogotovu u vrhove seljačkih političkih partija — Hrvatske seljačke stranke i Kmečke stranke u Sloveniji, zemljoradničkih stranaka u Srbiji i Bosni, zatim u drugim nacionalnim strujama u Sloveniji (klerikalci), određenim muslimanskim krugovima u Bosni itd. Vrhovi tih političkih stranaka, pa i deo njihovih glasača, počeli su da se cepaju: jedan deo se pridružio onoj struji svoje nacionalne buržoazije koja je bila spremna da se pokori vlasti velikosrpske buržoazije, ali i da se s njom sporazumeva i politikantski nagađa radi zadovoljenja svojih klasnih interesa; drugi je iščekivao razvoj unutrašnjih i spoljnih događaja, rezervišući sebi pravo da se kasnije opredeli za unitariste ili separatiste, dok je treći, takozvana leva krila, uglavnom ostao na podršci

Digitized by Google

stvarnih pokreta masa u obespravljenim nacijama i narodnostima za njihovu slobodu i ravnopravnost.

Razume se, uprkos neadekvatnosti političke parole o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država, KPJ je tim geslom ipak raskrstila s pozicijama unitarizma i centralizma u sopstvenim redovima, što nije bilo bez značaja u borbi protiv hegemonije velikosrpske buržoazije. Na drugoj strani, tom parolom Partija je otišla u drugu krajnost, to jest počela je da gubi i da odbija od sebe jedan deo progresivnih i patriotski raspoloženih ljudi, pa na izvestan način i da utiče na cepanje nacionalnih pokreta u okviru pojedinih nacija i narodnosti, koje je usledilo pod udarcima šestojanuarske diktature i kasnije. No u svemu tome nije najbitnije utvrditi da je ta parola o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država bila kratkovida i pogrešna; mnogo je, čini nam se, bilo značajnije napustiti razne krajnosti u prilazu nacionalnom pitanju, odnosno od taktičkog pretvoriti ga u jedno od bitnih strateških pitanja Komunističke partije Jugoslavije.

Nacionalno pitanje kao sastavni deo strategije KPJ

Taj proces, istina, nije išao tako glatko, bez izvesnih novih grešaka i kolebanja, ali on je, po našem mišljenju, bio od kapitalnog značaja za konačno konsolidovanje Komunističke partije Jugoslavije i njeno povezivanje sa širim narodnim slojevima, a u svemu tome istorijska zasluga pripada i Josipu Brozu Titu.

Politička situacija u zemlji i Evropi se brzo i duboko menjala. Radnički pokret i KPJ su se oporavljali od šestojanuarske diktature, a nacionalsocijalizam u Nemačkoj i fašizam u Italiji su postajali potencijalna opasnost za slobodu evropskih naroda. Stoga je KPJ na svojoj Četvrtoj zemaljskoj partijskoj konferenciji, decembra 1934. godine u Ljubljani, uz učešće Josipa Broza kao predstavnika Centralnog komiteta KPJ, učinila odlučan korak u zauzimanju marksističkog stava o nacionalnom pitanju. Tada je doneta i odluka da se, u okviru KPJ, osnuju komunističke partije za Hrvatsku i Sloveniju, a kasnije i za Makedoniju. Taj novi kurs bio je ne samo potvrđen nego i dalje razrađen na poznatom Splitskom plenumu Centralnog komiteta KPJ 1935. i Junskom savetovanju 1936. godine. Osnovno načelo za rešavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, koje je tada bilo prihvaćeno, polazilo je od prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje. Međutim, KPJ je tada smatrala da se to pitanje može uspešno rešiti i u okviru Jugoslavije, kao državne zajednice Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca. Zapravo, njena glavna parola je tada bila: Jugoslavija kao jedinstvena državna zajednica, zasnovana na potpunoj ravnopravnosti svih njenih nacija i nacionalnih manjina i sa najširim demokratskim pravima i slobodama radnih ljudi.

Digitized by Google

Premda je to bio krupan korak napred u pravilnom shvatanju nacionalnog pitanja, taj novi kurs je počeo dosledno da se sprovodi tek s dolaskom druga Tita na čelo KPJ, jer je otada, zapravo, i otpočeo proces njene izgradnje kao samostalne partije. Taj proces je prirodno vodio sve većem osamostaljivanju KPJ od Kominterne; njegova je suština u osloncu jugoslovenskih komunista na revolucionarne snage vlastitih naroda, čime se perspektivno utemeljivala i izvornost nailazeće revolucije. Stoga je Tito, uz podršku znatnog broja partijskih kadrova u zemlji, još i ranije, a osobito od 1936. godine, stalno isticao potrebu povratka rukovodstva KPJ u zemlju i osposobljavanje Partije da svoje materijalne potrebe podmiruje iz sopstvenih izvora. Dok je Centralni komitet bio u inostranstvu, Tito je, često obilazeći partijske organizacije u zemlji, ličnim uvidom u stanje stvari i odnosa došao do zaključka da Partija može postati efikasna avangarda samo ako njeno rukovodstvo bude zajedno s njom, u sopstvenoj zemlji.

Ostvarenje tih zahteva dala su dva nesumnjivo krupna rezultata: prvi, konačno je likvidirana kriza rukovodstva i frakcionaštvo i mogućnost posredovanja i stalnog subjektivističkog mešanja Kominterne u politiku i unutrašnje odnose u KPJ i, drugi, dolaskom Josipa Broza Tita na čelo Partije i stvaranjem novog i jedinstvenog rukovodstva KPJ je bila na dobrom putu da izgrađuje sopstvenu strategiju i taktiku, koja se zasnivala na realnim klasno-političkim i nacionalnim odnosima u Jugoslaviji toga doba, a ne na improvizovanim procenama i dogmatskom čistunstvu rukovodstva u inostranstvu ili Kominterne.

Objektivno uzev, oba ta rezultata slila su se u jedan nov istorijski kvalitet: emancipacijom od Kominterne, odnosno od njenog neposrednog mešanja do diktiranja i taktike i strategije, KPJ nije stekla samo običnu političku samostalnost nego je upravo na toj samostalnosti počela i da se izgrađuje kao *revolucionarna nacionalna politička snaga*, kao avangarda radničke klase i partija koja se bori za slobodu i potpunu ravnopravnost svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Time su KPJ i Tito, ne formalno već stvarno, postepeno počeli da postavljaju na dnevni red značenje opšteg i posebnog u komunističkom pokretu kao celini, da menjaju odnos između Kominterne kao jedinstvene svetske komunističke partije i kompartija kao njenih sekcija, da težnjom ka političkoj autonomnosti revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji i njene avangarde unose nova shvatanja o značenju klasno-nacionalne i nacionalno-internacionalne komponente u revolucionarnoj praksi.

Postepeno izvojevanom samostalnošću KPJ Tito se, razumljivo, nije koristio za neko usko nacionalističko suprotstavljanje Kominterni, niti je ikada išao za tim da namerno devalvira njen autoritet. Naprotiv, brojna dokumenta i njegova prepiska s Kominternom pokazuju da je ponekad teška srca primao nerazumevanja specifičnosti uslova u kojima deluje KPJ i on lično, da se često nalazio u procepu između čekića i nakovnja: Kominterna i Staljin su zahtevali jedno, a realno stanje u zemlji i stvarne po-

Digitized by Google

trebe revolucionarne akcije nešto sasvim drugo. U takvim situacijama Tito je, naoružan saznanjima prakse i sopstvenom vizijom o revoluciji u Jugoslaviji, strpljivo i uporno argumentima uveravao rukovodeće ljude u Kominterni o ovom ili onom elementu strategije i taktike KPJ, a kad su se oni oglušivali o to, on je — izbegavajući, kad je god to bilo moguće, svako zaoštravanje odnosa — radio po svome, to jest onako kako su nalagale same potrebe KPJ i njene revolucionarne borbe. Prema tome, izrastanje KPJ u samostalnu vodeću ideino-političku snagu revolucionarnog radnickog pokreta u Jugoslaviji samo je po sebi, ali ne automatski, nego u dijalektičkoj sprezi subjektivnih i objektivnih faktora, otvorilo krizu odnosa između jedne kompartije i Kominterne kao svetskog rukovodećeg centra. U tome su i prvi zameci novih odnosa u komunističkom pokretu, za koje će se kasnije, posebno u sukobu s Informbiroom i Staljinom, a i nakon toga, dosledno i principijelno zalagati KPJ s Titom na čelu.

Ali to je bio samo prvi, istina, vrlo značajan uslov da nacionalno pitanje postane i strateško pitanje KPJ i njene revolucionarne borbe. Trebalo je ispuniti i drugi, koji je zahtevao promenu unutrašnje strukture odnosa u samoj KPJ. Jer nije bilo dovoljno samo vratiti deo rukovodstva u zemlju, likvidirati frakcionaštvo, konsolidovati Partiju i obnoviti je novim i svežim kadrom izraslim u njenoj borbi, ma koliko to bilo od presudnog značaja, kao što nije bilo dovoljno ni samo priznati postojanje pojedinih nacija i narodnosti u Jugoslaviji. Priznavanje nacija je nužno implicirało i problem priznavanja ili nepriznavanja posebnih i specifičnih uslova delovanja radničkog i komunističkog pokreta u svakoj od tih nacija. Zapravo, ono što su KPJ i Tito tražili za sebe u odnosu na Kominternu, to su oni bili dužni dati delovima radničkog pokreta u okviru pojedinih nacija u Jugoslaviji. Stoga je novo rukovodstvo KPJ s Titom na čelu moralo da napusti stare metode krutog birokratskog centralizma, da unutrašnje odnose u Partiji izgrađuje na Lenjinovim principima demokratskog centralizma, to jest uz strogo poštovanje jedinstvene političke linije, ali i uz određenu samostalnost i samoinicijativu nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih organizacija. Upravo je zbog toga ubrzo i došlo do održavanja osnivačkih kongresa KP Hrvatske i KP Slovenije, a kasnije i KP Makedonije, iako je načelna odluka o tome bila doneta još ranije, pod starim rukovodstvom.

Samo takva Komunistička partija Jugoslavije, kao samostalna politička snaga koja deluje u svakoj naciji i narodnosti, bila je sposobna da se oslobodi svih teorijskih i praktičnih lutanja i nedoslednosti u nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, da ga sebi, radničkoj klasi i narodnim masama predstavi i kao jedno od bitnih strateških pitanja nastupajuće revolucije.

To ubedljivo pokazuju i dokumenti Pete zemaljske konferencije KPJ, koja je bila u Zagrebu oktobra 1940. godine. U govoru na toj Konferenciji Tito je ukazivao na neophodnu potrebu da radnička klasa postane vodeća snaga i u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije, da je ona duboko klasno zaintereso-

Digitized by Google

vana za povezivanje borbe za nacionalno oslobođenje sa socijalističkom revolucijom.

U Rezoluciji sa te Konferencije ističe se da je borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda Jugoslavije i za prava svih nacionalnih manjina jedan od prvorazrednih zadataka KPJ. Taj opšti stav je bio konkretizovan na sledeći način: prvo, borba protiv hegemonističke politike velikosrpske buržoazije; drugo, borba protiv pritisaka nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih imperijalista i njihove »pete kolone« u ugnjetenim narodima i nacionalnim manjinama, koji su im obećavali slobodu i nezavisnost u sklopu svojih država, a praktično im pripremali novo ropstvo; i, treće, borba protiv politikantskog nagađanja i sporazumevanja između srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije na račun njihovih i drugih naroda Jugoslavije.

U predvečerje fašističkog napada na Jugoslaviju KPJ je, dakle, posle izvesnog lutanja, stranputica i zabluda (koje su bile rezultat i negativnog uticaja Kominterne), konačno zaokružila svoj marksistički pogled na teoriju nacije i nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Taj stav su karakterisali ovi elementi: (a) samoopredeljenje nacija s pravom na otcepljenje; (b) dijalektičko jedinstvo klasne i nacionalne komponente buduće revolucije, odnosno povezivanje borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje; i (c) obezbeđenje potpune ravnopravnosti svih nacija i nacionalnih manjina u okviru zajedničke jugoslovenske države, koja će biti izgrađena na federativnom principu.[2]

Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija i nacionalno pitanje

Takva nacionalna politika bila je od presudnog značaja za strategiju i taktiku KPJ u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. Ona joj je, pre svega, omogućila da se — iako mala po broju ali velika po svojim revolucionarnim idejama — 1941. godine stavi na čelo narodnooslobodilačke borbe, odnosno socijalističke revolucije, koja je od svog početka strateški i dijalektički spajala borbu za nacionalno sa borbom za socijalno oslobođenje.

Borba protiv okupatora, koji je raskomadao Jugoslaviju i neke njene delove uključio u teritoriju Trećeg Rajha, a nekima »podmirio« imperijalističke apetite pojedinih susednih država, mogla je biti utemeljena i prihvaćena od širih slojeva stanovništva svih nacija i narodnosti kao narodni ustanak i narodnooslobodilački rat iz više razloga. Te razloge je izvanredno obrazložio Josip Broz Tito u svom poznatom radu *Nacionalno pitanje u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe*, objavljenom u »Proleteru« decembra 1942. godine, čije ćemo osnovne stavove i ideje ukratko prikazati.

[2] Stav o federativnom uređenju nije uvek decidirano spominjan u jednom delu partijskih dokumenata, već se više podrazumevao ili izvodio iz shvatanja o potpunoj ravnopravnosti nacija i nacionalnih manjina, dok se u drugom direktno upotrebljavao.

Digitized by Google

Prvo, postojala je relativno visoko razvijena svest narodnih masa o politici nacionalnog i socijalnog obespravljivanja u staroj Jugoslaviji, što joj je stalno pretilo da se raspadne kao državno-pravna tvorevina. Kraljevina Jugoslavija je stvarala »režim žandarma, režim glavnjača, režim socijalnog i nacionalnog bespravlja« (Tito). To su na svojoj koži dobro osetile i upamtile ne samo ugnjetene nacije i narodnosti nego je i »srpski narod s bolom primio uvrede i neopravdane optužbe da je sukrivac svojih izroda za nacionalno ugnjetavanje ostalih naroda Jugoslavije« (Tito). U već spomenutom radu Tito je analizirao uzroke i oblike nacionalnog ugnjetavanja u staroj Jugoslaviji:

»Nacionalna politika velikosrpske hegemonističke klike bila je:

1) Korumpiranje najreakcionarnijih elemenata Hrvata, Slovenaca, Muslimana itd., iskorišćavajući ih za unutrašnje razbijanje naroda koji su se borili za svoju ravnopravnost;

2) Podmićivanje vrhova slovenačkih, muslimanskih i džemaitskih partija i držanje, pomoću njih, u potčinjenosti hrvatskog naroda. Drugim riječima, to je značilo iskorišćavanje jednog naroda protiv drugoga, to je značilo sistematsko razjedinjavanje naroda Jugoslavije, značilo je sijanje mržnje i produbljivanje jaza među bratskim narodima Jugoslavije. To je značilo razjedinjavanje, a ne ujedinjavanje naroda Jugoslavije u jednu bratsku ravnopravnu državnu zajednicu.

Uporno i glupo brbljanje hegemonističke klike da su Srbi, Hrvati i Slovenci samo plemena jednog te istog naroda imalo je za cilj srbizaciju Hrvata i Slovenaca. Jugoslavija je bila samo maska za tu srbizaciju, koja se potpuno razotkrila u vrijeme šestojanuarske diktature kralja Aleksandra i Pere Živkovića.

Hrvati, kao najsnažnija nacionalna individualnost među ugnjetenim narodima Jugoslavije, davali su najžešći otpor protiv takve velikosrpske nacionalne politike. Ali, razumije se, taj otpor nije mogao dati one rezultate koje je hrvatski narod očekivao. Prvo — zbog toga što su na čelu Hrvatske seljačke stranke stajala gospoda koja su rješenje nacionalnog pitanja Hrvata posmatrala sa stanovišta podjele vlasti između njih i velikosrpske gospode, podjele interesnih sfera. Drugo — zbog toga što su ta hrvatska gospoda kanalizirala borbu hrvatskog naroda u pravcu borbe protiv čitavog srpskog naroda, a ne samo protiv velikosrpskih hegemonista, što su sijala mržnju protiv Srba isto onako kao što su je sijala velikosrpska gospoda protiv hrvatskog naroda. Treće — zbog toga što su gospoda iz vodstva HSS ignorirala rješavanje nacionalnog pitanja ostalih naroda, kao npr. Slovenaca, Makedonaca itd. Na taj način, borba hrvatskog naroda ostala je izolirana, ne samo od srpskog naroda već i od ostalih naroda Jugoslavije. Ostali ugnjeteni narodi Jugoslavije s pravom su gledali u težnjama Hrvata velikohrvatsku tendenciju, tendenciju ugnjetavanja drugih, kao što je to činila velikosrpska hegemonistička klika. Na koncu — zbog toga što su i velikosrpska i hrvatska gospoda iz HSS smatrala da će jednim običnim sporazumom o podjeli vlasti skinuti s dnevnog reda nacionalno pitanje svih naroda Jugoslavije.«

Digitized by Google

Drugi razlog — takvu svest o nacionalnom i socijalnom ugnjetavanju u staroj Jugoslaviji pratilo je i saznanje o još gorem položaju pojedinih naroda (ili njihovih delova) u okviru anektiranih teritorija od strane fašističkih država koje su okupirale zemlju, jer su one odmah počele da sprovode masovni genocid i denacionalizaciju. Tome, svakako, treba dodati i tradiciju vekovne borbe naših naroda za slobodu, a i njihovo veliko istorijsko iskustvo u borbi protiv stranih osvajača i porobljivača.

Treće, oslanjajući se na domaće izdajnike i kvislinge, okupatori su pokušali da iskoriste nacionalne suprotnosti iz stare Jugoslavije i da na toj osnovi izazovu bratoubilačku borbu. To i leži u njihovoj prirodi, jer »fašističko rješenje nacionalnog pitanja jeste: naći u svakoj zemlji jednog ili nekoliko kvislinga, već prema tome koliko ima nacionalnosti, sastaviti marionetsku vladu, ekonomski i politički potpuno podjarmiti zemlju i takvu je proglasiti »slobodnom« i saveznicom u takozvanom novom evropskom poretku« (Tito). Upravo tako su fašisti i postupili u Jugoslaviji, ali je takva politička taktika u isto vreme otvorila i procese oštre političke diferencijacije u svakoj naciji i narodnosti: na nacionalne izdajnike koji kolaboriraju s okupatorom i na istinske borce za nacionalno oslobođenje. A takva podela je praktički značila da se u svakoj naciji, i u Jugoslaviji kao celini, vodi i nametnuti građanski rat, odnosno narodna revolucija protiv okupatora i nacionalnih izdajnika.

Četvrto, široki narodni slojevi porobljenih nacija i narodnosti, u prvom redu radnička klasa, ogroman deo seljaštva i progresivne inteligencije, shvatili su da je ne samo u aprilskom ratu nego i odmah posle okupacije celokupna politička struktura stare Jugoslavije potpuno zatajila, da im je okrenula leđa, ostavila ih na cedilu i prepustila na milost i nemilost fašističkim osvajačima. Najveći deo te strukture stavio se u službu okupatoru, a njen manji deo, s izbegličkom vladom na čelu, pobegao je u London, osnovao četnički pokret u zemlji, čiji cilj nije bio borba protiv okupatora, već iščekivanje i obezbeđivanje povratka režima Kraljevine Jugoslavije posle svršetka rata. U takvoj situaciji druge alternative nije bilo do borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, pa otuda i masovan i dobrovoljan odziv osnovnih slojeva naroda ne samo u ustanku 1941. godine nego i tokom celog četvorogodišnjeg rata.

Na tim osnovnim pretpostavkama gradili su se bitni elementi političke i vojne strategije KPJ u NOR-u i socijalističkoj revoluciji. Ta je strategija dala *svojevrsnu narodnooslobodilačku misao i praksu socijalističke revolucije u Jugoslaviji*, misao koja je u Marksovoj i Lenjinovoj teoriji revolucije nalazila oslone tačke, ali se u mnogo čemu i razlikovala od Pariske komune i oktobarske revolucije, i to ne samo u pogledu konkretno-istorijskih uslova u kojima je nastala, razvijala se i konačno pobedila nego i u pogledu njenih rezultata i prakse, odnosno novih saznanja o socijalističkoj revoluciji uopšte. Titovo revolucionarno delo i misao su duboko

Digitized by Google

utkani u tu revoluciju, pa ćemo — sa stanovišta naše teme — samo ukratko izložiti neke njihove bitne karakteristike.

1) Revolucija nije počela ni kao klasni rat ni kao borba radnika na barikadama u gradovima. Javila se kao opšti oslobodilački rat naroda i narodnosti, kao izraz politike narodnooslobodilačkog fronta i KPJ s Titom na čelu, izgrađene još u predvečerje drugog svetskog rata. Dva bitna elementa te politike su bila: pripremati i što bolje organizovati osnovne narodne mase u borbi protiv fašističkih osvajača i u njima rasplamsavati što žešći otpor prema nenarodnim režimima u staroj Jugoslaviji i njihovoj saradnji i oslanjanju na sile osovine. Potpisivanje akta o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu i njegovo poništavanje 27. marta 1941. godine pokazali su koliko je širok i dubok opštenarodni gnev i koliko je narod spreman da se odupre fašističkim osvajačima, ali se ubrzo, u samom aprilskom ratu, isto tako vrlo jasno pokazalo da nijedan deo vrhova političke strukture stare Jugoslavije, pa ni onaj koji je bio protiv pakta sa Hitlerom i oslonac tražio u Engleskoj — nije bio ni voljan ni spreman da se bori protiv okupatora.

Takav razvoj političkih događaja je predviđala KPJ s Titom na čelu i računala je, zbog već iznetih razloga, da će osnovne narodne mase prihvatiti opštejugoslovenski oslobodilački ustanak. Stoga je Tito još 10. aprila 1941. godine — dakle, još dok je agonija trajala — sazvao Centralni komitet KPJ u Zagrebu, na kome je zaključeno da se nastavi rat protiv fašističkih agresora, bez obzira na to kakva će biti konačna sudbina Kraljevine Jugoslavije i njene vojske. Tito je tada određen za rukovodioca Vojnog komiteta, što znači da se KPJ još u aprilu opredelila za oružani ustanak.[3] Posle poznatog Majskog savetovanja i njegovog proglasa u partijskim komitetima i organizacijama širom zemlje stvarani su vojni komiteti i komisije, ali su ti partijski organi ubrzo prerasli u štabove i komande partizanskih oslobodilačkih jedinica.

KPJ i Tito su se, dakle, odlučili za oružani narodni ustanak, računajući da će on poput iskre zapaliti »naivno narodno tle« (Marks), ali su prethodno, još pre njegovog izbijanja, pripremili i političku i kadrovsku organizaciju koja je bila i dovoljno široka i gipka, ali i sposobna da prihvati, pridobije i organizuje sve one koji su hteli da se bore protiv okupatora, bez obzira na njihovu klasnu, političku, nacionalnu, versku ili kakvu drugu pripadnost. To ne znači da nije bilo spontaniteta u samom narodnom ustanku, ali ukoliko ga je mestimično i bilo — to je bio samo dokaz više u korist partijske procene da narod želi da se bori protiv okupatora, i da će ustanici, po samoj prirodi stvari, prihvatiti samo onu političku snagu koja je sposobna i čvrsto rešena da se bori protiv okupatora. A onaj ko dobrovoljno ide u ustanak i rat, pogotovu protiv znatno nadmoćnijeg neprijatelja, taj neodoljivo želi pobedu radi ovaploćenja sopstvenih ciljeva i ideala, ali ujedno mora posedovati i svest o potrebi ujedinjavanja sa svojim istomišljenicima, a ta povezanost se u ratu ostvaruje samo preko čvrste političke

[3] Vidi: *Titovo vojno delo*, „Narodna armija", Beograd, 1977, posebno prilog Edvarda Kardelja u toj knjizi, str. 95.

Digitized by Google

i vojne organizacije. Izolovanost od takve organizacije pretila je uništenjem svake spontane grupe. Pošto je KPJ tada bila jedina takva politička snaga u zemlji, ona nije ni imala potrebu da sebe silom i sektaški (mada je i sektaštva kao sporadične pojave bilo) nameće kao vođu pobunjenih naroda, jer su je oni sami prihvatili kao političkog predvodnika i vojno-strategijskog organizatora svoje oslobodilačke borbe.

Zbog toga su se, eto, KPJ i Tito odlučili za narodni ustanak i oslobodilački, a ne klasni rat. To je bila osnova njihove političke i vojne strategije. Znači li to da oni u tom ratu nisu imali na umu i izvođenje socijalističke revolucije? Ne, ni u kom slučaju ne znači, bez obzira na to što narodni ustanak nisu vodili pod klasičnim parolama i »čistim« kategorijama proleterske revolucije. Oni su dobro znali da u tom oslobodilačkom ratu neće i da, po njihovoj proceni, ne može ni biti »klasnog mira«, kako zbog negativnog odnosa političke strukture stare Jugoslavije prema narodnom ustanku i borbi protiv okupatora tako i po socijalnoj strukturi nosilaca te borbe, a još više po njihovim ciljevima: nacionalno oslobođenje borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika i odlučivanje o sudbini i društvenom uređenju buduće Jugoslavije samo od strane onih koji su u toj borbi učestvovali ili je svesrdno pomagali. To je bio izvor nepresušne snage našeg oslobodilačkog pokreta.

Građanski rat, prožet sadržajima klasno-političke i oružane borbe, narodnooslobodilačkom pokretu u celini su stalno nametali okupatori i kvislinške vojne formacije unutar svake nacije i narodnosti, kao i izbeglička jugoslovenska vlada, sa svojim četničkim pokretom u zemlji. Politička i vojna strategija KPJ s Titom na čelu ostala je dosledna: borba protiv okupatora, ali i borba protiv domaćih izdajnika, što je, s obzirom na klasnu strukturu i političke ciljeve kvislinških pokreta, još od samog početka dijalektički spojilo borbu za nacionalno oslobođenje sa borbom za socijalno oslobođenje, odnosno narodni ustanak i oslobodilački rat sa socijalističkom revolucijom.

Politička strategija sveopšteg narodnog ustanka nužno je zahtevala i određenu vojnu organizaciju i određen način ratovanja. Borba radnika na barikadama u gradovima odgovarala je klasičnim klasnim ratovima, odnosno proleterskim revolucijama — Pariskoj komuni i oktobarskoj revoluciji — ali ne i revoluciji koja se izvodila putem narodnog ustanka. Jer »pobuna starog stila, uličnе borbe s barikadama... znatno je zastarela«, pošto pored moderne vojske, pogotovu pored Hitlerove koja je bila dobro naoružana, »najviše što ustanak može da postigne u čisto taktičkoj akciji — jeste pravilno podizanje i odbrana pojedine barikade« (Engels). Otuda i adekvatna vojna strategija i taktika narodnog ustanka: orijentacija na vangradske šire prostore, stvaranje slobodne teritorije, partizanski način ratovanja i postepen prelazak na stvaranje krupnih vojnih formacija i većih strategijskih i taktičkih ratnih operacija itd. U tom sklopu i gradovi su, dabome, dobili svoje značenje, ali ne kao glavno poprište borbi, već kao središta u kojima se obavljao uporni i isto tako herojski ilegalni rad na

Digitized by Google

slanju boraca u oslobodilačku vojsku i u njenoj materijalnoj i moralno-političkoj podršci, uključujući i sabotažne i diverzantske akcije, prikupljanje obaveštajnih podataka itd.

To je, ukratko, bila bitna karakteristika narodnog ustanka i oslobodilačkog rata koji su predstavljali socijalističku revoluciju naroda i narodnosti Jugoslavije.

2) Narodnooslobodilačka borba, a time i socijalistička revolucija, bila je mogućna i zbog toga što je njena platforma vrlo jasno i dosledno, i u političkom i u državno-pravnom smislu, nudila rešenja nacionalnog pitanja na osnovu potpune ravnopravnosti svih nacija i narodnosti koje žive u Jugoslaviji. Tito je o tome, u već citiranom tekstu iz »Proletera« (decembra 1942), pisao:

»Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspešna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj videli osim pobjede nad fašizmom i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Crnogoraca, Šiptara, Muslimana itd.; kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

Narodnooslobodilački rat je, dakle, rešavao i nacionalno pitanje, ali ne na buržoaski, nego na demokratsko-revolucionaran način; ne obnovljanjem režima iz stare Jugoslavije, nego »pobjedom nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda«, odnosno pobedom »novoga« koje treba da zameni »staro«.

»Pravilna politika KPJ«, kaže Tito, »po nacionalnom pitanju bila je od izvanrednog značaja za otpor naših naroda fašističkoj agresiji i omogućila je stvaranje širokog svenarodnog fronta, pod vođstvom Komunističke partije, kod svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Ona je omogućila pokretanje oružane borbe i njeno prerastanje u socijalističku revoluciju... Takva politika u oblasti nacionalnih odnosa bila je jedan od moćnih izvora naše snage i zaloga svih naših pobjeda.

Politika nacionalne ravnopravnosti i svestranog priznavanja nacionalnih osobenosti ispoljavala se u toku narodnooslobodilačke borbe i u stvaranju glavnih štabova oslobodilačke vojske u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, u formiranju posebnih vojnih jedinica, u konstituisanju zemaljskih vijeća nacionalnog oslobođenja, u razvijanju posebnih oblika narodnofrontovskih i drugih političkih i društvenih masovnih organizacija, i, konačno, u samom stvaranju federativnog društveno-političkog uređenja socijalističke Jugoslavije. Boreći se beskompromisno protiv svih pojava koje su smetale uspostavljanju povjerenja i istinske saradnje

Digitized by Google

naroda i narodnosti, naša partija je u toku revolucije na djelu ostvarila bratstvo i jedinstvo naših naroda.«[4]

Time što su istakli zahtev za rešavanjem nacionalnog pitanja KPJ i Tito su uspeli da pokrenu osnovne narodne mase u svakoj naciji i narodnosti na narodni ustanak i oslobodilački rat protiv okupatora i domaćih izdajnika, a time što su ga rešavali i uspešno rešili upravo zajedno sa tim masama i pomoću njih — dakle, sa novom socijalnom strukturom — nacionalna emancipacija se zakonito javila i kao socijalna emancipacija, odnosno — bez rušenja starog buržoaskog i hegemonističkog socijalnog sistema nije se moglo izvojevati ni nacionalno oslobođenje. Zbog toga je nacionalno pitanje i postalo istinsko pitanje socijalističke revolucije u Jugoslaviji. A to je druga bitna karakteristika autentičnosti i samosvojnosti te revolucije.

3) Već smo istakli da su osnovne narodne mase, a to znači radnička klasa, ogroman deo seljaštva i progresivne inteligencije, bili glavni socijalni nosioci oslobodilačkog rata i revolucije. Postavlja se pitanje: kako je i usled čega došlo do takvog socijalno-političkog savezništva?

Razvoj istorijskih zbivanja je, sam po sebi, nametnuo sudbinsko pitanje: koja je društvena klasa bila kadra da, oružanom borbom, na novoj osnovi zaista reši nacionalno pitanje? Vodeće nacionalne buržoazije (srpska, hrvatska i slovenačka) nisu htele, niti su mogle, zbog suprotnosti između ciljeva revolucije i njihovih uskih klasnih interesa, da se prihvate tog istorijskog zadatka, pa su se, i objektivno i subjektivno (uz retke i časne izuzetke), našle s one strane barikade, to jest protiv narodnooslobodilačke borbe. Izvesnog kalkulisanja, pa i različnog političkog opredeljivanja, bilo je i u redovima buržoaske klase. Neki delovi nacionalnih buržoazija ili su bili glavni stubovi ekonomskog i političkog režima koji je okupator uspostavio na njihovim teritorijama, ili su bili okupljeni oko kvislinških režima i gajili iluzije da će im fašistički okupator, u slučaju njegove pobede, sačuvati klasne pozicije u separatističkim kvazinacionalnim državama, koje će se, navodno, održati u okviru Hitlerovog »novog poretka« u Evropi. Drugi delovi, čiji su glavni politički eksponenti bili takozvana jugoslovenska izbeglička vlada u inostranstvu i četnički pokret u zemlji, ostali su na starim pozicijama unitarizma i monarhističkog hegemonizma velikosrpske buržoazije iz stare Jugoslavije, pa su se — zbog toga što se četnički pokret sveo isključivo na borbu protiv narodnog ustanka i njegovih oružanih formacija, što je radi ostvarenja tog cilja paktirao i s okupatorima — srozali na nivo nacionalne veleizdaje i kontrarevolucije.

Buržoaska klasa se, dakle, na ovaj ili onaj način, ne samo politički kompromitovala nego se, radi odbrane svojih klasnih ciljeva, stavila u službu okupatora i time sebe poistovetila s domaćim izdajnicima, odnosno snagama kontrarevolucije. Baš ta činjenica, to jest takva konstelacija odnosa političkih i klasnih snaga, stvo-

[4] *Deveti kongres SKJ*, cit. izd., str. 19—20.

Digitized by Google

rila je onaj objektivni istorijski prostor da se radnička klasa, sa KPJ kao svojom avangardom, stavi na čelo narodnooslobodilačke borbe, koja je bila jedini garant i način da se nacionalno pitanje pravilno reši, odnosno da se radnička klasa iz svojih klasnih interesa javi i kao nosilac borbe za nacionalno oslobođenje i ostvarivanje potpune ravnopravnosti nacija i narodnosti. Otuda se nacionalno već na početku oružane revolucije na jugoslovenskom tlu javilo kao bitna pretpostavka klasne i ljudske emancipacije, kao imperativ i sastavni deo same socijalističke revolucije.

S obzirom na karakter narodnooslobodilačke borbe, na širinu njene platforme i njenih nacionalnih i socijalnih ciljeva, s jedne strane, i dubokih klasnih interesa same radničke klase da ona bude i glavni nosilac borbe i za nacionalno oslobođenje, s druge strane, KPJ je bila primorana da, uporno i strpljivo, gradi svoju politiku savezništva s najširim narodnim slojevima, koji su bili spremni da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Prvog i najmasovnijeg saveznika je radnička klasa, s KPJ na čelu, našla u seljačkim masama, koje su tada činile tri četvrtine ukupnog stanovništva Jugoslavije. Seljaštvo je u ogromnoj većini prihvatilo borbu protiv okupatora, i to iz više razloga. Epsko osećanje slobode i spremnost da se dâ život u borbi protiv tuđina i stranih osvajača vekovima su, s kolena na koleno, usađivani u narodu, a seljaštvo je i po svom društvenom i kulturnom biću nosilac tradicionalne nacionalne svesti, pa se teško predaje tuđinu. Sem toga, seljačke mase su u većini naših nacija bile značajan činilac političkih pokreta za nacionalno oslobođenje između dva rata, ali pošto su ih ti pokreti izneverili, one su im okrenule leđa. Seoskog proletarijata u čistom vidu je bilo relativno malo ili gotovo nimalo u pojedinim krajevima: seljaštvo je najvećim delom bilo »teritorijalizovano na zemlji« (Kidrič), ali mahom na malom posedu, koji često nije obezbeđivao ni prostu reprodukciju seoskog gazdinstva. Tome treba dodati i prezaduženost jednog broja seljaka, koji je, osobito sredinom tridesetih godina, postao plen zelenaškog kapitala, zatim velike »makaze« cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda (na štetu ovih drugih), nepismenost i zaostalost, duboko nezadovoljstvo seljačkih masa prema nenarodnim režimima u Kraljevini Jugoslaviji itd.

Još pre rata, a osobito posle povratka rukovodstva u zemlju i njegove konsolidacije, KPJ je uhvatila duboke korene u naprednoj i levo orijentisanoj inteligenciji, posebno u redovima studentske i srednjoškolske omladine. Od preko 30.000 članova SKOJ-a, koliko ih je bilo uoči aprilskog rata, većina je bila omladina iz redova inteligencije. Učešće inteligencije u borbi unosilo je, pored ostalog, i elemente znanja i sigurnosti u oslobodilačku vojsku.

Glavni saveznici radničke klase — seljaštvo i napredna inteligencija — ne samo što su prihvatili borbu protiv okupatora nego su u njoj videli i istorijsku šansu za nacionalno i socijalno oslobođenje. Drugim rečima, njihovi interesi nisu bili, bar ne u ogromnoj većini, protivrečni osnovnim ciljevima socijalističke revolucije, koja se izvodila preko narodnooslobodilačkog rata, jer su od po-

Digitized by Google

bede nad okupatorom i domaćim izdajnicima i oni očekivali bolji i pravedniji život u novom društvu.

4) Široki svenarodni front, pod rukovodstvom KPJ, bio je stvoren u svakoj naciji i narodnosti, a u njemu su udarnu snagu predstavljale oružane snage — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije — kao organi oslobodilačke borbe, ali i kao nosioci i zaštitnici revolucionarnog prevrata. Već od početka narodnog ustanka na oslobođenoj teritoriji su stvarani narodnooslobodilački odbori, kao organi nove, revolucionarno-demokratske vlasti. Po svom karakteru i političkom i socijalnom sadržaju, narodna vlast je izražavala suštinu i ciljeve socijalne revolucije, bila garantija da se ne obnavlja stara, već izgrađuje nova društvena zajednica ravnopravnih nacija i narodnosti.

Prema tome, narodnooslobodilačka borba je bila nacionalna, jer je njen cilj bio nacionalno oslobođenje, nacionalna sloboda i suverenost naroda, ali kako se nacionalno pitanje u celini i drugi ciljevi te borbe nisu mogli rešiti obnavljanjem stare Jugoslavije s kapitalističkim društvenim uređenjem — ta je borba po svojoj sadržini i celini bila socijalistička revolucija od samog svog početka. Stoga se odnos NOB-e i socijalističke revolucije samo fenomenološki mogao javljati i kao odnos forme i sadržine, ali ne i suštinski. Svesti taj odnos na odnos forme i sadržine — znači ne shvatiti samu socijalističku revoluciju u Jugoslaviji i njenu autentičnost kao konkretnoistorijsku pojavu. Jer narodi Jugoslavije nisu odbacivali politički i socijalni sistem Kraljevine Jugoslavije samo zbog nacionalnog ugnjetavanja. Oni nisu prihvatili celokupno njeno društveno uređenje, pa su od svoje borbe protiv okupatora, pored nacionalnog oslobođenja, očekivali i bolje uslove socijalnog života, a ne povratak na one koje im je davalo staro buržoasko društvo. Sem protiv okupatora, narodnooslobodilačka borba se vodila i protiv domaćih izdajnika, a kako se među ove svrstala sva krupna i najpretežniji deo srednje i sitne buržoazije, revolucionarno-oslobodilačke snage su u svakoj našoj naciji i narodnosti vodile borbu na dva fronta: protiv okupatora i protiv snaga domaće kontrarevolucije. Time je narodnooslobodilački rat dobio bitna klasna svojstva socijalističke revolucije.

Već prve godine rata su nedvosmisleno pokazale da je borba protiv okupatora i domaćih izdajnika bila jedino pravilan put za rešenje nacionalnog pitanja, da su narodi Jugoslavije u toj borbi ubrzo izvojevali tri bitne pozicije: sprečeno je istrebljenje i novo porobljavanje pojedinih naroda ili njihovih delova i sačuvan njihov nacionalni opstanak; ostvareni su osnovni uslovi za samoopredeljenje naroda; obezbeđena je samostalnost nacija i narodnosti u postavljanju temelja nove Jugoslavije i u odlučivanju o njenom budućem razvitku.[5]

Međutim, samostalnost naroda i narodnosti Jugoslavije da odlučuju o sopstvenoj sudbini nije lako izvojevana, jer ona nije za-

[5] Vidi: Ivan Kristan, *Razvitak jugoslovenske federacije*, „Socijalizam", br. 6/1976.

Digitized by Google

visila samo od njihovih uspeha u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika nego i od interesa i međusobnih odnosa između glavnih sila antihitlerovske koalicije, to jest od Engleske i SAD, na jednoj, i Sovjetskog Saveza, na drugoj strani. Bilo je potrebno dosta napora da prava istina o narodnooslobodilačkom i partizanskom pokretu, kao stvarnoj i jedinoj snazi koja se bori protiv okupatora, prodre u svet, a kasnije i da se prizna nova Jugoslavija, nastala kao rezultat narodne borbe. No to je tema za sebe, a ovde samo ističemo jednu činjenicu: da, kad je reč o oslobodilačkoj borbi, konačnu odluku o svojoj sudbini ipak donosi narod koji se bori protiv stranog osvajača. U tome i jeste jedna od bitnih suština Titovog revolucionarnog dela i njegove misli. To veliko istorijsko iskustvo, stečeno na našem tlu u drugom svetskom ratu, imalo je i imaće nemalo značenje za mnoge narode koji su se borili za svoju slobodu, nezavisnost i nacionalnu emancipaciju nakon toga rata.

Ne čekajući »blagoslov« velikih sila, čak i protiv njihove volje, predstavnici naroda Jugoslavije su na Drugom zasedanju AVNOJ-a, održanom u Jajcu potkraj novembra 1943. godine, doneli čitav niz istorijskih odluka, među kojima su, sa stanovišta našeg razmatranja, najznačajnije one odluke koje se tiču budućeg uređenja nove Jugoslavije. U jednoj od tih odluka se, između ostalog, kaže:

»1. Narodi Jugoslavije nikad nisu priznali i ne priznaju raskomadavanje Jugoslavije od strane fašističkih imperijalista i dokazali su u zajedničkoj oružanoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji.

2. Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svojih naroda i nikada ne bi više postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradiće se na federativnom principu, koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine...

3. Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbediće se sva nacionalna prava.«[6]

Dve godine kasnije, 29. novembra 1945. godine, novoizabrana Ustavotvorna skupština je i zvanično proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, čime je bila okončana duga i naporna borba naroda i narodnosti Jugoslavije za državnopravno i političko rešenje njihovog nacionalnog pitanja.

Klasna i nacionalna komponenta u procesu izgradnje socijalizma

Može se reći da je naš komunistički pokret, posebno KPJ s Titom na čelu — ako se izuzmu izvesne stranputice i nerazumevanja u prvim godinama njegovg postojanja, pa i period frakcijskih borbi

[6] Dr Leon Geršković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Pravni fakultet u Beogradu, 1946, str. 215—216.

Digitized by Google

između dva rata — nacionalnom pitanju prilazio sa marksističko-lenjinističkih pozicija. To se naročito potvrdilo u oružanoj revoluciji. »Jugoslovenska revolucija približila je klasno i nacionalno, otklonila je njihovu uzajamnu otuđenost, njihovu divergenciju u međunarodnim tokovima zamenila je konvergencijom u sopstvenim tokovima. Time što je stvorila pretpostavke za neantagonistične protivrečnosti između klasnog i nacionalnog ona je i mogla da pobedi. A time što je svoju klasno-internacionalnu komponentu zasnovala na reafirmaciji i ravnopravnosti nacija i naroda jugoslovenska revolucija je smogla snage da odbaci diktat Staljinovog hegemonizma 1948. godine.«[7]

Pobeda revolucije imala je dvostruki istorijski značaj: uspostavljene su diktatura proletarijata i jugoslovenska zajednica dobrovoljno udruženih i ravnopravnih nacija i narodnosti, čiji je politički izraz bilo federativno državno uređenje. Ali kako se socijalistička revolucija ne završava svojom političkom pobedom, tako ni federacija ne ostaje jednom zasvagda nepromenjena. Tačnije: radnička klasa i nacija ne smeju doći u koliziju; između ta dva subjekta društveno-istorijskog procesa uvek treba da postoji odnos dijalektičkog jedinstva. Taj se odnos, međutim, ne uspostavlja nekim spoljašnjim, već unutrašnjim vezama, proizašlim iz same geneze i jednog i drugog subjekta usled istovetnih društvenih determinizama, odnosno podudarnosti njihovog nastanka.

Odnos klasnog i nacionalnog nije, dakle, statičan, nego konkretnoistorijski, pa je svako njegovo narušavanje ili ignorisanje davalo negativne rezultate. To je dovodilo (i još dovodi) do revizije marksističkih principa o nacionalnom pitanju, bilo u socijaldemokratskom bilo u birokratsko-staljinističkom smislu. Poznato je, naime, da je zapadnoevropska socijaldemokratija internacionalizam radničke klase žrtvovala za račun uskog interesa svojih nacionalnih buržoazija, odnosno da je podržala imperijalističku vladavinu nad kolonijama, dok je staljinizam stvarao internacionalizam na grubom i prevremenom otpisivanju nacionalne komponente, pa se i morao predstaviti i kao velikodržavni hegemonizam jedne nacije.[8]

Ni jugoslovenska revolucija ni Tito nisu nikad podlegli takvim iskušenjima, iako svaka promena na relaciji klasno — nacionalno nije išla uvek glatko i bez određenih teškoća. U periodu takozvanog revolucionarnog etatizma odnosi između nacija i narodnosti su imali prevashodno administrativno-centralistički karakter, jer je takva bila suština i svih drugih društvenih odnosa. To je pružalo realnu osnovu za rađanje unitarističkog hegemonizma u međunacionalnim odnosima, ali ne zbog toga što se svesno

[7] Milenko Marković, *Klasno i nacionalno u samoupravnom socijalizmu*, „Socijalizam", br. 2/1971.

[8] Staljinska birokratija je, na primer, svesno sprovodila određenu rusifikaciju, forsirala ruski jezik kao državni jezik, favorizovala ekonomski razvitak Rusije. Ona je prisilno raselila i obespravila cele narode (Krimski Tatari, Povološki Nemci, Balkarci, Kalmici, Karačajevci, Čečeni, Inguši i drugi).

Digitized by Google

sprovodila politika nacionalne neravnopravnosti, već pre svega zbog toga što je u tom periodu bila jače naglašena tendencija osamostaljivanja države i birokratije u svim oblastima društvenog života, osobito u ekonomskoj i političkoj sferi. Pa ipak, sve to nije dovelo do krupnijih poremećaja u međunacionalnim odnosima, niti do diskriminacije pojedinih naroda i narodnosti.

Tito je, međutim, ubrzo uvideo opasnost od takvih tendencija u društvenom razvitku, pre svega za radničku klasu i ravnopravnost nacija i narodnosti. Boreći se za uvođenje i razvitak socijalističkog samoupravljanja, on se ujedno borio da se i svi problemi koji su iskrsavali u međunacionalnim odnosima rešavaju na osnovu samoupravljanja.

»Mi moramo biti načisto s tim«, kaže Tito, »da i u razvoju naših socijalističkih društvenih odnosa postoje protivrječnosti, koje proističu u prvom redu iz bujnog, svestranog razvoja naše donedavno nerazvijene zemlje, i protivrječnosti koje naročito dolaze do izražaja u jednoj višenacionalnoj državi. A zato smo mi komunisti tu da uočavamo postojeće protivrječnosti i da ih rješavamo što je moguće bolje. Neke protivrječnosti, kako u federaciji, tako i u republikama, imaju svoje korijene i kanale, što je, čini mi se, i najbitnije u ekonomskom razvoju naše zemlje — u administrativno-birokratskoj raspodjeli i drugim nepravilnostima i razlikama u razvijenosti pojedinih republika i pokrajina.«[9]

Prostor ne dopušta da hronološki i u celini izložimo bogatu i svestranu Titovu misao o rešavanju nacionalnog pitanja u uslovima izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa, pa se ograničavamo na njene bitne karakteristike.

1. Poučeni sopstvenom revolucionarnom praksom, Savez komunista Jugoslavije i Tito su uvek polazili od toga da klasno i nacionalno nisu prosti identiteti, odnosno da je nacionalno bitna komponenta klasnog, kao što je i nacionalno oslobođenje bitna pretpostavka socijalnog oslobođenja.

Nacionalna sloboda je pretpostavka slobode ličnosti. U uslovima kapitalizma ona je istorijska pretpostavka za buduće klasno oslobođenje, jer i proletarijat teži da se podigne do nivoa »vodeće klase nacije«, pa je i on »još nacionalan, mada nikako u smislu buržoazije« *(Manifest komunističke partije)*. U socijalizmu, gde se nacionalna sloboda i nacionalna nezavisnost jedino i mogu potpuno ostvariti, nacionalna sloboda je integralni deo klasne i ljudske emancipacije uopšte.

Tito nikada, ni u uslovima izgradnje socijalizma, nije potcenjivao značenje nacionalnog pitanja, jer je smatrao da se samom pobedom socijalističke revolucije ono automatski ne skida s dnevnog reda, pogotovu ako je ta revolucija izvojevana u jednoj nerazvijenoj višenacionalnoj zajednici. Jer i na tlu savremenog socijalizma, osobito onoga koji se izgrađuje na državnosvojinskom mo-

[9] *Marksizam — misao savremene epohe*, tom III, glava III; Josip Broz Tito, *Revolucija koja traje*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1976, str. 273.

Digitized by Google

nopolu, etatizam i birokratizam ne sabijaju samo radničku klasu u granice njenog najamnog bića nego i bitno ograničavaju ravnopravnost nacionalnih zajednica.

Da bi svoj interes nametnula celom društvu, partijsko-državna birokratija vrši negde tihu i postepenu, a negde otvorenu i nasilnu nacionalnu homogenizaciju sopstvenog društva, koja je, osobito u poslednje vreme, dobila svoj ideološki izraz u kvaziteorijskoj formuli o »socijalističkoj naciji«. Suština te formule, naoko možda i jednostavne i »zavodljive«, zasniva se na pretpostavci da u jednoj socijalističkoj državi, u kojoj se ceo društveni život razvija pod jednom dirigentskom palicom državnog aparata a ukupna društvena svest i monolitizam celokupne socijalne strukture obezbeđuju preko rukovodeće uloge komunističke partije, mora i može postojati samo jedna i jedinstvena »socijalistička nacija«. Drugim rečima, jedna država, jedna partija i jedna vladajuća klasa nužno, tobože, moraju imati za rezultat — »socijalističku naciju«. Ako je pak u pitanju višenacionalna zajednica, onda se pod formulom »socijalističkog naroda«, kao, navodno, nove, istorijski nastale više forme nacionalne zajednice, praktično obezbeđuje privilegovan položaj takozvane vodeće nacije (uzor-nacije). I u jednom i u drugom slučaju reč je o procesu nacionalne asimilacije, o nasilnom ukidanju nacionalne egzistencije i individualnosti nacionalnih manjina ili o stvarnom poništavanju inače formalno proklamovanih nacionalnih sloboda i prava i njihovom svođenju na kulturnu autonomiju ili folkloristiku, pa čak i niže od toga — mnogim nacijama i narodnostima se, na primer, natura jezik vodeće nacije, ili im se sugeriše da ga usvoje makar kao »drugi« maternji jezik itd. Taj asimilatorski proces nije, dakle, izraz istorijskog nastajanja neke »socijalističke nacije«, nego samo pojavni oblik nacionalizma, šovinizma i velikodržavnog hegemonizma, čiji su klasni korени objektivno dati u samoj prirodi odnosa proizvodnje nastalih u uslovima sveopšteg državnosvojinskog monopola. Ako taj monopol, upravljajući u ime radničke klase, upravlja i njom samom, ako je ta klasa odvojena od sredstava za proizvodnju, od njoj imanentnih prirodnih uslova — onda je logička posledica toga i nesloboda klase, nacije i nacionalnosti. Tu ne pomažu nikakve ideološke mistifikacije o državnoj svojini kao, navodno, opštenarodnoj svojini, o diktaturi proletarijata, kad je u stvari reč o birokratskom upravljanju samom radničkom klasom, pa, prema tome, i o upravljanju narodima.

Stoga su se Savez komunista i Tito tako odlučno borili protiv birokratskog centralizma i unitarizma, pa i protiv ideje o nekakvoj »jugoslovenskoj naciji«, kao njihovom ideološkom izrazu. »Međutim«, kaže Tito, »ima ljudi, pa čak i komunista,... koji smatraju da su u našem socijalističkom društvenom razvoju nacionalnosti već preživjele i da treba da odumru. Oni brkaju jedinstvo naroda sa likvidacijom nacija i stvaranjem nečeg novog, vještačkog, to jest jedne jedinstvene jugoslovenske nacije, što pomalo

Digitized by Google

liči na asimilaciju i birokratsku centralizaciju, na unitarizam i hegemonizam.«[10]

2. Tito je uvek upozoravao i na apsolutizovanje nacionalnog, na njegovo suprotstavljanje klasnom i odvajanje od njega. Suprotstavljao se i raznim teorijama o jednostavnoj podudarnosti ili prioritetu nacionalnog nad klasnim interesom, jer se one grade na nesigurnim osnovama i vrlo često su izvor zabluda i sredstvo svakojakih političkih manipulacija. Kritikujući takve teorije, Tito je oslonu tačku nalazio u stavu o radničkoj klasi kao »vodećoj klasi nacije«, izraženom u Manifestu komunističke partije. »Time se«, kaže on, »otklanja i lažna dilema koju su ubacili nacionalisti o prioritetu nacionalnog nad klasnim interesom i o podvajanju ta dva interesa. U socijalističkim samoupravnim odnosima interesi radničke klase, koja se izborila za položaj vladajuće klase u naciji, postaju interesi nacije, a interesi nacije postaju interesi klase. Upravo zbog toga i odnosi među nacijama kod nas uspostavljaju se na principima samoupravljanja, na kojima se uspostavljaju i odnosi unutar same radničke klase.«[11]

Razume se, radnička klasa još nije u potpunosti zadobila takvu poziciju, ali Tito ukazuje na tendencije razvitka i radničke klase i nacije i na njihov međusobni odnos, želeći da naglasi da se nacionalno pitanje uvek mora posmatrati i rešavati kao radničko-klasno pitanje.

3. Svi osnovni problemi društvenog razvitka i progresa mogu se uspešno rešavati samo na liniji interesa radničke klase i njenih političkih zahteva. Samo takva strategija revolucionarnog pokreta može obezbediti onu društveno-političku i ekonomsku poziciju radničkoj klasi koja joj omogućuje ne samo da postane hegemon u svojoj naciji nego i da bude okosnica celokupne socijalne strukture društva, da gradi čvrsto i trajno savezništvo s ostalim socijalnim slojevima, da svoje interese i interese drugih radnih slojeva ostvaruje preko razuđenog mehanizma neposredne socijalističke demokratije. Upravo zbog toga što je Titova misao bila dosledno revolucionarna, posmatrana sa stanovišta klasne borbe radničke klase i upornog nastojanja da joj se obezbeđuje rukovodeća uloga u društvu, ona je i mogla da dođe do teorijskih saznanja o ogromnom značenju nacionalnog pitanja za savremenu socijalističku revoluciju. A tim saznanjima je Tito obogatio ne samo svoju revolucionarnu ličnost nego i našu revoluciju u celini.

»Ravnopravnost i solidarnost među narodima i narodnostima«, kaže Tito, »zasnovani su (reč je o našem društvu — J. R.) na socijalističkim samoupravnim produkcionim odnosima. Činjenica da radnik u udruženom radu raspolaže sredstvima i rezultatima svoga rada omogućava svakom narodu i narodnosti da slobodno raspolažu ostvarenim viškom rada, odnosno da odlučuju o uslovima svoga ekonomskog, kulturnog i uopšte društvenog razvitka. Na toj osnovi dosljedno je sprovedeno načelo da republike i pokrajine

[10] *Isto*, str. 272.
[11] *Isto*, str. 338.

Digitized by Google

imaju pravo i odgovornost da — u skladu sa jedinstvenim društveno-ekonomskim sistemom, jedinstvenim osnovama političkog sistema i zajedničkim interesima koje su utvrdile Ustavom SFRJ — samostalno uređuju svoje unutrašnje odnose, kao i da ravnopravno odlučuju o zajedničkim poslovima u Federaciji.«[12]

To je, u stvari, Titovo objašnjenje o utemeljenju nacionalne ravnopravnosti u našem novom Ustavu. To je kruna delâ u razvojnoj politici u rešavanju nacionalnog pitanja u socijalističkoj Jugoslaviji, dosledna klasna marksistička orijentacija i njena primena na date konkretnoistorijske uslove. Drugim rečima, to je veliko teorijsko saznanje kao rezultat revolucionarne prakse da i odnosi među nacijama i narodnostima i njihov položaj u celini treba da se zasnivaju na onim istim socijalističkim samoupravnim principima na kojima se gradi i položaj radničke klase i radnih ljudi u udruženom radu. A ti principi se, ukratko, sastoje u sledećem: prvo, da radni čovek, proizvođač i samoupravljač, postaje nosilac celokupnog procesa društvene reprodukcije; i drugo, da su rad i rezultati rada osnova društvenog položaja čoveka i svih društvenih odnosa među ljudima i svih njihovih radnih i društveno-političkih zajednica, pa, prema tome, i odnosa među nacijama i narodnostima. Ta dva principa, sama po sebi, supsumiraju i treći: ravnopravnost nacija i narodnosti, njihovo demokratsko povezivanje i ujedinjavanje na osnovu zajedničkih interesa, uključujući i pravo dobrovoljnosti i njihovo pravo na samoopredeljenje.

»Socijalističko samoupravljanje je, dakle«, kaže Tito, »preduslov ostvarivanja ravnopravnosti među narodima i narodnostima. S druge strane, u jednoj višenacionalnoj zajednici ni samoupravljanje ne bi moglo da se u potpunosti ostvaruje bez nacionalne ravnopravnosti. Zato će i stepen ostvarivanja ravnopravnih odnosa u Federaciji, na novim ustavnim osnovama, ujedno biti i izraz stepena razvoja samoupravljanja u republikama i pokrajinama. Otuda, izgrađivanje Federacije, kakvu smo utvrdili Ustavom, pretpostavlja odlučnu borbu za ostvarivanje socijalističkih samoupravnih odnosa u svakoj republici i pokrajini«[13].

4. Tito je bio i ostao beskompromisan borac protiv svih oblika nacionalizma, bilo birokratsko-centralističkog i unitarističkog, bilo separatističkog vida. U njegovom bogatom stvaralačkom opusu istaknuto mesto zauzima ukazivanje na društvene korene nacionalizma, na njegove manifestacije u ekonomici, politici, kulturi, istoriji, pa i u samom Savezu komunista, posebno u periodu koji je prethodio poznatoj 21. sednici Predsedništva SKJ. Ne potcenjujući nijedan od njegovih pojavnih oblika, ni ostatke buržoasko-nacionalističke svesti, za Tita je, u osnovi, nacionalizam samo drugo lice birokratizma, a velikodržavni hegemonizam prirodni izraz birokratskog centralizma i unitarizma u jednoj višenacionalnoj zajednici ili u odnosima između pojedinih zemalja. Prema tome, čime se god objašnjavali i opravdavali, nacionalizam i unitaristički hegemonizam, u ovoj ili onoj varijanti, nisu i ne mogu biti ništa

[12] *Isto.*
[13] *Isto.*

Digitized by Google

drugo do prerušeni birokratizam, odnosno logička konsekvencija državnosvojinskog monopola, u kome se, u krajnjoj liniji, ranije ili kasnije, zakonito javljaju »pukotine« pod pritiskom radničke klase, a time se razotkriva i prava klasna suština nacionalnog pitanja i aktualizuje njegovo rešavanje i u uslovima izgradnje socijalizma.

»Nacionalističke deformacije«, rekao je Tito još na Osmom kongresu SKJ, »pojavljuju se i zbog etatističko-birokratskih tendencija, koje sputavaju proces međunacionalne integracije. One dovode, na jednoj strani, do birokratsko-centralističkih tendencija, do unitarističkog ignorisanja društveno-ekonomske funkcije republika i autonomnih pokrajina, a na drugoj strani, do tendencija zatvaranja u ‚svoje granice'. Obje tendencije su u suštini nacionalističke i podjednako štetne za normalan proces društvene integracije.

Najviše štete od takvih deformacija imaju radni kolektivi, radničko i društveno samoupravljanje, jer oni teže ka socijalističkoj integraciji u proizvodnji, koja odgovara njihovim interesima, a ne nacionalističkoj dezintegraciji ili unitarizmu i centralizmu.«

I dalje:

»Kao što je u uslovima buržoaskog društva nacionalizam, u stvari, samo jedan oblik ispoljavanja buržoaskih klasnih interesa, tako je i u uslovima našeg društva nacionalizam pretežno oblik ispoljavanja birokratizma i raznih hegemonističkih težnji ...

Birokratski karakter ovog nacionalizma najbolje se vidi po tome što on, u stvari, najčešće teži da parolom ‚zaštite nacionalnih interesa' zamaskira pomenuti otpor razvitku sistema društvenog samoupravljanja, jačanju uloge neposrednih proizvođača i svih ostalih radnih ljudi, jer pravilan razvoj i jačanje samoupravljanja proizvođača i predstavlja najveću prepreku nacionalizmu i hegemonizmu svake vrste.«[14]

5. I, naposletku, samo nekoliko napomena o onome što predstavlja srž same Titove nacionalne politike, što je njen moto. To je Titova i naša velika parola o bratstvu i jedinstvu. Gde god je boravio ovih poslednjih četrdeset godina otkako se nalazi na čelu naše Partije, u kome god se delu Jugoslavije susretao bilo s komunistima, radnicima i seljacima, bilo s pionirima, đacima, vojnicima i akademicima, on nije zaboravio da im skrene pažnju na to da čuvaju i neguju bratstvo i jedinstvo kao zenicu svoga oka. S tom parolom je otpočeo narodni oslobodilački ustanak 1941. godine, s njom se uspešno suprotstavio Staljinovom pritisku na Jugoslaviju 1948, s njom je uvek uspevao da okupi najšire slojeve naroda, da ih nadahne i mobiliše i na najveća pregnuća.

A šta, zapravo, u Titovom kontekstu znači ta parola — može se najbolje videti iz ovih njegovih reči: »Upravo takvi odnosi (reč je o odnosima socijalističkog samoupravljanja — J. R.) nužno pretpostavljaju razvijanje i jačanje solidarnosti među narodima i narodnostima, međusobnu podršku i uzajamno pomaganje. To je re-

[14] *Isto*, str. 273. i 274.

Digitized by Google

alna osnova za dalje učvršćivanje bratstva i jedinstva. A to bratstvo i jedinstvo, iskovano u narodnooslobodilačkom ratu, nikada nije bilo trenutni politički zahtjev. Ono je predstavljalo i predstavlja trajni, životni interes naših naroda i narodnosti, uslov obezbjeđenja njihove samobitnosti i garanciju njihovog slobodnog i svestranog razvitka u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici.«[15]

Titova saznanja o naciji i nacionalnom pitanju u savremenoj epohi

Jugoslovenski komunisti s Titom na čelu su, na osnovu sopstvenog revolucionarnog iskustva i prakse, otkrivali sve one mnogostruke razloge koji uslovljavaju tako veliko značenje nacije i nacionalnog pitanja u ovoj prelaznoj istorijskoj epohi. Tito je takvo značenje nacionalnog fenomena stalno otkrivao upravo u revolucionarnoj praksi radničkog i komunističkog pokreta sopstvene zemlje. Došavši na čelo tog pokreta, još pre četrdeset godina, on je u radničkoj klasi, pored njene prirodne težnje za sopstvenim oslobođenjem, uočio i njenu duboku klasnu zainteresovanost da se javi i u ulozi nosioca nacionalnog oslobođenja ugnjetenih i obespravljenih nacija i narodnosti u staroj Jugoslaviji. To mu je pomoglo da narodnooslobodilačkom ratu dâ dimenzije socijalističke revolucije, a socijalističkoj revoluciji dimenzije narodnooslobodilačkog rata, odnosno da zaokruži sopstvenu misao o narodnooslobodilačkoj socijalističkoj revoluciji kao novoj i osobenoj pojavi u konkretnoistorijskoj praksi socijalističkih revolucija. Oslonjen na saznanja stečena u sopstvenoj zemlji, na marksističku teoriju i različita iskustva međunarodnog radničkog pokreta, Tito je, prvi od marksista — njegovih savremenika, došao do novih teorijskih otkrića o značenju nacije i nacionalnog pitanja u savremenoj epohi, posebno u svim onim velikim društvenim transformacijama i preobražajima koji socijalizmu daju obeležja svetskog procesa. U tom bogatom Titovom stvaralačkom opusu njegova misao o nacionalno-socijalnim revolucijama našeg vremena i o mestu i ulozi nacije i nacionalnog pitanja u njima, kao i u savremenoj epohi uopšte, zasnovana je na nekoliko bitnih ocena i saznanja o istorijskim procesima i tendencijama.

Prvo, socijalistička revolucija u Jugoslaviji je mogla da pobedi baš zbog toga što je od samog svog početka našla srećan spoj između svoje klasne i nacionalne komponente. Otuda i njeno konkretnoistorijsko značenje u svetskim razmerama. Uostalom, sve velike socijalističke revolucije našeg vremena imale su, shodno specifičnim socijalnim i drugim uslovima, i svojevrsnu nacionalnooslobodilačku dimenziju, odnosno borile su se ujedno i za socijalno i za nacionalno oslobođenje. To je opšta karakteristika — od oktobarske revolucije, koja je srušila carsku Rusiju kao »tamnicu naroda«, preko jugoslovenske, kineske, kubanske i drugih revolucija, sve do vijetnamske revolucije.

[15] *Isto*, str. 338.

Digitized by Google

Drugo, dinamičan razvitak ekonomske sfere savremenog života jeste najopštija osnova svojevrsne »renesanse« nacije i značenja nacionalnog pitanja. Ubrzani i neslućeni razvoj proizvodnih snaga, kojem naučno-tehnološka revolucija sve više daje neslućene razmere, doveo je do toga da društvena podela rada snažno nadilazi pojedinačne nacionalne zajednice, usled čega se zaoštravaju stare i otvaraju nove protivrečnosti u njihovom unutrašnjem razvoju i društvenom preobražaju, ali i menjaju i transformišu njihove spoljne funkcije, što jača tendencije i zahteve za promenom sadašnjeg sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Prema tome, sa vremena nacija — uostalom, kao i svaka istorijski nastala društvena tvorevina — i sama doživljava kvalitativne promene. Klasni i nacionalni fenomeni u životu gotovo svake nacionalne zajednice nikada nisu bili tako međusobno približeni, pa dobrim delom i međusobno prožeti i uslovljeni, kao što su danas, u ovo moderno doba.

I nacionalna država i nacionalna ekonomija iz perioda liberalnog kapitalizma doživele su takvu evoluciju da više ne liče na sebe same. Otuda i opšta tendencija pretvaranja države u snažnog privrednog regulatora, u ekonomsku silu koja se uklinila između kapitala i rada i umešala u deobu i raspolaganje viškom rada — dakle, u silu koja se sve više javlja u ulozi konstituensa nacionalnog interesa i zaštitnika nacionalne ekonomije, bilo da je reč o zaštiti njenih vitalnih interesa u međunarodnoj razmeni bilo u sistemu ekonomskih odnosa uopšte, bez obzira na činjenicu što je takva država i dalje instrument zaštite kapitalističkog poretka.

Ta složena i protivrečna kretanja unutar same nacionalne zajednice bitno utiču na buđenje i oblikovanje nacionalne svesti u novim istorijskim uslovima. Unutrašnje promene u samom nacionalnom biću uslovljavaju i promene u spoljnim funkcijama nacije, to jest opredeljuju njen odnos prema drugim nacijama i njeno ukupno ponašanje u međunarodnim odnosima. Razume se, intenzitet tih promena i sama njihova društvena priroda zavise od odnosa klasno-političkih snaga u svakoj zemlji, ali je — globalno uzev — naglašena opšta tendencija ka samoopredeljenju naroda, nacionalno-državnoj samostalnosti, nacionalnoj slobodi, nezavisnosti i ravnopravnosti, ali i povezivanju naroda na novim osnovama.

Treće, pobedonosna antiimperijalistička revolucija naroda, započeta borbom protiv fašizma, pre i u toku drugog svetskog rata, snažno se razvila nakon toga rata, srušila svetski kolonijalni sistem, izmenila političku kartu sveta, dovela na istorijsku scenu stotine naroda, koji su postali novi subjekti međunarodne zajednice. A oni su to mogli postati samo svojom borbom za nacionalno oslobođenje, a izvojevanjem njihove nacionalne nezavisnosti i težnjom da se ona očuva nužno su morala biti stavljena na dnevni red pitanja sadašnjeg i budućeg razvitka svetskog sistema ne samo međunarodnih političkih nego i ekonomskih odnosa. Već ta činjenica, sama po sebi, aktuelizaciji nacije i nacionalnog pitanja u savremenoj epohi daje univerzalni karakter i neposredno ih vezuje i uključuje u borbu za mir, progres i društveni preobražaj sadašnjeg sveta.

Digitized by Google

Neposredno posle drugog svetskog rata razvijeniji deo sveta je ubrzano ušao u novu istorijsku civilizaciju na osnovu kolosalnog razvoja proizvodnih snaga i gotovo potpuno nove tehnologije, čiji su zameci upravo i nastali u tom ratu. Nova društvena podela rada, diktirana takvim razvojem proizvodnih snaga i njihovim stalnim usavršavanjem putem takozvane naučno-tehnološke revolucije i velikim dostignućima nauke i ljudskog uma uopšte, omogućila je snažan proces ne samo ekonomske nego i političko-vojne integracije. Gotovo sve prednosti te nove civilizacije pripale su razvijenom delu sveta, na njima su i nastale monopolske privilegije razvijenih zemalja nad nerazvijenim zemljama. Tako se, i pored raspada nekada moćnih kolonijalnih imperija, javila bitna suprotnost savremenog sveta: na jednoj strani, sveopšti monopol razvijenih zemalja postao je sredstvo ograničavanja slobode čoveka i naroda, njihovog uticaja i na sopstveni i na međunarodni razvitak, a na drugoj — novooslobođene zemlje i narodi ustali su protiv svakog novog oblika ekonomske i političke hegemonije, težeći da likvidiraju istorijske nepravde kolonijalizma i da smanje ogroman jaz koji deli razvijene delove sveta od nerazvijenih.

Ta suprotnost, odnosno nastojanje da se ona razreši, bila je i jeste objektivna osnova na kojoj je nastao pokret nesvrstanosti, kao nova pojava od svetskoistorijskog značenja. Jugoslavija i Tito bili su osnivači tog pokreta, ali oni to nisu postali igrom nekog slučaja bez obzira na činjenicu što su mnogi događaji i tokovi u ljudskoj istoriji nastajali i stihijski i što su ih ponekad bitno opredeljivale izuzetne ličnosti. Nova Jugoslavija i Tito su, autentičnošću sopstvenog narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, upravo već bili istorijska pojava drugog svetskog rata, pa ih je to, po samoj istorijskoj prirodi stvari i društvenom karakteru njihovog revolucionarnog dela, predodredilo da budu među prvim pokretačima i osnivačima pokreta nesvrstanosti. Jer sve bitne ideje tog pokreta već su bile sadržane u rezultatima i praksi socijalističke revolucije u Jugoslaviji, kako u odnosima među narodima i narodnostima unutar nje same tako i u njenom zalaganju za kvalitativno novu politiku i praksu u međunarodnim odnosima, uključujući tu i zahtev za promenom tadašnjih odnosa među socijalističkim zemljama, hladnoratovske politike i nadmetanja među vojno-političkim blokovima, a za aktivnu miroljubivu koegzistenciju itd.

Pokret nesvrstanosti, u kontekstu Titove misli, jeste izraz emancipacije nacija, s jedne strane, i integracija čovečanstva na novim, humanim i demokratskim osnovama, s druge strane. U tom pokretu se — naravno, posmatrano u globalnim svetskim razmerama — prelamaju i dijalektički približavaju, prožimaju i uslovljavaju i nacionalna i klasna komponenta savremenih društvenih transformacija i preobražaja, pa on stoga ima i obeležja svojevrsne dimenzije socijalizma kao svetskog procesa. Suprotstavljanje svakom obliku hegemonije nad narodima, što i jeste prava suština pokreta nesvrstanosti, nema samo naglašeni nacionalni nego i klasni karakter, odnosno nacionalna emancipacija se u mnogim nesvrstanim i nerazvijenim zemljama javila i kao bitna pretpostavka otvaranja

Digitized by Google

procesa socijalno-klasne emancipacije, iako se ovaj drugi proces, zavisno od stepena opšte razvijenosti, često razvija i u uslovima patrijarhalne i još nedovoljno izdiferencirane društvene strukture i traganja za istorijskim subjektom sopstvenog društvenog progresa i razvoja. Otuda i opredeljenje za socijalizam u čitavom nizu ovih zemalja. Čak i tamo gde ona to još nije postala, u nesvrstanim i nerazvijenim zemljama u kojima su se još zadržali tradicionalni i konzervativni unutrašnji režimi, nacionalna emancipacija će se sutra javiti u toj ulozi, utoliko pre što socijalističkoj alternativi razvitka sadašnja istorija daje premoć nad kapitalističkom. No čak i takve zemlje, boreći se dosledno i uporno za svoju ekonomsku i političku nezavisnost, a protiv spoljnjeg mešanja u unutrašnji život i raznih oblika hegemonističkih pritisaka — daju svoj prilog demokratizaciji međunarodnih odnosa.

Četvrto, svi narodi nisu stigli da završe sopstveni proces konstituisanja u naciju u periodu kapitalizma, već su neki to učinili tek preko socijalističke, odnosno antiimperijalističke revolucije. Otkrivši taj proces u sopstvenoj zemlji, Tito ga je otkrio i aktivno podržao i u međunarodnim razmerama. Time je istorija demantovala ranije važeće shvatanje da je nacija pojava samo građanske epohe, rezultat društvene podele rada isključivo u periodu nastajanja kapitalizma. Procesi oblikovanja pojedinih nacionalnih zajednica, gotovo u svim delovima sveta, upravo su u toku, premda ti delovi, odnosno zemlje ne slede i ne ponavljaju klasičan put kapitalističkog razvitka. Slično se dogodilo i na tlu pojedinih socijalističkih društava. Jer se i socijalizam, kakav danas postoji, javio u egzistencijalnim oblicima »proizvodnje vrednosti«, pa otuda i socijalna simbioza robne proizvodnje i nacije, što je, na jednoj strani, otvorilo mogućnost radničkoj klasi da se »podigne do nivoa vodeće klase nacije«, a na drugoj — otvaranje i ubrzavanje dva paralelna i protivrečna procesa: razvitak društvene podele rada i istovremeno ekonomsko udruživanje rada u okviru nastajuće nacionalne zajednice, ali na osnovama društvene svojine i vodeće uloge radničke klase i radnih slojeva.

*

To su, ukratko rečeno, samo neki opšti elementi od kojih je KPJ, odnosno SKJ s Titom na čelu polazila u izgrađivanju svojih teorijskih i revolucionarnih stavova o naciji i nacionalnom pitanju.

Kao što se vidi, za jugoslovenski radnički i komunistički pokret s Titom na čelu nacionalno pitanje je bilo jedno od strateških pitanja socijalističke revolucije u Jugoslaviji. Ali ne samo u njoj. Fenomen nacije i nacionalnog pitanja je, u ovoj ili onoj socijalnoj simbiozi, nerazdvojno vezan za svaku savremenu socijalnu revoluciju. To je i Lenjin dokazivao u svojim polemikama sa zapadnom socijalnom demokratijom i pojedinim vođama Druge internacionale, a i u svojim kritičkim spisima o nacionalnom pitanju

Digitized by Google

u Rusiji i o načinu njegovog rešavanja u mladoj sovjetskoj federativnoj zajednici.

Ali između Lenjina i Tita postojao je Staljin i njegova staljinistička era. Staljinizam, kao sistem društveno-političkih i ekonomskih odnosa, predstavio se, između ostalog, i kao velikodržavni hegemonizam u odnosima među državama i narodima. Tito je, na jednoj strani, dosledan nastavljač Lenjinovog učenja o naciji i nacionalnom pitanju, a, na drugoj, prvi marksist i revolucionar koji je posle Lenjina baš u toj oblasti došao u sukob sa Staljinom, što mu je — razume se, i pre tog otvorenog sukoba — omogućilo da dalje razvije to Lenjinovo učenje, da ga osmisli do te mere da danas egzistira i kao Titovo vlastito učenje. Jer upravo time što je dijalektički spojio nacionalnu i klasnu komponentu, što je — kako smo već istakli — uklonio njihovu uzajamnu otuđenost, što je njihovu divergenciju u međunarodnim tokovima zamenio konvergencijom u tokovima revolucije kojoj je bio na čelu — ta revolucija je i mogla da pobedi. A time što je klasno-internacionalnu komponentu zasnivao na reafirmaciji i potpunoj ravnopravnosti nacija i narodnosti u Jugoslaviji Tito je smogao snage da se odupre Staljinovom hegemonističkom pritisku 1948. godine, jer je dobro znao da će iza njega stati sve te nacije i narodnosti — jugoslovenska revolucija u celini.

Digitized by Google

Jovan Đorđević

Titova misao o samoupravljanju

I

1. Ideja samoupravljanja pripada filozofiji slobode, jednakosti i humanizma. Još u staroj grčkoj filozofiji samoupravljanje, kao akt samoodređenje čoveka, definisano je i kao sloboda i kao izvor individualnih ljudskih sloboda i prava.

U docnijoj istoriji demokratije, naročito u toku Francuske revolucije od 1789. do 1794. godine, samoupravljanje se shvata i postepeno ostvaruje kao komuna, kao samoupravna organizacija gradova i drugih lokalnih zajednica. Pod uticajem klasne borbe i Pariske komune od 1871. godine samoupravljanje, kao program rekonstrukcije društva i oblik ispoljavanja socijalizma, preuzima radnički pokret. Institucije koje nastoje da izraze ideju samoupravljanja dobijaju različite oblike i domašaje i nazivaju se radnički saveti, fabrički komiteti, u Oktobarskoj revoluciji i pod Lenjinovim uticajem — sovjeti, u Jugoslaviji — narodni odbori itd.

Revolucionarni talas koji je nosio ideologiju »savetske demokratije« i »radničkog udruživanja« prekinut je pod uticajem prevladivanja etatizma i koncepta »radničke«, pretežno nacionalne države, koji je bio uslovljen načinom na koji je ostvarivana Oktobarska revolucija i uspostavljana nova država, koja postaje sve

Digitized by Google

više organizacija vladanja u ime radničke klase, a ne »radnička klasa konstituisana kao država«, što je preporučivao Marks.

Ali, ni socijalističke revolucije se ne razvijaju i ne uspostavljaju jednoobrazno i pravolinijski. Kad bi tako bilo, one ne bi predstavljale konkretna istorijska dela, a čovečanstvo bi bilo osiromašeno u oblasti stvaralaštva, inventivnosti i doslednosti naroda i ljudi.

To je sve uslovilo i renesansu ideje samoupravljanja. Prva i u svoje vreme izuzetna zasluga Josipa Broza Tita sastoji se u isticanju nužnosti i mogućnosti samoupravnog puta u razvoju i konstituisanju socijalističke demokratske Jugoslavije.[1] Njegov poznati govor u Saveznoj skupštini juna 1950. godine, kojim revalorizuje marksistički i socijalistički princip predaje »fabrika radnicima«, već je sam po sebi značio akt kako izuzetne moralno-političke hrabrosti tako i vraćanje socijalizma na njegove originerne i revolucionarne izvore i principe.

Isticanje vrednosti onog što je bilo potisnuto i čak žigosano, a što pripada stvaralačkoj marksističkoj misli i težnjama radničke klase i drugih naprednih društvenih grupa, ima *vrednost otkrića*, koje je često značajnije od prvih pronalazaka ideja i institucija. To potvrđuje najpre istorija i karakter oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji. U toj istoriji i u tim borbama preovlađivao je zahtev naroda i ljudi za samoodređenje i za nacionalni i ljudski identitet. Samoupravna alternativa koju je otvorio Tito označavala je perspektivu daljeg nacionalnog i ljudskog oslobođenja i još je više cementirala jedinstvo masa, naroda i narodnosti oko njegove misli i ličnosti.

S druge strane, u momentu kad Tito vraća marksističku teoriju i socijalističku praksu, najpre u Jugoslaviji, na samoupravne puteve, etatistički obruč steže stvaralački elan masa, a propisana dogma o jednodimenzionalnom modelu državnog socijalizma suprotstavlja se nezadrživoj potrebi čoveka i naroda da slobodno misle u uslovima svoje stvarnosti i u skladu sa svojim težnjama i vernošću originalnom marksizmu i napretku, koga nema bez slobode i koji je neophodan socijalizmu.

Sve ovo potvrđuje istinu da jugoslovenska orijentacija na samoupravni socijalizam pre trideset godina i Titova misao o tome predstavljaju *otkriće od epohalnog značaja* ne samo za socijalizam i radničku klasu, već i za sve narode i ljude koji ne prihvataju da vegetiraju u zaostaloj prošlosti, u ideološkim blokadama i negativnim utopijama.[2] Tito je prvi u XX veku oslobodio jednu oslobodilačku ideju.[3] Ali, ne samo to.

2. Ideje ne žive same od sebe i po sebi. Njihova snaga i vrednost proizlazi ne samo iz *principa nade*, kao što je isticao Hegel, već i iz *principa realnosti*. Prvi uslov ostvarivanja jedne nove ideje je-

[1] J. B. Tito, *Odgovori na pitanja dopisnika italijanske agencije „Ansa"*, 15. januar 1955.
[2] J. B. Tito, *Referat na XI kongresu SKJ.*
[3] J. B. Tito, *Govor u Krapini*, 10. maj. 1952.

Digitized by Google

ste njena konceptualizacija, njeno unošenje u jedan sistem pojmova i odnosâ; a zatim njeno pretvaranje u društveno-politički sistem i u sam stil života.

Kao dosledan marksistički mislilac i imaginativni moderni državnik, Tito je svoju koncepciju samoupravljanja razvio u originalni koncept socijalističkog samoupravnog društveno-političkog sistema.

Osnovne karakteristike tog koncepta su sledeće:

1) Samoupravni politički sistem je politička superstruktura socijalističkog društva, to jest društva koje je neodvojivo od društveno-ekonomske strukture koja se zasniva na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i u kojoj se suzbijaju uslovi klasne podele i eksploatacije, uz uporedno uspostavljanje vladajućeg položaja radničke klase i procesa vraćanja svih oblika otuđenja radnom čoveku i ljudskoj ličnosti uopšte, a naročito obezbeđenje procesa oslobađanja rada.

2) U samoupravnom političkom sistemu se preobražava ili, u svakom slučaju, ograničava dominacija, odnosno vladavina jednim ljudima od strane drugih. U njemu otpočinje proces ne samo podruštvljavanja niza društvenih funkcija, već i »odumiranja države« u smislu otuđenog od masa, vladajućeg birokratskog aparata.[4]

3) Samoupravni politički sistem menja tradicionalni odnos između »građanskog društva« i »političke države«, u kome ova druga ima primat. U samoupravnom političkom sistemu se vrši približavanje između građanskog društva i političke države, a radnička klasa, pod uslovom da je ujedinjena sa seljaštvom i drugim grupama, svoju »diktaturu«, u Marksovom smislu reči, ostvaruje kao *hegemon društva* i time to čini ne samo na demokratski način, već i u društvu koje ukida izvore političke otuđenosti, a naročito apsolutizma političke vlasti.

4) Samoupravni politički sistem je po obliku nova, samoupravna demokratija. Vladavina većine se dopunjuje obezbeđenom ekonomskom i političkom moći vitalnih i stvaralačkih grupa i građana, kao i stalno ostvarivanim i proveravanim društvenim *konsensusom.*

Ovaj samoupravni konsensus daje novi i efikasan demokratski smisao ideji »društvenog ugovora«, kao osnovi društvene vlasti, koju su tražili i predviđali svi iskreni demokratski pisci od Loka i Rusoa do socijalista utopista i savremenih marksista. Ovo nije ugovor između vladajućih i građana, a još manje sporazum radi delegiranja vlasti državi ili centrima odlučivanja. To je ugovor samostalnih i ravnopravnih partnera, radnih ljudi i građana, narodâ i narodnosti, kojim se potvrđuje njihov neotuđivi suverenitet i pravo na samokonstituisanje i samoostvarivanje.

Prema Titovoj zamisli, ovaj konsensus nije obična političko-pravna kategorija, jer se on zasniva na jednom moralnom i ži-

[4] J. B. Tito, *Odgovori na pitanja predstavnika strane i domaće štampe*, 31. oktobar 1951.

Digitized by Google

votnom principu. Taj princip čini jedinstvo masa i njihovo *poverenje;* istovremeno međusobno i prema onima kojima delegiraju funkcije društvenog, odnosno zajedničkog odlučivanja.

Teorija i dosledno ostvarivanje samoupravljanja podižu tradicionalne demokratske političke principe na viši misaoni i realniji demokratski nivo.

5) Osnovu svakog sistema dominacije sačinjava nejednakost položaja ljudi u produkcionim odnosima, njihov ne samo hijerarhijski, već i otuđujući i eksploatatorski odnos; tačnije, osnovu dominacije predstavlja otuđenje vlasti čoveka nad samim sobom, naročito eksproprisanjem proizvodâ njegovog rada. Otuda je samoupravljanje u smislu novog produkcionog odnosa prvi akt u prevazilaženju dominacije; njegova je suština prelaz iz dominacije, odnosno hijerarhijskih i nejednakih odnosa u sistem udruženog rada, jednakosti ljudi u procesu upravljanja uslovima, sredstvima i proizvodima rada.

Ovo su, na teorijskom planu, pretpostavke samoupravnog političkog sistema, njegovi *elementi* — *uslovi.* Ali, bez potencijalne i sve istinitije socijalističke (sve egalitarnije i čovečnije) društvene strukture nema uslova za otklanjanje dominacije, a bez ovog procesa socijalistička društvena struktura se deformiše i obnavljaju se klasni odnosi u kojima radnička klasa ne menja status najamne radne snage.

6) Između potencijalno socijalističke društvene strukture i političkog sistema ne postoji jednostrani determinizam; »samoupravni« produkcioni odnos ne proizvodi automatski, sam po sebi, ravnopravne političke odnose. Samoupravni produkcioni odnos je istovremeno društveno-ekonomski i politički odnos. Između ova dva nivoa — ekonomskog i političkog — ovog složenog kompleksa odnos je dijalektički, što znači i komplementaran, dopunjujući, uzajamno utičući i uslovljavajući se. Dijalektika nije isključivo »borba suprotnosti«.

U »prelaznom periodu« samoupravna politička struktura je autonomna i određena, ali i određujuća snaga u uspostavljanju socijalističkog društva. Iz toga proizlazi veliki značaj samoupravnog političkog sistema za teoriju i praksu samoupravljanja.

3. Teorijski koncept samoupravnog političkog sistema podrazumeva i sledeće njegove odredbe[5]:

a) Oslobađajući se države u smislu etatizma, ili oslobađajući se, po Marksovim rečima, »državnog omotača«, samoupravni politički sistem naročito prevazilazi dualizam između države i društva, vlasti i čoveka, stvarajući istovremeno dijalektički odnos između državnih i društvenih funkcija i instrumenata, čija suprotnost može postati komplementarnost ukoliko preovlađujuća društvena svojina postane stvarno nov, odnosno sve manje monopo-

[5] Vidi: *Tito o samoupravljanju,* „Radnička štampa", Beograd, 1979.

Digitized by Google

listički i prisvajački odnos pojedinih grupa i ako stvarni subjekt i arbitar ovih procesa postaje razvijena, ujedinjena i svoje uloge svesna radnička klasa kao idejno-politički supstrat društva, a posebno celokupne zajednice aktivnih i radnih ljudi.

b) U samoupravnom političkom sistemu se uspostavlja sinteza političke i ekonomske demokratije: između čoveka kao proizvođača i kao političke ličnosti. Prema tome, samoupravljanje nije samo ekonomsko-administrativna kategorija, već istovremeno i društveno-politička. Putem te funkcije se prevazilaze podeljenosti u društvu i u ličnosti čoveka. Licemerje i dvoličnost su antisamoupravno ponašanje.

c) Samoupravni politički sistem zahteva radikalno otklanjanje posrednikâ i predstavnikâ, naročito u odnosu na raspodelu društvenog proizvoda i političko odlučivanje. Prevazilazeći reprezentaciju i posredništvo, samoupravljanje zahteva oblike neposrednog izražavanja i odlučivanja, i to ne samo kao »neposrednu demokratiju«, već i kao neposredno odlučivanje u okviru demokratskih oblika i funkcija na svim nivoima organizacije društva. U tom smislu samoupravni politički sistem je teorijski najdosledniji i do danas najuspeliji od svih poznatih oblika stvarnije demokratije. On je stvarna demokratija u nastajanju i nestajanju kao političkog oblika. To ujedno potvrđuje i Titova ideja o kolektivnom odlučivanju i odgovornosti, naročito u društveno-političkim organizacijama, u skupštinama i kolegijalnim telima.

d) Samoupravni politički sistem je suprotan elitizmu i hijerarhiji u organizaciji društva i u političkom odlučivanju. Antielitizam je i izraz antibirokratizma i antitehnokratizma. On ne pretpostavlja, već isključuje demagogiju, stihijnost i nivelizam. I kad se postigne stvarnija egalitarna zajednica (nego što je danas i sutra moguće), ovaj politički sistem traži stalno nova znanja i svest, različite sposobnosti i vrednosti, što znači da se ne može lišiti i prisvajanja i korišćenja ličnih autoriteta i izuzetnih ličnosti koje se stvaraju u razvitku socijalizma i za njega.

4. Samoupravni politički sistem se ne gradi na sopstvenoj, već na nasleđenoj osnovi i otuda je on heterogen i išaran nizom protivrečnosti, kako neantagonističkih tako i antagonističkih. Ali, i mešovitih protivrečnosti. Sve dok se ne pretvori u posebno stanje društvenosti i ljudske kulture i duhovnosti, ovaj politički sistem obuhvata političku vlast, državu, i više ili manje se izražava u njoj i preko nje. Država je njegova imanentna i mešovita protivrečnost.

Za teorijski koncept samoupravnog političkog sistema od posebnog interesa je definisati pojam i ulogu države u okviru samoupravnog sistema i time odnose između političke vlasti i samoupravljanja u političkom sistemu Jugoslavije.

Digitized by Google

II

1. U razvitku političke misli i političke akcije pojedine reči i sami pojmovi su često izazivali strah ili su postali predmet fetišizovanja i mitologije. To je dugo vremena bilo sa rečima: demokratija, sloboda i istina. Danas se to u izvesnoj meri odnosi na izraz pluralizam i, donekle, na pojam interesi.

Strah od pravih reči beleži bežanje od ideologije i političkog napretka, naročito ako nove reči izražavaju nove društvene odnose i pokrete. Fetišizovanje reči i pojmova je posledica intelektualnog siromaštva i dogmatizma.

Pluralizam plaši sve one koji su naklonjeni da u društvu i politici traže jedinstvene i jedine centre odlučivanja i komandovanja; sve one koji celinu zamenjuju totalitarizmom, a u čoveku nalaze mali mehanizam u jednoj velikoj teledirigovanoj organizaciji ili mašineriji.

Razmrvljena i atomizovana misao i praksa u savremenom svetu podržavaju pluralizam kao apsolutni i kategorički imperativ. To rađa mitologiju i fetišizam. Ali, fetišizovanje pluralizma služi često i za prikrivanje monolitnosti monopolizma u višim spratovima društvenog i političkog organizovanja, naročito socijalizma, predstavljajući istovremeno i alibi za stvarno raslojavanje i atomizovanje u društvenoj bazi i u masama.

Slično je i sa interesima: oni čas plaše one koji u životu i politici traže vladavinu centralizovanih ideologija i transcendentalnih ideja; ili su predmet idealizovanja od svih onih koji misao i praksu svode na grubi empirizam i utilitarnost.

To sve zahteva od savremene nauke, a naročito marksizma, semantičku i semiološku preciznost, a od teorije obradu i identičnost.

2. Pluralizam je jedna »stara nova ideja« i sve aktuelniji i značajniji teorijski i politički pojam. U svom jedinstvenom i semantičkom smislu, pluralizam je izraz postojanja složenosti, različitosti i »atoma«, odnosno delova u jednoj celini. U tom pogledu pluralizam je potvrda jedne nesporne ali osporavane činjenice: ljudsko društvo je *jedno sve*, koje obuhvata mnogobrojne društvene grupe, klase, grupacije, profesije i pojedince. Ova sociološka istina je inspirisala sve ranije i savremene socijalne teorije i dala je podršku naučnoj misli Marksa i marksista, kao i razvitku demokratske teorije i prakse.

Prvi pokušaj da se pluralizam definiše nalazi se u filozofiji, i to već u starogrčkoj filozofiji. Ta definicija je useljena u ideološke antinomije: pluralizam *contra monizam*. Razlika između ovih pojmova nalazi se u odgovoru na pitanje: da li je svet sastavljen iz mnogo ili više stvari, objekata ili sfera. Pluralisti odgovaraju *da*, a monisti *ne*. Veliki filozofski sistemi delili su se na pluralističke, čiji je najznačajniji predstavnik Dekart, i na monističke, koje oličava Hegelov filozofski sistem.

Digitized by Google

U suštini pluralizam je više empirička ideja bliska društvu i prirodi, dok je monizam religijska i apstraktna misao, nastavljajući ideju *boga* kao jedinog i stvarnog principa sveta.

Marksizam, kao filozofija, ujedinjuje i prevazilazi monizam i pluralizam. Za Marksa je društvo jedno dijalektičko sve, u kome postoje i vrše uzajamni uticaj pojedine sfere ili subjekti tog sve. Ova postavka je od bitnog značaja ne samo za pitanje determinizma, već i za domašaj i značaj pluralizma uopšte, a posebno u socijalizmu.

Na filozofskom planu pluralizam obnavljaju Rasel i celokupna pragmatistička škola, koja se produžuje u savremeni sociološki empirizam i funkcionalizam.

Krajem prošlog, a naročito u početku ovog veka pluralizam kao ideja prelazi na područje političke nauke, naročito u radovima engleskog političkog mislioca i docnije marksiste Harolda Laskija.

U svojim delima Laski i drugi pluralisti nastoje da relativizuju apsolutizam političke vlasti i državnog suvereniteta. Oni ističu da je u savremenom društvu vlast ne samo svojina države i izraz politike, već da ona postoji u mnogim društvenim funkcijama i da pripada društvenom pravu. Vlast imaju i ograničavaju državni suverenitet takve organizacije kao što su sindikati, profesionalna društva, univerzitet i crkva.

Od tog vremena, na teorijskom planu, samoupravljanje se vezuje za demokratiju, a naročito pluralizam kao njegov izraz. Pluralizam u strukturi vlasti i odlučivanja postaje jedna od osnovnih postavki demokratske misli uopšte i u socijalizmu. Nema demokratije, glasi savremena formula o odnosu između politike i društva, ako je vlast koncentrisana i centralizovana i ako u društvu nema snaga koje su sposobne da je dele, ograničavaju i postepeno socijalizuju. Izvan toga društvo postaje totalitarno, politički sistem autokratski i apsolutistički.

Ideju pluralizma su preuzeli i prisvojili ideolozi buržoaske parlamentarne i partijske političke organizacije. Za njih je pluralizam izražen prvenstveno u postojanju više partija, a zatim i u strukturi ekonomskog sistema koji se zasniva na slobodnoj preduzimljivosti sopstvenika sredstava za proizvodnju i na takmičarskom tržištu. Na toj osnovi politički sistem kapitalizma artikuliše te strukture; time što je formalno pluralistički, on je automatski i demokratski. To su teze gotovo celokupne politikologije u SAD, a i u Francuskoj. U svakom slučaju, pluralizam je postao sve više protivteža i kritika apsolutizma i docnije totalitarizma, a time i pojedinih etatističkih političkih sistema u socijalizmu.

Delo napredne filozofske misli stare Grčke i docnije filozofa XVII i XVIII veka, pluralizam je dobio preciznije dimenzije u kritici apsolutizma i docnije totalitarizma i fašizma, kao i u traženju novih puteva za demokratski preobražaj starog, autokratskog društva. Njegovo demokratsko poreklo i značenje su van spora. Uporedo s tim egalitarni i udruživački (asocijacioni) socijalizam, Od Ovena do Furijea i Marksa, pruža materijalnu i poli-

Digitized by Google

tičku osnovu pluralizmu i uvodi ga danas u najznačajnije pojmove političke teorije i savremenog demokratskog i socijalističkog pokreta u svetu. Na toj osnovi produbljivanje problematike samoupravljanja i praksa samoupravljanja nisu mogli mimoići ni pojam pluralizma: *pluralizam samoupravnih interesa*[6]. On je u osnovi Titove misli i dela.

3. Interesi predstavljaju jedan od najsloženijih pojmova društvene nauke, i to utoliko više ukoliko su oni raznovrsniji i nalaze se stalno u krugu našeg života, čovekovog odnosa prema sebi, drugome i zajednici. Postoje vrlo različita značenja reči interes, tako da je njegov pojam uslovljen predmetom na koji se odnosi, karakterom i značajem subjekata koji ih zastupaju ili izražavaju.

Dugo se i još uvek interesi shvataju kao psihološka kategorija, kao ono što ljudi žele i hoće da ostvare, pretežno po sebi i za sebe.

U individualističkom, kapitalističkom društvu interesi su izjednačeni sa potrebama i akcijom pojedinaca. To su takozvani pojedinačni interesi, koji se, po nekim mišljenjima, izjednačavaju sa zajedničkim i opštim interesima.

U političkoj teoriji interesi su uopšteni kao kritika formalizma i pravnog pozitivizma u oblasti političkog funkcionisanja i organizovanja društva. Parafrazirajući i donekle iskrivljujući Marksove misli o društvu i politici, pojedini, pretežno američki sociolozi (čiji je preteča Artur Bentli) suprotstavljali su, za objašnjenje politike i političkih institucija, pojmovima: parlament, suverenost, zakon i vlast — pojam interesa, koji su utisnuti u ove, često otuđujuće pojmove.

Ali, pretvaranjem interesne ideologije u teoriju interesnih grupa savremena američka politikologija je interesima oduzela pravi teorijski značaj, a njihovo ostvarivanje svela na borbu za uticaj, privilegije, pa i vlast pojedinih interesnih grupa, u koje ubraja naročito kapitalističke i radničke sindikate, profesionalna udruženja i crkvu. Pojam interesne grupe, u stvari, osporava klasnu vladavinu i interesnu sadržinu zakonâ i onih akata koje donose opšte, odnosno društvene institucije. Interesne grupe nisu u stanju da služe kao kritika apstraktne liberalne buržoaske demokratije niti da zasnuju politički sistem na novim i realnim principima.

Interes je jedan od pojmova marksizma, ali sa značenjem koje prevazilazi empiricizam i pragmatizam u njegovom shvatanju i primeni. Dve su osnovne Marksove misli od značaja za pojam interesa. Prva glasi: ideje se prostituišu ako nisu vezane za interese. Po drugoj: istorijski interesi radničke klase su u prevazilaženju klasnog društva, oslobođenju čoveka i prevazilaženju klasnog statusa samog proletarijata.

Interesi nisu obećani skup aktuelnih potreba i subjektivizma pojedinaca i grupa. Interesi su izraz svesti, angažovanja i akcije

[6] Kao termin je uveden u političku teoriju u radu E. Kardelja: *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1977.

Digitized by Google

za ostvarivanje izvesnih ciljeva koji prevazilaze empiricizam interesâ. I kad se izražavaju kao opšti i zajednički interesi, oni su neodvojivi od strukture i finalizma klasne borbe i opštih ciljeva, tačnije, od naučno zasnovanog socijalističkog poretka. Prema tome, koristeći Marksovu misao, možemo istovremeno istaći da se interesi prostituišu ako nisu uslovljeni ciljevima i ako nisu vezani za određene društvene i ljudske vrednosti. U socijalizmu te vrednosti odgovaraju njegovom biću i stremljenjima radnog čoveka prema samopotvrdi i samoizražavanju, a to znači prema socijalnoj, političkoj i uopšte ljudskoj emancipaciji i slobodi.

Otuda pojam interesâ je objektivna kategorija i kad su oni virtuelni i potencijalni. I kad su sadržinski različiti, oni su društveno-politički koncept. U tome se marksistička teorija interesâ razlikuje od svih psiholoških i pragmatističkih shvatanja, a određivanje interesâ traži utvrđivanje njihovog kvaliteta, nosilaca, izvorâ i motivizacija, društvene sredine i političkih okvira. Pojam samoupravnih interesa odgovara ovom zahtevu.

4. Samo samoupravljanje je jedan pluralistički pojam. Tu je pluralizam izraz samog bića samoupravnog društva. Nema takvog društva bez shvatanja i priznanja njegove pluralističke strukture. Nasuprot tome, država je monistički pojam; to je i politička vlast i kad je difuzna.

Pluralizam samoupravnih interesa je najpre potvrda postojanja autonomnih i raznovrsnih samoupravnih ćelija i samoupravnog društveno-političkog sistema. Bez tog objektivno nema samoupravnih interesa i njihovog pluralizma.

Ali, ovo nije sve. Pluralizam samoupravnih interesa pretpostavlja i pojave razlikovanja i konflikata među interesima i težnje pojedinih grupa i centara vlasti da vrše odlučujući uticaj na samo društvo. Samoupravni interesi postaju politički ukoliko omogućuju na svim nivoima odlučivanja postojanje socijalističkih samoupravnih alternativa.

Prema tome, u samoupravnom sistemu jedan interes nije *a priori* isključen, ali je isključen otuđujući i eksteriorizovan interes. U samoupravnom konceptu svako ima svoju ulogu i svoj glas, ali, pojedine grupe mogu samoupravnom odlukom da postanu hegemon, tačnije, da vrše ulogu dirigenta. Ali, ta uloga traži učestvovanje i usaglašavanje sa interesima svih drugih grupa.

To je suština pluralizma. Njegova osnova je u društvenoj svojini, koja je izvorni i osnovni oblik pluralizma. Bez društvene svojine samoupravni pluralizam ne može biti funkcionalan i efikasan. Kao što je privatna i državna svojina osnova idejnog, političkog i konceptuološkog monizma, tako je društvena svojina osnova idejnog, političkog i konceptuološkog pluralizma. Taj pluralizam može uticati da dođe do boljeg naučnog pojma i teorije društvene svojine.

Samoupravni pluralizam je u suštini *egalitarni pluralizam*, a svaki direktivni pluralizam je pseudoideja. Niko unapred nema

Digitized by Google

prava da sam izražava i potvrđuje opšte interese, a oni su kao vrednost neophodni za postojanje samoupravnog pluralizma.

Za stvaranje elemenata opšteg interesa i samoupravnih vrednosti neophodne su demokratske i samoupravnom sistemu odgovorne političke organizacije, kao i nauka i kultura, politika i uopšte društvena svest i kritika, odnosno oni uticaji koje drug Tito i Kardelj nazivaju subjektivnim snagama i bez čije uloge pluralizam samoupravnih interesa ne može biti efikasan i demokratski. Pored toga, samoupravni pluralizam pretpostavlja razvijenu i doslednu unutrašnju demokratiju i demokratski samoupravni politički sistem. Demokratski izražen i autentičan samoupravni socijalistički pluralizam je osnova novog tipa demokratije i rešenja zagonetke o odnosu između socijalizma i demokratije.

Samoupravni pluralizam interesâ i preovlađujući demokratski politički odnosi u institucijama i političkom životu ukazuju da socijalizam u samoupravljanju može ostvarivati sopstveni i autentični politički sistem demokratije superiornije od poznatih političkih sistema u prošlosti i danas. To više nije politički sistem koji se naslanja na državu i traži od nje direktivnost niti sistem koji pozajmljuje političke forme stare, buržoaske demokratije.

Teorija o samoupravnom demokratskom političkom sistemu, na osnovi demokratske i slobodne igre pluralizma samoupravnih interesa, jedan je od najznačajnijih priloga razvitku marksističke političke nauke i rasvetljavanju puteva za razvitak socijalizma, ujedinjenim energijama radničke klase i političkih institucija, socijalističkih odnosa, demokratije i slobode.

To su pojmovi i reči koje menjaju naš život, unoseći optimizam i perspektive.

III

1. Društveno-ekonomsko biće i demokratski oblik samoupravnog političkog sistema pružaju osnovu da se raščiste još uvek kontroverzna pitanja političke teorije marksizma i da se naučno odredi koncept takozvane države prelaznog perioda između kapitalizma i socijalizma.

Pre unošenja samoupravljanja u idejne vidike marksizma i socijalizma problem prelaznog perioda se izjednačavao sa postavljanjem i uspostavljanjem takozvane socijalističke države. Smisao i oblik socijalističke države se najčešće tumačio u skladu sa evolucionizmom, a ne na osnovu revolucionarne marksističke misli o političkom uređenju socijalizma. To se sve širilo naročito pod uticajem Staljinove teorije o državi, prema kojoj politička organizacija socijalizma ostaje *totalna državna organizacija* i time samo »više demokratski« sistem dominacije. Iz toga je proizlazilo shvatanje, koje je dugo vladalo u političkoj teoriji socijalizma, da se socijalistička država razlikuje od prethodne, buržoaske države samo po klasnom nosiocu i eventualno kao »viša i stvarnija demokratija«. Takvo shvatanje države u socijalizmu je suprotno Marksovoj i

Digitized by Google

Engelsovoj tezi, i docnije izraženim Lenjinovim pogledima (naročito u *Državi i revoluciji*), o »nužnosti odumiranja države odmah posle pobedonosne proleterske revolucije«.

Po ovim shvatanjima i uopšte na osnovu marksističke teorije socijalističke revolucije i klasne borbe proizlazi gledište da država u prelaznom periodu nije »država u pravom smislu«, odnosno da ne može predstavljati produženje ili obnovu tradicionalne države ne samo u njenom vidu apsolutne monarhije, već i kao buržoaske republike. Država prelaznog perioda je država u odumiranju i odumiruća država. To je već uticalo da su Engels i Lenjin, i pre Oktobarske revolucije, isticali da to »ne može biti više država u klasičnom smislu«, što ih je navelo da traže nove termine kao što su »komuna« i ruski »mir«. Suština je svih tih pogleda i zahteva da se istakne da između buržoaskog i socijalističkog društva ne postoji kontinuitet i da, prema tome, »proleterska država« nije postepeni i evolutivni oblik stare države, već samo može biti promenjena, i to radikalno promenjena država.

Ideja i praksa samoupravljanja su pružile osnovu za razrešenje pitanja odnosa između socijalizma i države, evolucije i revolucije.

Tito je prvi savremeni marksistički mislilac koji je otkrio i tražio dijalektički i revolucionarni odnos između države i socijalizma u pojmu i praksi samoupravnog socijalističkog političkog sistema ili, kao što će docnije Kardelj naglasiti, u »političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja«.

U ovom novom terminu se ne samo etimološki prevazilazi kao neadekvatan izraz država, već se socijalističkoj misli i praksi otkrivaju novi teorijski vidici i otvaraju putevi s onu stranu etnocentrizma i dogmatizma.

Ima reči, kao što kaže francuski pesnik Elijar, koje menjaju naš život i otkrivaju čoveku i njegovoj misli i praksi nove izlaze. Ali, ima i reči koje čuvaju staro i prevaziđeno i zakivaju istorijski uslovljene i društveno potrebne izlaze. Samoupravljanje i samoupravni politički sistem pripadaju danas, više nego druge, prvim od ovih reči.

2. Unoseći u misaono polje i sferu teorijske i političke komunikacije pojam samoupravnog političkog sistema, Titova misao je istovremeno nova, ali i nijansirana i konkretna. U ovom konceptu dolazi do izražaja isticanje nužnosti procesa odumiranja države u epohi socijalizma i uspostavljanja nove društvenosti i njoj odgovarajućeg samokonstituisanja radničke klase.

Ali, i nešto više. Ako preobražava klasičnu državu, samoupravni politički sistem, kao političko konstituisanje socijalističkog društva, automatski ne ukida postojanje države kao još uvek nužnog oblika ispoljavanja politike.

U samoupravnom političkom sistemu segment države ostaje i time odgovarajuća autoritativna sfera društveno-političkog organizovanja i odnosâ. Time se Titova misao odvaja od teorije anarhizma i razlikuje od Buharinovog gledišta po kome se politički

Digitized by Google

sistem socijalizma izjednačava sa takozvanom administrativnom, odnosno »nepolitičkom« državom, kao i od sensimonovskog koncepta o uspostavljanju samoorganizovanog industrijskog društva u periodu socijalizma.

Postojanje segmenta državnog organizovanja i predstavljanja, ne samo u savremenoj fazi razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, najpre je izraz činjenice da se samoupravni politički sistem konstituiše u postojećem »sistemu država«, što je već isticao i sam Marks. Otuda nužnost određenog kontinuiteta države kao institucije i međunarodnog subjekta, čak i kad ona u svom krilu uspostavlja i podržava samoupravni podsistem. Pored toga, niz još uvek nerešenih, a nekad i negde i nezrelih strukturnih pitanja društva prelaznog perioda, potreba jedinstvenog i usmerenog odlučivanja raznih društvenih delatnosti, nužnost arbitriranja u sukobima i prevazilaženja antagonističkog karaktera i oblika starih i novih protivrečnosti, uslovljavaju diferenciranje, relativno odvajanje političko-državnih institucija i funkcija od društva i samoorganizovanja u sferi samoupravljanja.

3. Tito je uvek isticao da na dužinu trajanja, obim, pa i karakter institucija i funkcija u državnoj sferi neizbežno utiču stanja i procesi određeni kako primenom Lenjinovog zakona o »neravnomernom razvoju« tako i strukturom međunarodne zajednice i oblikom međunarodnih odnosa.

Ova Titova misao se potvrđuje u konceptu međunarodne saradnje i naročito u konceptu nesvrstanosti.

Princip nesvrstanosti nije samo potvrda marksističkog shvatanja o međunarodnoj politici kao nastavku i izrazu unutrašnje politike. Nesvrstanost nije samo ideja samoupravljanja preneta na svetski plan. U savremenom, složenom i podeljenom svetu nesvrstanost je jedan od uslova harmoničnog ostvarivanja samoupravljanja i postepenog prevazilaženja stare države u zajednicu koja će predstavljati »slobodnu asocijaciju slobodnih proizvođača«. Ali, ni ovde taj odnos nije jednostran. Snaga i vrednost socijalističkog samoupravljanja određuje sa svoje strane širinu i stvarnost nesvrstanosti, odnosno prevazilaženje podele sveta na suprotstavljene centre u borbi za hegemoniju i podelu sveta na blokove ili »interesne sfere«.

4. U linearnom smislu, u većini savremenih poluetničkih zajednica, a posebno u onima koje se grade u prelaznom periodu od kapitalizma ka socijalizmu, ostvaruju se i deluju dva određujuća politička principa: nacionalni i klasni.

Po svojim unutrašnjim tendencijama nacionalni princip, povremeno, pa čak i neizbežno, izaziva i podržava regionalizme, podele, pa i rascepkanosti. U određenim uslovima on doprinosi da se socijalističko društvo lokalizuje i izoluje, a u drugim — podržava ekspanziju, pa čak i hegemonizam i specifični imperijalizam. To nastupa naročito kad se, pod uticajem veličine i jačanja države, ograniči dejstvo i snaga klasnog principa.

Digitized by Google

Načelno, klasni princip je pretežno ujedinjujući i teži celini, univerzalnosti, globalnom i svetskom. Klasni princip ne ukida nacionalni princip, ali, ukoliko je nedovoljno ili deformisano ostvarivan u društvenoj i političkoj strukturi socijalističkog društva, on dozvoljava pretežni uticaj države, i to nacionalne države koja se produžuje iz prethodnog kapitalističkog perioda u kome je nastala »država nacija«.

Marks je isticao, naročito u Manifestu komunističke partije, da između nacionalnog i klasnog principa postoji borba, i to dijalektička borba, nastojeći svaki od njih da drugog potire, ulazeći u njega, asimilirajući ga i reducirajući ga na sebe.

Postojanje ova dva principa i njihovih odnosa potvrđuje politička istorija čovečanstva, kao što i osporava često isticana šematska shvatanja da klasni princip po sebi prevazilazi nacionalni, odnosno da socijalizam skoro automatski »rešava« nacionalno pitanje, uspostavljajući homogene, pa čak i harmonične zajednice.

Posebna originalnost Titove političke misli je u tome što je Tito otkrio ne samo postojanje, već i odgovarajući određujući uticaj nacionalnog i klasnog principa i što je razvio marksizam u pitanju odnosa između klasnog i nacionalnog. Još u samom početku Oslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji Tito je istakao uzajamno dejstvo i dijalektičko jedinstvo socijalnog i nacionalnog momenta za uspeh revolucije. Svojim idejnim i političkim uticajem Tito je doprineo da se dijalektički odnos između ova dva principa razvija čas uz prevagu jednog, čas uz prevagu drugog principa. Ali, Komunistička partija Jugoslavije i Tito su ovaj odnos produktivno ostvarivali, jer su ga zasnivali na odlučnoj klasnoj osnovi, oličenoj u savezu radnika, seljaka i inteligencije, uz vodeći uticaj avangarde masa, klasa i narodâ.

Uvođenje samoupravljanja i uspostavljanje samoupravnog socijalističkog društvenog i političkog sistema bili su i ostali u funkciji usklađivanja klasnog i nacionalnog principa i time sprečavanja da nacionalno pitanje unese destruktivne elemente i lokalizam u društveno-političko biće federativne zajednice i da se ona ne pretvori u centralizovanu *Naciju-državu* ili u birokratizovanu *Partiju-državu.*

Tito je prvi u Jugoslaviji i u svetu shvatio da je klasni princip, dopunjen nacionalno-demokratskim orijentacijama, nosilac unije bez uniformnosti, jedinstva na osnovi bratstva i celine uz ravnopravno učestvovanje svih i svakog. Okrenuta svetskim zbivanjima u međunarodnim odnosima, ova misao je otkrila, što se i do danas potvrdilo, da je samoupravni socijalistički politički sistem jedini u stanju da jednu relativno malu zemlju uvede u svet svetskih zbivanja i težnji radničke klase da uspostavi ne samo »postojeći«, već istinski socijalizam.

U pojedinim savremenim političkim uređenjima socijalizma, kao i u samoj Jugoslaviji, ne može se već danas tvrditi da je klasni princip ukinuo nacionalni i da je borba među njima kazala poslednju reč. Isto tako, savremena zbivanja u svetu pokazuju da nacionalni princip, posredovan preko moći države, dovodi ne samo

Digitized by Google

do neravnopravnih odnosa među socijalističkim zemljama, već i do međusobnih sukoba uključujući tu i oružanu borbu.

Ali, radnička klasa i socijalizam imaju i alternative. Jedna od njih je u samoupravljanju i u samoupravnom političkom sistemu. U prihvaćenoj i uticajnoj misli Titovoj, i u praksi koja je tom mišlju inspirisana, otkrivaju se već danas kako vidici tako i društveni odnosi i snage na osnovu kojih se socijalizam može oslobađati posredovanja Nacije-države i drugih oblika političke centralizacije i time se razvijati u pravcu društva koje se oslobađa mitova i pseudoideologija, lokalizma, sebičnosti i velikodržavlja, prelazeći u ravnopravnu i solidarnu svetsku zajednicu koja jedina može da obezbedi svetu sigurnost i mir, da socijalizmu ne postavlja stalna ograničavanja, a da čoveku i građaninu garantuje slobodu i prava koja najzad postaju neotuđiva i svuda prihvaćena.

Titova misao o samoupravljanju prevazilazi predmet na koji se odnosi, kao i svaka stvaralačka misao. Ona misli o samoupravljanju u okviru celokupnog procesa klasnih i nacionalnih borbi, mogućih i nužnih socijalnih preobražaja i, u tom smislu, kao sastavni deo sveta u promenama, prelaznim periodima, preobražajima i traganjima za novo, koja nisu uvek ostvarivana na evolutivnoj liniji.

Marks je često ponavljao Hegelovu, odnosno Heraklitovu formulu da je istina samo kad se misli o celini i kad se otkriva složeno *sve*. Ta dijalektička i svestrana misao prožima celokupno stvaralačko delo Josipa Broza. Moćna misao je i ona koja razvija opštu teoriju koju prihvata i koja istovremeno otkriva opšte u pojedinačnom i pojedinačno u opštem. Takva je Titova misao koja je istovremeno teorija, prilog teoriji i otkriće bitnog i novog u još uvek malo poznatom ili skrivenom u zamračenoj sferi stvarnosti i saznanja. U tom smislu ona je doprinos razvoju marksizma i samostalno otkrivanje novih istina i otvaranje puteva ka novim saznanjima i aktivnostima ljudi.

Teorijska strana Titovog dela je zasnovana kako na oštrini uma čoveka tako i na iskrenom i doslednom prihvatanju marksističke nauke. To je sve dopunjeno svestranom aktivnošću i životnim iskustvom u burnim događajima revolucije, klasne borbe, nacionalnih sukoba i ratova sa početka ovog veka, u kojima je Tito ne samo učestvovao, već i bio angažovan celokupnom svojom bogatom i aktivnom ličnošću.

Otkrivanje malo poznatog ili nepoznatog je akt samostalnog revolucionarnog mislioca i čoveka koji znanje povezuje sa invencijom, osmišljeno iskustvo sa poletnom intuicijom.

U svemu tome Tito se razlikuje od tradicionalnih teoretičara i profesionalnih političara i državnika. On ih nadvisuje i usled toga je njegova misao uvek izrečena jednostavno i prihvatana ne samo iz ideoloških, već i iz emotivnih i ljudskih motiva. Ona ne zanemaruje interese i ne zapostavlja mozak, ali ona se uvek upućuje i na srce čoveka. Humanist kao čovek, Tito je razvio humanistički koncept socijalizma i time samoupravljanja. Ovakva misao potvrđuje danas opšteprihvaćenu Marksovu tezu da je samoupravl-

Digitized by Google

ljanje akt oslobođenja čoveka, jedna od novih i osnovnih sloboda našeg doba.

Titova se misao ne bavi samo opisivanjem. Ona je analitična i dinamična. Ona teži da sa stvari i odnosa u društvu skine veo izatkan od praznih reči i nametnutih predstava.

Već po tome, a naročito po svojoj nameri i sposobnosti da podstakne i razvije misao čoveka, akciju i jedinstvo masa, ona se odvaja od običnog teoretisanja, indoktriniranja i profesionalnog direktivizma. Ona ne samo što uči da se više zna, već i osposobljava da se menja zaostalo i prevazilazi ono što je osuđeno istorijskim razvojem i novim znanjima i tekovinama nauke.

Samo takva misao je istinita i približava nas istini, kao što je isticao još Spinoza, koji je učio da je istinita samo ona misao koja proizvodi druge misli.

5. S obzirom na sve to, Titova misao i celokupno njegovo delo sadrže ne samo odgovore koje postavlja sadašnjost, već i one koje već upućuje čovečanstvu budućnost koja nastaje. Ta misao istovremeno ima čvrsto tle u socijalističkom samoupravnom i nesvrstanom delu koje je Tito inspirisao i, na toj osnovi, ona je istovremeno konkretna, jer, kao što je isticao Hegel, prava misao je samo konkretna misao i misao koja je sposobna da diferencira društvene i političke odnose i procese i da bude kritika drugog.

Diferenciranje vodi ne samo u pravo na kritiku dogmi, modelâ i ponavljanja, već i otvara vidike da se istorija i praksa socijalizma ostvaruju u raznovrsnosti i bogatstvu oblika, koje ujedinjuje jedna stvaralačka, nedogmatska i istinski samoupravna misao. U tome se nalazi odnos između opšteg, pojedinačnog i posebnog i u tom razvoju pozitivne dijalektike Tito je dao jedan dragocen i inspirativan prilog kako teoriji tako i praksi klasne borbe i socijalizma.

Nove generacije marksističkih teoretičara i mislilaca, ne samo u Jugoslaviji, dobile su nove prostore za svoje stvaralačke delatnosti. Tito nas je i u ovom pogledu, posle Lenjina i uz njega, zadužio. To sve čini da je Tito bio i da ostaje ne samo jedan od najistaknutijih državnika, već i kreativnih marksističkih mislilaca dvadesetog veka.

Digitized by Google

Najdan Pašić

Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije

Demokratski samoupravni pluralizam interesa i vodeća uloga Partije

Istorijsko delo druga Tita — pretvaranje zaostale balkanske kraljevine u naprednu zemlju koja je preuzela pionirsku ulogu u razvoju socijalističkog samoupravljanja — ostvareno je pod rukovodstvom revolucionarne avangarde radničke klase, Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Partija je bila u stanju da ostvari takvu ulogu samo blagodareći tome što je čitavo vreme svoga postojanja, a naročito tokom poslednje četiri decenije, uspevala da svoju organizaciju, način rada i pravac akcije prilagodi potrebama najšire mobilizacije masa za revolucionarnu borbu, da veže za sebe radničku klasu i da obezbedi pretvaranje same te klase u osnovnog subjekta istorijskih zbivanja.

Digitized by Google

Sposobnost da se u svakoj etapi borbe akciono povežu i sjedine neposredni interesi, životne potrebe i težnje radnih ljudi sa dugoročnim istorijskim ciljevima socijalističkog preobražaja i društvenog oslobođenja rada, imala je u tome presudan značaj. Šta je omogućilo komunistima da, jačajući stalno oblike neposredne demokratije i samoaktivnost klase, zadrže i potvrde svoju vodeću političku i idejnu ulogu i budu pokretačka snaga ovih preobražaja? Odgovarajući na ovo pitanje, drug Tito kaže:

»Komunisti Jugoslavije uspješno su obavili i obavljaju zadatke rukovođenja procesima revolucionarnog preobražaja našeg društva, jer su uvijek nastojali da izražavaju interes i težnju radničke klase, te najnaprednije društvene snage, historijski pozvane da izvrši misiju prelaženja iz klasnog u besklasno društvo. Zahvaljujući tome, oni su uvijek mogli i da nađu i da u osnovi pravilno formulišu rješenja za kretanje ka socijalizmu, koja su odgovarala datim historijskim uslovima. U dosljednosti takve aktivnosti nalazi se odgovor koji objašnjava dosadašnji uspjeh borbe za socijalizam u Jugoslaviji. U tome se nalazi i garancija za pravilnost i uspjeh politike Saveza komunista Jugoslavije.«[1]

U ovom stavu izraženo je strateško stanovište od koga Tito nikada nije odstupio tokom više decenija teške i na momente dramatične borbe za izgradnju istorijski novog tipa političke organizacije društva — političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Ostvarivanje sinteze neposrednih i istorijskih interesa radničke klase

Ni u društvu, pa ni unutar pojedinih klasa, ne postoji nikakav apriorni sklad neposrednih, parcijalnih interesa grupa i pojedinaca niti se on može jednom zanavek uspostaviti. Društvena podela rada izražena kroz delovanje zakona vrednosti i sistem robno-novčanih odnosa stavlja i pripadnike iste klase u odnose međusobne konkurencije i stalnog sučeljavanja njihovih oprečnih parcijalnih interesa. I dok traje konflikt antagonističkih interesa eksploatatorâ i eksploatisanih i kada je on otklonjen ukidanjem privatne svojine na sredstvima za proizvodnju, robna proizvodnja rađa uvek iznova oprečne parcijalne interese u raspodeli i prisvajanju društvenog proizvoda između privrednih i drugih organizacija iste grane proizvodnje, između različitih privrednih grana i oblasti rada u okviru nacionalne ekonomije i na međunarodnom tržištu, i, najzad, između proizvodnje i potrošnje uopšte.

Kao integralni deo društva u kome deluju robno-novčani zakoni, i radnička klasa je neposredno uvučena u ceo taj splet interesnih konflikata i ne može se iz njega isključiti. Zato *ostvarivanje sinteze* neposrednih i istorijskih interesa radničke klase u

[1] Josip Broz Tito, Referat održan na svečanoj sednici SK SKJ povodom četrdesetogodišnjice osnivanja i rada KPJ, 19. aprila 1959.

Digitized by Google

samoj praksi klasne borbe i revolucionarne akcije proletarijata i *način* na koji se to postiže predstavljaju *ključno pitanje* osposobljenosti radničke klase za ulogu glavnog nosioca socijalističkog društvenog preobražaja. Upravo to pitanje bilo je i ostaje aktuelno u svim fazama kroz koje je prolazila i kroz koje danas prolazi borba radničke klase za menjanje sopstvenog društvenog položaja, a time i za transformaciju društvenog sistema u celini. Ono leži u samoj osnovi dubokih diferencijacija i podela, u radničkom pokretu u prošlom i ovom veku i nemoć da se to pitanje reši na podlozi praktično ostvarene revolucionarne sinteze predstavlja stalni izvor liberalističkog antirevolucionarnog reformizma, na jednoj, i sektaštva i antidemokratskog birokratskog tutorstva nad radničkom klasom, na drugoj strani.

Sa razvojem samoupravljanja u našoj zemlji sazrevalo je i saznanje da su *politički mehanizmi* usklađivanja i sinteze interesa i dalje neophodni i da u tom pogledu avangardna organizacija radničke klase ima posebno važnu i odgovornu ulogu. No u isto vreme u svoj ozbiljnosti postavljalo se pitanje na koji način, u kojim konkretnim oblicima treba da se ostvaruje ta uloga kako bi bila kompatibilna sa punim razvojem samoupravnih odnosa. Do shvatanja da Savez komunista mora biti unutrašnja sila samoupravnog sistema — faktor svesne demokratske autokontrole —, a ne faktor koji ga spolja kontroliše, došlo se relativno rano, što je imalo presudan značaj za opšti pravac društvenog kretanja. U Programu Saveza komunista Jugoslavije, donetom pre više od dvadeset godina, izričnо se naglašava:

»Jugoslovenski komunisti ne smeju, a i ne žele, da preko državnog aparata postanu vlast umesto radničke klase i radnih ljudi. Samo društveno-ekonomski interes radničke klase, radnih ljudi koji proizvode društvenim sredstvima za proizvodnju, na tome interesu zasnovana socijalistička svest, mogu biti osnovni trajni pokretač društvenog napretka.«[2]

Samoupravna revolucija u sferi izražavanja interesa

Dimenzije i sama suština problema koji se otvaraju u procesu izgrađivanja samoupravljanja kao celovitog sistema društvene organizacije mogu se sagledati samo u širem kontekstu dubokih promena koje nastaju u pogledu mogućnosti neposredno demokratskog izražavanja postojećeg pluralizma užih i širih, ličnih i grupnih interesa i realnih mogućnosti njihovog uticaja na političko odlučivanje u društveno-političkim zajednicama od opštine do federacije.

Samoupravljanje je, u stvari, izraz i oblik revolucionarnog menjanja produkcionih odnosa u korist udruženog rada. Baš zbog toga ono i ima takav presudan uticaj na menjanje svih političkih

[2] Vidi *Program Saveza komunista Jugoslavije*, »Kultura«, Beograd, 1958, str. 125.

Digitized by Google

odnosa u društvu, svih političkih institucija. To se u punoj meri odnosi i na društveno-političke organizacije i, posebno, na Savez komunista kao vodeću idejno-političku snagu.

Širina socijalističke samoupravne demokratije ogleda se u pluralizmu samoupravnih interesa koji ona politički izražava i obezbeđuje. Oslobođeni etatističkih stega, autentični interesi radnika-samoupravljača postaju sve više opredeljujući faktor demokratskog upravljanja društvenim poslovima. A time se realno proširuje mogućnost da se čovek u udruženom radu izrazi i afirmiše kao celovita slobodna ličnost — subjekt odlučivanja o svim uslovima i pretpostavkama svoga života i rada. Upravo tu karakteristiku političkog sistema socijalističkog samoupravljanja ističe drug Tito u svom referatu na Jedanaestom kongresu SKJ:

»Politički sistem samoupravne demokratije obezbjeđuje da se izrazi mnoštvo različitih potreba i interesa — i čovjeka kao pojedinca i njegove uže zajednice, i društva u cjelini — koji su posljedica društvene podjele rada, različitih uslova privređivanja i drugih objektivnih okolnosti. Istovremeno, taj sistem obezbjeđuje da se ovi samoupravni interesi demokratski usklađuju na opštoj socijalističkoj osnovi i da na najbolji način budu sadržani u donesenim odlukama. Time se kroz delegatski sistem, samoupravno i demokratski, ostvaruje neophodna integracija u društvu.«

Faktor integracije radničko-klasnih interesa

U složenim procesima demokratske integracije samoupravnih interesa Savez komunista se — zajedno sa drugim društveno-političkim organizacijama — pojavljuje kao nezamenljiv faktor usmeravanja i sinteze. To je upravo ona uloga koju je Marks pripisivao komunistima.[3] Ostvarujući funkcije povezivanja parcijalnih i opštih, neposrednih i dugoročnih interesa samoupravno organizovanih radnika i svih radnih ljudi, Savez komunista obezbeđuje radničko-klasni karakter političkog sistema. On deluje *unutar* svih ćelija samoupravnog sistema i delegatskog mehanizma odlučivanja, ali ne kao neutralni arbitar, već jasno angažovan na strani istorijskih interesa radničke klase koji se, upravo zahvaljujući njemu, probijaju kroz mnoštvo različitih parcijalnih interesa. Upravo o takvoj ulozi Saveza komunista govori i Rezolucija Jedanaestog kongresa:

»Politički sistem socijalističkog samoupravljanja omogućuje slobodno ispoljavanje, suočavanje i demokratsko usklađivanje mnoštva samoupravnih, odnosno materijalnih, socijalnih i drugih interesa, doslednim ostvarivanjem principa samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u okviru delegatskog sistema.

[3] »*Komunisti se bore* za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta« (vidi: K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 24. i 25. *(kurziv* N. P.).

Digitized by Google

Savez komunista više nego ikada ranije ima mogućnost i uslove da idejno-politički usmerava ispoljene interese u društvu, osvetljava njihovu prirodu i značaj i utvrđuje kriterijume razgraničenja između interesa koji imaju radničko-klasnu socijalističku sadržinu i onih čiji su nosioci birokratsko-tehnokratske, liberalističke i druge antisamoupravne snage, kao i onih koji su rezultat sitnoburžoaske stihije i zaostale svesti. Savez komunista ima istorijsku odgovornost i zadatak da se na čelu svih socijalističkih snaga bori za to da se svi interesi u našem socijalističkom samoupravnom društvu usaglašavaju s *neposrednim* i društveno-istorijskim interesima i ciljevima radničke klase kao celine, s tekovinama naše socijalističke revolucije.«

U fazi borbe za neposrednu samoupravnu demokratiju Savez komunista može i dalje da igra ulogu osnovnog političkog oruđa radničke klase samo ako svojom celokupnom aktivnošću omogućuje i doprinosi da se otklone elementi posredne vladavine u ime radničke klase i tako otvori put slobodnom delovanju udruženih proizvođača ne samo u sferi proizvodnje, nego i u sferi upravljanja svim poslovima šire društvene zajednice. To zahteva da se Savez komunista odrekne monopola upravljanja društvom s pozicija vlasti i da u sopstvenoj organizaciji i načinu delovanja otkloni sve elemente vladanja u ime radničke klase. Samo tako on ostaje veran svojoj ulozi legitimnog zastupnika istorijskih interesa radničke klase.

Kada je — na osnovu poznate inicijative koju je dao drug Tito na Osmom kongresu sindikata Jugoslavije — otpočeo široku akciju za principe kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, Savez komunista nije stavio sebe iznad ili izvan onoga što treba da bude generalno načelo političkog organizovanja i delovanja u samoupravnom društvu i, posebno, u delegatskom sistemu. Naprotiv, komunisti su uvideli potrebu da se, doslednom primenom toga načela, spreče ozbiljne deformacije koje se ogledaju u karijerizmu, grupnoj i ličnoj uzurpaciji vlasti i raširenom političkom profesionalizmu u samom Savezu komunista. Jedino doslednost na toj liniji može Savezu komunista dati potrebnu političku i moralnu snagu da se uhvati u koštac sa silama birokratsko-tehnokratskih monopola koje još uvek lišavaju radničku klasu stvarne društvene moći i uticaja.

Delovanje u okviru najšireg fronta organizovanih socijalističkih snaga — glavni oslonac u borbi sa birokratskim subjektivizmom i voluntarizmom

Da bi Savez komunista uspešno ostvarivao svoju ulogu faktora okupljanja i sinteze svih progresivnih snaga oko istorijskih interesa radničke klase, on mora delovati u okviru takvog širokog klasnog saveza i demokratskog fronta kakav predstavlja Narodni front, odnosno Socijalistički savez. Ova misao ponavlja se gotovo kao

Digitized by Google

refren u Titovim razmišljanjima o osnovama i pravcima razvoja socijalističke demokratije u Jugoslaviji. I na Jedanaestom kongresu SKJ — poslednjem na kome je uzeo učešće — drug Tito je vrlo snažno istakao upravo ovu misao:

»Kada govorimo o ovakvoj ulozi Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija, a posebno Saveza komunista, to nije ništa novo i nepoznato, niti se tu radi o nekakvom mijenjanju njihove pozicije. O takvoj ulozi ovih snaga ja sam govorio i na Desetom kongresu, a i prije toga. Uostalom, njihov svakodnevni i neposredni kontakt sa masama, još od predratnog vremena, bio je i ostao bitno teorijsko i praktično opredjeljenje naše Partije. To je izraz naše dosljedne primjene jednog od osnovnih načela naučnog socijalizma da je revolucija djelo same radničke klase koja, u najširem savezu sa svim radnim ljudima, vodi borbu kao organizovana i svjesna društvena snaga. Savez komunista ne bi ni mogao ostvariti one historijske pobjede koje je izvojevao da se nije tako ponašao. U tome je uvijek bila njegova snaga. Sada se radi o tome da se takav način praktičnog djelovanja komunista i članova Socijalističkog saveza i drugih organizacija prilagodi uslovima delegatskog sistema i da se otklone zastoji i nedoumice do kojih je dolazilo. Jer, upravo takva aktivnost je bitna za razvoj naše samoupravne socijalističke demokratije i socijalističkog društva uopće.

Ja to ističem i zbog toga što ima pojava potcjenjivanja Socijalističkog saveza. Činjenica je da pojedine organizacije, pa čak i rukovodstva Saveza komunista, zanemaruju aktivnost u Socijalističkom savezu ili ga svode na nekakvu transmisionu ulogu. Zaboravlja se ili čak ne želi da se vidi da je suština socijalističkog samoupravljanja u živoj i stalnoj aktivnosti radnih masa, a ne u pukom sistemu normi i institucija izvan te aktivnosti.«

Precizirajući položaj Saveza komunista u celini političkog sistema, još Program SKJ ističe da »društvena uloga komunista Jugoslavije nije uloga superiorne, od naroda odvojene elite, već ravnopravnog dela radnih masa«. Da bi Savez komunista na takvoj osnovi mogao efikasno da ostvaruje svoju društvenu funkciju, neophodno je da postoje organizacione i političke pretpostavke za neposredno demokratsko uključivanje svih radnih ljudi i građana u politički život i proces političkog odlučivanja. Ti uslovi su obezbeđeni postojanjem i delovanjem Socijalističkog saveza radnog naroda, koji predstavlja »dobrovoljni i demokratski front radnih ljudi i građana« i svih organizovanih socijalističkih snaga sa Komunističkom partijom, odnosno Savezom komunista na čelu. U Socijalističkom savezu je obezbeđena najširа osnova društveno-političke aktivnosti svih socijalistički opredeljenih društvenih snaga u socijalističkom samoupravnom sistemu.

Savez komunista, kao vodeća idejno-politička snaga našeg društva, ostvaruje svoju ulogu delujući u širokim okvirima demokratske organizacije Socijalističkog saveza, sa tribina koje su otvorene i dostupne svakom građaninu i sa pozicija akcionog programa koji neposredno politički angažuje milione radnih ljudi. Ti-

Digitized by Google

me su stvoreni uslovi da se u samom procesu slobodne konfrontacije i borbe mišljenja, u demokratskom postupku formiranja političkih stavova i odluka, spajaju i povezuju idejna orijentacija i linija političke akcije Saveza komunista sa iskustvima i stavovima koji izviru neposredno iz stvaralačke samoupravne prakse svih radnih ljudi, komunista i nekomunista.

Odnos koji se na toj osnovi uspostavlja između Saveza komunista i Socijalističkog saveza od ključne je važnosti za karakter celog političkog sistema i perspektivu njegovog daljeg razvoja u pravcu sve doslednijeg ostvarivanja neposredne socijalističke demokratije. To nije ni odnos rukovodeće kadrovske organizacije i njene masovne baze, odnos »transmisije«, niti pak odnos dve nezavisne, ravnopravne organizacije među kojima postoje labavije ili čvršće veze političkog savezništva i organizovane saradnje. I u svom programu i u svom praktično-političkom delovanju Savez komunista se ograđuje od aspiracija na monopol u pogledu predstavljanja i tumačenja interesa radničke klase i socijalizma i ne zauzima, niti teži da zauzme takav položaj u strukturi političke organizacije i mehanizma vlasti koji bi mu obezbeđivao pravo da svojim odlukama i stavovima obavezuje organe vlasti, samoupravne organe ili druge društveno-političke organizacije.

I u odnosu prema Socijalističkom savezu Savez komunista se ne pojavljuje ni kao organizacija koja spolja upravlja njegovom delatnošću ni kao uža organizacija unutar šire sa svojstvima izdvojenog rukovodećeg jezgra. Uticaj i dejstvo Saveza komunista u Socijalističkom savezu zasnivaju se na demokratskim principima koji ne dovode u pitanje samostalnost ni jedne ni druge organizacije. Taj uticaj se ostvaruje na taj način što članovi Saveza komunista, ravnopravno sa drugim građanima, rade u organizacijama i forumima Socijalističkog saveza, istupaju na njegovim tribinama i javno se bore za svoje stavove i shvatanja snagom argumenata i sopstvenim primerom. Upravo to i omogućuje Socijalističkom savezu da, usvajajući Program Saveza komunista kao idejnu i programsku bazu svoje socijalističke orijentacije, sačuva u punoj meri i organizacionu i akcionu samostalnost. Tamo se u samom procesu demokratskog formiranja i sprovođenja politike unutar Socijalističkog saveza spaja i povezuje vodeća uloga svesnih socijalističkih snaga sa neposrednom demokratijom i političkim samoupravljanjem.

Objašnjavajući kakav jeste i kakav treba da bude odnos Saveza komunista i Socijalističkog saveza, drug Tito ističe:

»U čitavom društvenom životu, u procesu svih kretanja u našoj zemlji, učestvuje zapravo najsvjesniji dio naših širokih narodnih masa: Socijalistički savez i komunisti koji su u Socijalističkom savezu kao idejno-politička snaga. Htio bih ovom prilikom da kažem da postoji jedna stvar koja ponekad čoveka začudi, to jest da se smatralo da ove dvije organizacije jedna drugoj oduzimaju kompetencije. To, izgleda, nije bilo dovoljno raščišćeno kod nekih članova Socijalističkog saveza, pa čak i nekih komunista. Nema tu nikakvog dualizma. Vrlo dobro je poznato da je Savez komunista,

Digitized by Google

da je on idejni i politički usmjerivač našeg društvenog života. To usmjeravanje vrši se unutar samog Socijalističkog saveza. Savez komunista nije tu neki učitelj, jer i sami komunisti u Socijalističkom savezu uče se u svakodnevnoj praksi. Oplođavanje marksizma-lenjinizma neprekidno se vrši i usavršava u svakodnevnoj praksi izgradnje socijalizma. Prema tome, ne radi se tu o organizacijama koje bi se jedna drugoj suprotstavljale ili jedna drugoj miješale u kompetencije, već je to jedna cjelina.«[4]

Borba na dva fronta

Razvoj društveno-političkog sistema u socijalističkoj Jugoslaviji bio je sve vreme — od svojih začetaka u oružanoj revoluciji pa do današnjih dana — svesno usmeravan proces. To tvrđenje je polazna tačka u daljoj analizi osnovnih karakteristika i razvojnih faza političkog sistema SFRJ s gledišta izražavanja i ostvarivanja različitih interesa i sprovođenja u život proklamovanih ciljeva društvenog razvoja. Zato je potrebno da postavka od koje se polazi bude nešto bliže objašnjena i precizirana.

Komunistička partija Jugoslavije je još u NOR-u osvojila pozicije vodeće idejne i političke snage čiji je prestiž u masama bio ogroman, a uticaj na sve vojne i političke odluke koje su se ticale vođenja i usmeravanja narodnooslobodilačke borbe nesporan i presudan. Jednom rečju, Partija je bila u mogućnosti da svesno usmerava i potpuno kontroliše celokupni proces izgrađivanja nove države i novog političkog sistema od prvih njegovih zametaka. Njeno vodstvo i njeni provereni kadrovi stajali su iza svake značajne odluke. Strategija i taktika narodnooslobodilačke borbe i, kasnije, socijalističke izgradnje bile su u potpunosti delo Komunističke partije. To je i omogućilo da narodnooslobodilačka borba dobije pravac i sadržaj autentične socijalističke revolucije i da, uprkos mnogih nepovoljnih okolnosti i upornih pokušaja spoljnjeg mešanja, radničko-klasni karakter nove državne vlasti bude i ostane nesporan.

U svim fazama borbe, na svim etapama izgradnje novog društvenog poretka Partija je imala svoju koncepciju političke organizacije društva — koncepciju takve organizacije koja bi u datim uslovima i pri datom odnosu snaga najviše odgovarala Marksovom zahtevu da bude »onaj najzad nađeni politički oblik u kome je moguće izvršiti društveno oslobođenje rada«. Ta koncepcija nije mogla biti statična, jer su se uslovi revolucionarne borbe brzo i radikalno menjali, a sama Partija dolazila do novih iskustava i novih idejno-političkih i teorijskih saznanja. Ali je polazna idejno-teorijska osnova te koncepcije bila i ostala u suštini ista: to je bilo opredeljenje za takvu strukturu državne vlasti i takve institucionalne oblike ukupnog mehanizma političkog odlučivanja koji pružaju prostor za najširu revolucionarnu inicijativu osnovnih ma-

[4] *VI kongres SSRNJ*, »Kultura«, Beograd, str. 8.

Digitized by Google

:a, pre svega radničke klase, koji podstiču, usmeravaju i podržavaju tu inicijativu, obezbeđujući u isto vreme da u konfrontaciji različitih težnji i interesa (uslovljenih heterogenom društvenom strukturom) odsudnu prevagu imaju dugoročni istorijski interesi radničke klase, odnosno socijalistički interesi udruženog rada vezani za sve doslednije podruštvljavanje ukupnog procesa reprodukcije društvenog života.

U daljem razvoju političkog sistema i dubokim transformacijama koje je on doživljavao takav položaj Partije i takvo njeno opredeljenje bili su bitna konstanta. Elementi višepartijskog sistema — ako se o njima može govoriti imajući na umu mali broj vođa nekih bivših građanskih partija u forumima Narodnog fronta, a i neuspele pokušaje oživljavanja starih partija van Narodnog fronta u periodu većeg realnog političkog značaja — iščezli su brzo i bespovratno već u prvim posleratnim godinama.

U kontekstu široke demokratizacije političkog života (koja je bila izazvana i uslovljena razvojem samoupravljanja) shvatanje vodeće uloge Partije postalo je jedna od središnih tačaka idejne diferencijacije u samom partijskom rukovodstvu. Prvo Đilas i njegovi sledbenici, a zatim manje ili više formirane i artikulisane struje tehnokratskog liberalizma, pa i anarholiberalizma, zastupali su stavove u čijoj je osnovi bilo shvatanje da se stvarna demokratija i efikasna vodeća uloga Partije međusobno isključuju i da je u tom smislu udaljenost Partije od procesa društvenog odlučivanja (odvajanje od vlasti) najvažnije i, sigurno, najpouzdanije merilo istinske demokratizacije političkih odnosa.

Nužna i neizbežna borba s takvim shvatanjima svagda je imala i svoj neželjeni nusproizvod: oživljavanje birokratsko-etatističkih tendencija, rankovićevštine, na primer. Kruti, centralistički politički monopol Partije i njenog aparata pokušavao je da se nametne kao jedina realna alternativa liberalističkom negiranju vodeće uloge Saveza komunista i prepuštanju celokupnog društvenog razvoja »slobodnom« delovanju robno-novčanih zakona i slobodnoj igri različitih interesa.

Ma koliko snažni kao preovlađujuća tendencija u pojedinim fazama razvoja, ni jedan ni drugi ekstrem nije uspeo da postigne konačnu prevagu. U teoriji je, uz povremena manja ili veća odstupanja, ostalo na snazi shvatanje da razvoj Partije mora ići u korak s razvojem i samoupravno-demokratskom rekonstrukcijom političkog sistema u celini i da, što je najvažnije, reorganizacija Saveza komunista mora biti u funkciji osnovnih samoupravnih procesa društvenog oslobađanja rada. Smisao reorganizacije Saveza komunista nije bio u tome da se u ime klasno neutralne demokratije Partije odrekne svoje vodeće idejne i političke uloge, nego u tome da se Savez komunista osposobi da u bitno izmenjenim uslovima tu i takvu ulogu ostvaruje što efikasnije i što uspešnije.

»Savez komunista«, isticao je drug Tito, »mora budno da prati cjelokupan proces društvenog razvoja i života i da poznaje realne želje i potrebe ljudi, proizvođača. Na osnovu svega toga, Partija, odnosno rukovodstvo, treba da izgrađuje liniju i traži rješenja

Digitized by Google

za probleme koji nastaju u procesu razvitka. Prema tome, *Saveza komunista ne nameće svoje odluke odozgo, već one moraju da proističu iz svega što se događa u svakodnevnom životu.* Svoju liniju u svim pitanjima SKJ kreira uz učešće širokih masa, pa i u sadašnjoj fazi kada se radi o njegovoj reorganizaciji. U tome neće učestvovati samo funkcioneri SKJ već svi koji su čvrsto riješeni da idu dalje u izgradnji socijalizma.«[5]

Shvatanje da Partija nosi istorijsku odgovornost za ukupan tok, sadržaj i rezultate društvenog razvoja i da njeno mesto u celini političkog sistema mora odgovarati takvoj njenoj ulozi, odzvanjalo je kao stalan refren u svim političkim dokumentima koji se tiču Saveza komunista i njegovog sopstvenog razvoja. Ono što je o ulozi Partije zapisano u Programu Saveza komunista Jugoslavije iz 1958. i ono što o tome kažu dokumenti Desetog kongresa SKJ i novi Ustav SFRJ iz 1974. godine ne razlikuje se ni u čemu bitnom, a najmanje u pogledu priznavanja nužnosti da Partija odsudno utiče na sadržaj i pravac svih važnih državno-političkih i samoupravnih odluka.

U praksi takođe nije bilo diskontinuiteta u ostvarivanju vodeće uloge Partije, bar ne većeg značaja i većih razmera. Ponekad se i znatnije oscilacije koje su postojale u pogledu stvarnog obima i efikasnosti uticaja Saveza komunista na opšte tokove društvenog razvoja mogu pripisati takvim činiocima kao što su neadekvatna organizacija i način delovanja Saveza komunista, s obzirom na bitno izmenjene društvene uslove, zatim pritisak objektivnih protivurečnosti društvenog razvoja koje su Partiju bacile u vrtlog zaoštrene borbe parcijalnih interesa i opterećivale je praktičizmom i, najzad, pojave dezintegracije u redovima inače dosta brojnog profesionalnog političko-upravljačkog sloja u partijskim i državnim organima — nejedinstvo, grupašenje i borba za vlast, što je Partiju činilo manje otpornom i prema različitim neprijateljskim uticajima i radničkoj klasi tuđim interesima. Oživljavanje nacionalizma, koje je u jednom periodu počelo ozbiljno da ugrožava osnovni kurs Partije, može se pripisati tim okolnostima.

Ipak, otvoreno osporavanje vodeće uloge Partije i spoljni pritisak sa tih pozicija nisu mogli dobiti veće razmere i značaj. Sve to, uostalom, ne dovodi u pitanje ono što smo istakli kao konstantu u razvoju političkog sistema socijalističke Jugoslavije. Sve odluke strateškog značaja u pogledu koncepcija, razvojne projekcije i normativne strukture društveno-ekonomskog i političkog sistema donošene su u Partiji, pre svega u samom njenom vrhu.

Reč je, razume se, o partiji istinski revolucionarnoj, sa dubokim socijalnim i idejnim korenima u radničkoj klasi i zbog toga sposobnoj da izrazi objektivne potrebe društvenog razvoja, da »osluškuje glas masa« i da spontane revolucionarne impulse i težnje najširih slojeva naroda prevodi na jezik organizovane i svesno usmeravane političke akcije. Sve to, međutim, ne menja

[5] Iz izlaganja druga Tita na Gradskoj konferenciji Saveza komunista Srbije za Beograd, 17. aprila 1967.

Digitized by Google

niti umanjuje značaj prethodne konstatacije o neposrednoj i nepodeljenoj odgovornosti Partije za celokupnu strategiju društvenog razvoja.

Naprotiv, pri ocenjivanju značaja i značenja pozicije Partije kao avangardne snage revolucionarnog pokreta mora se voditi briga o još dve činjenice koje samo potenciraju presudan uticaj političkog vrha u pogledu formulisanja ciljeva razvoja političkog sistema i utvrđivanja konkretnih normativnih i institucionalnih rešenja.

Prvo, Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije, pripada tipu marksističko-lenjinističke revolucionarne radničke partije. To je partija koja se izgrađuje i deluje kao revolucionarna avangarda radničke klase — u isto vreme i kao nosilac klasne svesti u njenom opštem ideološkom i naučno-teorijskom izrazu i kao štab revolucionarne akcije koji neposredno rukovodi praktičnim društveno-političkim delovanjem i borbom radničke klase i oko nje okupljenih radnih slojeva društva. Osnovno načelo na kome se zasniva organizacija partije ovoga tipa jeste demokratski centralizam, a to podrazumeva obaveznost i strogu disciplinu u sprovođenju demokratski prihvaćene i utvrđene partijske politike. Na tome se i zasniva sposobnost partije ne samo da jasno odredi ciljeve društvene akcije, nego i da neposredno sama preuzima odgovornost za njihovo sprovođenje u život.

U surovim uslovima ilegalne borbe i oružane revolucije okosnicu i jezgro partijske organizacije činila je relativno malobrojna grupa profesionalnih revolucionara koja se u izuzetno visokom stepenu lično identifikovala sa ciljevima i delovima revolucije. Posle pobede revolucije Partija, sada vladajuća, brzo se omasovljavala, ali se ključna pozicija profesionalnih partijskih radnika i dalje inercijom održavala, čak se u izvesnom smislu i učvršćivala. Da bi uspešno upravljala aparatom državne vlasti čije se administrativno-upravljačke funkcije prostiru na sve oblasti društvenog života, Partija je stvarala sopstveni brojan i uticajan aparat, što je pojačalo poziciju centara političkog odlučivanja na čelu tog aparata.

I u izmenjenim uslovima i onda kada dođe do dalekosežne demokratizacije institucionalne organizacije političkog sistema, centralizovano odlučivanje, snažna pozicija profesionalnog rukovodilačkog sastava i jednosmeran tok direktiva od »vrha« prema »bazi«, dugo ostaju karakteristični za organizaciju i delovanje Partije. Otuda ključni značaj pitanja: kako razviti demokratski centralizam kao uslov ostvarivanja vodeće idejno-političke uloge Partije i u isto vreme suzbiti stalno prisutnu tendenciju njegovog degenerisanja u birokratski centralizam.

Drugo, u određivanju konkretnih ciljeva političke borbe, u oblikovanju političkih institucija i odnosa i izgrađivanju sistema samoupravne socijalističke demokratije, i, najposle, u određivanju sopstvenog mesta i načina svoga delovanja u tom sistemu, Partija se drži osnovnog marksističkog shvatanja da političke institucije treba da budu samo instrumenti u službi bitnih klasnih inte-

Digitized by Google

resa i istorijskog procesa društvenog oslobađanja rada i da je to glavno merilo njihove objektivnosti, funkcionalnosti i društvene opravdanosti. Čim se od toga odstupi, čim sekundarni (izvedeni) interesi, vezani za postojanje i poziciju samih političkih institucija, pa i za poziciju Partije kao elementa ukupnog sistema vlasti i upravljanja, postanu sami sebi svrha i dobiju preovlađujući uticaj u političkom životu i u rešavanju pojedinih konkretnih pitanja, počinje neizbežno proces birokratizacije svih organa i centara političkog odlučivanja, produbljuje se raskorak između normativnog i stvarnog, između proklamovanih političkih ciljeva i praktičnih motiva i sadržaja političkog ponašanja i delovanja pojedinih političkih subjekata; birokratski subjektivizam zamenjuje svesnu akciju sa pozicija objektivno naučno sagledanih mogućnosti i potreba socijalistički usmerenog društvenog razvoja.

Digitized by Google

Miloš Minić

Tito — neimar pokreta nesvrstanosti

Danas je opšte priznato u svetu, i to ne samo od strane nesvrstanih zemalja, da je od velikog istorijskog značaja Titov doprinos nastanku pokreta nesvrstanosti i njegovom izrastanju u jednu od odlučujućih međunarodnih snaga u borbi za mir, bezbednost, ravnopravnu međunarodnu saradnju, za brži razvoj zemalja u razvoju, za nove, ravnopravne međunarodne političke i ekonomske odnose i uopšte za progres u svetu. To priznanje drugu Titu spontano je došlo do snažnog izražaja naročito na Petoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu.

Titove misli i njegova dela ugrađeni su u veliki međunarodni pokret nesvrstanosti. Tito je u isto vreme i neimar i teoretičar politike nesvrstanosti. On lično učestvuje u postavljanju i utvrđivanju osnovnih principa politike nesvrstanosti i u razvijanju i razradi tih principa u zavisnosti od razvoja međunarodnih odnosa. On učestvuje, takođe, u svim značajnijim konkretnim akcijama za ostvarivanje ciljeva i principa politike nesvrstanosti.

U širokoj međunarodnoj javnosti sve se više ističe važna uloga Jugoslavije kao nesvrstane socijalističke zemlje u pokretu nesvrstanih zemalja i u saradnji sa svim drugim zemljama na rešavanju aktuelnih međunarodnih problema. Pri tom se uvek posebno nagla-

Digitized by Google

šava da je Tito, kao jedan od najeminentnijih državnika sveta naše epohe, nalazeći se u dugom periodu na čelu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, svojim ličnim zalaganjem ogromno doprineo i razvoju pokreta nesvrstanosti i u naporima za iznalaženje pravih rešenja akutnih i dugoročnih međunarodnih problema.

Titovo delo na tom području moguće je osvetliti samo obimnim studijama. Taj posao stoji pred našim naučnim radnicima. U ovom članku moramo se zadovoljiti skromnijim ciljem; možemo izložiti samo nekoliko pogleda o značaju Titovog dela, s posebnim osvrtom na nerazdvojnu vezu Titovog stvaralaštva u nastajanju i razvoju jugoslovenske višenacionalne samoupravne socijalističke zajednice i njegovog stvaralaštva u razvoju pokreta nesvrstanosti.

Principi nezavisnosti, samostalnosti, suverenosti, ravnopravnosti, slobodnog odlučivanja o izboru puta razvoja svoje zemlje, pravo svakog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini, neraskidive povezanosti sa sopstvenom zemljom i narodom, bili su ideje vodilje Titove revolucionarne misli i njegove celokupne aktivnosti od neprocenjivog značaja kako na domaćem tlu — u radu na organizacionom i idejnom jačanju KPJ do 1941, u genijalnom rukovođenju našom narodnooslobodilačkom borbom i socijalističkom revolucijom, kao i u socijalističkom razvoju Jugoslavije — tako i u njegovoj izvanredno plodnoj i vizionarskoj delatnosti na međunarodnom planu. Izvori genijalnosti i istorijske veličine Titovog dela jesu u, njemu svojstvenoj, stvaralačkoj primeni pomenutih principa.

Tito se kao rukovodilac KPJ beskompromisno borio za samostalnost i nezavisnost KPJ u odnosu na Kominternu i faktore koji su u njoj dominirali, i nizom mera, kao što su, na primer, povratak u zemlju CK KPJ i druge mere, osamostalio je KPJ od Kominterne i uopšte stranih faktora. Kao vrhovni rukovodilac naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, on je u uslovima drugog svetskog rata izgradio nezavisnu, našu strategiju i taktiku oružane i političke borbe, i koncepciju pobedonosne socijalističke revolucije koja odgovara našim uslovima.

Titova opredeljenja i borba da KPJ u predratnom periodu postane samostalni revolucionarni i stvaralački faktor, a narodnooslobodilački pokret u periodu borbe protiv fašizma ravnopravni član savezničke antifašističke koalicije, značili su istovremeno i suprotstavljanje svakoj formi dominacije i hegemonije.

U jednoj izjavi maja 1945. u Ljubljani Tito je rekao: »Mi tražimo da svako bude gospodar u svojoj kući. Mi nećemo da budemo zavisni ni od koga ... Sa ovom Jugoslavijom nema mešetarenja, nema trgovine«.[1] Ta izjava je bila usmerena prema zapadnim saveznicima, u vezi sa pitanjem Trsta, ali je ona po svojoj suštini šireg, načelnog karaktera. U njoj je lako nazreti jezgro buduće politike nesvrstanosti.

[1] Tito, *Govori i članci*, knj. I, str. 302—303.

Digitized by Google

Neposredno posle rata, naslanjajući se prvenstveno na sopstveno iskustvo o ulozi demokratskih organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora, Jugoslavija je postepeno formirala sopstvenu koncepciju izgradnje socijalističkog društva, koja je sadržavala i početno jezgro budućeg samoupravljanja i nesumnjivo odgovarala našim uslovima i interesima naših naroda i narodnosti. To je bila još jedna potvrda opredeljenja Jugoslavije pod rukovodstvom druga Tita i KPJ za nezavisnost i samostalnost. Godine 1946. Tito je, govoreći o izgradnji boljeg i pravednijeg društvenog poretka (imao je na umu socijalistički poredak), rekao da »put za postignuće toga ne mora biti, niti može biti, isto onakav kakav je obilježen u velikoj oktobarskoj revoluciji« i da »specifični uslovi i karakter unutrašnjeg razvitka u svakoj zemlji opredjeljuju i specifičnost puta za postignuće i ostvarenje boljeg društvenog sistema, u konkretnom slučaju kod nas, za postignuće istinske narodne demokratije«.

Već 1948, u sukobu sa Staljinovom politikom pritiska na našu zemlju, jasno se pokazalo da su te Titove misli postale najosnovniji principi koje su radnička klasa i narodi i narodnosti Jugoslavije najodlučnije branili protiv bilo koga ko ugrožava slobodu i nezavisnost naše zemlje i samostalni put njenog razvitka, i ko pokušava da našoj zemlji nametne odnose neravnopravnosti i da se meša u naše unutrašnje stvari.

Drugi svetski rat je doveo do korenitih promena dotadašnjih odnosa snaga u svetu, stvorio nove odnose snaga i iz temelja potresao mnoge društvene strukture, stvorivši tako uslove da se u širokim razmerama ispolje odavno postojeće težnje velikog broja naroda sveta za potpunim nacionalnim, političkim i ekonomskim oslobođenjem. Na tim su osnovama već u samom ratu (antikolonijalni pokreti u Jugoistočnoj Aziji — Indiji, Burmi, Indokini i drugim kolonijama), a naročito neposredno posle njegovog završetka, nastala takva masovna progresivna kretanja koja su, u stvari, značila antiimperijalističku revoluciju svetskih razmera. Osnovni njen smisao bio je uklanjanje dominacije i eksploatacije bilo u kom obliku, to jest uspostavljanje nezavisnosti, samostalnosti, suverenosti, političke i ekonomske ravnopravnosti, što je bilo istovremeno i jedini način da te zemlje i narodi obezbede uslove za svoj brži društveno-ekonomski razvoj i opšti napredak. Najizrazitija komponenta tih revolucionarnih promena bila je antikolonijalna revolucija. Iz godine u godinu su bivše kolonije u sve većem broju postajale nezavisne zemlje, tako da se kolonijalizam danas održao samo na jugu Afrike i u još nekoliko kolonijalnih enklava.

Neposredno posle završetka drugog svetskog rata zaoštravaju se odnosi nove Jugoslavije sa zemljama Zapada, a istovremeno se u njenim odnosima s vodećim zemljama Istoka umnožavaju razlike, da bi 1948. prerasle u otvoreni sukob Jugoslavije sa Staljinom i Informbiroom u vezi s osnovnim pitanjima kakvi moraju biti odnosi među narodima, među državama, uključujući i socijalističke države, među komunističkim partijama. Sve je to bilo pra-

Digitized by Google

ćeno teškim pritiskom protiv naše zemlje, njene nezavisnosti i suverenosti.

To se događa u uslovima zaoštravanja odnosa između velikih sila, stvaranja antagonističkih vojno-političkih blokova i hladnog rata, koji je pretio da, stalno produbljujući podelu sveta, baci čovečanstvo u ponor svetskog nuklearnog rata.

U takvoj situaciji neimar nove, socijalističke Jugoslavije – Tito, s izvanrednim darom da sagleda suštinu, značaj i budući razvoj nagoveštenih društveno-političkih procesa u svetu i promena u međunarodnim odnosima, jasno ukazuje na principe i buduću orijentaciju spoljne politike Jugoslavije, na njeno opredeljenje za politiku nesvrstanosti. U svom ekspozeu u Narodnoj skupštini aprila 1950. Tito definiše stavove socijalističke Jugoslavije prema tada najvažnijim pitanjima međunarodnih odnosa. On u tome ekspozeu, pored ostalog, kaže da će ciljevi jugoslovenske spoljne politike biti sledeći:

»I ekonomska i svaka druga moguća saradnja s onim zemljama koje su spremne za takvu saradnju na bazi punog poštovanja ravnopravnosti i nezavisnosti;

Saradnja na političkom polju sa svim zemljama koje se bore za učvršćenje mira i pravilno rješavanje međunarodnih pitanja, koja još postoje neriješena u vezi sa prošlim ratom, ili bi ubuduće mogla iskrsnuti;

Vlada će i ubuduće braniti pred Ujedinjenim nacijama pravo malih i kolonijalnih naroda na slobodu i nezavisnost, to jest da sami odlučuju o svojoj sudbini;

Vlada FNRJ će i ubuduće imati ne samo negativan stav već će se boriti... protiv stvaranja blokova i interesnih sfera, jer je duboko uvjerena da takve podjele svijeta zaista predstavljaju latentnu opasnost ratnih sukoba i katastrofa za čovječanstvo. Vlada smatra da to nije put za očuvanje i učvršćenje mira, već da se to danas može jedino postići unutar Ujedinjenih nacija i strpljivim traženjem načina za rješavanje međunarodnih pitanja«.

Time su formulisane smernice jugoslovenske politike nesvrstanosti, politike koju naša zemlja vodi pod neposrednim Titovim rukovodstvom.

Jugoslovenska politika nesvrstanosti potpuno je odgovarala potrebama i vitalnim interesima naše zemlje i naših naroda i narodnosti kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem planu. Ona je omogućila Jugoslaviji da ubrzo stekne brojne prijatelje i saborce za iste ciljeve, da se na taj način oslobodi izvesne izolacije u koju je jedno kratko vreme bila dovedena ponašanjem članica blokova, te da postepeno, sve većim svojim doprinosom afirmaciji i širenju politike nesvrstanosti, stekne veliki ugled u svetu i postane značajan međunarodni faktor, u čemu su uloga i doprinos druga Tita bili od neprocenjivog značaja. Takva spoljna politika je pogodovala i razvoju socijalističke demokratije u našoj zemlji na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Digitized by Google

Iste, 1950. godine, na Titov predlog donosimo Zakon o predaji radnicima fabrika na upravljanje. Time su postavljeni temelji socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji. Na tim temeljima se društveni odnosi i celokupno društveno uređenje postepeno razvijaju u celovit sistem socijalističkog samoupravljanja, koji je došao do potpunog izraza u današnjem Ustavu i Zakonu o udruženom radu.

Od tada do danas socijalističko samoupravljanje i politika nesvrstanosti, u uslovima pravilno rešenog nacionalnog pitanja u obliku federativnog uređenja, čine glavne osnove i poluge čitavog unutrašnjeg društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja naše zemlje i celokupne njene aktivnosti na međunarodnom planu. Spoljna politika Jugoslavije, koja se osniva na principima nesvrstanosti, srasla je s njenim unutrašnjim razvojem i postala izraz njenog društvenog bića.

Već u prvoj polovini šezdesetih godina Tito razvija neumornu aktivnost na međunarodnom planu. On odlazi u posete mnogim zemljama, naročito zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike, zalažući se za mir i bezbednost u svetu, za političku i ekonomsku nezavisnost, za potpuno likvidiranje kolonijalizma, za podršku i pomoć oslobodilačkim pokretima, protiv podele sveta na vojno-političke blokove i interesne sfere, protiv hladnog rata, za popuštanje međunarodne zategnutosti, protiv agresije i politike sile i pritiska, protiv mešanja u unutrašnje stvari nezavisnih zemalja, za rešavanje sporova među državama mirnim putem, za ravnopravne političke i ekonomske odnose, za ravnopravnu i svestranu međunarodnu saradnju, ukratko — za aktivnu miroljubivu koegzistenciju. Mnogi šefovi država ili vlada dolaze u posetu našoj zemlji. Jačaju veze i saradnja Jugoslavije s mnogim zemljama sveta. Tito nalazi sagovornike sa istim ili sličnim pogledima među vodećim državnicima, naročito u novim zemljama koje stiču slobodu i nezavisnost u procesu raspadanja svetskog sistema kolonijalizma.

Umesto podele sveta na blokove i interesne sfere, što bi neminovno vodilo u pretvaranje hladnog rata u novi svetski nuklearni rat, Tito u zajednici s drugim šefovima država sličnih pogleda — da pomenem velike pionire pokreta nesvrstanosti kao što su Nehru, Naser, Nkrumah, Sukarno i drugi — otvara jedino mogućnu alternativu: popuštanje međunarodne zategnutosti, prevazilaženje podela, aktivnu miroljubivu koegzistenciju, što podrazumeva odlučnu borbu protiv imperijalizma, kolonijalizma, neokolonijalizma, hegemonizma i bilo kojeg drugog oblika neravnopravnosti u odnosima između naroda i država.

U međunarodnoj situaciji sve težoj zbog sve žešćeg hladnog rata i konfrontacije velikih sila, koje raspolažu najvećom bojnom moći i zato drže ključ rata ili mira, sazrevaju uslovi i potrebe za udruživanjem zemalja koje ne pripadaju blokovima i koje teže da sačuvaju svoju nezavisnost i mir i bezbednost u svetu, te da se odupru podeli sveta na blokove i interesne sfere velikih sila.

Snažna manifestacija težnji ovakvih zemalja bila je Azijsko-afrička konferencija održana 18. do 24. aprila 1955. u Bandungu,

Digitized by Google

koja je usvojila poznatih deset principa za očuvanje mira i bezbednosti u svetu.[2]

Na Brionima su se 18. i 19. jula 1956. sastali Tito, Nehru i Naser i u zajedničkoj izjavi, podržavajući deset principa Bandunga i ističući da su oni te principe uvek zastupali, izrazili su stavove i principe koji čine suštinu politike nesvrstanosti. U njihovoj Zajedničkoj izjavi između ostalog je rečeno:

»Tri šefa vlada... su svesni da sukobi i zategnutost koji postoje danas u svetu dovode do straha i strepnje i u sadašnje vreme i u odnosu na budućnost. Dokle god ovaj strah i strepnja dominiraju svetom, ne može se uspostaviti čvrsta osnova za mir. U isto vreme, ovaj strah i strepnju teško je brzo ukloniti i biće potrebno preduzeti postupne korake radi njihovog uklanjanja. Svaki takav korak doprinosi smanjenju zategnutosti i zbog toga ga treba pozdraviti.

Podela današnjeg sveta u moćne blokove zemalja ima tendenciju da ovaj strah učini trajnim. Mir se ne može postići podelom, već težnjom ka kolektivnoj bezbednosti u svetskim razmerama i proširivanjem oblasti slobode, kao i okončanjem dominacije jedne zemlje nad drugom«.

U istom dokumentu oni zauzimaju stav i o problemu razvoja nerazvijenih područja u svetu i o pitanju međunarodne ekonomske saradnje uopšte:

»Pojačanje napora na ubrzavanju razvoja nerazvijenih područja u svetu predstavlja jedan od glavnih zadataka u stvaranju stalnog i postojanog mira među narodima. U vezi s tim, tri šefa vlada ukazuju na značaj međunarodne ekonomske i finansijske

---

[2] »Slobodne od nepoverenja i straha, a sa uzajamnim poverenjem i dobrom voljom, nacije treba da u praksi sprovode toleranciju i da zajedno žive u miru kao dobri susedi i razvijaju prijateljsku saradnju na bazi sledećih principa:

1. Poštovanje osnovnih ljudskih prava kao i ciljeva i principa Povelje Ujedinjenih nacija.
2. Poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta svih nacija.
3. Priznanje ravnopravnosti svih rasa i ravnopravnosti svih nacija, velikih i malih.
4. Uzdržavanje od intervencije i mešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja.
5. Poštovanje prava svake nacije da se brani individualno ili kolektivno, u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija.
6. a) Uzdržavanje od korišćenja sporazuma o kolektivnoj odbrani za unapređenje posebnih interesa neke od velikih sila;
b) uzdržavanje svake zemlje od vršenja pritiska na druge zemlje
7. Uzdržavanje od akata agresije ili pretnji agresijom kao i od upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti neke zemlje.
8. Rešavanje svih međunarodnih sporova miroljubivim sredstvima, kao što su pregovori, mirenje, arbitraža ili sudska odluka, kao i drugim miroljubivim sredstvima koja bi strane same izabrale u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija.
9. Unapređenje uzajamnih interesa i saradnje.
10. Poštovanje pravde i međunarodnih obaveza.

(Iz »Deklaracije o unapređenju svetskog mira i saradnje«, Bandung, 24. aprila 1945).

Digitized by Google

saradnje i smatraju da je potrebno i poželjno da se predloženi specijalni fond Ujedinjenih nacija za ekonomski razvoj konstituiše i osposobi da efektno deluje«.

Zajednička izjava je bila, u stvari, poziv vanblokovskim zemljama da se udruže u borbi za očuvanje svoje nezavisnosti i mira u svetu i jačanje međunarodne saradnje.

Titova aktivnost na međunarodnom planu tada se još više pojačala. Još intenzivnije se nastavljaju Titovi susreti sa šefovima država ili vlada niza zemalja prilikom njegovih poseta drugim zemljama ili poseta drugih državnika našoj zemlji. Pod rukovodstvom druga Tita i Saveza komunista Jugoslavije naša zemlja ne samo što se odupire spoljnim pritiscima već i stalno pojačava svoju spoljnopolitičku aktivnost za rešavanje međunarodnih problema na osnovi principa i stavova za koje se zalaže sve veći broj zemalja koje nisu svrstane u blokove.

Ta aktivnost druga Tita i Jugoslavije odlučujući je doprinela stvaranju uslova za održavanje Prve konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Beogradu septembra 1961, sa kojom, u stvari, nastaje organizovani pokret nesvrstanosti. Ta je aktivnost, zapravo, bila politička priprema za tu istorijsku konferenciju.

Prva konferencija nesvrstanih zemalja utvrđuje kriterijume za učešće država na Konferenciji.[3] Ti kriterijumi su primenjeni od strane svih dosadašnjih pet konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja. Na ovoj konferenciji su usvojeni dokumenti koji predstavljaju celovitu platformu zajedničke akcije i borbe nesvrstanih zemalja, platformu politike nesvrstanosti. U toj platformi su sadržani stavovi i koncepcije za koje su se Tito i ostali neimari politike nesvrstanosti i do tada dosledno i najaktivnije u svim prilikama zalagali. Ta će platforma postati tako privlačna da će se broj nesvrstanih zemalja punopravnih članica pokreta nesvrstanosti popeti od 25 na Prvoj konferenciji 1961. u Beogradu na 86 na Petoj konferenciji 1976. u Kolombu, što čini većinu članica Organizacije ujedinjenih nacija.

Na svih pet konferencija Tito je lično učestvovao na čelu jugoslovenske delegacije i svojom aktivnošću bitno doprineo da sve odluke tih konferencija dosledno izražavaju politiku nesvrstanosti

---

[3] Kriterijumi po kojima su upućeni pozivi zemljama učesnicama Prve konferencije nesvrstanih zemalja, usvojeni na pripremnom sastanku u Kairu 5—12. juna 1961, glase:

»1. Zemlja treba da prihvata nezavisnu politiku zasnovanu na koegzistenciji država sa različitim političkim i društvenim sistemima i nesvrstanosti ili pokazuje tendenciju vođenja takve politike;

2. Zemlja u pitanju treba da trajno podržava pokrete za nacionalnu nezavisnost;

3. Zemlja ne sme biti član multilateralnog vojnog saveza zaključenog u kontekstu sukoba velikih sila;

4. Ukoliko zemlja ima zaključen bilateralni vojni sporazum sa nekom velikom silom ili je članica regionalnog odbrambenog pakta, ovaj sporazum ili pakt ne smeju biti izričito zaključeni u kontekstu sukoba velikih sila;

5. Ukoliko je zemlja nekoj stranoj sili ustupila vojne baze, ova koncesija ne sme da bude učinjena u kontekstu sukoba velikih sila.«

Digitized by Google

u interesu svih nesvrstanih zemalja, u interesu mira u svetu i ravnopravne međunarodne saradnje, kao i da se spreče svi pokušaji da se pokret skrene s puta nesvrstanosti, ili podeli i razbije njegovo jedinstvo.

Od nastanka pokreta nesvrstanih kao oformljenog međunarodnog političkog faktora pa do danas međunarodna situacija se stalno menjala, što je, prirodno, imalo za posledicu i određenu evoluciju političke platforme i prakse pokreta nesvrstanih zemalja. U tu evoluciju ugrađen je značajan deo Titovog ogromnog životnog političkog iskustva.

Tito je uvek odlučno istupao protiv svakog podvajanja pokreta bilo po kojoj liniji, polazeći od neosporne činjenice da pokret samo kao celina predstavlja značajan međunarodni faktor. On stalno ističe da nesvrstane zemlje treba da se okupljaju oko zajedničkih ciljeva i interesa, a da razlike i sporna pitanja rešavaju između sebe na miran način i da ih ne unose u pokret, jer bi to samo moglo razjedinjavati i slabiti pokret nesvrstanosti i smanjivati njegovu međunarodnu ulogu. On naročito ukazuje na veliku opasnost za jedinstvo i solidarnost nesvrstanih zemalja od unošenja u pokret nesvrstanosti ideoloških razlika, ideoloških sukoba i konfrontacije. On stalno upozorava na to da se u pokretu nesvrstanosti nalaze zemlje različitih društvenih sistema, s različnim istorijskim, ekonomskim, političkim, kulturnim i drugim uslovima, i da se među njima razlike, pa i određene suprotnosti, prirodno moraju javljati, ali da, pored svih razlika, njih udružuju i upućuju na zajedničke akcije i saradnju zajedničke težnje da se očuva mir, bezbednost, nezavisnost, ravnopravnost, da se izgrade novi međunarodni politički odnosi i novi međunarodni ekonomski poredak.

Ta Titova misao u stvari je dosledna primena principa internacionalističke solidarnosti u savremenim složenim međunarodnim uslovima, u kojima su težnje za političkom i ekonomskom nezavisnošću i ravnopravnošću naroda i država postale osnovna karakteristika naše epohe, dovele do raspada kolonijalizma i potresle temelje imperijalizma, hegemonizma i bilo kog drugog oblika dominacije i eksploatacije.

Ističući stalno principe nezavisnosti, suverenosti i ravnopravnosti naroda i zemalja kao osnovu za korenitu promenu neravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa i izgradnju novih političkih odnosa i novog međunarodnog ekonomskog poretka, Tito istovremeno ističe nužnost solidarnosti naroda i zemalja, pre svega nesvrstanih zemalja, u borbi za takvu promenu sadašnjeg međunarodnog poretka. On svagda ističe da bez nezavisnosti, suverenosti i ravnopravnosti ne može biti ni internacionalističke solidarnosti. Polazeći od te u praksi proverene istine, Tito se najdoslednije zalagao za ostvarenje tih principa kako u rešavanju nacionalnog pitanja u našoj zemlji tako i u borbi za nove međunarodne političke i ekonomske odnose. Njegova je ogromna zasluga što su u pokretu nesvrstanosti ti stavovi prihvaćeni i što su u politici ne-

Digitized by Google

svrstanosti došli do potpunog izražaja. Oni čine principijelnu osnovu spoljne politike naše zemlje.

Komunistička partija Jugoslavije se pod Titovim rukovodstvom uvek predano borila da svi narodi uživaju blagodeti nacionalne slobode i ravnopravnosti i da se kao slobodni i međusobno ravnopravni udružuju i ujedinjuju. Takvu borbu ona je vodila i u predratnom periodu i u narodnooslobodilačkom ratu, i uspela je da te ideje ostvari. Pravilno rešenje nacionalnog pitanja u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji i na toj osnovi izgrađeni ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo jesu jedna od najdragocenijih tekovina naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, jedan od najveličanstvenijih rezultata borbe Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Bratstvo i jedinstvo i sve druge tekovine naroda i narodnosti Jugoslavije u njihovoj najnovijoj istoriji najprisnije su povezani s genijalnim stvaralaštvom, u teoriji i praksi, Josipa Broza Tita.

Tito je nedavno, u jednom od svojih predavanja u Političkoj školi u Kumrovcu, rekao da je KPJ »na svojoj zastavi imala uvijek ispisanu ideju nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima«.

Na međunarodnom planu uopšte, u svakoj prilici i u odnosima sa svim zemljama, Tito i Jugoslavija su se uvek zalagali za ostvarenje tih ideja, polazeći od činjenice da su danas zemlje i narodi u svakom pogledu više međuzavisni nego ikada ranije. Ta je međuzavisnost očevidna: svetska privreda je u krajnjoj liniji jedna celina, mir je nedeljiv, razvoj tehnike je međusobno fizički približio zemlje i narode itd. Međutim, najefikasnije međusobno povezivanje, stvarno i trajno zbližavanje i udruživanje naroda ili zemalja mogućni su samo ako se vrše između potpuno slobodnih i ravnopravnih naroda u sopstvenom zajedničkom interesu, to jest ako su oslobođeni svake prinude, hegemonije i eksploatacije. Uspešno i dugotrajno integrisanje čovečanstva danas je mogućno samo u uslovima demokratizacije međunarodnih odnosa u celini, a preduslovi toga su potpuna i stvarna politička i ekonomska ravnopravnost svih zemalja i naroda bez obzira na njihovu veličinu, na vojnu, ekonomsku i drugu moć i društveno uređenje.

Tito, rukovodilac KPJ i socijalističke samoupravne Jugoslavije, neumorni borac za ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda i narodnosti i u istorijskoj ulozi neimara i teoretičara pokreta nesvrstanih zemalja, dosledan samom sebi i principima koji su neodvojivi od njegovog celokupnog stvaralaštva, ovako je govorio o tom pitanju:

»Cijeli period od našeg prvog skupa do danas ispunjen je neprekidnim zalaganjem nesvrstanih zemalja i svih drugih progresivnih snaga za nove, bolje i ravnopravnije međunarodne odnose... Suočeni smo sa naoko protivrječnim procesom. Zemlje su sve tješnje povezane i međuzavisne, a u isto vrijeme i riješene da steknu i očuvaju nezavisnost. To su samo dvije strane istog kretanja jer je

Digitized by Google

svestrana, ravnopravna i korisna saradnja moguća samo među nezavisnim i suverenim državama«.[4]

Tito je i na Konferenciji u Kolombu insistirao na tome:

»Polazeći od shvatanja da je svijet sudbinski povezan, mi smo ustali u odbranu mira, za pravo svakog naroda da odlučuje o svojoj sudbini i učestvuje, ravnopravno sa drugim narodima, u rješavanju međunarodnih problema... Politika nesvrstanosti bori se za nove odnose među zemljama, uz puno poštovanje samostalnosti, nezavisnosti i ravnopravnosti svake zemlje«.[5]

S nastankom nezavisnih zemalja od bivših kolonija posle drugog svetskog rata, ogromne razlike u nivou razvijenosti između njih i razvijenih zemalja, razlike nasleđene iz kolonijalnog perioda, postajale su svakim danom sve zaoštreniji međunarodni problem. Tehnološka revolucija, koja se, s retkim izuzetkom, odvijala samo u razvijenim zemljama, razvijajući veoma brzo njihova sredstva za proizvodnju, njihove proizvodne snage, stalno je povećavala razlike u nivou razvijenosti, jer je cjelokupni postojeći međunarodni ekonomski poredak izgrađen na neravnopravnosti između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja i na privilegijama u korist razvijenih zemalja.

Jugoslavija je u Organizaciji ujedinjenih nacija vrlo rano istakla problem razvoja nedovoljno razvijenih zemalja. Tada je to bio dosta usamljen glas u Ujedinjenim nacijama, jer razvijene zemlje nisu imale sluha za taj problem. Jugoslavija je ipak nastavila uporno da ukazuje na njega kao na jedan od najvećih i najtežih međunarodnih problema. Tito je u tome bio nepokolebljiv. Uverenost u ispravnost našeg stava proizlazila je iz istorijske činjenice da smo mi u sopstvenoj zemlji, u čitavom sklopu problema i zadataka koje je morala da rešava naša socijalistička revolucija, imali kao jedan od najsloženijih i najtežih ekonomskih i političkih problema upravo razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.

Ubrzanju razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u našoj zemlji Tito je oduvek poklanjao posebnu pažnju, jer je to pitanje suštinski povezano s pitanjima ravnopravnosti, jedinstva i bratstva naroda i narodnosti u našoj federaciji. Mi nastojimo da, sporazumno usaglašenim sistemom mera, čija je suština da razvijeni doprinose ubrzanom razvoju nedovoljno razvijenih, kako u interesu nedovoljno razvijenih tako i u sopstvenom interesu, smanjimo razlike u nivou razvijenosti naših republika i pokrajina. Takva politika, koju dosledno vodimo, u proteklim decenijama donela je ogromne rezultate, ubrzavajući ekonomski i kulturni rast i nedovoljno razvijenih republika i pokrajina i cele zemlje. Takva nastojanja su integralni deo naše politike stalnog usavršavanja međunacionalnih odnosa na osnovama suverenosti, stvarne ravnoprav-

[4] Iz govora u generalnoj debati na Četvrtoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, septembra 1973.

[5] Iz govora na Petoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu, avgusta 1976.

Digitized by Google

nosti i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti naše samoupravne socijalističke zajednice.

Tito je od prvih dana svog angažovanja na stvaranju i afirmaciji politike nesvrstanosti odlučno zastupao gledišta da pomenute razlike u nivou razvijenosti, a još više tendencija njihovog povećanja u uslovima sve veće međuzavisnosti sveta, na jednoj strani, i ogromne monopolističke koncentracije sredstava za proizvodnju u rukama razvijenih zemalja, naročito takozvanih transnacionalnih kompanija, na drugoj strani, imaju višestruki negativni uticaj na društveno-ekonomski i politički razvoj u svetu i posebno na razvoj celokupnih međunarodnih odnosa. Takvo stanje ne samo što sprečava izlazak iz zaostalosti najvećeg dela sveta već — zajedno sa sadašnjim sistemom svetskih trgovinskih i finansijskih odnosa, koji favorizuju samo interese razvijenih zemalja, — reprodukuje i sredstva za dovođenje tog nedovoljno razvijenog sveta, formalnopravno nezavisnog, u novu političku, ekonomsku i drugu zavisnost od razvijenih zemalja. Tito je svagda isticao da takvo stanje predstavlja izvor novih ozbiljnih društveno-političkih i međunarodnih političkih, ekonomskih i drugih poremećaja i potresa i, u krajnjoj liniji, ugrožava mir i bezbednost u svetu.

Ti poremećaji i ugrožavanje mira očigledno ne mogu biti ni u interesu razvijenog dela sveta. Niz potresa (u vezi sa naftom i s inflacijom, recesijom i drugim teškim ekonomskim poremećajima u svetu) poslednjih godina je to i u praksi potvrdio. Takođe, Tito i Jugoslavija su u svim prilikama zastupali i gledišta da održavanje takvih razlika u nivou razvijenosti i ekonomske neravnopravnosti između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja ne odgovara i sa čisto ekonomskog stanovišta pravilno shvaćenim interesima razvijenih zemalja jer koči razvoj proizvodnih snaga u celom svetu, a time i u najrazvijenijem njegovom delu. Ubrzanje razvoja nedovoljno razvijenih zemalja i izgradija novog, pravednijeg međunarodnog ekonomskog poretka na osnovi suverenosti svake zemlje nad svojim prirodnim bogatstvima i proizvodnim snagama, pitanje je od univerzalnog značaja, te ga na svetskom planu, to jest u okviru cele međunarodne zajednice, treba i rešavati.

Ti stavovi su najbolje izraženi u sledećim Titovim mislima: »Razvitak nauke i tehnologije pruža osnovu za otklanjanje prirvredne zaostalosti i siromaštva u svijetu. Istovremeno, otkriva se sva nemoć postojećih odnosa u svijetu da te mogućnosti pretvaraju u stvarnost. Došli smo i do apsurda da impozantna ostvarenja nauke postaju faktor daljeg proširivanja jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju... Želio bih posebno da istaknem da nesvrstane zemlje raspolažu ogromnim energetskim i sirovinskim izvorima, a neke od njih i značajnim finansijskim sredstvima. Moramo nastojati da ove mogućnosti koristimo na najbolji način u ravnopravnoj i korisnoj saradnji između nas samih i organizovanije nego do sada, u saradnji sa razvijenim zemljama«[6].

[6] Iz govora na Četvrtoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, septembra 1973.

Digitized by Google

A u svom govoru na Petoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Kolombu, avgusta 1976, Tito je o istom pitanju rekao:

»Nesvrstane zemlje su postavile političku osnovu borbe za rješavanje međunarodnih ekonomskih problema. One su razotkrile duboku političku suštinu međunarodnih ekonomskih problema i njihov odlučujući značaj za nezavisnost i ravnopravnost naroda i zemalja, za međunarodnu saradnju, za mir i progres. Jedino su one razradile cjelovitu koncepciju za uspostavljanje novih ekonomskih odnosa u svijetu.

Neprestano produbljivanje jaza u svjetskom privrednom razvoju i stalno pogoršavanje položaja zemalja u razvoju predstavljaju danas jedno od najopasnijih izvorišta zaoštravanja i sukoba u svijetu. Još uvijek nisu preduzete mjere koje bi ulivale povjerenje da će se ovo krajnje zabrinjavajuće stanje početi da mijenja.«

Tito, neimar politike za prevazilaženje razlika u nivou razvijenosti u Jugoslaviji, svojim neumornim zalaganjem za rešavanje sličnog problema na svetskom planu, dokazao je u vezi s tim, kao, uostalom, i s mnogim drugim problemima savremenog sveta, dalekosežni, univerzalni značaj svojih principa i koncepcija.

Na svim konferencijama šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, od Prve 1961. do Pete 1976, isticana je istorijska nužnost popuštanja međunarodne zategnutosti i aktivne miroljubive koegzistencije. To čini bitan element čitave političke platforme pokreta nesvrstanosti. Tito je veoma mnogo doprineo tome da se pokret nesvrstanosti opredeli u tom pravcu. Od izuzetnog su značaja Titove misli o popuštanju međunarodne zategnutosti ili detantu, koji je već više od jedne decenije jedna od glavnih tendencija u razvoju međunarodnih odnosa; tendencije u kojoj se odražavaju i teže da prevaziđu i reše najdublje protivrečnosti i suprotnosti savremenog sveta.

U vreme hladnog rata Tito je bio jedan od prvih državnika sveta koji je istakao da je smanjivanje međunarodne zategnutosti jedina alternativa hladnom ratu i jedini put i način da se očuvaju mir i bezbednost u svetu. Umesto podele sveta na antagonističke blokove, on je naglašavao da jedino prevazilaženje podele sveta na blokove i aktivna miroljubiva koegzistencija vode trajnijem miru. On je upozoravao na to da svetski mir koji se zasniva na ravnoteži i trci u naoružavanju i vojnoj snazi vojno-političkih blokova i velikih sila, između kojih vlada konfrontacija na svim područjima nije stabilan i da lako može biti miniran i pretvoren u novi svetski rat, ali je u isto vreme isticao da rat nije neizbežan i da se mir može očuvati i učvrstiti. On je još pre Prve konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. apelovao na velike sile i blokove da pređu na pregovaranje i sporazumevanje o spornim pitanjima između njih kako bi se smanjila međunarodna zategnutost i očuvao svetski mir. Prva konferencija nesvrstanih zemalja u Beogradu pravilno je ocenila značaj procesa popuštanja međunarodne zategnutosti i usvojila istovetan stav, i svojim se apelom obratila velikim silama s tim istim zahtevom.

Digitized by Google

Kada je kasnije, započeo period detanta, kada su dve najjače sile, SAD i SSSR, prešle na pregovaranje i kada je preduzet niz konkretnih koraka na sporazumevanje između zemalja Zapada i Istoka, Tito je brzo uvideo da sada postaje aktuelno pitanje — kakav detant treba da bude. On je isticao da se detant mora proširiti na sve regione sveta i na sve oblasti međunarodnih odnosa, da se detant ne može ograničiti samo na odnose između dva bloka ili dve najmoćnije velike sile, niti sme da dobije karakter rešavanja problema koji se tiču trećih zemalja bez njihovog učešća i na njihov račun. Tito je smatrao da detant podrazumeva ravnopravno učešće svih zemalja u rešavanju međunarodnih problema koji se tiču svetskog mira i opštih interesa svih zemalja sveta, da detant treba da bude postepeno pretvoren u stanje aktivne miroljubive koegzistencije u univerzalnim razmerama. Te stavove je izložio u svom govoru na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju, 1975. godine.

Te Titove ideje o detantu podudarale su se s mišljenjima ogromne većine rukovodilaca i vlada nesvrstanih zemalja. Zahvaljujući tome, ti su stavovi naročito jasno izraženi u dokumentima Pete konferencije nesvrstanih zemalja u Kolombu, 1976. godine.

Konferencija o bezbednosti i saradnju u Helsinkiju i završni dokument koji je usvojila sigurno su najviši domet koji je do sada dostigao detant u svetu. Konferencija je izrazila želje i težnje naroda 35 zemalja Evrope, SAD i Kanade, i svojim principima koje je istakla takođe odgovara željama i težnjama svih naroda sveta za očuvanje sveopšteg mira i bezbednosti i za razvijanje svestrane međunarodne saradnje.

Jugoslavija je imala veoma aktivnu ulogu u toku višegodišnje pripreme Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji i strpljivo i uporno je nastojala u toku čitavog trajanja KEBS-a, od početka pripremne faze do konferencije na vrhu u Helsinkiju, da budu prihvaćeni principi isti ili slični principima za koje se bore nesvrstane zemlje, principi koji osiguravaju razvoj ravnopravnih odnosa među zemljama učesnicama KEBS-a u političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i drugim oblastima, jačanje poverenja između njih, jačanje bezbednosti i saradnje.

Titov govor na Konferenciji u Helsinkiju je po svom smislu i sadržaju primena principa politike nesvrstanosti na evropsku situaciju, u evropskoj politici naše zemlje. Na toj osnovi Jugoslavija je zaista mogla dati — i dala je — značajan doprinos naporima svih evropskih zemalja, krunisanim usvajanjem Završnog akta KEBS-a u Helsinkiju.

I u sprovođenju u život Završnog akta iz Helsinkija naša zemlja i na bilateralnom i na multilateralnom planu dosledno sledi Titove misli i stavove izložene na KEBS-u u Helsinkiju, držeći se postojano principa politike nesvrstanosti, od kojih polazi i na kojima se zasniva celokupna naša spoljna politika, a to znači — i u pokretu nesvrstanosti, i na evropskom planu, i na planu OUN, i u bilateralnim odnosima sa svim zemljama. Jer spoljna politika Jugoslavije, inspirisana i zasnovana na stavovima i idejama koje

Digitized by Google

zastupaju Tito i SKJ, jeste jedinstvena i celovita politika nesvrstanosti prema svakome i u svim oblastima međunarodnih odnosa.

Tito se uvek odlikovao genijalnim smislom za pravilnu procenu realnih mogućnosti za akciju na osnovu duboke i objektivne marksističke analize datih uslova i odnosa. O tome ubedljivo svedoči celokupno njegovo stvaralaštvo i kao najvišeg rukovodioca naše Partije i kao vođe narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Taj smisao je Tito ispoljio i kao rukovodilac spoljne politike nesvrstane socijalističke Jugoslavije od njenog stvaranja i kao neimar pokreta nesvrstanih zemalja.

Svoje principe i koncepcije, proverene u revolucionarnoj borbi KPJ, NOB-u i izgradnji socijalizma u Jugoslaviji, Tito primenjuje i na kretanja u svetskim razmerama, kao i u borbi koju je poveo pokret nesvrstanih zemalja za univerzalnu primenu principa aktivne miroljubive koegzistencije u međunarodnim odnosima. On svagda u prvi plan te borbe na svetskom planu stavlja ono što je suštinsko i važno, što vodi uspehu i progresu, što je na liniji interesa i težnji naroda zemalja članica pokreta i svih naroda sveta.

Tito je uvek smatrao da se pokret nesvrstanih zemalja mora dosledno i odlučno zalagati za rešavanje životnih problema naroda i zemalja koje predstavlja: za njihovu potpunu i stvarnu političku i ekonomsku emancipaciju, za njihov ubrzani razvoj, za stvaranje takvog stanja u međunarodnim odnosima koje će olakšavati rešavanje životnih problema zemalja članica. A takvo stanje podrazumeva učvršćenje mira i bezbednosti u svetu, rešavanje problema razoružanja, miroljubivo rešavanje kriznih situacija i sporova, rešavanje međunarodnih ekonomskih problema, ravnopravnost u političkim i ekonomskim odnosima i rešavanje drugih međunarodnih problema.

*

Ukratko, Tito, kao dugogodišnji neumorni i dosledni borac za progres, revolucionar i državnik, u politici nesvrstanosti, odnosno u aktivnosti pokreta nesvrstanih zemalja, vidi izvanredno značajan, dosadašnjim društveno-političkim razvojem sveta uslovljen, međunarodni faktor koji neumitnom logikom istorije vodi ka društvenom, klasnom, ekonomskom, političkom, kulturnom i drugom menjanju sveta, ka izgradnji novih, pravičnijih, na slobodi i stvarnoj ravnopravnosti zasnovanih međunarodnih političkih, ekonomskih i drugih odnosa. Prema Titovom shvatanju, bez učešća tog međunarodnog faktora, bez aktivnog učešća nesvrstanih zemalja nije mogućno danas rešavati nijedan važniji međunarodni problem. I, kao što je rekao na Četvrtoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, 1973. godine, nesvrstane zemlje ni od koga ne traže da im prizna pravo na učešće u rešavanju međunarodnih problema, jer one su to pravo svojom borbom same izvojevale, i spremne su da zajedno sa svim drugim zemljama u tome sarađuju i ponesu svoj deo odgovornosti za sadašnjost i budućnost sveta.

Digitized by Google

Leo Mates

Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima

Predratni period — prve konture

Kad je Tito došao na čelo Komunističke partije Jugoslavije 1937. godine, međunarodna situacija je već bila bremenita opasnošću od rata u svjetskom razmjeru, ali i opasnošću od agresije na Jugoslaviju. Vlada tadanje Jugoslavije konceptualno je slijedila ranije vlade, i sigurnost svog položaja i vlasti zasnivala na osloncu na neku veliku silu koja je davala utisak da odgovara toj potrebi. Uslijed sve većeg opadanja uticaja i ugleda ranijeg »zaštitnika« Francuske, Stojadinovićeva vlada počela je da se sve više orijentira na osovinu Rim—Berlin, to jest na buduće fašističke agresore.

Svjetska scena i međunarodni položaj Jugoslavije, posmatrano sa gledišta naprednog i radničkog pokreta, zahtijevali su jasnu orijentaciju. Razvoj je ukazivao na nekoliko različitih mogućnosti i pretnji. Prije svega, svim malim zemljama srednje i istočne Evrope prijetili su nacistički Reich i fašistička Italija potčinjavanjem ili čak uništenjem. Ponašanje zapadnih sila u vezi s intervencijom Osovine u Španjolskom ratu, kao i prije toga farsa sa sankcijama protiv Italije u vezi s napadom na Etiopiju, pokazali su da ne treba

Digitized by Google

računati na energičnu i djelotvornu pomoć od Francuske i Velike Britanije.

Zatim je prijetio izravni sukob između grupe okupljene oko zapadnih sila i osovine Rim—Berlin, budući da je prodiranje prema istoku i jugu Evrope ipak bio samo uvodni manevar kako bi se proširile baze za dalja osvajanja. Zbog toga je prijetio i rat na istoku protiv Sovjetskog Saveza. Konačno, nije se ni tada mogla isključivati mogućnost ponovnog svjetskog rata. U svakom slučaju, Jugoslavija je bila jedna od zemalja na udaru još u fazi prvobitnog prodiranja prema istoku.

U takvoj situaciji Tito nije samo energično pristupio jačanju Partije za akciju u svakoj mogućoj situaciji i njenom povezivanju s najširim slojevima naroda, nego također i stvaranju samostalnih vanjskopolitičkih koncepcija. Imajući ranije priliku da prati sudbinu partijskih kadrova pod Staljinovim terorom, ali isto tako i podređenu ulogu partija i njihovih koncepcija u odnosu na stavove i trenutnu politiku vodeće birokracije u Moskvi, on je odlučio da našu Partiju izvuče iz te nezavidne pozicije. Bilo mu je jasno da Partija nije u stanju da igra bilo kakvu odlučnu ulogu u Jugoslaviji ako se ne osamostali i ne poveže sa masama i njihovim aspiracijama. Pogotovu je bilo jasno da će ona propasti bez zadavanja makar i simboličnog udarca protivniku u slučaju najezde fašista.

Sve je to dovelo do premještanja rukovodstva u zemlju i samostalnog formiranja partijske linije. Na prvo mjesto je postavljen zadatak Partiji da se bori za socijalizam u svojoj zemlji, budući da je ona jedino na taj način mogla istinski i djelotvorno doprinijeti međunarodnom komunističkom pokretu. To je pak značilo razvijanje političke linije i odnosnih koncepata iz stvarnosti u samoj zemlji i u njezinom međunarodnom položaju.

Povijest Jugoslavije i povijest Komunističke partije Jugoslavije već je u to vrijeme jasno pokazivala da se borba za klasnu emancipaciju ne može uspješno voditi bez pravilnog stava prema nacionalnom pitanju. No, bilo je očigledno da se nacionalna emancipacija ne može tretirati kao neka »rezerva« ili »pomoćni pravac« generalne linije. Iskustva od samog postanka Jugoslavije, a posebno u godinama šestojanuarske diktature od 1929. godine, pokazala su da je borba za nacionalnu emancipaciju ništa manje revolucionaran zadatak, da ona ništa manje ne pokreće revolucionarnu svijest od borbe za klasnu emancipaciju. U stvari, veliki značaj imalo je spoznavanje da se u borbi za nacionalnu emancipaciju najuspješnije može razviti pokret koji će u daljem razvoju ostvariti i klasnu emancipaciju.

Taj bitno nov odnos prema nacionalnom pitanju doveo je prije svega do osnivanja Komunističke partije Hrvatske i Slovenije i time je položen temelj za kasnije jasne i odlučne koncepcije o federativnom uređenju nove Jugoslavije. Posebno je bilo značajno osnivanje Komunističke partije Hrvatske, budući da je fašizam kroz ustašku emigraciju nastojao da iskoristi nacionalne aspiracije Hrvata kao sredstvo za komadanje Jugoslavije i njenu apsorpciju od strane Italije i Njemačke. Buržoaski političari također su se trudili

Digitized by Google

ka od osnivanja Jugoslavije igraju na kartu te aspiracije, da bi na tom valu pojačali svoje pozicije u odnosu na vladajuću grupu srpskih političara, i uvijek su nastojali da se preko glave hrvatskog naroda sporazume o podjeli vlasti.

Međutim, težnja za nacionalnim identitetom i afirmacijom nije se odnosila samo na unutrašnje političke prilike i manevre u Jugoslaviji. Prijeteći val fašizma već je udarao na granice Jugoslavije. Već je 1937. godine kriza oko Austrije ušla u kritičnu fazu, a lako je bilo predvidjeti da je na pomolu totalna apsorpcija, na ovaj ili onaj način, Čehoslovačke i svih susjeda Jugoslavije. To je iziskivalo sasvim jasnu i nedvosmislenu orijentaciju u vezi s odbranom zemlje od vanjske agresije.

Vraćajući Centralni komitet KPJ u zemlju, Tito je već u tim pripremnim godinama odvajao stav Partije o obrani zemlje od fašističkih agresora od bilo kakvih posebnih uvjeta i okolnosti. Tako je Partija dočekala odsudan trenutak agresije politički spremna i sa visokim ugledom u masama. Ona se pokazala već 27. marta 1941, a još jasnije u samom trenutku početka vojnih operacija. Za razliku od partija zapadne Evrope, ona kasnije nije imala potrebe da »objašnjava« izostajanja od otpora protiv fašizma i da tek uz velike žrtve povrati povjerenje radnih ljudi, pa i svojih kadrova.

Ovaj jedinstven stav Jugoslavije ne treba miješati sa povezivanjem sa prozapadnim strujama među buržoazijom. Partija je još od prvih ratnih dana u Evropi (agresija na Poljsku 1939) jasno iznijela stav da se bori za neučestvovanje Jugoslavije u ratu, ali da će ustati u obranu zemlje od agresije ako je tko napadne.

Svi ovi konkretni stavovi i opća politička linija Komunističke partije Jugoslavije u predratnim godinama proističu iz ocjene pojedinih konkretnih situacija i problema. Međutim, bilo bi pogrešno ignorirati okolnost da su svi ti pojedinačni stavovi, od kojih smo naveli samo neke, bili slučajna koincidencija. Sasvim je nesumnjivo da je iza tih pojedinačnih odluka tekao proces sve jasnijeg shvaćanja o posebnim uvjetima revolucionarne borbe za socijalizam pred drugi svjetski rat.

Ta jedinstvena koncepcija, iako možda nije bila precizno formulirana, može se sažeti u tezu *da smo se nalazili u periodu u kojem su se kroz borbu za nacionalno oslobođenje realizirali i svi ostali društveni i klasni zahtjevi svakog naroda.* Bilo bi, naime, teško shvatiti kako je bilo moguće da Centralni komitet KPJ tako brzo, tako reći trenutačno, tokom svih obrta predratne krize u Evropi i Jugoslaviji, bezizuzetno donese konzistentne i u rečenom pravcu orijentirane odluke.

Ova osnovna koncepcija označava početak sazrijevanja Titove vizije o svjetskoj politici, koja se dalje razvila kroz ratna i poslijeratna iskustva. Međutim, bez ove polazne pozicije vrlo bi teško bilo zauzeti pravilne stavove, a to je često značilo suprotstaviti se volji Sovjetskog Saveza i ustaljenom načinu ponašanja u komunističkom pokretu. U stvari, već su osnovne predratne pozicije KPJ bile u raskoraku sa stavovima Kominterne. Konačno, sama zamisao i realizacija oslobodilačkog rata, pod vodstvom Komunističke

Digitized by Google

partije Jugoslavije, mogli su se ostvariti samo na gore naznačenim postavkama. Time je već tada postavljen temelj izuzetne uloge Jugoslavije tokom drugog svjetskog rata i poslije njega. Naime, ako se položaj naše zemlje zasniva na onome što je učinjeno tokom rata, onda je to zasluga pravilne odluke donijete u vrijeme kada je kucnuo odlučujući čas i kada je od orijentacije Partije ovisilo da li će Jugoslavija i njena Partija poći putem kojim su pošle druge zemlje koje su prije ili kasnije kapitulirale pred fašizmom.

Ratni period — realizacija i prvi plodovi

Posebna uloga Komunističke partije Jugoslavije u radničkom pokretu Evrope zasnivala se pred rat na Titovoj dalekovidosti u ocjeni situacije i razvijanju historijski uvjetovanih novih koncepcija. U toku rata te su se koncepcije realizirale. Međutim, ubrzo se pokazalo da to nije dovoljno, da je potrebno u neprekidnoj interakciji sa razvojem na bojnim poljima i u politici dalje dograđivati početne koncepcije. Ratni period bio je, u stvari, neobično značajan period stvaranja na konceptualnom polju. Pobjeda nije bila ostvarena i nije se mogla ostvariti samo vojnim naporom, bez obzira na njegovu izuzetnu ulogu.

Polazna pozicija, sa koje je i objavljen poziv na opći ustanak, narodnooslobodilačku borbu i oslobođenje zemlje od agresora i njegovih suradnika s osloncem na vlastite snage, bila je ratna konkretizacija ne samo koncepcija o unutrašnjem razvoju i revolucionarnoj borbi nego i vanjskopolitičkih koncepcija. Polazna pozicija bila je tretiranje oslobodilačke borbe kao autonomne i posebne zadaće Partije i naroda Jugoslavije, a ne kao »pomoćne akcije« glavnine koju sačinjava Sovjetski Savez i njegove oružane snage. Ova koncepcija izvirala je iz shvaćanja o ulozi nacionalno-emancipatorske sadržine svake istinske narodne revolucije u datim okolnostima.

Istovremeno je bilo jasno, a događaji su to potvrdili, da revolucionarni pokret Jugoslavije može najbolje pomoći borbi Sovjetskog Saveza kao i ostalih saveznika ako potpuno mobilizira sve revolucionarne snage zemlje. Prema tome, nije postojala nikakva kontradikcija u praktičkoj akciji na osnovu Titovih koncepcija i onoga što je Moskva očekivala od Komunističke partije Jugoslavije. Moglo se, štoviše, očekivati da će linija Partije naići na odobravanje zbog velikog doprinosa narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji općoj stvari u ratu protiv fašističkih agresora.

Do nesporazuma i s Kominternom i Staljinom ipak je došlo, i to tokom cijelog perioda rata. No, uzrok takvom stanju nije bilo nedovoljno angažiranje Jugoslavije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Sukob je nastao zbog neslaganja s koncepcijom o vlastitom oslobođenju i tretiranja narodnooslobodilačke borbe kao autonomne i osebujne forme revolucije radi uspostave nezavisnog socijalističkog društva u Jugoslaviji. Gledani u cijelosti, svi prigovori koji su dolazili preko radiotelegrafskih veza sa Sovjetskim Savezom i kasnije preko vojne misije Crvene armije odnosili su se na

Digitized by Google

suviše samostalnu akciju i orijentaciju na oslobođenje vlastitim snagama.

Ovaj osnovni sadržaj tada nije izričito iznošen, ali se pojavio u kasnijim polemikama, poslije 1948. godine, kad se govorilo o »prepotentnim« ambicijama i »avanturističkim shvaćanjima« u Jugoslaviji, da je oslobođenje moguće bez neposredne i odlučujuće akcije sovjetskih oružanih snaga na tlu same Jugoslavije. Štoviše, tada su izvršeni bezobzirni falsifikati povijesnih činjenica, svojevremeno registriranih i u samim službenim izvještajima SSSR-a, naime, da je Sovjetska armija odigrala odlučujuću ulogu i spasila narodnooslobodilački pokret i njegovo rukovodstvo koji su se, navodno, nalazili u potpunom rasulu uslijed avanturističke politike i akcija.

Prvi nesporazumi nastali su u samom početku vojne akcije u okupiranoj Jugoslaviji. No ti nesporazumi tada još nisu bili vidljivi, jer su se sastojali više iz interpretacije termina nego iz upotrebe različitih riječi i pojmova. Poziv na narodnooslobodilačku borbu imao je smisao, koji se može vidjeti iz svih dokumenata, instrukcija i samog izvršenja, da se pokrene borba koja će putem nacionalnog oslobođenja naroda Jugoslavije ostvariti nov društveni poredak. Taj smisao posebno je došao do izražaja i pratećom parolom: »Nema povratka na staro!«

Prigovora na ovo nije bilo, budući da je tada linija Moskve bila da se komunističke partije zaraćenih zemalja *taktički* uklope u opći ratni napor saveznika, kako bi stekle pozicije koje bi *kasnije* pomogle Sovjetskom Savezu da odigra ulogu glavne snage u borbi za socijalizam gdje god za to bude podesnih prilika. Osnovno u stavu Sovjetskog Saveza, za razliku od Titovih koncepcija, bilo je potiskivanje revolucionarnog sadržaja borbe u drugi plan i podređivanje politike interesima i akcijama »glavne snage«.

Na toj liniji Moskva je, preko radija, u javnim emisijama i preko komunikacija, pozivala rukovodstvo NOB-a da nastavi suradnju, praktički po svaku cijenu, sa četnicima i mačekovcima, kao i da uspostavi odnose s emigrantskom vladom. Otvorenog sukoba u vezi s tim početnim pozicijama nije bilo, budući da je NOP bio spreman da surađuje sa svim snagama, uvlačeći tako što više naroda u revolucionarnu borbu. Međutim, suradnja s rukovodećim organima četnika i mačekovaca nije bila moguća uslijed njihove kolaboracije s okupatorima. Stvar se riješila sama od sebe, postupcima tih predstavnika izbjegličke vlade na terenu. Poseban stav Moskve mogao se tada protumačiti kao nedovojlno poznavanje situacije u zemlji, iako je u izvještajima bilo jasno predočeno pravo stanje.

Prvi otvoreni nesporazum nastao je u vezi sa sazivanjem i dnevnim redom Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Bihaću. Tu je trebalo da se izabere Komitet nacionalnog oslobođenja Jugoslavije kao privremeni izvršni organ, a AVNOJ konstituira kao vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo naroda Jugoslavije. Time bi bili već tada stvoreni centralni organi nove, narodne vlasti, koja se već na lokalnom i regionalnom planu formirala na oslobođenim teritorijama, a i van njih. Time je istin-

Digitized by Google

ski smisao pojma narodnooslobodilačka borba bio jasno interpretiran. Umjesto taktičkog ustupka Zapadu, ta borba i pokret postaviki su se jasno kao nosioci buduće vlasti, dakle kao istinski revolucionarni organi naroda u borbi za potpun preobražaj zemlje i društva.

Kao što je iz povijesti dobro poznato, prigovor je bio tako energičan, a situacija u odnosima koja je prijetila da se razvije, toliko delikatna da je rukovodstvo privremeno odstupilo od prvobitnog plana i akcija je odložena za slijedeće zasjedanje AVNOJ-a. Ono je održano točno godinu dana kasnije i skoro na isti dan, što je u neku ruku simboliziralo namjeru da se ustupak od prije godinu dana jasno pokaže kao privremena koncesija. Ovoga puta situacija je bila jasna od samoga početka, pa se 1942. godina nije ponovila.

Moskva nije bila unaprijed upoznata sa programom zasjedanja, i stavljena je pred svršen čin. Time je jasno pokazana odlučnost da se osnovni problemi i rješenja koja se tiču unutrašnjih poslova neće podređivati vanjskim faktorima i da oni nisu kompetentni da o njima odlučuju, pa ih o tome ne treba niti unaprijed obavještavati. Ovaj postupak doveo je do teškoća u radu radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« i do zategnutosti u odnosima između NOP-a i sovjetske vlade, odnosno Staljina, koji je jedini odlučivao i u vladi svoje zemlje i u Kominterni.

Svakako je potrebno navesti i to da je do sukoba u gledištima došlo i u vezi sa čisto vojnim pitanjima. Najznačajniji i prvi konflikt na tom polju nastao je u vezi s formiranjem Prve proleterske brigade. Prigovor je bio dvostruk. Prvo se prigovaralo oznakama (srp i čekić), a zatim samom formiranju redovnih vojnih jedinica, pored partizanskih odreda, dakle stvaranju Narodnooslobodilačke vojske.

I prvi i drugi prigovor srodan je prigovoru u vezi s AVNOJ-em, naime, oni proizlaze iz osnovne konceptualne razlike. Formiranje osnovnih jedinica i jezgra narodne vojske bilo je u skladu s tezom da je narodnooslobodilačka borba autonoman napor napora Jugoslavije iz kojeg treba da se rodi nova država i novo društvo. Što se tiče srpa i čekića, to je odražavalo tezu da se preko narodnooslobodilačke borbe ostvaruje socijalistička revolucija, da nacionalno oslobođenje znači i realizaciju zahtjeva socijalističke revolucije, ili je osuđeno na politički neuspjeh i pored vojničke pobjede.

Prema tome, ovaj spor se zanivao na istim osnovama kao i spor oko uloge narodne vlasti. Izdvaja se samo po tome što pokazuje da je Staljin prisvojio pravo da se neposredno miješa ne samo u političke nego i u čisto vojne probleme oslobodilačke borbe. Sa njegovog gledišta, oznaka proletera s jedne je strane narušavala propisanu mimikriju komunističkih partija po instrukcijama Kominterne, a s druge vidljivim obilježjem otežala nametanja uloge drugostepene vojne sile u poređenju sa Sovjetskom armijom. Samo formiranje tih jedinica buduće redovne vojske ipak je bio najneprijatniji potez za njega. Iz toga se jasno vidjela ne samo aspiracija narodnooslobodilačkog pokreta nego i njegovi veliki uspjesi u Ju-

Digitized by Google

goslaviji koji su ostvareni upravo zato što nisu bili prihvaćeni »savjeti« iz Moskve.

Razvijanje početnih koncepcija narodnooslobodilačkog pokreta o stvaranju temelja, pa i više ili manje izgrađenih struktura nove države, popraćeno odlukama koje su imale karakter vršenja privremene suverene vlasti, dalo je Jugoslaviji u drugoj polovini rata izuzetan međunarodni karakter i ulogu. To je bila jedina zaraćena i okupirana zemlja o čijoj su sudbini dogovori velikih sila ostali bez efekta. Sporazum o podjeli interesa propao je pred snagom i odlučnošću naroda Jugoslavije, organiziranog u oslobodilačkom pokretu, koji upravo zato što nije uspostavljao staro, nego je bio nosilac revolucije, mogao je da prkosi pritiscima i s jedne i s druge strane.

Tokom rata se pokazalo da koncepcija o ulozi borbe za nacionalnu emancipaciju u borbi za socijalizam postaje sve značajnija u svijetu, a posebno u porobljenoj Evropi. Za razliku od ranijih ratova, drugi svjetski rat nije više bio rat između država kao zatvorenih sistema. Nije se više vodio za to da se otme dio teritorije ili nametnu drugi posebni uvjeti. Borba se vodila za totalnu pobjedu — uništenje poretka pobijeđene strane ili čak njezine države kao takve.

Sasvim je jasno da se u tom periodu, i pod uticajem tog svjetskog sukoba koji je tako široko i tako duboko potresao sve zemlje i sva društva, borba za socijalističku revoluciju nije mogla odvijati po starim receptima. Značaj Titovih koncepcija o svjetskoj politici bio je zato odlučujući faktor u uspješnom sprovođenju revolucije u našoj zemlji. To proizlazi najprije odatle što se u tim novim prilikama nijedna revolucija nije više mogla posmatrati kao izolirani događaj, ukoliko je takvo gledanje i ranije bilo pravilno. Zatim, a to je najvažnije, svrstavanje pod okrilje velikih sila, koje se tako brzo i temeljito razvilo u toku rata, u revolucionarnoj taktici i strategiji postavljalo je na prvo mjesto upravo odnos prema vanjskom zbivanju.

To je usko povezano sa ranije definiranim novim koncepcijama o revolucionarnom kretanju u naše vrijeme, naime, ako je borba za društveni preobražaj u novim uvjetima ostvariva samo kroz borbu za nacionalnu emancipaciju, onda vanjski faktor, ponašanje drugih sila, postaje suštinski sastavni dio same revolucionarne borbe. Međutim, ovo nije bilo tako očigledno u vrijeme rata kao što je danas. Sada nam je jasno, u svjetlosti povijesnog zbivanja, da se poslije drugog svjetskog rata nije uspješno razvila nijedna socijalistička revolucija koja nije bila nošena nacionalno-emancipatorskim aspiracijama i borbom za nacionalno oslobođenje.

Na kraju osvrta na ratni period treba upozoriti na još jednu pojavu. Obično se ističe da je Titova inovacija u revolucionarnoj strategiji bila u tome što je on pokrenuo revolucionarnu borbu sa »periferije«, a ne iz gradova, koji su društveni, politički i ekonomski centri sa koncentriranom radničkom klasom. Ovo je formalno točna konstatacija. Međutim, ona polazi samo od formalnog određivanja lokaliteta, a ne od osnovne nove, revolucionarne koncepcije. Uzimanje gradova kao predodređenih centara odlučujućih bi-

Digitized by Google

taka revolucije polazi od ruskog iskustva i od iskustava iz devetnaestog stoljeća. To su bile revolucije u kojima nacionalna emancipacija nije imala odlučujuću, uglavnom čak nikakvu, ulogu.

Revolucija koja se ostvaruje kroz narodnooslobodilački pokret nije vezana za gradove kao za poprišta. Štaviše, normalno je da se ona razvije do neodoljive snage upravo van gradskih centara, gdje se pružaju znatno povoljniji uvjeti za stvaranje moćne vojne snage za konačne bitke u gradovima. S obzirom na svoj poseban karakter, takva revolucija mobilizira do kraja sve slojeve, uključujući stanovnike periferije — seljake. U stvari, ako ona nije u stanju da takvu mobilizaciju izvrši, onda i nije istinska narodnooslobodilačka borba. Tada ili ciljevi i program nisu pravilno postavljeni ili ne postoji istinsko ugrožavanje nacionalnog opstanka i identiteta, dakle ni uvjeta za narodnooslobodilačku borbu.

Znači, od prvih koncepcija dolaskom na čelo Partije drug Tito je, do rata i u toku rata, razvio jednu originalnu koncepciju i stvaralački je i dosljedno primijenio. Time je bila od samog početka uvjetovana pozicija Jugoslavije, koja je kao jedina privremeno okupirana zemlja razvila ravnopravne odnose sa svojim velikim saveznicima, učestvujući autonomno i na osnovu obostranog sporazuma u zajedničkoj borbi u drugom svjetskom ratu. Ona je mogla da odlučujuće utiče i na postupke saveznika koji su se odnosili na nju i da se u poslijeratnom svijetu uključi u svjetsko zbivanje kao nova država proizašla iz revolucije, to jest do kraja sprovedene narodnooslobodilačke borbe.

Poslijeratni period — prilagođavanje novim uvjetima i dalji razvoj vanjskopolitičkih koncepcija

Već pri kraju rata, a posebno poslije završetka vojnih operacija u Evropi, a onda na Dalekom istoku, jasno se pokazalo koliko je točna ocjena o ulozi borbe za nacionalnu emancipaciju u političkom životu cijelog svijeta. Koncepcije zasnovane na predratnom iskustvu Jugoslavije i na promatranju zbivanja u svijetu, koje su bile osnovica za razvoj teorije i strategije oslobodilačkog rata, potvrdile su se na svjetskjo sceni. To je dalo izuzetnu prednost Jugoslaviji, jer je ona na osnovu već razvijenih Titovih koncepcija o značaju nacionalne emancipacije bila i teorijski spremna da se susretne s historijskim zbivanjem, koje je iz temelja poslije rata izmijenilo političku i geografsku kartu svijeta.

Ovom teorijskom aspektu položaja poslijeratne Jugoslavije treba dodati i političku stvarnost, to jest veliki elan i inspiraciju proizašlu iz pobjede izvojevane vlastitim snagama na tlu svoje zemlje. Iako je Jugoslavija poslije rata bila materijalno iscrpljena i razorena, ona je imala izvanredno visoki moral i političku svijest, kao i spremnost da se baci u nove borbe za učvršćenje i unapređenje tekovina revolucije. Ta izuzetna snaga i borbenost Jugoslavije nije se zasnivala samo na svijesti o pobjedi nad snagama tuđe okupacije i domaće reakcije i klasne vladavine, nego, barem isto toliko, i na

Digitized by Google

:lanu koji je oslobodila emancipacija naroda Jugoslavije i načelo ederativnog i ravnopravnog udruživanja u novoj *federativnoj* ržavi.

Bez obzira na manjkavosti u oblikovanju i nedosljednosti u provođenju federativnog načela unutrašnjeg uređenja zemlje, cen-ralizmu, hegemonizmu i unitarizmu je bilo odzvonilo — i to je svima u zemlji bilo jasno. No, to je istovremeno bila polazna točka za orijentaciju u svjetskoj politici. U prvom redu to se ticalo odnosa sa onim zemljama s kojima su veze bile najbliže i najrazvijenije. Tu prvenstveno treba ubrojati Sovjetski Savez. U odnosu prema tom najbližem savezniku iz rata i suborcu za socijalizam u poslijeratnim uvjetima, nova Jugoslavija je bila spremna da razvije svoje vanjskopolitičke koncepcije najiskrenije i najpotpunije. To je, prevedeno na praktički jezik svakodnevne politike, značilo: najprisniji bratski odnosi uz puno očuvanje kako državnog identiteta Jugoslavije tako i nacionalnog identiteta svakog naroda Jugoslavije.

Takve koncepcije o očuvanju pune autonomije u formiranju svojih koncepcija i unutrašnjeg razvoja, kao i pune nezavisnosti u odlučivanju o odnosima s vanjskim svijetom, shvaćene su kao sastavni dio politike bratskih odnosa sa SSSR-om. Naime, ta bratska politika nije bila shvaćena, i nije ni mogla da bude shvaćena, u Jugoslaviji kao nametnuta obaveza, a još manje kao odnos zavisnosti i poslušnosti, nego kao izraz slobodne volje emancipiranih naroda Jugoslavije. U stvari, po načinu mišljenja koji su inspirirale Titove koncepcije, bratski odnosi i nisu imali nikakvu vrijednost na životnu snagu ako nisu izvirali iz samostalno razvijene i realizirane težnje ka takvim odnosima. Drugim riječima, ti su odnosi tretirani kao dvosmjerni odnosi slobodnih učesnika, a ne kao jednostrano naslanjanje na jednog od partnera.

Iz ovakve konceptualne baze razvili su se odnosi koji očigledno nisu bili shvaćeni u Sovjetskom Savezu, ali isto tako ni u drugim zemljama i dijelovima svijeta. Naime, tijesna povezanost Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom interpretirana je kao vazalski odnos jedne male zemlje prema jednoj velikoj sili. Ovaj utisak mogla je još više da pojača okolnost što je o mnogim svjetskim pitanjima Jugoslavija bez diskusije prihvaćala sovjetske stavove. No, ova prividna poslušnost nije bila izraz prihvaćanja hegemonije, nego autonomno donijeta odluka u Jugoslaviji, zasnovana na shvaćanju da su to pretežno pitanja u kojima ne postoji nikakav poseban interes Jugoslavije, a u kojima Sovjetski Savez mora igrati istaknutu ulogu kao jedna od tri vodeće sile ratne koalicije.

Takva shvaćanja su se ispoljila i u razmatranju i zauzimanju stavova o nekim svjetskim problemima prvih poslijeratnih godina, ali posebno u vezi s nacionalnim interesima Jugoslavije u odnosima sa susjedima. Kad je riječ o svjetskoj politici, možda je interesantno navesti pitanje Palestine. Tu je 1947. godine Jugoslavija, jedina u svijetu, zastupala mišljenje da ne treba dijeliti Palestinu na dvije države, židovsku i arapsku, nego stvoriti konfederaciju. Na kraju je ipak došlo do podjele i do dugotrajnog rata na Bli-

Digitized by Google

kom istoku. U konačnom odlučivanju Jugoslavija se nije izdvojila iz aklamacije kojom je izglasana podjela (arapske delegacije bile su odsutne). Do toga je došlo zato što nijedna od neposredno zainteresiranih strana nije bila spremna da tada prihvati jugoslavenski stav.

Najjasnije se ispoljila autonomija u odlučivanju kada su bili u pitanju posebni interesi naroda Jugoslavije. To se prvenstveno odnosilo na granična pitanja, ali još prije toga i na formiranje zajedničke vlade i njenog daljeg razvoja poslije prvih izbora i donošenja Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Sva su ova pitanja u to vrijeme bila predmet rasprava među vodećim silama iz vremena rata. Jugoslavija je, u stvari, bila jedina zemlja u Evropi koja je bila u stanju da nametne svoju volju u svim odlučujućim pitanjima svog unutrašnjeg uređenja i koja je samostalno vodila akciju u vezi sa zaključivanjem mirovnih ugovora. Kod toga Jugoslavija, naravno, nije mogla postići one rezultate koje je željela i za koje je smatrala da su pravedni. Ipak, to ne mijenja ništa na činjenici što se ona nije ustezala da dođe u sukob i sa Sovjetskim Savezom nastojeći da realizira svoje nacionalne interese.

Ovaj politički kurs i način ponašanja nove Jugoslavije poslije rata proizašli su iz njezine politike još iz vremena rata, i to je kod nas često isticano. Međutim, treba ići dalje od toga, jer politički kurs i linija iz vremena rata nisu nešto što je nastalo slučajno ili automatski pod uticajem razvoja situacije, dakle, bez svjesnog opredjeljivanja. Upravo to svjesno opredjeljivanje, dakle, osnovne koncepcije o oslobodilačkom ratu, u kojima su odlučujuću ulogu imale koncepcije o nacionalnoj emancipaciji, bile su sastavne komponente klasne borbe.

Neko vrijeme se nesporazum, koji je od samoga početka, to jest od dolaska Tita na čelo Partije, postojao između Komunističke partije Jugoslavije, Kominterne i Staljina, mogao zataškavati. Međutim, prije ili kasnije moralo je izbiti na vidjelo postojanje različitih shvaćanja na kojima su dvije strane zasnivale svoje međusobne odnose. Do toga je i došlo 1948. godine. Kao što je poznato, do sukoba i raspleta nije došlo u vezi ni sa kakvim različitim gledištima ili sporom oko nekog vanjskopolitičkog problema. To najbolje dokazuje uvodna polemika iz 1948. godine — od telegrama o opozivu stručnjaka iz Jugoslavije do pisama između dvaju centralnih komiteta i prve Rezolucije Informbiroa. Optužbe su uglavnom bile opće prirode, izmišljene, iskrivljene činjenice ili prosto izrazi različitog gledanja na osnovna pitanja međusobnih odnosa i uopće gledišta na dalji razvoj odnosa.

Svakako je historijski posebno interesantna okolnost što vodeći krugovi u Sovjetskom Savezu nisu ni kasnije, u toku konfrontacije, shvatili suštinu stava i koncepcija koje su inspirirale otpor Jugoslavije prema hegemonizmu. Njihova ocjena o mogućem položaju jedne »male« zemlje bila je ograničena na dve varijante: satelit ili druge strane u hladnom ratu, koji se već tada počeo intenzivno razvijati. U tom pravcu bila je usmjerena i sva propagan-

Digitized by Google

da, koja, naravno, u Jugoslaviji nije naišla praktički ni na kakav odjek.

Od samog početka, pa i kasnije u toku raznih peripetija, padova i uspona, odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza bili su pod jakim uticajem tog osnovnog nesporazuma. Dok je jedna strana (Sovjetski Savez) uvijek tražila neke tobože skrivene političke komplote Jugoslavije sa Zapadom i neslaganja oko konkretnih problema, dotle je za jugoslavensku stranu sve vrijeme suština pitanja bio sam karakter odnosa, to jest konceptualna podloga međusobnih političkih odnosa i odnosa prema svjetskim problemima.

Uslijed ovakvog stava jedne i druge strane ni napori koji su ulagani od 1955. godine pa nadalje nisu mogli ukloniti razlike u pogledima ne samo na razvoj socijalizma nego i na međunarodne odnose. No, s druge strane, te iste okolnosti izazivale su u Jugoslaviji dalje razvijanje koncepcija o unutrašnjem razvoju i međunarodnim odnosima. U okviru ovog razmatranja ograničićemo se na vanjskopolitičke koncepcije, iako su one tijesno povezane i nezamislive bez praćenja unutrašnjeg razvoja. Međutim, taj razvoj koncepcija o socijalizmu zasnovanom na samoupravljanju dovoljno je poznat, pa nećemo detaljnije ulaziti u tu problematiku.

Jedno od osnovnih pitanja koje je trebalo razjasniti na planu međunarodnih odnosa bilo je pitanje internacionalizma u novim uvjetima. Kao što je poznato, polazna pozicija bila je zasnovana na potrebi međunarodne solidarnosti radničkih i socijalističkih pokreta koji su se u svojim zemljama borili pod uvjetima klasne vlasti kapitalista. Prva bitna promjena nastala je onda kada je stvorena prva socijalistička država — Sovjetski Savez. Ta nova i materijalno slaba zemlja bila je ugrožena, i internacionalizam je dobio novu dimenziju: pomoć i odbrana prve socijalističke zemlje. To se posebno odnosilo na pokrete u moćnim zemljama ili zemljama s njima povezanima, koje su mogle, pa i zaista snovale, da ugroze Sovjetski Savez kao socijalističku zemlju.

U eri drugog svjetskog rata, dakle u eri izbijanja u prvi plan revolucionarne borbe pokreta za emancipaciju nacija i razvijanja borbe za socijalizam u tim novim uvjetima, a uz postojanje većeg broja socijalističkih zemalja, pojavila se sasvim nova situacija i potreba nove definicije internacionalizma. Ranije formule o pomoći prvoj socijalističkoj zemlji bile su zastarjele i neaktuelne. Do toga nije došlo samo zato što se Sovjetski Savez razvio u jednu od dvije najmoćnije sile svijeta nego, prije svega, zato što je nastala prijeka nužda da se zaštite stečene tekovine i borbene pozicije pokreta za socijalizam u nizu zemalja. Kod toga je i sama definicija o tome koje pokrete treba uključiti u tu borbu morala pretrpjeti veliku promjenu uključivanjem sve većeg broja antikolonijalnih pokreta za nacionalnu emancipaciju.

Oko svih tih pitanja razvila su se dva različita gledišta u komunističkom pokretu. Na jednoj strani bila je konzervativna škola koju je utemeljio Staljin i koja je živjela u Sovjetskom Savezu i u pokretima i zemljama pod njegovim uticajem. Na dru-

Digitized by Google

goj je strani počela da se dalje razvija Titova koncepcija o novim uvjetima borbe za socijalizam i odlučujućoj ulozi nacionalnooslobodilačkih pokreta. Općesvjetski i duboko revolucionaran karakter ovih pokreta već se brzo poslije rata pokazao u jasnoj svjetlosti antikolonijalne borbe i njenih rezultata, kako u nacionalnoj tako i u klasnoj emancipaciji.

Dok je na jednoj strani odnos prema Sovjetskom Savezu, to jest prihvaćanje njegove hegemonije, bio temelj internacionalizma, dotle se sve razgovjetnije formirala politika međunarodne solidarnosti na Titovim koncepcijama. Polazna pozicija kod toga bila je postavka da ne može biti međunarodne solidarnosti niti internacionalizma bez priznavanja samoodređenja svakog naroda, kako u njegovim težnjama u unutrašnjem razvoju tako i u formiranju sopstvenih odnosa sa vanjskim svijetom.

Time je odlučno odbačena Staljinova teorija o primatu borbe za socijalizam (shvaćen po sovjetskom modelu) i »pomoćnih odreda« koje čine nacionalnooslobodilački pokreti širom svijeta. Time je odbačena i pretenzija da jedan centar (SSSR) ima pravo da određuje koji je nacionalni pokret »napredan«, a koji nije. Jednom riječi, odbačena je teorija o jednom centru i »monolitnosti« svjetskog radničkog, odnosno komunističkog pokreta.

Nesvrstanost — koncepcija

Nesvrstanost nije nastala, što se politike Jugoslavije tiče, kao prosta i mehanička posljedica okolnosti što se naša zemlja našla u sukobu i sa Istokom i sa Zapadom. U stvari, neposredna posljedica tog dvostrukog sukoba bila je privremena osamljenost i potreba da se mobiliziraju sve moralne i materijalne rezerve zemlje u odbrani nezavisnosti i samostalnog odlučivanja u datim okolnostima. One snage sa kojima se Jugoslavija kasnije povezala i otpočela akciju na stvaranju pokreta nesvrstanih zemalja tada još nisu postojale. Najteža kriza u međunarodnim odnosima zemlje nastala je 1948. i trajala do 1950. godine. U to vrijeme Indija se još nalazila u vrlo teškom položaju uslijed velikih poremećaja i krvoprolića koja su pratila podjelu britanske Indije na Indiju i Pakistan. Egipat je još bio pod vlašću kralja Faruka i daleko od akcije koja je kasnije tu zemlju dovela u najuži krug pokretača nesvrstanosti.

Kao što smo vidjeli, Jugoslavija je izabrala naoko beznadežan položaj otpora objema stranama u već započetom hladnom ratu, ostajući dosljedna težnji za nezavisnošću, ojačana u tome koncepcijama koje su ukazivale na to da je to jedini put koji može dovesti do razvoja socijalizma i doprinijeti razvoju socijalizma u svijetu. No, vanjskopolitičke mogućnosti bile su u prvo vrijeme znatno otežane. Aktivnost na političkom i ideološkom polju bila je zato pretežno orijentirana na razvijanje vlastitog puta u socijalizam, na polaganje temelja samoupravnom socijalizmu u Jugoslaviji.

Digitized by Google

Ipak, promatranje zbivanja u svijetu sve je više potvrđivalo osnovicu vanjskopolitičkih koncepcija koje su polazile od postavke da je naše vrijeme prvenstveno vrijeme široke borbe za nacionalnu emancipaciju, ali ujedno i vrijeme u kojem se ta emancipacija, uslijed intenzivne međuzavisnosti i uticaja velikih sila i moćnih kapitalističkih poduzeća, ne može ostvariti drugačije nego borbom za emancipaciju od klasne vlasti u zemlji i nametanja te vlasti izvana. Prema tome, otpor Jugoslavije pritiscima sa svake strane bio je ujedno i otpor gušenju nezavisnog socijalističkog razvoja, a to znači jedinog istinski revolucionarnog preobražaja društva. Time je Jugoslavija praktički preteča borbe za nesvrstanost i za nove međunarodne odnose. Ona tada još nije mogla da postavlja te postulate na široku osnovicu djelovanja jednog svjetskog pokreta, ali je kroz svoju samostalnu i izoliranu akciju barem koncepcijski sazrijevala za odigravanje te uloge u kasnijim godinama. Istovremeno je obračunavanje sa etatizmom u unutrašnjem uređenju stvaralo i političku i institucionalnu podlogu za široke akcije na međunarodnom planu. Oslobađajući se etatizma u svom uređenju, nisu samo oslobođene stvaralačke snage potrebne za razvoj zemlje nego su također stvoreni i uvjeti za intenzivnu međunarodnu akciju.

Etatizam nužno vodi i ka autarkičnim tendencijama i ka zatvorenosti u odnosima sa vanjskim svijetom. No, što je još važnije, u vrijeme kada je izolacija u međunarodnim odnosima nemoguća kao politika čak i u najvećim zemljama, etatizam ograničava mogućnosti integriranja i uključivanja u svjetske tokove. Svako tješnje povezivanje na bilo kom polju djelatnosti tada, naime, vodi podređivanju date zemlje u cjelini centru takvog kretanja, to jest upućuje na podređivanje hegemonizmu. Posebno bi, naravno, takvo kruto unutrašnje uređenje otežavalo raznoobrazne i intenzivne veze koje su se kasnije razvile u odnosima Jugoslavije sa ostalim nesvrstanim zemljama. Konačno, kao što je praksa pokazala, samoupravljanje je pojačalo bazu za međunarodnu aktivnost zemlje ubrzavanjem njenog razvoja i tehničkog progresa.

Povezivanje sa novooslobođenim zemljama ili sa zemljama koje su se oslobodile zavisnosti i podređenosti (Egipat i Etiopija), Jugoslavija je još početkom pedesetih godina počela uspostavljati odnose sa budućim partnerima u pokretu nesvrstanosti. No, prve akcije u krugu tih zemalja, posebno Konferencija u Bandungu, otvorile su put razvoju pokreta nesvrstanih zemalja i razvijanju aktivnosti na tom polju od strane Jugoslavije. Ona je pratila sva ta kretanja i bila s njima u tijesnoj vezi, tako da je i prema Bandunškoj konferenciji mogla zauzeti samostalan i kritički stav.

Džavaharlal Nehru je bio idejni pokretač Konferencije u Bandungu. Njegove koncepcije bile su zasnovane na ocjeni da je potrebno regionalno okupljanje zemalja koje se nalaze izvan dvaju politički svrstanih područja — Atlantskog pakta i Varšavskog ugovora. U neku ruku on je uzeo teritorijalni princip okupljanja, kao

Digitized by Google

što je izgledalo da to čine i dvije najveće svjetske sile stvarajući dva suprotstavljena saveza u hladnom ratu. Međutim, ta osnovica bila je ozbiljno defektna. Ona je proizlazila iz zablude da su hladnoratovski savezi regionalne organizacije. To je bilo netočno, jer su se u njima okupljale zemlje sa sličnim ili identičnim interesima. Teritorijalni aspekt tu je bio slučajan ili je koincidirao s tim opredjeljenjem i interesima. To se, uostalom, kasnije jasno pokazalo širenjem ogranaka tih saveza na druge kontinente, kada se za to ukazala mogućnost.

Zemlje okupljene na Konferenciji u Bandungu, a odazvale su se sve nezavisne zemlje Azije i Afrike, osim Južne Afrike, koja nije bila ni pozvana, nisu bile homogene s obzirom na svoje osnovne interese i svoja opredjeljenja. Od Japana do Nepala ili od Indije do Tajlanda, razlike u vanjskoj i unutrašnjoj politici i u ekonomskom razvoju bile su ogromne i odlučujuće. Kasniji tok historije pokazao je da je taj jednokratni skup bio moguć samo u izvanredno povoljnim uvjetima 1955. godine i da iz toga nije mogla da se razvije trajna akcija, još manje jedinstvenim programom usmjeren pokret svjetskih dimenzija.

Ove regionalne koncepcije Nehrua, prihvaćene od drugih, bile su zasnovane na površnom analiziranju kretanja u svijetu koje je tada bilo rašireno. Naime, regionalni princip uveden je i u Povelju Ujedinjenih naroda, kako bi se izbjeglo otvoreno konstatiranje razjedinjenosti svijeta na ideološke i društveno-sistemske dijelove. Interesantno je napomenuti i okolnost da, osim Turske, nijedna evropska zemlja nije bila zastupljena. To je u stvari bila konferencija jednog dijela onog područja na kojem se tokom stoljeća vršila evropska kolonijalna ekspanzija. Međutim, bez obzira na to što je u nekom historijskom trenutku to područje i moglo da se tretira kao jedinstveno s obzirom na otpor evropskoj dominaciji i kolonijalizmu, ono se u međuvremenu rastvorilo na tri glavne komponente: prvo, zemlje koje su i dalje ostale ugrožene i koje su se borile za svoju nezavisnost (one koje su pristupile pokretu nesvrstanih zemalja kad se on razvio), drugo, zemlje koje su stekle samostalnu poziciju (Japan i Kina) i, treće, zemlje koje su se uključile u jedan ili drugi blok.

Nasuprot ovoj koncepciji regionalnog okupljanja, Tito je još prije neposredne akcije na okupljanju nesvrstanih zemalja počeo da razvija jednu globalnu koncepciju zasnovanu na jedinstvu aspiracija i sličnosti položaja u postojećem svjetskom poretku. Zemlje koje bi na taj način imale zajednički nazivnik, bez obzira na svoj geografski položaj, mogle bi se udružiti radi ostvarenja tih svojih zajedničkih težnji. Po toj definiciji, došle bi u obzir sve one zemlje sa Bandunške konferencije koje se bore za svoju nezavisnost ili se trude da je učvrste i koje po svom ekonomskom stupnju razvijenosti imaju slične osnovne teškoće i trpe slične nepravde u postojećem ekonomskom poretku.

Ta se koncepcija morala u praksi korigirati uslijed toga što je u nekim zemljama koje bi po svom stupnju razvijenosti i političkom položaju morale da se uključe vladala politička grupa pove-

Digitized by Google

ana sa blokovskim silama. Prema tome, trebalo je u opću podjelu zemalja uključiti i faktor političkog opredjeljenja na blokovsko svrstavanje, koje se pojavljuje kao privremeni faktor determiniranja opredjeljenja prema nesvrstanosti. Kao što se pokazalo, taj je faktor zaista bio provizoran, i u nizu zemalja došlo je do promjena, kao što je to u slučaju Filipina, Sjeverne Koreje i Vijetnama. U drugim zemljama također se zapažalo kretanje s obzirom na opredjeljenja, zavisno od unutrašnjeg razvoja i odnosa u samom regionu, kao što je to posebno slučaj u Latinskoj Americi.

No, koncepcije se ne izvode »iz glave«, one izrastaju iz konfrontacije i interakcije sa stvarnošću u svijetu. Tako su i Titove koncepcije o nesvrstanosti, kao svjetskom pokretu, nastajale i poprimale definitivne oblike u toku žive međunarodne akcije. Počevši sa prvim putom u Etiopiju 1953. godine, pa preko puta u Indiju, Burmu i Egipat 1954. godine, mnogobrojni susreti s državnicima i političarima »trećeg svijeta« doprinijeli su razjašnjavanju početnih pozicija u razmišljanju o svjetskim problemima, a posebno o konturama svjetskog okupljanja zemalja, koje teže progresivnom mijenjanju stanja u svijetu, dakle koje traže akciju koja kroz razvijene oblike nacionalne emancipacije utire put razvijanju i širenju socijalizma u svijetu.

Od razmišljanja i razvijanja novih koncepcija prelaz na političku akciju uslijedio je u proljeće 1961. godine, kada je Tito, za vrijeme svog boravka u Kairu, predložio sazivanje konferencije šefova nesvrstanih zemalja. Tu inicijativu prihvatili su tada Naser i Nehru, kao i Sukarno — i tako je došlo do inicijativne grupe koja je povjerila Titu da u Beogradu bude domaćin konferencije. Ta Konferencija, koja je održana početkom septembra 1961. godine, bila je prva u seriji konferencija pokreta nesvrstanih zemalja.

Kao što koncepcije ne proizlaze iz samotnog razmišljanja u kabinetu, tako, pa i još manje, međunarodne akcije se mogu pokrenuti samovoljnom odlukom bilo kojeg državnika. Za jedno i za drugo potrebna je živa povezanost sa stvarnošću političkog zbivanja. Tako i dolazi do toga da su pojedinim historijski determiniranim akcijama povod dali trenutni obrti u političkom kretanju koji inače nisu ostavili dublji i trajniji trag u historiji. U našem slučaju takav povod bilo je trenutno zaoštravanje u sovjetsko-američkim odnosima od proljeća 1960. godine, koje se produžilo tokom cijele 1961. godine. Takvo stanje faktičkog prekida dijaloga između dviju najvećih sila tada je s pravom izazvalo veliku zabrinutost u svijetu.

To je, dakle, bio momenat kada je poziv na jednu međunarodnu konferenciju miroljubivih i u konfliktu nezainteresiranih državnika bio prirodna stvar. Takve okolnosti su u velikoj mjeri olakšale dobivanje pristanka učesnika Konferencije. U prvom redu one su navele samog Nehrua da pristane na Konferenciju. Štoviše, on je jedino u akciji usmjerenoj na pomirenje između Moskve i Vašingtona i vidio smisao Konferencije. To je jasno stavio do znanja u svom prihvatanju Titove inicijative, a kasnije i u svom govoru i cijelom držanju na Beogradskoj konferenciji. Njemu je

Digitized by Google

bila strana Titova ideja o globalnom okupljanju nesvrstanih zemalja, to jest zemalja »trećeg svijeta« koje su spremne da se uključe u takvu akciju bez obzira na svoj geografski položaj.

Pojačani hladni rat olakšao je konstituisanje pokreta i dao mu je ime. Ako o Konferenciji sudimo po Beogradskoj deklaraciji, ona je bila usmjerena na mijenjanje općeg položaja zemalja »trećeg svijeta« u međunarodnim odnosima, dakle mijenjanje postojećeg poretka, a njen naziv ukazivao je na reagiranje na hladni rat i svrstavanje koje je u njemu ostvareno u velikom dijelu svijeta. To je kasnije izazvalo velike konfuzije u interpretiranju suštine pokreta i njegovih stvarnih ciljeva.

Titova i Nehruova koncepcija susrele su se na Konferenciji i tada je prijetilo da dođe do ozbiljnog nesporazuma. To je otklonjeno kompromisom — da se akcija mirenja odvoji od dalekosežnih i dugoročnih programskih postavki Konferencije. Tako je došlo do posebne deklaracije i pisama šefovima SAD i SSSR-a, s jedne strane, i do Beogradske deklaracije kao izraza one osnovne koncepcije na osnovu koje je Tito i dao inicijativu za taj skup nadajući se da će se time pokrenuti trajna akcija okupljanja i suradnje nesvrstanih zemalja, s druge strane.

Govoreći o konceptualnoj strani pokretanja akcije nesvrstanih zemalja, treba napomenuti pitanje kriterija o učešću u pokretu. To pitanje pokrenuo je u Kairu Egipat i lično Naser. Ono je polazilo od težnje da se pokret politički definira u okviru tekuće političke situacije u svijetu. Ideju je prihvatila Indija, koja je također imala slične preokupacije, posebno u vezi s Pakistanom. Jugoslavija nikada nije bila za ovakve političke definicije, jer je, po Titovoj koncepciji, pokret bio zamišljen kao široka akcija društvenih snaga koje teže promjeni poretka u svijetu, kao najšire zasnovana primjena koncepcije o mobilizaciji nacionalno-emancipatorskih snaga u borbi za socijalizam kroz realizaciju svojih (nacionalnih) aspiracija.

Dokumenat o definiciji kriterija u stvari nije nikada bio usvojen, i to se pitanje uvijek potezalo u vezi sa raznim posebnim političkim aspiracijama, ali nije nikada dovelo do ozbiljnih sporova. Pokret je rastao i vrlo elastično uključivao sve one oslobodilačke pokrete i zemlje koje su bile spremne da djeluju na osnovu usvojenih platformi, koje su pak u praktičkim izrazima političkog jezika odražavale one koncepcije koje su bile pokretačka snaga prvog okupljanja.

Koncepcijsko razmimoilaženje sa Nehruom, a i sa Sukarnom, oživjelo je u vezi sa sazivanjem Druge konferencije. Ona je održana u Kairu 1964. godine, a inicijativu je opet dao Tito. U to vrijeme pokrenuta je akcija za sazivanje Druge konferencije po uzoru na onu u Bandungu. Taj plan vodio se pod imenom sazivanja Drugog Bandunga. To je pokazalo da je regionalna koncepcija još živjela i da inicijativa Beogradske konferencije u nekim azijskim zemljama još nije bila definitivno prihvaćena. Sukob je i ovdje izbjegnut time što je postignut kompromis, s time da se dalje vodi akcija i za jedan i za drugi skup.

Digitized by Google

Poznato je da je akcija za sazivanje Drugog Bandunga propala usljed niza kontroverzi koje su nužno iznikle u vezi sa tom historijski besperspektivnom akcijom. Ipak je bila potrebna velika upornost Jugoslavije, njene diplomacije i, posebno, lično zalaganje Tita kao šefa države, da bi došlo do Kairske konferencije. Naravno, državni udar u Alžiru, gdje je trebalo da se sastane Drugi Bandung, skinuo je definitivno s dnevnog reda tu akciju, i to je olakšalo pripreme za Kairo. Na samoj Konferenciji osjećali su se u diskusiji posljednji odjeci kontroverze, a uskoro je i to prestalo promjenama u Indoneziji, kada je skinut s vlasti Sukarno.

I tako borba za realizaciju i razvijanje koncepcije svjetskog okupljanja zemalja »trećeg svijeta« nije išla ni glatko niti je bila bez teškoća unutar samog pokreta i vodećih elemenata. Ovo je važno napomenuti, jer to pokazuje kako do okupljanja pokreta nesvrstanih zemalja nije došlo spontano i bez idejne borbe i uporne političke akcije. Pored toga, a to je možda još značajnije, ta inicijativa nije bila očigledna i sama po sebi prihvatljiva, nego je u stvari trebalo dosta vremena da bi državnici mnogih zemalja shvatili one poglede i koncepcije koji su proizašli iz Titovog političkog djelovanja još od prije rata, u toku rata i kasnije, poslije oslobođenja zemlje, a koji su se odrazili u borbi za nezavisnost Jugoslavije i zatim se projicirali na svjetsku scenu, postali temelj na kojem je izgrađen pokret nesvrstanosti.

Nesvrstanost — politička akcija

Iako je pokret nesvrstanih zemalja ostvaren na osnovu jasnih koncepcija i shvaćanja osnovnih tokova historije naših dana, ipak ne treba zamišljati da je razvoj pokreta bio jednostavno primjenjivanje jedne zamisli koja je do kraja bila razrađena i razvijena još prije Prve konferencije u Beogradu, 1961. godine. U stvari, takav razvoj bio bi suprotan čitavom historijskom iskustvu. Nasuprot, koncepcija je u početku bila samo opća teza koju je trebalo provjeriti u praksi i koja je kroz svoj politički i historijski razvoj postepeno iz teze prerasla u cjelovitu platformu i političku akciju.

No, ni ovo ne treba uzeti shematski, budući da je politička akcija u stvari otpočela još od same postavke osnovne teze, to jest u trenutku predlaganja Konferencije u Kairu, u proljeće 1961. godine. Drugim riječima, iako se metodološki može govoriti o tome da je koncepcija rasla kroz političku akciju, ipak ne treba izgubiti iz vida i suprotan aspekt evolucije same političke akcije koja nosi koncepciju, ali koja se također obogaćuje idejnim sadržajem koncepcije.

Politička akcija je od samog početka bila usmjerena na to da se izradi jedna platforma koja bi omogućila trajnu suradnju i koordinaciju djelatnosti što većeg broja zemalja »trećeg svijeta«. To je i bio razlog da se ni u kom slučaju ne dopusti na Konferenciji u Beogradu da Deklaracija dobije karakter prigodnog dokumenta povezanog sa trenutnim stanjem u američko-sovjetskim od-

Digitized by Google

nosima. U izradu Deklaracije uloženo je vrlo mnogo truda, ali je ona ipak u mnogim osnovnim elementima ostala nedorečena. No, pored toga, u njoj su barem ovlaš označeni svi osnovni problemi i svi pravci akcije koje je kasnije razvio pokret nesvrstanih zemalja.

Treba u vezi s time podsjetiti na to da je tada u stvari otpočela akcija oko osnivanja UNCTAD-a (Konferencija OUN za trgovinu i razvoj). Inicijativa se pojavila u Titovom govoru u kojem je on tražio sazivanje jedne svjetske konferencije. Iz govora ona je prenijeta u Beogradsku deklaraciju i poslužila kao povod za pokretanje akcije na zasjedanju Generalne skupštine OUN nekoliko dana poslije završetka Beogradske konferencije. Ipak, i ta ideja je tek u toku političke akcije u Ujedinjenim nacijama, a posebno u grupi 75 država koje su dale inicijativu za sazivanje Konferencije o trgovini i razvoju dobila svoje razvijene dimenzije i sve značajniji sadržaj.

U prvo vrijeme, dakle u Beogradu, a također i u Kairu, koncepcije o mijenjanju cjelokupnog svjetskog poretka kao akcionog programa još su bile u zametku. Prve akcije vodile su se na ekonomskom planu u okviru traženja povoljnijih uvjeta trgovanja i mogućnosti pomoći za ekonomski razvoj manje razvijenih zemalja. Već poslije Kaira postepeno je sazrijevalo saznanje da je potrebno ići dalje od pomoći i olakšica u trgovini. No, ova je politička akcija u velikoj mjeri ovisila o tome koliko će vitalnosti pokazati sam pokret nesvrstanih zemalja kao politička avangarda zemalja u razvoju i kao nosilac političkih akcija u Ujedinjenim nacijama oko svih pitanja »trećeg svijeta«, a posebno ekonomskih.

Tu je i došlo do prvih ozbiljnih teškoća, budući da su nesređene prilike i upletenost u sudbonosne konflikte oslabili akciju i aktivnost Indije i Egipta poslije Konferencije u Kairu, i to upravo u vrijeme kada je trebalo misliti na Treću konferenciju. Jedini inicijator ponovo je mogla da bude Jugoslavija, a glavni akter postao je opet Tito. Međutim, ta politička akcija spašavanja pokreta koji je zapao u krizu pri kraju šezdesetih godina nije se svodila samo na organizaciju i okupljanje. Bilo je potrebno pojačati motivaciju učesnika pokreta, a to znači izvesti iz svih dotadanjih iskustava zaključke i proširiti koncepcijsku osnovicu pokreta. Ukoliko bi se on ograničio na ponavljanje apela za pomoć i olakšice, njegova bi akcija ubrzo splasnula i bez uticaja nepovoljnih vanjskih faktora, kao što je to bilo u slučaju Egipta i Indije.

Zato Jugoslavija nije svojom akcijom oko sazivanja Treće konferencije ponudila samo svoje organizacione usluge i mogućnosti nego je, također, doprinijela razvijanju novih elemenata u platformi pokreta. Bez te koncepcijske akcije i obogaćivanja pokret, po svoj prilici, ne bi poslije Lusake doživeo onu renesansu koja se manifestirala u Alžiru i u Kolombu. U stvari, to proširenje koncepcijske baze i platforme prvenstveno je bilo zasnovano na tezi da pokret vlastitim snagama treba da utiče na sudbinu zemalja koje se u njemu okupljaju. To uticanje moglo se vršiti samo na dva načina, i oni su ušli u proširenu platformu. Prvi, najbitnije je oslanjanje na vlastite snage, kako u svakoj zemlji posebno tako i

Digitized by Google

kroz kooperaciju zemalja istog regiona. Drugi, snažnom političkom akcijom globalnog karaktera mijenjati poredak u svijetu.

Ovo su bili neobično značajni doprinosi motivaciji zemalja učesnica da pojačaju svoju djelatnost u pokretu i preko njega, a ujedno su to bili historijski neobično značajni doprinosi općem razvoju u svijetu. Uloga Jugoslavije u toj akciji bila je neobično istaknuta, i to se lako može shvatiti, budući da je ona, kroz Titove koncepcije, od samog početka bila glavni arhitekt koncepcija, a u velikoj mjeri i organizator političke akcije u prvim godinama, to jest do sazivanja Treće konferencije u Lusaki 1970. godine. Na toj Konferenciji stvoreni su konačno trajni organi koji su bili zaduženi da nadziru sprovođenje donijetih odluka i sazivanje slijedeće konferencije.

*

Danas nema spora oko toga da je Jugoslavija u poslijeratnom svijetu imala ulogu koja znatno prelazi njene materijalne potencijale i mogućnosti da materijalnim oblicima moći utiče na tok zbivanja u svijetu. To je posebno neobično kada se uzme u obzir da se taj uticaj nije ograničavao na užu sredinu u kojoj se Jugoslavija nalazi, nego se protezao na sve kontinente. Objašnjenje takve uloge i takvih mogućnosti naše zemlje treba tražiti u dva pravca. Prvo, sposobnost zemlje da igra takvu ulogu u svijetu oslanjala se na unutrašnju čvrstinu i jedinstvo naroda Jugoslavije. Ono, naravno, ne bi bilo moguće da pravilne koncepcije o značaju i ulozi borbe za nacionalnu nezavisnost i samoodređenje nisu bile ugrađene u njezino federativno i, zatim, samoupravno uređenje.

Drugi faktor koji je omogućio ulogu Jugoslavije u svijetu u takvim dimenzijama bile su pravilne vanjskopolitičke koncepcije. Naime, dok je unutrašnje uređenje bilo potencijalna mogućnost, dotle su takve koncepcije bile motorna snaga koja je te potencijale pretvorila u dinamičnu akciju. Prema tome, tim koncepcijama treba pridati poseban značaj u određivanju povijesne uloge Jugoslavije u prvim decenijama njezinog postojanja poslije drugog svjetskog rata. To je tim više tako budući da smo vidjeli da je i unutrašnja stabilnost i jedinstvo zasnovano na koncepcijama koje su nerazdvojno povezane sa onim shvaćanjem svjetskog kretanja koje se nalazi u bazi Titovih vanjskopolitičkih koncepcija.

To nije samo vješto i pronicljivo shvaćanje tekućih prilika u svjetskoj politici nego i nešto što mnogo dublje zadire u bit društvenih kretanja u svijetu. Te koncepcije su u stvari bitna ocjena jedne historijske epohe, kao epohe nacionalne emancipacije. Danas to izgleda kao opće mjesto, kada znamo da nijedna socijalistička revolucija u poslijeratnom periodu nije ostvarena drugačije nego kroz borbu za nacionalnu emancipaciju koja je dovedena do kraja i do pune realizacije svojih aspiracija i zahtjeva. Međutim, prije četrdeset godina, u vrijeme kada još nije ni otpočela finalna borba za pozicije pred drugi svjetski rat, ovakve vi-

Digitized by Google

zije bile su svakako izraz vrlo dubokog pronicanja u bit društvenih zbivanja epohe.

Prve koncepcije iz tridesetih godina, naravno, nisu bile obogaćene svim kasnijim iskustvima i zapažanjima, ali su pokrenule i političku akciju u Jugoslaviji i orijentaciju prema svjetskom zbivanju u pravcu na kojem su se te prve konceptualne teze mogle do kraja razviti. Bez tog inicijalnog impulsa i te pravilne orijentacije Jugoslavija ne bi bila u stanju, i pored sve požrtvovanosti njenih boraca, da ostvari ono veliko djelo revolucije i narodnooslobodilačkog rata. Naime, djelo oslobođenja zemlje, ali, još više, oslobođenje duha u potrazi za novim i historijskom razvoju odgovarajućim rješenjima u borbi za socijalizam i mir u svijetu.

Digitized by Google

Fuad Muhić

Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti

Revolucije XX stoljeća postavile su, kao možda nijedno ranije razdoblje ljudske povijesti, pitanje uloge ličnosti u historiji. Ne bi se moglo kazati da je to bilo slučajno. Silovita intervencija proletarijata u samu bit zbivanja i njegovo pretvaranje u *subjekta par excellence* zbunili su najprije sve zagovornike elitističkih i individualističkih teorija koje su sa visine aristokratskih ili poslovno-buržoaskih bankarskih balkona gledali na izrabljivane slojeve kao na »prezrene na svijetu«, kao na »emancipirane robove« (Marks), u krajnjoj liniji, kao na »svjetinu« *(canaille)* u čijoj, od eksploatacije raskravljenoj utrobi ne počiva nikakav umni princip koji bi bio podsticaj za temeljnu promjenu svijeta. Oni su u toj »masi« sa intimnim zgražavanjem i sa javnim demonstrativnim distanciranjem uglavnom sagledavali biološku izraslinu na tkivu čovječanstva koja ne »bivstvuje« (u smislu autentičnog življenja), već »bitiše« u pravcu zadovoljavanja elementarnih egzistencijalnih potreba — jela, pića, najoskudnijeg oblačenja i animalno doživljenog seksa kao jedine životne razonode. U takvom viđenju bića »poniženih i uvriježenih« bilo bi pravilnije govoriti

Digitized by Google

o morbidnoj viziji pihtijaste mase ljudskog mesa koja se povija u ovom ili onom pravcu, ali koja se nikad ne može osloboditi svojstva puke biološke činjenice u planetarnom prostranstvu što je okružuje. Samo elita (svejedno koja — po rođenju, po bogatstvu, po obrazovanju ili po društvenom položaju) — smatrali su ovakvi mislioci — može da otvori nove perspektive. Još veća nada polagana je u pojavu usamljenih heroja koji svojom misijom pročišćavaju augijevske štale povijesti i razgrću nebesa onog još neotkrivenog. »Masa« mora da se pomiri sa svojom sudbinom »puka« i sa svojim životnim udesom kao vječni predmet manipulacije od strane onog »izvanjskog« — bez obzira da li je to »izvanjsko« ili »osoljeno« otjelotvoreno u feudalnoj aristokratiji, kapitalističkoj buržoaziji, orijentalnim kastama ili državno-socijalističkoj birokratiji. »Elita je sve — masa ništa«, tako bi se, otprilike, mogao sažeti osnovni nazor mislilaca elitizma koji kulminira u vjeri da su uže grupe ljudi, na čelu sa svojim vođama kao nekom vrstom nad-čovjeka, jedino pozvane da mijenjaju historiju. Sa toga stajališta treba posmatrati i nipodaštavajuće kritike građanskog i aristokratskog porijekla u odnosu na Marksovo učenje, koje prethode proleterskim revolucijama našeg vremena i koje su se sa postiđenom zbunjenošću i osjećanjem vlastite promašenosti morale povući pred njihovom pojavom, da bi poput ružnih utvara nestale u ništavilu sopstvenog bića.

S druge strane, pomenute revolucije dovele su u nedoumicu i pristalice suprotnih gledišta koja bismo uslovno mogli nazvati »esencijalističkim«. Teoretičari ovog svjetonazora, pogrešno tumačeći određena Marksova shvatanja o zakonitostima historijskog kretanja, bili su čvrsto uvjereni da se historija odvija »sama-po-sebi«, da u njenoj »najdubljoj dubini« prebiva jezgro predestinacije, koja se u izvanjsko zbivanje prevodi kao neumitna logika događanja svega postojećeg, da tome prevođenju ne treba da posreduje nikakvo individualno pregnuće, i da će po toj logici i revolucija nadoći po kosmičkoj pravilnosti po kojoj se smjenjuju dan i noć, i po kojoj četvrtak obavezno dolazi poslije srijede. U ovakvim optikama — čiju naivnost i nedotupavost mogu da iskupe samo njihova benevolencija i dobroćudni optimizam — nije bilo mjesta za razmatranje uloge ličnosti u historiji. Sa tačke njihovog metodološkog opredeljenja to je bilo i razumiljivo. Jer, ako iz cjeline stvarnosti progovara logos neumitnosti, ako u onom budućem prepoznajemo već ispunjen prostor onog što jednom treba da postane sadašnjost, ako nam je kraj egzistencijalno-historijske drame već poznat, pa sa prilično životne dosade posmatramo njegovo svakodnevno realiziranje — tada se postavlja pitanje: da li ličnosti uopšte ima mjesta u historiji i da li mi svi, kao pojedinci, nismo ništa drugo do bića spletena u konce viših promisli što upravljaju svakim našim pokretom i sudbinski predodređuju svaki naš postupak. Stoga je njihova zbunjenost morala biti ogromna kada je samo biće povijesti — u kome su oni osluškivali tajanstveno pulsirajuće magnetno polje kroz čije krivulje teče energija sveopšte predodređenosti — izvelo na scenu čitav niz ličnosti koje

Digitized by Google

nisu bile predstavljene ni po kakvom unaprijed predviđenom teatralnom ceremonijalu, već prije svega po dugogodišnjem mukotrpnom revolucionarnom angažmanu. To, ako možemo tako da ga nazovemo, »klijanje ličnosti iz bića povijesti« odvelo je pristalice determinizma ka dvema strujama vlastitog osipanja, koje bi se moglo opisati i kao »kratak pregled njihovog raspadanja«. Prva od njih na vrijeme je sagledala nesuvislost teorije o predestinaciji i korigirala svoje poglede, prihvatajući općeniti stav da čovjek, bez obzira na izvanjske sile, nikad nije mogao da bude bačen u igru njegovih nepredvidljivosti kod kojih je izvjesna samo granica egzistencije, jer se iza nje nazire »apsolutno ništa«. Stoga »starost« i »poriv« zavise od mnoštva činilaca — bioloških, psiholoških, hereditarnih, etičkih i drugih — no, čini se da najčešće prevagnu oni socijalni i klasni koji se, prirodno, mogu posmatrati samo u uzajamnom sadejstvu sa onim naprijed navedenim. Pripadnik podređenih slojeva, polazimo sa elementarnim primjerom, zatiče pred sobom gromadu klasnog društva, koja već po svojoj povijesnoj konstituciji, kao bitno ne-humana, za njega predstavlja egzistencijalni izazov za djelovanje u pravcu njene ontološke izmjene. Ali, pojedinačne svijesti na različit način odgovaraju tom izazovu ili mu uopšte ne odgovaraju. Odaziv može biti cjelovit, i on tada predstavlja potpuni angažman na osnovama etičkog kategoričkog imperativa — ugraditi svoje biće u postament epohe po cijenu zaborava vlastite ličnosti u nastojanju da se dopre do žrtveno-osmišljene svrhe života, kao i po cijenu rizika da se ostane anoniman na kraju puta, ali uz osjećanje da se nije živilo u praznoći prostora i vremena, bez »angažmana« i »odnosa prema drugome« (jer je »bez-odnosni odnos prema postojećem« zapravo ideja vlastite biti). Odaziv može biti u vidu »blijedog bivstvovanja« (malograđanskog prihvatanja realiteta, kada se lagano tone u trome slojeve egzistencije koji nas apsorbiraju poput ustajalog tijesta i lagano dave u prljavom živom blatu svakodnevništva). Odaziv, najzad, može uzeti oblik »pasivnog osporavanja« (»zaborav bitka« u alkoholu, prostituciji, kocki, drogiranju i drugim patološkim manifestacijama nezadovoljstva onih koji su, boraveći na dnu života, ogorčeni na sve postojeće, ali u svom egzistencijalnom obeznađenju ne vide nikakvu životnu alternativu — kod Marksa: pojam lumpenproletarijata).

Iz tog bi se razloga moglo kazati da se velike ličnosti u historiji oblikuju onda kada se unutar njihovog egzistencijalnog kruga počinje da intenzivno zbiva »odazov-na-izazov« i kada se smisao opstojanja više ne traži u težnji ka »zasićenom bivstvovanju« (prisvajanju predmetnog svijeta radi tjelesnog uživanja u njegovim blagodetima), nego u onom »izvanjskom« koje pretpostavlja »širinu bitka«, uranjanje u splet njegovih struktura i njihovo mijenjanje u skladu sa subjektivnom vizijom sazrelih mogućnosti.

Na ovom mjestu pojavljuje se jedan od najsloženijih prelaza koje angažirani individuum mora da izvrši u svom »iščiljavanju«

Digitized by Google

iz privatne ljušture u javnu ličnost. To je momenat realnosti spoznaje i njenog odnosa prema strasti. Strast može da pomrači stvarne uvide i da angažirano »Ja« pretvori u naturajući »Ego«, koji je ubijeđen da prohtjeve svoje volje može nametati kao opšti zakon objektivnog zbivanja i tako historiju podrediti ličnosti u obliku sirovijeg ili rafiniranijeg napastvovanja. Klasičan je primjer ovakvog mentaliteta blankizam, sa svojom vjerom u moć zavjereništva naspram sistema, i u moć volje da se preko malih grupa sa njihovim vođama na čelu mogu izvesti krupni socijalni i politički preobrati. Povijesno je iskustvo, međutim, pokazalo da djelujuće »Ja«, kao subjekt koji nešto »hoće«, ni u kom slučaju ne može na osnovu pukog »htijenja« uvoditi red u kosmos historijskih činjenica i postavljati im se kao vrhovni zakonodavac. Historija kao »objektivitet« je nemilosrdna. Ona imperativno nalaže posredovanje s onim što je u njoj dospjelo do tačke preobrata, te svaki pojedinac koji tu tačku ne nasluti i ne provede u program praktične akcije biva izložen riziku da završi ili kao naivni revolucionar (bez obzira na njegove moralne pobude) ili kao mizantropski raspoložena individua koja svoje nurzovolje pretvara u besmisao pojedinačnog terora. U svim ovakvim slučajevima strast postaje sterilna i raspršava se u besplodnoj mržnji određenog »Ja« prema svemu onome što se naspram njega postavlja kao »izvanjsko«.

Izvorna »revolucionarna strast« stoga nije puka psihološka kategorija u kojoj bi se mogla prepoznati skupina iracionalnih podsvjesnih poriva ka destrukciji, što bi se na kraju verificirala kao »svrha-samoj-sebi« u smislu sterilnog trijumfa nad ruševinama »starog svijeta«. Ona bi se ponajprije mogla odrediti kao »umno htijenje« koje objedinjuje oba bitna momenta istinske mijene: i spoznaju o povijesnoj zrelosti »iznutra« da se »virtuelitet« (mogućnost) prevede u »aktuelitet« (sadašnjost) i strast koja posreduje tom činu po cijenu najvećih mogućih ličnih žrtava. Na taj se način stvara cjelina uzajamnog uslovljavanja između »subjektivnog« i »objektivnog«, koja se oblikuje kao totalitet »revolucionarnog bitka«: subjekt ne može htjeti »bilo šta«, kao što »objekt« nije hermetički zatvoren za njegove prodiruće intervencije. Uzajamno nadređivanje iščezava tamo gdje »volja u strasti« ili »strast u volji« napušta težnju da bude apsolutni stvaralački subjekt i gdje, na drugoj strani, svijet kao »objekt« (često nedovoljno od strane onih koji njime vladaju, ali historijski neizbježno) razotkriva dubinu svoga bića za dalje realizacije i usavršavanje. Nastaje »privlačnost u odbijanju«: revolucionarna svijest hoće svijet kao predmet svog opredmećivanja, ali se nalazi suočena s vlastitom limitiranošću u odnosu na njegov dostignuti historijski nivo (na šta ona pristaje s izazovnom spremnošću da taj nivo pre-supstancijalizira u sopstvenu korist). S druge strane, svijet se, kao objektivirana zbilja i masivna punoća materijalnog, opire takvom »rovljenju« po svojim crvotočinama, ali se na kraju pomiruje sa njim (ili na to biva primoran) u različitim rasponima, od reforme do revolucije, sa nizom iznijansiranih prelaza čije

Digitized by Google

raščlanjivanje zahtijeva sukcesiju suptilnih teorijskih i praktičnih analiza.

Otvara se, zapravo, »egzistencijalno polje« u čijem okviru vibrira čitav spektar mogućnosti. Historijski se um formira preko akcije svijesti koja je shvatila onu najzreliju i koja sve ostale ostavlja za sobom kao ne-adekvatne oblicima novo-nastajuće zbilje. Stoga velika ličnost nije »heroj« u romantičarskom značenju te riječi, kao gigant koji »ni-iz-čega« stvara »nešto«. Ona nastaje u određenoj »historijskoj punoći«. Ta punoća može etički, politički, ekonomski i humanistički biti »ništavno« (ta se »ništavnost« u vrijednosnom smislu pojavljuje kao komplement »punoći« u ontološkom smislu). Ali, ona se ne može *zaobići*, već samo *transsupstancijalizirati* (da upotrebimo jedan izraz iz Marksove *Kritike Hegelove filozofije državnog prava* iz 1834, pod kojim Marks podrazumijeva mijenu sadržajâ povijesnog življenja, a ne njihovo puko preslikavanje u novim oblicima i već tada hegelijanskim jezikom nagovještava filozofiju revolucije). Tek kroz nadvladavanje postojećih sadržaja »punoće«, kao materijalnog supstrata određene društveno-ekonomske formacije, i na osnovama realnih spoznaja i spremnosti na cjelovit angažman (bez tjeskobnog malograđanskog osjećaja rizika koji izbacuje iz vlažne ustajalosti »sigurnog« i »zagarantiranog« i baca u zabrinutost i kvijetizam), velika ličnost može da postane personifikacija historijskog uma svoje epohe, ali samo u strogo određenom smislu: ne kao njenog kreatora koji joj je bit podario kroz proročko objavljenje iz vanvremenskih i vanprostornih harizmatskih koordinata ili pak vlastitog čistog uma (iz svjetovnosti), nego kao individuum koji je na najuspješniji način odgovorio na njen izazov i njenu postojeću situaciju »transsupstancijalizirao« u novi kvalitet (dakle, iz imanencije). Na ovoj tački razotkriva se i stvaralačka moć osobene vrste dijalektike preko koje se »ono dato« (realitet) pretvara u »ono zadato« (imperativ djelovanja), da bi se krajnji rezultat iskazao u »prevođenju-u-ono-novo«. »Novo« postaje »novo-dato« koje nalaže »novu zadatost«, tako da se revolucionarni angažman može posmatrati samo u svojoj neprekidnosti. Njegov je diskontinuitet po pravilu poraz: kada »novo-dato« umisli da je ono »vječito dato« (na primjer — ideologija nekih savremenih sistema), i kada u ime te fikcije zabrani dalje transcendirajuće moduse, ono poreda vlastito »anti-biće« (u fizikalnom smislu — sopstvenu »antimateriju«) i završava u mučnoj oporbi prvotnom revolucionarnom zamahu strasti za izmjenom.

Historijski um, dakle, traži oličenje u ličnosti, ali u omeđenosti već navedenih povijesno-ontoloških srazmjera. On se susreće sa »protiv-umom« ili »posuvraćenim umom« onda kada »novo-dato« biva zabetonirano u tvrđavi čije hridi treba da slome svaku novu intervenciju subjektiviteta u historiju. Zbog toga, na primjer, Staljin ne može stajati uz Lenjina kao personifikaciju jedne izvorne revolucije i njene prošlosti, kao ni uz Tita kao oličenje jednog osobenog revolucionarnog iskona i njegove budućnosti. I Lenjin i Tito su u XX stoljeću, u svojim prostorima (ali, u

Digitized by Google

krajnjim dometima, i daleko van njih), morali da otjelotvore um svoje epohe. »Anti-um« se suprotstavio i jednom i drugom: prvom zato što je okamenio mogućnosti sovjetskog sistema, drugom zato što u otporu krutoj birokratskoj diktaturi u međunarodnom komunističkom pokretu nije prepoznao »novu zadatost«, već je uznastojao da mu nametne gvozdene negve »konačnosti«, otjelotvorene (naravno) u vlastitoj »antiumstvenosti«.

Evo nas, dakle, pred pitanjem: kada se, u istinskom bivstveno-historijskom smislu, može govoriti o povijesnom pravu ličnosti da bude racionalna personifikacija objektivnog — uma čiju će praksu sprovesti kroz svoj životni put?

Odgovor je možda začuđujuće jednostavan: onda kada se nastajuća ontologija budućnosti »ospoljava« (eksteriorizira) u osobi koja je svojim egzistencijalnim angažmanom i lucidnošću subjektivnog uma najdublje prodrla u njenu unutarnju napetost i tu ontološku prenapregnutost različitim mogućnostima razriješila u pravcu njene relaksacije i profiliranja novih oblika zbilje. Samo se tako, izgleda, mogu shvatiti otjelotvorenja različitih oblika historijskog uma XX stoljeća što ih, kao »potpuno zaronjene u mijenu bitka«, oličavaju figure Lenjina, Tita i drugih velikih revolucionarnih vođa našeg vremena. Te figure istovremeno oličavaju i »pokret« koji stoji iza njih i koji se svojom energijom praktičnog djelovanja uključuje u krug dijalektičkog posredovanja na relaciji sazrelost za mijenu—spoznaja najoptimalnijih mogućnosti —formiranje revolucionarnog subjekta—nastanak pokreta—izbijanje velike ličnosti—prevratnički čin u pravcu nastajanja novih stvarnosti kao »zadatosti«. Spekulativno kazano: »zrenje objektivnog uma—unutarnja napetost—posredovanje u razrješavanju—subjektivna personifikacija u velikoj povijesnoj ličnosti«.

Na ovom mjestu se pruža šansa daljeg produbljivanja problema unutar kojeg se filozofija egzistencijalizma nastoji predstaviti kao produžetak filozofije marksizma. Sazrelost objektiviteta za promjenu, naime, ne iskazuje se jednoznačno nego dvosmisleno, pa čak i višesmisleno. Hegelijanskom terminologijom moglo bi se govoriti o dosta neprozirnoj »zamci uma«: negdje u jezgru povijesti postoji istina o budućnosti, ali se ona prema vani nikad ne reflektira kao nešto providno da se dâ procijeniti na prvi pogled, već upravo obratno, kao »nešto« poput zamućenog sočiva čiju pravu optiku tek treba uhvatiti oštroumnošću individualne spoznajne pronicljivosti. Tu će pronicljivost, koja po svojim intencijama, na jednoj strani, smjera ka samoj ontologiji historije, a na drugoj, ka iznalaženju posredničkog subjekta i otvaranju horizonta medijacije, i koju će Marks (a kasnije i većina njegovih sljedbenika) nazvati »naučnim socijalizmom«. Međutim, egzistencijalizam će, onom svom dijelu u kome se nastavio na marksizam, postaviti značajno pitanje »projekta ka budućnosti«, koje je donekle slično sa problematikom »zrelosti povijesne spoznaje«, ali se u njoj ipak ni izdaleka ne iscrpljuje.

Već je istaknuto da se svijest koja hoće da mijenja svijet nalazi suočena sa »gromadom bitka«. Taj bitak je »rastresit«.

Digitized by Google

On nudi zamamljive perspektive, ali ne garantira ništa pozitivno, pogotovu ne ono »izvjesno«. Pojam »ne-izvjesnog« sa svoje strane istovjetan je sa drugim pojmom — pojmom »otvorenog« i pojmom »rizičnog«. Ko želi da u budućnosti bude »izvjestan«, u sadašnjosti mora da bude pomiren sa neizvjesnošću. Druga je karika »otvorenost«. »Izvjesna« je i »otvorena« samo jedna činjenica — da se gromada postojećeg može razoriti sa više pozicija, ali — i evo nas u središtu pažnje — sa *kojih* pozicija?

Svaka pozicija ima svoj »projekt«. »Projekti« u početku konkuriraju ravnopravno, budući da se čini da je »nadmetanje u konkurenciji« podobno da se održi na nivou tolerancije. Međutim, sužavajuća ontološka traka koja vodi ka trenutku ozbiljavanja u aktuelitetu dovodi ih u poziciju neumitne restrikcije — između svakog od njih, kako se u sopstvenoj viziji približavaju zamišljenom cilju, razvija se odbojnost prema »drugom« kao konkurentu koji ga može udaljiti od »finalizacije«, odnosno od dovršenja njegove krajnje promisli. »Odbojnost« prerasta u neprijateljstvo, koje svoj najviši povijesni izraz dobiva u klasnoj borbi: u konkurenciji projekata nema milosti u samarićanskom smislu sažaljenja, zbog čega historija stupa u drastičan sukob sa etikom ukoliko ova bude shvaćena kao izvedba iz van-svjetovnog metafizičkog sistema vrijednosti. Zbog toga se postavilo pitanje — koji »projekat u konkurenciji« nastupa po »pravu uma« a koji po »posuvraćenosti ne-uma« — na koje je pitanje egzistencijalizam odgovorio sa krajnjim relativizmom, a možemo kazati i sa pesimizmom. Po njegovom shvatanju, moral i njegov sustav u historijskom kontekstu određuje »pobjeđujući projekt«. Njegove zamisli postaju stvarnost i istovremeno određuju definiciju te stvarnosti, pretendirajući da su one pravo glasilo »objektivnog uma«. Na ovom mjestu relativizam postaje drastičan: ako u historiji pobjeđuje »projekat« iza koga stoji maksimum prinude, onda pojedinac sa svojom prolaznom egzistencijom zapravo bivstvuje u »čistilištu« i svoju sudbinu isključuje izvan svega što bi se moglo odrediti kao »objektivno«. On je predmet tuđe volje budući da je ta volja »gospodareća«. Takav relativizam nalazimo kod Staljina. Njegova volja, uz podršku onog dijela sistema koji se stavio u bespogovornu službu »viših ciljeva«, objektivizirala se kao *être suprème* (najviše biće). Ona je sebe subjektivno odredila kao »um« prema kome se moraju ravnati svi ostali projekti. Ona je istovremeno njihova predestinacija, ali, objektivno gledajući, i prelomna tačka koja određuje druge sudbine i revoluciju pretvara u teror. Ovaj teror — to je onaj »anti-um« o kome je već bilo govora. Ali, u redoslijedu koji nam se nameće kao neminovan ujedno se postavlja problem *umnog* projekta koji nije zasnovan na trijumfu pobjedništva kao nekadašnjoj ratničkoj devizi »vao victis« (teško pobijeđenima), već na supstanciji vlastitog dostignuća i njegove usmjerenosti ka budućnosti. Kako izbjeći nasilje pobjede i kako sam čin nadvladavanja ostalih projekata pretvoriti u ontologiju revolucije? Kako samu revoluciju iz pretpostavljenog terora transformirati u željeni humanizam poniženih i uvriježenih?

Digitized by Google

☆

Mislimo da je upravo ovo pitanje tačka susreta između ličnosti i historije, između »mnoštva-projekata-u-konkurenciji« i humanističkog projekta koji pobjeđuje, najzad, između »ustajalosti postojećeg« i »ustitralosti budućeg«. Kako, u takvoj rekonstrukciji, izgleda projekcija Titovog životnog puta, pogotovu od onog trenutka kad je preuzeo rukovodeću dužnost u Partiji?

U sklopu navedenih egzistencijalnih kategorija koje okružuju čovjekovu životnu trajektoriju poput prstena u čijim unutarnjim spiralama treba iznaći najoptimalniji put izlaska ka historijskoj izvjesnosti, Titova ličnost se najprije susreće sa tadašnjom »gustinom bitka«. Nju označava u okviru sebe već sazrela trulost austrougarske monarhije, koja će se do izbijanja prvog svjetskog rata još nekako uspijevati da prikrije pod vidom »svijeta sigurnosti« i »prosvijećenosti birokratskog znanja« u odnosu na zahtjeve svih slojeva stanovništva. Već je tu bio izazov: trulost se naslućuje, ali je treba »isprovocirati« da bi iz svojih skrovitih podzemno-povijesnih zavijutaka bila razotkrivena u vlastitoj crvotočnosti i dovršetku raspadanja. Hegel bi rekao: stambene građevine postojećeg čine se tim gordije što manje osluškuju »krticu povijesti«, i tim je strahobalnije njihovo stropoštavanje u prah ništavila onda kada su se u izmaglicama svoje ideologizirane svijesti bile uzvisile do predstave o vječnosti. U ambijentu uvenjavanja njihove supstancije i »neumitno-opirućeg« gašenja njihovog bića izranja horizont revolucije. U toj napetosti svjetske historije, koja se kreće u uskovitlanoj dijalektici »poraženog beznađa« i »očekivajuće nade«, Titova ličnost, u visoko ustitraloj dinamici klasnog osjećanja svog životnog opredeljenja, kreće sa »dna gustine bitka« koja ga, kao revolucionara, pritiska u istoj onoj mjeri u kojoj ga iz mračnih, blatnjavih i kaljavih voda austrougarskog povijesnog ambijenta pobuđuje ka spoljnoj ekspanziji ličnosti i najčišćoj moralnoj pobuni. Pobuna se ubrzo pretvara u imperativ revolucionarnog djelovanja: sistem se mora razoriti, ali ne sa »vrha vladajućih«, nego sa »dna potčinjenih«. »Dno« je nova ontologija, nova »punoća bitka«, ali tek po svojoj mogućnosti. Za nju se mora izboriti, ali tek sada izbija problem »konkurentskih projekata«. Koji je najoptimalniji? Ono »ali« postaje presuđujuće. Na njegovom raskršću nema »ili«. Ili revolucija ili ništa — postavlja se kao alternativa. Tadašnji establišment pokušava da alternativu razriješi u okvirima građanskog reformizma koji nudi evoluciju preko djelatnosti zvanično priznatih političkih stranaka. One su »realitet«. Naspram njih, ilegalni predstavnik građanskog pojma »ništa« (upravo zato što se u perspektivi odslikava kao moguće »sve«) jeste komunistička partija. No, i ona, u prividno zgusnutoj predstavi onoga »sve«, vremenom se takođe razlaže na niz »projekcija« koje se konstituiraju kao frakcije. Svaka od njih ima svoje viđenje »prelomnog momenta«, ali mu pridaje različitu artikulaciju: od saradnje sa građanskim strankama do krajnjeg terorizma. Druge dvije alternative vodile su ka daljnjim polariza-

Digitized by Google

ijama. Jedna je zagovarala »ilegalnost kroz legalnost« (prodor komunističke ideologije preko mimikrije u različitim formama vanjičnog političkog sustava), a druga — bespogovorno podređivanje »onom trećem« što je tada, u ime »objektivnog historijskog uma«, težilo da ocrta konačnu izvjesnost svijeta (Kominterna nakon Lenjinove smrti). Ponori se iznova otvaraju, a protuslovlja produbljuju: stari svijet je, u sve transparentnijoj opredijeljenosti za klasnoj diktaturi viših slojeva, zgrčio svoj organizam da priguši »dno« kao izvorište potresa i kataklizmi, kao što je »dno u istovjetnom grču« nastojalo da razori stari svijet kao svoju preživjelu, ali još opiruću povijesnu nadgradnju.

Titov životni put nezaobilazno podsjeća, u pokušaju ovih filozofskih reminiscenci, na pojam »historijskog vremena« koji susrećemo i kod Hegela i kod Marksa. Moglo bi se reći da ovaj pojam, u jednom krajnje kondenziranom smislu, odražava sliku »zgusnutosti«: naspram vremena koje teče u kontinuitetu i koje se, po logici otkucaja časovnika, može nazvati »fizikalnim« ili »pravolinijskim«, stoji »historijsko vrijeme« koje je bitno »antilinijsko«, odnosno »diskontinuirajuće«. Ono u jednoj »sekundi« povijesnog zbivanja može da sabere više revolucionarnog smisla nego decenije, pa i stoljeća »rastegnutog događanja«. Po ovoj se osnovi, prema Hegelu i Marksu, svi narodi mogu podijeliti i na »povijesne« i »van-povijesne«. Kod ovih prvih postoji »narastanje smisla« koje revolucionarnim činom rastvara historiju u »osvit sunca što mu se raduju svi obrazovani umovi« (Hegelov citat o francuskoj revoluciji). Kod onih drugih sve teče s hronometarskom ubitačnom monotonošću: skala vremena odbrojava se sa nezainteresiranom ravnodušnošću, povijest je indiferentna prema ličnosti na isti način kao ličnost prema povijesti, zbog čega nema »diskontinuiteta«. Vrijeme prolazi kao troma linija na nekom savremenom računaru, i tek ga neki izvanjski potres može iščupati iz te ustajalosti.

Revolucija je posrednik između ove uspavljujuće jednoličnosti i dinamičnog diskontinuiteta. Kroz ovo posredništvo, godina može da znači više nego čitavo stoljeće, »zgusnuće« više nego »hiljadu puta rastresitost«. Fizičari bi rekli da u određenim uslovima gravitacije jedan gram materije u stanovitoj kosmičkoj sredini teži kao hiljadu tona klasičnog supstrata, u istoj srazmjeri u kojoj bi bio u subtežini kada bi se okolnosti promijenile. Prema tome, revolucija kroz akt svoga povijesnog vaganja dostiže svoj fizikalno-povijesni specifikum koji nije istovjetan niti sa »linearnošću« niti sa »totalnim radikalizmom« koji bi, poput nekih apokaliptičkih vizija iz prethodnog i ovog stoljeća, porodio »novog čovjeka« i »hiljadugodišnju civilizaciju«. Revolucija nije težnja ka historijskoj »anti-materiji« i njenom izrazu u »anti-umu«.

To je odlučujući momenat gdje se »zgusnuto vrijeme« suprotstavlja onom »rasutom« i »oklijevajućem«. U našoj modernoj historiji ovo se raskršće podudara sa 1937. godinom, koja logikom tadašnjeg zbivanja nameće tri pretpostavke budućnosti: »objek-

Digitized by Google

tivnu sazrelost za »prevrat««, »subjektivnu spoznaju sarzelosti« i, ono najvažnije, »izbor alternative«.

Titovo životno djelo moralo se naći u središtu ovih složenih pretpostavki revolucije. Iza njega je, kao već designirane historijske ličnosti, stajalo prilično otužno iskustvo frakcijskih borbi čija je povijesna sumornost svoju političku vlagu vukla upravo iz težnje svake od frakcija da se prikaže kao »jedino moguća«. No, svaka je od njih propala, jer u sebi nije sadržavala *umni princip:* lične ambicije da se vlastita figura utka u sliku novog svijeta i da se postane njegov inaugurator, očigledno, nisu išle pod ruku sa zahtjevima budućeg koji su prije svega vodili računa o stupnju fermentacije sadašnjeg, a ne o ličnim računicama (narodna izreka kaže da je »za mačka prevelika volovska glava«). Poraz frakcija stoga je nadošao po logici njihove nesuvislosti ili začuđujuće naivnosti. One nisu shvatile nužnost da se energija partijskog djelovanja mora usmjeriti ka jedinstvenom fokusu kako bi usredsređenošću na glavnoj uporišnoj tački (revoluciji) ostvarila najviše moguće učinke. Naprotiv, one su težile ka disperziji te energije i morale su da iščeznu kao zalutale čestice u pred-revolucionarnom kosmosu. Sam čin njihove propasti ujedno je i krunski svjedok njihove marginalnosti i povijesne sporednosti. Nedostatak sadržajnosti progutao im je opstojanost. Činjenica da se u kasnijim perspektivama gubi gotovo svaki trag njihovih promašenih projekata — najbolji je dokaz koliko nestasala spoznaja može da bude sudbonosna za samog projektirajućeg subjekta.

Kao fokus »revolucije ante portas«, 1937. godina bila je ujedno i konačan izbor alternative. Otpor hegemonističkim težnjama Kominterne i povratak rukovodstva u zemlju značili su okretanje ka vlastitom biću i ubrzavanje njegove pulsirajuće tenzije ka kritičnoj tački eksplozije. Na toj osnovi revolucija će se četiri godine kasnije iskazati kao jedinstvo »sazrelosti — spoznaje — izbora — personifikacije«. Ličnost i historija spajaju se u uzajamnoj identičnosti; fizikalno vrijeme biva prelomljeno u ono historijsko, a supstancija revolucije sprema se da »stupi na prijestolje svijeta«. Partija se, kako je to poslije Marksa i Lenjina plastično artikulirao Đerđ Lukač, pojavljuje u ulozi posrednika. Njen motiv nije građansko-kalkulatorski preko koga bi, po izreci jednog pisca, revolucija prerasla u akcionarski kapital sa individualnim dividendama i podijeljenim rizikom. Izvorni poriv je etički: komunisti se, po klasičnom Marksovom navodu, od ostalih proletera razlikuju samo po većem stupnju historijskog znanja, koje u svoj pojam uključuje moralnost, angažiranost i političnost. Sve tri ove odrednice sabiru se u produbljenijem pojmovnom određenju »žrtve«: za revolucionara je egzistencija kao puki akt biološkog opstojanja besmislena ukoliko nije ispunjena »sadržinom upućenom na neizvjesnost«. Sama neizvjesnost također ima svoju sadržinu. To je već pomenuti »odziv na izazov«. Partija se 1941. godine tom izazovu odazvala u punoj mjeri, te je ubrzo i sama postala izazov za sve revolucionarne snage. Povijesno oličenje izazovnog zahtijevalo je svoju individualizaciju i našlo ju je u ličnosti

Digitized by Google

čiju je pojavu u smisaonim traganjima za svojom suštinom imperativno nalagao sâm historijski prijelom. Mistifikacija, koju su svi neprijatelji revolucije pravili oko Titove ličnosti, proistekla je upravo iz njihove imbecilizirane zbunjenosti — na koji je način moguća pojava čovjeka koji će u zaostalim balkanskim prostorima pronijeti umne spoznaje o socijalizmu i komunizmu kao »riješenim zagonetkama historije«? Mentalitetu takve nesuvisle zapitanosti bila je krajnje nedostupna misao o nedjeljivosti historičnog i individualnog u trenutku prevođenja u stvarnost onoga što je to već dospjelo da postane. Zbunjenost nije potjecala samo od klasične reakcije. Od »godine prijeloma« (1937) ona će postepeno zahvatiti i ambijente čija je »vjera u gvozdene monolitnosti« i u »jedini ispravni i provjereni model socijalizma« s fatalnom zakonitošću prerastala u svjetovnu dogmu o novom historijskom proviđenju. Iz prvobitne preneraženosti pred samom mogućnošću »vjerolomstva« ona će nekoliko godina kasnije prerasti u neutaživu srdžbu prema »titoizmu«, kome će, kao ishitrenom pojmu, biti pridodato krajnje pejorativno prizvučje. No o tome kasnije.

Historija nije radila u korist ove zbunjenosti. Izabrana revolucionarna alternativa ubrzo je razvila takvu silinu logike pod čijim su naletom svi ostali projekti morali da se ozbiljno zamisle nad vlastitom sudbinom. Ta će zabrinutost gotovo trenutačno prerasti u neurotičnost, koja će se u svom staljinističkom vrhuncu iskazati kao kontrarevolucija. Njeno podsvjesno osjećanje promašenosti transformiraće se u doživljaj sopstvene tragike i prevesti u kategorije terora, što se po stepenu bestijalnosti može porediti sa malo čim poznatim u historiji. Tragika se manifestira kao očaj i kao beznađe, koji se sa suludom upornošću opiru realizacijama revolucionarnog projekta i na kraju stropoštavaju u provaliju iskustvenog doživljenog besmisla. Ali, upravo zbog toga »hod« projekta nije »pohod« laganog trijumfa. Iz prostora »datog« u stvarnost »zadatog« mora se kročiti putem tegobnog posredovanja koje pretpostavlja bitno drugačiji pristup od »projekta-u-konkurenciji«. Simbolika nikada nije slučajna. Strogo kažnjavanje revolucionara za najmanji etički prestup (prisvajanje tuđe svojine, zloupotreba položaja i slično) definira revoluciju kao prevashodno *etički kompleks* i preobrat u samom čovjeku, od egoističkoga bića do onoga što smisao bivstvovanja nalazi u zajedničkom sistemu vrijednosti. »Tegobnost« postaje univerzalna i zahvata sva područja revolucionarnog življenja — oružanu borbu, konfrontaciju ideologije u pridobijanju masa, kontinuirano preispitivnje svoga »ja-u-egzistenciji« — ali upravo ona daje draž samom življenju, ispunjava ga unutarnjom toplinom i strogo ga dvoji od pragmatičke fliozofije uživanja, zasićene probave i postepenog tonjenja u masnoću tjelesnih supstancija (»filozofije rahatluka« — kako bi se kazalo određenim pučkim narječjem).

»Revolucionarnu tegobnost« niko bolje ne oličava nego velika ličnost. U prilikama međunarodnog komunističkog pokreta, u vrijeme drugog svjetskog rata, Titova uloga postaje egzemplarna. U najneposrednijem dodiru sa revolucijom, daleko od sigurnog zaš-

Digitized by Google

titništva u pozadini nekog moćnog centra gdje se situacija na bojištu, umjesto kroz dvogled i topničku kanonadu, posmatra na geografskoj karti, i gdje srkutanje jutarnje kafe izgleda ugodnije nego dijabolično usklađeno sazvučje avionskih motora ili grmljavina vazdušnog desanta na usamljenu pećinu u bosanskim gudurama, Tito je izrastao u personifikaciju pobude »naivnog narodnog tla« u čijoj nutrini, po čuvenoj Marksovoj izreci, iskra revolucije izaziva nezaustavljiv požar. Poema o onom »svemu što je u pepelu na dnu naših srca bilo skrito« i što je trebalo »u vatru razbuktati«, možda je najbolji spontan izražaj ove povijesne neponovljivosti kada se bit historije ne uvozi »izvana« u vidu »eksport-revolucije« i uz zvuke marša pobjedničkih armija i svjetlucanje njihovih bajuneta, nego kada se, kao zakonito dijete »revolucionarne tegobnosti«, pojavljuje iznutra. Nije, naravno, riječ ni o kakvom vaskrsenju ili uskrsnuću ili objavi u čijem bi se blještavilu prepoznalo nešto što bi potpuno stajalo van dosadašnje historije. Kategorijalni govor o »novom« kreće se mimo svih uproštenih predstava o mesijanskoj ulozi partije i njene najistaknutije ličnosti. Oba entiteta — i partija i ličnost — posve su »svjetovne pojave«, uslovljene bićem svijeta u kome su nastale i čijom su spoznajom iznutra bile pozvane da ga mijenjaju. Ova »svjetovnost« bila je razlog što se »funkcionalizacija povijesne uloge« nije mogla pretvoriti u »kult« institucija ili pojave »kulta« pojedinca. »Kult« se nameće izvana, putem represivnog aparata koji u individualnu podsvijest utiskuje uslovne reflekse i primorava je da reagira na unaprijed predviđene i isplanirane podsticaje. »Autoritet«, pak, u onom smislu o kome je nekada pisao Engels, jeste iznutra doživljeno poštovanje historijskoj ličnosti koje ne proizlazi iz straha, već iz vlastitog uvjerenja. »Kult« i »autoritet« razilaze se i kao pojmovi i kao praksa koja stoji iza njihovih određenja. Teorijsku razliku uočila je još klasična etička škola odvajajući moralnu »autonomiju« od moralne »heteronomije«. Prva od njih znači moralnu slobodu subjekta — »uvažavam jer vjerujem«. Druga je obratna — »uvažavam jer se bojim, mada nisam siguran da bojazan neću pretvoriti u vjeru« (da »sâm sebe neću uvjeriti da ono od čega se plašim, doista, nije moje istinsko ubjeđenje«). Povijesno oličenje »autoriteta« jesu Lenjin, Tito i one ostale revolucionarne ličnosti iz čije historijske konfiguracije progovara logos našeg savremeništva. Personifikacija »kulta« jeste Staljin, zajedno sa čitavom garniturom koju je između 1941. i 1945. godine iz moskovskih tišina neposredno doveo na vlast i koja neslavno utanja u žitko blato zaborava, a da za njom ne ostaje nijedan iskreni sentiment. Da li bi se danas iko sa istinskim poštovanjem sjetio takvog tipa »revolucionara« kao što je bio Rakoši ili neko drugi iz pomenute garniture čiji su portreti, uz obavezno predimenzioniranu Staljinovu sliku s obzirom na njegove tjelesne dimenzije, ispunjavali okvire čitave jedne epohe? Odgovor je odričan, jer nasilje ima svoje granice: ono u stanovitom trenutku može da bude sadašnjost, ali nikako i preporuka za budućnost. Ono se,

Digitized by Google

kad postane suvišno, rasplinjava poput barskog mjehura iza čijeg rasprsnuća ostaje samo neugodan zadah.

Revolucija stoga ima povijesnu legitimaciju samo onda kada se, kako je već istaknuto, objavljuje iz imanencije (iz sopstvene unutrašnjosti). Pored sovjetske, kao historijsko-egzemplarne iz vremena prvog svjetskog rata, u drugom svjetskom ratu i neposredno poslije njega takav egzemplar predstavlja i jugoslovenska revolucija u odnosu na one »eksport-revolucije«, čija se suština izgrađuje izvana, a otuđena bit ostvaruje iznutra, kao odgovor na podsticaje iz glavnog centra. Ovi podsticaji prerastaju nužno u logiku pulsirajućih signala: oni su uglavnom jednosmjerni i začinju se u centru da bi bili apsorbirani od zida bezuslovnog pristajanja na sve odluke i onda bili vraćeni kao besprizivno »da«. Uostalom, zar je i bilo moguće stvoriti drugačiju situaciju u vrijeme kada je horizont izbora bio krajnje sužen i kada se krug moći, polazeći od Staljinove ličnosti, kao središnjeg izvora energije međunarodnog komunističkog pokreta, koncentrično rasprostranjivao do njegovih najsitnijih pora i sam sebe pretvarao u »krug krugova apsolutnog znanja«. U obzorju ovako oblikovanog »svemoćništva« svaki otpor činio se bezizgledan. Iz bića historije, i viđenja Staljinovog ogleda o dijalektičkom i historijskom materijalizmu, progovorio je najviši logos. Historija je završena u okriljju »apsolutnog sklada između proizvodnih snaga i odnosa«, čiji je povijesni uzor sovjetsko društvo, a individualno oličenje sâm Staljin — jer je on, po sopstvenoj definiciji, »onô apsolutno«, personificirano u pojmu »najvećeg«: on je »najveći« strateg, »najveći« revolucionar, »najveći« filozof, »najveći« pedagog i psiholog, »najveći« lingvist, ukratko: »najveći« marksist koji se uzvisio iznad svojih učitelja kao »četvrti klasik« i zapravo ih zasjenio, jer je spojio teoriju i praksu (Lenjin je, u njegovoj viziji, učinio samo početne korake) i na taj način ožívotvorio temeljni Marksov zahtjev koji je bio postavljen pred filozofiju — da ona ne smije samo tumačiti svijet, nego ga mora i mijenjati. Vrhunac kulta Staljinova ličnost doživljava u intelektualnoj, političkoj i etičkoj deformaciji: samozadovoljstvo onim povijesno dostignutim pretvara se u obožavanje samog sebe po logici jednog davnašnjeg aforizma po kojoj je najsretniji onaj čovjek koji je zaljubljen u sebe, jer je uvijek sa voljenim bićem. Staljinistička izvitoperenost ispoljava se kao mefistofelski smijeh nad svim postojećim koje je u cjelini tehnizirano. Sve što opstoji kao »vijenac života« lišeno je bilo kakve maštovitosti, romantičnosti samostalnog unutarnjeg doživljaja smisla egzistencije. Sve mora biti podređeno krajnjem cilju, a da bi se taj krajnji cilj (»naučni komunizam« u staljinističkoj viziji) doista i realizirao, ovo »sve«, kao oznaka historijske zbiljnosti, mora se tehnicizirati u najvećoj mogućoj mjeri. Ono mora biti neopozivo stavljeno u funkciju apsolutiziranog uma, obogotvorenog u predstavi Staljina kao *être suprème* (najvišeg bića). U pojmu »tehnike« kao »umijeća-vještine« postojeće se rastvara u sopstvenom uništavilu ukoliko pokazuje težnju ka bilo kakvoj autonomiji, a sam pojam stalji-

Digitized by Google

nizma gotovo se potpuno počinje podudarati sa pojmom »ništenja« u njegovom najdoslovnijem fizikalnom značenju. Tehnika postaje zajednički naziv za sve »ogranke bitka«: proizvodne snage rukovođene su istom logikom koja vlada politikom, moralom i društvenom sviješću, a to je upravo logika tehnike — sve što se ne uklapa u sastav stroja mora biti uništeno po gvozdenoj nužnosti da onô neprilagođenô nema perspektive i da ga se treba riješiti tehniziranom silom koja ne poznaje milost. Nije Staljin bez određene suvislosti definirano svoj sistem kao »sistem transmisija«. Na cinično realan način on je iskazao bit svoje epohe kao vremena »unificirajuće tehnike«: čovjek je samo jedinica individualne proizvodne snage i stanovita količina bezlične ljudske materije čija se ekonomska, politička i etička upotrebljivost procjenjuje po jednom jedinom jedinstvenom kriteriju — po stepenu uklopljenosti u egzistencijalne ćelije socijalnog životnog prostora u čijim se represivnim tjeskobama odvija život svakog pojedinca, suočenog sa besprigovornim imperativima apsolutne volje. Revolucijom, prema tome, dominiraju promisli »dijalektike zatvorenosti« koje se iz osobenih povijesnih okolnosti sovjetskog društva implantiraju i na tkivo međunarodnog komunističkog pokreta i stvaraju privid konačnosti: sve je dovršeno u obzorju hipostaze »naučnog komunizma«, i još samo preostaje zadatak da se ova »konačnost« prenese na planetarni nivo. Svjetovno mesijanstvo iskazalo je težnju ka beskonačnom obnavljanju i regeneriranju vlastite supstancije. Njegova propast nazrela se tamo gdje ono nikad nije postavilo samokritičko pitanje o krajnjem domašaju svojih mogućnosti i barijerama koje postavlja sama historija.

Eto, to je ta »gromada zbijenog bitka« sa kojom se odmah nakon revolucije morala susresti povijesna uloga Titove ličnosti kao sa ledenom santom čijih devet desetina mase plovi ispod površine i prijeti iznenadnim podmuklim sudarom. Osnovno je pitanje bilo — da li je historija doista toliko oskudna u svojim alternativama da nužno skončava u »jednom jedinom ispravnom i provjerenom modelu socijalizma«, ili se pak kraj takve promišljene mistifikacije nalazi bogat prostor mogućnosti koje će posredstvom smislene revolucionarne akcije u bliskoj budućnosti postati povijesna stvarnost?

Sukob jugoslovenskih komunista sa staljinizmom, inspiriran upravo ovom zapitanošću, pokazuje značaj uloge ličnosti koja svojom umnom spoznajom prodire u »ontološko polje bitka«, i po cijenu ogromnih rizika ali uz osjećanje ostvarenja istinskog životnog smisla (gdje »zaborav ličnog u tegobi angažmana« biva bogato nadomješten zrelošu kasnijih objektivnih realizacija) razbija pomenutu historijsku gromadu i upušta se u osvajanje »onog izazovnog«.

Razlika između Tita i Staljina ovdje postaje potpuno transparentna. Ulogu svoje ličnosti Staljin je utemeljio na imperativu volje koji je, kao iracionalni poriv ka gospodarenju, njegovu epohu odredio kao bitno voluntarističku. U takvom misaonom obzorju volja je pokretački duh čitavog povijesnog napretka, zbog čega se

Digitized by Google

načelno smatralo da su napetost volje, njena neobuzdanost i njena upornost u stanju da nadomjeste čitava stoljeća »praznog bivstvovanja« (kao što je, na primjer, bila ruska apsolutistička monarhija prije oktobarske revolucije). Vjerovalo se također da ona može da poprimi planetarne srazmjere ako je vođena odgovarajućom politikom kao tehnikom vladanja. Stoga je čitavo staljinističko razdoblje bilo obilježeno tom opsesijom da je »tehnika« ono »sve«, a da je »humanizam« (ukoliko nije onaj »realni sovjetski«) »ništa« jer je u biti apstraktan. Zbog toga se Staljin povijesno odredio kao »tehničar« naspram »humaniste«. Uništiti čovjeka u njegovoj egzistenciji, po takvoj viziji, ne znači ništa drugo do u rutinskom fizikalnom laboratorijskom eksperimentu eliminirati česticu koja se kreće mimo volje operatora u nekom nepredviđenom (a samim tim — tamo gdje fizika prerasta u politiku) i u »sumnjivom« pravcu. Čovjek je kao »čovjek« neutralan sastojak naspram socijalne materije. Ako se uključi u eksperimenat, on je »dobar« (mada je ta »dobrost« one vrste od koje, po našoj narodnoj izreci, »ponekad rebra pucaju«), a ako ne — onda je »eliminatoran«. O trenutku eliminacije odlučuje isključivo operator (podsjetimo samo na 1937. godinu kad je takav »operator« bio donio odluku da se rasformira KPJ i kada je »divergirajuće kretanje« naše Partije, na čije je čelo tek bio došao Tito, kod »operatora« izazvalo onu histeričnu ljutnju što će u punoj svojoj patologiji izbiti na vidjelo 1948. godine). Zato je težnja ka potpunoj tehnizaciji odnosa ne samo u sovjetskom društvu (što bi u krajnjoj liniji bila njegova unutarnja stvar) nego i u čitavom međunarodnom komunističkom pokretu, budući da je bila zasnovana na čistoj proizvoljnosti, voluntarizmu i subjektivizmu, morala da postane »ontološkom tačkom raspleta«, čiju će unutarnju tenziju Tito od 1948. godine pa nadalje prevesti u perspektive »dijalektike otvorenosti« i isto se tako otvoreno suprotstaviti sumornosti »dijalektike zatvorenog«.

Titove spoznaje bile su posve drugačije. Historija se ne može napastvovati. Gola volja ne može nadomjestiti bogatstvo njenih unutarnjih mogućnosti. Ona ih može eventualno obuzdati za određen period, ali neće biti u stanju da ih konačno potisne. Pojam »daljeg koraka« u okviru onog historijskog »može« suprotstavlja se »koraku u mjestu« kao simbolu onog nadmeno kazanog »ne može«, i postaje simbol istinskih saznanja o nutrini povijesti. Ova nutrina provijavala je iz osnovne Titove poruke, nipošto nije iscrpljena gromadnošću jedinstva koje ne razlikuje suptilne intonacije u rasponu između odrednica »morati« i »mora biti kroz nastajanje«. »Moranje« je akt »čiste volje«. »Mora biti kroz nastajanje« je perspektiva »utemeljene nade«. »Moranje« je oličenje onog sudbonosnog što ga sa sobom donosi volja »jednog«. Ovo drugo je prodor u mogućnosti bitka, koje znači razbijanje monolita. »Zatvorenost« i »otvorenost« kreću se u vijugama vrtuljka koji liči na »ringl-špil«: uvučenost u krivulju pretpostavlja ili kružnicu »vječnog vraćanja istog« (reprodukciju sovjetskog modela

Digitized by Google

socijalizma) ili otkinuće iz ove krivulje i centripetalno otisnuće u ono »novo«.

Tito se opredijelio za ovu potonju alternativu. I on je mogao, kao ličnost, poput nekih njegovih tadašnjih savremenika, da do granica beskonačne intelektualne i političke dosade svoje životno djelo stavi u službu tekuće ideološke vrpce. Ali, zapitanost o smislu »konačnog uma« koji pokušava da s ubitačnim intenzitetom zrači iz jednog centra bila je presudna. Da li je taj »um« predestinacija sudbine čovječanstva ili spolja nametnuta represija »apsolutnog znanja«. Dvoumljenju nije bilo mjesta. Trebalo je poći od izvorne Marksove misli, neposredno oslonjene na Hegelovu filozofiju, da je »um uvijek bio prisutan u povijesti, mada ne uvijek u umstvenom obliku«. Staljin je bio *par excellence* uzor ovog »neumstvenog uma« koji je u pogledu čisto tehnoloških učinaka ponekad postizao velike rezultate u smislu »proizvodnje materijalnog« (pokazatelja ekonomskih uspjeha), ali isto tako negativna dostignuća u pravcu »humanog« kao osnovne sadržine postuliranog bitka novog vremena. U kontekstu onog već kazanog, u staljinističkom upregnuću tehnika je pokazala antihumanističko naličje koje nije fatalno primjereno njenom biću: angažirana u ljudske svrhe, tehnika je svakako osnovni činilac napretka i humanizma koji zahtijeva drugačiji poredak odnosa od onog staljinističkog.

Upravo je na ovim pretpostavkama Titova oporba staljinizmu stekla svoju bivstvenu utemeljenost. Ona je »volji« naredila »umstvenost spoznaje«. Volja može htjeti bilo šta, ali umna spoznaja samo ono što je moguće. Kad-tad volju slamaju granice postojećeg. Međutim, te iste granice otvaraju se kao međe slobode pred usredsređenošću energije koja razumijeva njihov unutarnji ključ. Taj ključ bila je 1948. godina, čija se epohalna višeznačnost vrlo uspješno verificira i u našem današnjem historijskom trenutku. Titova sukobljenost sa »gvozdenim monolitom« nije bila ništa drugo do razaranje »zgusnutog bitka« Kominterne i kasnijeg Informacionog biroa. Svaki od ovih oblika organizacije težio je da bude »subjektivni odraz objektivne stvarnosti« ili, određenije kazano, »um« koji je po svojim ambicioznim zamislima trebalo da neopozivo zavlada svijetom. Titova opredjeljenja su bila katalizator ovakvih težnji: historijski bitak je otvoren i zbog toga budućnost mora da progovori ne otuđenom voljom centra apsolutnog znanja, nego sposobnošću da osobenost vlastite revolucionarne sudbine rastvori u kontinuirani niz »po-sebi-nastajućih-situacija«. Ovo »po-sebi-nastajuće« jeste logika povijesti koja se po načelu slobode suprotstavlja prinudi »volje i sile«. Jugoslovenska 1948. godina na ovoj je osnovi postigla svoju supstancijalnu težinu — voluntarističkom »hoću« iz jednog centra ona je pretpostavila izvorno-revolucionarno »znam«. Volja je kao oholost jedne iracionalnosti u pohodu na povijest pokleknula pred »znanjem« kao supstancijalnošću. Sudarile su se uloge dveju ličnosti: jedna od njih je bila oličenje voluntarizma, druga — revolucionarnog humanizma. Prva je svijet nastajućeg doživljavala kao ambi-

Digitized by Google

jent univerzalno nastupajuće tehnike, druga kao povijesnu sredinu u kojoj se klasični mehanizmi prinude rastvaraju u sastav samoupravljanja.

☆

Na Titovoj životnoj stazi sukob sa staljinizmom biće presudan i zbog drugog razloga, koji sa izuzetnom pažnjom razmatra gotovo sva moderna politička nauka. Ova znanost, naime, danas posebno zanimanje pokazuje za pojam »harizme«, termin koji široj čitalačkoj publici možda nije dovoljno poznat, ali bez koga bi bilo teško govoriti na odgovarajući način o političkoj problematici modernog vremena. O tome smo nešto već nagovijestili u pokušaju da postavimo razliku između »moralnog« i »represivnog« autoriteta, a sada o tome treba nešto više kazati.

Riječ »harizma« izvorno je potekla iz starogrčke terminologije i ima dva pojmovna određenja: vođa određenog pokreta može biti legitimiran u svojoj misiji ili božanskom ili svjetovnom promisli koja rukovodi njegovom mišljenju i akcijom. Božanska promisao protkana je u pojavi proroka, a ona svjetovna — u figuri velikih historijskih ličnosti. »Harizma« je zapravo »okrunjenje« koje vrši sama povijest u činu davanja svog konačnog »laureata«. Ali, sledeće nezaobilazno pitanje je — po kome osnovu?

Evo još jednog momenta po kome se ličnosti Lenjina i Tita, na jednoj strani, i ličnosti Staljina i još nekih drugih osoba, na drugoj strani, temeljno razilaze. Svjetovna harizma, kao paralela dvjema već pomenutim vrstama autoriteta, može biti zasnovana na dvama ishodištima: moralnom i autoritarnom. Stoga je i »harizma« bitno dvoznačna: njenu moralnu potku čini uvjerenje da bismo sa povijesnom ličnošću, koja je u žiži povijesnog zbivanja, uvijek postupali kao ona sama (pogotovu u kriznim trenucima), zbog čega je identitet sa njom zasnovan na moralnoj vezanosti i najdubljem ubjeđenju da njenoj odluci prethodi realna spoznaja mogućeg, a ne proizvoljnost koja može da ima kratkotrajne učinke, ali sa nesagledivim budućim posljedicama.

»Autoritarna harizma« ima bitno drugačije polazište i tipična je upravo za staljinizam, kao što je pojmovno identična sa »moralnom heteronomijom«. Njeno je ishodište *strah* od izvanjske političke moći, te se i ona sama mora iskazati kroz obličje etičke hipokrizije: vodeća ličnost cijeni se u psihozi opšte bojaznosti za vlastiti udes, ali, kada bi postojala drugačija mogućnost, onda bi se postupalo i po drugačijoj maksimi. Opredjeljenje ove vrste je licemjerno stoga što fanatično ispoljavana spoljna vjera u autoritet vremenom počinje da nailazi na razdiruću unutarnju nevjericu koja se na kraju izražava u tihom pomirenju sa sudbinom i pasivnim prihvatanjem neizvjesnosti kao jedinog posuvraćenog načina egzistiranja. Javno, Staljin je »sve«. Privatno, on je »ništa«. U ovom raskolu razvija se i »zbunjena svijest«. Javnom kultu i egzaltaciji odgovara privatni nespokoj, a ovaj vrlo

Digitized by Google

brzo prerasta u različite manifestacije zabrinutosti koje svoje dalje preobražaje doživljavaju u socijalnoj patologiji. Krajnji je ishod očaj. Raspetom neznanju o pravom stanju stvari i razarajućoj dilemi o »vjeri« ili »nevjeri« u vođinu ličnost, kao razrješenje pojavljuje se »naknadna samosvijest« o istini: Staljinov »uzlet ka nebu« u vrijeme njegovog života završava se u njegovom posmrtnom »putu ka zemlji«, u vidu ritualnog kažnjavanja njegovog mrtvog tijela od strane onih čija im zakašnjela svijest nije dopustila da shvate značaj Titove poruke iz 1948. godine.

I obratno: »moralna harizma« učinila je od Lenjina besmrtnu ličnost, zbog čega niko ozbiljan danas ne može govoriti o »Lenjinovom kultu«, već o etičkom i političkom uvažavanju koje potiče iz individualne autonomije. Upravo smo zato bili iznenađeni kada su prije nekoliko godina neki zagovornici »nove ljevice« htjeli da jednostrano poistovjete Lenjina, Staljina i Tita govoreći, kad je riječ o Staljinu i Titu, samo o različitim intenzitetima »dviju gigantskih harizmi«, ali ne i o njihovom bitnom povijesnom nepodudaranju.

Preko 1948. godine i rezolutnog Titovog »ne« svim težnjama ka zatvaranju horizonata revolucije, »gvozdeni monolitizam« našao se u pritiješnjenoj situaciji vlastitog grčenja. »Grčenje« je još više zbilo tadašnju sabijenost historijskog bitka. Pomenimo poznatu filozofsku izreku: fizika se opružala ka metafizici. Nije u pitanju puka igra riječi. Revolucija, kao što je jugoslovenska, na vlastitom je iskustvu doživjela taj prijelaz: ono »fizikalno« iskazalo se kao pritisak koji je svojom masivnošću trebalo da priguši (bolje kazano — da uguši) »samostalno kretanje čestica«. Fizika kao »prirodnost« stupala je u metafiziku kao »nad-prirodnost«, jer se nametana volja upravo tako htjela da predstavi — kao krajnji tvorac svega postojećeg u čiju se proviđenost ne smije sumnjati osim ako se unaprijed predodredilo da se bude dobrovoljnom žrtvom. Preciznije kazano — historija se počela iskazivati u svojoj fizikalnoj ukrućenosti kao masa koja već svojom gustinom i kvantificiranim relacijama hoće da egzistencijalno uništi ono što joj se učinilo kao sopstvena »anti-materija«. Dešava se preobrat u toku koga bi trebalo, govoreći terminologijom klasične filozofije, da se odigra pobjeda »fizisa« (krute materijalnosti) nad suptilnošću »nusa«, odnosno »logosa« (pojmova uma u njihovom najširem značenju).

Godina 1948. ne može se posmatrati u drukčijem određenju. Ona je »logos samostalnosti« konfrontirala »fizisu monolitnosti«, na isti način kao i »um budućeg« naspram »sirovosti tadašnjeg«, i »snagu uma koji caruje« fizikalnoj moći koja »klade valja«.

Vratimo se još jednom prethodnim kategorijama. Stvarna se istina historijskog bitka, prema Hegelu i prema Marksu, iskazuje nakon što se stanoviti čin povijesnog gibanja zatvorio da bi se o njemu moglo ozbiljno promisliti u perspektivi »tokova dugoga trajanja«. I opet smo, u tom aktu promišljanja, u drastičnom sukobu »aktuelne svijesti« sa »naknadnom samosviješću«. To su samo drugojačiji termini za iste oznake »fizikalnog pritiska« i »epo-

Digitized by Google

alnog rasterećenja«. Titova ličnost je u više nego decenijskom ısponu bila izložena prijelazu ovih prividno apstraktnih kategoja u surovu egzistencijalnu presiju, koja je za svoj svečani proiemorijal trebalo da ima praksu terorizma i najprizemniji sloj avjereništva i atentatorstva, a koja je vremenom, u pomamstvu isterije zbog neuspjeha, preduzela pohod protiv svega onoga što ɛ lakejski predstavljalo kao njen »najvjerniji dio« i protutnjala rednjom i Istočnom Evropom poput mitskog strašila u vremenu :među 1948—1953. godine. »Fizikalni pritisak« nad Titom i KPJ ›io je sveopšti. Ko je tada, kada je u pitanju bio »prijelom u zgo·i svijeta«, podržao duboku bivstvenu poruku o nužnosti razaanja »metafizike« gvozdenog monolita i o neophodnosti puta : »vlastitoj izvjesnosti« — sopstvenom modelu socijalizma? Niko. Aktuelna svijest« je surovo pritiskala mogućnosti »naknadne sanosvijesti«. Biti »titoist«, po tim shvatanjima, značilo je isto što ›iti i »antikrist«. Svjetovnost se iznova pomiješala sa religioznošcu. Veo otužnosti povlači se nad našim savremeništvom kad se u njegovom sjećanju probudi činjenica da je u relativnom trodesetjeću (1948—1977) zabilježeno toliko zabluda o Titovom otporu staljinizmu koliko i naknadnih spoznaja o njegovom istinskom smislu. Usamljenik ili inaugurator novog? Zablude su bile dugovječnije, spoznaje su skorije. No, bez obzira na ovu »harmoniku vremena«, čije su intonacije od različitih garnitura svirane na različitim muzičkim skalama, istina o Titovom opredjeljenju protiv staljinizma danas postaje i istina u dobu u kome živimo. Između ostalog i zato što je znalački odvojila bît staljinizma od izvorne bîti sovjetizma kakva je povijesno oblikovana Lenjinovim životnim djelom i mišlju. Nije Lenjin, provejava kroz Titov životni opus, porodio Staljina, niti se po Staljinu može prosuđivati suština onog što je Lenjin započeo. Svaki je sistem upućen na alternative onoga svoga »unutarnje mogućeg« i upravo je zato izabrana alternativa odgovorna za svoje spoljne realizacije, koja kroz praksu opredmećivanja svog projekta istovremeno definira i nastajuću stvarnost i sve njene kategorije. Odgovornost postaje ne samo etička nego i ontološka: humanističkoj ideologiji trebalo je da odgovara i humanitet realiteta, ali je pogodnom definicijom i najneljudskiju praksu moguće predstaviti u najhumanijem svjetlu (hipokrizijski ideološki mentalitet).

Tito je to 1948. godine među prvima (ako ne i prvi) epohalno pojmio. Staljinizmu se moralo oduprijeti po svaku cijenu, jer je iz cjeline njegovog opstojanja neprestano izbijala nezadrživa i otužna spoznaja da on nije ništa drugo do zloupotreba zakonitosti historijskog kretanja, u prvom redu onog što je Lenjin svojim angažmanom nudio kao »prevrat u biću povijesti«, i da stoga i njegova ideologija, koja se nerazmrsivo zaplela u spirali različitih »apsoluta« i »konačnosti«, može da bude samo racionalno isplanirana i na tekuću političku vrpcu stavljena izopačena svijest. Zlurada predviđanja mnogih zapadnih političkih krugova (mada ne treba izostaviti i mnoga tadašnja imena iz nauke, umjetnosti i literature) da je staljinizam definitivno progutao supstanciju so-

Digitized by Google

cijalizma i da ubuduće može preživljavati samo saturnovskim proždiranjem te svoje sopstvene supstancije, izvjetrila su u očekivanju sterilnog trijumfa »slobodnog svijeta« nad onim »iza željezne zavjese«. Godine 1937. Tito je bio *ante portas historiae*. Godine 1948. on neopozivo ulazi u *inter muros* njene građevine čijoj će arhitektonici do danas dati doprinos kao jedan od njenih glavnih vajara.

Taj ulazak bio je na jednoj strani praćen zlokobnom šutnjom, koja se, nakon prvog trenutka zbunjenosti i zaprepaštenosti da se neko pored »velikog hazjajina« uopšte usudio na izazov samostalnog nastupa, rasprsnula u infernalni vatromet kampanje što će svojim dijaboličnim bljeskom da zaslijepi osjetila čitavog tadašnjeg komunističkog pokreta. Na drugoj strani, otvoreno se izrazila skepsa — ponekad dobronamjerna, ponekad proračunski »rastegljiva« kako bi se mogao naći alibi za svaku buduću situaciju — da je riječ o »romantičaru«, »usamljenom vitezu posljednje nade«, »bojovniku« i »zatočniku izgubljene revolucije koja mora biti progutana«. U trenucima napetosti (mogućnost izbijanja novog rata, zatim nastupanje hladnoratovske atmosfere, prijetnja Jugoslaviji istočnoevropskom okupacijom i slično) činilo se da i samoj epohi staje dah, jer su sva očekivanja ka racionalnom razrješenju izgledala utopijska.

Titovo nastupanje *inter muros historiae*, međutim, još jednom je potvrdilo bivstvenu utemeljenost njegove izabrane alternative. Identitet »povijesnog« i »Ja-stvenog«, bića historije i bića ličnosti, bližio se najužoj tački konvergencije.

»Gromada gvozdenog monolita«, na žalost, nije mislila tako. Fizikalno zbivanje oko njegovog jezgra nikad nije bilo tako gusto. Apsolut volje čovjeka koji je svoju životnu mizantropiju uvijek nastojao da mistificira kao borbu »sovjetskog humanizma« protiv kontrarevolucije u samom SSSR-u, i međunarodnom komunističkom pokretu, bio je iznova pretvoren u posuvraćenu logiku terora. Njegov drugi talas (1949—1953), nakon onog prvog (1934—1940), zapljusnuo je sve partije i otvorio arenu nekontrolirane iracionalnosti. »Um u neumstvenom obliku« htio je da svoju povijesnu legitimaciju stekne na slučaju »titoizam«. On ju je potražio i u pravnom poretku. Ono iracionalno trebalo je prevesti u formalno-pravnô. Teror na taj način postaje zakonit, a »apsolutni um« stječe šansu da kroz formalno-juridičku proceduru (čiji je najviši izraz »teorija priznanja« A. Višinskog — »priznanje je sve, materijalna istina samo smicalica buržoaskih advokata«) taj teror proglasi najvišim stupnjem humanizma. Na ovoj osnovi pravni poredak svakog »heretika« (u ovom razdoblju od 1949. do 1953, u prvom redu onog »titoističkog«) stavlja u situaciju bezizlazja (aporije), tipičnu za nekadašnju srednjovjekovnu proceduru inkvizicionog (a ne kontradiktornog) postupka: ako »prizna« — »đavo je istjeran iz njega, ali ga treba uništiti zajedno sa đavolom«, ako »ne prizna« — »nije odolio iskušenjima đavola koji je još u njemu i zato ih upravo treba obojicu zatrijeti«. Šanse za spasenje nema. »Volja« i pravni poredak postaju »jedno« kroz inauguraciju

Digitized by Google

skolastičke logike po čijim se formalnim zakonima može dokazati da je »sve po pravu« i da »ništa nije po pravu« — zavisno od vladajućeg političkog raspoloženja. Po tim se osnovama struktura teološkog uma gotovo nije razlikovala od strukture proleterskog uma u onoj njenoj verziji u kojoj je Staljin nastojao da je ovjekovječi. »Um-volja-pravo-proces-uništenje-sadističko uživanje u trijumfu« — u ovom bi se ontološko-političkom i etičkom skupu mogla izraziti bît zgušanog otpora »gvozdenog monolitizma« »herezi« jugoslovenskih komunista i Tita kao povijesne ličnosti.

No, bez obzira na sve ove juridičko-skolastičke egzibicije staljinizma i njegova nastojanja da svoju providencijalnu promisao o mesijanskoj ulozi istočnoevropskog socijalizma legalizira posredstvom terora, historija je pokazala da se ipak po nečem razlikuje od fizike — u najmanju ruku po negativnom učinku koji proizvodi sila, ali koji jenjava u onoj mjeri u kojoj oporba sili poput »povijesne krtice« (Hegel) rovi podzemne hodnike i priprema propast represivnih sistema. Nju ponekad priželjkuju i prividno najvatrenije sistemske pristalice: očaj i nada spajaju se u sadističko-mazohističko osjećanje žrtve koja se u vrijeme opstojnosti sistema trpko podnosi s uvjerenjem da je pridonijeta na oltaru »viših ciljeva«, a nakon njegovog raspada — s gorkim osjećanjem promašenosti i buđenja ogorčenog resantimana prema »voljenom vođi«. U tom je Titov put bio anticipatorski: kritika staljinizma i uvođenje jugoslovenskog društva u historijsku realizaciju bîti vlastite revolucije odigrali su se *ante mortem* Staljina, a ne *post mortem*. »Izazovna svijest« prethodila je »naknadnoj svijesti«, »kritički zanos izvorne revolucije« njenoj kritici kao »renegatskoj« uz sva docnija priznanja takvih »kritičara« da je Titovo djelo otvorilo spoznaje koje su daleko nadmašale tadašnje saznajne horizonte komunističkog pokreta. Titov odnos prema staljinizmu nije bio »ritualno kažnjavanje mrtvaca«; možda bi se najpribližnije moglo kazati da je bio »sazreli egzistencijalni izazov« živom *deus mundanusu* čija su ideološka »prosvjetljenja« već bila pretvorena u kategoričke imperative mišljenja i postupanja milionskih masa, u prenapeti trans duše i tijela u njihovim poistovjećivanjima sa »Vođom«, i u podsvjesno očekivanje razrješenja bivstvene mučnine koje je identično s »oprostom grijeha« i pasivnim odnosom prema *thanatosu* — smrti kao »kraju krajeva« (drastičan je primjer tome odbijanje jednog dijela sovjetskih komunista da prihvate amnestiju poslije Staljinove smrti, smatrajući da su oni doista griješnici koji »svoj križ grijeha« treba da nose do kraja, te ih je gotovo nasilu trebalo izbaciti iz zatvora).

Titovo stupanje *inter muros historiae* u temelju je razbilo ovu sekulariziranu mistiku. Pretpostavke ove destrukcije i danas su toliko aktuelne da ih ne može zaobići nijedan napredni politički pokret, te se njihova logika teorijski može iskazati s istom onom jasnoćom s kojom se iskazala kao povijesna praksa:

— Staljinizam nema u sebi ničeg van-historijskog što bi ga nadredilo dosadašnjoj historiji kao njen krajnji smisao;

Digitized by Google

— Nasilje nad historijom ne može biti poistovjećeno sa njenom unutarnjom težnjom ka slobodi;

— Na tim osnovama, svaka revolucija ima pravo na svoju samostalnu alternativu u izgradnji socijalizma unutar određenog društva;

— Svaki komunistički pokret mora da razvija takvu svijest o svojoj stvarnosti koja će unaprijed odbaciti intervenciju stranih ideologija i isto tako uporedo sama o sebi razvijati kritičku samosvijest;

— »Gvozdeni monolit« nije ništa drugo do proizvod umišljene svijesti da je u njegovim okvirima istorija konačno završena i da svekoliko buduće zbivanje mora da bude samo reprodukcija zamisli jedinstvenog ali apsolutno otuđenog centra;

— Zbog svega toga jugoslovenska revolucija odbacuje univerzalne obrasce i perspektivu jugoslovenskog socijalizma sagledava isključivo u horizontu samoupravljanja.

Eto, to su, po našem mišljenju, bile pretpostavke na osnovu kojih je Titova ličnost stupila u historiju i koja je otvorila, u poistovjećenju sa njom, ontološke perspektive jugoslovenske revolucije.

Ali, put ličnosti nije bio završen. Pred njom je tek stajalo razrješenje osnovnog pitanja — »zatvorena« ili »otvorena« samostalna revolucija?

Digitized by Google

Ivan Laća

Tito — historijska ličnost

Analiza Titove uloge u historiji naših naroda i narodnosti pretpostavlja da se razlože najkrupnija pitanja koja su bila na dnevnom redu društva i koja su i danas aktuelna, kao i da se razmotre društvene protivrječnosti i načini njihovog rješavanja pod Titovim rukovodstvom. Jer ta se uloga može analizirati i sagledavati samo u nerazdvojnoj povezanosti s potrebama ove historijske epohe i sa zahtjevima koje je ona postavila pred jugoslovenski revolucionarni radnički pokret.

Na poseban značaj Titove uloge ukazuje i savremena historija naših naroda i narodnosti i stanje i razvoj međunarodnih odnosa. Taj značaj se izražava prije svega u tome što je Tito duboko i svestrano pronikao u zakonitosti i tendencije razvitka današnjeg društva, razumio probleme i zahtjeve svoga vremena i svojim djelom ukazao na sredstva i puteve njihovog rješavanja. Čovjek se potvrđuje svojom ulogom u zbivanjima, svojim djelom. Iza Titove ličnosti i njegove ljudske veličine stoji djelo: marksistička izgradnja revolucionarne partije — Saveza komunista — pobjedonosna narodnooslobodilačka borba kao specifičan oblik socijalističke revolucije, teorijsko formuliranje i praktično ostvarivanje originalnog samoupravnog puta razvoja socijalizma u Jugoslaviji, i takva koncepcija međunarodnih odnosa koja je zasnovana

Digitized by Google

na objektivnim tendencijama savremene historije i izražena u politici nesvrstavanja.

Ta ostvarenja pokazuju da Tito djeluje u duhu naučne, marksističke misli, da je stvaralački marksist, da se uvijek suprotstavljao svakom dogmatizmu i shematizmu. Na osnovu analize društvenih procesa Tito daje prave odgovore na žarišna pitanja ekonomskog, socijalnog i političkog razvitka zemlje i takvim svojim kvalitetima postaje kreator autentične socijalističke revolucije. Zbog toga ta ostvarenja, koja imaju historijski značaj, sama po sebi dovoljno ocrtavaju Titovu ulogu ne samo u revolucionarnim preobražajima jugoslovenskog društva nego i u svjetskim procesima. Stoga se o Titu s pravom govori kao o historijskoj ličnosti.

Time se u ovoj našoj raspravi otvara pitanje: šta je, zapravo, historijska ličnost, koji su osnovni kriteriji koji je određuju, što o tome kaže marksistička teorija, da li su ideje osnivača marksizma o tome i danas u cjelini aktuelne itd.?

Napominjem da su filozofsko-sociološke, političko-pravne, historijske, etičke, psihološke i druge interpretacije fenomena velike ličnosti od strane građanskih mislilaca izvan okvira ove naše teme. Te interpretacije karakteriše, najvećma, preuveličavanje uloge ličnosti u društvenim zbivanjima, što je mnoge od njih neizbježno odvelo u mistificiranje realnih odnosa, pa i u vulgarizirnje sadržine tog fenomena. Nenaučna shvatanja društveno-historijske stvarnosti i pravaca razvitka, pa i uloge velikih ličnosti, koja su bila dominantna prije Marksa, prisutna su i danas. Predstavnici tih shvatanja ne polaze od objektivnih zakonitosti društvenog kretanja, od promjena u ekonomskoj i društvenoj strukturi, od socijalnih protivrječnosti i, unutar toga, od realnih interesa klase, pojedinaca i njihovih sukoba kao izraza datih protivrječnosti. Umjesto toga se uloga ličnosti objašnjava izvedenim faktorima — uvjetima i načinom života date ličnosti, raznim slučajnostima, samovoljom, fanatizmom ili pak frojdističkim, biološkim i drugim sekundarnim obilježjima. Polazna tačka ove rasprave jesu, dakle, opći marksistički stavovi o ulozi ličnosti u historiji. To i jeste okosnica u razmatranju nekih aspekata Titove uloge na revolucionarnim raskršćima savremene historije.

☆

Ličnost je veoma kompleksan fenomen, ne samo biološki nego, u prvom redu, društveni. Ona se ne svodi samo na jedan vid, samo na jednu stranu njenog života. Ličnost je višestruko određena i ona, pored ekonomske, uključuje socijalne, političke, psihološke i druge komponente, to jest ukupan položaj pojedinca. Da parafraziramo Marksa — čovjek je sveukupnost društvenih odnosa. Otuda analizirati individuu nije jednostavan zadatak. Prilikom definiranja velike, historijske ličnosti teškoće se umnožavaju kako zbog njenog krupnog društvenog utjecaja, osobito putem mehanizma vlasti i koncentracije socijalne moći, a i zbog njenog re-

Digitized by Google

lativno autonomnog djelovanja, tako i — na toj osnovi — zbog uočljive tendencije mitologiziranja i uopće ideologizirajućeg interpretiranja njene uloge u društvenom životu i historijskom razvitku. Istraživačke poduhvate i ocjene uloge velike, historijske ličnosti otežavaju u nekim društvima i druge okolnosti, na primjer — nedovoljna razvijenost ekonomske, socijalne i političke strukture i sužene mogućnosti ispoljavanja i razrješavanja političkih i idejnih kontroverza, osobito kada su u pitanju društva s izrazito niskim stupnjem razvitka proizvodnih snaga i tome odgovarajućim skučenim odnosima među ljudima.

Hegel, najznačajniji mislilac njemačke idealističke filozofije i veliki prethodnik Marksov i Engelsov, dao je u *Filozofiji povijesti*, po mom sudu, jedno izuzetno misaono tumačenje velike ličnosti i historiji:

»To su oni veliki ljudi u povijesti, kojih vlastiti partikularni ciljevi sadržavaju supstanciju, koja je volja svjetskog duha. Njih valja nazvati herojima utoliko ukoliko su svoje ciljeve i svoj poziv crpli ne samo iz mirnoga, određenoga toka stvari, koji je posvećen postojećim sistemom, nego i iz izvora, kojega je sadržaj skriven i koji nije sazreo za sadašnji bitak iz unutrašnjega duha, koji je još podzeman, koji kuca na vanjskome svijetu kao na kakvoj ljusci, pa je razara, jer je on druga jezgra nego što je jezgra ove ljuske, — dakle koji kao da crpu iz sebe i djela su im proizvela stanje i svjetske odnose za koje se čini da su samo njihova stvar i njihovo djelo.«[1]

Kada se Hegelova idealistička struktura »okrene s glave na noge«, to jest kada se skine njen mistični omotač, ostaje suština od koje i polazi marksistička teorija, odnosno ostaje zakonitost historijskog razvitka, uključujući ulogu i značaj genijalnih pojedinaca i njihov utjecaj. Ličnost koja utječe na sudbinu društva u smislu njegovog progresivnog razvitka, koja svojim radom i kvalitetima simbolizuje revolucionarno kretanje naprijed, koja dublje vidi složenost i zakonitost razvitka stvarnosti i otkriva ono što je na određenom stupnju razvitka zrelo da bude otkriveno, dakle, koja ima svoju viziju ojeline i cilja — takva se ličnost s pravom ocjenjuje kao velika, znamenita, historijska.

Uopće uzev, čovjek je proizvod društveno-historijskog razvoja. Tek s modernim građanskim društvom nastaju uvjeti u kojima se ljudi (individue) razvijaju kao ličnosti u još širim razmjerama nego ranije. Razumije se, mogućnosti razvitka ličnih sposobnosti i dalje ostaju privilegij vladajućih klasa i slojeva društva. Ličnost može svestrano da se razvije tek u socijalizmu, u kome se konačno ukida otuđenost čovjeka od njegove ljudske suštine i u kome će neko novo pokoljenje, izraslo u novim slobodnim društvenim uvjetima, odbaciti svu starudiju mašinerije klasnog društva.[2]

[1] G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, „Kultura", Zagreb, 1951, str. 44—45.

[2] Vidi Engelsov uvod u Marksov *Građanski rat u Francuskoj*, u: K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom I, „Kultura", Beograd, 1949, str. 461—462.

Digitized by Google

Nasuprot dotadašnjoj historiografiji, koja je nastojala da otkrije osnovne pokretačke snage društveno-historijskog razvitka u svijesti, razumu ljudi, u njihovim idejama i idealima, u uprošćenoj interpretaciji i vulgarizaciji uloge istaknutih ličnosti, Marks i Engels insistiraju na proizvođačima, na radnom čovjeku, na radničkoj klasi i uopće na utjecaju klasnih odnosa u materijalnoj proizvodnji. Oni stavljaju akcenat na narodne mase, na proletarijat i njegovu klasnu borbu, kao osnovni subjekt savremene društvene historije. Oni u klasnoj borbi, u rješenju klasnih suprotnosti vide put oslobađanja čovjeka. U tome je i osnovni smisao marksizma kao teorije revolucionarnog prevrata klasnog u besklasno društvo. U tome i jeste suština prevrata koji su izvršili Marks i Engels u shvatanju historije.

»Vrijeme iznenadnih prepada, revolucije koje su izvodile male svjesne manjine na čelu nesvjesnih masa — pošlo je. Tamo gdje se radi o potpunom preobražaju društvene organizacije, tamo mase moraju uzeti učešće, one same moraju shvatiti o čemu se radi, za što zalažu svoje živote.«[3]

Polazne osnove za ova gledišta Marks i Engels su formulirali još na početku njihove zajedničke revolucionarne i naučne djelatnosti.

»Teorijske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio i otkrio ovaj ili onaj popravljač svijeta. One su samo opći izraz stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, historijskog kretanja koje se vrši pred našim očima.«[4]

Međutim, za Marksovo i Engelsovo shvatanje uloge ličnosti karakteristično je i njihovo isticanje uloge političke organizacije u klasnooslobodilačkoj borbi proletarijata, pa u tom kontekstu oni raspravljaju o ličnosti.

»U svojoj borbi protiv ujedinjene vlasti imućnih klasa, proletarijat može dejstvovati kao klasa samo ako se organizuje u posebnu političku partiju koja stoji nasuprot svim starim partijama koje su stvorene od imućnih klasa. Ovo organizovanje proletarijata u političku partiju potrebno je radi toga da bi se obezbijedila pobjeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klase.«[5]

»Jedan od elemenata uspjeha — brojnost — radnička klasa već ima; ali brojnost odlučuje samo ako je organizovana, ako njome rukovodi znanje.«[6]

Već iz dosad izloženog može se zaključiti da marksistička teorija objašnjava društveno-historijske procese i u tome položaj i ulogu pojedinaca klasnim odnosima, klasnim suprotnostima. Time su Marks i Engels učinili da suština historijskog kretanja postane razumljiva, što je omogućilo organizovanu akciju za stvarno

[3] Engelsov uvod za Marksov rad *Klasne borbe u Francuskoj od 1848—1850*, u: *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 113.
[4] *Manifest komunističke partije*; K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 27.
[5] *Isto*, str. 362.
[6] *Isto*, str. 358.

Digitized by Google

oslobođenje čovjeka. Istovremeno, osnivači marksizma govore o čovjeku kao o stvaralačkom biću, o mogućnosti njegovog svestranog razvoja, povezujući to s prevladavanjem društvene podjele rada koja je uzrok alijenaciji jedinke, to jest s ukidanjem klasnih društvenih odnosa uopće. U *Njemačkoj ideologiji, Kapitalu, Anti-Diringu* oni ističu ideju o realnim mogućnostima da se jednostrana, ograničena individua kapitalističkog društva zamijeni svestrano razvijenom ličnošću.

Za debatu je, međutim, pitanje, koje je isticano i u nekim ranijim raspravama: da li su i koliko Marks i Engels zanemarili utjecaj drugih faktora na razvoj i ulogu ličnosti, suviše naglašavajući utjecaj klasnih odnosa i univerzalni značaj njihovog ukidanja? Nema sumnje, za Marksa i Engelsa je bilo bitno i prvenstveno isticanje materijalističkog principa nasuprot dominirajućem idealističkom shvatanju historije (naročito u *Ranim radovima, Svetoj porodici*, prepisci i drugom), naglašavanje da se »ideja brukala uvijek kad iza nje nije stajao interes«, ukazivanje na to da je moderni proletarijat po svom društvenom biću pozvan da ukine odnose koji porobljavaju čovjeka i sprečavaju njegov razvoj kao slobodnog i stvaralačkog bića i, u vezi s tim, da je proletarijat upravo zbog toga ona klasa koja »u ime općih prava društva« može polagati »pravo na opću vlast« i slično. Zastupajući svoju materijalističku poziciju i objašnjavajući socijalno-klasne osnove idejnih tvorevina, Marks i Engels su s istom snagom isticali da ideje postaju materijalna sila kad zahvate mase. Engels u pismu J. Blohu upozorava na to da su Marks i on »prema protivnicima morali isticati glavni princip koji su oni osporavali i da tu nije uvijek bilo vremena, mjesta i prilike da se u dovoljnoj mjeri uzmu u obzir i ostali momenti koji imaju udjela u uzajamnom dejstvu.«[7] Drukčije rečeno, orijentacija na istraživanje suštine, zakonitosti, odnosno osnovnih poluga historijskog razvoja, neizbježno je potisnula u drugi plan razmišljanja o ostalim komponentama društveno-historijskog kretanja. U svakom slučaju, u marksističkoj literaturi, bar po mojim saznanjima, pitanju uloge istaknutih historijskih ličnosti nije poklonjena neka posebna teorijska pažnja.

Istina, Plehanov je 1898. godine objavio rad pod naslovom *K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji*. To je, valjda, najcjelovitije što je u marksističkoj literaturi dato o toj temi. (Danas bi, vjerovatno, o istoj temi bio koristan nov rad, koji bi, na osnovi dosadašnjeg razvitka i novih saznanja, odslikao sadašnju epohu i tendencije njenog kretanja). Iz bogate historijske građe Plehanov izvodi teorijske zaključke od kojih neki imaju opći, univerzalni značaj. Evo nekoliko karakterističnih mjesta:

»Danas za krajnji i najopštiji uzrok istorijskog zbivanja čovečanstva treba smatrati razvitak proizvodnih snaga, kojima su uslovljene postupne promene u društvenim odnosima među ljudi-

[7] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom II, „Kultura", Beograd, 1950.

Digitized by Google

ma. Pored tog *opšteg* uzroka deluju i *posebni* uzroci, tj. ona *istorijska situacija* u kojoj se vrši razvitak proizvodnih snaga kod datog naroda i koja je i sama, u krajnjoj instanciji, stvorena razvitkom tih istih snaga kod drugih naroda, tj. tim istim opštim uzrokom.

Najzad, uticaj *posebnih* uzroka dopunjava se delovanjem *pojedinačnih* uzroka, tj. ličnih osobina javnih radnika i drugih ‚slučajnosti', usled kojih događaji najzad dobijaju svoju *individualnu fizionomiju. Pojedinačni* uzroci ne mogu proizvesti korenite promene u delovanju *opštih i posebnih* uzroka, kojima su, pored toga, uslovljeni pravac i granice pojedinačnih uzroka. Ali je ipak nesumnjivo da bi istorija imala drugu fizionomiju kad bi pojedinačni uzroci, koji su na nju uticali, bili zamenjeni drugim uzrocima istoga reda.«[8]

I dalje:

»Veliki čovek nije veliki zato što njegove lične osobine pridaju velikim istorijskim događajima individualnu fizionomiju, već zato što ima osobine koje ga čine najsposobnijim za služenje velikim društvenim potrebama svoga vremena, nastalim pod uticajem opštih i posebnih uzroka. Karlajl u svome poznatom djelu '0 herojima' naziva velike ljude začetnicima (Beginners). To je veoma uspeo naziv. Veliki čovek je upravo začetak, jer vidi *dalje* od drugih i želi *jače* od drugih. On rešava naučne zadatke koje stavlja na dnevni red prethodni tok intelektualnog razvitka društva; on ukazuje na nove društvene potrebe, stvorene prethodnim razvitkom društvenih odnosa; on uzima na sebe inicijativu zadovoljavanja tih potreba. On je heroj. Heroj ne u tom smislu što tobože može da zaustavi ili izmeni prirodni tok stvari, već u tom smislu što je njegova delatnost svestan i slobodan izraz toga nužnog i nesvesnog toka. U tome je sav njegov značaj, u tome je sva njegova snaga. Ali je to kolosalan značaj i strašna snaga.«[9]

Tu svoju opću odredbu Plehanov ilustruje na pojedinim primjerima:

»Da su bilo kakvi mehanički ili fiziološki uzroci, koji ne stoje u vezi s opštim tokom socijalno-političkog i duhovnog razvitka Italije, još u detinjstvu ubili Rafaela, Mikelanđela i Leonarda-da-Vinčija, italijanska umetnost bila bi manje savršena, ali bi opšti pravac njenog razvitka u doba Renesanse ostao isti. Rafael, Leonardo-da-Vinči i Mikelanđelo nisu stvorili taj pravac: oni su samo bili njegov najbolji izraz. Istina, oko genijalnog čoveka nastaje obično čitava škola, pri čemu se njegovi učenici staraju da usvoje čak i njegove najsitnije metode. Stoga bi praznina koja bi ostala u italijanskoj umetnosti u doba Renesanse, usled rane smrti Rafaela, Mikelanđela i Leonarda-da-Vinčija, izvršila veliki uticaj na mnoge drugostepene osobine u daljoj istoriji te umetnosti. Ali se ni ta istorija ne bi u suštini izmenila, ako samo usled nekih opštih

[8] G. V. Plehanov, *K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji*, „Kultura", Beograd, 1959, str. 49—50.

[9] *Isto*, str. 50.

Digitized by Google

uzroka ne bi došlo do bitne promene u opštem toku duhovnog razvitka Italije.

Poznato je, međutim, da kvantitativne razlike prelaze najzad u kvalitativne. To je svuda tačno; prema tome, tačno je i u istoriji. Data struja u umetnosti može ostati sasvim bez iole znatnijeg izražaja ako nepovoljan sticaj okolnosti odnese jednog za drugim nekoliko talentovanih ljudi koji bi mogli da postanu njen izražaj. Ali prevremena smrt tih ljudi sprečiće umetnički izražaj te struje samo u tome slučaju ako je ona nedovoljno duboka da bi mogla istaći nove talente. A kako je dubina svakog datog pravca u književnosti i umetnosti uslovljena značajem toga pravca za onu klasu ili sloj čije ukuse on izražava, kao i društvenom ulogom te klase ili sloja, — to i ovde sve zavisi u krajnjoj liniji od toga društvenog razvitka i od odnosa društvenih snaga.«[10]

Plehanovljevi teorijski zaključci nalaze potvrdu u bogatstvu historijske građe, u krupnim društvenim preobražajima, kao i u socijalističkim revolucionarnim preobražajima danas. Naime, svako značajnije historijsko zbivanje uslovljeno je mnoštvom međusobno povezanih procesa, djelovanjem opštih i posebnih zakonitosti, aktivnošću i ponašanjem političkih organizacija i njihovih vodećih ličnosti, što svako konkretno društveno-historijsko zbivanje čini u mnogo čemu različitim i specifičnim. Plehanov povezuje zbivanja u Evropi početkom XIX vijeka sa ličnošću Napoleona. U početku XX vijeka, na primjer, Lenjinova ličnost se ne može odvojiti od pobjede oktobarske socijalističke revolucije ili, u naše vrijeme, Titova velika lična uloga ne može se odvojiti od pobjede i daljeg razvitka jugoslovenske socijalističke revolucije.

Već je napomenuto da su marksistička teorijska gledišta u ovoj oblasti najmanje razvijena. Bez pretenzija pokušaću da ukažem samo na dva pitanja koja zaslužuju raspravu. Prvo, da li bi trebalo jače istaći razliku između pojedinih sfera društvenog života sa stanovišta uloge velike ličnosti? Čini mi se da je uloga velike ličnosti u historijskim zbivanjima, pogotovu u velikim klasnim sukobima, više uvjetovana neposrednim potrebama društva i zahtjevima vremena negoli pak, na primjer, u oblasti nauke, umjetnosti itd., gdje veze s potrebama društva nisu tako neposredne. Drugo, da li je uloga istaknutih ličnosti različita u pojedinim epohama, na različitim stepenima društveno-historijskog razvitka?

U dosadašnjem historijskom razvitku očigledno je: (a) preovladavanje stihijskog djelovanja objektivnih zakonitosti, pa je društveni razvoj izmicao svjesnoj kontroli; (b) javljanje različitih profila velikih ličnosti sa stanovišta njihovog društvenog utjecaja, njihovog doprinosa historijskom kretanju naprijed. Otuda i pitanje: što će biti u društvu u kojem će se objektivne zakonitosti planski, relativno svjesno voditi i usmjeravati, to jest što će biti u epohi koja tek nailazi? Kakva će, u takvom društvu, biti uloga velikih ličnosti, odnosno da li će iščeznuti društvena potreba za njima?

[10] *Isto*, str. 46—47.

Digitized by Google

Zaključujući na osnovu onoga što je već prisutno u današnjoj društvenoj praksi, to jest polazeći od realnih faktora, a ne od priželjkivanja i od apstraktnih konstrukcija o nekakvom društvenom stanju koje je stvar daleke budućnosti, mogu se pretpostavljati nove krupne promjene: znatno viši stepen organizovanosti i svijesti društva, mnogo veće, svestranije mogućnosti ispoljavanja pojedinca, preuzimanje rukovođenja i rada u politici, privredi, nauci itd. od strane većeg broja visokokvalifikovanih ljudi. Sve postaje proizvodnja u najširem smislu riječi — proizvodnja materijalnih dobara, proizvodnja politike, proizvodnja nauke. Otuda, vjerovatno, već u današnjoj visokorazvijenoj kapitalističkoj privredi nema onako krupnih imena kao početkom XX vijeka (Krup, Ford, Rokfeler i drugi). Sada se javlja mnoštvo manje-više anonimnih organizatora procesa proizvodnje, menadžera, biznismena itd. Karakteristično je da se i u nauci sve ređe javljaju takve individualnosti kao što su Njutn, Paster, Tesla, Ajnštajn i drugi i pored velikog broja izvanredno značajnih naučnih otkrića i mnoštva nobelovaca. Slične su tendencije i u politici. Svakako, na političkoj pozornici danas djeluje niz vrlo značajnih ličnosti, ali čini se kao da je njihova individualnost manje izražena nego kod nekih njihovih prethodnika. Znači li to da više nema takvih ličnosti koje daju pečat svom vremenu ili je pak posrijedi nešto drugo? Uostalom, tendencije o kojima se govori i koje su već vidljive označavaju, u stvari, početak jednog dugoročnog procesa u kome će se — da se poslužimo Marksovom, često citiranom duhovitom sentencom — svako u kome se jedan Rafael krije moći nesmetano razviti. U tome procesu postepeno će iščezavati i uvjeti koji su izazvali, kako veli Plehanov, optičke varke:

»Rasuđujući o ulozi velikih ličnosti u istoriji, mi gotovo uvek postajemo žrtva neke optičke varke, na koju će biti korisno upozoriti čitaoce.

Pojavivši se u ulozi ‚valjane sablje' koja spasava društveni red, Napoleon je samim tim odstranio od te uloge sve druge generale, od kojih bi neki možda odigrali tu ulogu isto onako ili gotovo isto onako kao on. Kad je društvena potreba za energičnim vojnim upravljačem bila jednom zadovoljena, društvena organizacija preprečila je svim drugim vojnim talentima put ka mestu vojnog upravljača. Njena snaga postala je snaga koja je nepovoljna za ispoljavanje talenata te vrste. Usled toga i nastaje ona optička varka o kojoj govorimo. Napoleonova *lična* snaga pojavljuje nam se u krajnjem preuveličanom vidu, jer mi njoj pripisujemo svu onu *društvenu* snagu koja ju je istakla i potpomagala. Ona nam izgleda kao nešto sasvim izuzetno zato što druge snage, slične njoj, nisu prešle iz mogućnosti u stvarnost. I kada nam kažu: a šta bi bilo da nije bio Napoleon, onda se naša uobrazilja zapliće i nama izgleda da se bez njega uopšte ne bi mogao izvršiti onaj društveni preokret na kojem su se zasnivali njegova snaga i uticaj.«[11]

[11] *Isto*, str. 43—44.

Digitized by Google

Veliku ličnost, dakle, traže društvene potrebe i društvene snage, te zbog toga ona ne može stvoriti ništa što potencijalno već nije objektivno dato.[12] Ona je izraz čitavog kompleksa različitih uslova koji bitno utječu na smjer njene djelatnosti. Ličnost djeluje u takvom sistemu uzroka i posljedica koji, u svakoj datoj socijalnoj situaciji, nudi više realnih mogućnosti i rješenja, a pobjeđuje, razumljivo, ona mogućnost koja ima najviše šansi. Sa tog stanovišta historijska ličnost nije sudbinski predodređena niti svemoćna. Međutim, velika ličnost se ne može svesti na objektivno i ona nije jednostavan izraz određenog nivoa razvijenosti proizvodnih snaga i društveno-historijskih odnosa. Ona je nešto više i zbog toga i jeste velika. Ona je sposobna da ono što je dato kao mogućnost, ono što tek tinja u društvu, da to sagleda, razumije i oslobodi, a to i jesu kvaliteti koji nju izdvajaju od ostalih ljudi. Prema tome, uloga velike ličnosti se ne može poreći ni sa društveno-političkog ni sa psihološkog stanovišta (problematika talenta — prirodne privilegije). Ovdje podsjećam na Engelsove riječi da je Marks genije, a oni ostali su u najboljem slučaju talenti.[13] Ako je Bizmark u pravu kada kaže da velika ličnost nije tvorac historije, ipak ostaje da su te ličnosti u dosadašnjem razvitku bile, više ili manje, usmjerivači historijskog razvitka društva.

Drugim riječima, velika, historijska ličnost je izraz društveno-historijskih okolnosti. Ali velika ličnost je i stvaralac okolnosti. Razumije se, naučno shvatanje društvene historije odbacuje krajnosti — i vulgarnu materijalističko-determinističku tezu i uopštenu antropologističku tezu u tumačenju čovjeka i društveno-historijskog kretanja.

Analiza ljudske prakse pokazuje da dijalektički odnos velika ličnost — društvene okolnosti važi, naravno, u drukčijem smislu, i — da kažem — za slabe ličnosti. U *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte* Marks analizira kako je »*klasna borba* u Francuskoj stvorila okolnosti i odnose koji jednoj osrednjoj i grotesknoj ličnosti omogućuju da igra ulogu heroja«.[14]

Konzervativnost i reakcionarnost vladajućih timova, odnosno ličnosti, njihova radna, intelektualna i moralna beznačajnost, njihovo sljepilo u ocjeni stvarnog stanja, njihova nespremnost da se odreknu i djelića privilegija itd. — takvih primjera je, sa historijske tačke gledišta, bilo u prošlosti, a ima ih, vjerovatno, i u sadašnjem vremenu.

Postojanje Plehanovljevih »optičkih varki« vezano je, u stvari, za savremeno političko društvo u cjelini u kome ljudi još nisu

[12] Vidi Engelsovo pismo H. Starkenbergu od 25. januara 1894; Marks i Engels, *Odabrana pisma*, „Kultura", Zagreb, 1955, str. 321.

[13] Takvo viđenje Marksa može se naći u pojedinim Engelsovim pismima, na primjer, u pismu Libknehtu, kada kaže: „Bez njega (to jest Marksa — moja primjedba) mi bismo još uvijek sjedili u blatu konfuzije" (Marks i Engels, *Odabrana pisma*, cit. izd., str. 270); ili povodom Marksove smrti, u pismu F. Zorgeu: „Čovječanstvo je postalo za jednu glavu kraće, i to za najznačajniju glavu koju je u današnje vrijeme malo" (isto).

[14] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 221.

Digitized by Google

ovladali svojim društvenim odnosima, te zbog toga još stvaraju iluzorne predstave i ideje o putevima svoga oslobođenja. Čini nam se da će još dugo živjeti shvatanja da vođe partija nisu izabrane, da se vođe rađaju i da će biti žalostan dan kada se one budu birale.[15] S takvim i sličnim shvatanjima, koja imaju i svoje »racionalno jezgro«, povezana su i pitanja koja traže šire razmatranje, na primjer: što je to stvarni autoritet vođa, a što negativni autoritet? Tu su i pitanja koja proizlaze iz međusobnog odnosa autoriteta vođe, s jedne, i vlasti i moći, s druge strane: o neophodnom društveno-političkom autoritetu i o štetnom kultu ličnosti; o evoluciji tipa društvenog autoriteta itd.

Završiću ova uvodna razmatranja konstatacijom da će velika ličnost, nesumnjivo, imati izvjesno mjesto i u budućem društvu. U tom društvu će kolektivni um doći znatno više do izražaja. U društvu bez klasa i eksploatacije iščeznuće i Plehanovljeva »optička varka«. Međutim, u svakom slučaju ostaje onaj psihološki, iracionalni momenat genijalnosti koji će pojedincu omogućiti veći društveni utjecaj, to jest ostaje talenat pojedinca kao nepredvidljiv, neponovljiv, nesvodljiv na ono što nazivamo objektivnim.

☆

U naprijed skiciranom okviru mislim da se mogu potpunije raspraviti i izvjesna viđenja Titove historijske uloge. Jugoslovenska politička i teorijska misao je prezentirala mnoge aspekte Titove uloge i ličnosti, posebno u sadašnjem periodu. Opće je usvojeno da je ta uloga izvanredno velika — historijska u pravom smislu riječi. Mislim da je suštinsko viđenje Titovog djela i ličnih osobina sadržano ponajviše u tekstovima E. Kardelja. Osvjetljavajući ulogu Josipa Broza Tita kao organizatora Komunističke partije Jugoslavije i vođe revolucije, Kardelj je pisao:

„Istinsku marksističku i lenjinističku koncepciju Partije mogao je u našim uslovima da formuliše i da se za nju uporno bori do pobede samo čovek koji je bio sam uvek povezan sa radničkom klasom i narodom i koji je posedovao izvanredan talenat da oseti i da najadekvatnije formuliše njihove težnje i zahteve, a da pri tome ne padne pod uticaj oportunizma kome su često podlegali ljudi pod izgovorom taktičkog manevrisanja, prakticizma i borbe za svakodnevne zahteve. Od takvih skretanja Tita je štitilo to što je njegov pogled uvek bio uprt u budućnost, u dugoročne revolucionarne zadatke radničkog pokreta, u nastojanju da Partija svojom akcijom i svojim idejnim i političkim uticajem borbu masa za svakodnevne zahteve i neposredne ciljeve socijalne, demokratske, kulturne i progresivne prirode uopšte poveže upravo sa tim dugoročnim revolucionarnim ciljevima radničke klase."[16]

[15] Vidi R. McKenzije, *British Political Parties*, London, 1963.

[16] E. Kardelj, *Tito i Savez komunista Jugoslavije*, „Radnička štampa", Beograd, 1975, str. 34.

Digitized by Google

I dalje:

»Prava snaga Komunističke partije Jugoslavije nije bila samo njena ideologija i njen revolucionarni program, niti samo nekoliko hiljada njenih organizovanih i revoluciji predanih boraca. Njena prava snaga bila je upravo u činjenici što ona nije htela da bude sama sebi dovoljna, i da se zatvara u sebe, nego je upravo u smislu ranije citiranih Marksovih reči stvarno bila deo, ali vodeći i povezujući deo, to jest avangardno jezgro veoma širokog demokratskog i revolucionarnog pokreta i fronta narodnih masa. Njen najveći istorijski uspeh je upravo u tome što je bila sposobna da postane takvo jezgro, što je tako shvatila svoju ulogu i pronalazila adekvatna sredstva i puteve za njeno ostvarivanje.

U tome je, po mome mišljenju, i najveći istorijski značaj Titovog ličnog stvaralačkog udela kako u izgradnji Partije tako i u formulisanju njene politike, strategije i taktike. Naravno, u toj borbi Tito nije bio sam. To što je on osećao, osećali su i mnogi drugi najbolji ljudi u Partiji. Ali Tito je bio onaj čovek koji je te razvojne tendencije u našoj Partiji najdublje sagledao i najdoslednije i najkvalifikovanije izrazio i koji je znao da se uspešno, to jest odgovarajućim sredstvima bori za njihovo ostvarenje. Upravo takvim svojim kvalitetima i rezultatima rada Tito je stekao autoritet i ugled neospornog vođe naše Partije.«[17]

Tito je, dakle, velika, historijska ličnost zato što je sagledao, razumio i dešifrovao probleme i zahtjeve svoga vremena, što je stalno zastupao »interese cjelokupnog pokreta«, što je u velikim revolucionarnim kretanjima, u novim društvenim fenomenima — za koje nema gotovih odgovora i rješenja — uviđao ono što je bitno, što je dato kao mogućnost i što je nalazio odgovarajuća sredstva za rješavanje datih zadataka epohe.

U Titovoj ulozi, koja se stalno ostvaruje i obogaćuje kao i sama jugoslovenska socijalistička revolucija, uočljive su, a što proizlazi i iz navedenih Kardeljevih opservacija, izvjesne konstante koje se kao crvena nit provlače u svim fazama razvoja njegove revolucionarne ličnosti i razvoja same revolucije. Te konstante, koje su, u stvari, fundamentalne vrijednosti našeg revolucionarnog razvoja, važno je imati na umu da bi se moglo potpunije sagledati Titovo djelo, njegova uloga, kao i njegove lične osobine. Želim da istaknem neke od najvažnijih među njima.

1. U prvom redu i polazeći od iskustava naše revolucije, valja istaći Titovu borbu za Komunističku partiju Jugoslavije, za njenu marksističku izgradnju, za jedinstvo njenih redova, za njeno djelovanje u narodnim masama itd. Tito je, zapravo, sasvim dobro znao da bez revolucionarne organizacije nije moguća uspješna proleterska borba i revolucija. »Jačanje vodeće uloge Saveza komunista isticali smo kao naš stalni zadatak u svim fazama revolucije.«[18] Tito u svojim radovima politički i teorijski oblikuje i

[17] *Isto*, str. 40.

[18] J. B. Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, *Dokumenti*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1974, str. 52.

Digitized by Google

uopćava neposredna iskustva i, nadovezujući se na prethodna marksistička saznanja, razvija i obogaćuje koncepciju revolucionarne partije u savremenim uslovima borbe za socijalizam.

2. Za Titovu ličnost i praktičnu revolucionarnu djelatnost karakteristična su i njegova shvatanja revolucije. Zapravo, u središtu Titove cjelokupne praktične i teorijske djelatnosti su pitanja naše socijalističke revolucije u svim fazama njenog razvitka, kontinuitet revolucionarnog preobražaja društva. Titova koncepcija revolucije je neodvojiva od borbe za Partiju i obrnuto. U toj dijalektičkoj uslovljenosti revolucije i Partije razvijale su se, jačale i obogaćivale i revolucija i Partija. U dosljednom ostvarivanju Titove koncepcije revolucije — može se sa sigurnošću tvrditi — »tajna« je svih uspjeha našeg socijalističkog razvitka. Upravo u tome je presudan udeo Titove uloge, u tome je »Titova stvaralačka misao došla do punog izražaja i ostvarenja«.[19]

Od posebnog značaja je to što je naša Partija sa Titom na čelu razumjela da će se revolucionarni preobražaj savremenog svijeta u pravcu progresa vršiti pretežno preko oblika nacionalnooslobodilačkih ratova (Jugoslavija, Kina, Kuba, Alžir, Vijetnam itd.) i da borba za nacionalno oslobođenje, nezavisnost i pravo na samostalan razvitak ima, u stvari, duboku klasnu sadržinu. Na tome se, uostalom, i zasniva naša politika nesvrstavanja. Na tim pitanjima smo se sukobili i sa Staljinom, sa koncepcijom i praksom hegemonizma u odnosima među socijalističkim zemljama. Nije slučajno što Tito svagda insistira na širini revolucionarnog svenarodnog fronta. Iz Titove strateške koncepcije o pravu svakog naroda na nacionalnu slobodu, nezavisnost i slobodan unutrašnji razvoj i o odgovornosti svakog revolucionarnog pokreta pred vlastitom radničkom klasom i narodom i proizlaze osnove naše politike u unutrašnjim odnosima (socijalističko samoupravljanje) i u spoljnoj politici — nesvrstanost.

U kontekstu takve Titove borbe za »interese cjelokupnog pokreta« moguće je shvatiti i Titovo odlučno obračunavanje sa sektaštvom i svakim dogmatizmom, a za stvarno najširi demokratski front koji je ujedno i duboko klasne prirode. U tome su, prije svega, korijeni uspjeha i snage naše revolucije.[20]

---

[19] E. Kardelj, *Marksističke studije*, br. 7, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1977, str. 5.

[20] Opredjeljenje Komunističke partije Jugoslavije sa Titom na čelu za najširi demokratski i ujedno klasni front došlo je do izražaja još u godinama teške ilegalne borbe jugoslovenskih komunista najtješnje povezanih s radnim ljudima. Ta izvorna povezanost i djelovanje unutar radnih masa, pa time i idejna, politička i organizaciona osposobljenost Partije za najteže klasne bitke, omogućili su uspješan tok razvitka jugoslovenske socijalističke revolucije.

V. Dedijer obrazlaže tezu da u evropskim pokretima otpora fašizmu subjektivni faktori nisu svuda bili isti niti su podjednako djelovali u svim zemljama. Naime, izvjesni postupci pojedinih partija nisu proizlazili iz razumijevanja realnih procesa i interesa svoje radničke klase i narodnih masa uopće (vidi *Istoriju Jugoslavije*, II izd., Beograd, str. 558—559).

Digitized by Google

Da ukratko rezimiramo: Titov koncept socijalističke revolucije, njegova borba za neprekidni razvitak revolucije, a protiv tendencija deformacije i apsolutizacije revolucionarnog pokreta uopće, asocira na čuvenu Marksovu misao iz *Osamnaestog brimera Luja Bonaparte* o proleterskim revolucijama, o neophodnosti da one »stalno kritikuju same sebe«, da ismijavaju svoje polovičnosti, svoje slabosti i kukavnosti itd., kako bi se, uklanjajući razne prepreke, mogle kontinuirano razvijati.[21]

3. Konstanta koja proizlazi iz cjelokupne Titove političke i teorijske aktivnosti odnosi se na ulogu komunista i na razvijanje njihovih idejnih, političkih i etičkih kvaliteta. Osnovu razvijanja tih kvaliteta Tito vidi u postojanju unutrašnjih demokratskih odnosa u Partiji, u prirodi odnosa između partijskih organizacija i rukovodstava, u realnim mogućnostima članova SKJ da stvaralački učestvuju ne samo u ostvarivanju već i u formuliranju partijske politike. Za Tita je komunista onaj ko je u prvom redu borac, revolucionar, vojnik revolucije, onaj ko neprekidno razvija ideju i praksu revolucije, kome je revolucija »ušla u krv i meso« — čovjek bez posebnih prava (privilegija), a sa visokom društvenom odgovornošću. Od početka organiziranja KPJ kao revolucionarne marksističke organizacije pa do naših dana takve ideje i misli Tito uporno i dosljedno ističe.

»Bilo je i u ratu vrlo teško«, kaže Tito, »ali drugovi i drugarice, uvjeravam vas da komunistima neće biti lakše ni sada, u izgradnji... Ja vas pozivam da kao što ste bili prvi na polju boja, da ni sada ne štedite svoje živote i napore da bismo postigli cilj...«[22]

Danas, više od tri decenije kasnije, sa prvim koracima ka istinskom oslobođenju rada i suverenom odlučivanju radnih ljudi o svojoj sudbini, Tito se po ko zna koji put ponovo vraća i aktualizira zahtjev o visokoj odgovornosti komunista i podsjeća da je na komunistima ogromna odgovornost, jer »naša revolucija još nije završena«[23]. Prema tome, stav o vodećoj idejno-političkoj ulozi komunista predstavlja, očigledno, jednu od konstanti u svim etapama razvitka našeg revolucionarnog pokreta. U vezi s tim je i Titova konstatacija koja predstavlja lajtmotiv svih njegovih istupanja: komunisti treba da budu zaista pravi komunisti, a ne samo članovi Partije. Tito, naime, ne stavlja znak jednakosti između člana Partije i komuniste. Za Tita pojam komunist uključuje više komponenata i od »komuniste se traži jako mnogo«[24].

4. Analogno odnosu prema Partiji, revoluciji, ulozi i kvalitetima komunista, konstantan je Titov odnos prema radničkoj klasi.

---

[21] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, str. 227—228.

[22] Iz govora na Osnivačkom kongresu KP Srbije 12. maja 1945, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1972, str. 211.

[23] Vidi govor na svečanoj sjednici CK SK Slovenije, „Borba" od 26. aprila 1977.

[24] Iz izlaganja političkom aktivu SR Hrvatske, 20. aprila 1972. (J. B. Tito, *Izbor iz djela*, knjiga 2, „Svjetlost", Sarajevo, str. 462).

Digitized by Google

»Za Savez komunista je — kaže Tito — presudno pitanje koliko svojim idejnim i političkim djelovanjem, svojom cjelokupnom praksom, vjerno izražava historijske interese radničke klase. On ne može biti njen idejno-politički predvodnik ako svakodnevno ne vodi borbu za rješavanje životnih problema radničke klase i svih ostalih radnih ljudi. Zato i nismo dopustili da slabi uticaj radničke klase na Savez komunista i da se potiskuju klasne dimenzije u našoj politici.«[25]

»Revolucionarni kurs naše Partije uvijek i prije svega zavisio je od njenog odnosa prema radničkoj klasi...«[26] »Izgradnja socijalizma identična je sa procesom oslobođenja rada i radničke klase i uspostavljanja slobodnih asocijacija neposrednih proizvođača.«[27]

5. Istovetan je i Titov odnos prema nacionalnom pitanju. Zapravo, Tito je cjelokupnom svojom djelatnošću izražavao težnje i interese radničke klase i ostalih radnih ljudi i istovremeno težnje i interese naroda i narodnosti Jugoslavije. To su dvije strane jedne suštine — revolucionarno-klasne, to jest stalno jačanje društvene uloge radničke klase i učvršćivanje zajedništva naših naroda i narodnosti na osnovama potpune ravnopravnosti, bratstva i jedinstva.

Naznačene konstante u Titovoj djelatnosti, njegova jasna, koherentna i dosljedna političko-ideološka i teorijska orijentacija predstavljaju i ključne karakteristike jugoslovenskog socijalističkog pokreta. Vjerovatno da nijedna revolucionarna politička misao ne bi mogla zanemariti te karakteristike, koje imaju svoj ne samo poseban nego i opći smisao. Tito se na osnovu saznanja realnih zadataka ove historijske epohe, posebno jugoslovenskog revolucionarnog pokreta, opredijelio za odgovarajuću koncepciju partije, za adekvatne oblike i metode njenog djelovanja, za taktiku i strategiju razvijanja socijalističke revolucije koje su prilagođene izmijenjenim odnosima u društvu itd., što i predstavlja istinski doprinos marksističkoj teoriji. Jer riječ je o obradi fundamentalnih pitanja revolucionarnog pokreta u duhu zahtjeva marksističke misli. Tito se očigledno koristi marksizmom kao teorijskim oruđem u smislu poznatih Lenjinovih riječi: »Mi ne pretendujemo na to da Marks ili marksisti znaju put ka socijalizmu u svoj njegovoj konkretnosti. To je glupost. Mi znamo pravac tog puta: mi znamo koje klasne snage vode tim putem, a konkretno, praktično, pokazaće samo *iskustvo miliona* kada se oni prihvate posla.«[28]

Zbog svega toga upravo je Titova uloga od kardinalnog značaja za razumijevanje razvitka naše revolucije i njenih historij-

[25] J. B. Tito, Govor na opštem saboru federacije, 23. april 1973.

[26] Iz referata na Desetom kongresu SKJ, *Dokumenti*, cit. izd., str. 54.

[27] Iz govora na Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope, 30. juna 1976. u Berlinu, „Komunist" — Tanjug, Beograd, 1976. str. 140.

[28] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 11, „Kultura", Beograd, 1960. str. 101.

Digitized by Google

ski smjelih ideja i ostvarenja. Rekao bih da tek predstoji zadatak izvođenja, na osnovu tog bogatog iskustva, dubljih teorijskih zaključaka. Štaviše, dublja obrada Titove ličnosti zadatak je koji predstavlja svojevrstan istraživački izazov za politikologe, sosociloge, historičare i druge naučne radnike — izazov za istraživače marksiste. U društvenom istraživanju stvari su do te mjere povezane i uslovljene da je gotovo neizvodljivo razmatrati Titovu ulogu samo u svjetlosti jedne ili druge naučne discipline. Istraživanje Titove uloge usložnjava i to što je pravi značaj te uloge potpuno vidljiv tek u analizi i u uopćavanju prakse klasne borbe, u revolucionarnim procesima, to jest organski je dio revolucionarne prakse miliona koji neutrvenim putevima pokreću naprijed i društveni razvoj i ljudsku misao.

Pri tome uvijek treba imati na umu da sâm Tito, kao dosljedni marksist i revolucionar, stoji na gledištu protivnom apsolutizaciji ličnosti uopće i njenom idealiziranom i ideologiziranom tretiranju. On je u tom smislu, u raznim prilikama, to izričito izjavljivao.[29]

Razmatranja o Titovoj ulozi mogla bi se svesti na ove dvije osnovne konstatacije:

prvo, u Titovom revolucionarnom djelu i misli došli su do izražaja stvarni interesi radničke klase i radnih ljudi uopće, interesi svih naroda i narodnosti Jugoslavije;

drugo, radi se o Titovom stvaralaštvu i ličnim osobinama. Ali, da bi se nešto više o tome moglo reći, nije dovoljno samo poznava-

---

[29] „Ja sam danas u malo nezgodnom položaju, jer se govori o meni. Ja zahvaljujem na toplim riječima druga Kardelja, koji je već odavno, još prije 1934. godine, stalno sa mnom na ovom zajedničkom poslu.

Već sam rekao danas da je bilo lako biti na čelu Partije, na čelu Centralnog komiteta, sa takvim prekaljenim drugovima koji su izrasli zajedno i sa istim shvatanjima, istim mišljenjima, sa istim težnjama i ocjenama o prošlosti i o greškama koje su se dogodile u našoj Partiji. Zato bih ja i počeo ovim čime je svoju zdravicu završio drug Kardelj. Jedino se tako i može reći — da je danas dan svih rukovodilaca naše Partije, i onih koji su došli u ono vrijeme i onih koji su došli kasnije, a isto tako i svih članova naše Partije. Ja mislim da je ovo dan koji se tiče i onih članova Partije koji su u njene redove ušli kasnije, jer su ti mladi zajedno s nama i nosili na svojim leđima najteži teret, u oslobodilačkom ratu i revoluciji, u najodlučnijim, najsudbonosnijim danima historije naših naroda..." (Josip Broz Tito, *Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije 1926—1977*, Sarajevo, 1977, str. 318).

„...Kada ovdje primam ovo, mogu da kažem, grandiozno priznanje, to mi pada i kao teret na leđa, jer čovjek mora da misli šta to sve znači. U to je uključeno niz ljudi, mnogobrojni saradnici, mnogobrojni radnici, ljudi koji su zajednički radili sa mnom na tome što mi danas imamo. Zato ja mislim da je u jedno takvo priznanje utkana nagrada za sve što smo zajednički radili, a ne samo ja kao pojedinac. Ja sam sticajem okolnosti došao na to mjesto na kome sam i danas. I kad sam postao sekretar KPJ, okolnosti su bile takve. Kroz čitavu moju historijsku borbu u redovima radničke klase, ja se nisam postavljao kao neka isključiva ličnost, nego sam gledao da se zajednički radi..." (*Isto*, str. 492—493, „Riječ poslije prijema Ordena narodnog heroja i Povelje naroda i narodnosti Jugoslavije").

Digitized by Google

nje Titove misli i djela, već se također moraju neposrednije poznavati nijanse njegovih ličnih, ljudskih osobina. Razumije se, osobenosti Titove ličnosti su neodvojive od njegove socijalno-klasne uloge, to jest od njegove misli i djela u cjelini.

Socijalno-klasna analiza Titove uloge mora polaziti od objektivnih zakonitosti društvenog razvoja ili, drugim riječima, od toga u kojoj je mjeri Tito svojim djelovanjem izrazio interese, zahtjeve i potrebe svoga vremena i dao doprinose koji će ući u temelje budućeg društveno-historijskog razvitka. Međutim, Titove stvaralačke i lične osobine ne mogu se objašnjavati općim zakonitostima, jer to je sfera pojedinačnog, osobenog, individualnog, neponovljivog — dakle, sfera u kojoj također djeluje veliki broj uzroka koji utječu na ličnost i njenu ulogu u društvu, pa i historiji. Po Kardeljevim riječima, Titove lične osobine su upravo »jedan od bitnih izvora njegove stvaralačke snage i njegove uloge u revolucionarnom radničkom pokretu naroda Jugoslavije«[30].

Tita karakteriše snažno uvjerenje u ispravnost ciljeva i puteva koji ka njima vode. U njegovoj su ličnosti do te mjere utkani fundamentalni interesi radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije, socijalistički humanizam i demokratizam, antidogmatizam i vjera u samoupravljačku moć radnih ljudi da je Tito, što pokazuje cjelokupan razvoj naše revolucije, uvijek bio beskompromisan u odbrani tih vrijednosti, da je uvijek nalazio snage da odbaci i sve ono što je smetalo ostvarenju bitnih interesa jugoslovenske socijalističke zajednice. Ta izuzetna snaga volje, njegova odlučnost da brani i sprovodi te interese s upornošću koja je omogućila da se prebrode sve teškoće na tom putu, spremnost na rizik od historijske važnosti — to su, mislim, posebna Titova svojstva i zaslužuju da se istaknu. Da Tito nije bio tako odlučan i hrabar, on ne bi savladao raznovrsne i velike prepreke, nego bi takve okolnosti pobijedile njega.

U vezi s tim evo jednog primjera koji osvjetljava tu crtu Titove ličnosti. Primjer je iz 1948. godine, to jest iz onog dramatičnog vremena »biti ili ne biti«, a odigrao se na historijskoj sjednici CK KPJ od 22. aprila 1948. godine. Protiveći se hegemonističkim pritiscima i nametanju neravnopravnosti u odnosima među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, Tito kaže: »... Sve ono što smo postigli u ovome ratu predstavlja doprinos socijalizmu u svijetu. I naša nacionalna ravnopravnost, i prvi put istinska sloboda ovog naroda. Što bi rekli talijanski narod, francuski narod ili drugi narodi kad bismo se mi odrekli svega toga, kad bismo se odrekli prava da idemo u socijalizam ovim putem kojim smo krenuli...? Kako bi to na njih djelovalo?«[31]

Obilježja Titove ličnosti vrlo plastično izražavaju i mnoga druga općepoznata krupna zbivanja: Titova dramatična borba za Par-

[30] E. Kardelj, *isto*, str. 79.

[31] V. Dedijer, *Josip Broz Tito, prilozi za biografiju*, „Kultura", Beograd, 1953, str. 521.

Digitized by Google

tiju 1937, u vrijeme kada u Komunističkoj internacionali jača stav o raspuštanju KPJ; ili Titov odlazak na razgovore u štab Draže Mihailovića u jesen 1941. Ova posljednja činjenica očevidno pokazuje svu dubinu i smisao Titove koncepcije narodnooslobodilačkog rata, ali istovremeno rizičnost takvog Titovog postupka šokira i najhladnijeg analitičara.

Gdje su izvori takvih Titovih osobina? To je, rekao bih, stvar posebne studije, ukoliko je uopće moguće preciznije fiksirati momente koji već zalaze u najsuptilnije ljudske sfere. Možda je sam Tito objasnio odakle takva njegova svojstva kada je ukazao na svoj teški životni put, na svoje porijeklo, na uporan rad od najranijeg djetinjstva:

»Možda je, dakle, taj tegobni život učvrstio i mene tako da sam mogao da izdržim mnoge oluje i teškoće na mome životnom putu.«[32]

Možda je Titova prednost u tome što potiče iz narodnih dubina i što baš zato u složenim društvenim situacijama nalazi snage da donese pravu odluku. Titova ličnost, njegov moralni, politički i idejni integritet izgrađivao se u direktnim klasnim okršajima — od oktobarske revolucije u Rusiji do nebrojenih bitaka jugoslovenske radničke klase. U svakom slučaju, mislim da su Titova strategija i taktika uspješnog vođenja revolucije u prvom redu stvar njegovog vizionarstva, dubokog razumijevanja društvenih tokova i ogromnog životnog iskustva. Tito je, po riječima V. Bakarića, »marksizam i lenjinizam koristio kao instrumenat, metodu analize stvarnih događaja i svojim radničkim genijem nalazio sredstva bitke za socijalizam.«[33]

Ovaj načelni osvrt na ulogu, kvalitete i osobine Titove ličnosti završiću jednim karakterističnim Kardeljevim razmatranjem:

»Za nas revolucionarne marksiste veličinu istorijske ličnosti čini pre svega njena stvaralačka uloga u borbi za svestran ljudski progres i za oslobođenje čoveka od svih oblika eksploatacije i potčinjenosti. Stoga među istorijskim imenima izuzetan značaj imaju ona koja su ne samo postala izraz progresivnih stremljenja ugnjetene klase i čoveka i njihov borbeni poklič već su na pojedinim istorijskim prekretnicama stvaralački uticala na donošenje takvih revolucionarnih, progresivnih i humanističkih odluka koje su stvarno donele uspehe i pobede takvim stremljenjima.

Tito je jedno od najizrazitijih imena u redovima takvih istorijskih ličnosti.

---

[32] Iz razgovora u Kumrovcu, „Borba" od 27. aprila 1972.

[33] Referat na svečanoj sjednici CK SKJ, „Borba" od 25. maja 1977.

Digitized by Google

Titovo ime odavno je prešlo i granice naše zemlje i postalo svojina svih onih kojima je mir egzistencijalna potreba, koji ustaju u odbranu svog nacionalnog bića i postojanja, nezavisnosti, izgradnje ravnopravne zajednice naroda, oslobođenja od svih oblika izrabljivanja, pokoravanja i tlačenja, otklanjanja sile u odnosima među državama i narodima.«[34]

[34] E. Kardelj, *isto*, str. 81.

Digitized by Google

Socijalizam

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY
SEP 8 1980
LIBRARY

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

5
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro-račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 5

Studije i članci

Zoran Pjanić

Savremena teorijska ekonomija između marksizma i neoklasične škole 3

I. Gretić — I. Vlahović

Kritika i inovacija raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke 21

Ranko Petković

Pokret nesvrstanosti i evropska bezbednost i saradnja 34

Čedo Grbić

Kolektivno odlučivanje i liderstvo 50

Vojan Rus

Mogućnosti marksističke estetike 60

Iz prakse za praksu

Branislav Fatić

O problemima primene samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora 85

Prilozi

Stane Možina

Planiranje potreba i razvoja kadrova u udruženom radu 99

Munir Mesihović

Neka aktuelna idejno-politička pitanja zaposlenosti i zapošljavanja 117

Zdravko Mlinar

Protivrečnosti neravnomernog razvoja opština u Sloveniji 128

Osvrti

Boris Nonevski

Otkrivanje otkrića 144

Prikazi 162

Digitized by Google

Содержание

Научные работы и статьи

Зоран Пьянич
Современная теоретическая экономия между марксизмом и неоклассической школой 3

И. Гретич — И. Влахович
Критика и нововведения в области распределения дохода и средств для личных доходов 21

Ранко Петкович
Движение неприсоединения и европейская безопасность и сотрудничество 34

Чедо Грбич
Коллективное принятие решений и лидерство 50

Воян Рус
Возможности марксистской эстетики 60

Из практики — практике

Бранислав Фатич
К вопросу о применении самоуправленческого соглашения и общественных договоров 85

Очерки

Стане Можина
Планирование потребностей и развития кадров при объединенном труде 99

Мунир Месихович
Некоторые актуальные вопросы занятости и приема на работу 117

Здравко Млинар
Противоречия неравномерного развития общин в Словении 128

Обзоры

Борис Поневский
Открытие открытия 144

Рецензии 162

Contents

Studies and Articles

Zoran Pjanić
Contemporary Theoretical Economics between Marxism and the Neo-Classic School 3

I. Gretić — I. Vlahović
Critique and Innovation in the Distribution of Income and Resources for Personal Incomes 21

Ranko Petković
The Movement of Nonalignment and European Security and Cooperation 34

Čedo Grbić
Collective Decision-Making and Leaderism 50

Vojan Rus
The Possibilities of Marxian Aesthetics 60

From Practice for Practice

Branislav Fatić
Concerning the Problems of Enforcement of Self-Management Agreements and Social Compacts 85

Contributions

Stane Možina
Planning the Needs and the Development of Cadres in Associated Labour 99

Munir Mesihović
Some Current Ideo-Political Questions Pertaining to the Degree of Employment and Job-Giving 117

Zdravko Mlinar
Contradictions in the Uneven Development of Communes in Slovenia 128

Comments

Boris Nonevski
The Discovering of a Discovery 144

Reviews 162

Digitized by Google

Zoran Pjanić

Savremena teorijska ekonomija između marksizma i neoklasične škole

Nastup neoklasišne škole kao ekonomski najčistije varijante marginalizma, oslobođene mnogih psiholoških pretpostavki, bio je nezadrživ u okvirima buržoaske teorijske misli. Ona je sasvim uklonila klasičnu političku ekonomiju, čije su pretenzije bile slične — da pruži logičnu esenciju ekonomskih fenomena, a ostavila je nešto prostora institucionalnom pravcu, nekad više, a nekad manje, potisnuvši ga ipak na periferiju zbivanja.

Jedino se održao marksizam, koji je u svemu predstavljao drugojačije naučno i ideološko opredeljenje. Pa ni on nije mogao da izbegne uticaj neoklasične škole. Neke njegove pristalice, privučene težnjom neoklasike ka egzaktnosti i merenju, pokušale su da načine određeni međusobni spoj. Tako je Lange tridesetih godina pisao da je marksizam neophodan u određivanju kapitalističkih institucija i utvrđivanju pravaca njihovog daljeg preobražaja, ali i nedovoljan za obrazovanje analitičkog aparata konkretnih ekonomskih fenomena. Neoklasična škola — kod parcijalne ili opšte ravnoteže — znatno ga prevazilazi, pa teoriju radne vrednosti i iz nje izvedene pojmove treba napustiti i prihvatiti neoklasični pri-

Digitized by Google

stup. Na taj način nisu mislili samo marksisti koji su svoje glavne radove objavili na Zapadu, nego i neki sovjetski ekonomisti, pri ćemu je veza sa neoklasičnom školom, naravno, bila slabija i svodila se na razradu određenih koncepata (oportunitetni troškovi, toliko značajni u alternativnim izborima, kod Novožilova, ili teorija granične produktivnosti činilaca kod Kantoroviča). Pa i kod nas oni ekonomisti koji su hteli da prevaziđu kvalitativnu analizu izlaz su tražili u primeni neoklasične tehnike, posebno socijalne proizvodne funkcije, u ekonometrijskom istraživanju da li je alokacija proizvodnih činilaca u našoj zemlji ispravna ili ne, da li se može utvrditi ekstradohodak i njegovo poreklo itd.

Zbog toga bi bilo zanimljivo utvrditi kakvo je danas raspoloženje naučnikâ na Zapadu, imajući na umu njihovu svojevremenu ocenu da je marksizam politički značajan, ali da su njegovi doprinosi ekonomskoj teoriji malog dometa. Tu se u poslednjih deset godina slika zaista mnogo izmenila.

I

Neoklasični pravac, bez obzira na to da li opravdano nosi svoj naziv, proistekao je iz „marginalističke revolucije", iz radova Marshalla i Walrasa. Teorija subjektivne vrednosti, krajem prošlog stoleća, skrenula je tok buržoaske ekonomske misli, odstranila je pokušaje starih pisaca da vrednost protumače pomoću troškova, što je dopuštalo da se „predmet teorijske ekonomije posmatra kao nešto društveno i kolektivno i da se odnosi cena prikažu jednostavno kao tržišni fenomeni". Marshall i Walras snažno su uticali na ekonomiste, pa su svojim sistemima izazvali između dva svetska rata geografsku podelu među njima: prvi je teorijom parcijalne ravnoteže poveo za sobom anglosaksonske ekonomiste, dok je teorija opšte ravnoteže drugog preovladala na kontinentu. Na pitanja o ekonomskim subjektima i njihovoj spoljnoj međuzavisnosti ova dva sistema davala su različite odgovore, različite barem po kompleksu obuhvaćenih problema. Marshall je polazio od pojedinca, potrošača i proizvođača, čija je delatnost prikazana čisto subjektivno, pa se celokupna teorija mogla izvesti iz jednog jedinog načela — maksimiranja određene veličine. Posebna pažnja bila je posvećena analizi ponude, tražnje i cene na pojedinačnim tržištima, koja su se delila prema vrsti robe. Sama roba je bila prećutno određena na osnovu svojih fizičkih svojstava, tako da je čitava privreda predstavljala manje ili više razgranat sklop tehnološki homogenih grana.

Suprotno ovom, po današnjoj terminologiji mikroekonomskom pristupu i zahvatu, Walras se bavio analizom međudelovanjâ koja se odvijaju na tržištu kao posledica anarhičnih odluka ekonomskih jedinica. Međutim, ma koliko njegov sistem delovao makroekonomski, polazna tačka bila mu je istovetna kao ona kod Marshalla. Jedan od odličnih poznavalaca napisao je da teorija ravnoteže, komparativne statike i dinamičkih promena ne posmatra privredni me-

Digitized by Google

hanizam »kao neku gigantsku mašinu radi stvaranja agregatnog proizvoda«, ne istražuje »uzroke zbog kojih je ovaj proizvod veći ili manji« niti »proporcije u kojima se on deli«, nego ga prikazuje kao »nizove međuzavisnih, ali pojmovno određenih odnosa između ljudi i ekonomskih dobara«. Najčešće se ekonomska analiza zadržava na tržišnoj privredi, što je opravdano. Ali uopštavanja teorije vrednosti podjednako se odnose na nju kao i na privredu usamljenog pojedinca i na privredu autoritativne komunističke vlasti. Drugim rečima, tržišni fenomeni su samo »tehnička slučajnost«, podređeni istim fundamentalnim kategorijama, pa se mogu objasniti samo ako se zađe dublje, »iza njih samih«, »pozivanjem na delovanje onih zakona izbora koji se čak najbolje uočavaju posmatranjem ponašanja usamljenog pojedinca«.

Pored iste teorijske osnove, podvojenost između Marshallovog i Walrasovog sistema bila je očita. Vodile su se rasprave koji je pristup delotvorniji, koje su često bile okončane zaključkom da koncepcija generalne ravnoteže poseduje prednost u širokom i moćnom sagledavanju privredne celine, ali je zato parcijalna analiza bliža stvarnosti i puna empiričke sadržine. Godine 1940, koristeći se rezultatima teorije monopolističke i ograničene konkurencije Chamberlina i Joan Robinson, izvedenih u najboljoj tradiciji Marshallove analize (iako su obarale neke značajne delove njegovog sistema), Triffin je pokušao da premosti jaz između dve škole buržoaske ekonomske misli. Naime, Chamberlin i Joan Robinson istakli su značaj diferencijacije proizvodâ da često između sebe ne konkurišu proizvodi tehnološki iste grane, pošto su po svojim kvalitetima i cenama namenjeni sasvim različitim kupcima. Čak su ekonomisti XIX veka morali materijalnu transformaciju roba da upotpune transformacijama u prostoru (prevoz) i u vremenu (kredit). Međutim, to nije dovoljno, te celu analizu tržišta, njegovih struktura, snaga i fenomenâ treba postaviti drugačije — grupisati robe, koje, ma koliko bile različite, ipak međusobno konkurišu u okviru dohotka datog kupca. Za prepoznavanje i klasifikaciju roba nije pogodan kriterijum fizičke sličnosti, pa se umesto njega mora poći od njihove supstitucionalnosti na tržištu kupca. Ideje Chamberlina i J. Robinson, ali i Lernerove, uopštio je Triffin, proglasio da su u istoj teoriji vrednosti pojmovi grana i grupa suvišni i sveo teorijske dileme na »problem opšte konkurentnosti između dobara«[1]. Ovaj njegov pokušaj da se teorija monopolističke konkurencije postavi u okvir i pomoću izraza Walrasovog sistema opšte ekonomske ravnoteže privukao je pažnju stručne javnosti, ali je ostao bez većeg efekta. Posle njega, razvojem same teorijske misli, došlo je do potiskivanja Marshallovog uticaja, tako da je posle Drugog svetskog rata Walras postao glavna inspiracija vodećih ekonomskih teoretičara na Zapadu.

Walras je smatrao da se teorijska ekonomija sastoji od tri dela, koji se stepenasto javljaju: prvi deo obuhvata čistu politič-

[1] R. Triffin, *Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory*, Cambridge, Mass., 1940.

Digitized by Google

ku ekonomiju, koja ispituje večite, prirodne ekonomske kategorije i koja je u svojoj biti matematička; drugi deo je primenjena ekonomija, a sastoji se od teorije proizvodnje i objašnjava odnose između ljudi i stvari; treći deo nosi naziv teorije raspodele, a zanima se odnosima među ljudima i spada u oblast moralne prirode. Postavljanje teorijske ekonomije kao pozitivne i čiste naučne discipline, nezavisno od moralnih i političkih sudova, od vrednosnih sistema, od ideologije, može se naći i kod drugih istaknutih marginalista, ali je Walras to izveo na vrlo precizan način, stvorivši obrazac purifikacije buržoaske teorijske misli, jednog procesa koji se, po rečima kritičarâ njegovih današnjih sledbenika, pretvorio u maksimalan napor dekontaminacije sopstvenih konstrukcija od bilo kakvog traga stvarnosti i privrednih problema.

Naravno, sama odredba teorijske ekonomije, njenog domena i mesta razlikovala se zavisno od toga o kojem je piscu neoklasičnog pravca bila reč. Možda je njihova opšta stremljenja najpotpunije izrazio Lionel Robbins u svom čuvenom *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Po njemu je »teorijska ekonomija nauka koja izučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i retkih sredstava, koja imaju alternativne upotrebe«[2]. Takva ekonomija je neutralna prema ciljevima, u svojoj strukturi uopštavanja ne daje norme za stvarnost, pa je čak nesposobna da odluči o poželjnosti različitih ciljeva. U tome se razlikuje od etike, jer je »ravnoteža samo ravnoteža« i ništa drugo.[3] U čemu bi onda bila opravdanost takvih intelektualnih napora, u čemu bi bio smisao te čiste teorije ravnoteže? Robbins ga nalazi u činjenici da nas teorijska ekonomija, istina, ne oslobađa od neophodnosti izbora između alternativa, ali omogućava da se naši različiti izbori vrše u međusobnoj harmoniji. Krajnja društvena vrednost jeste stav o poželjnosti racionalnosti i veštine izbora na osnovu znanja. U tome je pravi *raison d'être* teorijske ekonomije: »Pobuna protiv razuma u suštini je pobuna protiv života samog.«[4]

Najzad, sa Walrasom matematička analiza započinje svoj pobedonosni pohod u okviru buržoaske ekonomske misli. Povezanost ekonomskih pojava iskazuje se u obliku velikog broja kvantitativnih odnosa ili jednačina. Kod ovakvog postupka najpre je istražen statički aspekt, u kome se utvrđuju odnosi između elemenata ekonomskog sistema, cena i količina, pri čemu se izuzimalo vreme. To se često pravdalo poređenjem sa sličnim razvojem u drugim naukama, da su postavke statičke analize jednostavne i lako podložne proveri, odnosno da su bliže logičnoj suštini stvari. Tek kasnije se pristupilo razradi dinamičke teorije na matematičkim temeljima.

Svi ekonomisti nisu prihvatili deduktivnost neoklasičnog pravca, njegovu polaznu šemu o čoveku, koji u svim prilikama sledi svoj lični interes i ponaša se sasvim racionalno. U Americi je dugo

---

[2] L. Robbins, *An Essay on the Nature and the Significance of Economic Science*, Second Edition, London, 1937, str. 16.

[3] *Ibid.*, str. 143.

[4] *Ibid.*, str. 157.

Digitized by Google

vremena bila jaka institucionalistička škola, koja je ekonomske subjekte postavljala u određene društvene i pravne okvire i uz pomoć statistike pokušavala da iznađe empiričke zakonitosti. Myrdal svedoči da je čak krajem dvadesetih godina, kada je prvi put posetio Ameriku, »vetar budućnosti« bio povezan sa institucionalističkom školom: »Tada je ona predstavljala *New Economics*, kako je, po mojem sećanju, bila nazvana jedna zbirka ogledâ. Ovaj pristup je tako zamišljen da bude u skladu sa delom trojice velikih američkih ekonomista — Veblenom, Commonsom i Mitchelom, od kojih su dva potonja bila još u životu i aktivna.« Za sebe je izneo da je u to vreme bio u »teorijskoj fazi sopstvenog ličnog razvitka kao ekonomista«, pa je bio »krajnje kritičan« prema takvoj usmerenosti teorijske ekonomije. Dogodilo se da je ta škola bila skoro sasvim zamrla, da je vremenom spala na Galbraitha, Seligmana, Heilbronnera, a da je, s druge strane, Myrdal postao najveće ime tog, u pravom smislu reči, disidentskog pravca buržoaske ekonomske misli.[5]

Snaga Walrasove neoklasične varijante ispoljila se u potpunosti u jednom drugom primeru. Poznato je da je utilitarizam imao veliki uticaj u engleskoj političkoj ekonomiji. Od razmatranja takve vrste nije bio imun ni Marshall. Teorija subjektivne vrednosti pružila je nove mogućnosti za utilitarističke predloge. Ona je počivala na zakonu opadajuće korisnosti, po kome se vrednost nekog dobra ne izvodi iz njegove totalne korisnosti, nego iz korisnosti njegove određene količine. Svaki njegov primerak zadovoljava konkretnu parcijalnu potrebu, što znači da povećanje količine dobra postupno smanjuje intenzitet potrebe, koji pri punoj saturaciji može pasti na nulu. Dakle, nasuprot kretanju dobra javlja se kao psihička realnost određeni niz sukcesivni želja, od kojih je svaka manjeg intenziteta od prethodne kako količina dobra raste. Ako se tome doda da međusobne razlike pri tom postaju sve manje i teže da iščeznu, tada je opisan prvi Gossenov zakon ili zakon opadajuće korisnosti. Korisnost poslednje raspoložive jedinice nekog dobra naziva se graničnom korisnošću i ona predstavlja veličinu koja determiniše prometne odnose.

Iz zakona opadajuće korisnosti fabijanski socijalisti, Cannan i mnogi ekonomisti pokušali su da izvedu kriterijume državne ekonomske politike, naročito u oblasti raspodele, koji bi doveli do veće jednakosti u društvu, ne izazivajući loše posledice u proizvodnji i njenom obimu. Pošto je ovaj zakon univerzalan, zahvata sva dobra, to ista količina novca ima nejednaku važnost za bogataša i siromaha: za prvog ta količina ima malu graničnu vrednost, a za drugog veliku, jer prvi poseduje mnogo novaca, a drugi malo. Ako bi se državnom politikom izvršio transfer novca ili dohotka, uz pretpostavku o neizmenjenoj proizvodnji, »totalna korisnost u celom društvu bi porasla«. Da bi se obezbedila pouzdana osnova takvih transfera, prvenstveno poreskom preraspodelom, bilo je

[5] G. Myrdal, *Against the Stream — Critical Essays on Economics*, London and Basingstoke, 1974, str. 6.

Digitized by Google

brojnih pokušaja da se izmeri granična korisnost, realni dohodak i slično. U našem veku time su se bavili Fisher, Frish i drugi, uglavnom do početka Drugog svetskog rata, i to bezuspešno.

Ova upotreba teorije subjektivne vrednosti radi pravdanja dosta skromnih reformističkih zahteva naišla je na žestoku osudu pristalica čiste teorijske ekonomije. Oni nisu osporavali pravo da se pojedini pisci bave blagostanjem, *welfare* ekonomijom, ali se, po njima, ovakve analize nalaze s one strane nauke. Ili, kako je Milton Friedman svojevremeno podsećao najvernijeg Marshallovog učenika Robertsona, da postoji podela na pozitivnu, neutralnu, lišenu vrednosnih sudova teoriju i na *welfare* ekonomiju, da je »nauka nauka, a etika etika«, da teškoće nastaju kad se »pokušava da se nametne apsolutni kvalitet iz etike nad relativni iz nauke«, završavajući navođenjem iz Shakespearea da je »u najvećoj meri izazivajuća stvar na svetu kad neko ne razlikuje mašnu od kaiša«.[6]

Posle ovih primera kakav je bio stav vodećih buržoaskih ekonomista prema institucionalistima i pripadnicima *welfare* ekonomije, nije teško zamisliti njihovo vrednovanje Marxa i ponašanje prema njegovom učenju. Oni su odbacivali kao nešto »nenaučno« sve njegove osnovne ideje: (1) da je politička ekonomija društvena nauka, i to u smislu da ekonomske kategorije nisu ništa drugo do teorijski izraz odnosâ među ljudima u proizvodnji (zbog čega su Marshall i drugi, umesto političke ekonomije, uveli izraz »*economics*«, koji svojom jezičkom konstrukcijom u engleskom naliči na nazive prirodnih nauka i koji se može prevesti kao »teorijska ekonomija«); (2) da je njena prevashodna oblast proizvodnja, a ne potrošnja, i to njen društveni oblik; (3) da se njen predmet izučavanja menjao kroz istoriju, tako da se opšte zakonitosti i kategorije svode na nekoliko banalnih istina; (4) da je njen glavni zadatak (u Marxovo doba) bio razotkrivanje odnosâ između kapitala i najamnog rada, u čemu je suština kapitalističkog načina proizvodnje, kako iza pojavnih oblika pronaći njegov eksploatatorski karakter, što se moglo postići upravo doslednom kritikom buržoaske ekonomske teorije, koja se oslanjala na predstave poslovnog kapitalističkog sveta i koristila njegove svakodnevne izraze; (5) da ovakva analiza dovodi do postavljanja zakona razvitka kapitalističkog oblika proizvodnje, u kojem se pravcu kreće i u šta se sopstvenom nužnošću konačno pretvara.

Za ekonomiste na Zapadu najjednostavnije je bilo da se Marx proglasi političkim ideologom, čije delo, ma koliko upleteno u savremena zbivanja, ne spada u ekonomsku nauku. Pokolenja mladih nisu imala priliku da provere ovo tvrđenje, iz prostog razloga što marksistički orijentisanih nastavnika nije bilo na univerzitetima. Posle Drugog svetskog rata Dobb je dugo bio jedini u Engleskoj, da bi mu se kasnije pridružio Meek; u Americi se dogodio obrnut proces, pošto je ubrzo uklonjen Sweezy, pa je Ba-

[6] M. Friedman, *What all is Utility*, časopis „Economic Journal", septembar 1955, str. 405—409.

Digitized by Google

ran ostao sâm. U vrlo obimnoj ekonomskoj literaturi reference o Marxu bile su krajnje retke i po pravilu loše.

Ukoliko je bilo pisaca koji su hteli da odrede Marxov stvarni naučni doprinos, oni su polazili od ocene da je teorija radne vrednosti najslabije mesto u njegovom učenju i da ju je Böhm-Bawerkova kritika krajem prošlog veka neopozivo uklonila iz ekonomske nauke. Tako je pisala i Joan Robinson u svom poznatom *An Essay on Marxian Economics*, objavljenom 1942. godine, da bi doživeo brojna dodatna publikovanja i prevode. Njeno osnovno opredeljenje u to vreme je jezgrovito ocrtao Bousquet povodom izdanja ovog rada na francuskom jeziku, u tri stava: »A. Ortodoksne teze su često lažne; B. Marksističke teze su pokatkad tačne; C. Ali, to samo zbog toga što su dosta neodređeno prethodile i ocrtale kejnzijansku istinu.«[7] Ona se često navraćala na teoriju radne vrednosti, pa se kasnije njeno stanovište donekle izmenilo, u smislu da u ovom delu Marxovog učenja ona razlikuje dva vida »u načelu sasvim odvojena«: Jedan se tiče odnosa profita i najamnina u privredi uzetoj u celini, koji se može označiti kao stepen eksploatacije; drugi obuhvata relativne cene posebnih roba, protiv čega su njeni argumenti upereni.[8]

Teško je nabrojati i po nekom redosledu uopštiti šta su pojedini pisci naveli kao Marxove zasluge. Dva-tri primera, ipak, biće dovoljna da se pojmi domen pripisanog mu doprinosa. Tako je Ben Seligman — koji je isticao društvenu sadržinu ekonomskih pojava i vezivao životnost teorijske ekonomije ne samo za matematiku, već i za psihologiju, antropologiju, istoriju, geografiju, tehnologiju i političke nauke, koji je jasno uočavao Marxovo prevazilaženje ograničenog metodološkog pristupa vulgarnih ekonomista ekonomskim kategorijama kao odnosima između stvari, ali koji je takođe smatrao teoriju radne vrednosti »očigledno neoperacionalnom«, nesposobnom da objasni »promene u nivoima cena«, nesaglasnom sa činjenicom da postoje »grupe rada koje međusobno ne konkurišu«, netačnom u isključivanju usluga iz »kruga kategorija koje stvaraju vrednost«, proisteklom iz netačne pretpostavke o radu kao jedinom činiocu proizvodnje u uslovima potpune konkurencije — sveo ono pozitivno u Marxovom učenju na teorije o akumulaciji i prometu kapitala i na teorije o efektivnoj tražnji, o krizama i tokovima dohotka između odeljaka u privredi.[9] Murray Wolfson napisao je 1966. godine knjigu *A Reappraisal of Marxian Economics*, ističući da sama činjenica stalnog kritičkog ispitivanja, i to sa stanovišta naučne važnosti, a ne patronskog, nadmoćno zaštićujućeg načina, poznatog u istoriji ekonomskih doktrina, predstavlja puno priznanje Marxu da je, uostalom, svega nekoliko radova, starih po sto godina, doživelo takvu sudbinu.

---

[7] G. H. Bousquet, *Mrs. Joan Robinson et Marx*, časopis „Revue d'Economie politique", novembar—decembar 1971, str. 998.

[8] J. Robinson, *The Labour Theory of Value*, „Collected Economic Papers", vol. II, Oxford, 1960, str. 49.

[9] B. H. Seligman, *Economics of Dissent*, Chicago, 1968, str. 29—30, 86. i 102.

Digitized by Google

Ali, lista pravih otkrića, u kojima je on bio pionir ili moćni nastavljač, obuhvata ova područja: (1) isticanje značaja ukupne privredne delatnosti, naporedo sa ličnim interesom, po socijalno ponašanje pojedinaca; (2) obraćanje pažnje na »desetogodišnje privredne cikluse«; (3) opovrgavanje Sayovog zakona tržišta; (4) šeme reprodukcije o agregatima i njihovim tokovima između odeljaka u privredi.[10] Ove i njima slične ocene sažeo je Samuelson u, možda, nešto grubljem obliku, ali tako da je to ubrzo postalo krilatica da Marx sa čisto naučnog aspekta spada u manje značajne, »minorne postrikardijance«.[11]

Vladavina neoklasičnog pravca, koja je izgledala čak neosporivom, potrajala je skoro sedam decenija. Danas, pored ekonomista koji su mu ostali verni, osnažio je glas onih koji su povratili ugled Ricardovim idejama, sve su češće analize stvarnih društvenih prilika, pa je čak Medio napisao da »bi se posle ovih zadnjih poklika s obe strane barikade, Ricardo i Walras, moglo sa isto toliko prava zahtevati takođe za Marxa određeni prostor«[12]. Promene u buržoaskoj teorijskoj ekonomiji možda se najjasnije ogledaju u ponovnom interesovanju za Marxovo učenje, ne u smislu da li je tačno predvideo hod kapitalističke privrede, da li je bio »dobar ili loš prorok«, da li se povremene teškoće bolje mogu sagledati uz pomoć njegovog analitičkog instrumentarijuma, već za celokupan misaoni sklop i za bitne ekonomske kategorije na kojima počiva To se ispoljava već u krugu pripadnikâ tradicionalne teorijske ekonomije. U jednoj od najznačajnijih metodoloških rasprava, datoj na visokom tehničkom nivou, Georgescu-Roegen pominje više pisaca, ali daleko najviše Marxa, i to povodom reprodukcije celokupnog društvenog kapitala, jednačine vrednosti, transformacionog problema i mnogih društvenih problema.[13] Isti Samuelson, koji je nemilosrdno diskvalifikovao Marxa, početkom 70-tih godina ponovo pokreće spor o »transformacionom problemu između marksističkih vrednosti i konkurentnih cena« i doživljava da ga Lerner napadne zbog »koncesije« učinjene odbačenoj teoriji radne vrednosti.[14] Tih godina piše zajedno sa Weizsäckerom o istoj temi, o »novoj teoriji radne vrednosti«, radi racio-

---

[10] M. Wolfson, *A Reappraisal of Marxian Economics*, New York and London, 1966, str. 184. i 187.

[11] U časopisu „American Economic Review" (maj 1967, str. 597—641) objavljena je rasprava *Das Kapital: A Centenary Appreciation*, u kojoj su učestvovali Letiche, Erlich, Bronfenbrenner, Domar, Gordon i Scott Gordon, a među kojima je najstroži u ocenjivanju bio Samuelson.

[12] A. Medio, *Profits and Surplus-Value: Appearance and Reality in Capitalist Production*, zbornik *A Critique of Economic Theory*, Bungay, 1973, str. 314.

[13] N. Georgescu-Roegen, *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, Mass., 1971, str. 262—268, 288—289. i dalje.

[14] U junskom broju časopisa „The Journal of Economic Literature" za 1971. godinu Samuelson je objavio članak *Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A Summary of the So-Called Transformation Problem between Marxian Values and Competitive Prices* (str.

Digitized by Google

nalnog planiranja, koristeći se u njoj »buržoaskom profitnom stopom«.[15] Weizsäcker nastavlja rad na ovim pitanjima, počev od onog da li su Marxove vrednosti multiplikatori zaposlenosti i da li su dobri generatori, pa do vlastitog uopštavanja pojma eksploatacije, koji, naravno, nije u saglasnosti sa Marxovom odredbom eksploatacije za kapitalistički sistem i čiji su načini preciznog merenja sasvim drugačiji.[16]

Pored njih, primetna je grupa ekonomista od kojih se poneki, možda, i ne mogu svrstati u dosledne marksiste, ali čija je namera da se prevaziđe ideološka, naučno sterilna konfrontacija, odnosno da se uz korišćenje savremene matematičke ekonomije izvrši formalizovanje Marxove ekonomske misli, bez iskrivljavanja njene sadržine. Dovoljno je navesti dva imena, istina, nejednake misaone snage — Morishima u Engleskoj i Maarek u Francuskoj.[17] Treba dodati da je važniji među njima, nesumnjivo jedan od najboljih predstavnika matematičke analize, Morishima, u opredeljenju određeniji. Teorija radne vrednosti, po njemu, jeste legitimna osnova pozitivnog izučavanja cena u kapitalističkom društvu, polazna tačka shvatanja ovih fenomena, zbog čega je Morishima izneo sistem hipoteza koji čini ovu teoriju opravdanom, a u završnom poglavlju čak odbacio zahteve o tobože potrebnom njenom noveliranju.[18]

Najzad, približno u vreme stogodišnjice *Kapitala* u Americi je otpočeo da se širi pokret »radikalne političke ekonomije«, sastavljen od mlađih ljudi, nezadovoljnih neoklasičnim teorijskim konstrukcijama, odvojenim od stvarnih problema današnjice. Mnogi su bili pod snažnim uticajem marksizma, naročito pojedinih njegovih delova — o klasama i njihovoj borbi, o državi kao instrumentu klasne vladavine, o imperijalizmu, o alijenaciji čoveka i reifikaciji sveta itd. Ovde neće biti reči o ovoj »novoj levici« u okviru političke ekonomije, nego o mladim ekonomistima marksistima koji su obrađivali fundamentalne ekonomske kategorije, one koje spadaju u glavne teorijske apstrakcije. Među tim darovitim piscima pomenućemo samo trojicu: Wolfsteller je napisao jedan izvrstan prilog povodom Samuelsona i Weizsäckera, pobijao njihovu »generalizaciju Marxove teorije vrednosti i eksploatacije zamenjivanjem radnih vrednosti sopstvenim konceptom

---

399—431). Sledeće godine Abba Lerner ga je napao u martovskom broju istog časopisa (str. 50—51). U raspravu su se umešali i drugi ekonomisti, među kojima i J. Robinson, Baumol i Morishima, pa je potrajala još dve godine, sve do početka 1974. godine.

[15] C. C. von Weizsäcker and P. A. Samuelson, *A New Labour Theory of Value Trough Use of the Bourgeois Profit Rate for Rational Planning*, Proceedings of the National Academy of Sciences, jun 1971.

[16] C. C. von Weizsäcker, *Morishima on Marx*, časopis „Economic Journal", decembar 1973, str. 1245—1254.

[17] U predgovoru Maarekove knjige *Introduction au Capital de Karl Marx* (Paris, 1975) Malinvaud je napravio dobro poređenje između Maareka i Morishime (str. 7-14).

[18] M. Morishima, *Marx's Economics: A Dual Theory of Value and Growth*, Cambridge, 1973.

Digitized by Google

sinhronizovanih radnih troškova«, ali značajniji je njegov način analize kapitalističke privrede sa tri aspekta — kvantitativnog sistema (fizički odnosi u proizvodnji i reprodukciji), sistema vrednosti i sistema cena (prometni odnosi)[19]; Vegara-Carrió obrađivao je pod Morishiminim uticajem transformacioni problem, u čijem se rešenju kao »potreban i dovoljan uslov postojanja profita u sistemu cena proizvodnje javlja postojanje eksploatacije u sistemu vrednosti«[20]; najzad, već pomenuti Medio, čiji članak o »profitima i višku vrednosti — pojavnom svetu i stvarnosti u kapitalističkoj proizvodnji« znači, nesumnjivo, prilog literaturi o transformacionom problemu.

Opšta strujanja nisu mogla da mimoiđu ni univerzitete na Zapadu. Nesumnjivo, kursevi iz teorijske ekonomije zasnovani su na nečem što poneki nazivaju »neoklasično-neokejnzijanskom sintezom« i o kojoj ćemo kasnije nešto više reći. Ali, množe se i kursevi iz marksističke političke ekonomije, makar najčešće u vidu opcionih. O raspoloženju brojnih mladih nastavnika dovoljno govori knjiga *Economics: An Anti-Text*, iz pera desetak i više autora, a u redakciji Greena i Norea. Ili, možda još više, *Anti-Samuelson* Marca Lindera, koji kritikuje najkorišćeniji udžbenik na Zapadu (uzgred, preveden i kod nas), korak po korak, jedan argument za drugim, otkrivajući »teška pogrešna shvatanja«.[21]

II

Da bi se dobila potpuna slika o kretanju ekonomske misli na Zapadu, što nije od male važnosti s obzirom na uticaj koji je ona izvršila svuda u svetu posle rata, korisno bi bilo izneti jednu do dve napomene o toj neoklasičnoj i neokejnzijanskoj sintezi, koju je Joan Robinson imala običaj da naziva »neoneoklasičnom teorijskom ekonomijom«. Ta sinteza je na prvi pogled neprirodna pošto je Keynes svojim radom izazvao tridesetih godina, u godinama posle velike depresije, »desejizaciju« ekonomskih shvatanja, naime, osporio je puni automatizam uspostavljanja opšte ravnoteže između proizvodnje i potrošnje slobodnom igrom zakonitosti kapitalističke privrede. Ovde nećemo ulaziti u prikaz njegove statičke analitičke aparature, sa pet endogenih varijabla (nacionalni dohodak, zaposlenost, potrošnja, investicije i kamatna stopa) i jednom egzogenom (količina novca), niti u sve funkcije od kojih zavisi nacionalni dohodak. Istražujući činioce koji utiču na veći

[19] E. Wolfsteller, *Surplus Labour, Synchronised Costs and Marx's Labour Theory of Value*, časopis „Economic Journal", septembar 1973, str. 787—809.

[20] José M. Vegara-Carrió, *On Das Kapital and the Transformation Problem*, časopis „Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas", Band 5, 1974, str. 241—268.

[21] *Economics: An Anti-Text*, edited by Francis Green and Petter Nore, Hong Kong, 1978; Marc Linder, *Anti-Samuelson*, vol. I and II, New York, 1977.

Digitized by Google

ili manji stepen korišćenja postojećih kapaciteta (pošto je fizički kapital nepromenjene veličine), Keynes je ukazao na značaj efektivne tražnje. Njegova analiza agregata nacionalne privrede poslužila je da se izgradi sistem državnih intervencija u savremenom kapitalizmu, koji preko instrumentalnih varijabla deluje na glavnu, posrednu varijablu — efektivnu tražnju, usmerava privredu u željenom pravcu i ostvaruje ciljeve ekonomske politike.

Ovako postavljen sistem državnih mera pokazao je punu valjanost u vreme naporedne depresije i deflacije. Uspešan u ublažavanju velikih fluktuacija u privrednom kretanju, u literaturi je bio razmatran najpre kao »anticiklični model«, da bi kasnije ojačao optimizam u pogledu vitalnosti kapitalističke privrede. Rečima Joan Robinson, »nova ortodoksnost bila je ubrzo uspostavljena na jednostavan način«: »Supstitut za Sayov zakon bio je stvoren pretpostavkom da dobro primenjena kejnzijanska politika održava oticanje investicija na onom nivou koji apsorbuje priliv štednje uz punu zaposlenost. Ostatak doktrina neoklasične škole može se onda ponovo uvesti.«[22] Sada je razumljivo što su mnogi neoklasičari prihvatali ovakvo proširenje teorije, napuštajući u neku ruku shvatanje o teorijskoj ekonomiji kao izolovanoj disciplini i čistoj nauci o alokaciji resursâ.

U poslednje vreme oba krila ove sinteze pretrpela su teške udarce. Kejnzijanski aparat nije bio u stanju da savlada novonastalu krizu u kapitalizmu, koja je povezala dva do tada suprotna stanja — visoku inflaciju i veliku nezaposlenost. Svako povećanje efektivne tražnje radi smanjenja nezaposlenosti podsticalo je inflaciju, a obrnuti postupci uvedeni radi stabilizovanja privrednih tokova bili su pretnja i onako nedovoljnoj iskorišćenosti raspoloživih činilaca, posebno radne snage. Na drugoj strani, osnova neoklasične škole — teorija kapitala i raspodele — bila je podvrgnuta kritici od strane brojnih ekonomista, okupljenih oko Univerziteta u Kembridžu. Pažljivo ispitivanje je otkrilo da ova teorija podleže onim istim prigovorima zbog kojih je svojevremeno odbacila Marxovu teoriju radne vrednosti. Dve glavne zamerke upućene marksistima bile su da oni ne mogu da reše problem prostog i složenog rada, da je zbog različitih kvaliteta radova nedopustiva njihova homogenizacija, pa samim tim i merenje utrošenih radova u proizvodnji roba njihovim vremenskim trajanjem. Drugo, zbog različitog organskog sastava kapitala po granama Marx je bio primoran da teoriju radne vrednosti dopuni učenjem o ceni proizvodnje, koje opet, po buržoaskim ekonomistima, nije bilo ispravno. Neoklasična teorija raspodele uopštila je poznatu tehnološku činjenicu na nivou preduzeća da kvalitet i kvantitet proizvoda zavisi od raspoloživih uloženih činilaca, odnosno da se primenom postupka *ceteris paribus* menjanjem jednog od činilaca može utvrditi njegov doprinos proizvodnji. Ova funkcija proizvodnje bila je podignuta na društveni nivo, u kojoj su agregirani ka-

[22] J. Robinson, *Economic Heresies*, London and Tonbridge, 1972, str. X.

Digitized by Google

pital i rad učestvovali u stvaranju proizvoda i shodno svojim doprinosima delili ga u obliku profita (kamate) i najamnine. Međutim, kod rada nije bio izveden, a samim tim ni dokazan postupak agregiranja, dok je pokušaj određivanja kapitala upao u logičku grešku znanu kao »lažni krug rezonovanja«, pošto se pojam kapitala izvodio pomoću kamate, koju je upravo trebalo sam da objasni. Analiza je otkrila i druge teškoće[23], među kojima i onu da je socijalna funkcija proizvodnje primenljiva samo u jednosektorskom modelu privrede, drugim rečima, da joj je pretpostavka istovetan organski sastav kapitala u svim granama.

Prodor marksizma nije bio izazvan isključivo slabostima vladajuće ekonomske škole. On je, slično institucionalistima, mladima na drukčiji način kvalifikovao nauku kao deo našeg opšteg saznanja. Prema neoklasičnoj školi, suština nauke se sastoji u tačnosti i merenju: »Sve što je merljivo jeste naučno, pa ono što nije merljivo nalazi se s one strane nauke.« Ekonomske činjenice, koje su merljive, mogu se organizovati u obliku matematičkih postavki, pa se na taj način teorijska ekonomija sve više pretvara u matematičku ekonomiju. Suprotno, marksisti i institucionalisti smatraju da je merenje važan kvalitet nauke, ali da bi potpuno svođenje na oblast primene ovih postupaka bilo grubo uprošćavanje prirode nauke, koja obuhvata i činjenice nedostupne matematičkim odnosima i formulama. Tumačenje podataka i stvaranje generalnih sudova o njihovoj bitnosti i odnosima jeste prava suština nauke.[24] Jedino se tako mogu obuhvatiti glavne osobine i problemi savremene kapitalističke privrede — vladavina monopolâ i neophodno stalno državno regulisanje, udruženja poslodavaca i sindikati, multinacionalne kompanije i uslovi svetske razmene, sve do masovnog ponašanja potrošačâ, njihovog mentaliteta i psiholoških reakcija. U raspravljanju o ovim pitanjima matematički modeli nisu od velike važnosti.

Drugo, sami predstavnici neoklasične škole bili su svesni ograničenosti, oštrije izraženo, čak sterilnosti svojih radova. Tako, Hahn, jedan od autora vrlo zapažene knjige *General Competitive Analysis*[25], piše da »izučavanje ravnoteže samo po sebi nije ni od kakve pomoći pozitivnoj teorijskoj ekonomiji«, mada je dodao da

---

[23] Više godina naša ekonomska misao nije obraćala veću pažnju na ovu kontroverzu, koja je postala popularna pod nazivom, datim od Harcourta, „Old Cambridge vs. New Cambridge". Tek Šesti skup „Marks i savremenost" i neke interne debate na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, održani 1975. godine, ukazali su da se sa njom dovodi u pitanje ispravnost neoklasičnog pristupa, pa i postupka. Kasnije je jedna grupa mlađih ekonomista, naročito iz Beograda, potpuno obradila ceo ovaj kompleks (Labus, Petrović, Šuvaković, Babić, Milovanović i drugi).

[24] Z. Pjanić, *Savremene buržoaske teorije vrednosti i cena*, drugo izdanje, Beograd, 1979, str. 62—65.

[25] O ovome je primeran F. R. Fitzroyev prikaz knjige *General Competitive Analysis* (pisci: Kennet Arrow i F. H. Hahn) u časopisu „Kyklos", Fasc. 1, 1973, str. 162—164.

Digitized by Google

se »bez ikakvog preterivanja može reći da je u poslednjih dvadeset godina upravo ovde bio obavljen tehnički najbolji rad«. Međutim, važna je još jedna njegova opaska — da se »teorijska ekonomija ravnoteže, zbog svojih dobro poznatih implikacija na polju ekonomije blagostanja, može lako pretvoriti u apologetiku postojećih privrednih uređenja, što se često i čini«. Ovo Hahnovo priznanje nije novo, ali je vrlo značajno. Čak je dato u vrlo blagim terminima. Uzgred, kada se pojavila knjiga Joan Robinson *Economic Heresies*, u kojoj je, na način svojstven njenom piscu i u okviru posebno stvorene ekonomske logike, snažno naglašen apologetski karakter »neoneoklasične škole«, Hahn je odgovorio da »samosigurnost, neumeren i patronski ton, magične rečenice ... i nedostatak razumevanja onog dobrog što savremeni teoretičari kažu, čine od nje prilično depresivnu knjigu«, da bi, ipak, odmah dodao kako je »profesor Robinson, uprkos svemu, veliki ekonomist«[26]. Upravo su sterilnost i apologetika ona dva glavna razloga koji su mnoge mlade i darovite ekonomiste odbili od vladajuće akademske škole. U poređenju sa institucionalizmom marksizam im je više obećavao, posebno njegova istorika, njegova teza o naučnom spoju teorije i istorije, odnosno o spoju logičkih redukcija i konkretnih istorijskih fenomena. U njemu se razvijanje društvene ekonomske formacije shvata kao »prirodno-istorijski proces«, svako društvo ima svoju »stazu prirodnih zakona kretanja«, pa je zadatak nauke da otkrije »zakon razvitka modernog društva«[27].

Često se ekonomska analiza deli na kvalitativnu i kvantitativnu, na izučavanje sadržaja ekonomskih pojava i na njihovo merenje. U pokušajima da se odredi suština ekonomisti su vremenom prešli tri stepenika — najpre su ekonomske kategorije tumačili odnosima među stvarima, zatim odnosima između čoveka (uzetog prvenstveno kao pojedinca) i stvari, da bi Marx došao do zaključka da ekonomske kategorije nisu ništa drugo do odnosi među ljudima, koji su u robnom svetu skriveni» pod omotom stvari«.[28] No, za njega nije od važnosti samo, kako je izneo jedan od prvih komentatora *Kapitala*, »zakon koji vlada pojavama ukoliko one imaju gotov oblik i ukoliko su vezane za celinu koja se posmatra u nekom datom periodu. Za njega ima važnost pre svega zakon razvitka, to jest prelaz iz jednog oblika u drugi, iz jednog reda veza u drugi«. Za razliku od Hegelove dijalektike, po kojoj se realno shvata »kao rezultat mišljenja koje se u sebi sjedinjuje, u sebe udubljuje i iz samog sebe kreće«, kao »proces postanja samog konkretnog«, Marx postavlja konkretno kao stvarnu polaznu tačku, čija se puna predstava rasplinjava u apstraktnu odredbu, da bi potom metodom penjanja od apstraktnog ka konkretnom »mišljenje prisvojilo konkretno, reprodukovalo ga kao duhovno konkretno«:

---

[26] F. H. Hahn, prikaz pomenute knjige, časopis „Economica", maj 1973, str. 205—206.

[27] K. Marx, *Kapital*, tom I, Zagreb, 1947, str. LIII.

[28] *Ibid.*, str. 39. prim. 27.

Digitized by Google

»Zbog toga se ono u mišljenju pojavljuje kao proces sjedinjenja, kao rezultat, ne kao polazna tačka.«[29]

Dijalektička logika je velika prednost marksističke političke ekonomije, ali njena primena zahteva veliku naučnu rigoroznost. Teškoće su dvojake prirode: jedna grupa se odnosi na predmet istraživanja, njegove stalne promene, neizvesnosti u naučnom vrednovanju novih fenomena. Dovoljno je da se podsetimo na više puta obnavljane rasprave, povodom velikih depresija, da li je reč o krizi kapitalizma ili opet samo o jednoj krizi u kapitalizmu. Druga grupa proizlazi iz našeg kategorijalnog sistema, o našem cepanju stvarne celine pomoću predstava i pojmova, što samo po sebi nikada ne može da se pojavi kao konačan, dovoljan i zatvoren misaoni aparat. Ove teškoće se najjasnije ispoljavaju u tek začetim novim društvenim oblicima proizvodnje. Tako, samoupravni socijalizam spada u nove fenomene, zbog čega utvrđivanje sadržine i pojmovno oblikovanje u okviru ovog društvenog sistema nije lak zadatak. Ipak, razlike su prisutne, pa se, na primer, jednostavnije može odrediti minuli rad, koji, uostalom, kao pojam nije nov, dok je mnogo teže to postići kod slobodne razmene rada, koja, sem opšte ideje, nije dovoljno operabilna, pa ni u praksi prisutna.

Najveća opasnost dijalektičkoj logici preti od njene formalne primene. Nekad to ima karakter deskripcije društvenih odnosa, uzgred, unutar sebe nedosledne. Često je prisutno i jednoznačno, linearno shvatanje progresa u određenim društvenim situacijama. Najzad, poznata trijada o tezi, antitezi i sintezi, ili terminološki različito data ova Fichteova koncepcija, može šematski primenjena samo da umrtvi živu naučnu misao. Imajući sve ovo na umu, nije na odmet navesti. Eckermannovo svedočenje o razgovoru između Goethea i Hegela o biti dijalektike, u kome je veliki književnik izneo zamerku: »Kad se samo ne bi često zloupotrebljavala takva duhovna umeća i okretnost i trošila za to da lažno učine istinitim, a istinito lažnim.«[30] Proteklo stoleće i po potvrdilo je da takve opasnosti doista postoje.

Dijalektičku logiku, kao naučni postupak, potrebno je stalno dopunjavati svim onim novim u oblasti metodologije, bez obzira na to da li je reč o prirodnim ili društvenim naukama. Dvadeseti vek je doveo do povećanja spiska upotrebljivih postupaka u prirodnim naukama, popunjavajući prazninu koja je postojala između matematike i eksperimenta, kao dva ekstrema u procesu proučavanja koji postoje između naučnika i ispitivanog objekta. Probabilistički pristup, koji na osnovu velikih brojeva dopušta da se dobijeni rezultat može smatrati srazmerno egzaktnim, i simulacija kao dopuna svuda gde nije dostupan pravi eksperiment dobili su veliki prostor u savremenim naukama, pa, prema tome, i u teorijskoj ekonomiji. Štaviše, ona se ne može lišiti ni usluga

[29] K. Marx, *Prilog kritici političke ekonomije*, Beograd, 1960, str. 211—212.

[30] J. P. Eckermann, *Razgovori s Goetheom*, Zagreb, 1950, str. 149.

Digitized by Google

matematike, posebno tamo gde se u izučavanim pojavama mogu uočiti algebarske strukture. O eksperimentu u teorijskoj ekonomiji, o sadašnjem stanju i odgovarajućoj literaturi određenu sliku daje diskusija između Castroa, Weingartena i Naylora.[31] Uopšte, dijalektička logika mora biti stalno otvorena za sve prave doprinose u oblasti metodologije, jer samo tako može da otkrije sistem veza i prelaz iz jednog sistema u drugi.

Problem odnosa kvaliteta i kvantiteta navodi ponekad na neispravno shvatanje kvantiteta kao merljive strane prirodnih i društvenih pojava. Ima mnogo kvantitativnih promena koje nisu dostupne brojčanom iskazivanju. Uostalom, zbog toga je i odbačena marginalistička teorija vrednosti, jer psihički fenomeni nisu bili merljivi. Ipak, savremeni privredni svet, zbog prevlasti robnog oblika, neposredno se ispoljava kao skup kvantitativnih odnosa, uporedivih preko novčane jedinice. O tačnosti ekonomskih merenja iskazane su mnoge sumnje, ali ti kvantiteti su realnost koju takođe određenim postupcima moramo osmisliti, pa i marksistička politička ekonomija mora razviti ovu stranu svoje analize.

Dakle, mnoge ekonomske pojave date su neposredno kao kvantiteti koji se mogu statistički pratiti, ali osnovu za njihovu klasifikaciju, kombinovanje i uporedivost daje teorijska ekonomija. Pored toga, ponekad je reč o kategorijama koje nisu empirističkog karaktera, nego apstraktne, no koje su istovremeno i suštinske odredbe. Njihov kvantitativni obuhvat je utoliko teži što se Marx nije koristio matematikom u svojoj političkoj ekonomiji. To je navelo Oscara Langea da zameri marksističkoj literaturi da »pokušava da reši fundamentalne probleme ekonomske ravnoteže i neravnoteže čak bez pokušaja da upotrebi matematički koncept funkcionalnog odnosa«[32]. I ostali ekonomisti, nešto blaži u ocenama ove vrste, utvrđuju da Marxovi radovi nisu dati u vidu sistema simultanih jednačina, da razne jednačine zadržane u njima poglavito predstavljaju definicije, čiste truizme, a ne jednačine podložne proveri, pa, prema tome, i obaranju.[33] Ovakvo je stanje u klasičnom marksističkom nasleđu, a stanje je još teže u teorijskom obuhvatu novih fenomena, onih koje je doneo naš vek. Identifikacija problema je važan stepenik u ekonometrijskoj obradi, što je navelo neke naše veoma uplivne pisce da traže zamenu pozajmljenih kvantitativnih postupaka originalnim, proisteklim iz društvene suštine praćenih ekonomskih kategorija i veličina.

Pored određenog napretka (primera radi da navedemo da su pojedini francuski ekonomisti pokušali da utvrde kretanje apso-

---

[31] Ona je vođena u časopisu „Journal of Political Economy": B. Castro i K. Weingarten, *Toward Experimental Economics*, maj—jun 1970, str. 598—607; T. H. Naylor, *Experimental Economics Revisited*, mart—april 1972, str. 347—352; J. H. Kagel, *Token Economies and Experimental Economics*, jul—avgust 1972, str. 779—785.

[32] O. Lange, *Marxian Economics and Modern Economic Theory*, časopis „Review of Economic Studies", jun 1935, str. 196.

[33] L. R. Klein, *Theories of Effective Demand and Employment*, časopis „Review of Economic Studies", jun 1935, str. 196.

Digitized by Google

lutnog i relativnog viška vrednosti u njihovoj zemlji između 1950. i 1970. godine), naučno zasnovana i puna kvantifikacija marksističke političke ekonomije još uvek spada u zadatke koje tek treba ostvariti. Zato je potrebno asimilovati druge, proverene postojeće postupke. Neki od njih ne samo da ne protivreče osnovnim marksističkim opredeljenjima, nego se čak u njima može pronaći njihovo poreklo, makar su priznati njihovi autori formalno to izveli izvan njihovih okvira. Ovde je najrečitiji primer *input-output* analiza, inače najrazvijeniji ekonometrijski model danas u svetu, koja zahvata fenomen opšte ravnoteže na osnovu tehničkih veza u društvenoj proizvodnji i empiričke građe. Wassily Leontief je otac ovog postupka, ali su još Popov i Grosman na osnovu podataka iz 1923—1924. godine sačinili »balans narodne privrede«, polazeći od međusobnih veza njenih sektora. Ova inovacija sovjetskih ekonomista (a i Leontief je radio u planskim institucijama do svog, dosta ranog napuštanja SSSR-a) jeste razrada Marxovih šema društvene reprodukcije, kao što su se i one oslanjale na Quesnayov rad iz XVIII veka.[34]

Drugo, prirodno proširenje marksističke političke ekonomije obuhvata doprinose srodnih teorija. Tako, danas se vrlo često ravnotežne cene daju u Sraffa sistemu. Sasvim je izvesno da je Sraffa odigrao veliku ulogu u suzbijanju neoklasične škole, dajući jedno drugojačije tumačenje i prevodeći glavno interesovanje na proizvodnju, na tehničke jednačine unutar nje i na raspodelu, na značaj relativnih udela najamnine i profita. Dakle, u njegovom učenju, kao glavnom predstavniku neorikardijanske škole, početni određujući uslovi su tehnički odnosi između sektorâ i suprotni interesi kod dva glavna dohotka (u jednoj slobodnijoj interpretaciji klasni sukob u oblasti raspodele). Već je pomenut Medio, koji je pomoću Sraffinog postupka »standardne robe« pokušao da pronađe jedinicu mere i uslove invarijantnosti neophodne u rešavanju transformacionog problema. Ovo ne znači da je sa njegovim prilogom zatvoreno ovo poglavlje političke ekonomije. No, pored svega, Marxova i Sraffina analiza nisu date samo u različitim nivoima, nego mogu dovesti do nejednakih načelnih odgovora. Jedno Dobbovo zapažanje i navođenje iz Dmitrievljevog učenja sigurno jednog od Leontiefinih i Sraffinih prethodnika, nije bilo dovoljno iskorišćeno u literaturi, naime da, »kada se neki input (ili grupe inputa) uloži u jedan proizvodni proces i kada donosi više od samog sebe (ili samih sebe) isto tako kao kod drugih proizvoda, stopa viška proizvoda ili profita biće potpuno određena i nezavisna od njegove cene; tada će *uopštavanje biti tačno nezavisno od toga da li je ovaj input ljudska radna snaga ili neki beživotni predmet ili*

[34] O svežini i samoniklim novinama u sovjetskoj ekonomskoj misli u godinama posle revolucije Zapad je bio obavešten preko knjige *Politique des investissement et calcul économique* od J. M. Collette (Paris, 1964). Sažet prikaz se može naći i u knjizi *An Economic History of the U.S.S.R.* od Alec Nove (Aylesbury, Bucks, 1972, str. 129—135).

Digitized by Google

automatizacija«[35]. Kod Sraffe nema teorije radne vrednosti, koja, kad ističe rad kao jedini izvor vrednosti, onda to znači, po rečima jednog ekonomiste, da se Marx bavi društvenim odnosima, a ne tehničkim procesima proizvodnje. Dokle god opstanak društva počiva na radu ljudi, dotle se odredbe vrednosti moraju zadržati, vremenom sve više bez svog fetiškog oblika, i iščeznuće tek kada rad postane zanemarujuća veličina u proizvodnji. Uostalom, mogu se naći Marxovi tekstovi o ovom pitanju. Stoga se ne može prihvatiti pravac mišljenja, najbolje oličen u inače dobroj Steedmanovoj knjizi *Marx after Sraffa*, po kojem se osnovna zamerka Marxu upućuje zbog teorije radne vrednosti.[36]

Konačno, postoje mnogobrojni doprinosi buržoaske ekonomije u onim delovima nauke koje nisu obuhvatili marksisti. Povodom marginalne analize treba reći da ona ima osnova u stvarnosti, u smislu da se neka akcija izvodi samo ako njen nosilac očekuje da će se njegov položaj poboljšati, odnosno porede se dva stanja, njihova razlika, tako tipični elementi marginalnog rezonovanja. Na drugoj strani, ovaj tip analize nije nikako isključiv monopol neoklasične škole, jer se, na primer, u Ricardovom i Marxovom učenju o diferencijalnoj renti marginalna parcela pojavljuje kao determinirajuća snaga tržišnih cena poljoprivrednih proizvoda. Kod marginalnog pristupa najspornija je teorija marginalne produktivnosti, pošto navodi na ideju o jednakosti činilaca proizvodnje u procesu stvaranja vrednosti. Nama se čini da na nivou preduzeća pravilna primena ove teorije može biti vrlo korisna, pri čemu imamo na umu linearno programiranje, analizu aktivnosti ili, kako je to najprikladnije nazvao Dorfman, matematičko programiranje.[37] Ova drukčija formulacija središnjeg problema marginalne analize — kako alocirati retke resurse da bi se maksimirao rezultat — ne protivreči Marxovoj odredbi kako rad istupa kao veća ili manja proizvodna snaga, jer ovo zavisi od momenata svojstvenih samom radu kao što su umešnost i organizovanost rada, ali i od drugih, u vidu veličine i delotvornosti sredstava za proizvodnju, razvitka nauke i njene tehničke primenljivosti, prirodnih i ostalih okolnosti. Sve to utiče na individualnu vrednost proizvoda, koja svojim odnosom prema društvenoj bitno opredeljuje položaj proizvođača. Prema tome, kvantitativni odnosi svih pobrojanih momenata veoma su značajni, pa svi postupci koji to pospešuju prirodno spadaju u savremenu ekonomsku nauku.

Štaviše, i na nivou cele privrede mogu se koristiti neki delovi neoklasičnog učenja. Ono što je sigurno neprihvatljivo, to je teorija kapitala i raspodele u njemu. Ipak, nama su neophodne i

---

[35] M. Dobb, *The Sraffa System and Critique of the Neo-Classical Theory of Distribution*, zbornik *A Critique of Economic Theory*, str. 213. Još određeniji je Dobbov komentar ovog stanovišta na str. 217.

[36] I. Steedman, *Marx after Sraffa*, London, 1977.

[37] R. Dorfman, *Mathematical or „Linear" Programming: A Non-Mathematical Exposition*, časopis „American Economic Review", vol. 43, 1953, str. 797—825.

Digitized by Google

procene alokacije resursâ na nivou cele privrede. To je na određen način moguće preko idealnog sistema ravnotežnih cena. Međutim, ne treba bežati ni od neoklasičnih postupaka, uz jasno iznošenje ograničenosti njihovog pristupa. Najzad, već imamo u našoj literaturi to da se ocena alokacije resursâ u Jugoslaviji utvrđuje preko Paretovog kriterijuma optimalnosti, u čijem se modelu cene proizvodnih činilaca posmatraju kao date, odnosno ova optimalnost se definiše za date odnose raspodele.[38] Dobijeni su ovim postupkom vrlo signifikantni rezultati, a da se pri tom nije prihvatilo neoklasično tumačenje raspodele.

*

Da završimo sa ukazivanjem da se prvo i bitno opredeljenje između marksizma i neoklasike, ne samo za naše, nego i za mnoge inostrane ekonomiste, uopšte i ne postavlja kao neka dilema. Ali, odmah sledeći korak u naučnoj analizi jeste taj da li je klasični marksizam sam sebi dovoljan, da li je samim tim zatvoren sistem ili nije. Lenjin je utvrdio da je marksizam bio naslednik svega onog najboljeg što je dao evropski duh u XIX veku, prema tome i u oblasti političke ekonomije. Takav karakter otvorenosti, tu osobinu da apsorbuje dobro što se postiglo i izvan granica njegovog usko postavljenog područja mora se održati i u naše vreme. Na ovaj način razvija se teorijska ekonomija, ali pri tom moramo uvek imati na umu da bar u savremenim društvenim uslovima ona nije u stanju da dostigne nivo punog naučnog obuhvata ekonomskih fenomena, što bi inače dopuštalo sasvim racionalno kontrolisanje njihovih tokova. Stvarnost sa svojim mnogobrojnim međuvezama, protivrečnostima i promenama često iznenađuje nauku. Otuda se kod mnogih veoma značajnih pisaca na Zapadu povremeno javlja gubitak vere u disciplinu kojom se bave. Uostalom, posle intelektualne euforije takve krize i jesu regularne pojave.

[38] S. Babić, *Optimalna alokacija privrednih resursa (Neka iskustva razvoja jugoslovenske privrede)*, doktorska disertacija, Beograd, 1979.

Digitized by Google

I. Gretić — I. Vlahović

Kritika i inovacija raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke

(Teze za raspravu)

U ovom se napisu polazi od slijedećih spoznaja: prvo, da za realizaciju ustavnih načela o društvenom karakteru sredstava za proizvodnju, o društvenom karakteru društvenog proizvoda, o društvenom karakteru viška rada, te o raspodjeli sredstava za osobne dohotke prema kvantitetu i kvalitetu rada, mjereno rezultatima rada svakog radnika, rezultatima rada njegove OOUR, ali i cjeline udruženog rada, moraju postojati posve odgovarajuće i specifične ekonomske i organizacione kategorije i instrumenti. I, drugo, da danas postojeće ekonomske kategorije i instrumenti raspodjele ne izražavaju pomenuta ustavna načela, već, naprotiv, neke kategorije i instrumenti djeluju suprotno, djeluju konfliktno, djeluju dezintegrirajuće.

Stoga je cilj ovog napisa da kritički prikaže sadašnji sistem raspodjele dohotka i njegovo djelovanje u praksi, kao i koncept raspodjele društvenog proizvoda i sredstava za osobne dohotke zasnovan na polaznim osnovama koje su razvijane i u praksi provjeravane u jednom broju radnih organizacija.

Digitized by Google

I. Sadašnji sistem raspodjele dohotka

Brojke koje u nastavku iznosimo odnose se na ukupnu privredu SFRJ (oblast I—VIII), prema publikaciji SDK o završnim računima za 1978. godinu.

	U milionima dinara	Struktura
Ukupni prihod	2,767.865	
Porez na promet proizvoda	70.922	
Materijalni troškovi	2,035.491	
Amortizacija	77.927	
Dohodak	654.447	
Dohodak za radnu zajednicu	54.317	
Dohodak neto za raspodjelu	600.130	1,000
Doprinosi iz dohotka		
— SIZ obrazovanja	12.355	0,020
— SIZ nauke	1.748	0,003
— SIZ kulture	513	0,001
— SIZ zdravstva	3.108	0,005
— SIZ socijalne zaštite	565	0,001
— SIZ drugih društvenih djelatnosti	2.256	0,004
— Doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje	11.989	0,020
— Doprinos za zapošljavanje	1.102	0,002
Svega	33.636	0,056
Porezi iz dohotka		
— Porez općini	849	0.002
— Porez republici	15.902	0,026
Svega	16.751	0,028

Digitized by Google

Ugovorne obaveze		
— Zaštita okoline	855	0,002
— Članarine komorama	1.789	0,003
— ONO	1.394	0,002
— Kazne i takse	526	0,001
— Premije osiguranja	11.788	0,019
— Bankarske usluge	2.739	0,004
— Platni promet	2.097	0,004
Svega	21.188	0,035

Izdvajanje iz dohotka kao rezultat izuzetnih pogodnosti	2.414	0,004
Kamate	54.409	0,091
Raspoređivanje zajedničkog dohotka	1.173	0,002
Čisti dohodak	470.559	0,784
Raspoređivanje čistog dohotka	470.559	1,000
Osobni dohodak	365.085	
Osobni dohodak za inovacije	51	
Svega osobni dohoci	365.136	0,776

Fondovi izvan OOUR		
— Neposredna razmjena rada	542	0,001
— Fond za nerazvijene	3.431	0,007
— Fond po propisima DPZ	1.446	0,003
— Stambeni doprinos	20.010	0,042
— Ostali fondovi	810	0,002
Svega	26.239	0,055

Digitized by Google

Fondovi u OOUR		
— Poslovni fond	41.079	0,087
— Unapređenje materijalne osnove rada	2.470	0,005
— Rezervni fond	13.859	0,029
— Fond zajedničke potrošnje	29.181	0,062
— Povećana amortizacija	5.507	0,013
Svega	92.096	0,196
Ukupno raspoređeni čisti dohodak	483.471	1,028
Gubitak u privredi	12.912	0,028

Raspodjela sredstava za osobne dohotke		
— Osobni dohoci bruto	365.136	1,000
— Porezi i doprinosi iz osobnih dohodaka (9 vrsta)	116.236	0,318
— Osobni dohoci neto	248.900	0,682

Iz navedenog prikaza uočava se da materijalna proizvodnja u raznim oblicima (iz ukupnog prihoda, iz dohotka, iz čistog dohotka i iz bruto osobnih dohodaka — znači iz svih elemenata vrijednosti) izdvaja za opće i zajedničke potrebe i kamate slijedeća sredstva:

	U milionima dinara
Porez na promet proizvoda	70.922
Doprinos iz dohotka za zajedničke potrebe	33.636
Porezi iz dohotka za opće potrebe	16.751
Ugovorne obaveze	21.188
Rezultat izuzetnih povoljnosti	2.414
Kamate iz dohotka	54.409
Fond za nerazvijene	3.431
Fond za zajam po propisima DPZ	1.446
Ostali fondovi	810
Porezi i doprinosi iz osobnih dohodaka	116.236
Ukupno	321.243

Digitized by Google

Postojeći sistem raspodjele ukupnog prihoda, dohotka, čistog dohotka i bruto osobnih dohodaka, koji je danas na snazi zahtijeva teorijski i praktični odgovor na dva fundamentalna pitanja:

1. U kakvoj su vezi svi ti oblici izdvajanja sa objektiviziranim viškom rada materijalne proizvodnje?

2. Kakav odnos potrebnog rada i viška rada predstavlja postojeća raspodjela, te kakav je stvarni odnos u upotrebi viška rada za opće i zajedničke potrebe te za povećanje materijalne osnove rada?

Odgovor na prvo pitanje glasi da postojeće kategorije i instrumenti nemaju nikakove veze sa objektiviziranom raspodjelom i objektiviziranim viškom rada materijalne proizvodnje, a što je neophodno za uravnoteženi materijalni i društveni razvoj, te je nužno u uvjetima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i društvenog karaktera dohotka.

Odgovor na drugo pitanje jeste da postojeći oblici i kvantifikacije u raspodjeli društvenog proizvoda nisu održivi, da nužno i zakonito dovode do ekonomske i društvene neravnoteže. Jer, ako je na današnjem nivou ostvarenog društvenog proizvoda razina osobne potrošnje materijalne proizvodnje, izražena u neto osobnim dohocima, 248,900.000.000 dinara, onda je time u stvari i određena veličina akumulacije i amortizacije. Međutim, s tim iznosom neto osobnih dohodaka objektivizirana akumulacija je ispod iznosa koji danas materijalna proizvodnja izdvaja za opće i zajedničke potrebe i kamate. Prema našem računu, koji dajemo u glavi II, objektivizirana akumulacija iznosi 307,248.000.000 dinara, a stvarna izdvajanja za opće i zajedničke potrebe i kamate — 321,243.000.000 dinara, to jest iznose 104,56% u odnosu na objektiviziranu akumulaciju.

To znači: ili je izdvajanje za opće i zajedničke potrebe i kamate u totalnom neskladu s društvenom snagom rada, to jest veličinom viška rada, ili je činjenica da je na današnjem nivou stvaranja društvenog proizvoda preveliki dio namijenjen osobnoj potrošnji, a što daje kao posljedicu premalu akumulaciju u odnosu na onu koju zahtijeva uravnotežen materijalni i društveni razvoj. Znači, analiza postojeće raspodjele nepobitno dokazuje da su posrijedi i akutni problemi kategorija i instrumenata raspodjele društvenog proizvoda, kao i njihovi kvantitativni odnosi.

Izloženi stavovi znače da se nalazimo pred problemom oblika i funkcija raspodjele, to jest pred pitanjem da li je postojeći sistem raspodjele dovoljno u funkciji razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa (a što znači u funkciji reprodukcije društveno-ekonomskih odnosa koji treba da doprinose sve većem oslobođenju čovjeka kao i prevladavanju onih odnosa koji nose karakter eksploatacije čovjeka po čovjeku) ili je u funkciji potrošnje sve više osamostaljenih dijelova društvene strukture iznad rada, unutar kojih se autonomno razvijaju potrebe, ne kao odraz utjecaja tih struktura društva na kretanje društvene produktivnosti rada, već sve više pod utjecajem mjerila individualnih vrijednosti koja

Digitized by Google

nisu ni u kakvoj vezi sa zajedništvom. Kako je to, očito, nepobitna suština i stvarnost sadašnjih društveno-ekonomskih odnosa, otuda proizlazi i sva upornost i žilavost osamostaljenih dijelova društvene strukture iznad rada ili, bolje rečeno, centara moći da zadrže sadašnji kvalitet i kvantitet raspodjele vrijednosti, to jest da zadrže sadašnji oblik subjektivističke raspodjele dohotka.

Iz naprijed datog prikaza raspodjele dohotka i bruto osobnog dohotka jasno se uočava da se ekonomskim instrumentima osamostaljenih državnih i drugih centara moći napada cijela struktura vrijednosti, počev od ukupnog prihoda pa do bruto osobnih dohodaka.

Dohodak u svojem pojavnom obliku napada se sa više od 20 instrumenata bilo proporcionalnog bilo fiksnog karaktera, sa svrhom da se zahvati suma novca, bez obzira na to da li potiče od novčanog oblika potrebnog rada ili od novčanog oblika viška rada.

Zatim, bruto osobni dohodak napada se sa 10 glavnih instrumenata u svrhu zahvatanja novca, bez obzira na fundamentalni odnos potrebnog rada i viška rada.

Za obranu takvog stanja i takve prakse u raspodjeli dohotka razvila se teorija dohodovnih odnosa po kojoj je dohodak jedinstvena kategorija, a dohodna stopa kao oblik ispoljavanja uspješnosti poslovanja OOUR. Na taj način fundamentalni odnos potrebnog rada i viška rada kako na nivou mikrostrukture tako i na nivou cjeline društva ostaje mistificiran, te se na toj mistifikaciji i razvija društveni odnos dominacije nad radom, sa svim negativnim posljedicama po ostvarivanje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, pa makar i u njihovim početnim, prelaznim oblicima.

Za sadašnji oblik raspodjele koji nosi sve odlike raspodjele u funkciji održavanja postojeće društvene strukture, a koji je i izvorište i inflacionih kretanja, karakteristično je da to nije oblik raspodjele u funkciji razvoja društvene produktivnosti rada i udruživanja rada, već je u funkciji reprodukcije autonomnih centara moći i reprodukcije onih odnosa u materijalnoj proizvodnji koji jačaju grupnosvojinske odnose i grupnosvojinska shvatanja.

Zahvatanja sadašnjim instrumentima za opće i zajedničke potrebe od ukupnog prihoda te od dohotka i bruto osobnog dohotka radnika ima za posljedicu nastajanje dubokih razlika između kapitalno intenzivnih i radno intenzivnih organizacija udruženog rada. Nadalje, ima za posljedicu nemogućnost utvrđivanja takozvanog ekstradohotka, s jedne strane, kao i nemogućnost prevladavanja njegovog korištenja za osobne dohotke, s druge, a što uvjetuje javljanje kategorije neradnih osobnih dohodaka sa svim negativnim posljedicama po razvoj socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

S kongresa na kongres SKJ, konstatira se da su se razlike u dohotku po radniku između pojedinih grana i grupacija kretale u omjeru 1 : 6, pa i više, a razlike u akumulaciji čak 1 : 180. Na tim razlikama u dohotku, koje često nisu rezultat boljeg rada,

Digitized by Google

već postojanja ekstradohotka, javile su se i velike razlike u osobnim dohocima u proizvodnji, kao i u općoj i zajedničkoj potrošnji, iza kojih nije stajao ni bolji rad, a ni povoljnija kvalifikaciona struktura. U Zaključcima CK SKJ, sa sjednice koja je bila posvećena problemima stjecanja i raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke, ponovo se upozorava na potrebu definiranja mjerila za utvrđivanje dijela dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti i zahtjeva njegovo usmjeravanje u proširenu reprodukciju, a ne u osobne dohotke i u potrošnju zajedničkih i općih djelatnosti društva.

Iz izloženog proizlazi potreba slijedećih promjena i mjera u sistemu raspodjele:

1. Eliminirati iz sadašnjeg sistema raspodjele one instrumente koji uvjetuju da bogatiji postaju bogatiji, a siromašniji — siromašniji, jer to zadaje teške udarce udruživanju rada i sredstava i snaži elemente stihije, individualizma i grupnosvojinskog ponašanja onih struktura koje su postale bogatije općim razvojem društvene snage rada, a i oblikom raspodjele, koji je od ranije administrativno utemeljen, dakle bez povezanosti sa ekonomskim zakonima reprodukcije udruženog rada.

2. Provesti načelo raspodjele prema efikasnosti rada materijalne proizvodnje, na temelju utvrđivanja odnosa potrebnog rada i viška rada.

3. Veća akumulacija, kao rezultat prirodnih i društveno-ekonomskih uvjeta, treba da bude osnova većih obaveza prema zajedničkim i općim društvenim potrebama, dakle suprotno sadašnjim odnosima u raspodjeli.

4. Zajednički utvrđene opće i zajedničke društvene potrebe neophodno je podmirivati jednim jedinim elementom, i to objektivno utvrđenom akumulacijom, to jest povijesnim ekonomskim oblikom viška vrijednosti.

5. Upotreba objektivno utvrđene akumulacije mora biti utemeljena na realnom odnosu između zajedničkih i općih potreba, te potreba za proširenje materijalne osnove materijalne proizvodnje. Taj odnos je totalno narušen i kretao se upravo suprotno od usvojenih stavova i planiranih proporcija.

U cilju ostvarenja raspodjele na izloženim principima, u nastavku ovog napisa iznosimo prijedlog novog koncepta raspodjele društvenog proizvoda i sredstava za osobne dohotke.

II. Prijedlog koncepta raspodjele društvenog proizvoda

Prijedlog koncepta raspodjele društvenog proizvoda i raspodjele sredstava za osobne dohotke polazi od postavke da je raspodjelu potrebno dati u jasnom obliku i u kvalitativnim i kvantitativnim odnosima, koji će osiguravati stabilnost i ravnotežu u društvenoj reprodukciji. Stoga nema mjesta porezu na promet proizvoda kao

Digitized by Google

nejasnom, nedefiniranom i otuđenom elementu u raspodjeli, a niti pak ima potrebe za kategorijom »bruto osobni dohodak«, već riječ može biti samo o neto osobnom dohotku kao veličini koja izražava reprodukciju živog rada, a na nivou ovisnom o društvenoj snazi rada. Otuda prijedlog ovog koncepta polazi od eliminiranja poreza na promet i doprinosa iz bruto osobnih dohodaka, te od potrebe utvrđivanja odnosa potrebnog rada i viška rada. U skladu s tim, društveni proizvod bi se raspodjeljivao na slijedeće elemente:

1. akumulacija (za pokriće općih i zajedničkih potreba, za povećanje materijalne osnove rada i rezerve);

2. interni akumulacioni fond (za pokriće amortizacije i troškova režije);

3. osobni dohoci za tekući rad (za raspodjeljivanje na radnike prema učincima u procesu proizvodnje);

4. osobni dohodak po osnovi minulog rada (za raspodjeljivanje na radnike prema upravljanju i privređivanju društvenim sredstvima za proizvodnju);

5. fond zajedničke potrošnje (za pokriće zajedničkih potreba radnika).

Raspodjelom se ni jedan od ovih pet elemenata ne može prekoračiti, to jest ne može se potrošiti više nego što je radom stvoreno. To bi bio pojednostavnjeni prikaz novog pristupa raspodjeli.

Kada je riječ o metodu utvrđivanja odnosa potrebnog rada i viška rada, u računu koji u nastavku prikazujemo polazimo od stvarnih odnosa iskazanih u završnom računu privrede SFRJ za 1978. godinu, i kada na te veličine primijenimo kategorije i instrumente koje predlažemo, onda, umjesto sadašnjeg koncepta raspodjele prikazanog u glavi I, dobijamo novi koncept, koji izgleda ovako:

Raspodjeljivanje društvenog proizvoda privrede SFRJ prema podacima SDK za 1978. godinu

		U milionima dinara	U hiljadama sati
Ukupni prihod	R	2.838.787	
Prenesena vrijednost	S	1.956.976	
Društveni proizvod	Dp	881.811	
Društveni proizvod za radne zajednice		54.317	
Društveni proizvod neto		827.494	
Jedinica dohotka proizvođača	n	17,25	

Digitized by Google

Društveno priznato radno vrijeme (Dp : n)	H	47.970.667	
Radno vrijeme zaposlenih (4 441 549×2 184)	hp	9.263.543	
Faktor posla	fp	1,318	
Živi rad (hp×fp)	hž	12.209.349	
Koeficijent radne efikasnosti (H : hž) (odnos potrebnog rada i viška rada)	REF_k	3,9290	
Koeficijent akumulacije	Ak	0,228	
Akumulacija	A	307.248	37,13%
Interni akumulacioni fond	I	71.374	20,71%
Čisti dohodak	Čd	348.872	42,16%
Osobni dohodak za tekući rad	d_o	219.334	
Osobni dohodak za minuli rad	d_{eu}	50.008	
Fond zajedničke potrošnje	F	79.530	
Opće i zajedničke potrebe		258.733	
Kamate		54.409	
Ostali fondovi izvan OOUR		8.101	
Svega		321.243	
% općih i zajedničkih potreba, kamate i ostalih fondova prema akumulaciji		104,56	

U ovom kratkom prikazu ne bismo se zadržavali na detaljnom objašnjavanju ni suštine ni tehnike predloženog koncepta raspodjele društvenog proizvoda, već želimo naglasiti da on predstavlja jasno i direktno utvrđivanje naprijed pomenutih pet elemenata strukture društvenog proizvoda, da su svi elementi međusobno povezani i zavisni, i da im je svima temelj nivo osobnog standarda radnika izražen u visini »jedinice dohotka proizvođača« (koja je u našem računu uzeta u iznosu od 17,25 dinara za jedan sat uvjetno kvalificiranog rada, a koja suma nije izmišljena, već je toliko stvarno isplaćeno u 1978. godini), te u društvenoj produktivnosti rada izraženoj u odnosu konkretnog i apstraktnog rada, to jest u »koeficijentu radne efikasnosti« (koji je u našem računu uzet u iznosu od 3,9290 i koji također nije izmišljen, već je toliki stvarno bio u privredi SFRJ u 1978. godini).

Digitized by Google

III. Prijedlog koncepta raspodjele sredstava za osobne dohotke

Istraživanja i praktična provjera koncepta raspodjele društvenog proizvoda dovela su i do značajnih spoznaja i praktičnih provjera u pravcu definiranja kriterija i mjerila za raspodjelu sredstava za osobne dohotke.

Sredstva za osobne dohotke su jedna od proporcija društvenog proizvoda, veličina ovisna o društvenoj snazi rada, a raspodjeljuje se na pojedine radnike zavisno od kvantiteta i kvaliteta rada, mjereno rezultatima rada pojedinog radnika, rezultatima rada OOUR i cjeline udruženog rada. Taj princip za raspodjelu sredstava za osobne dohotke je definiran u Ustavu i u kongresnim dokumentima SKJ, ali u praksi nije proveden. Stoga su spoznaje do kojih su prije dosta godina došli kadrovi u Prehrambeno-tehnološkom institutu u Zagrebu izuzetno značajne, u cijelosti odgovaraju citiranom principu iz Ustava, a sastoje se u tome da osobni dohodak radnika čine slijedeći osnovni elementi:

1. radno vrijeme (kvantitativna dimenzija individualnog rada);
2. faktor posla (kvalitativna dimenzija — odnos prema uvjetno kvalificiranom radu; uvjetno kvalificirani rad u prosječnim uvjetima rada i prosječnog intenziteta se izražava sa faktorom posla 1,00, a faktori posla se u osnovi kreću od 0,80 do 4,00);
3. proizvodni učinak (individualni ili grupni odnos prema sredstvima i predmetu rada);
4. ekonomski učinak (utjecaj akumulativnosti cjeline OOUR i predstavlja vezu između živog i minulog rada po osnovi upravljanja i privređivanja društvenim sredstvima za proizvodnju);
5. jedinica dohotka proizvođača (novčana vrijednost jednog sata uvjetno kvalificiranog rada — izraz životnog standarda radnika i ujedno veza između apstraktnog i konkretnog rada).

U koliko bi se usvojilo da navedeni osnovni elementi mogu i trebaju biti minimum elemenata za sticanje osobnog dohotka, onda bi se struktura osobnog dohotka mogla ovako izraziti:

Osobni dohodak = $h \cdot fp \cdot pu \cdot eu \cdot n$,

gdje je:
- h = radno vrijeme
- fp = faktor posla
- pu = proizvodni učinak
- eu = ekonomski učinak
- n = jedinica dohotka proizvođača

Očigledno je da bi utvrđivanje ovakove strukture osobnog dohotka predstavljalo stvarno instrumentiranje načela raspodjele sredstava za osobne dohotke prema kvantitetu i kvalitetu rada, mjereno rezultatima rada radnika, rezultatima rada OOUR te cjeline udruženog rada.

Zatim, osobni dohodak koji bi sadržavao ove elemente jasno bi pokazivao od čega se sastoji i od čega sve ovisi novčani osobni

Digitized by Google

dohodak. Takova struktura osobnog dohotka bi bitno drugačije podsticala na razmišljanje svakog radnika o stvaranju vrijednosti i njegovom učešću u stvorenoj vrijednosti nego što je to danas slučaj sa bod-sistemom, gdje je sve izraženo sa dva do tri agregirana elementa ili pak slučaj sa sistemom gdje je osobni dohodak jednostavno izražen u novčanom izrazu bez ikakvih raščlanjenja.

Za primjenu ovog načina raspodjele sredstava za osobne dohotke postoje detaljne upute za praktičnu primjenu u radnim organizacijama, a praktično funkcioniranje toga sistema može se provjeriti u nekoliko eksperimentalnih radnih organizacija.

IV. Zaključci i prijedlozi

Naprijed prikazani oblik društvene raspodjele po postojećem sistemu i prema prijedlogu novog koncepta daje slijedeću usporedbu:

	U milionima dinara	
	Postojeći oblik	Novi oblik
Ukupni prihod	2.838.787	2.838.787
Porez na promet proizvoda	70.922	—
Materijalni troškovi	2.035.491	1.956.976
Amortizacija	77.927	—
Dohodak	654.447	—
Društveni proizvod	—	881.811
Izdvajanje za radne zajednice	54.317	54.317
Dohodak neto	600.130	—
Društveni proizvod neto	—	827.494
Akumulacija (pokriće općih i zajedničkih potreba i proširenje materijalne osnove rada)	—	307.248
Interni akumulacioni fond (pokriće režijskih troškova i amortizacija)	—	171.374
Osobni dohodak za tekući rad	248.900	219.334
Osobni dohodak za minuli rad	—	50.008
Fond zajedničke potrošnje i stambeni doprinos	49.191	79.530
Opća i zajednička potrošnja, kamate i fondovi izvan OOUR	321.243	321.243
% opće i zajedničke potrošnje, kamate i fondova izvan OOUR prema akumulaciji	—	104,56%

Kao što se vidi, ogromna je razlika između današnjeg i ovog predloženog koncepta raspodjele društvenog proizvoda, i to prije

Digitized by Google

svega u kvaliteti ekonomskih kategorija i u njihovoj kvantifikaciji, u jasnoći računa, i u nemogućnosti da se po bilo kojem od pet elemenata društvenog proizvoda troši više nego što je ostvareno.

Zatim, sistem informatike i analiza, te sistem i tehnika bilanciranja bili bi jasni, pregledni i podešeni efikasnoj kontroli, prije svega unutar radnih organizacija, a i prema društvu kao cjelini.

I na kraju, potrebno je napomenuti činjenicu da se u sadašnjem sistemu raspodjele obavlja veliki a beskoristan i u stvari nepotreban rad, što prouzrokuje materijalne troškove zbog vođenja ogromnih evidencija i obračuna poreza na promet proizvoda, te obračuna bruto i neto osobnih dohodaka, obračuna devet vrsta poreza i doprinosa iz osobnog dohotka za svakog radnika. Štoviše, upravo ta dva instrumenta (porez na promet proizvoda i porezi i doprinosi iz osobnih dohodaka, a koji iznose 187.158.000.000 dinara) predstavljaju veliku mistifikaciju stvarnih odnosa u procesu stvaranja, ostvarivanja i raspodjeljivanja novostvorene i prenesene vrijednosti.

Već iz ovog kratkog prikaza sadašnjeg sistema raspodjele vidi se da se zamagljuje odnos potrebnog rada i viška rada, te stvarna veličina i stvarna upotreba viška rada. Današnje kategorije — porez na promet proizvoda, dohodak, doprinosi iz osobnih dohodaka te sadašnja društvena raspodjela u cjelini — zaista ostavljaju materijalnu proizvodnju i udruženi rad na sporednom kolosijeku i na sporednoj veličini, po otuda i nemogućnost udruženog rada da se organizira, dogovara, sporazumijeva i razvija.

Razumije se da je poseban problem činjenica da su današnja davanja materijalne proizvodnje za opće i zajedničke potrebe i za kamate veća od objektivizirane akumulacije, te materijalnoj proizvodnji ne samo da ne ostaje dovoljno sredstava za razvoj materijalne osnove rada, već joj ne ostaje ništa, pa čak daje i više nego što iznosi akumulacija uz sadašnji nivo osobnih dohodaka. To veće davanje za opće i zajedničke potrebe i kamate od stvarne akumulacije remeti odnose u proširenoj reprodukciji, a pokriva se zadiranjem u objektiviziranu amortizaciju, u sredstva za osobne dohotke i u fond zajedničke potrošnje, te je sve to uzrok stalne ekspanzije unutarnjeg i vanjskog zaduživanja i inflacije.

No taj problem ne stvara prijedlog novog koncepta raspodjele društvenog proizvoda, već taj problem postoji u stvarnosti, a predloženi koncept ga samo veoma jasno otkriva i locira.

Sve to očigledno govori o potrebi što hitnijeg napuštanja sadašnjeg zamršenog sistema raspodjele te mistificiranih i prikrivenih stvarnih odnosa u njoj, te o neophodnosti izbora novog boljeg (ovog ili nekog drugog) sistema raspodjele, kao i o nužnosti izrade strategije i taktike njegove primjene.

Ovo napominjemo zato jer je evidentno da se kvantitativni odnosi u upotrebi akumulacije neće moći srediti odjednom, već će sigurno za to trebati prelazni period, to jest određena dinamika u promjeni postojećih odnosa. Međutim, za to su evidentno po-

Digitized by Google

trebne kvalitetnije ekonomske kategorije i na njima fiksirani ciljevi u kvantitativnim odnosima koji bi se morali ostvariti u određenom vremenskom periodu, kako racionalnijim trošenjem postojeće akumulacije tako i stvaranjem veće akumulacije, efikasnijom društvenom organizacijom rada.

Naime, inzistirati samo na drastičnom smanjenju davanja za opće i zajedničke potrebe i drugih davanja, a koja danas iznose 104% od objektivizirane akumulacije (a davno je izražena potreba odnosa 70 : 30), niti je moguće niti bi samo to smanjenje moglo osigurati privredi dovoljno potrebnih sredstava za proširenje materijalne osnove rada. Stoga podvlačimo da je, prema našim računima, utvrđeno silno nisko korištenje sredstava za proizvodnju te da iznosi svega oko 65%, naime da bi bilo moguće i normalno sa postojećim stanjem i odnosom živog i minulog rada stvarati oko 35% društvenog proizvoda više nego što ga sada stvaramo. No to je direktni problem bolje društvene organizacije rada, specijalizacije, kooperacije i udruživanja investicionih sredstava, a koje pitanje također dosadašnji sistem nije adekvatno ni identificirao ni razrađivao.

Na kraju napominjemo da su osnovni elementi ovog koncepta društvene raspodjele doživjeli svoju punu potvrdu u jednom broju radnih organizacija u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji, u kojima su vršena primijenjena istraživanja i verifikacije, premda je primjena i provjera mogla biti samo djelomično provedena usljed sadašnje zakonske i druge regulative, a koja je u svojoj osnovi, i po sadržaju i po tehnici, oprečna ovom novom konceptu raspodjele.

Digitized by Google

Ranko Petković

Pokret nesvrstanosti i evropska bezbednost i saradnja

Pokret nesvrstanosti je globalni međunarodni faktor koji, posredstvom zemalja koje obuhvata i principâ i ciljeva kojima teži, nije odvojen ni od jednog regiona, pa u tom sklopu ni od evropskog kontinenta. Ipak, veoma često se može čuti da Evropa nema šta da očekuje od pokreta nesvrstanosti, kao ni da pokret nesvrstanosti nema šta da traži u Evropi. Navode se dve vrste argumenata. Ako se polazi od Evrope, onda se konstatuje da na njenom tlu ubedljivo preovlađuju zemlje koje su svrstane u vojno-političke grupacije velikih sila, kao i zemlje koje spadaju u krug visokorazvijenih industrijskih zemalja. Ako se polazi od drugih kontinenata — Azije, Afrike, pa i Latinske Amerike, za koje se smatra da »po prirodi stvari« ulaze u okvire politike i pokreta nesvrstanosti, obično se navodi da na njihovom tlu većinu zemalja čine one koje nisu svrstane u vojno-političke saveze velikih sila i koje po stepenu svoje razvijenosti spadaju u krug zemalja u razvoju.

Tim argumentima je svrha da pokažu i dokažu da su Evropa i nesvrstanost odvojeni kineskim zidom različitih interesa, koji čine da Evropa sticajem istorijskih okolnosti ulazi u koordinate

Digitized by Google

blokovske podele, odnosno svrstanosti, kao što ostali kontinenti, Azija, Afrika i Latinska Amerika, sticajem drukčijih istorijskih okolnosti ulaze u koordinate politike i pokreta nesvrstanosti. Time se Evropa *a priori* odvaja od politike i pokreta nesvrstanosti, a politika i pokret nesvrstanosti fatalistički i mehanicistički svode na koncept trikontinentalizma i klub siromašnih. Neprihvatljivo je i netačno i jedno i drugo. Niti pokret nesvrstanosti zastaje pred kapijama Evrope niti se svodi na regionalni faktor koji je isključivo nosilac revandikacija i konfrontacija na liniji Sever—Jug.

Nosioci navedenih shema ne vide, ili neće da vide, niz istorijskih, geografskih i političkih okolnosti koje, bez ostatka, negiraju njihove teze i zaključke. Sa stanovišta istorijskog razvoja neopozivo je verifikovana činjenica da je izvorno širenje ideja nesvrstanosti i preduzimanje akcije za formiranje pokreta nesvrstanosti poteklo upravo sa evropskog tla. Prvi put, u svom esencijalnom vidu, ideje nesvrstanosti su bile anticipirane u kontekstu oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije narodâ Jugoslavije. Konture celovitog političkog koncepta, koji će se kasnije razviti u doktrinu nesvrstanosti, ideje nesvrstanosti dobijaju prilikom susreta predsednika Tita sa istaknutim azijskim i afričkim državnicima, naročito prilikom sastanka sa Naserom i Nehruom na Brionima 1956. godine. Jugoslovenska inicijativa i uloga u formiranju pokreta nesvrstanosti je posebno uočljiva u događajima koji se objektivno smatraju za postavljanje kamena-temeljca pokretu nesvrstanosti. Poznati sastanak petorice osnivača nesvrstanosti — Tita, Nehrua, Nasera, Nkrumaha i Sukarna u Ujedinjenim nacijama 1960. godine održan je u sedištu jugoslovenske misije. Najzad, u toj istorijskoj hronologiji dolazi 1961. godina, kada je u Beogradu, što znači upravo na evropskom tlu, održana Prva konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, na kojoj je pokret nesvrstanosti definisan kao nezavisan, vanblokovski i globalni faktor u međunarodnim odnosima.

Posebno se mora naglasiti da ovde nije reč o sticaju okolnosti u kojima se geografski faktor uzima kao presudan za izvlačenje dalekosežnih političkih zaključaka. Naime, moglo se dogoditi da jugoslovenske inicijative, usled okolnosti da mnoge buduće članice pokreta nesvrstanosti još nisu bile stekle slobodu i nezavisnost, budu »surogat« za ono što bi one same preduzele da su bile u odgovarajućoj situaciji. U tom slučaju bi se moglo zaključiti da uloga Jugoslavije, kao evropske zemlje, u kreiranju politike i pokreta nesvrstanosti bude izuzetak koji samo potvrđuje pravilo. Uostalom, ima i takvih mišljenja. Previđa se, međutim, jedna okolnost od kapitalnog značaja: da je upravo u to vreme kada se postavljaju temelji nesvrstanosti, sredinom pedesetih godina, održana Bandunška konferencija, na kojoj je koncept regionalizma postigao svoj zenit. Uprkos neizmernom značaju koji je održavanje Bandunške konferencije imalo za jačanje antikolonijalne revolucije, za obezbeđivanje legitimnog mesta novooslobođenih zemalja u međunarodnim odnosima, za afirmisanje ideja miroljubive koegzisten-

Digitized by Google

cije, pa i za sam nastanak i razvoj politike i pokreta nesvrstanosti, ipak su u pitanju dva različita koncepta. U koordinatama Bandunga u prvom planu je geografski princip: učešće zemalja Azije i Afrike. Isto tako, u koordinatama Bandunga ne postoji demarkaciona linija između zemalja koje jesu i koje nisu svrstane u vojno-političke grupacije velikih sila. U isto vreme Brionski sastanak Tita, Nehrua i Nasera, inicijativa petorice u Ujedinjenim nacijama i Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja predstavljaju sasvim nov i originalan koncept. Sa geografskog gledišta, polazna tačka je globalni karakter pokreta nesvrstanosti, kao antiteze bilo kojoj varijanti regionalizma. Sa političkog gledišta, polazna tačka je nezavisan, vanblokovski, samosvojni karakter kriterijâ, principâ i ciljeva nesvrstanosti, kao antiteze bilo kakvim blokovskim, regionalnim i drugim separatnim revandikacijama i partikularnim interesima u međunarodnim odnosima.

To, svakako, znači da postoji puno dijalektičko jedinstvo u procesu istorijskog stvaranja i političkog osmišljavanja politike i pokreta nesvrstanosti kao nezavisnog, vanblokovskog i globalnog nosioca borbe za transformaciju celokupnog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa na demokratskim i progresivnim osnovama.

Prva je konsekvenca da politika i pokret nesvrstanosti ne smatraju da je Evropa poseban segment u međunarodnim odnosima, koji se nalazi izvan domašaja političke akcije nesvrstanih zemalja.

Druga je konsekvenca da se ne mogu akceptirati stanovišta kojima je cilj da obezvrede ili umanje evropsku dimenziju u razvoju i delovanju politike i pokreta nesvrstanosti.

Treća je konsekvenca da treba posebno proučavati specifičnosti koje Evropa ima kao geografski i politički segment u sklopu politike i pokreta nesvrstanosti.

Specifičnosti evropskog kontinenta

Uočavanje specifičnosti evropskog kontinenta u odnosu na druge regione, koji, takođe, imaju svoje osobenosti, ali i neke jače ispoljene sličnosti, u ovom slučaju može da posluži upravo kao argumentacija za univerzalnost ideja nesvrstanosti i globalni karakter pokreta nesvrstanosti, za tezu »o jedinstvu u razlikama«.

Prvu specifičnost evropskog kontinenta predstavlja okolnost da je na njemu jasno povučena demarkaciona linija između vojno-političkih grupacija velikih sila i da je većina evropskih zemalja svrstana u jedan ili u drugi blok, Atlantski pakt ili Varšavski ugovor. Nije, međutim, reč samo o jednoj aritmetičkoj proporciji u prilog svrstanih zemalja u evropskom prostoru. Iz različitih istorijskih, geopolitičkih i drugih okolnosti, u sadašnjem trenutku, blokovska razgraničenja na evropskom tlu imaju relativno čvrstu osnovu, za razliku od blokovskih grupacija u nekim drugim delo-

Digitized by Google

vima sveta koje su raspuštene i prevaziđene. Blokovski *status quo* u Evropi je na svoj način politički verifikovan, čime je znatno smanjen prostor za izlaženje pojedinih zemalja iz blokovskih struktura. Na izvestan način to »obezbeđuje« blokovski karakter Evrope na relativno duži rok. U odnosu na ostale kontinente u kojima blokovske demarkacione linije nisu rezolutno fiksirane i u kojima preovlađuju zemlje koje nisu svrstane u blokove, evropska situacija predstavlja uočljiv antipod.

Drugu specifičnost evropskog kontinenta predstavlja okolnost da je gro zemalja Evrope na visokom stepenu industrijske razvijenosti. U odnosu na druge regione, u kojima preovlađuju zemlje u razvoju, razlike između evropskog Severa i Juga gotovo su zanemarljive. U svakom slučaju, bitno obeležje evropskom mestu i ulozi u svetskoj privredi i u međunarodnim ekonomskim odnosima daju razvijene industrijske zemlje. Ta okolnost nije čisto ekonomicističkog karaktera. Ona ima nekoliko krupnih političkih dimenzija. Razvijene evropske zemlje, svrstane u zapadne i istočnoevropske integracione organizme, imaju niz zajedničkih interesa u odnosu na čitav ostali svet. Razvijene evropske zemlje se pojavljuju kao jedan od najsnažnijih nosilaca postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa, u kojima dominiraju neravnopravnost, eksploatacija i diskriminacija. Budući da pokret nesvrstanosti predstavlja nosioca borbe za izgradnju novog međunarodnog ekonomskog poretka, u kome zemlje u razvoju treba da ostvare svoje vitalne nacionalne interese, vidljiv je jaz koji deli razvijenu Evropu od Afrike, Azije i Latinske Amerike, koje se nalaze na putu razvoja.

Treću specifičnost Evrope predstavlja okolnost da su se na njenom tlu nalazile najveće svetske metropole koje su vekovima držale u stanju zavisnosti i ekonomske obespravljenosti većinu novooslobođenih zemalja učesnica pokreta nesvrstanosti. Nije, međutim, reč isključivo o prošlosti, koja, uprkos teškim posledicama koje je ostavila, ne bi mogla biti zaboravljena. Neke od tih zemalja još uvek se mešaju u unutrašnje poslove svojih bivših kolonijalnih poseda, pa čak nastoje da arbitriraju u čitavim regionima. Kao nosioci neokolonijalizma, evropske zemlje se nalaze u konfrontaciji sa mnogim nesvrstanim zemljama, pa i u koliziji sa akcionim dejstvima politike i pokreta nesvrstanosti.

Četvrtu specifičnost evropskog kontinenta predstavlja postojanje grupe neutralnih zemalja. Iako neutralnost predstavlja instituciju međunarodnog prava, primenljivu, u načelu, u svim geografskim i političkim sredinama, ipak je politika neutralnosti, u različitim varijantama u kojima postoji, mogla da se efektivno ispolji i afirmiše na duži rok isključivo u evropskom prostoru. Bez obzira na činjenicu da postoje razlike u pravnoj utemeljenosti statusa pojedinih evropskih neutralnih zemalja (od međunarodnopravnog statusa neutralnosti Švajcarske i Austrije, tradicionalne neutralnosti Švedske, faktičke neutralnosti Finske i nekih manjih zemalja, kao što su San Marino ili Lihtenštajn), ipak se ne-

Digitized by Google

utralne zemlje u Evropi mogu, uslovno govoreći, posmatrati kao zaseban politički segment u ukupnim evropskim odnosima. Iako, po pravilu, spadaju u red razvijenih evropskih zemalja i u najvećoj meri se uklapaju u takozvane tokove zapadne civilizacije, ipak neutralne evropske zemlje samom prirodom svog vanblokovskog statusa, neuključenošću u vojno-političke saveze velikih sila, opcijom za jačanje mira i međunarodne saradnje, imaju niz dodirnih tačaka sa politikom i pokretom nesvrstanosti. To se izrazilo u njihovom učešću u pokretu nesvrstanosti u svojstvu pozvanog gosta i u visokom stepenu akcione političke saradnje koju su ostvarile sa nesvrstanim evropskim zemljama u procesu KEBS-a.

Petu specifičnost evropskog kontinenta predstavlja mali broj zemalja Evrope u punopravnom članstvu pokreta nesvrstanosti. To su Jugoslavija, Kipar i Malta, odnosno jedna kontinentalno-mediteranska i dve mediteranske evropske zemlje. Okolnost da su u pitanju svega tri relativno male evropske i uglavnom nedovoljno razvijene zemlje uzima se kao dokaz da je reč o relativno beznačajnoj pojavi na evropskoj »periferiji«. Ipak, uočljivo je da se evropske nesvrstane zemlje nadovezuju na jedan vanblokovski geografski pojas koji se proteže od neutralne Finske do Austrije i da poseduju određenu istorijsku i geopolitičku logiku u kontekstu evropske blokovske podele. Imajući to u vidu, moglo bi se kazati da je politika nesvrstanih zemalja Evrope u funkciji celokupne evropske bezbednosti i saradnje. To potvrđuje i okolnost da se Jugoslavija, Kipar i Malta nalaze u prostorima koji su od vitalnog značaja za mir i bezbednost u čitavoj Evropi.

Šestu specifičnost evropskog kontinenta predstavljaju putevi širenja ideja nesvrstanosti. Za razliku od Azije i Afrike, u kojima je proces antikolonijalne revolucije utirao puteve nesvrstanosti, ili Latinske Amerike, u kojoj se nesvrstanost posvedočava u procesu borbe za političku i, naročito, ekonomsku emancipaciju, u evropskom prostoru, u kome postoji duga tradicija državnosti i ekonomskog razvoja, ideje nesvrstanosti prodiru putem progresivnih društvenih promena i jačanja autonomnosti u odnosu na političke, ekonomske, vojne i ideološke centre moći. Budući da je ideja nesvrstanosti univerzalnog karaktera, i putevi njene afirmacije nužno moraju biti različiti. To dokazuje i specifično evropsko iskustvo. U mnogim progresivnim partijama i pokretima u evropskim zemljama ideje nesvrstanosti se jasno politički apostrofiraju kao jedini izlaz iz lavirinta u koji svet dovodi blokovska podela i politika sa pozicija sile. U zavisnosti od objektivnih mogućnosti da dođu na vlast i deklarišu svoju opredeljenost za nesvrstanost i, u još većoj meri, od objektivnih mogućnosti da se njihove zemlje bez većih potresa iskopčaju iz sistema pripadništva vojno-političkim savezima velikih sila, efektivan značaj iskazivanja afiniteta za ideje nesvrstanosti je realan dokaz da one osvajaju sve širi teren i na evropskom tlu.

U svom ukupnom dejstvu ove specifičnosti pokazuju da se evropska situacija u mnogim bitnim komponentama razlikuje od

Digitized by Google

situacije na drugim kontinentima, ali ukazuju i na realne okvire u kojima politika i pokret nesvrstanosti mogu da deluju i proširuju svoje prisustvo u evropskom prostoru.

Pokret nesvrstanosti i detant

U kojoj meri zbivanja u Evropi nikada nisu bila samo evropska, pokazuju i dva svetska rata koja su započela na njenom tlu, ali se nisu zaustavila na njenim kapijama, već su se proširila na ceo svet. I to je jedan od dokaza da se Evropa ne može odvojiti od ostalog sveta, odnosno da sa njim predstavlja uzajamno povezanu celinu.

Poznato je, takođe, da je hladni rat započeo, najšire razmere dobio i najdublje posledice ostavio na evropskom tlu. Međutim, ni hladni rat nije bio isključivo evropski fenomen, već stanje koje je vladalo u celokupnim međunarodnim odnosima, već i iz razloga što su njegovi nosioci bile najveće svetske sile i što su njihovi strateški ciljevi u hladnom ratu imali globalne okvire. Zna se da je jedan od najvažnijih strateških ciljeva velikih svetskih sila u hladnom ratu bio da uspostave svoju dominaciju i hegemoniju ne samo u evropskom prostoru, već u celom svetu. Takođe je izvesno da su one težile da podele ne samo Evropu, već i čitav svet na svoje dve vojno-političke grupacije, odnosno da izvrše totalnu bipolarizaciju međunarodnih odnosa. Svemu tome ne protivreči okolnost da je upravo Evropi pridavan primordijalan značaj zbog njene posebne uloge u svetskoj politici i međunarodnim odnosima u dužem istorijskom kontinuitetu.

Otuda nije bilo čudno što je pokret nesvrstanosti već u Beogradu 1961. godine u sam vrh političkih prioriteta stavio pitanje spasavanja svetskog mira, odnosno sporazumevanja i pregovaranja velikih svetskih sila i njihovih blokovskih grupacija. Poziv Nikiti Hruščovu i Džonu Kenediju da sednu za pregovarački sto nije bio motivisan isključivo evropskom situacijom, ali je imao u vidu trenja u evropskom prostoru koja su mogla da izazovu treći svetski rat, koji se, kao ni prva dva, ne bi zaustavio na evropskim kapijama.

U tom smislu se nesvrstanim zemljama može i mora odati priznanje da su bile najdosledniji pobornici prevazilaženja hladnog rata i prvi pobornici sporazumevanja i pregovaranja velikih sila, koje će se kasnije izraziti u otpočinjanju procesa detanta.

U spletu uzroka objektivne i subjektivne prirode koji su naveli velike svetske sile da obustave hladni rat i uspostave pregovarački proces detanta, inicijative i akcije nesvrstanih zemalja nisu ni jedini ni najvažniji faktor, ali su, svakako, imale ogroman značaj u traženju i iznalaženju političkih alternativa za izlazak iz lavirinta u koji je Evropu i svet dovela blokovska politika sa pozicija sile. Glavni pokretački motiv je, bez sumnje, mogla biti izvesnost da će dalja konfrontacija dovesti velike sile na rub nuklearnog samouništenja, ali je izlaz mogao biti nađen isključivo u ko-

Digitized by Google

ordinatama pregovaranja i sporazumevanja na koje su upućivale i ukazivale nesvrstane zemlje.

Sporazumevanje i pregovaranje velikih sila, izraženo u detantu, dovelo je do prevazilaženja hladnog rata i inauguriranja procesa popuštanja zategnutosti sa objektivno najširim i najblagotvornijim dejstvima u celokupnoj hronici posleratnih međunarodnih odnosa. Obustavljanje hladnog rata i popuštanje međunarodne zategnutosti je dostiglo najdalje domete na evropskom kontinentu, ali je iskazalo svoja određena pozitivna dejstva i u celokupnim međunarodnim odnosima.

Međutim, razvijanje detanta nije teklo u pravcu njegove univerzalizacije ni u geografskom ni u sadržajnom smislu. Velike svetske sile su zastale na pola puta. Tako je došlo do jednog krnjeg i krhkog detanta, u kome su velike svetske sile iskoristile neke njegove pozitivne strane, dok su neke druge zloupotrebile za nastavljanje konfrontacije i širenje sfera interesa. U stvari, reč je o tome da je došla do izražaja dvostruka priroda blokovskog detanta. S jedne strane, velike sile i njihove blokovske grupacije su iscrple pozitivna dejstva detanta u razgraničavanju svojih interesnih sfera i u uspostavljanju *statusa quo* u evropskom prostoru, u kome su angažovani njihovi primarni teritorijalni i politički interesi. S druge strane, one su stavile naglasak na drugu komponentu detanta koja im je ostavljala manje ili više odrešene ruke za sticanje uporištâ i širenje sfera interesa u drugim geografskim regionima i političkim sredinama u kojima nisu razgraničene linije blokovske podele i okviri njihovih specifičnih interesa.

U takvoj protivrečnoj situaciji nesvrstane zemlje su osećale pozitivna dejstva obustavljanja hladnog rata na evropskom tlu, ali su u isto vreme, u sve većoj meri, bile izložene negativnim dejstvima ograničenog i zloupotrebljenog detanta. To je i bio glavni razlog što su nesvrstane zemlje, uporedo sa naglašavanjem pozitivnih ostvarenja detanta, izložile oštroj kritici blokovski koncept detanta, koji je uporedo sa popuštanjem u jednim dovodio do jačanja zategnutosti u drugim geografskim oblastima. Takva dvoguba priroda detanta i takva protivrečna situacija u međunarodnim odnosima nisu mogle da se zadrže na duži rok. Budući da velike sile nisu pokazale spremnost da proširuju geografske i sadržinske granice detanta, niti da trku u naoružavanju postepeno zamenjuju procesom razoružanja, došlo je do krize detanta i do realne mogućnosti ulaska u jednu novu konfrontaciju nosilaca vojne i ekonomske moći.

Uzajamna povezanost evropskog prostora i svih drugih geografskih područja u svetu došla je do izražaja i u ovom najnovijem ciklusu zaoštravanja međunarodne situacije. Oružana intervencija u Avganistanu, u kontekstu širih zbivanja na Srednjem istoku, dovela je, uz sve drugo, i do narušavanja klime detanta u Evropi i do stavljanja u pitanje toka i rezultatâ Madridskog sastanka KEBS-a.

Digitized by Google

Pokret nesvrstanosti i KEBS: saradnja neutralnih i nesvrstanih zemalja

Među pozitivnim dejstvima detanta u evropskom prostoru najvažnije je pokretanje procesa Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji. U tome se jasno može razaznati i razlučiti veliki udeo nesvrstanih zemalja u dvostrukom smislu: (a) u smislu prostora koji je pokret nesvrstanosti stvorio svojom političkom akcijom za prevazilaženje hladnog rata i uspostavljanje pregovaračkog kontakta velikih svetskih sila i njihovih blokovskih grupacija i (b) u vidu konkretnog doprinosa koji su pokretanju i razvoju KEBS-a dale evropske nesvrstane zemlje.

Kada je reč o prostoru koji je stvorio pokret nesvrstanosti svojom političkom akcijom za uspostavljanje i razvijanje procesa KEBS-a, u prvom redu se mora imati u vidu njegova ukupna aktivnost u stvaranju preduslova za izgradnju novih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa na demokratskim i progresivnim osnovama. U tom kontekstu pokret nesvrstanosti je svojim velikim udelom u privođenju kraju epohalnog procesa dekolonizacije, prisustvom i uticajem u rešavanju velikih svetskih kriza, političkim i pravnim afirmisanjem aktivne i miroljubive koegzistencije na izvestan način pripremio i osposobio i evropske zemlje da sednu za pregovarački sto i inaugurišu KEBS. To su široki međunarodni okviri bez kojih se ne bi moglo zamisliti održavanje i kontinuirano delovanje Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji.

Kada je reč o konkretnom doprinosu pokreta nesvrstanosti uspostavljanju i razvijanju KEBS-a, mora se imati u vidu da su evropske nesvrstane zemlje, zajedno sa neutralnim zemljama, svojim početnim inicijativama, kao i dosadašnjim učešćem i delovanjem bitno doprinele da Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji dobije sveevropski karakter i time anticipira široke domete koje je dostigla.

Formiranju grupe neutralnih i nesvrstanih zemalja na KEBS-u doprinelo je više objektivnih i subjektivnih okolnosti:

a) *Sličnosti u vanblokovskom položaju neutralnih i nesvrstanih zemalja.* — Iako su prisutne nezanemarljive istorijske, pravne, političke i druge razlike u statusu i ciljevima neutralnih i nesvrstanih zemalja u savremenim međunarodnim odnosima, ipak postoji jedna kardinalna okolnost koja ih zbližava — njihov vanblokovski položaj. U prvi mah ova okolnost ne mora izgledati toliko značajna niti imati dalekosežnija dejstva s obzirom na to da u sistemu aktivne i miroljubive koegzistencije međunarodni položaj zemalja, kao ni njihovi društveni sistemi, ne igraju posebnu ulogu. Međutim, svetske realnosti su još daleko od pune primene modela aktivne i miroljubive koegzistencije. Upravo zbog toga međunarodna pozicija država predstavlja demarkacionu liniju koja ih u određenoj meri razdvaja ili spaja. Najrečitiji dokaz jesu spone koje postoje između zemalja jedne vojno-političke grupacije i distanca koja jednu vojno-političku grupaciju odvaja od druge voj-

Digitized by Google

no-političke grupacije. Iako postoji proces diferencijacije interesâ u okviru svake vojno-političke grupacije, ipak do snažnog izražaja dolaze posledice međunarodne pripadnosti ovom ili onom bloku.

Isto tako, postoji bitna razlika između zemalja koje pripadaju i zemalja koje ne pripadaju vojno-političkim grupacijama velikih sila, odnosno između blokovskih i vanblokovskih zemalja. Kao što pripadnici jedne vojno-političke grupacije imaju spektar zajedničkih interesa i kao što pripadnici obeju vojno-političkih grupacija imaju, takođe, niz zajedničkih interesa u odnosu na treće zemlje, tako je sasvim prirodno da i vanblokovske zemlje imaju jednu sumu zajedničkih interesa. Ta suma zajedničkih interesa je, u prvom redu, izraz i posledica njihovog vanblokovskog položaja, odnosno položaja u odnosu prema vojno-političkim savezima velikih sila.

b) *Zajednički interes za jačanje bezbednosti i saradnje u Evropi.* — Iako različite objektivne okolnosti, proistekle iz njihovog različitog statusa i geopolitičkog položaja, ne dozvoljavaju punu identifikaciju njihovih interesa i ciljeva u evropskom prostoru, ipak postoje neke konstante koje je moguće razaznati u stavu i interesu neutralnih i nesvrstanih zemalja prema problemima evropske bezbednosti i saradnje. U tom smislu bez nedoumice bi se moglo reći da su neutralne i nesvrstane zemlje gotovo podjednako zainteresovane za smanjivanje blokovskih barijera i stepena konfrontacije blokovskih grupacija na evropskom kontinentu. U isto vreme one su zainteresovane da proces detanta ne bude isključivo u funkciji blokovske ravnoteže, odnosno izraz i instrument blokovskih interesa, već proces koji će zahvatiti celokupan splet međuevropskih odnosa i omogućiti ravnopravno učešće svih evropskih zemalja, pa i vanblokovskih, u odlučivanju o svim pitanjima mira i bezbednosti u Evropi. Isto tako, neutralne i nesvrstane zemlje su vidno zainteresovane za unapređivanje različitih vidova saradnje između svih evropskih zemalja, budući da se, u većoj ili manjoj meri, suočavaju sa negativnim dejstvima blokovskih barijera koje postoje u tim oblastima.

c) *Efikasnije delovanje u ostvarivanju principâ i ciljeva KEBS-a.* — Još u početnim pripremama za održavanje KEBS-a ispoljila se težnja blokovskih grupacija da nastupaju kao zasebne političke celine, povezane uzajamnim interesima. Iako je to u suprotnosti sa samom idejom KEBS-a, koja predstavlja tribinu za prevazilaženje blokovskih barijera i konfrontacija i za uspostavljanje ravnopravne saradnje svih evropskih zemalja, ipak se blokovske grupacije u procesu KEBS-a, u krajnjoj liniji, pojavljuju kao zasebne političke i pregovaračke celine. U takvoj situaciji neutralne i nesvrstane zemlje, uzete pojedinačno, predstavljaju u neku ruku hendikepirane učesnike koji pojedinačno nemaju mnogo izgleda da utiču na formulisanje i ostvarivanje principâ i ciljeva KEBS-a. U međuprostoru između vojno-političkih grupacija velikih sila neutralne i nesvrstane zemlje su sticajem okolnosti mogle da predstavljaju sastavni deo mizanscena koji bi Konferen-

Digitized by Google

ciji o evropskoj bezbednosti i saradnji, umesto međublokovskog, dao formalni sveevropski karakter. To bi, sa propagandnog gledišta, koristilo blokovima, ali bi neutralne i nesvrstane zemlje svelo na ulogu statistâ. Bilo je stoga prirodno da neutralne i nesvrstane zemlje, polazeći sa stanovišta istovetnosti ili sličnosti svojih interesa i pogleda, pridu sinhronizovanju svojih aktivnosti, što je dovelo do uobličavanja akcione grupe neutralnih i nesvrstanih zemalja na KEBS-u, takozvane grupe devet N+N zemalja.

Ove okolnosti ne bi trebalo ispuštati iz vida da se eventualno ne bi stekle iluzije o granicama i mogućnostima delovanja grupe neutralnih i nesvrstanih zemalja. Njih je potrebno posebno imati u vidu prilikom pokušaja elaboriranja onih oblasti zajedničkog interesa i udružene akcije neutralnih i nesvrstanih zemalja u kojima se najviše izražavao njihov pojedinačni i zajednički interes.

1) Neutralne i nesvrstane zemlje su u najvećoj meri bile zainteresovane za održavanje Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji. Iako se konkretne inicijative za održavanje KEBS-a pripisuju blokovima, ipak su neutralne i nesvrstane zemlje svojim zalaganjem za obustavljanje hladnog rata i svojim doprinosom popuštanju zategnutosti u Evropi bitno doprinele stvaranju konstelacije u kojoj je bilo moguće održavanje KEBS-a. Ako bi se posebno insistiralo na »autorstvu« ideja koje su anticipirale konkretnu hroniku zakazivanja i održavanja Konferencije, moglo bi se ustanoviti da su pojedine neutralne i nesvrstane zemlje u različitim političkim dokumentima upravo ukazivale na potrebu preduzimanja takvih ili sličnih evropskih inicijativa, a da su blokovske grupacije dugo bile smetnja njihovom ostvarivanju. Otuda bi se mogao izvući zaključak da su neutralne i nesvrstane zemlje među onim učesnicama skupa koje su najsvesrdnije prihvatile i pozdravile njegovo održavanje.

2) Neutralne i nesvrstane zemlje su jedinstvene u svom stavu i interesu da Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji bude sveevropski skup, a ne međublokovski dijalog. Za sve njih, podjednako, obezbeđivanje vanblokovskog karaktera KEBS-a predstavlja pitanje od presudnog značaja, budući da bi u međublokovskom dijalogu njihova uloga bila politički degradirana. Sam čin zakazivanja KEBS-a je imanentan težnjama neutralnih i nesvrstanih zemalja, jer je u prethodnom periodu bilo blokovskih i međublokovskih skupova na kojima su razmatrana pitanja evropske bezbednosti i saradnje bez učešća neutralnih i nesvrstanih zemalja. Otuda bi se mogao izvući zaključak da je borba za očuvanje sveevropskog karaktera KEBS-a bila i ostala prvorazredan zadatak i evidentan zajednički interes svih neutralnih i nesvrstanih zemalja.

3) Sve neutralne i nesvrstane zemlje se podjednako suočavaju sa nastojanjima blokovskih sila da u krajnjoj liniji one odlučuju o svim pitanjima rada KEBS-a. Ambicije blokovskih sila u tom pogledu su srazmerne njihovoj ekonomskoj i vojnoj moći, pa

Digitized by Google

i njihovom političkom uticaju i samoj brojčanoj zastupljenosti na KEBS-u. Neutralne i nesvrstane zemlje su praktično suočene sa težnjom i nastojanjem blokovskih sila da na ovom sveevropskom skupu odlučuju o svim vidovima rada, pa i o samim rezultatima KEBS-a. U takvoj situaciji neutralne i nesvrstane zemlje su vezane zajedničkim interesom da u što većoj meri ograniče takva nastojanja i dejstva blokovskih sila i da obezbede svoj efikasan uticaj na rad i rezultate Konferencije.

4) Važan saveznik neutralnih i nesvrstanih zemalja u održavanju sveevropskog karaktera KEBS-a i u onemogućavanju da blokovske sile diktiraju rad i rezultate ovog skupa jeste princip odlučivanja konsensusom. Upravo u odlučivanju konsensusom sadržana je najjača barijera stavljanju Konferencije u isključivu funkciju interesâ dva bloka. Ako bi se odlučivalo glasanjem, nije teško pretpostaviti da bi se smenjivale dve solucije: da bi se rešenja donosila pretežnim brojem blokovskih glasova u slučajevima kada blokovi postignu međusobnu saglasnost i da bi dolazilo do obustavljanja rada ili neuspeha kada bi zapretilo nadglasavanje jednog bloka i kada drugi blok odbija da prihvati takvo nametnuto rešenje. To znači da odlučivanje konsensusom ima dva bitna dejstva: obezbeđuje normalan rad KEBS-a i garantuje iznalaženje onih rešenja koja su prihvatljiva za sve zemlje učesnice, pa među njima i za neutralne i nesvrstane zemlje. Otuda prvorazredan značaj koji principu konsensusa pridaju neutralne i nesvrstane zemlje u svojim zajedničkim aktivnostima na KEBS-u.

5) Neutralne i nesvrstane zemlje su iskazivale svoj vitalan zajednički interes za prihvatanje Deklaracije o međusobnim odnosima evropskih država, polazeći od toga da u njoj budu fiksirana načela koja će predstavljati političku i pravnu bazu za jačanje evropske bezbednosti i unapređivanje saradnje svih evropskih zemalja. Najveći broj načela koja su ušla u Deklaraciju proističe iz međunarodne pozicije neutralnih i nesvrstanih zemalja i sadržana su u njihovom praktičnom političkom delovanju. To znači da usvajanje Deklaracije o međusobnim odnosima evropskih država predstavlja afirmaciju međunarodne pozicije i političkog delovanja neutralnih i nesvrstanih zemalja i svojevrsno moralno i političko, ako ne i pravno, obavezivanje zemalja koje su učlanjene u vojno-političke saveze velikih sila da prihvate ova načela i da deluju u skladu sa njima u evropskom prostoru. Ova dva dejstva Deklaracije objašnjavaju podjednaku zainteresovanost neutralnih i nesvrstanih zemalja za njeno usvajanje. Isto tako, neutralne i nesvrstane zemlje polaze sa istih pozicija u svim aktivnostima kojima je svrha dosledno sprovođenje Završnog akta iz Helsinkija.

6) Neutralne i nesvrstane zemlje su podjednako zainteresovane za kontinuitet rada KEBS-a. Može se pretpostaviti da je u interesu velikih sila, koji proističe iz njihove globalne strategije, karaktera uzajamnih odnosa i načina ostvarivanja ravnoteže blokovskih grupacija, bilo održavanje KEBS-a kao jednokratnog političkog čina. Uostalom, blokovske sile, neke više, neke manje, iska-

Digitized by Google

zivale su težnje takve vrste, budući da se u samoj logici blokovske politike nalazi odbojnost prema preuzimanju dugoročnih obaveza jednog naspram drugog bloka. Nije stoga preterano reći da su upravo neutralne i nesvrstane zemlje nosioci ideje kontinuiteta KEBS-a. Ako se analizira dugoročni karakter ostvarivanja principâ i ciljeva Završnog akta iz Helsinkija, onda sasvim jasno dolazi do izražaja da je njihovo sprovođenje moguće jedino u kontinuitetu rada KEBS-a. U praktičnoj aktivnosti neutralnih i nesvrstanih zemalja pitanje kontinuiteta Konferencije postavljalo se dvojako. Prvo, bilo je neophodno izboriti se za samo prihvatanje ideje kontinuiteta, kao fundamentalnog principa rada KEBS-a. Neutralne i nesvrstane zemlje su uspele u tome posle dužih nastojanja, i to u jednoj vrlo reduciranoj meri. Drugo, neophodno je stalno delovanje za sprovođenje ideje kontinuiteta u praksi rada KEBS-a. Blokovske sile su prihvatile ideju kontinuiteta, ali je u praktičnom radu ugrožavaju svojom sklonošću za opstrukcijom ili nametanjem rascepa, kao što teže i krajnjem osiromašivanju kontinuiranog rada KEBS-a, pa time i anuliranju same ideje kontinuiteta.

7) Neutralne i nesvrstane zemlje su se u punoj meri angažovale protiv odvajanja političkih od vojnih aspekata bezbednosti. Takav njihov stav proizlazio je iz logičnog shvatanja da se bezbednost ne može trajno stabilizovati bez odgovarajućih mera u oblasti obustavljanja trke u naoružavanju i započinjanja procesa razoružanja. Međutim, velike blokovske sile su ispoljile težnju da odvoje političke od vojnih aspekata bezbednosti u Evropi. Preciznije rečeno, one su nastojale da proture svoju tezu da Konferencija treba da se bavi samo politikom popuštanja zategnutosti, odnosno postizanjem političkih sporazuma o potrebi jačanja bezbednosti i saradnje, dok bi problem naoružavanja i razoružanja ostao u koordinatama separatnih pregovora velikih sila i njihovih blokovskih grupacija. Velike sile su pri tome potezale argument da se takvi međublokovski razgovori već vode: SALT II i MBFR u Beču. Zbog toga su neutralne i nesvrstane zemlje morale ne samo da dokazuju da je logički nemoguće odvajanje političkih od vojnih aspekata bezbednosti, već i da će Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji doživeti neuspeh ako političke mere popuštanja zategnutosti ne budu praćene i odgovarajućim merama na vojnom planu. Ne zanemarujući činjenicu da u sferi naoružavanja i razoružanja velike sile i blokovi snose ne samo najveću odgovornost, već i da su jedini u stanju da učine zamašnije efektivne korake, neutralne i nesvrstane zemlje su nastojale da ih navedu da prihvate razmatranje vojnih aspekata evropske bezbednosti i da akceptiraju makar marginalne mere nadzora, kao što su one na planu obaveštavanja o većim vojnim manevrima i slične kolateralne mere.

8) Iako se neutralne i nesvrstane zemlje u velikoj meri razlikuju po stepenu svoje ekonomske razvijenosti, ipak se sve one nalaze izvan integracionih mehanizama blokovskih grupacija, kao

Digitized by Google

što su EEZ i SEV. Iz ove okolnosti proističe i njihova zainteresovanost za smanjivanje blokovskih barijera na ekonomskom planu i unapređivanje svih vidova evropske ekonomske saradnje. Budući da su i ostale zemlje učesnice Konferencije ispoljavale vidan interes za korišćenje velikih mogućnosti koje se otvaraju u sferi ekonomske saradnje, neutralne i nesvrstane zemlje su morale da se angažuju u pravcu smanjivanja tendencija koje su nosile obeležje blokovskih prilaza i težile uspostavljanju određenih vidova međublokovske saradnje. U tom kontekstu one su ukazivale na veliki značaj koji u ovoj sferi može da odigra Evropska ekonomska komisija, kao sveevropski forum čija dejstva u eri detanta mogu biti šira i raznovrsnija nego u prošlosti.

9) Neutralne i nesvrstane zemlje su pokazale veliki interes za razvijanje naučne, kulturne i humanitarne saradnje u Evropi. Moglo bi se pretpostaviti da bi upravo u ovoj sferi mogao najlakše da se nađe, iskaže i ostvari jedan sveevropski interes. Na žalost, upravo u ovoj sferi — takozvanoj trećoj korpi — došlo je do oštrog blokovskog nadmetanja koje je ugrozilo ne samo plodonosan rad, već i samo nastavljanje procesa KEBS-a. Neutralne i nesvrstane zemlje su nastojale da pitanja iz ove oblasti tretiraju u skladu sa Završnim aktom iz Helsinkija i insistirale su da velika debata o ljudskim pravima bude svedena na njene stvarne dimenzije i na probleme koji se ne tiču samo jedne zemlje ili grupe zemalja, već predstavljaju stalnu preokupaciju svih zemalja učesnica. Iako su postojale razlike između neutralnih i nesvrstanih zemalja u odnosu na samu suštinu problema ljudskih prava, budući da su neutralne zemlje, uklopljene u širi pojam Zapada, »intimno« bile dosta bliske zapadnim stanovištima, ipak su i one bile prinuđene da se angažuju u smirivanju raspre o ljudskim pravima, koja je pretila da ugrozi celokupan proces KEBS-a.

10) Uključivanje Mediterana u sistem evropske bezbednosti i saradnje, u čemu su se naročito angažovali Jugoslavija, Malta i Kipar, izraženo je u formulisanju posebnog poglavlja Završnog akta posvećenog Mediteranu. Time je pitanje bezbednosti i saradnje u Evropi istrgnuto iz uže evropske ljušture i povezano sa geopolitičkim prostorom koji ima značajan uticaj na stanje bezbednosti u Evropi, a naročito u njenom južnom delu. Proširivanje evropske bezbednosti i saradnje na basen Mediterana otvorilo je vrata širem uključivanju nesvrstanih zemalja u proces KEBS-a. Iako u limitiranom vidu, uključivanje neevropskih zemalja sa obala Mediterana u proces KEBS-a ima načelan i praktičan značaj povezivanja evropske bezbednosti i saradnje sa širim svetskim kretanjima. U pripremama Završnog akta sudelovalo je šest vanevropskih mediteranskih država, koje su (sem Izraela) učesnice pokreta nesvrstanosti (Alžir, Egipat, Maroko, Sirija i Tunis).

Pojedine neutralne i nesvrstane zemlje su se zanimale i za neka zasebna, ne manje važna pitanja, koja su u većoj meri tangirala njihove nacionalne interese ili zauzimala istaknutije mesto u njihovom opštem prilazu tematici KEBS-a.

Digitized by Google

Među svim neutralnim i nesvrstanim zemljama, bez preterivanja se može reći, Jugoslavija je imala najšire razrađen i najpreciznije utvrđen programsko-politički pristup Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji. To je, svakako, rezultat njenog kontinuiranog angažovanja za jačanje bezbednosti i saradnje u Evropi još od prvih posleratnih godina, kada se začinjala i oformljivala blokovska podela i jačali trendovi hladnog rata. Isto tako, u tome je jako izražen interes Jugoslavije da Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji ne proigra veliku šansu u dvostrukom smislu: da se ne svede na međublokovske okvire i da ostvari rezultate koji su u savremenoj evropskoj i svetskoj situaciji realno mogući.

Šesta konferencija nesvrstanih zemalja i KEBS

Na svim konferencijama nesvrstanih zemalja na najvišem nivou, kao i u radu ministarskih sastanaka, uvek je u vrhu prioriteta bila prisutna tema — popuštanje međunarodne zategnutosti. To je i razumljivo pošto je među pitanjima kojima se bavi pokret nesvrstanosti najistaknutije mesto oduvek zauzimala borba za jačanje svetskog mira i ostvarivanje principa aktivne i miroljubive koegzistencije. Budući da su se i detant i Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji, kao dosadašnje najvažnije i najkonkretnije dostignuće detanta, pojavili i razvili u sklopu prevazilaženja hladnog rata i jačanja procesa popuštanja međunarodne zategnutosti i prihvatanja u, istina, ograničenom vidu principâ aktivne i miroljubive koegzistencije, slobodno se može reći da su se konferencije na vrhu nesvrstanih zemalja — od Prve do Šeste — u najširem, pa i najrealnijem političkom kontekstu bavile i pitanjima detanta i KEBS-a.

Istina, u vreme održavanja Konferencije u Lusaki, koje je koincidiralo sa samim početkom procesa popuštanja i sporazumevanja velikih sila i blokovskih grupacija u vidu detanta, bilo je pokušaja da se dokaže da pokret nesvrstanosti gubi svoj istorijski i politički *raison d'être* zbog toga što, navodno, prestaje da bude neophodna njegova uloga »posrednika« u odnosima velikih sila i blokovskih grupacija, budući da one sada same stupaju u neposredan i konstruktivan dijalog. Događaji su vrlo brzo demantovali tu blokovsku pretpostavku i potvrdili ne samo neophodnost, već i širenje prostora za postojanje i delovanje pokreta nesvrstanosti u borbi za novi sistem međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, u kojima detant, uprkos svom velikom i pozitivnom značaju za popuštanje međunarodne zategnutosti, predstavlja samo jednu komponentu u zbiru onih koje utiču na razvoj međunarodnih odnosa. Pokazalo se, sem toga, da pokret nesvrstanosti nikada nije bio posrednik u odnosima velikih svetskih sila i blokovskih grupacija, već nosilac mnogostrukih aktivnosti u svim sferama života međunarodne zajednice. Isto tako, postalo je jasno da po-

Digitized by Google

kret nesvrstanosti, koji izražava interese čitave međunarodne zajednice, mora da svojom političkom akcijom neprekidno vrši pritisak na velike svetske sile i blokovske grupacije u više pravaca: prvo, da detant ne ostane ograničen samo na odnose velikih sila i blokovskih grupacija; drugo, da detant preraste u sistem aktivne i miroljubive koegzistencije u kome će s podjednakim pravom i odgovornostima ravnopravno učestvovati sve članice međunarodne zajednice; treće, da detant pokrene sa mrtve tačke proces razoružavanja, bez koga je nemoguće ostvariti trajniju konsolidaciju međunarodnih političkih odnosa.

Prvu širu i eksplicitniju podršku Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji nesvrstane zemlje su dale u dokumentima Pete konferencije šefova država ili vlada u Kolombu. To je i razumljivo, u prvom redu zbog toga što je godinu dana ranije usvojen Završni akt KEBS-a u Helsinkiju.

Međutim, moglo bi se reći da je sveobuhvatnija analiza sadržaja detanta i ostvarivanja ciljeva KEBS-a data tek u Završnom dokumentu Šeste konferencije nesvrstanih zemalja u Havani. Nesvrstane zemlje su na tom skupu jasno potvrdile svoj pozitivan stav prema osnovnim motivima i ciljevima detanta i KEBS-a, ali su ujedno podvrgle oštroj kritici one nepovoljne tendencije koje detant i KEBS zadržavaju u međublokovskim okvirima i nastoje da podrede blokovskim interesima. Nesvrstane zemlje su time jasno potvrdile da ni detant ni KEBS nisu nešto što se događa izvan okvira i interesa pokreta nesvrstanosti, već da su sastavni deo celokupne međunarodne političke i ekonomske situacije, da su neodvojivi od interesâ i težnji svih zemalja i regiona u svetu.

U članu 25. Završnog dokumenta Šeste konferencije nesvrstanih zemalja se kaže: »Napori ka postizanju učvršćenja detanta i njegovog proširenja na sve delove sveta da se izbegne nuklearna opasnost, gomilanje oružja i rat, predstavljaju zadatak u kome bi svi narodi trebalo da učestvuju i da snose svoj deo odgovornosti, u tu svrhu nesvrstani pokret bi trebalo da založi svoj uticaj i akciju. Međutim, jedan takav detant, da bi bio značajan i efikasan, mora da dovede do uklanjanja svih kriznih žarišta i do okončanja agresije, strane okupacije, intervencije i mešanja, kao i do ukidanja političke i ekonomske eksploatacije slabijih zemalja.«

Posebno poglavlje Završnog dokumenta posvećeno je Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji. U njemu se kaže:

»174. Konferencija je pozdravila napore evropskih zemalja da ojačaju svoje veze i ostvare ravnopravnu saradnju koja će doprineti prevladavanju podela između blokova i vojnih paktova i time smanjiti međunarodnu zategnutost, u skladu sa principima Završnog akta Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju i zaključcima sastanka u Beogradu.

175. Konferencija je izrazila nadu da će trajna orijentacija svih država učesnica na nastavljanje procesa jačanja evropske bezbednosti i saradnje biti potpuno izražena i na sledećem sastanku u Madridu. Konferencija je sa zadovoljstvom primetila plodnu i

Digitized by Google

korisnu saradnju između nesvrstanih i neutralnih zemalja Evrope, koje su uložile zajedničke napore za postizanje tih ciljeva.

176. Konferencija je istakla potrebu jačanja i najenergičnijeg nastavljanja sadašnjih napora da bi se postigli pozitivni rezultati u pregovorima o uzajamnom uravnoteženom smanjenju snaga i tako stvorila stabilnija situacija u Evropi, na nižem nivou vojnog potencijala, a uz nesmanjenu bezbednost i nezavisnost svih država, naročito onih koje su van vojnih saveza, bez pogoršanja bezbednosti drugih regiona.

177. Učvršćivanje detanta i bezbednosti u Evropi može biti trajno samo ako se proširi i na druga područja i tako doprinese rešavanju takvih svetskih problema kao što su: razoružanje, iskorenjivanje kolonijalizma, razvitak svih zemalja, uklanjanje sukobâ žarištâ kriza i drugih faktora, da bi se dokrajčili vojni blokovi i paktovi.«

Takvim svojim političkim prilazom i stavom pokret nesvrstanosti je prevazišao barijeru koju su nastojale da podignu blokovske sile ne samo između Evrope kao terena na kome egzistiraju i ukrštaju se isključivo njihovi interesi i detanta i KEBS-a, kao procesa u kome su one glavni akteri, i politike i pokreta nesvrstanosti čiji se interesi i preokupacije, navodno, iscrpljuju zbivanjima u Aziji, Africi i Latinskoj Americi. Time je, najzad, i praktično prihvaćeno da se u ostvarivanju svoje globalne uloge pokret nesvrstanosti susreće sa različitim pojavama, problemima i događajima u svim delovima sveta koje svojom političkom akcijom generira u pravcu izgradnje novih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa u svetu.

Digitized by Google

Čedo Grbić

Kolektivno odlučivanje i liderstvo

I

Sve viši stepen podjele rada, visoki stepen ubranizacije, narastanje klasnih i drugih društvenih protivrječnosti čini sve složenijim društvene odnose, što uvjetuje da čovjek kao pojedinac sve manje može uticati kako na svoju sudbinu tako i na razvoj društva. Takvo stanje dovodi do sve šire uzurpacije odlučivanja u društvenim poslovima od strane tehnokratije, birokratije te u tim okvirima užih grupa i pojedinaca, a u cjelini jača tendenca uloge države kao glavnog društvenog arbitra.

U suvremenom svijetu je veoma razvijen sistem odlučivanja u ime naroda, klase, partije, pa i u ime pojedinih rukovodstava. Parlamenti i skupštine se pretvaraju u glasačke mašine i osiguravaju određene klasne, oligarhijske i birokratsko-etatističke interese.

Samoupravni socijalizam se uhvatio u koštac sa tim suvremenim kretanjima i bori se protiv otuđenja radnika i građanina da odlučuje o društvenim poslovima.

Politički sistem socijalističkog samoupravljanja se temelji na kolektivnom odlučivanju radnikâ u osnovnim organizacijama udruženog rada te radnikâ i građana u mjesnim zajednicama, a pu-

Digitized by Google

tem delegatskog sistema u svim oblicima udruživanja rada i sredstava, samoupravnim interesnim zajednicama te društveno-političkim zajednicama.

Da bi se lakše sistematiziralo praćenje kolektivnog odlučivanja kod nas, mislim da je nužno utvrditi stupnjeve (oblike, vrste, linije i nivoe) odlučivanja u društvu. Za naše razmatranje je važno poći od činjenice da postoje *dva glavna nivoa odlučivanja i dva izvedena nivoa*, ne računajući razne međustepene odlučivanja.

Prvi stepen je istovremeno i osnovni, a to je kolektivno odlučivanje u OOUR i mjesnoj zajednici.

Drugi stepen je delegatsko odlučivanje u delegacijama, radničkim savjetima, skupštinama SIZ-ova i skupštinama DPZ. Ovdje se mogu uključiti i najšira rukovodstva društveno-političkih organizacija kao što su konferencije, centralni komiteti i slično. Na ovom drugom stepenu trebale bi se donositi sve glavne društvene odluke.

Prvi izvedeni nivo kolektivnog odlučivanja su izvršna vijeća, izvršni odbori te izvršni organi društveno-političkih organizacija.

Drugi izvedeni nivo odlučivanja o društvenim poslovima jesu predsjednici raznih organa. Ovdje se ne radi o kolektivnom, već faktično o individualnom odlučivanju, ali u ime kolektivnog organa. O glavnim inokosnim organima odlučivanja u našem sistemu, direktorima u udruženom radu i šefovima resorâ u državnoj upravi, u ovim razmatranjima neće biti govora, iako smatram da će i te kategorije odlučivanja trebati sve više stavljati u zavisnost od kolektivnih (kolegijalnih) tijela.

U sadašnjim diskusijama o kolektivnom odlučivanju uglavnom je pod opravdanom kritikom pozicija predsjednika i sekretara pojedinih organa i zbog toga ću se i ja u osnovi ograničiti na uzroke osamostaljenja i otuđenja tog stepena odlučivanja.

Prije prelaska na konkretnu analizu uloge predsjednika i pojedinaca u sistemu odlučivanja želim upozoriti da se danas apsolutno nedovoljno analizira *uloga i položaj izvršnih organa u odnosu na šire kolektivne organe odlučivanja.* Činjenica je da izvršni organi imaju danas još uvijek dominantnu ulogu u pogledu kreiranja i donošenja glavnih društvenih odluka, a da delegatska tijela i šira rukovodstva igraju sporedniju ulogu i često su stavljena u ulogu glasačke mašine. Iako postoje bitne razlike u položaju delegatskih tijela u sistemu odlučivanja (na primjer, skupštinâ DPZ, centralnih komiteta SK, konferencija drugih društveno-političkih organizacija), ipak je slična dominantna uloga izvršnih organa tih tijela u sistemu odlučivanja.

Nadmoćnost izvršnih organa u odnosu na glavna tijela kolektivnog odlučivanja temelji se na mnogobrojnim uzrocima i uvjetima, među kojima se osobito ističu: neadekvatna organiziranost delegatskih tijela te profesionalizam, informiranost, stručnost te spoj sa upravnim i stručnim organima izvršnih organa, što im objektivno omogućuje veliki uticaj. Očito je, međutim, da je za sve te odnose nužno dublje i svestranije izučavanje i da prevladavanje

Digitized by Google

tog stanja može bitno doprinijeti unapređivanju kolektivnog odlučivanju u cjelini.

Želim ovdje analizirati *liderstvo* kao izraz moći rukovodilaca pojedinaca u odlučivanju ili, bolje rečeno, o uticaju na odluke o važnim društvenim poslovima. *Ovdje će biti riječ isključivo o liderstvu koje izvire iz položaja pojedinca u hijerarhijskoj ljestvici u organima odlučivanja.*

Liderstvo ne mora samo po sebi biti negativna društvena pojava. Zavisi da li je u funkciji razvoja revolucije i progresivnih društvenih odnosa ili konzervira postojeće društvene odnose i otežava razvitak progresivnih kretanja. Uvijek je bilo i bit će pojedinaca koji će se isticati svojom aktivnošću u borbi za kretanje naprijed i koji će zbog toga imati poseban ugled i priznanja u društvu.

Takva vrsta »liderstva« se javlja osobito u revolucionarnim gibanjima i zaoštrenim društvenim sukobima, jer je u takvim situacijama provjera stvarne vrijednosti čovjeka brza i laka.

Liderstvo izvire iz postojećih društvenih odnosa, a afirmacija lidera zavisi od veoma različitih faktora:

— od stepena izgrađenosti društveno-ekonomskih i političkih odnosa u datom društvu;

— od monopolnog uticaja na sredstva informiranja;

— u kojoj mjeri pojedinac rukovodilac izražava volju, ideju i uspjeh partije, klase, nacije, pokreta, rukovodstva, religije itd. na čijem se čelu nalazi;

— od ovlaštenja koja mu daju ustavi, zakoni, statuti i od položaja u društvenoj hijerarhiji;

— od opće naobrazbe, kulture, vještine kontaktiranja sa ljudima, poznavanja oblasti rada za koje se obrazuje rukovodeće tijelo do odabiranja bližih suradnika, saveznika pa do odnosa prema »višim« liderima;

— od zasluga i ugleda koje je stekao u prošlosti;

— od uticaja na kadrovsku politiku i kadrovske rasporede;

— u eksploatatorskim društvenim sistemima veliku ulogu ima bogatstvo pojedinca, što mu olakšava zauzimanje odgovarajućih društvenih položaja.

Time, sigurno, nije ni izdaleka nabrojan spisak mogućih relevantnih faktora koji afirmiraju liderstvo.

Upozoravam da ovaj spisak uzroka koji omogućuju liderstvo potvrđuje da je ova pojava rezultat prvenstveno društvenih odnosa u datom društvu, a ne pravnih ovlaštenja. Ovo upozorenje dajem zbog toga što ima iluzija da će se određenim ustavnim promjenama ili promjenama statuta društveno-političkih organizacija moći brzo mijenjati pozicije pojedinaca u sistemu odlučivanja u korist kolektivnog odlučivanja.

Liderstvo u našim uvjetima ima određene karakteristike, koje ću pokušati sistematizirati.

Predsjednici u našem sistemu nemaju značajnih samostalnih ovlaštenja po ustavu i statutima.

Digitized by Google

Najveća konkretna pravna ovlaštenja imaju: šefovi upravnih organa, direktori OOUR i OUR te predsjednici izvršnih vijeća republika i SFRJ. Predsjednici izvršnih vijeća nemaju pravnih ovlaštenja u pogledu odlučivanja o poslovima izvršnog vijeća. Dominantan uticaj predsjednika izvršnog vijeća proizlazi iz njegovih ustavnih ovlaštenja u pogledu izbora članova izvršnog vijeća. Predsjednik izvršnog vijeća je mandatar, on predlaže članove izvršnog vijeća i, ako predsjednik dade ostavku, to automatski povlači ostavku izvršnog vijeća u cjelini.

Predsjednici predsjedništáva republika i predsjednici društveno-političkih organizacija, predsjednici skupština u republikama i predsjednici skupština općina, predsjednik Ustavnog suda i slično nemaju značajnijih samostalnih ovlaštenja.

Postavlja se zbog toga glavno pitanje: *otkuda i u čemu je tajna stvarnog uticaja predsjednikâ u našem sistemu i zašto je njihov faktički uticaj velik i u nesrazmjeri sa pravnim ovlaštenjima.*

a) Kao prvi i glavni uzrok ovoj pojavi jesu *postojeći* društveno-ekonomski odnosi, to jest nedovoljna izgrađenost i afirmacija samoupravljanja.

U našem sistemu je danas veoma razvijen *intervencionizam* u svim društveno-ekonomskim, kao i u drugim društvenim odnosima, što govori o nedovršenosti samoupravnih mehanizama.

Taj intervencionizam preferira i podstiče jaku ulogu direktora, šefova upravnih organa i predsjednika. Ovdje neću govoriti o intervencionizmu koji traže radnici i građani za realizaciju nekih svojih prava i ciljeva, iako i ta pojava, koja je veoma prisutna u sistemu, također na svoj način podstiče i liderstvo.

Intervencionizam je najviše prisutan na području uvjeta stjecanja i raspodjele dohotka, što bi, po Ustavu, trebalo biti suvereno pravo radnika u OOUR. Najviše se intervencionizam javlja u pogledu utvrđivanja cijena, stjecanja deviznih sredstava, uvoza, uvjeta kreditiranja, carinske zaštite te pribavljanja investicionih sredstava van samoupravnih tokova. Udružena sredstva u bankama, fondovima, samoupravnim interesnim zajednicama te dio budžetskih sredstava su pod jakim uticajem faktora izvan društvenih mehanizama koji bi ta sredstva trebali usmjeravati.

Poznato je koliko su danas predsjednici fondova i tajnici SIZ-ova veoma traženi na terenu, i to isključivo zbog njihovog faktičkog uticaja na raspored investicija.

Pošto su i predsjednici organâ na nivou DPZ faktički uticajni u arbitriranju društvenim sredstvima, otuda i proizlazi njihova moć u sistemu.

Česta je danas pojava da mnogi rukovodioci sa nivoa republike posjećuju općine i organizacije udruženog rada. Manje se u tim obilascima raspravlja o unapređenju samoupravljanja, a daleko više o privrednim kretanjima i mogućim investicionim zahvatima.

Digitized by Google

Isto tako, i predsjednici izvršnih vijeća i skupština općina te direktori OUR obilaze na nivou republike i Federacije one punktove gdje mogu riješiti neke svoje konkretne probleme.

Danas u eri oštre bitke za stabilizaciju privrednih kretanja jasno se ističe jedan od glavnih uzročnika destabilizacije, a to su investicije koje nemaju pokrića, ili, što je još teže, da su pojedine investicije promašene. Za ta prekoračenja i promašene investicije veoma su »zaslužni« uticaji van privrede. Zbog toga što udruženi rad nije osnovni nosilac proširene reprodukcije, vršen je pritisak na predsjednike i na druge funkcionere da učestvuju u »pravljenju« i »zatvaranju« konstrukcija investicionih projekata.

Upravo stanje u proširenoj reprodukciji najbolje pokazuje koliko mogu biti štetni odlučujući uticaji na proširenu reprodukciju faktorâ van udruženog rada.

Intervencionizam je razvijen i u mnogim drugim oblastima društvenog života, uglavnom na svakom području gdje se javljaju teškoće u realizaciji prava i životnih potreba ili kad se javlja nestašica roba i usluga. Te se pojave danas naročito ističu u oblastima zapošljavanja, raspodjele stanova, školovanja u srednjim i višim školama itd. Karakter ovih vrsta intervencionizma je različit od intervencionizma u osnovnom društvenom odnosu i one se moraju prevazilaziti prvenstveno razvojem društva u cjelini.

Pored ovog uzroka moći pojedinca u sistemu odlučivanja, koji sam označio kao intervencionizam (iako bi se, vjerovatno, mogao naći bolji izraz ili više imena koji bi označavali suštinu odnosa), mislim da je veoma značajna *uloga kadrovske politike.* Treba mijenjati sadašnje stanje. Sada se o kadrovima u državnim, delegatskim i političkim strukturama često odlučuje u uzim tijelima, i to bez dovoljnog uticaja javnosti. Ispada da je to još uvijek tajanstveno odlučivanje. Takvo stanje najbolje konvenira raznim karijeristima da se penju na hijerarhijskoj ljestvici nezavisno od svoje stvarne vrijednosti.

No, takvo stanje također jača moć pojedinaca koji su u poziciji da odlučuju o kadrovima. Zbog takve situacije smatram da izbor kadrova na sve funkcije treba što više podruštvoviti, to jest treba uključiti u izbor kadrova šire samoupravne i političke strukture, sa mogućnošću da se mogu opredjeljivati između više kandidata.

Sve ove pojave doprinose *zaobilaženju delegatskih mehanizama odlučivanja* i stavljanju delegatskog sistema na sporedni kolosijek.

b) Druga karakteristika značajna za položaj predsjednika koja objektivno jača njegov uticaj jeste *kumulacija funkcija.*

Tako su predsjednici redovno članovi širih i užih partijskih i drugih političkih rukovodećih tijela. Smatram da je ova »personalna« unija sa članstvom u izvršnim tijelima društveno-političkih organizacija, a naročito u izvršnim organima SK, jedan od najvećih izvora moći predsjednika.

Digitized by Google

Pored toga, predsjednici često imaju i niz drugih važnih funkcija u raznim društvenim tijelima.

c) *Postojeći hijerarhijski sistem* u našem društvu sa naglašenim rangiranjem prema položaju na kadrovskoj ljestvici također doprinosi jačanju uloge predsjednikâ raznih organa.

Ovo pretjerano rangiranje ljudi po položaju preuzeto je iz klasnih društava i iz državno-socijalističkih sistema, što ne odgovara samoupravnim socijalističkim odnosima. Ovo hijerarhijsko rangiranje održava se u raznim varijantama.

Tako se, na primjer, lični dohoci funkcionera raspoređuju prema takozvanom koeficijentu na prosječne lične dohotke radnikâ u privredi određene društveno-političke zajednice.

Visina tih koeficijenata je određena precizno prema položaju funkcionera na hijerarhijskoj ljestvici, nezavisno od bilo kakvih stvarnih rezultata rada. Mislim da sadašnji sistem ličnih dohodaka funkcionera treba mijenjati jer on stimulira na politički profesionalizam kao stalno zanimanje, a takva orijentacija većeg dijela političkih kadrova ima negativne posljedice. Sistem koeficijenata posebno negativno utiče na mlađe kadrove da se orijentiraju na politički profesionalizam kao trajno zanimanje. Smatram da ovaj sistem nagrađivanja treba ukinuti i uvesti princip da za privremeni rad na političkim funkcijama kadrovi zadržavaju lične dohotke koje su imali na ranijem radnom mjestu, uz eventualni funkcionalni dodatak, i da ne stječu nikakva trajna prava na lični dohodak zbog profesionalnog vršenja političke funkcije. Ovakav sistem nagrađivanja funkcionera bi se približio Marksovoj ideji da se lični dohodak funkcionera svede na »radničku nadnicu«. To bi također destimuliralo borbu da se kadrovi orijentiraju na politički profesionalizam kao trajno zanimanje.

Za kadrove iz revolucije i poslijeratne izgradnje koji su svoj radni vijek proveli pretežno na političkim funkcijama treba naći adekvatno prelazno rješenje, ali bi bilo štetno da se zbog njihovog položaja reproducira i dalje stari sistem.

Mogućnost dobivanja društvenog stana visokog komfora također je jedna od značajnih prednosti vezanih za odgovarajuću političku funkciju. Ima, zbog toga, ideja da se za političke funkcionere koji su na privremenoj funkciji grade namjenski stanovi u kojima bi stanovali dok su na funkciji. Dosadašnji sistem doseljavanja porodice i trajno naseljavanje u velikim centrima, a osobito u glavnim gradovima, dovodio je do trajnog odlaska sa terena veoma kvalitetnih kadrova.

Iako smo glavne privilegije koje su uživali politički i državni funkcioneri ukinuli još prije dvadesetak i više godina, ipak postoje tendencije njihovog određenog obnavljanja na tihi način. Tako smo prije petnaest godina donijeli dosta oštar zakon o korištenju službenih automobila u lične svrhe (uvođenje crvenih tablica). Po tom zakonu, bilo je u republikama četiri do pet funkcionera koji su imali pravo korištenja službenog automobila i vozača u lične svrhe. Međutim, danas se to ponovo proširilo, te se članovi izvrš-

Digitized by Google

nih vijeća i niži funkcioneri, direktori i slično voze službenim automobilima i kada ne vrše službenu funkciju. To se vrši po raznim izvedenim varijantama, iako je taj zakon još na snazi.

Strogo rangiranje se primjenjuje i na raznim drugim poljima društvenog života: od učešća u raznim proslavama, manifestacijama pa do pogrebnih ceremonija i odlikovanja.

Čitav sistem odlikovanja je, na primjer, u osnovi postavljen na čvrstu hijerarhijsku osnovu i unaprijed se zna ko iz kakvog društvenog kruga može dobiti određena odlikovanja. (Jedno upoređenje: za vrijeme rata partizan je mogao kandidirati za Orden narodnog heroja, a danas radnik u proizvodnji ne može dostići najviša odlikovanja koja se dodjeljuju za rad.)

d) Štampa i radio-televizija odlučno podržavaju »predsjednički« sistem. Ova sredstva informiranja i stvaranja javnog mnjenja su pod uticajem ovakvog sistema (međusobna uslovljenost i povezanost).

To se manifestira najviše u tome što štampa i radio-televizija ne objavljuju određene izjave, referate i slično po kriteriju sadržaja, već pretežno po kriteriju ko je to rekao, što onda često dovodi do stalnih ponavljanja istih ili sličnih sadržaja, često i neinteresantnih za čitaoce i gledaoce.

Putem štampe i televizije se održava još jedan zastarjeli aspekt društvenih odnosa kod nas. Tako se referati i ekspozei na sjednicama plenumâ, konferencija, skupština često objavljuju u cjelini, dok se osnovni materijali pripremljeni za sjednice samo spomenu ili veoma restriktivno izlože, a izlaganja učesnika u diskusiji se ili ne spominju ili se dadu širi naslovi diskusija. Tako se u javnosti stvara dojam da je glavni referat, a ne forum i da je forum sazvan da bi saslušao referenta.

Naveo sam ovdje četiri linije društvenog života koje potpomažu liderstvo.

Negativni aspekti liderstva se neposredno odražavaju na usporavanje razvoja samoupravnih odnosa u cjelini. U vezi s tim ukazao bih na još jednu prisutnu negativnost. Ukoliko je pojedini funkcioner moćniji u društvu, to je veća mogućnost da se pod pritiskom parcijalnih interesa lakše donose rješenja koja potkopavaju osnove sistema, što se negativno odražava osobito na proizvodnju.

II

Želio bih ukazati na još jedan krupan problem funkcioniranja našeg sistema, a to je pitanje *koordinacije glavnih društvenih poslova i odluka na nivou društveno-političkih zajednica.*

Danas su u svijetu najpoznatija dva modela: u socijalističkim državama ulogu koordinacije, ali i odlučivanja imaju moćni politbiroi, dok u parlamentarnim demokratijama tu ulogu imaju vlade ili predsjednici država i vlada.

Digitized by Google

Kod nas na nivou DPZ postoji *pluralizam odlučivanja:* skupština i njeni organi (izvršna vijeća i uprava) te organi SK, SSRN, sindikata. U republikama, pokrajinama i Federaciji postoje i predsjedništva DPZ.

Sada ne postoje legalni organi koji bi koordinirali sve društvene poslove na nivou DPZ. U našem sistemu nema mogućnosti stvaranja jedinstvenog organa koji bi odlučivao o svim društvenim pitanjima.

U republikama su sada predsjedništva CK, u stvari, najreprezentativniji faktor moguće koordinacije jer u svom sastavu imaju predsjednike skupština, izvršnih vijeća, SSRN i sindikata. Po svojoj formalnoj poziciji ova predsjedništva ne vrše koordinaciju svih faktora, već njihova nadležnost proizlazi isključivo iz pozicije centralnog komiteta saveza komunista u republici, kao i opće pozicije SK u društvu.

Predsjedništva SSRN su sastavljena od delegacija svih društveno-političkih organizacija i ona mogu vršiti koordinaciju među njima, ali u tom sastavu nema delegacija skupština, predsjedništava republika i izvršnih vijeća.

Predsjedništva republika sastavljena su od pojedinaca i nisu podobni organi za širu koordinaciju.

Prema tome, na nivou republike ostaje nedovršen sistem koordinacije, odnosno usklađivanja svih faktora. Ta koordinacija se ipak vrši. Ona ima razne neformalne aspekte i tu uvijek ostaje latentna opasnost da se neki krug uticajnih ljudi nameće kao faktor koordiniranja, ali i odlučivanja. To je u SRH posebno došlo do izražaja 1970. i 1971. godine, što je onda omogućilo širok prodor liderstva.

Po mojem mišljenju, tu bi funkciju koordinacije trebalo u cjelini vršiti u okviru SSRN jer bi se tu mogla sprovesti koordinacija koja ne bi dovodila do osamostaljenja ove funkcije.

Ostaje također otvoren problem koordinacije odlučivanja na nivou općine. U nekim općinama se to pokušavalo vršiti putem takozvanog predsjedništva sabora općine ili proširenog predsjedništva skupštine općine. Najčešći metod u praksi se pojavljuje kao *neformalni »vrh« općine*, koji često usmjeruje glavne odluke. U tom vrhu se najčešće nalaze sekretari komiteta SK, predsjednici skupštine i izvršnih vijeća (savjeta), predsjednici SSRN i sindikata, a po potrebi i drugi. Slični neformalni vrhovi odlučivanja se javljaju i u organizacijama udruženog rada. U takvim odnosima su moguće pojave liderstva.

III

Politički profesionalizam također može sprečavati realizaciju kolektivnog odlučivanja.

Pod političkim profesionalizmom podrazumijevam sve one funkcije u skupštinama i društveno-političkim organizacijama gdje

Digitized by Google

određeni funkcioneri, članovi određenih tijela, delegati ili profesionalni politički radnici stječu osobni dohodak.

Politički profesionalizam ima svoje negativne, ali i pozitivne aspekte. Želim ovdje podsjetiti da je Savez komunista dobio stratešku bitku protiv političkog profesionalizma poslije Šestog kongresa SKJ i donošenja Programa SKJ, kada je odustao od stvaranja profesionalnog političkog aparata paralelnog sa državnim aparatom. Takav sistem političkog profesionalizma, paralelnog s državnim, danas egzistira u svim drugim socijalističkim zemljama.

Negativni aspekti političkog profesionalizma se izražavaju u raznim vidovima, a ukazaću na neke značajnije.

Profesionalno bavljenje političkim poslovima daje apsolutnu prednost i nadmoćnost nad svim drugim radnim ljudima te članovima delegacija, delegatima i članovima rukovodstava društveno-političkih organizacija u pogledu uticaja na donošenje glavnih odluka. Ta nadmoćnost proističe iz boljeg poznavanja problematike o kojoj se odlučuje, dostupnijih informacija, kao i značajnog vremena da se bave tim pitanjima.

Politički profesionalizam kao stalno zanimanje ima posebno negativne reperkusije na samoupravni sistem jer stimulira kadrove da se bore da zadrže ili unaprijede te svoje profesionalne pozicije nezavisno od svoje stvarne sposobnosti ili društvene potrebe za takvim profesionalnim funkcijama.

I način stjecanja osobnog dohotka na bazi političkog rada rodio je niz neriješenih problema, ali takav kakav je stimulira postojeće kadrove da se zadržavaju na tim funkcijama. Iako sadašnji sistem ne stimulira najbolje kadrove iz privrede koji imaju visoke osobne dohotke da se bore za profesionalne političke funkcije, prednost ovog sistema je u tome što osigurava sigurnost i stabilnost osobnih dohodaka na relativno visokom nivou, bez ikakve provjere o stvarnim rezultatima rada. Pošto je takav dohodak osamostaljen od stvarnih rezultata rada, to on može biti vezan samo za funkciju (rang).

Međutim, uprkos negativnim aspektima političkog profesionalizma, smatram da je na sadašnjem nivou razvoja samoupravljanja i političkog sistema *neophodan u određenom obimu.*

Kao prvo treba istaknuti da je izvršna i upravna vlast moćna, a ukoliko se ukida svaki politički profesionalizam, to će ova vlast još više jačati.

Drugi razlog sastoji se u tome što društveno-politički odnosi i poslovi postaju sve složeniji, te rad u organima samoupravljanja, delegacijama, a naročito u skupštinama DPZ i forumima društveno-političkih organizacija, traži sve više rada i radnog vremena da se ti poslovi uspješno obavljaju. Taj rad predstavlja istovremeno i veliku društvenu i političku odgovornost. Zbog toga smatram neophodnim postojanje potrebnog broja profesionalaca ili poluprofesionalaca koji bi se brinuli da ovaj složeni mehanizam funkcionira, a za taj posao je neophodno mnogo vremena.

Digitized by Google

Da bi taj profesionalizam bio u samoupravnoj društvenoj funkciji, nužno je bitno mijenjati sadašnje pozicije ovih profesionalaca. Mora se onemogućiti da *profesionalci bitno utiču na donošenje odluka, a njihova glavna funkcija mora se svoditi na omogućavanje delegatskom mehanizmu da vrši svoju ulogu.*

Za ovu varijantu političkog profesionalizma trebat će utvrditi nova društvena pravila, zajedno sa afirmacijom kolektivnog odlučivanja.

Mislim da je nužno realnije sagledati šta znači danas društveni zahtjev o *potpunoj »besplatnosti«* za rad u odgovornim društvenim i samoupravnim organima. U sistemu je priznata samo naknada za osobni dohodak, ako je zbog društvenih poslova morao netko izostati sa radnog mjesta, kao i troškovi putovanja.

Međutim, u praksi je široko razvijen sistem *prikrivenog političkog profesionalizma.*

Glavna forma ove vrste profesionalizma manifestira se u činjenici da pojedinci iz upravljačkih struktura i radnih zajednica, to jest svuda gdje osobni dohodak ne zavisi od konkretnih rezultata rada, mogu učestvovati u društvenim (upravljačkim) funkcijama i u okviru radnog vremena, što proizvodni radnik ne može. Povezano s tim vidljivo je koliko su subjektivne i neopravdane paušalne kritike kako su proizvodni radnici nedovoljno aktivni i slično. I to ukazuje na svoj način na određenu protivrječnost i neravnopravnost u položaju proizvodnog radnika i radnika u nadgradnji, kao i između fizičkog i intelektualnog rada.

Većina sastanaka odvija se za vrijeme radnog vremena, uključujući i sjednice radničkog savjeta i skupština DPZ, te najvećeg broja rukovodstava društveno-političkih organizacija. Prećutno se danas tolerira taj sistem, iako se pojavljuju društvene kritike, ali one su usmjerene samo na održavanje takvih sastanka za vrijeme radnog vremena u radnim kolektivima.

Ne bismo li, namjesto ovog prikrivenog političkog profesionalizma, trebali priznati u okviru 40-satnog radnog tjedna jedan sat, na primjer, za angažiranje na društvenim poslovima, razumije se, onim radnicima koji te poslove vrše?

Ovo bi bilo moguće uvesti tim više što se zna koliki dio radnog vremena ide na razne prazne hodove.

Djelomični profesionalizam je uveden u skupštinama republika i Skupštini Jugoslavije tim što se delegatima, pored naknade osobnog dohotka i putnih troškova, daje određeni mjesečni paušal, što doprinosi da u ovim skupštinama redovno postoji kvorum. S obzirom na potrebu velikog angažiranja delegata na ovim društvenim poslovima, smatram opravdanom ovakvu formu stimulansa.

Pored ovih formi djelomičnog profesionalizma, javljaju se i razne druge varijante, pa do takvih neprihvatljivih da se u nekim pravilnicima o osobnim dohocima za angažiranje na društvenim zadacima daju bodovi za veći osobni dohodak.

Digitized by Google

Vojan Rus

Mogućnosti marksističke estetike

Rasprava o marksističkoj estetici može da bude plodna ako kritički razmislimo o temeljnim pitanjima i stavovima koji su u njenoj pozadini. Ni jedan stav, pa kada je reč i o samom Marksu, ne možemo prihvatiti bez kritičkog pogleda — da li je dovoljno utemeljen u pogledu iskustva i dovoljno logički koherentan; ni jedno pitanje ne možemo unapred odbaciti kao prazno.[1]

Tu nije reč samo o mogućnostima marksističke estetike, nego i o estetici uopšte:

— da li je opšta estetika uopšte mogućna;

— da li opšta estetika ima ikakve neposredne veze sa filozofijom;

— da li je mogućna estetika koja bi bila izvedena iz pretpostavki izvornog marksizma;

— da li je opšta estetika, ako je već mogućna, u bilo kakvom pogledu korisna čovečanstvu, kulturi i umetnosti ili je uvek samo njihova kočnica.

Ova isprepletena pitanja marksizma i estetike obradiću tako što ću se obratiti nekim izvornim marksističkim mislima, pokuša-

[1] Termin estetika upotrebljavam ovde u poznatom smislu: opšta teorija umetnosti i lepog.

Digitized by Google

vajući da utvrdim njihovu unutrašnju vezu i upoređujući ih sa drugim filozofijama i estetikama. Neke misli izvornog marksizma navešću samo zato da bih ilustrovao svoje stavove o mogućnostima marksističke estetike, ali nikako zato što bi citati kojima ću se koristiti biti njezin konačni oblik, a još manje recepti za posebne estetike.

U celom ovom tekstu govorim o marksističkoj estetici kao mogućnosti, pošto je ona mnogo veća nego njezina ostvarenost. Marksistička estetika nije još razrađena koliko bi bilo u savremenim ljudskim mogućnostima; ukoliko nastaje, tek je u nekim crtama: pri tome ne možemo zanemariti ni delimične priloge nekih marksističkih teoretičara posle Marksa.

Ni izdaleka ne mislim da put do plodne opšte estetike vodi jedino tragom citatâ i komentarâ koje ću navesti, pošto je mogućno misli koje su utemeljene u tom opštem pravcu izgrađivati u mnogim varijantama.

O tome da tu nemamo posla samo sa preradom nekih dogmi i prividâ svedoči i činjenica da su sva pitanja koja ću pomenuti — ne samo u pogledu marksizma, nego i u pogledu estetike uopšte — u centru savremenih rasprava o estetici i umetnosti.

Najznačajnija mogućnost — druge su delimične i izvedene — koju ima marksizam jeste poseban celovit pristup pitanjima lepog i umetnosti. Reč je o osnovnom metodološkom pristupu. Najveći deo različitih opštih estetika pristupao je tim pitanjima metafizički, ako metafiziku razumemo, u hegelovsko-marksovskom smislu, kao jednostranu apsolutizaciju, bez obzira na to da li ona ima jednostran materijalistički ili idealistički sadržaj. U tom smislu bilo je metafizičkih pristupa koji su umetnost tumačili ili samo kao izrazitu osećajnost, ili samo kao izrazitu misaonost, ili samo kao izrazitu harmoničnost ili kao nesavršenost, bilo da su apsolutizovali intuiciju ili instinkt, bilo stvar ili umetnički proces, bilo subjektivno ili objektivno bilo sinhroniju ili dijahroniju itd. Svaka od ovih suprotnih jednostranosti je metafizički pristup.

Svi ovi pristupi gušili su celovitost umetničkog rada i lepog, pošto su istrgli iz njega samo jednu stranu i apsolutizovali je; time su rascepili onaj produkt koji je kod čoveka najcelovitiji — umetničko delo.

Metafizici suprotan pristup, u kome marksizam predstavlja samo mogući najviši i savremeni stepen, jeste dijalektičko-estetički metod. Njime bi marksizam mogao dati ozbiljan prilog našem i svetskom kulturnom preobražaju, istinskoj savremenoj kulturnoj revoluciji.

I brojni nemarksisti misle da je u dosadašnjoj estetici preovlađivala metafizička apsolutizacija, kao što je gnoseologizam, koji je iz teorije saznanja nametao estetici određene kategorije kao apsolute. Druga apsolutizacija, ontologizam, kategorije sveta ili čoveka mehanički je prenosio u estetiku i takvim redukcionizmom ugušivao posebnost umetničkog dela i raskrajao njegovu celovitost. Zato je dosadašnja filozofska misao više kočila umetnost i njezinu kritiku nego što ih je podsticala; filozofija je do sada

Digitized by Google

uglavnom dosta kasnila za umetnošću. Brojni filozofi, marksisti i nemarksisti, slažu se da je uzrok tome kašnjenju filozofije umetnosti bio u pomenutim jednostranostima; manje je, međutim, saglasnosti u kom pravcu treba tražiti pozitivna, nova estetska rešenja.

I u pogledu dijalektičkog pristupa umetnosti marksizam je samo (uglavnom) mogućnost, a još nije ostvarenost; njegova sposobnost dijalektičkog zahvata rezultira iz istorije, pošto je marksizam odgovarajući izraz sadašnjeg stepena čovekovog razvitka. Zato i može dati najtemeljniji odgovor na pitanja naše epohe; prema tome, ni u estetici marksizam se ne može tretirati kao apsolutna misao.

Sada ću se osvrnuti na pitanje kakve su mogućnosti marksističke estetike. Najpre samo o nekim teorijskim uzrocima nerazvijenosti marksističke estetike (društvene uzroke ostaviću za sada izvan rasprave). Postoje nesaglasnosti već u pogledu temeljnih mogućnosti i temeljnih pretpostavki marksističke estetike. U pogledu tih temelja pojavljuju se nesaglasnosti i kod autora koji su istinski stručnjaci i kojima ne možemo prebacivati neprijateljski odnos prema marksizmu ili oni koji su čak marksisti.

Na primer, poznati marksista Đerđ Lukač ili Morpurgo-Taljabue, jedan od najpoznatijih nemarksističkih estetičara, jednako misle da je, po marksizmu, umetnički rad samo nekakav odraz objekta; zato obojica na pogrešan način marksizam tumače kao estetski gnoseologizam (jedan oblik estetske metafizike). Isto tako, obojica misle da je, po marksizmu, umetnost samo odraz društvene baze; time oni marksizam pogrešno svrstavaju u estetski sociologizam. Morpurgo-Taljabue takođe smatra da je marksizam izraziti harmonizam, da pretpostavlja apsolutno idealnog čoveka i da iz toga nužno proizlazi apologetika. Sve su to sasvim pogrešne ocene mogućne marksističke estetike (Lukač je pokušavao u svom poslednjem razdoblju da koriguje neke stavove, ali mi se, ipak, čini da te korekcije nisu izvedene iz temelja izvornog marksizma).

Veliki deo dosadašnjih rasprava o marksističkoj estetici suzio se jednostavno na neke izričite Marksove i Englesove misli o umetnosti. Pri tome se zaboravilo naročito na Marksova i Engelsova osnovna antropološka, ontološka (opšta dijalektička) i druga stanovišta. Zato je marksistička estetika često sužavana na različite oblike estetske metafizike; tu mogu da se udruže, nehotice, kao što smo videli na primeru Lukača i Morpurgo-Taljabuea, i eminentni marksisti i nemarksisti.

Najpre ću sažeto pomenuti koje su, po mom mišljenju, *glavne implicitne teorijske mogućnosti* i *glavne implicitne pretpostavke marksističke estetike:*

1) U prvom redu reč je o *antropološkim pretpostavkama* marksizma: teoriji rada i stvaralaštva, teoriji svestranog čoveka, teoriji otuđenja i oslobođenja. Samo u okviru tih pretpostavki bila bi mogućna istinska, dijalektička teorija vrednosti, teorija saznanja i psihologija, koje bi tek tako prerađene mogle činiti materijal za mogućnu marksističku estetiku.

Digitized by Google

2) Drugi deo pretpostavki za marksističku estetiku bila bi *opšta dijalektika*, na primer, dijalektičko tumačenje odnosa opšteg i pojedinačnog, forme i sadržine, zakona i slučaja i slično.

3) Treći deo pretpostavki bili bi marksistički *sociološki stavovi*, na primer, teorija društvene istorije, podele rada i slično.

Samo u okviru svih tih pretpostavki otkrio bi se pravi sadržaj onih izričitih fragmenata o umetnosti koje nalazimo u Marksovim i Engelsovim pismima i radovima; izvan tog okvira fragmenti postaju sasvim nerazumljivi. Samo iz celine svih tih antropoloških, ontoloških, sociološkiх i drugih pretpostavki mogla bi se razviti razrađena marksistička opšta estetika.

Pogrešne ocene u pogledu mogućnosti marksizma u estetici imaju više varijanti: jedne tumače marksizam u estetici jednostrano, metafizički, a druge uopšte odbacuju mogućnost marksističke estetike (često odbacuju i estetiku uopšte ili vezu estetike sa filozofijom).

Navešću nekoliko takvih jednostranosti koje se često susreću u celom svetu i koje nalazimo i kod nas:

— Marksizam je teorija odraza i zato je njegova estetika mogućna samo ako je izgrađena na takvoj teoriji saznanja (estetski gnoseologizam, racionalizam i kontemplativizam, mimetizam).

— Marksizam je samo teorija društva i društvene istorije; zato može da pruža samo sociologiju umetnosti, a nikako filozofiju umetnosti i opštu, filozofsku estetiku; marksistička sociologija umetnosti je teorija odraza preneta na područje društva; ekonomska baza odražava se u nadgradnji i u umetnosti kao njezinom delu (estetski sociologizam, sociološki mimetizam).

— Marksizam je samo teorija čovekovog stvaralaštva, intuicije i poiesisa, a ne teorija tehnike, racionalnosti i saznanja (egzistencijalističko-ontologistički antropologizam, koji ne »priznaje« objektivnu i svetsku bit ni najopštiju ontologiju, nego samo subjekt, intuicionizam, subjektivizam).

— Marksizam kao humanizam afirmiše potpunog čoveka, apsolutnog heroja, koji je vladar sveta i koji konačno rešava sve suprotnosti u sebi, u društvu i svetu; zato je umetnost socijalizma samo izraz harmonije vlasti i društva i njihove beskonfliktnosti (nekritički vrednosni idealizam, utopizam, perfekcionizam, apologetika).

— Pošto je za marksizam umetnost samo odraz objekta i ekonomske baze, on može da prihvati samo jedan umetnički pravac — realizam (ovaj estetski objektivizam pogrešno tumači realizam — zato je to estetski kvazirealizam, pošto je i realizam stvaralaštvo, a ne fotografisanje stvarnosti; ovaj kvazirealizam ima dve varijante: apologetski kvazirealizam i »kritički« kvazirealizam, koji posmatra umetnost kao odraz društvenih konflikata.

— Za marksizam je jedini i večiti uzor umetnosti samo antička grčka umetnost (klasicizam, estetski perenizam).

— Umetnost je za marksizam jedan od najviših izraza harmoničnosti svetske i ljudske materije i harmonične zakonitosti (kosmološko-estetski harmonizam i apsolutni determinizam).

Digitized by Google

— Marksistička estetika nije moguća pošto je za marksizam dosadašnja umetnost samo otuđenost koju prouzrokuje podela rada. Umetnost budućnosti utopiće se — u komunizmu — u sasvim jedinstveni proces proizvodnje (sociološko-utopijski harmonizam i sociološko-estetski nihilizam).

— Marksizam uopšte nije sistematska teorijska misao, nego je samo kritička metodologija i zato nije mogućna estetika kao sistematska misao o umetnosti i lepom (metodologizam kao estetski nihilizam).

— Marksizam ne može da bude koherentna estetska misao pošto je u sebi dualistički razdvojen: na jednoj strani — gnoseologizam, mimesis, ideologija, a na drugoj — slavljenje »večitog« sveta umetnosti: »umetničko« u umetnosti (dualistički estetski nihilizam).

— Marksizam ne može da bude odjednom i filozofska i naučna estetika; ako bi bio naučan, njegovi filozofski pojmovi bili bi nepotrebni, pošto prava nauka samo fiktivno određuje predmetnost umetnosti i prihvata samo rezultate njenog induktivnog istraživanja (pozitivističko-scijentistički estetski nihilizam).

Gore pomenute netačne, jednostrane prikaze marksizma u estetici nisam iskonstruisao, nego sam naveo gotovo doslovno ocene o mogućnosti marksizma, koje su bile objavljene u svetu i u Jugoslaviji u poslednjim decenijama (ne navodim pojedinačne autore, pošto je reč o stavovima; pored toga, ti se stavovi često ispreplićU kod jednog te istog autora). Sve te ocene mogućnosti marksizma nisu zlonamerne, ali su jako površne; zato je potrebno sa njima raspravljati pre svega teorijskim argumentima. Pošto su svi pomenuti prikazi marksizma u osnovi netačni, potrebno je, nasuprot njima, doslovno navesti barem neke osnovne misli izvornog marksizma. To nije nikakav školski i dogmatski posao pošto je reč o stručnom suočavanju sa greškama koje žive u velikom delu filozofije i estetike kao struke. Bez raščišćavanja ovih pitanja, bez saznanja o istinskom marksizmu nije ni mogućna plodna kulturna politika, estetska kritika i teorija socijalizma; zato rasprave o ovim temama prevazilaze stručne granice.

Stoga ću pokušati da ukratko prikažem (više kao ilustraciju, bez ikakve želje za sistematizacijom) kako bi bilo mogućno razvijati istinske estetske pretpostavke marksizma i njihove mogućnosti u oblikovanju opšte estetike.[2]

Sledeći izvorne misli marksizma u pogledu estetskih pretpostavki, pokušaću da pođem od najtemeljnijih filozofskih stavova marksizma preko problema opšte estetike do posebnih estetika, posebnih kritika i pojedinačnog umetničkog dela. Ovde je, naravno, reč samo o kratkoj, zgusnutoj ilustraciji unutrašnjih mogućnih veza u marksizmu, koje je mogućno oblikovati i u drugim varijantama.

[2] Reč je o antropološkim, ontološkim i sociološkim pretpostavkama koje smo već pomenuli u tačkama 1—3.

Digitized by Google

Da počnemo glavnom metodološkom pretpostavkom filozofije izvornog marksizma:

»Pretpostavke kojima mi počinjemo nisu nikakva proizvoljnost, nisu dogme, to su stvarne pretpostavke... To su stvarni individuumi, njihova akcija i njihovi materijalni životni uslovi...«[3]

»Proces rada... (je) opći uvjet za razmjenu materije među čovjekom i prirodom, vječiti prirodni uvjet za život ljudi, a stoga i jest ne samo *nezavisan ma od kojeg oblika tog života*, nego, naprotiv, *jednako svojstven svim oblicima ljudskog društva*.«[4]

»... Kada govorimo o radu, reč je o samom čoveku. Ovo novo postavljanje pitanja već uključuje njegovo rešenje.«[5]

Marksizam u ovim stavovima nastupa izrazito antidogmatski i antimetafizički, što je odlučno za njegovu opštu mogućnu estetiku i kritiku. Temeljnost Marksovog pristupa je u tome — što se vidi iz prvog citata (i, naravno, iz svih njegovih radova) — da ponovo, sa punom ozbiljnošću, postavlja pitanje o glavnoj pretpostavci svoje celovite misli na svim područjima; prema tome, nije reč samo o pretpostavci ili izolovane sociologije ili samo gnoseologije ili samo estetike ili ontologije. Marks nije bio zadovoljan radom svojih zaista velikih prethodnika — Dekarta, Kanta, Hegela i Šelinga. Iako su se oni u mnogo čemu uspešno bavili kritikom sopstvenih pretpostavki, ostali su unutar manje razgovetnih, finijih apsolutizacija. Kao što pokazuju pomenute Marksove misli, za izvorni marksizam nije glavna pretpostavka ni »apsolutna«, svetska materija, ni zakonitost sveta, ni čovek kao perfektno biće ni potpuno društvo itd. — nego je glavna pretpostavka ona koju možemo dobiti sa najvećom mogućnom sigurnošću, kada kritički posmatramo celu istoriju čovečanstva i kada čoveka upoređujemo sa svim poznatim bićima: *čovekov rad, radna akcija.*

Glavna pretpostavka je ono — *čovekov rad, stvaralaštvo* — što se po tome kritičkom i empiričkom putu pokaže kao najodlučnije za čoveka i što ga najviše odvaja od svih drugih bića.

U svetu ima, naravno, dosta opštijih opštosti nego što je rad (na primer, svetsko menjanje ili fizička materija). Međutim, glavni uzrok čoveka nisu te opštosti, nego to što on u prvom redu sam sebe prouzrokuje, i to prvenstveno radom. Zato je za čoveka najznačajnija (ali nije najopštija) opštost rad — ono što je, po Marksu, »zajedničko« svim ljudskim pojavama i što je od njih nezavisno (*Kapital*), što će reći najtemeljnije. Ali, još od ranih Marksovih radova (prvi citat je iz *Nemačke ideologije*) jasno proizlazi da se to opšte, koje je za čoveka najznačajnije — rad kao stvaralaštvo — pojavljuje uvek u obliku individualnih »akcija«; nosioci tih »akcija« su pojedinci, koji se onda udružuju.

Rad kao glavni izvor umetnosti mogućno je, prema tome, razumeti samo kao jedinstvo suprotnosti ljudske opštosti i čoveka pojedinca. Veliki značaj ovog zaključka za estetiku i kulturnu politiku je u tome što je čak i kod izrazito dijalektičkih filozofa, kao

[3] *MEW*, B. 3, Berlin, 1959, str 20. *Kurziv* u citatima — V. R.
[4] *Kapital*, I, Beograd, 1947, str. 140. i *MEW*, B. 23, str. 198.
[5] *MEW*, EB. 1, str. 521—522.

Digitized by Google

što su Hegel i Lukač, najčešće bila pretpostavka čitave filozofije određena apsolutizovana opštost. Te opštosti su potiskivale i užasno suzile pojam umetničkog rada i tako u ime filozofije duhovno razdvojile višeslojevitost i organsku celinu umetničkog dela. Kod Hegela je umetnost podređena mehanizmu apsolutne ideje, kod Šelinga stvaralaštvo je podređeno čak instinktivnosti, kod Hajdegera biti, kod Kročea intuiciji itd. Pošto nisu dijalektički rešili odnos opšteg, posebnog i pojedinačnog — i naročito kod suočavanja čovekovog stvaralaštva i sveta — čak Marksovi izraziti dijalektički prethodnici (Kant, Šeling i Hegel) ograničavali su pojam umetnosti nekom (nekima) opštošću ili nisu bili sposobni u svetskoj mreži opštosti otkriti široke prostore umetničke slobode i stvaralaštva. Marksizam je potencijalni korak napred u pristupu estetici, pošto principijelno, i ne samo sentimentalno, »normativistički« oslobađa od apsolutnih metafizičkih opštosti. Marksizam je potencijalni korak napred i zato što prevladava drugu jednostranost: pozitivistički, nominalistički i individualistički postupak, koji pokušava da odbaci svaku opštost i prikaže umetničko delo kao sasvim izolovano; time se dolazi opet u nerazrešiv sukob sa ljudskom stvarnošću, pošto je umetničko delo uvek bogato i individualizirano preplitanje različitih opštosti — mnogo bogatije nego što je ili sama društvenost, ili samo saznavanje ili sama instinktivnost. Idući od polaznih marksističkih pretpostavki, moguće je koherentno pokazati kako jedna posebna opštost — stvaralaštvo — koja je najznačajnija za čovečanstvo, izvire iz pojedinačnog radnog akta i istovremeno već u njemu podređuje (ne odbacuje) i objedinjuje ljudske i svetske opštosti: prirodnost, materijalnost, društvenost, ličnost, misaonost, osećajnost itd.

Pošto umetničko delo stvarno — pa i za marksističku teoriju — predstavlja najcelovitiji stvaralački akt, čovek u njemu takođe »podređuje« najbogatiji isečak svetske i sopstvene opštosti. Zato marksizam ne može da bude ni dogmatski estetski dedukcionizam (koji umetničko delo izvodi iz nekog opšteg kao strogo nadređenog) ni dogmatski redukcionizam (koji delo sužava na produžetak neke siromašne opštosti ili pojedinačnosti).

Kako je baš sa stanovišta Marksove teorije rada moguće ukazati na odnos opšteg i pojedinačnog, čoveka i sveta i na sva druga glavna pitanja dosadašnje estetike (forma—sadržina, saznanje—stvaralaštvo, intuicija—pojam itd.), tako je i estetiku i umetnost moguće osloboditi dominacije filozofske metafizike, što će pokazati razmišljanja o sledećim centralnim Marksovim mislima:

»Ne radi se ovdje o prvim životinjskim instinktivnim oblicima rada... Mi pretpostavljamo rad u obliku kakav je *svojstven samo čovjeku*... Ali što unaprijed odvaja i najgorega graditelja od najbolje pčele jest da je on svoju gradnju izradio u glavi prije nego što će je izraditi u vosku. Na završetku procesa rada izlazi rezultat kakav je na početku procesa već postojao u *radnikovoj zamisli*, dakle idealno.«[6]

[6] *Kapital*, I, cit. izd., str. 134—135. i *MEW*, B. 23, str. 192—193.

Digitized by Google

Ovo *najznačajnije* mesto za razvitak marksističke estetike bilo je do sada nedovoljno upotrebljeno. Međutim, ono može da razjasni stvaralaštvo čoveka — pa i umetničko stvaralaštvo — mnogo bolje od onih savremenih (Hajdeger) i drugih filozofija (Šeling, Kant) koje su naročito isticale izvornost umetnosti, stvaralaštvo i genijalnost umetnika. Kada razvoj ovih Marksovih misli objasni umetničko stvaralaštvo, već smo probili prvi prelaz ka novom rešavanju svih dosadašnjih »nemogućnih« (»aporetičkih«), »paradoksalnih«, »antinomičkih«, »večitih« problema estetike.

Centralni (ali ne i jedini) pojam ove Marksove teze u *Kapitalu* je zamisao i njen odnos sa drugim sastavnim elementima rada, koji aktivno sarađuju u njemu. Zamisao i sastav radnog akta otkrivaju šta je zapravo ona masovna »individualna« akcija koja je, kao što smo videli (u *Nemačkoj ideologiji*), po Marksu, glavna pretpostavka čitave njegove filozofije i nauke. Za Marksovo shvatanje rada, zamisli i za njihovu ulogu u estetici odlučni su stavovi: (1) da je zamisao idealna forma koja prethodi produktu; (2) da je zamisao izrazito prevazilaženje opšteg (na primer, instinkta), pošto je (3) rad takođe individualan (nosilac rada je već pojedinac) i pošto je (4) taj pojedinac masovan (po Marksu u *Kapitalu:* zamišljati i raditi sposoban je već i »najgori« graditelj; dakle, ne samo intelektualac, nego svaki poljoprivrednik, radnik, zanatlija itd.).

Za mogućnu marksističku estetiku ne bi bila značajna samo teza o stvaralaštvu, nego objašnjenje stvaralaštva kao svesno-zamišljajnog delovanja. Metafizički filozofi shvatali su stvaralaštvo sve do danas ili kao čovekovo podređivanje nekoj opštosti (pa su estetiku i umetnost takođe podređivali toj opštosti), ili kao stvaranje iz ništa, *ex nihilo* (pa su umetnost stavljali u izvanistorijski, prazan prostor) ili na oba načina odjedanput. Suprotno tim stavovima, marksizam je tezom o individualnoj zamisli i akciji — koja već u najmanjem radnom aktu podređuje prirodno opšte i time ga razvija — oblikovao premisu za oslobođenje estetike bilo od apsolutne vladavine opšteg ili pojedinačnog ili neistorijskog.

Ukazaću na nekoliko mogućnosti rešavanja estetskih problema koje se kriju u pretpostavkama u radnom aktu rukovođenom zamisli.

Već najmanji, atomarni akt proizvodnje negira onu metafizičku razbijenost, razmrvljenost čoveka i umetničkog dela koju na neki način ističu sve metafizike i njihove estetike. Već nepismeni poljoprivrednik, zanatlija ili lovac u svojoj proizvodnji objektivno prevazilaze metafiziku, iako toga nisu svesni. Već najmanji akt proizvodnje povezuje suštinske sastojke čoveka (i njegovog odnosa sa svetom) u celinu, koja je u sebi različita. Zato estetika koja svesno proizlazi iz stvaralačkog akta, u čijem centru je zamisao, može da prevlada sve estetske metafizike koje imaju za osnov rascep čoveka.

Već obična zamisao »najgorega« graditelja, o kome govori Marks, istovremeno je i normativna i iskustvena, pošto postavlja

Digitized by Google

cilj koji tek treba da bude; reč je o proizvodu koga još nema i koji se tek želi, normira. Međutim, ta ista zamisao cilja i proizvoda nužno mora da se gradi na pojmovnom, empirističkom znanju o predmetima i sredstvima rada, o čovekovoj potrebi i radnoj snazi. Znači, normativno i empiričko povezani su već u najmanjem aktu proizvodnje i nisu principijelno odvojeni, kao što misli veliki deo filozofije. Zato u marksističkoj estetici nije moguće apsolutno odvajati neku deskriptivnu nauku, recimo, istoriju umetnosti od apsolutno normativne estetike. Nije moguće ni spolja unositi normu u umetnički rad, pošto umetnička proizvodnja u svakom svom aktu postavlja nužno individualiziranu normu koja vodi do nastanka pojedinačnog dela.

Isto tako, mogli bismo pokazati da zamisao nije samo mesto pojmovno i odvojeno od lika, figure. Zamisao se zaista gradi na logičkim pojmovima; međutim, ona ih povezuje u nešto misaono-figurativno, pošto je zamisao duhovna slika celine proizvoda i radnog akta koja se kvalitativno razlikuje od slike-predstave i slike-obične fantazije. Ako polazimo, dakle, od zamisli, otkrivamo izrazitu povezanost i figurativnog i diskurzivnog. Tako filozofija rada prevazilazi ne samo jednostranosti normativizma i empirizma, nego i jednostranosti teza o figurativnosti ili racionalnosti umetnosti.

Za estetiku koja polazi od pretpostavke rada i stvaralaštva nije moguće odvajati »čulne slike« od misli i mišljenja. Kada razmislimo o prirodi zamisli i radnog akta, pokazuje se potpuna neosnovanost apsolutnog odvajanja estetike mimesis (odraza, saznavanja) od estetike poiesis (stvaralaštva). Ako idemo putem teorije rada i stvaralaštva, otkriva se i neosnovanost strogog odvajanja formalističke i »sadržajne« estetike. Zamisao je, zajedno sa radnom snagom, glavni činilac stvaralaštva, pošto prva oblikuje novo na način koji nikad ne bi bio mogućan u prirodi. Međutim, neposredni materijal zamisli je i odražavanje i saznavanje, pošto su pojmovi i iskustva sa kojima zamisao nanovo kombinuje date predmete izrazito saznavanje; otkriva se jedinstvo mimesis-poiesis. Zamisao i radna snaga uvek su izrazit princip formiranja, pošto razbacanom materijalu rada tek one daju odgovarajući oblik; međutim, zamisao i rad ne mogu da oblikuju prazninu, nego samo već postojeće vrednosti i materijale, koji specifičnim oblikovanjem postaju sadržaji. I opet se otkriva nužno jedinstvo različitog; sada nužno jedinstvo forme i sadržine, što je bila jedna od velikih teškoća mnogih dosadašnjih estetika.

Zašto se glavni problemi estetike tako »jednostavno« rešavaju ako polazimo od rada kao zamišljajne delatnosti (rad može da bude takođe otuđen, razmrvljen). »Tajna« odgovora je u dijalektičkoj strukturi celovitog radnog akta, koju otkriva naročito izvorni marksizam.

Radni akt povezuje svesnu potrebu, osećanje, zamisao, radnu akciju, predmet i sredstvo rada, proizvod i zadovoljenje potrebe. Time radni akt istovremeno povezuje karakterističnu ljudsku formu i sadržinu, povezuje čovekovu misaonost i osećajnost, njegovu subjektivnost i objektivnost, njegovu bit i normativnost, sredstvo i

Digitized by Google

cilj, tipičan čovekov kontinuitet i diskontinuitet, povezuje u radu intuitivno i diskurzivno, idealno i materijalno, prirodno i transcendentno, lično i društveno. I najobičniji poljoprivrednik i radnik prevazilazi, kada izradi svoje oruđe ili kip, u tom svom praktičnom delovanju i proizvodu oboje — normativizam i deskriptivizam, idealizam i pasivni materijalizam. Time se otvaraju sasvim novi pogledi na estetiku i umetnost.

Samo ako polazimo od opšte strukture produkcije i ako istražujemo njene posebne umetničke forme, možemo temeljno prevazići estetski subjektivizam i objektivizam, estetski emotivizam i racionalizam, estetski formalizam i mimetizam, teleologizam i empirizam, gnoseologizam i intuicionizam itd. — znači, sve one jednostranosti koje je jedan deo dosadašnje postmarksovske estetike delio sa nemarksističkim pravcima Samo iz celine akta i strukture rada mogućno je svesno prevazići sve glavne jednostranosti i dualizme koji su do sada teorijski ograničavali estetiku i kritiku, kulturnu politiku i samu umetnost.

Jednostrane uticaje metafizike može da ilustruje i sledeće: veliki deo dosadašnje estetike zaglibio je, uprkos različitim stavovima (pasivni materijalizam i idealizam; objektivizam i subjektivizam; formalizam i mimetizam) u gnoseologizam, pošto je velika većina vrlo različitih, suprotnih estetika tumačila umetnost vrlo usko, samo kao saznanje.

Već smo kazali da je u umetničkom delu uvek prisutan i visok stepen saznanja; međutim, umetnički rad nikako ne možemo da zahvatimo samo predikatom saznanja, ako smo svesni da je on uvek i zamišljanje i stvaralaštvo. Ovo je samo jedan mali primer koji može pokazati kako bi se temeljito razlikovao mogući marksistički pristup od velikog dela dosadašnje estetike i filozofije. Marksizam vode njegovi stvarni teorijski potencijali — a naročito njegova teorija rada kao stvaralaštva i njegova teorija totalnog čoveka — daleko od utabanih staza estetskog gnoseologizma, koji je bio sudbina većeg dela dosadašnje estetike.

Međutim, opšta struktura rada i radnog akta za izvorni marksizam nije nikakva opšta dogma i šema koja bi sama bila dovoljna da objasni posebnost umetnosti i umetničkog dela. U pogledu posebnog u umetnosti značajni su sledeći Marksovi stavovi:

»... moral, nauka, *umetnost* itd. samo su *posebni* načini proizvodnje i potpadaju pod njen *opšti* zakon«[7].

»... Čovek proizvodi sam *bez fizičke potrebe* i *istinski* proizvodi tek u *slobodi* od potrebe... Životinja oblikuje samo po potrebi i meri svoje vrste... dok čovek zna proizvoditi po meri svake vrste... *zato čovek oblikuje i po zakonima lepote.*«[8]

»Slobodni razvitak individualnosti... (predstavlja takođe — V. R.) *redukciju potrebnog rada* društva na minimum, a čemu odgovara *umetničko, naučno* itd. razvijanje *individua.*«[9]

---

[7] *MEW*, EB. 1, str. 537.
[8] *MEW*, EB. 1, str. 517.
[9] *Grundrisse*, str. 593.

Digitized by Google

Šta možemo podrazumevati pod »opštim zakonom proizvodnje«, koji Marks pominje u prvom gornjem citatu i »pod« koji potpada i umetnost. Pojam opšteg zakona proizvodnje zahvata, pored ostalog, i ono što je u njemu najtemeljnije: nužni odnos onih opštih elemenata stvaralaštva koje smo pronašli već u radnom aktu i koji su u vrlo različitim oblicima prisutni u svim formama stvaralaštva, bilo u materijalnoj proizvodnji ili u umetnosti ili u stvaralačkoj politici. Ti opšti elementi stvaralaštva već su pomenuta svesna potreba, zamisao, radna snaga, sredstvo i predmet rada, produkt.

Međutim, izričito moramo naglasiti da ove izraze nikako nije moguće shvatiti — kada smo na terenu filozofije rada i filozofije umetnosti — u uskom ekonomskom smislu. Jednostavan primer: predmet rada u materijalnoj proizvodnji bila je sirovina koju prerađujemo u materijalni proizvod (gvozdena ruda, pamuk), dok u umetnosti komad platna na koje se nanose boje nikako nije predmet umetničkog rada; ovde je glavni predmet rada onaj lični doživljaj, onaj društveni sadržaj i ona opšta kultura (poznavanje boja itd.) koja se u umetniku udružuje sa njegovim doživljajima i što sve umetnik povezuje u umetnički izraz, proizvod.

Temeljni elementi stvaralaštva specifični su od jednog područja proizvodnje do drugog, što je Marks istakao kada je, govoreći o opštem zakonu proizvodnje, istovremeno naglasio da su moral, umetnost itd. posebni načini proizvodnje. Po izričitom Marksovom mišljenju, glavni zadatak nije istraživanje samo opšteg zakona proizvodnje ili opšte društvene osnove, nego posebnosti svake vrste proizvodnje.

Za naše dalje razmišljanje vanredno je značajan Marksov snažan naglasak (u *Grundrisse)* na posebnost umetničke proizvodnje. Marks ističe »da određena razdoblja njezinog procvata (umetnosti) nikako nisu srazmerna sa opštim društvenim razvitkom, pa ni sa materijalnim temeljem . . .«[10]. Znači, po Marksu, razlike između umetnosti i ekonomske baze nisu samo kvantitativne, tako da umetnost raste malo sporije ili malo brže od ekonomske osnove. Iako je umetnost (posredno) uvek (delimično) uslovljena i celokupnom strukturom društva, po Marksu, njezin kvalitet može da bude usmeren drugačije nego društvena celina ili ekonomska osnova. Izvorni marksizam je tako vrlo udaljen i od estetskog sociologizma i od ekonomicizma.

Ova izrazita posebnost umetnosti i estetike utemeljena je, po Marksu, i u tome što je baš umetnost izrazito slobodna proizvodnja, ne samo u budućnosti, nego u određenoj meri i do sada. Znači, za Marksa ni jedno društvo nije toliko apsolutno jednosmerno određeno svojom ekonomskom osnovom da umetnost ne bi mogla delovati drugačije od preovlađujuće tendencije, iako u društvu preovlađuje nerazvijenost i otuđenost. Znači, marksizam ni u estetici nije mogućan kao apsolutni determinizam, nego je od njega vrlo udaljen (pošto je dijalektički determinizam: međusobno delovanje,

[10] *Ibid.*, str. 30.

Digitized by Google

višeuzročnost, koja, ipak, ne odbacuje neki glavni uzrok, kao što je ekonomska osnova).

Kao što pokazuju Marksove navedene misli, u izvornom marksizmu možemo naći i odgovarajuće objašnjenje zašto i u čemu je umetnost baš poseban način proizvodnje. Ta njezina posebnost istupa jasno tek u marksističkom pojmu totalnog čoveka, u odnosu svih temeljnih područja rada i svih temeljnih čovekovih potreba. Materijalna i umetnička proizvodnja predstavljaju komplementarno jedinstvo suprotnosti. Dok materijalna proizvodnja odgovara čovekovim biološkim potrebama, umetnost može da se na razvijenoj (ekonomskoj) osnovi od nje odvoji kao slobodan rad, koji izrazito prevazilazi biološku (prirodnu) nužnost, ali je istovremeno dopunjava gde je ona nemoćna (pri izgradnji celine svestranog čoveka).

Ovde se susrećemo sa plastičnom prirodom čovekovog stvaralaštva i zamisli i njihovog uticaja na sve psihičke procese. Ako bi se bolje razvila teorija rada (čije je temelje Marks najtačnije otkrio), mogao bi se iz toga izvesti logičan prelaz iz materijalne proizvodnje na kvalitativno viši stepen umetnosti. Pri tome nikako ne mislim da se umetnost može suziti na materijalnu proizvodnju. Međutim, umetnost može, usled posebne prirode zamišljanja i rada, da raste iz negacije materijalne proizvodnje zato što zamisao i stvaralaštvo mogu sebe neprestano prevazilaziti. Nasuprot idealizmu, koji ideju shvata kao apsolutnu stalnost ili kruženje i koji time ideju umrtvljuje i smanjuje joj snagu, marksistička teorija zamišljanja sposobna je da pokaže pravu i dinamičku snagu »ideje«. Pošto je ova sastavljena iz pojmovnih elemenata, može putem njih stalno uključivati u sastav zamišljanja suštinski nove sastojke; pošto je zamisao sastavljena iz pojmovnih sastojaka, može usled elastičnosti pojmova (što se mnogo razlikuje od tvrde predstave životinje, koja je vezana samo za konkretan predmet) pojmovne elemente kombinovati praktično u beskonačnost. Zato određeno isto zamišljanje (na primer, materijalno-proizvodno zamišljanje o izgradnji kuće) može preći na suštinski drugačiju zamisao o »izgradnji« porodice i društvene zajednice i na drugačiju zamisao o umetničkom delu kao posebnoj »građevini«. Tako su u jednom povezanom, celovitom toku čovekovog zamišljanja i proizvodnje mogući sasvim različiti ali ipak povezani stepeni: materijalna proizvodnja, umetnost, moral, politika.

Međutim, usled sasvim određene funkcije umetnosti u čovekovoj celokupnoj reprodukciji, kod nje oni opšti elementi koji su karakteristični za svaku posebnu proizvodnju i koji čine opšti zakon proizvodnje — dobijaju izrazito posebne, specifične oblike.

Sledeći element koji je nužno pomenuti kao značajnu mogućnost estetike u okviru marksističke antropologije je teza o *svestranom, celovitom čoveku.* Za marksizam svestrani čovek nikako nije potpun, savršen čovek, nego je samo stalno samorazvijanje celine onih temeljnih mogućnosti i potreba koje su prisutne u svakom čoveku: ličnost, društvenost, misaonost, osećajnost itd.:

»Čovek svoju svestranu suštinu prisvaja na svestran način, dakle kao totalni čovek. Svaki od njegovih ljudskih odnosa prema

Digitized by Google

svetu, gledanje, slušanje... mišljenje... delovanje, voljenje, ukratko, svi organi njegove individualnosti, kao organi koji su neposredno u svom obliku društveni organi, jesu... prisvajanje predmeta. Ne samo pet čula, nego i takozvana *duhovna čula, praktična čula (volja, ljubav* itd.), jednom rečju... *čovečnost čula* nastaje tek pomoću postojanja svog predmeta, pomoću *očovečene prirode.«*[11]

Iz pomenutog proizlazi sledeće: za Marksa prisvajanje u komunizmu nikako nije samo prisvajanje sredstava za proizvodnju, a svestrani čovek nikako nije perfekcionističko biće, iz koga bi proizlazila umetnost kao apsolutna harmonija.

Istinsko čovekovo prisvajanje, koje stvara celovitog čoveka, za Marksa je prisvajanje svih ljudskih mogućnosti, među kojima imaju, što je očigledno, odlično mesto i čovekove duhovne mogućnosti i potrebe. Za sve one koji vrlo usko shvataju »čulnost« Marksove prakse, pa i umetnosti, od pomenutih Marksovih misli naročito je instruktivna sledeća: »ne samo pet čula nego i takozvana *duhovna* čula, *praktična* čula«.

Po Marksu, tek razvijeno bogatstvo umetničkih i sličnih celovitih predmeta predstavlja onu stepenicu koja podstiče društvenu duhovnost na viši stepen. To je za Marksa jedan od suštinskih zahteva, normi i zakonitosti socijalizma i komunizma, čiji je najcelovitiji, glavni cilj svestrani čovek. To je izričito naglašeno u *Grundrisse*, gde je Marks doslovno istakao da u socijalizmu »slobodnom razvitku individualnosti... odgovara umetnički, naučni razvoj individue«. Ponekad se smatra da postoji nepremostiv jaz između mladog i starog Marksa, između Marksa koji je humanista i Marksa koji je ahumanista (poznato mišljenje dela strukturalizma). Pomenuti Marksov stav iz *Grundrisse* — koji se prema pomenutoj tezi, navodno, nalazi u Marksovoj sasvim »naučnoj« i »ahumanističkoj« fazi — pokazuje da je Marks od ranih do svojih najkasnijih radova postavljao iste realno humanističke ciljeve: slobodni i svestrani razvitak svake individualnosti, čiji je značajan deo i umetnički i naučni razvoj individue, što je, opet, osnovni uslov za novo društvo, pošto Marks ističe da će u razvijenoj komunističkoj asocijaciji slobodni razvitak svakog pojedinca biti uslov za slobodni razvitak svih *(Komunistički manifest)*.

Marksova misao sadrži pretpostavku o različitim čovekovim osnovnim mogućnostima i potrebama, koje se mogu razvijati kao jedinstvo različitosti. Kod Marksa nema pretpostavki o apsolutnoj čovekovoj harmoniji i konačnosti, što bi moglo da vodi do odgovarajuće jednostranosti u estetici (estetski harmonizam).

Zato je izvorni marksizam vrlo daleko od apsolutnog estetskog harmonizma i od teza koje proizlaze iz njega: društvena beskonfliktnost u socijalizmu i zato nužnost apologetske umetnosti.

Pojmom o svestranom, totalnom čoveku oblikovan je najopštiji kriterijum realnog humanizma. Međutim, taj kriterijum, to

---

[11] *MEW*, EB. 1, str. 539. i 541—542.

Digitized by Google

moram da naročito istaknem, samo je nekakav udaljen, posredan i koordinativan kriterijum za sve čovekove delatnosti, pa i za umetnost. Taj kriterijum svestranosti određuje svakom posebnom načinu proizvodnje — pa i umetnosti — odgovarajuće mesto u celini svestranog čoveka u humanističkom društvu, a i pravce razvojnog prevazilaženja otuđenosti svake posebne proizvodnje, pa i umetnosti. Ako se zapitamo gde je, sa stanovišta marksizma, onaj konačni zajednički cilj i merilo umetnosti i materijalne proizvodnje itd., koje im je zajedničko i koje im daje mogućnost autonomnog razvitka, onda je svestrani čovek takvo opšte merilo, ali još nije specifično estetsko merilo.

Iz onoga što smo rekli ocrtava se — kada sledimo logiku izvornog marksizma — jedinstvo estetike i (ostale) filozofije.

Prihvatimo da za izvorni marksizam od dosadašnje filozofije ostaju — kao što je Engels figurativno kazao — »logika i dijalektika«. Ta filozofska dijalektika ima, pak, dva temeljna sastojka: opštu dijalektiku čoveka (antropologiju) i najopštiju dijalektiku sveta (kosmologiju-ontologiju) (posebne dijalektike čoveka i sveta obrađuju posebne nauke). Jezgro dijalektike čoveka je opšta dijalektika čovekovog rada i njegove svestranosti. Ali, u umetnosti (i u moralu) ta dijalektika čoveka ostvaruje se naročito intenzivno i zato su estetika i etika od svih »posebnih nauka« najviše filozofske, zahvataju suštinski deo vrha celovitog čoveka. Umetnost je, naime, (objektivno) uvek usavršavanje celovitosti čoveka u određenoj epohi, bez obzira na to koliko je ta epoha ograničena. Umetnost je dogradnja konkretne, epohalne celovitosti, pošto smo videli da, po Marksu, umetnost dograđuje (na primer, u antici) konkretni duhovni vrhunac čovečanstva, koji se ostvaruje u pojedinačnim epohama. Umetnost ima ovu funkciju pošto uvek intenzivno kultiviše sintezu glavnih duhovnih moći kao što su osećanja, fantazija i mišljenje. Zato je za Marksa umetnost bila — a to mora da bude naročito u komunizmu — onaj deo čovekove celine koji prevazilazi materijalnu proizvodnju kao stremljenje ka ispunjenju konkretnih ljudskih mogućnosti. Ta težnja ka celovitosti uvek je u čovečanstvu bar fragmentarno prisutna, iako u datom društvu preovlađuje otuđenost, koja nikada ne može biti apsolutna.

Povezanost estetike sa filozofijom, koja je utemeljena na povezanosti umetnosti sa čovekovom suštinom, jeste i u tome što »kategorije« čoveka i rada postaju u umetnosti naročito intenzivne. Figurativnost umetnosti (koja nije samo realistička) je sinteza, izbor i prerada figurativnosti iz svakodnevnog života i specijalizovanih delatnosti. Forma umetničkog dela je sinteza, izbor i prerada različitih nižih ljudskih formi (oblikovanih doživljaja, društvenih pojava i izražajnih sredstava). Misaonost i osećajnost umetničkog dela je sinteza, izbor i prerada različitih osećanja i misli iz svakidašnjeg života i posebnih njegovih područja. Vrednost umetničkog dela je sinteza, izbor i prerada najrazličitijih ljudskih vrednosti.

Ova sinteza, izbor i prerada — koja podiže umetničko delo u formu formi, u vrednost vrednosti, u osećajnost osećanja —

Digitized by Google

sprovedena je u jasno određenom pravcu: oblikovati kultivisan i čulno materijalizovan figurativno-predstavni izraz, koji prodire i do drugih ljudi — umetničko delo.

Zato isti oni elementi koji su karakteristični za svaku proizvodnju dobijaju u umetnosti uvek izrazito poseban oblik i sadržinu. Dok je, na primer, zamisao kompleksnog tehničko-materijalnog proizvoda (nebodera, rakete) do detalja tačna, koherentna i čista pojmovna tvorevina i pre početka proizvodnje, zamisao umetničkog dela, po pravilu, samo je intuitivan nacrt, u kome se mešaju pojmovni, figurativno-predstavni i fantazijski sadržaji i koji se u toku ostvarivanja elastično modifikuje.

Ovo je dokaz da opšte kategorije estetike i umetničkog rada ne mogu umetnost dogmatski okivati, pošto estetska teorija mora naći baš njihove posebne oblike u umetnosti. Ovaj antidogmatski zahtev u pogledu posebnog i individualnog u estetici (i etici) baš je u izvornom marksizmu teorijski najjasnije utemeljen i nije samo lepa, nejasna želja ni samo esejistički uzdisaj.

Time bih prešao na neka Marksova *najopštija, onotološka stanovišta* koja su, takođe, među mogućnim pretpostavkama estetike. Sasvim pogrešno se ponekad smatra da izvorni marksizam sa svojim stavovima o najopštijim zakonima i kategorijama utemeljuje dogmatizam. Marksizam iz svojih najopštijih stavova o opštem i pojedinačnom, o formi i sadržini itd., nikako ne izvodi neposredno neke estetske zakonitosti. Baš nasuprot tome, sa svojim stavovima o opštim zakonima marksizam izgrađuje jedan od nužnih teorijskih osnova za prevladavanje svake dogmatičnosti i svake metafizike.

Marksizam u svojoj kritici Hegela — koji je u pogledu dijalektike marksizmu najbliži — ističe da je suštinska Hegelova greška, celokupnog racionalizma i gotovo celokupne metafizike, što apsolutizuju opšte, što ga podižu iznad pojedinačnog i što pojedinačno guše u opštem. Baš marksizam pokazuje — mogli bismo navesti puno eksplicitnih mesta (u *Svetoj porodici, Dijalektici prirode, Kritici Hegelove filozofije državnog prava)* — da individualno i posebno uvek poseduju sopstvenu suštinu, koju ne možemo ugurati bez ostatka ni u jedno opšte. Marksizam nagoveštava da u celokupnoj strukturi sveta, a naročito u čovečanstvu, individualno i posebno uvek prevazilaze sopstveno opšte, da opšte nastaje uvek talasanjem pojedinačnosti-slučajnosti, koje predstavljaju nužne oblike postojanja opšteg.

Marks i umetnost tumači kao nešto posebno, što se jasno razlikuje i od svoga opšteg (od čovekove generičnosti) i što mora da bude, kao posebno, protumačeno pre svega sopstvenim posebnim sadržajem, a ne njegovom redukcijom na najbliže opšte (društveno, psihološko itd.). Već smo videli da je za Marksa umetnost poseban način proizvodnje. A u *Grundrisse* Marks kaže doslovno: »Što se tiče umetnosti, poznato je da određeni periodi njenog *procvata* ne stoje *ni u kakvom srazmeru* s opštim razvitkom dru-

Digitized by Google

štva, pa prema tome *ni* s *materijalnom* osnovom društva...« i dodaje: »Teškoća se sastoji samo u opštoj formulaciji tih protivrečnosti. Čim se one *specifikuju*, već su objašnjene.«[12]

Po Marksu, nužno je pronaći u čemu je baš *specifičnost* umetnosti; inače, u njenom shvatanju nećemo napredovati: »Međutim, teškoća nije u tome da se shvati da su grčka umetnost i ep vezani za izvesne oblike društvenog razvitka. *Teškoća* je u tome što nam grčka umetnost i ep *još uvek* pružaju *umetničko uživanje*...«[13]

Tu je Marks najjasnije istakao glavni naučni zadatak i glavni problem naučne teorije umetnosti. Tu je za estetiku zaista njen — *hic Rhodus hic salta*. Glavni problem i glavni zadatak estetike *nije* u tome da umetnost redukuje na najbližu društvenu opštost, sadržaj i da kaže: ep je nastao u prvobitnoj, plemenskoj zajednici, a kasnije je bio upotrebljen u grčkoj robovlasničkoj demokratiji kao materijal umetnosti. Po Marksu, takvim sociološkim pričanjem obavljen je, inače nužan, ali lakši deo posla, koji još nije teorija umetnosti. Teži, lepši i pravi naučni posao teorije umetnosti je u tome da se pronađe ono specifično što pripada samo umetničkoj proizvodnji i njenim posebnim odnosima sa društvom.

Marksisti ne mogu da vode uspešnu kulturnu politiku u pogledu umetnosti ako se ne utvrdi na filozofsko-estetski način (to ne može da obavi ni opšta sociologija ni opšta psihologija) šta je njezina unutrašnja posebnost i posebna društvena funkcija (što može, naravno, tokom razvitka da se modifikuje; otuđeno u umetnosti može da se prevazilazi, ali sadržaj umetničkog ne može potpuno nestati). Nije mogućna uspešna kulturna politika ako samo sociologistički utvrđujemo spoljne uslove u pogledu duhovne proizvodnje, koji su, naravno, sinhroni i jednaki za čitavo društvo, a zato mogu prilično malo kazati o njegovim posebnim produkcijama.

Zato tek izvorni marksizam daje mogućnost da se utemelji ono što se u vezi sa umetnošću govorilo već stolećima. Govorilo se naročito o njezinoj izvornosti, o izrazitoj posebnosti umetnosti i o izrazitoj individualnosti umetnika, o autonomnosti umetnosti i umetnika.

Tek kod Marksa nalazimo dovoljno teorijskih osnova i polaznih tačaka za tumačenje posebnosti, autonomnosti umetnosti. Već pomenuti Marksovi stavovi o opštem, posebnom i pojedinačnom su deo temelja za objašnjenje autonomnosti umetnosti, autonomnosti posebnih vrsta umetnosti i autonomnosti kritika i posebnih teorija koje se odnose na te vrste.

Još više: saznanje o dijalektici opšteg, posebnog i pojedinačnog nagoveštava zašto umetničko delo — kao individualiziran proizvod — ne može biti mehanički podređeno ni svojoj najbližoj op-

[12] K. Marks — F. Engels, *O književnosti i umetnosti*, Beograd, 1946, str. 27—28. i *Grundrisse*, str. 30.

[13] *Grundrisse*, str. 31.

Digitized by Google

štosti, ni maniru svog sopstvenog stvaraoca ni stilu ili pravcu kome on pripada. Marks je, takođe, dovoljno objasnio da je već svaki pojedinac potencijalni individualni stvaralac, pošto je svaki sposoban da zamisli celovitost radnog akta. Zato niko nije podređen nekakvim gvozdenim zakonima, nego ih može prevazilaziti i uključivati u svoje delo. To važi naročito za celokupnu umetnost, koja, kao intenzivno stvaralaštvo i na svoj poseban način, razvija društvenost i ekonomskoj bazi nikako nije apsolutno podređena.

Zato mislim da je tek marksizam osnovano ukazao da nigde, a naročito na području estetike i umetnosti, nije mogućna nikakva dogmatska, apsolutna dedukcija. Individualizirano umetničko delo uključuje uvek deo opštih kulturnih i društvenih tekovina i nikad im nije podređeno kao celina. Zato iz marksističkih teorijskih stavova proizlazi značajan zaključak: nigde, ni na jednom području nije mogućna »gvozdena« dedukcija; nigde nema opšteg pravila iz koga bi se jednostavnim i uprošćenim postupkom utvrdilo ili čak izgradilo pojedinačno. Svako umetničko delo je intenziviranje opštosti društva i čovečanstva, pošto svako nastaje na određenom stepenu razvoja ljudske kulture, a ne samo na stepenu ljudske biološke ili društvene stihije; istovremeno svako delo još dalje raščlanjava te intenzivne društvene opštosti.

Ako je marksistička dijalektika dosledna samoj sebi, ako je dijalektična, ne može ni sebe samu ocenjivati kao apsolutno saznanje; najviše što može poželeti, to je da učini suštinski korak ili dva napred od dosadašnjih estetika. Kazali smo: nije mogućno naći apsolutni zakon ili pravilo iz koga bi se jednostavno izvela kritika pojedinačnog dela ili teorija posebne vrste umetnosti. Zato je sasvim na pogrešnom putu Lukač, koji nije pod nekim apologetskim pritiskom, nego pod Hegelovim i Kantovim uticajem apsolutizovao posebno u umetnosti; to je još uvek apsolutizacija opšteg pošto je svako posebno opšte u pogledu svojih pojedinačnosti.

Naročito je za umetnost individualno bar toliko — ako ne i više — značajno i izrazito kao posebno. Individualno delo razvija svaku svoju posebnost. Zato bi se iz polaznih pretpostavki marksizma moglo reći da nije mogućno ni estetiku dogmatski dedukovati iz opšte filozofije ni kritiku dogmatski dedukovati iz opšte estetike, a još manje umetnost dedukovati iz njene kritike i teorije, nego svaka od njih ima autonomno područje koje se može dopunjavati; zato je mogućan samo njihov duhovni dijalog. Jednostrano naređivanje može da koči druge članove tog duhovnog jedinstva, a pre svega koči ono područje (filozofiju, estetiku, kritiku) koje misli da može duhovno »naređivati«.

Zato mislim da tek u vezi sa svim Marksovim i Engelsovim antropološkim i ontološkim stavovima možemo govoriti o teorijskom odumiranju estetske metafizike i dogmatike. One mogu da se, usled večite ograničenosti čoveka, pojavljuju i kod savremenih marksista i kod ljudi budućnosti; ipak svesno sahranjivanje metafizike može početi tek sa marksizmom. To važi i za svaki apsolutni estetski normativizam, koji proizlazi uvek iz ove il

Digitized by Google

one pretpostavke o nekakvoj apsolutnoj zakonitosti. Bez najopštije dijalektike, koja se najotvorenije sukobljava sa takvim apsolutima, nije moguće teorijski srušiti estetsku metafiziku i normativizam.

U okviru ontoloških pitanja o opštem i pojedinačnom zadržaću se na jednom Engelsovom stavu. Engelsa su nabeđivali da je nekakav teoretičar realizma kao jedine obavezne vrste socijalističke umetnosti. Pri tome se pominje Engelsov stav da umetnost oblikuje tipične karaktere u tipičnim uslovima. Naravno, moglo bi se napomenuti da su, možda, u tom pravcu ekspresionizam ili simbolizam ponekad efikasniji od realizma, pošto prva dva pravca, možda, još više ističu tipičnost. Međutim, ovde je značajnije to što Engels nikako nije ostao samo pri tezi o tipičnom. Samo oni koji su tvrdili da je umetnost samo nešto posebno (a ne i individualno) mogli su ostati pri tvrdnji da je rečima »tipično« i »posebno« u marksističkoj teoriji umetnosti gotovo sve završeno.

Ako pažljivo čitamo pomenuti Engelsov stav i ako ga razmotrimo u okviru do sada i kasnije rečenog, dolazimo do znatno drugačijeg tumačenja. Engels u jednom od pisama Mini Kaucki kaže: »U oba opisana miljea (austrijska aristokratija i solanski radnici) našao sam svojstvenu vam *oštru individualizaciju* karaktera; svaki od tih karaktera je tip, ali u isti mah i *sasvim određeni pojedinac*, *»baš taj«*, kako bi se izrazio stari Hegel, a *tako i treba da bude.«*[14] Naravno, Engels time ne misli da bi umetnost morala tako »individualno« odražavati da bi kod Petra tačno prikazala kakav mu je šešir i kako je obrijan. Reč je samo o sledećem: prava umetnička figura ne može biti samo opšti ili posebni tip, nego mora biti svaka figura tako individualizirana da je baš Pjer Bezuhov, da je baš Lisjen Leven, znači, da je zgusnuta, pročišćena i prerađena i zato efikasna individualno-predstavna figura, a ne samo opšti tip; opšti tip je šilerovska truba opšte tendencije i ideje i nije šekspirovski individualizirana figura (ovu razliku izvorni marksizam svesno ističe, naravno, u korist druge varijante).

Ove Engelsove i Marksove misli svestrano su teorijski utemeljene i nisu nejasan izraz želje za individualnost, slobodu i stvaralaštvo umetnika, koja bi se eklektički priključivala nekim inače odvojenim opštim estetskim pravilima. Baš tumačenjem antropoloških i ontoloških zakonitosti, kako ih je shvatao marksizam, možemo dokazati da individualno i slobodno postoji naročito nužno u čovečanstvu (bar kao mogućnost) i da je taj stav jedna od osnova marksističkog humanizma. Još ću jednom pomenuti poznati stav iz *Komunističkog manifesta*, koji je bio dosta zaboravljen i neshvaćen: da je u komunističkoj asocijaciji sloboda svakog pojedinca uslov slobode svih. Možda se mislilo da je ovaj stav za marksizam samo jedna propagandna parola, koja je nelogički priključena »opštim« svetskim i društvenim zakonitosti-

[14] K. Marks — F. Engels, *O književnosti i umetnosti*, cit. izd., str. 60.

Digitized by Google

ma. Međutim, ako pođemo od Marksovog stava da je svaki »radnik« (u najširem smislu) sposoban da stvara i da individualno prevazilazi svoje opšte, onda je pomenuti stav *Manifesta* sasvim utemeljen. Nigde nema nikakve opšte, svemoćne i spasonosne društvenosti koja bi mogla da bude iznad pojedinca, nego je naročito u socijalizmu oslobođeni radni pojedinac osnov udruživanja u društvo (koje je, naravno, viši kvalitet od pojedinca).

Ovo se sasvim slaže sa već pomenutim Marksovim »početkom« u *Nemačkoj ideologiji:* početi od individua i njihove akcije; one se objedinjuju u društvu kao viši kvalitet; nikako ne počinjemo od nerealnog apsolutnog društva, koje traži apsolutnu harmoničnost, apsolutnu normativnost i zato apsolutnu apologetiku.

U vezi s tim nužno je pokazati da Engels pitanje nužnosti, zakona i slučajnosti na opštem nivou obrađuje (u *Dijalektici prirode)* sasvim drugačije nego sva dosadašnja metafizika.

Još za Hegelovu, a naročito za Engelsovu dijalektiku bilo je karakteristično da je slučajno nužno i nužno slučajno. To znači da se opšti zakon nikada ne pojavljuje kao nadređena opštost, koja pojedinačnosti pod sobom sasvim uniformiše i smrvi. Svaki zakon, svako opšte pojavljuje se uvek u (relativno) različitim primercima ili slučajevima, koji nikada nisu međusobno apsolutno identični, nego su identični samo do određenog stepena; zato se zakon u svim svojim primercima koleba, divergira.

Iz takvih nazora proističu, naravno, drugačija shvatanja u pogledu umetničke i estetske zakonitosti nego iz apsolutnog determinizma. Apsolutnom determinizmu u estetici priklanjao se delimično subjektivista Kant (iako je u estetici dijalektičniji od Hegela), kao i mnogi objektivisti. Apsolutni determinizam podređuje pojedinačnu pojavu i umetničko delo pod neku opštost. Suprotno tome, dijalektika otvara teorijsku mogućnost da svako umetničko delo sagledamo kao deo čovekovih opštosti i istovremeno kao deo koji uvek emergira, istupa iz tih opštosti, diverzifikuje ih i time ih (opštosti) gradi. Engelsova teza da umetničko delo mora biti i izrazit individualni akt time je dovoljno teorijski utemeljena. Po toj logici, ni jedan estetski zakon nikako ne može apsolutizovati i uniformisati bilo koji manir ili stil, kome bi trebali da se podređuju oni umetnici koji stvaraju u tom stilu (naravno, još manje drugi). U smislu Engelsove ontologije, a naročito njegovog stava o odnosu nužnosti i slučajnosti, proizlazi da svako pojedino delo koje pripada ili romantizmu, ili realizmu, ili impresionizmu itd. mora biti individualizirano. Umetnik ne sme da ponavlja ni svoj sopstveni manir ako želi da ide putem stvarnih opštih zakona umetnosti, čoveka i sveta.

*

Sada bismo mogli zgusnuti dosadašnja razmišljanja i time nagovestiti mogućnu drugačiju, marksistički oplođenu estetiku i

Digitized by Google

kritiku nego što je metafizička estetika (koju su često pripisivali i samom marksizmu). Marksizam bi sa svojim polazištima mogao da bude za estetiku duhovni izvor savremene kulturne revolucije, i to u više pravaca.

Ako bi se marksizam u estetici zaista razvio, bio bi sušta suprotnost svakom dogmatizmu. Po onome što marksizam postavlja u svojim pretpostavkama, on sam mora tražiti ono što je sopstveno baš umetnosti, što je njezin posebni sadržaj i što je posebna uloga umetnosti u istoriji. Ako bi sadašnji marksizam sledio svoje izvorne pretpostavke, nikako ne bi mogao redukovati umetnost samo na opšti društveni osnov ili na opštu usmerenost ideološke nadgradnje. To nije glavni zadatak marksistički usmerene estetike, koja mora, prema sopstvenim pretpostavkama, istražiti i unutrašnju suštinu umetničkog dela, njegovu posebnost i njegovu posebnu funkciju u celokupnom humanizmu. I baš bi to bila, po mom mišljenju, njena prava moć. Ne odbacujem mogućne marksističke sociologije i psihologije umetnosti. Međutim, one mogu prikazati samo ovaj ili onaj vid umetnosti, a nikada njene celovite posebnosti. I gnoseologija umetnosti prikazuje samo jedan njezin aspekt, a nikako njezinu posebnu celovitu unutrašnjost. Ako bi se razvila prava marksistička estetika, ona bi mogla i »najfinija« pitanja, koja se čine nedostižna površnim zahvatima (na primer, pitanje inspiracije i intuicije), rešiti dosta temeljnije, kao što je to učinio Kroče (koji je tu dao značajne priloge).

Marksistička mogućna estetika mogla bi da bude, u određenom smislu, sistematski razvijena teorijska misao (naravno, ne zatvoren misaoni sistem, koji uopšte nije mogućan i koji je uvek samo iluzija), pošto se ta misao može graditi samo kao povezana mreža pojmova, od koje smo neke čvorove već nagovestili: povezan odnos pojmova stvaralaštvo kao rad — njegova struktura — pojedinac — društvo — pojedinačno — opšte — umetnost kao celina — posebne umetnosti i njihove kritike — umetničko delo itd. Naravno, marksizmom uslovljena estetika bila bi i opšta metodologija shvatanja i istraživanja umetnosti; ali ne samo metodologija. Metod koji želi biti plodan mora da računa i sa temeljnim osobinama svoje predmetnosti. Pitanje kako da se pristupi umetničkom delu i umetnosti mora barem približno pretpostavljati šta je suština umetničkog dela; metod, metodologija mora da se utemeljuje i na teoriji i uzajamno. »Marksistička estetika« ili »kritika« koja bi bila shvaćena samo kao metodologija, koja je sasvim odvojena od suštine svog »predmeta« — umetnosti, bila bi neplodan subjektivizam.

Marksistička estetika i kritika mogla bi da bude plodna u kulturnoj revoluciji našeg vremena kao nosilac principijelne tolerancije i slobode. Tek mogućna marksistička estetika bi mogla dijalektički pokazati da su mnoge različite duhovne tvorevine sastavni delovi opšteg ljudskog stvaralaštva i svestranog razvitka čoveka i da svaka od njih ima različito mesto u celovitom razvitku čovečanstva. Samo tako možemo dosledno ukazati da i na kulturnom području mora vladati tolerancija; reč je o različitim kulturnim

Digitized by Google

proizvodima i stremljenjima, koji čine celinu čoveka. Već zbog tog principa ne možemo prosto odbacivati jedan umetnički pravac, a apsolutizovati drugi; ne možemo apsolutizovati ni jednu estetiku, pa ni onu koja bi bila marksistički usmerena. Ako je ova poslednja dijalektična, ne može prebacivati ni jednoj dosadašnjoj estetici ili umetničkom pravcu apsolutnu nevrednost, pošto su te teorije i pravci većinom delovi istorije svestranog čoveka i zato su i istorijski utemeljeni. Ostaje samo pitanje: koje i kolike mogućnosti svog prostora i vremena je razvio određeni umetnički pravac i šta on znači u celokupnoj istoriji čovečanstva (to ćemo uskoro ilustrovati i Marksovom ocenom klasične grčke umetnosti). Zato marksistička estetika može najdoslednije delovati kao tolerantna, napajajući se principijelnim dijalektičkim stavovima, koje sam pokušao prikazati, a ne iz pragmatističke podele interesnih sfera u kulturi, niti iz trenutne taktike niti iz relativizma, koji jednostavno kaže da su ukusi različiti.

Zato sam ubeđen da bi razvijenija marksisička estetika — koja je danas još dosta daleko — mogla ostvarivati početke jednog pluralističkog, evropskog i svetskog kulturnog prostora, koji se dinamički i revolucionarno preobražava, kreće, udružuje i dopunjava na teorijskim temeljima.

Tu se moramo zaustaviti kod pretpostavke da je za Marksa antička grčka umetnost apsolutno »obavezni« umetnički metod ili pravac. Tako su pojedinci zaključivali, pošto Marks u *Grundrisse* kaže da je grčka umetnost »u izvesnom smislu još uvek norma i nedostižni uzor«. Ova značajna ograda samog Marksa (»u izvesnom smislu«), koju su neki zaboravili, objašnjava se Marksovim doslovnim produžetkom, koji pojedini komentatori nisu dovoljno uvažili:

»Čovek *ne može* da postane *ponovo* dete, sem da podetinji... Zašto ne bi istorijsko detinjstvo čovečanstva, tamo gde se ono najlepše ispoljilo, vršilo svoju *večitu draž kao stupanj koji se više nikada neće vratiti... Normalna deca* — bili su Grci.«[15]

Smisao ovog stava je očigledan: nekadašnje grčke uslove i njihovu umetnost ne možemo nikada više ponoviti. Prema tome, to nije obavezan model za savremenu i kasniju umetnost. Ali je ipak antička Grčka uzor, pošto je njezina umetnost dostigla vanredan procvat, s obzirom na njenu srazmerno siromašnu privrednu osnovu. Ovo poslednje zaista može da bude opšte merilo (»pravilo«, »uzor«): da li je i kako je određena umetnost, umetnički pravac ili delo iskoristilo mogućnosti svoga vremena; koji deo ili delić čovekove celovitosti je ostvarilo u svojoj istorijskoj situaciji.

Zašto je marksizam — baš u sadašnjem svetskom previranju — jedan od izrazitih nosilaca dinamičkog kulturnog pluralizma i slobode, koju nikakvi apsolutni stavovi, iako su, možda, u praksi tolerantni, ne mogu teorijski dosledno utemeljiti?

Ako neko zastupa određeni apsolut, mora se boriti da samo taj apsolut pobeđuje i da uništi sve druge apsolute. Marksizam ne zastupa ni jedan takav apsolut. Marksizam sa svojim stavovima o

[15] *Ibid.*, str. 28—29.

Digitized by Google

celini višeslojnog radnog akta i o dijalektici sveta prevazilazi jednostranosti kao što su estetski subjektivizam i objektivizam, estetski normativizam i deskriptivizam, estetski gnoseologizam i formalizam. Marksizam, takođe, može da bude nosilac plodne duhovne sinteze savremenosti. Baš marksizam može pokazati da različite dosadašnje metafizike uglavnom nisu nevrednosti ili zlo, nego da su samo naduvane i izgubljene strane čovekove celine. Samo tako možemo utvrditi šta je u pojedinim »stranama« racionalno, a šta je apsolutizovano; to bi bio put postepenog preobražaja i sinteze tih jednostranosti u višu celinu, put savremene kulturne revolucije. Ona može da bude samo ponovno vrednovanje i revolucionisanje, a ne odbacivanje dosadašnjih vrednosti.

Tako usmeren marksizam bio bi jedan od aktivnih činilaca stvaralačkog i dinamičkog pluralizma i u Evropi i u svetu. To ne bi bio pluralizam sitnih, privatnih i stranačkih interesa, to ne bi bio pluralizam kompromisa među velikim državama, nego delatan i pokretan »kompromis« različitih oblika i pravaca duhovnog stvaralaštva, bez obzira na to da li se pojavljuju pod parolom slobodne misli, ili hrišćanstva, ili »modernizma« ili marksizma. Čini mi se da bi takva mogućna marksistička estetika i kritika podsticala celovitije, preciznije i objektivnije ocenjivanje umetnosti.

Mogućna marksistička estetika ne bi značila apsolutni diskontinuitet sa dosadašnjom estetikom (još manje sa dosadašnjom umetnošću i kulturom). To bi bio samo mogućan novi kvalitet, novi stepen u istorijskom toku estetike. Zato je za mene »marksistička estetika« isto kao: marksizmom prerađena, podsticana, oplođena estetika. Verovatno bi ona, sa svojom dijalektikom, više dovela do svesti ono što je u umetnosti uvek prisutno: da je umetnost među najživljim i najprobranijim pojavama ljudske dijalektike. Pretpostavka da je marksizam mogućan novi stepen dosadašnje estetike i kulture nije nikakva marksistička »razvojna shematika«: čak dosadašnja filozofsko-estetska metafizika morala je — kada se suočavala sa istinskom dijalektikom umetnosti — često napuštati svoje jednostranosti u pravcu punije dijalektike. O tome može da posvedoči zaključak jednog od najznačajnijih istoričara estetike, Morpurga-Taljabuea:

»Tokom dvadeset i četiri veka istorija zapadnjačke kulture je beležila smenjivanje brojnih veoma raznorodnih doktrina o lepome i umetnosti, ali se »estetski« *princip* na koji su se oni pozivali razvijao vrlo lagano... To je jedinstvo. Ne nedeljivo, već *složeno jedinstvo*, syneste pitagorejaca... i Platona, *jedno-udeono* iz Parmenida... *jedno-celo*, konačno i odmereno... Ali taj stari princip nije odsutan čak ni u razornim smelostima baroka. Na njega ponovo nailazimo i u »onom *uzajamnom uređivanju delova*« koje čini »divnu tananost« Mateoa Pelegrinija, »*disordia concors*« Samjuela Džonsona... To organsko jedinstvo postaje utoliko suštastvenije ukoliko je unutrašnjije; to je *jedinstvo, kombinacija raznih stavova*... slaganje intuicije i intelekta, Kantova igra moći... to je »lepo« kao proizvod *višestrukih* »karakteristika« Getea... Ne verujem da se može poreći ova činjenica: zadovoljstvo koje nam

Digitized by Google

pruža najveći broj dela današnje umetnosti ne proističe više iz igre moći, simetrije, dovršenja, ono ne zavisi više od starih principa verovatnosti i pristojnosti. I pored toga, savremena estetika i dalje objašnjava rad umetnika kao težnju za *dovršavanjem forme* i postizanjem na *više* načina *ograničene punoće*.«[16]

U vezi sa ovim interesantnim mestom — koje bi razumni marksisti, uprkos nesaglasnosti sa pogledima M.-Taljabuea u pogledu marksizma, u pogledu mogućnosti marksizma, mogli odmah da potpišu — vidi se i sledeće: mogućna suštinska prednost marksizma pred dosadašnjom estetikom bila bi u tome da više osvesti i razvije filozofsku dijalektiku, koju je umetnost već do sada »nametala« estetici. Marksistička estetika zaista može da uči od dosadašnje i savremene nemarksističke estetike, pošto je ova poslednja otkrila i zaoštrila brojne estetske promene koje izvorni marksizam nije stigao. Ipak, ne možemo isključiti mogućnost da bi sa izvornim marksizmom mogla biti oplođena avangardna estetika u tom smislu da bi sve te probleme povezala i preradila sa novim integralom — sa dijalektičkim pojmovima o čoveku i svetu. Međutim, takva avangardistička uloga marksizmu nikako ne može biti obezbeđena ako bi posedovao samo mnogo sredstava i društvene moći nego što može da proizlazi samo iz tvrdog rada; bez njega marksizam može ostati, kao što je pokazalo dosadašnje iskustvo, u okvirima i na razini dosadašnjih estetskih metafizika.

Možda bi neko osetio opasnost da će, uz takvu »tolerantnost« marksizma, otupiti oštra merila kritike, da će se izgubiti granica između umetničkog i neumetničkog, da će doći do inflacije prosečnosti.

Svaki strah je nepotreban. Marksizmom oplođena estetika zaista bi morala — nasuprot metafizičkim estetikama — da se svesno odriče pretenzija (pošto njezino opšte nije nadređeno kritici i umetnosti) da određuje neposredna merila, recepte za umetnost, za njezine teorije i kritiku. Međutim, može da doprinese najviše filozofskog materijala za najoštrije i objektivno ocenjivanje umetnosti i za najuspešniju izgradnju posebnih estetskih teorija (literarne, muzičke, likovne, filmske itd.). Razvojem istinske marksističke estetike menjao bi se i sam status opšte estetike: ona bi se konačno odrekla davanja recepata umetnosti i kritici, ali bi kultivisala određene pojmove, koje bi literarni teoretičar ili kritičar sasvim samostalno upotrebljavao u svojoj izvornoj analizi određenog područja ili pravca umetnosti ili pojedinačnog dela.

Pri ocenjivanju umetnosti razvijeni marksizam bi bio značajan podsticaj, pošto bi svojim dijalektičkim stavovima tražio komplementarnost svih užih merila koja su utemeljena u celini umetničkog dela. Na primer, marksizam ne bi mogao isticati ni samo sadržajnu ni samo formalnu stranu dela, nego bi morao isticati da je samo formalna ili samo sadržajna analiza uvek samo deli-

[16] *Savremena estetika*, Beograd, 1968, str. 555—556.

Digitized by Google

mična i da je, u krajnjoj liniji, potrebna i sintetička analiza. Kako će kritičar ili posebni estetičar sprovesti svoju analizu, sasvim je autonoman posao posebne estetike i kritike. Međutim, marksistička estetika delovala bi u pravcu korelacije takvih užih merila. Za to bi marksizam mogao na teorijski utemeljen (ne cenzurisan) način odstranjivati jednostrana merila, kojih je bilo mnogo u dosadašnjoj estetici. Istovremeno bi razvijena marksistička estetika podsticala objektivno i strogo ocenjivanje (koje, naravno, nikada ne može da bude potpuno, neopozivo). Marksizam bi utemeljeno težio da sve posebne estetike i kritike sintetizuju parcijalna merila, kao što to traži celina umetničkog dela.

Pošto bi marksizam kultivisao — svestan da je apstraktno opšte uvek samo delić umetničkog dela — samo neke pretpostavke posebnih estetika i kritika, on uopšte ne bi mogao pretendovati da se te pretpostavke pretvore u apsolutne recepte i premise. Zato bi stvaralački marksizam morao izričito ukazati da iz svih opštih pojmova — kao što su pojmovi stvaralaštva, forme, sadržine, intuicije itd. — koje je nužno kultivisati nikako nije moguće dogmatski deducirati ni jednu konkretnu kritiku ili posebnu estetiku i da su one uvek autonomne. Zato bi kultivisanje takvih opštih pojmova u estetici marksizma predstavljalo za sve posebne kritike i estetike samo naučne hipoteze posebnih istraživanja — i ništa više. Kritičar se uvek nalazi ispred jednog individualnog dela, koje može otkriti samo stvaralačkim, jedinstvenim pristupom, i pri tome može da upotrebljava i dobro obrađene opšte pojmove samo na stvaralački i individualiziran način.

Time smo se približili odgovoru na stav da marksistička estetika može biti ili samo filozofija ili samo posebna nauka, pošto prava nauka može početi, navodno, samo bez filozofskih pretpostavki, samo pri proizvoljnom određivanju područja umetnosti i da važe samo tako »empirički« utvrđene generalizacije. To je sasvim jednostrano: ni jedna estetika ne može postojati, bez obzira na to da li je više ili manje naučna, bez dodira sa filozofijom. Ni jedno uže područje, pa ni umetnost, nije moguće opredeliti bez veze sa širom celinom, u kojoj se to područje pojavljuje i koju misli filozofija (čovek, svet). Zato se svaka estetika, bez obzira na to da li je toga svesna ili nije, uvek bavi takvim opštim pretpostavkama, samo, na žalost, često nekritički i nesvesno. Marksistička filozofija svoje opšte, filozofske pojmove može najdoslednije tumačiti kao naučne hipoteze, prema kojima je svaka posebna estetika i kritika svesno određena kao autonomna (pošto opšte ne vlada nad posebnim i pojedinačnim, nego se u njima razvija). Marksistička estetika se ne može razvijati kao kočenje, nego kao podsticanje autonomnog razvoja umetnosti i posebnih estetika, pošto one često sa svojom analizom posebnog i pojedinačnog u umetnosti razvijaju i opšte estetske pojmove.

Digitized by Google

Iz ove rasprave proizlazi da razvitak marksističke estetike nikako nije mogućno razumeti kao bogato razbacivanje fraza o marksizmu, pošto mu je to »antagonistički« suprotno. Marksistička estetika može napredovati samo kao razvitak pojedinih opštih estetskih problema i pojmova i kao razvitak posebnih estetika i kritika (tek iz toga može postepeno i organski rasti sistematična, opšta estetska misao). Zato bi svaka deklarativna »kampanja« u pogledu marksističke estetike mogla kod neobaveštenih da probudi pogrešan utisak — da je reč o dogmatizmu; međutim, reč je o postepenom, dugoročnom radu.

Digitized by Google

Branislav Fatić

O problemima primene samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora

Slučajevi kršenja zakona, drugih propisa i opštih akata, samoupravnih sporazuma, društvenih dogovora i drugih samoupravnih opštih akata predstavljaju društveno štetne pojave. Za nepridržavanje zakona i drugih na zakonu zasnovanih propisa propisuju se sankcije koje određeni državni organi preduzimaju da bi prinudili prekršioce na propisano ponašanje. To je klasičan vid sprovođenja državne volje prinudom.

U samoupravnom društveno-političkom i pravnom sistemu državne sankcije sve su manje metod sprovođenja samoupravnog ponašanja. To ne bi ni bilo u skladu sa prirodom samoupravljanja, koje stvara samoupravne norme ponašanja. Pridržavanje tih normi treba da je, kao i njihovo utvrđivanje, prvenstveno u domenu samoupravnih subjekata — radnika u udruženom radu, organizacija udruženog rada i drugih zajednica.[1]

[1] O tome iscrpno i originalno govori Edvard Kardelj u svojim delima: *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (Beograd, 1977) i *Slobodni udruženi rad* (Beograd, 1978).

Digitized by Google

I

Obaveza pridržavanja zaključenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora od strane učesnika nije i ne može biti samo i jedino stvar njih samih, kako to ponekad može da izgleda. Obaveza pridržavanja zaključenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, odnosno njihovo sprovođenje u praksi, jeste društveni zahtev koji je podignut na stepen načela, a ne samo međusobna obaveza učesnika u samoupravnom sporazumu i društvenom dogovoru.

Za nepridržavanje obaveza utvrđenih samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom ne propisuju se prinudne mere (sankcije) od strane države, odnosno njenih organa, već se izvršavanje samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora obezbeđuje u prvom redu od strane samih učesnika kao njihov zajednički interes i odnos. Budući da je to i društveni (opšti) interes, za nepridržavanje zaključenog samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora primenjuju se i mere društvene (društveno-političke) odgovornosti, ukoliko nepridržavanje samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora šteti širim samoupravnim i opštedruštvenim odnosima i interesima.

Zbog nepridržavanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora primenjuju se dve vrste mera:

1) mere odgovornosti koje sami učesnici utvrđuju u samoupravnom sporazumu, odnosno društvenom dogovoru i

2) mere društvene (društveno-političke) odgovornosti, koje primenjuju društveno-političke zajednice i društveno-političke organizacije, u okviru prava i dužnosti utvrđenih zakonom, odnosno njihovim statutom.

Po odredbama Zakona o udruženom radu, učesnici-potpisnici samoupravnog sporazuma mogu preduzeti sledeće mere za slučaj kršenja, odnosno nepridržavanja samoupravnog sporazuma:

1) zahtevati da se utvrdi da su ništavi pravni poslovi koje subjekti samoupravnog sporazuma zaključe međusobno ili sa trećim licima, u cilju izigravanja (izbegavanja) samoupravnog sporazuma (član 588. ZUR-a);

2) zahtevati poništenje samoupravnog sporazuma ako se utvrdi da se njime povređuju samoupravna prava ili da se narušavaju drugi odnosi, utvrđena politika ili načela socijalističkog morala (član 590, stav 4. ZUR-a);

3) zahtevati utvrđivanje da je samoupravni sporazum ništav u celini, odnosno u određenom delu (član 597, stav. 3. ZUR-a);

4) podneti zahtev za raskidanje samoupravnog sporazuma iz opravdanih razloga (član 601, stav 2. ZUR-a);

5) zahtevati isplatu pravične naknade od učesnika koji je raskinuo samoupravni sporazum (član 601, stav 5. ZUR-a);

6) podneti zahtev za raskidanje samoupravnog sporazuma sa učesnikom koji trajnije ne izvršava svoje materijalne obaveze utvr-

Digitized by Google

đene samoupravnim sporazumom i za naknadu materijalne štete koja je time prouzrokovana (član 602. i 604, stav 1. ZUR-a);

7) zahtevati isplatu ugovorene novčane kazne od učesnika koji trajnije ne izvršava obaveze preuzete samoupravnim sporazumom (član 604, stav 1. ZUR-a).

Imajući u vidu navedene odredbe Zakona o udruženom radu, s pravom se postavlja pitanje: da li te odredbe treba preispitati, odnosno da li postoji opravdana potreba da se ova pitanja precizније i sistematičnije reše?

U nešto oštrijoj formi pitanje se postavlja na sledeći način: da li se merama ugovorne odgovornosti može u potpunosti postići udovoljenje obavezama utvrđenim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, s obzirom na to da ugovorne mere nemaju karakter sankcija, to jest prinude na izvršenje ako subjekt neće, već se njima obezbeđuje samo obeštećenje drugog ugovornog partnera?

U još jednoj varijanti pitanje može da glasi: s obzirom na to da se samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima izražavaju i širi zajednički i opštedruštveni interesi, a ne samo pojedinačni i posebni samoupravni interesi, da li mere ugovorne odgovornosti mogu biti dovoljne da u slučajevima nepridržavanja samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora otklone povrede tih širih zajedničkih i opštedruštvenih interesa?

Na sva ova pitanja može se odgovoriti da mere ugovorne odgovornosti, same za sebe, nisu ni izdaleka dovoljne da otklone povrede širih zajedničkih i opštedruštvenih interesa koje prouzrokuje nepridržavanje zaključenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.

Zbog toga je na sprovođenju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora potrebna stalna društvena akcija. Zbog toga i postoji druga vrsta mera za slučajeve nepridržavanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora — mera društvene (društveno-političke) odgovornosti.

Mere ugovorne i mere društvene odgovornosti, u slučajevima nepridržavanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, međusobno se ne isključuju. Naprotiv, one se dopunjuju i njih treba paralelno primenjivati. Uostalom, odredbom člana 582, stav 2. Zakona o udruženom radu propisano je da su učesnici društvenog dogovora društveno-politički odgovorni za nepridržavanje društvenog dogovora.

Ta odgovornost odnosi se i na učesnike samoupravnog sporazuma, jer se društveni dogovor primenjuje, po pravilu, zaključivanjem samoupravnih sporazuma o njegovoj realizaciji i drugim samoupravnim opštim aktima. Radi se o čitavom sistemu samoupravnih akata kojima se obezbeđuje primena društvenog dogovora. Međutim, ta su pitanja nedovoljno teorijski i praktično-normativno razrađena.[2]

[2] Savezno veće Skupštine SFRJ, na sednici od 26. septembra 1979. godine, donelo je zaključke o društvenim dogovorima, odnosno o druš-

Digitized by Google

Društvene mere odgovornosti zbog nepridržavanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora imaju za cilj da obezbede integralno ostvarivanje sistema samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, odnosno da obezbede ravnopravno ostvarivanje prava, obaveza i odgovornosti svih samoupravnih subjekata u našem društvu. Zbg toga, kao što u ugovornom pravu važi načelo: *pacta sunt servanda* — ugovor je za stranke zakon, zato i za samoupravni sporazum i društveni dogovor može da se prihvati isto to načelo iako samoupravni sporazum i društveni dogovor nisu ugovori u klasičnom smislu reči.[3]

Ovaj princip delovanja samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora je od načelnog značaja za dalje izučavanje i usavršavanje samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Efekte tog principa treba sagledati u praksi, naročito u odnosu na druge učesnike u samoupravnim odnosima koji nisu zaključili samoupravni sporazum i društveni dogovor. Nesumnjivo je da zaključeni samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor, može u izvesnim slučajevima da smeta interesima drugih subjekata koji nisu zaključili ili pristupili samoupravnom sporazumu i društvenom dogovoru. Isto tako, učesnicima koji su zaključili samoupravni sporazum i društveni dogovor može da se nanese šteta ako drugi subjekti ne žele da zaključe ili pristupe samoupravnom sporazumu i društvenom dogovoru. Ta pitanja nisu još istražena, pa, može se reći, ni dotaknuta u istraživanju, a ona su veoma važna sa stanovišta celine ostvarivanja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u SFRJ.[4]

U Društvenom dogovoru o zajedničkim osnovama samoupravnog uređivanja odnosa u sticanju i raspoređivanju dohotka i ras-

---

tvenom dogovaranju, u kojima je, pored ostalog, konstatovalo da »institut društvenog dogovaranja nije u dovoljnoj meri naučno i teorijski obrađen, pa stoga treba posvetiti veću pažnju naučnom istraživanju i teorijskom razmatranju ovog instituta, a naročito u pogledu prirode, karaktera, uloge i drugih pitanja koja su posebno značajna za dalji razvoj i usavršavanje društvenog dogovaranja u našem društvenom sistemu« (»Službeni list SFRJ«, br. 49/79, str. 1548—1549).

[3] »... zbog kršenja dogovora i sporazuma dovodi se u pitanje egzistencija proizvodnje pojedinih organizacija, štaviše i pojedinih grana. Pri tom se mora imati pred očima to da se i samoupravno planiranje sve više zasniva na samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima i ta vrednost ne sme biti dovedena u pitanje... Ovi sporazumi i dogovori moraju imati snagu zakona« (Dušan Alimpić, *Odgovornost za kršenje dogovora*, iz izlaganja na sastanku u PK Vojvodine sa sekretarima opštinskih komiteta 15. oktobra 1979. »Politika« od 17. oktobra 1979, str. 10).

[4] Pre donošenja Ustava SFRJ iz 1974. godine, ustavnim amandmanima iz 1971. godine bila je propisana mogućnost da se »samoupravni dogovor« može odnositi i na subjekte samoupravnih odnosa koji ga nisu zaključili ili mu pristupili.

Po Ustavu SFRJ iz 1974. godine može se propisati jedino obaveznost zaključivanja samoupravnog sporazuma, a ne i obaveznost primene samoupravnog sporazuma i na one koji ga nisu zaključili ili mu pristupili, kako je to bilo ranije propisano.

Digitized by Google

podeli sredstava za lične dohotke u SFRJ (»Službeni list SFRJ«, br. 24/75) uloga i delovanje učesnika — organa društveno-političkih zajednica, društveno-političkih organizacija, privrednih komora, utvrđeno je tako što se oni obavezuju da »stvaraju uslove«, »podstiču«, »utiču« na uređivanje odnosa u skladu sa odredbama ovog društvenog dogovora. Učesnici su se obavezali da će se »založiti« da se društveni dogovori i samoupravni sporazumi u oblasti sticanja i raspodele dohotka i ličnih dohodaka što pre usklade sa ovim društvenim dogovorom.

To je bio jedan od prvih takozvanih opštih društvenih dogovora koji je zaključen na nivou Jugoslavije nakon donošenja Ustava iz 1974. godine. Kasnije je usledilo zaključivanje društvenih dogovora o osnovama za samoupravno uređivanje odnosa u raspoređivanju čistog dohotka i raspodele sredstava za lične dohotke i za zajedničku potrošnju radnika u socijalističkim republikama i socijalističkim autonomnim pokrajinama, a u daljoj akciji usledilo je donošenje samoupravnih sporazuma u okviru grana i grupacija proizvodnje, odnosno organizacija udruženog rada o zajedničkim osnovama i merilima za raspoređivanje čistog dohotka i za raspodelu sredstava za lične dohotke i za zajedničku potrošnju u organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama osnovnih organizacija.

Ova akcija, međutim, nije uvek dosledno ostvarivana u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, jer je ponekad izlaz iz teškoća tražen u prekoračenju proporcija raspodele utvrđenih društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima. Mnoge društveno-političke zajednice i društveno-političke organizacije prećutno su se saglašavale sa takvim prekoračenjima, uvažavajući to kao mogućnost za razrešavanje određenih teškoća organizacija udruženog rada na njihovom području. Brzo se pokazalo da se slabosti u radu time ne razrešavaju, već se takvim ponašanjem teškoće multipliciraju na širem društvenom planu. Zaoštravanje društveno-političke akcije u takvim uslovima postaje neminovno, a to izaziva i nužnost državne intervencije, što nije rešenje koje se može prihvatiti u samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima.

Međutim, pozivanje na društveno-političku odgovornost zbog nepridržavanja zaključenih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma manje je dolazilo do izražaja u slučajevima gde su se društveno-političke zajednice i društveno-političke organizacije solidarisale sa takvim ponašanjem iz ovih ili onih razloga, iako bi se upravo tada morala ispoljiti šira kritička svest organizovanih socijalističkih snaga u cilju sprečavanja takvih pojava.[5]

U Društvenom dogovoru o osnovama za samoupravno uređivanje odnosa u raspoređivanju čistog dohotka i raspodele sredstava

[5] Vidi: Dr Najdan Pašić, *Organizovane socijalističke snage društva, uz pomoć nauke, šireći kritičku svest i saznanja masa o zakonitostima razvoja društva, suprotstavljaju se državnoj moći* (»Politika« od 15. oktobra 1979, str. 6).

Digitized by Google

za lične dohotke i za zajedničku potrošnju radnika u SR Srbiji (»Službeni glasnik SRS«, br. 12/78), u delu: »Obaveze učesnika za sprovođenje dogovora«, utvrđena je, pored ostalog, i obaveza učesnika da »nastoje« da se samoupravnim sporazumima o zajedničkim osnovama i merilima utvrde način i mere za njihovo praćenje i sprovođenje, odgovornost i sankcije za učesnike koji se ne pridržavaju odredaba sporazuma, uključujući i prijavu sudu udruženog rada. Tim odredbama ovog društvenog dogovora utvrđena je i obaveza Službe društvenog knjigovodstva da, u skladu sa zakonom, u slučajevima kad se osnovna organizacija, odnosno radna zajednica ne pridržava svog samoupravnog opšteg akta, o tome istovremeno obavesti organe upravljanja i organe samoupravne radničke kontrole te osnovne organizacije, odnosno radne zajednice, veće udruženog rada skupštine društveno-političke zajednice, opštinsko sindikalno veće i društvenog pravobranioca samoupravljanja.*

Odredbama ovog društvenog dogovora utvrđuju se mere koje su određeni društveni organi i organizacije dužni da preduzmu u slučajevima kad utvrde da se učesnik ne pridržava odredaba društvenog dogovora, odnosno samoupravnih opštih akata koje je doneo u skladu sa društvenim dogovorom. Te mere, međutim, nisu efikasno sprovođene od strane ovlašćenih organa jer se nerado pokretala društveno-politička odgovornost zbog nepridržavanja zaključenih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma. Više je pokazivano razumevanja za subjektivne slabosti pojedinih organizacija udruženog rada i zajednica nego za objektivne uslove razvoja društveno-ekonomskog sistema u celini.

II

Da bi društveni dogovor i samoupravni sporazum mogli da se efikasno sprovode u skladu sa društvenim zahtevima, oni moraju da se izraze operativno-konkretno u takozvanim unutrašnjim samoupravnim opštim aktima organizacija udruženog rada i zajednica. Takav odnos pretpostavlja obavezu da se posle zaključivanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora što pre usklade samoupravni sporazumi o udruživanju, statuti i drugi samoupravni opšti akti u organizacijama udruženog rada i zajednicama, to jest da se primena zaključenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora što pre operacionalizuje. I na ovom planu imali smo određenu neaktivnost, naročito u slučajevima kad to nije odgovaralo pojedinim učesnicima zbog »nametanja« određenih ograničenja ili veće discipline u odnosima na tržištu, zbog gubljenja odre-

* Vidi slične odredbe i u Društvenom dogovoru o zajedničkim osnovama usklađivanja samoupravnog uređivanja odnosa u sticanju i raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke u SR BiH (»Službeni list SRBiH«, br. 22/77).

Digitized by Google

đenih privilegija i slično. To je izazivalo usporenu aktivnost u realizovanju novih odnosa u skladu sa Zakonom o udruženom radu.

Elementi odgovornosti za takva ponašanja u sprovođenju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora nisu do sada dovoljno razrađeni. U preciziranju obaveza učesnika i u ovom pogledu i njihove odgovornosti mora se učiniti više. Tim pre što su Zakonom o udruženom radu utvrđene obaveze učesnika samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora da samoupravne opšte akte usklade sa zaključenim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.

Članom 612. Zakona o udruženom radu propisano je da statut organizacije udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica ne može biti u suprotnosti sa samoupravnim sporazumom o udruživanju. I drugi samoupravni opšti akti organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica moraju biti u saglasnosti sa statutom. Odredbe drugih samoupravnih opštih akata koje su u suprotnosti sa samoupravnim sporazumom o udruživanju i statutom ne mogu se primenjivati. Svi pojedinačni akti koje donose organi i ovlašćeni radnici u organizaciji udruženog rada moraju biti u skladu sa odgovarajućim opštim aktima.

Samim tim primena samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora putem usklađivanja unutrašnjih samoupravnih opštih akata organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica sa njima je zakonska i samoupravna obaveza radnika koji su zaključili samoupravne sporazume i društvene dogovore. Štaviše, zaključeni samoupravni sporazum i društveni dogovor u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama mogu se neposredno primenjivati i pre nego što svoje unutrašnje samoupravne opšte akte usklade sa obavezama preuzetim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima ili ako su ti samoupravni opšti akti neadekvatno i nesaglasno usklađeni sa samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom.[7]

Postavlja se pitanje: od kada treba obezbediti primenu samoupravnog opšteg akta koji se usklađuje sa prethodno zaključenim samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom; da li od dana objavljivanja samoupravnog opšteg akta ili od dana kad je stupio na snagu društveni dogovor, odnosno samoupravni sporazum sa kojima se konkretni samoupravni opšti akt usklađuje?

---

[7] Citiramo stanovište Suda udruženog rada SR Slovenije izraženo u odluci br. 65/76:

»Ako je samoupravni sporazum o merilima za raspodelu dohodaka i ličnih dohodaka OOUR u suprotnosti sa širim samoupravnim sporazumom, kojem je OOUR pristupio, neposredno se primenjuju odredbe šireg samoupravnog sporazuma.

Pravni osnov za takvo stanovište nalazi se u odredbi člana 256, stav 2. Ustava SR Slovenije, prema kojoj samoupravni opšti akti ne smeju biti u suprotnosti sa samoupravnim sporazumom ili društvenim dogovorom kojima je organizacija pristupila.«

Digitized by Google

Ovo pitanje je veoma važno sa stanovišta sprovođenja zaključenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Odredbom člana 577, stav 3. Zakona o udruženom radu propisano je da se u samoupravnom opštem aktu može utvrditi, u skladu sa zakonom, da taj akt ili pojedine njegove odredbe mogu imati povratno dejstvo samo ako to dopušta priroda odnosa koji se uređuju tim samoupravnim opštim aktom.

Ovom odredbom Zakona o udruženom radu utvrđuje se mogućnost da se u samoupravnom opštem aktu koji donosi organizacija udruženog rada i druga samoupravna organizacija i zajednica može utvrditi da se taj akt ili pojedine njegove odredbe imaju primeniti i na odnose koji su nastali pre donošenja, odnosno objavljivanja tog samoupravnog opšteg akta pod uslovom da to dozvoljava priroda odnosa za koje se utvrđuje takva primena samoupravnog opšteg akta.[8]

U slučajevima kad se samoupravnim opštim aktom organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice obezbeđuje sprovođenje zaključenog samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora ne samo da treba, već je i nužno da se obezbedi, utvrdi primena tog samoupravnog opšteg akta, odnosno onih njegovih odredaba koje se odnose na sprovođenje samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora, od dana kad je stupio na snagu zaključeni samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor sa kojima se samoupravni opšti akt usklađuje pod uslovom da to dozvoljava priroda odnosa koji su uređeni samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom sa kojima se samoupravni opšti akt usklađuje.[9]

Drugačije stanovište o ovom pitanju štetno bi uticalo na odnose koji su predmet uređivanja samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom. Saglasno tome, samoupravni sporazum između organizacija udruženog rada, drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveni dogovor mogu se i neposredno primeniti, to jest one njihove odredbe kojima se izričito i konkretno uređuju pojedini samoupravni odnosi, koji ne spadaju u neotuđiva prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama. Ako su samoupravnim sporazumima između organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i

---

[8] U odluci Ustavnog suda SR Hrvatske br. U/I-37/1975 (»Narodne novine«, br. 4/76) izraženo je sledeće shvatanje: »... Odredba člana 295. Ustava SR Hrvatske određuje da zakoni i drugi propisi i opći akti organa društveno-političkih zajednica ne mogu imati povratno djelovanje, no kako društveni dogovori ne predstavljaju akt političke vlasti, pa slijedom toga ni normu zakona, drugog propisa ili općeg akta organa društveno-političke zajednice, nije u nesuglasnosti s Ustavom odredba o povratnom djelovanju.«

[9] U odluci Ustavnog suda SR Srbije br. U. 175/77 (»Službeni glasnik SRS«, br. 25/77) izraženo je sledeće shvatanje: »... izmene ličnog dohotka koje se vrše u toku jedne godine ne mogu dejstvovati i na prethodnu godinu, jer takve izmene povratno deluju na konačno utvrđeni lični dohodak u protekloj godini... što je suprotno načelu zabrane retroaktivnosti« (član 235. i 401. Ustava SR Srbije).

Digitized by Google

zajednica i društvenim dogovorom uređena i određena pitanja koja spadaju u neotuđiva prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, takve odredbe samoupravnih sporazuma i društvenog dogovora ne mogu se neposredno primenjivati dok ih u svojim unutrašnjim samoupravnim opštim aktima ne preuzmu radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama.

Prema tome, pri utvrđivanju da li se samoupravni sporazumi i društveni dogovori mogu neposredno primeniti, treba prethodno analizirati koja su pitanja uređena samoupravnim sporazumom, odnosno društvenim dogovorom; da li su uređena određena pitanja iz oblasti neotuđivih prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama; ili su uređeni odnosi koji ne spadaju u krug neotuđivih prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama. Ako su samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom uređena određena pitanja iz oblasti neotuđivih prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, samoupravni sporazum i društveni dogovor ne mogu se neposredno primeniti dok radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama u svojim samoupravnim opštim aktima ne urede ta pitanja. Ako su samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom uređeni neki drugi odnosi, koji ne spadaju u krug neotuđivih prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, odredbe samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora mogu se i neposredno primenjivati.[10]

Pored navedenih uslova i mogućnosti neposredne primene samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, društveni dogovor može se neposredno primenjivati u tim organizacijama i zajednicama i kad se njime obezbeđuje i usklađuje samoupravno uređivanje odnosa o čijem se uređivanju radnici lično izjašnjavaju, u skladu sa odredbama Zakona o udruženom radu (o neotuđivim pravima), kad društveni dogovor prethodno prihvati većina radnika u svakoj osnovnoj organizaciji u sastavu organizacije udruženog rada koja zaključuje društveni dogovor. Ova mogućnost neposredne primene društvenog dogovora proizlazi iz odredbe člana 581, stav 2. Zakona o udruženom radu.

Svi ovi međusobni odnosi u primeni samoupravnih sporazuma, društvenih dogovora i drugih samoupravnih opštih akata nisu unapred dati kao stroga pravna pravila. Oni proizlaze iz karaktera samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora kao samoupravnih akata koji imaju različite dimenzije (karakteristike) u prav-

---

[10] »... društveni dogovori nemaju karakter opšte pravne norme, niti se njima uspostavlja hijerarhijski odnos prema samoupravnom sporazumu, jer bi to negiralo u svojoj suštini autonomni dogovorni, odnosno sporazumski odnos« (Inge Kraljević, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori sa stanovišta ustavnosti i zakonitosti*, »Privreda i pravo«, Zagreb, br. 4/77, str. 10. i dalje).

Digitized by Google

nom sistemu: društveno-klasnu, ekonomsku, institucionalno-funkcionalnu i samoupravno-normativnu.[11]

Zakon u odnosu na samoupravni sporazum i društveni dogovor nema dispozitivni karakter, kao što takav karakter ima zakon u odnosu na obične ugovore (ako se stranke nisu drukčije dogovorile, primenjuje se zakonska odredba). Samoupravne organizacije i zajednice su čvršće vezane za opšte odnose i interese kad zaključe samoupravni sporazum i dogovor nego što su to kad međusobno zaključuju ugovore. Iz toga proizlazi njihova veća odgovornost za neizvršavanje samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima preuzetih obaveza nego što je to odgovornost ugovornih strana zbog neizvršenja ili neurednog izvršenja ugovora.[12]

III

Mere koje učesnici samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora utvrđuju za slučaj nepridržavanja usvojenih normi još uvek se dosta stidljivo i neprecizno ugovaraju. Najčešći je slučaj da se utvrđuju zajednička kolektivna tela (samoupravni organi, arbitraže i slično) koja će raspraviti uzroke i uslove zbog kojih se neki od učesnika ne pridržava dogovorenog. Pored toga, skoro uvek se u samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima ponavljaju ona prava koja učesnici imaju prema drugim učesnicima koji se ne pridržavaju zaključenog samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora (pravo na upoznavanje društveno-političke zajednice o nepridržavanju samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora od strane nekog od učesnika, pravo pokretanja postupka kod suda udruženog rada itd.). Retko se utvrđuju konkretne mere koje bi se automatski sprovodile prema onim učesnicima koji se ne pridržavaju samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora (obeštećenje, ugovorena kazna i slično). Dosta olako se raskidaju, odnosno otkazuju samoupravni sporazumi time što učesnici prećutno faktički prestaju da se ponašaju po odredbama zaključenog samoupravnog sporazuma.[13]

Utisak je da se učesnici samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, u slučajevima nepridržavanja normi, više oslanjaju na delovanje društveno-političkih zajednica i sindikata na učesnike

---

[11] Vidi: Skupština SR Slovenije, Stavovi i preporuke o samoupravnom sporazumevanju o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji (»Uradni list SRS«, br. 6/78).

[12] Ni kod ugovora granice autonomije volje ugovarača nisu apsolutno slobodne: »1) sudionici ne mogu obavezne odnose uređivati suprotno ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, 2) prisilnim propisima i 3) moralu socijalističkog samoupravnog društva« (*Obvezno pravo*, prva knjiga, u redakciji prof. Aleksandra Goldštajna, »Informator«, Zagreb, 1978, str. 42. i dalje).

[13] O problemu sankcija u samoupravnom društvu vidi: Daniel Chauvey, *Samoupravljanje*, »Komunist«, Beograd, 1975, str. 81. i dalje.

Digitized by Google

koji se ne pridržavaju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora nego na mere koje bi oni sami unapred utvrđivali i sami preduzmali prema učesnicima koji se ne pridržavaju dogovorenog.

Za takvo »oprezno« ponašanje ima više objašnjenja. Najbliže objašnjenje je, po našem mišljenju, u tome što se učesnici u zaključivanju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora teže odlučuju na preuzimanje obaveza ako su mere koje se predviđaju za slučaj nepridržavanja teže i preciznije utvrđene. U tom slučaju učesnici preuzimaju obaveze, zaključuju samoupravni sporazum ili društveni dogovor, samo ako je izvršenje obaveza koje preuzimaju za njih unapred izvesno, moguće i korisno. Međutim, ako to unapred nije sasvim izvesno ili ako zavisi od drugih okolnosti koje mogu nastati, a koje mogu biti i nepovoljnije, i ako se ujedno predviđaju strože mere za slučaj neizvršavanja samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora, učesnici se lako ne odlučuju da zaključe samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor, a ako ga i zaključe, ne pristaju na predviđene strože mere zbog neizvršenja samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora, već ublažavaju te mere i konstatuju samo opštu odgovornost za slučaj eventualnog nepridržavanja zaključenog samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora.

Ovakve tendencije su dosta jasno izražene. Pod pretpostavkom da su uslovi u kojima će se ostvarivati samoupravni sporazum i društveni dogovor unapred poznati, nema razloga da učesnici međusobno ne utvrde oštre mere u slučajevima nepridržavanja zaključenog samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora. Samo je pod takvim uslovima moguće konkretizovati odgovornost učesnika za neispunjenje obaveza utvrđenih samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom, to jest utvrditi odgovornost u samoupravnim okvirima od strane samih učesnika u zaključivanju samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora.

Navedeni problemi su, očigledno, povezani sa celokupnim sistemom društvenih (društveno-ekonomskih i političkih) odnosa i mogu se razrešavati samo organizovano u granicama sistema kao celine.

Društvene mere odgovornosti zbog nepridržavanja obaveza utvrđenih samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom, u granicama svojih ustavnih prava i odgovornosti i prava i odgovornosti utvrđenih statutima, mogu preduzimati sindikat i druge društveno-političke organizacije, zatim društveno-političke zajednice i njihovi organi, društveni pravobranilac samoupravljanja i sud udruženog rada (član 616. i dalje Zakona o udruženom radu).[14]

Članom 129. Ustava SFRJ propisano je:

---

[14] Bliže o tome vidi: Dr Prvoslav Lukić, *Samoupravna funkcija skupština društveno-političkih zajednica u sistemu društvenog dogovaranja* (»Samoupravljanje«, Beograd, br. 12/79, str. 67. i dalje), i Đura Knežević, *Savez komunista u uslovima samoupravne organizovanosti radničke klase* (»Samoupravljanje«, Beograd, br. 12/79, str. 109. i dalje).

Digitized by Google

»Samoupravna prava radnih ljudi i društvena svojina su pod posebnom društvenom zaštitom.

Društvenu zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine ostvaruju skupštine društveno-političkih zajednica i njima odgovorni organi, sudovi, ustavni sudovi, javni tužilac i društveni pravobranilac samoupravljanja«.

Prema tome, društvenu zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine ostvaruje mnoštvo društvenih i pravnih subjekata. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida da je daleko značajnije kako se zaštita samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine ostvaruje nego koliko društvenih subjekata učestvuje u ostvarivanju društvene zaštite samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine. Ovo je potrebno napomenuti zbog toga da bi se više analiziralo činjenično stanje, a manje oslanjalo na samo postojanje institucija kao garanciju zaštite samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine.[15]

Prema odredbama člana 217. Ustava SFRJ, sudsku funkciju u jedinstvenom sistemu vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi vrše redovni sudovi kao organi državne vlasti i samoupravni sudovi.

Redovni sudovi osnivaju se zakonom. Samoupravni sudovi osnivaju se samoupravnim sporazumom ili drugim opštim aktom organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društvenim dogovorom. Samoupravni sudovi za pojedine vrste sporova mogu se osnovati i zakonom.

Opšte je nastojanje u našem društveno-političkom i ustavno-pravnom sistemu da se, u skladu sa razvojem samoupravljanja, obezbedi samoupravno podruštvljavanje pravosudnih funkcija tako da te funkcije neposredno vrše sami učesnici u samoupravnim odnosima, osnivanjem svojih samoupravnih tela koja će razrešavati nastale sporove. Samoupravni sudovi ustanovljavaju se kao sudovi udruženog rada, arbitraže, mirovna veća, izabrani sudovi itd.

Najistaknutiji oblik iz reda samoupravnih sudova danas je sud udruženog rada, koji je ustanovljen Zakonom o sudovima udruženog rada (»Službeni list SFRJ«, br. 24/74).[16]

Sud udruženog rada odlučuje, pored brojnih drugih nadležnosti, o zaključivanju i sprovođenju samoupravnih sporazuma o udruživanju i međusobnim odnosima u udruženom radu.

Od drugih vrsta sporova koje sud udruženog rada rešava najistaknutije mesto imaju sporovi iz radnih odnosa koje pokreću radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama za zaštitu svojih prava iz radnog odnosa. Ti sporovi su

---

[15] Vidi: Dr Neca Jovanov, *Problemi institucionalizacije jugoslovenskog društva* (»Naša zakonitost«, Zagreb, br. 11—12/79).

[16] Vidi i odredbe republičkih i pokrajinskih zakona o sudovima udruženog rada: »Službeni list SR Bosne i Hercegovine«, br. 31/74, 25/75. i 29/77; »Narodne novine SR Hrvatske«, br. 26/76. i 31/77; »Službeni glasnik SR Srbije«, br. 32/75; »Uradni list SR Slovenije«, br. 38/74; »Službeni list SR Crne Gore«, br. 27/75. i 35/75. itd. Posebno vidi Zakon o samoupravnih sodiščih (»Uradni list SR Slovenije«, br. 10/77).

Digitized by Google

Zakonom o sudovima udruženog rada izričito stavljeni u nadležnost sudova udruženog rada.[17] Time je omogućeno preventivno delovanje u razrešavanju i ove vrste sporova iz međusobnih odnosa radnika u udruženom radu.

Inače, opšta nadležnost samoupravnih sudova tako je utvrđena da oni rešavaju ustavom i zakonom određene vrste sporova iz društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih odnosa, kao i sporove koje im povere radni ljudi u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, a nastali su iz međusobnih odnosa koje radnici samostalno uređuju ili proizlaze iz prava kojima slobodno raspolažu, ako zakonom nije utvrđeno da određene vrste sporova rešavaju redovni sudovi.

Prema odredbama Zakona o sudovima udruženog rada, pored ostalog, utvrđeni su i uslovi pod kojima će se smatrati da su u organizaciji udruženog rada poremećeni samoupravni odnosi, i to:

»... ako nije obezbeđeno ostvarivanje prava radnika da u osnovnoj organizaciji neposredno i ravnopravno uređuje i ostvaruje prava i obaveze iz međusobnih odnosa u udruženom radu, kao i da odlučuje o pitanjima za koja je predviđeno da se o njima odlučuje ličnim izjašnjavanjem;

ako se u organizaciji udruženog rada, u roku određenom zakonom, ne donese samoupravni opšti akt čije je donošenje po zakonu obavezno...«[18]

Odredbama člana 636. Zakona o udruženom radu utvrđena je obaveza, to jest pravo i dužnost radnika da, u slučajevima spora koji nastane između njih u pojedinim delovima organizacije udruženog rada, između radnika i organa u organizaciji i organu društveno-političke zajednice, koji se nije mogao rešiti redovnim putem, svoje zahteve iznesu preko sindikata. Sindikat u takvim slučajevima pokreće postupak za rešavanje spora kod odgovarajućih samoupravnih organa i zajedno sa njima utvrđuje prihvatljive osnove i mere za rešavanje spora.

U slučajevima određenim zakonom, kad povodom ili u samom postupku zaključivanja samoupravnog sporazuma ili u njegovom sprovođenju dođe do spora, strane u sporu ili društveni pravobra-

---

[17] Do donošenja Zakona o sudovima udruženog rada sporove iz radnih odnosa radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama rešavali su redovni sudovi.

[18] Ustavni sud Slovenije u odluci br. UI-29/77 (»Uradni list SRS«, br. 22/77) izrazio je sledeće shvatanje: »... U proizvođenju dejstva, sama okolnost da o tim pitanjima postoji zajednički samoupravni sporazum o međusobnim odnosima u udruženom radu ne dopušta zaključak da se zajednički samoupravni sporazum .... odnosi automatski na sve osnovne organizacije udruženog rada.« Ti odnosi moraju se urediti posebnim samoupravnim sporazumima u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ako pitanja koja se uređuju zajedničkim samoupravnim sporazumom spadaju u krug neotuđivih prava radnika, to jest onih prava o kojima radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, prema odredbama Zakona o udruženom radu, odlučuju ličnim izjašnjavanjem.

Digitized by Google

nilac samoupravljanja mogu pokrenuti postupak kod suda udruženog rada. Odluka suda udruženog rada u takvim slučajevima ima karakter opšteg akta, sve dotle dok se na odgovarajući način ne urede ti odnosi samoupravnim opštim aktom.

Karakter zamene, odnosno dopune samoupravnog opšteg akta odluka suda udruženog rada ima u slučajevima kad je predmet spora:

— zaključivanje ugovora između radne organizacije u osnivanju i posebne jedinice u toj organizaciji, kojima se uređuju samoupravni odnosi;

— zaključivanje samoupravnog sporazuma o udruživanju u radnu organizaciju;

— pravo na organizovanje osnovne organizacije udruženog rada, drugo samoupravno pravo ili dužnost radnika radnih zajednica u zajednicama osnovnih organizacija udruženog rada, drugim organizacijama, zajednicama, zadrugama i organima, kao i samoupravno pravo ili dužnost radnika u ugovornoj organizaciji udruženog rada, ako se odnosno pravo ili dužnost, prema ustavu i zakonu, uređuju samoupravnim opštim aktom.

*

U sadašnjim uslovima postoji raskorak između mera uzajamne odgovornosti učesnika u samoupravnom sporazumu i društvenom dogovoru koje učesnici sami utvrđuju i mera društvene odgovornosti u slučajevima povrede širih zajedničkih i opštedruštvenih interesa koje preduzimaju društveno-političke zajednice i njihovi organi i društveno-političke organizacije (naročito sindikat), na koje se učesnici u samoupravnom sporazumu i društvenom dogovoru preterano oslanjaju.

Mere međusobne odgovornosti zbog nepridržavanja utvrđenih obaveza treba, u većoj meri nego do sada, primenjivati saglasno konkretnim uslovima i odnosima u sistemu udruženog rada.

Širi zajednički i opštedruštveni interesi, koji se manje ili više izražavaju u svim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima u udruženom radu, treba da budu ideja vodilja u zaključivanju i, naročito, u izvršavanju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, odnosno pri utvrđivanju i primenjivanju mera odgovornosti za nepridržavanje dogovorenog.

Čini nam se, ipak, da ugovorna koncepcija samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora kako je data u odredbama Zakona o udruženom radu ne odražava dovoljno sve aspekte odgovornosti u slučajevima nepridržavanja zaključenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.

Digitized by Google

Stane Možina

Planiranje potreba i razvoja kadrova u udruženom radu

„Čini mi se da smo mi isto tako zanemarili sistematski rad na kadrovskoj politici. Ne na kadrovskoj politici u smislu pronalaženja ljudi i postavljanja istih na određena mesta po nekim opštim političkim ocenama ili karakteristikama, nego u smislu pripreme kadrova na dužu perspektivu, da još u gimnaziji sistematski pratimo talentovanog mladog čoveka, da mu pomognemo da se razvija u određenom pravcu. Morali bismo sistematski raditi na pripremi kadrova za pojedina naučna područja, za ekonomiju, filozofiju, istoriju itd. Takav rad neće nam dati rezultate odmah, ali će ih dati posle izvesnog broja godina."

Edvard Kardelj

1. Pri planiranju privrednog rasta i razvoja društva u bilo kojoj zemlji kadrovi, njihova stručnost i osposobljenost, njihov položaj i uloga u procesu rada predstavljaju presudne faktore razvoja proizvodnih snaga i opšteg napretka. Za naš društveni sistem adekvatno obrazovani radnici u udruženom radu predstavljaju os-

Digitized by Google

novne činioce ekonomskog razvoja, jer su oni ujedno i tvorci samoupravnih odnosa.

Otuda proističe potreba da se kadrovima posveti odgovarajuća pažnja, da se planira njihov stručni i lični razvoj radi izvršenja radnih zadataka i odlučivanja o značajnim poslovima u okviru procesa samoupravljanja. Nije u pitanju samo to da li radnici umeju obavljati svoj rad, već i to da li svako ima mogućnost da razvije svoje potencijalne sposobnosti do najveće moguće mere i da ih koristi.

Možemo reći da su kadrovi i njihovo znanje društveno bogatstvo, naročito u prilikama kad na raspolaganju nemamo baš mnogo drugih izvora, na primer, proizvodnih, novčanih, prirodnih. Zato plan razvoja kadrova i njihova odgovarajuća zaposlenost moraju činiti integralnu celinu s opštim planom privrednog razvoja na nivou radne organizacije, asocijacije organizacija, na nivou društveno-političke zajednice, opštine, regije, pokrajine i republike.

Još više, plan razvoja kadrova mora biti sastavni deo strategije razvoja (kratkoročnog, srednjoročnog i dugoročnog) svake radne organizacije, društveno-političke ili samoupravne interesne zajednice, odnosno društva u celini.

To je posebno značajno za uslove relativne tehnološke zaostalosti, kad se naglašava potreba za prestrukturiranjem privrede i tehnologije, iz danas preovlađujuće radno intenzivne u buduću razvojnu intenzivnu tehnologiju. Kadrovi koji ne bi bili na vreme pripremljeni i osposobljeni za nove zadatke predstavljali bi smetnju u razvoju. Naravno, ne bi mnogo pomogli ni oni kadrovi čiji interesi za rad i novo znanje ne bi bili usklađeni s predviđenom privrednom, odnosno tehnološkom strukturom rada, jer, kao posledica toga, tražnja za kadrovima ne bi bila u skladu s ponudom. Iz toga proizlazi da se ne sme voluntaristički prilaziti određivanju sadašnjih i budućih potreba za kadrovima i njihovim razvojem, već su potrebna komparativna istraživanja o dosadašnjem razvoju kadrova, analize sadašnjeg stanja, projekcije i prognoze o njihovom budućem kretanju. Osnove za to su, bez sumnje, odgovarajući podaci o kadrovskoj strukturi (broju, obrazovanju, zanimanjima) i strukturi rada (vrste rada, složeniji i manje složen rad), ali oni su, na žalost, često nepotpuni za protekli period i neodređeni za naredni. Ipak, bez obzira na to, moramo planirati i tako u samom procesu planiranja postupno rešavati probleme s kojima se srećemo sada i s kojima računamo u neposrednoj budućnosti.

2. U planiranju moraju se odrediti ciljevi društvenog razvoja koji su povezani s razvojem kadrova i mere kojima će se usmeriti kadrovski tokovi ka postavljenim ciljevima. Utvrđivanje društveno-ekonomskih ciljeva je nužan, mada ne i dovoljan uslov planiranja kadrova. Osim toga, postoje društveni, ekonomski, socijalni i drugi činioci i uslovi razvoja kadrova. Ciljevi i mere su, dakle, integralan deo svih planova, što znači da se bez tih dimenzija ne

Digitized by Google

može govoriti o planiranju, već samo o prognozi ili projekciji. A među tim pojmovima postoji prilična razlika.

Prognoza, projekcija, zasniva se uglavnom na analizi proteklih događaja i traženju zakonitosti kretanja kadrova u prošlosti, onoga što je uslovljavalo datu strukturu i tokove. Na osnovu tih konstatacija se prognozira, odnosno predviđa kakvo će biti kretanje kadrova ubuduće, kakva će biti verovatna struktura u određenom vremenskom periodu i slično, naravno — ako se uslovi ne bi bitno menjali.

Za plan kadrova je takođe potrebna analiza prethodnih događaja i tendencija kretanja. Međutim, plan, pored te analitičke i prognostičke komponente, sadrži i ciljeve koje u narednom periodu želimo da postignemo. Ti ciljevi su izraz interesâ subjekata planiranja. Ne radi se samo o tome da neki broj i strukturu kadrova predvidimo za pet ili deset godina, već o tome da ta struktura bude u skladu sa ciljevima društvenog i privrednog razvoja u periodu koji nas interesuje. Zato moramo predvideti odgovarajuće mere koje će to omogućiti, odnosno korigovati željenu strukturu ako one budu preduzete u vreme bitnog menjanja.

Ako je naš cilj prestrukturiranje privrede, ciljevi i mere u vezi sa razvojem kadrova biće bitno drugačiji nego ako se odlučimo da privredu ne menjamo. Na sličan način, ako je naš cilj puna zaposlenost, mere, kadrovske strukture i migracijski tokovi biće drugačiji nego ako je naš cilj smanjivanje zapošljavanja.

Ako ciljevima pripisujemo tako velik značaj, za planiranje kadrova posebno, moramo odgovoriti na pitanje kako da se priđe ciljevima da bi oni postali istinski, značajan deo plana. To nije jednostavan zadatak, ali za to imamo na raspolaganju nekoliko uputstava i pomoćnih sredstava.

a) Ciljeve treba najpre sadržajno odrediti i pri tom utvrditi koji su značajni za kadrove i njihov razvoj. U tu svrhu imamo na raspolaganju društvene dokumente, samoupravne dogovore i sporazume. Osim toga, možemo se poslužiti stručnom literaturom, objavljenim razgovorima s istraživačima, političarima i korisnicima. Uopšte uzevši, navodimo kao primer, pri planiranju kadrova bismo razlikovali dve vrste ciljeva: ekonomske i humanističke. Među ekonomske bi spadali: rast društvenog proizvoda, vrste investicija, stepen produktivnosti, ograničena inflacija, dohodak, lični dohodak, ograničena zaposlenost i drugi. A među humanističke: puna zaposlenost, socijalna jednakost, odgovarajući rad (struktura rada trebalo bi da bude prilagođena sposobnostima i interesima aktivne populacije) i drugi.

b) Uopšteno određeni ciljevi su često nejasni, pa ih zato treba konkretizovati. To znači da ih treba raščlaniti i utvrditi njihovu međusobnu povezanost. U slučaju manjkavosti treba ih dopuniti i uskladiti eventualne protivrečnosti. Na kraju, izlučiti sve one koji su manje značajni, koji se dupliraju i samo povećavaju broj ciljeva.

Digitized by Google

c) Tako određene ciljeve treba vrednovati i rangirati ih s obzirom na njihov značaj u razvoju društva, ekonomije i čoveka. To se može najlakše uraditi u saradnji sa subjektima planiranja i odlučivanja o kadrovima. To su, pored plansko-analitičkih i kadrovskih službi, pre svega samoupravni organi i društveno-političke organizacije.

d) Konačno, ciljeve treba kvantifikovati i operacionalizovati. Kvantifikacija cilja je zapravo obuhvaćena već njegovom konkretnošću i neophodna je ako ciljeve želimo da uključimo u metodologiju planiranja kadrova. Moramo težiti tome da se cilj može izmeriti, to jest da se može utvrditi u kolikoj meri je bio ostvaren ili će to tek biti. A operacionalizacija znači utvrđivanje veze između ciljeva i drugih dimenzija plana kadrova i pri tom određivanje specifičnog značaja svakog cilja. Najčešće nam pri tom pomažu mere koje nam obezbeđuju realizaciju predviđenih ciljeva.

Samo po sebi se razume da pri dugoročnom planiranju kadrova ciljevi imaju više ulogu kriterija, odnosno orijentacionih bodova za praćenje kadrovskih kretanja. To znači da utvrđujemo u kolikoj se meri određenim ciljevima približavamo ili se udaljujemo od njih. Međutim, pri srednjoročnom, a još više pri kratkoročnom planiranju kadrova ciljevi mogu da budu i unapred predviđeni rezultati koji se mogu meriti. Tako se pri planiranju uopšte, i posebno pri planiranju kadrova, pojavljuju u cikličnom redosledu ova tri stupnja: ciljevi — mere — analize (prethodnog) stanja (eventualne promene — ciljevi...).

3. Umesto o planiranju potreba u kadrovima, mogli bismo govoriti o tražnji kadrova koju obično izražavaju radne organizacije. Slično bismo mogli reći i o planiranju razvoja kadrova, pa bismo u tom slučaju mogli govoriti o ponudi kadrova, to jest koliko kadrova i kakve kadrove ima radna organizacija za naredni period, odnosno koliko ih joj nude razne škole, organizacije, migracije itd.

Tražnja kadrova se zasniva na razvoju pojedinih radnih organizacija u okviru privrednih grana i neprivrednih područja rada. Planiranje potreba u kadrovima, naročito za duži period, zavisi od poznavanja budućeg razvoja raznih privrednih i neprivrednih delatnosti. Plan potreba u kadrovima mora se tu osloniti na odgovarajuće društvene, granske planove i planove organizacija udruženog rada, kojima se usmerava razvoj tih područja, odnosno organizacija. U slučaju da planske projekcije razvoja na tim područjima nisu izrađene, biće neophodno savetovanje sa stručnjacima ili (i) upotreba komparativnih podataka drugih organizacija, grana ili pokrajina.

Pri projekcijama budućeg ekonomskog stanja često govorimo o alternativama razvoja. Tako postupamo stoga što, prvo, nije uvek jasna perspektiva razvoja određenih delatnosti i, drugo, što se i prihvaćeni planovi ne ostvaruju u potpunosti. Razume se,

Digitized by Google

zbog toga bismo morali izrađivati i planove potreba u kadrovima u alternativama.

Tražnja kadrova obično obuhvata sledeće elemente:

a) broj potrebnih radnika; ponekad je značajna i starosna struktura, pol i radni staž;

b) zahtevana kvalifikacija, obrazovanje za postojeći rad, nova zanimanja za nova područja rada;

c) kadrovi koji imaju regulisan lični, odnosno porodični standard (stan...), koji su blizu kraja zaposlenja, koji su stručno, društveno-politički aktivni, koji su zainteresovani za određeni posao i slično.

Pri planiranju potreba u kadrovima moramo voditi računa o činjenici da ima mnogo više radnih (mesta) zadataka nego što je zanimanja ili profila obrazovanja. Do izvesne mere to može da se izravna vertikalnom pokretljivošću i horizontalnom zamenljivošću zanimanja. Vertikalna pokretljivost kadrova znači da radnik s nešto višim ili nižim obrazovanjem može uspešno da obavlja neki zadatak u hijerarhijskoj podeli rada. A horizontalna zamenljivost znači da jednak rad mogu obavljati radnici s različitim vrstama obrazovanja, odnosno zanimanja. Na primer, poslove rukovodilaca kadrovskih službi obavljaju pravnici, sociolozi, ekonomisti, organizatori rada i drugi.

Plan razvoja kadrova ili ponude kadrova, koju takođe moramo — uporedo s tražnjom — usmeravati i pratiti, raznovrsniji je i obuhvata više elemenata.

Ponuda kadrova u osnovi zavisi od populacijskih kretanja, pri čemu mislimo pre svega na takozvana prirodna kretanja (natalitet, mortalitet...), na migracije i društvenu mobilnost. Sva ta kretanja se vrše po određenim zakonitostima, pa ih možemo tretirati kao relativno nezavisne varijable. Uprkos tome, one se među sobom razlikuju. Dok na prirodna kretanja ne možemo gotovo nimalo uticati, na intergeneracijsku mobilnost možemo uticati nešto malo, a na migracije i usmeravanje kadrova u ovo ili ono područje rada, odnosno zanimanje to je mogućno u priličnoj meri.

Zato pri planiranju ponude kadrova moramo najpre uzeti u obzir prirodna kretanja stanovništva. Mada ta kretanja statistika često obrađuje zajedno s migracijama, mislimo da ih treba tretirati odvojeno, upravo zbog različitih mogućnosti uticanja na jedne, odnosno na druge tokove.

Sledeća kategorija stanovništva zanimljiva za planiranje ponude kadrova jeste takozvani radni kontingent, odnosno radno sposobno stanovništvo. To je stanovništvo između 15. i 65. godine starosti. Gornja granica je pod znakom pitanja zbog uticaja godina za odlazak u penziju i zbog razlika među polovima u pogledu potrebnog radnog staža. Kritične kategorije u okviru radnog kontingenta za ponudu kadrova su kategorija od 65 godina naniže dokle seže planiranje i, pre svega, kategorija populacije ispod 15 go-

Digitized by Google

dina. Za tačnije izračunavanje radnog kontingenta svakako bi bilo potrebno da se oduzme broj invalidnih lica.

Radni kontingent stanovništva delimo na aktivno i neaktivno stanovništvo. U okviru neaktivnog stanovništva treba posebno tretirati stanovništvo koje se obrazuje, odnosno koje je obuhvaćeno redovnim oblicima obrazovanja, i, drugo, neaktivno stanovništvo u kome su posebno značajne dve kategorije: domaćice i nezaposleni. Stanovništvo koje je obuhvaćeno redovnim oblicima obrazovanja predstavlja određen priliv radnika, koji, s obzirom na generacije školovanja, prelazak na više stupnjeve školovanja i uspehe školovanja, možemo pratiti ne samo kvantitativno, već i kvalitativno. Nezaposleni predstavljaju posebnu kategoriju, koja je za ponudu kadrova najaktuelnija. Domaćice predstavljaju potencijalnog ponuđača radne snage, koja se odgovarajućim merama, prvenstveno ekonomskim i socijalnim, može lako aktivirati — naravno, ako smatramo da je to potrebno.

Gornjim izvorima ponude dodali bismo još radnike privremeno zaposlene u inostranstvu. Zatim one koji su se sami zaposlili, to jest one koji su zaposleni na privatnom zemljoposedu, u zanatstvu i slobodnim profesijama. Konačno bismo tu uračunali još one penzionere koje možemo smatrati kao potencijalno aktivne.

Ukratko, pri planiranju razvoja, aktiviranja kadrova razlikujemo više vrsta ponuda, i to:

a) potencijalna ponuda — to su nezaposleni, domaćice, penzioneri;

b) aktuelna ponuda — to je populacija koja se redovno obrazuje, odnosno studira uz rad ili iz rada;

c) aktivirana ponuda — to su oni koji su samostalni u zaposlenju, privremeno zaposleni i drugi.

Pri planiranju ponude, razvoja kadrova potrebno je da se, pored demografskih podataka, uzimaju u obzir i podaci o migracijskim kretanjima (u republici, među republikama, među granama) i o mobilnosti kadrova (s jednog radnog područja u drugo). Razume se, na ta kretanja možemo uticati i usmeravati ih u skladu s utvrđenim potrebama i ciljevima. Međutim, tokovi ponude i razvoja kadrova imaju i svoje autonomno obeležje.

4. Faktori koji utiču na planiranje potreba i razvoj kadrova mogu da deluju pozitivno ili negativno na ponudu ili tražnju, pa bismo ih mogli nazvati i kritičnim okolnostima ili intervenišućim varijablama. One mogu u priličnoj meri da izmene postojeće (buduće) stanje, da menjaju uslove planiranja i zahteve za ovakvom ili onakvom strukturom kadrova. Treba ih uzeti u obzir i oceniti njihovo dejstvo na eventualne promene potreba ili razvoja kadrova. Kao posledica toga može da se javi potreba da se izmene ciljevi, mere ili struktura rada, struktura kadrova ili kombinacija svega toga. Koji bi to faktori bili?

Digitized by Google

a) Iznenadne promene u tehnologiji, tržištu, energiji itd., usled kojih neki oblici rada otpadaju, drugi nastaju i s tim u vezi se pojavljuju i drugačije potrebe za kadrovima.

b) Profesionalni interesi aktivne populacije; oni su retko kad poznati, a, ukoliko i jesu, o njima se najčešće ne vodi računa; zbog toga je prognoza zapošljavanja često problematična.

c) Shvatanje zanimanja i njihovo vrednovanje; mladi kadrovi se često usmeravaju u tradicionalno poznata zanimanja i tako dolazi do suficita, a, ukoliko neka zanimanja izgube nešto od svoje statusne vrednosti, dolazi do deficita (obućari, konobari . . .). Moguće je, isto tako, da su neka zanimanja na datom stupnju društvenog razvoja visoko konjunkturna (pravnik, ekonomist . . .), pa se mladi kadrovi masovno upisuju u odgovarajuće škole, a posle izvesnog vremena stvari mogu i da se obrnu itd.

d) Mobilnost kadrova. Srazmerno malu mobilnost kadrova opažamo iz opštine u opštinu, a veću iz proizvodnog na administrativno područje rada; ranije, kad je rad u proizvodnji bio bolje nagrađen, postojao je suprotan trend.

e) Migracija. Trenutno su manja migracijska kretanja prema inostranstvu, a veća, na primer, iz drugih republika u Sloveniju. Migracija stanovništva iz poljoprivrede u industriju je već zaustavljena, pa se očekuje čak veće zapošljavanje u agrarnom sektoru.

f) Zapošljavanje ženske radne snage. Do promena će doći u strukturi rada i u zahtevima za kvalifikovanijim radom; ženska populacija se sve više obrazuje.

g) Stimuliranje »kapitala«, investicija, na ona područja u kojima postoji natprosečna nezaposlenost, a posledica toga je manji priliv kadrova na razvijena područja.

h) Ubrzano zapošljavanje nezaposlenih, invalidnih i hendikepiranih lica donosi manje mogućnosti za zapošljavanje domaćica i penzionera.

i) Tendencija omladine ka masovnom obrazovanju u srednjim i višim školama. Posledica toga, koja je već danas vidljiva, jeste nedostatak nižekvalifikovanih i priučenih radnika, pa i kvalifikovanih.

j) Investicije u škole, studije i istraživački rad su trenutno u opadanju, a možda će već kroz godinu dana biti u porastu. Ako deo investicija, odnosno troškova za obrazovanje prenesemo na neposredne korisnike, s tim u vezi će se povećati, odnosno smanjiti »output« nekih obrazovnih linija, broja diplomiranih, obima istraživanja itd.

k) Stalne pritužbe na neusklađenost ponude (kvantitativne i kvalitativne) i tražnje (današnje i buduće) kadrova, što ima za posledicu promene programa i broja i vrste (novih) potrebnih, pa i suvišnih zanimanja, odnosno profila.

Ove i druge okolnosti, koje su rezultat dosadašnjeg razvoja i neprestanog, dinamičnog menjanja društvenih, ekonomskih i so-

Digitized by Google

cijalnih odnosa, u svakom periodu su verovatno unekoliko drugačije, pa se zato menjanju i mere, mada ciljevi mogu da ostanu isti. Odgovarajuće analize i istraživanja bi pokazali i druge promene i mogućnosti njihovog rešavanja.

Ako bismo sve ovo saželi, rekli bismo da ciljeve razvoja, ponudu i tražnju za kadrovima, kao i same okolnosti treba povezati i dovesti u skladnu celinu. Smatramo da su sve navedene dimenzije relativno samostalne, ali i zavisne, i da nemaju izrazito hijerarhijski redosled. Možemo početi od bilo koje dimenzije, ali radi preglednosti i sistematičnosti ipak ćemo postaviti sledeće stupnjeve:

— Najpre bi trebalo odrediti ciljeve društvenog (privrednog, tehnološkog, socijalnog, kulturnog, proizvodnog) razvoja za duži i kraći period, globalno i po pojedinim delatnostima.

— Zatim bi bilo potrebno da se napravi plan razvoja kadrova, to jest da se utvrdi stanje u kretanju kadrova i verovatna ponuda kadrova u određenom periodu.

— Potom bi trebalo napraviti plan potreba (po broju i strukturi) za kadrovima u globalu, po delatnostima ili organizacijama.

— Dalje bi trebalo utvrditi i analizirati sve značajnije faktore koji mogu u ovom ili onom smeru da utiču na gornje dimenzije.

— Najzad, potrebno je praćenje i usklađivanje ciljeva i okolnosti, potreba i ponude, ciljeva i potreba itd. To usklađivanje obuhvata interne nosioce planiranja kadrova (u organizaciji), kao i eksterne nosioce (u društvenoj sredini: školama, samoupravnim i društveno-političkim zajednicama). Praćenje, analiziranje i usklađivanje imaju stalan karakter i važe za sve nivoe udruženog rada.

5. Modeli, metode planiranja razvoja kadrova. Danas poznajemo nekoliko modela i metoda planiranja kadrova, od kojih svaki ima neka preimućstva i nedostatke. Sa svojim glavnim karakteristikama to su:

a) IKB metoda projektovanja kadrova. To je jedna od ekonometrijskih metoda planiranja kadrova, koja obuhvata niz međusobno zavisnih varijabli u razvoju privrede i kadrova. Ishodište te metode je ideksna mera pojave u odgovarajućem periodu, uključujući i naučno-tehnički napredak. Indeks kao relativna mera prikazuje postupne promene u razvoju kadrova u odnosu s drugim ekonomskim pojavama. Njihovu povezanost izražavamo koeficijentom korelacije.

Pri daljem računanju, umesto indeksa, upotrebljavamo prosečnu stopu rasta kadrova, koja se izračunava iz indeksa i prikazuje prosečan godišnji rast u odgovarajućem razdoblju. Ta stopa se koriguje brojčano izraženim odnosom između obrazovne strukture i društvenog proizvoda. Time se rast kadrova u budućnosti redukuje na srazmernu meru zavisnosti i povezanosti s rastom društvenog proizvoda.

Digitized by Google

Prethodni porast kadrova zavisi od tempa rasta društvenog proizvoda i koeficijenta ulaganja u osnovna sredstva. Investicije (porast osnovnih sredstava i kapitala) korigujemo koeficijentom korelacije između osnovnih sredstava po sadašnjoj vrednosti i društvenog proizvoda, a porast godišnje stope rasta proizvoda korigujemo korelacijom između investicija i broja kadrova, kao i koeficijentom trenda razvoja kadrova po stupnjevima stručnog obrazovanja.

Na taj način dobijamo ocenu stopa rasta kadrova u planskom periodu za svaki obrazovni nivo, odnosno za svako zanimanje. Zatim uzmemo broj kadrova na početku planskog perioda i odgovarajućim računskim postupkom dobijamo strukturu kadrova po stupnjevima obrazovanja, odnosno po zanimanjima. Udruživanjem segmenata u strukturi dobijamo ukupan broj kadrova za društveno-političke zajednice, područja privrede itd.

Iz gornjeg se vidi da su za izradu projekcije razvoja kadrova za određeni planski period od značaja sledeći parametri:

— društveni proizvod (analitički i planski pokazatelji);

— investicije u osnovna sredstva (analitički i planski pokazatelji);

— postojeća vrednost osnovnih sredstava;

— struktura i broj kadrova (analitički pokazatelji);

— trend kadrovske politike (ocenjene stope rasta pojedinih vrsta kadrova).

Ova metoda je podesnija za planiranje kadrova u okviru većih područja udruženog rada nego u osnovnim organizacijama udruženog rada.

b) Heuristička metoda, odnosno model planiranja kadrova. Rezultat sociooloških istraživanja o kretanju kadrova, stopi zaposlenosti, migraciji i drugom omogućava konstruisanje heurističkog modela, koji se sastoji od dominantnih ciljeva, ponude, tražnje i kritičnih okolnosti. Ako bismo heuristički model hteli da opišemo rečima, mogli bismo reći da odgovarajućim rezultatima istraživanja možemo utvrditi interakcije između ponude i tražnje za radnicima. Pri tom je značajno da proučavamo obostrano dejstvo, a ne samo dejstvo tražnje na ponudu. Dalje, možemo utvrditi kako dominantni ciljevi i kritične okolnosti utiču na ponudu i tražnju i kako se moraju modifikovati dominantni ciljevi s obzirom na okolnosti ili, pak, menjati kritične okolnosti da bi se mogli ostvariti dominantni ciljevi.

Heuristički model je vrlo prost i ujedno dovoljno kompleksan, jer u principu sadrži sve one elemente koji su za planiranje kadrova, odnosno za aktivno usmeravanje zaposlenih neophodni. Kategorije u modelu su formalne, a efikasnost modela u smislu postizanja ciljeva zavisi uglavnom od toga kakvim ćemo sadržajem model ispuniti. Ako bi se uzeli u obzir faktori ponude i tražnje, kao i ciljevi i kritične okolnosti, sadržajno opredeljen heuristički model mogao bi da izgleda ovako:

Digitized by Google

Dominantni ciljevi

— puna zaposlenost
— ograničena inflacija
— odgovarajući rad
— socijalna homogenost

Ponuda	*Tražnja*
— demografski tokovi	— potrebe privrede
— intergeneracijska mobilnost	— potrebe neprivrede
— emigracija/imigracija	— potrebe relevantne sredine

Kritične okolnosti

— neadekvatna ponuda
— nezaposlenost zaposlenih
— simptomi stagflacije

U modelu su konstantne samo četiri modelne varijable, dok se indikatori tih varijabli mogu menjati po broju i sadržini. Promenljivost indikatorâ će, verovatno, biti najčešća pri »kritičnim okolnostima«, manja pri »dominantnim ciljevima«, a najmanja pri »ponudi« i »tražnji« (mada i tu, s obzirom na prirodu zapošljavanja u našem društvu, možemo očekivati neke promene). S obzirom na veću ili manju stabilnost indikatorâ u pojedinim modelima i varijablama, možemo sami organizovati prikupljanje podataka. Za one informacije koje su trajnijeg i dugoročnijeg karaktera (ponuda, tražnja) možemo organizovati više ili manje rutinsko snimanje podataka, a za druge se zadužuju institucije koje u tom pravcu imaju razvijenu istraživačku delatnost.

Navedeni model iziskuje dalje raščlanjavanje i određivanje odgovarajućih puteva izvođenja, što najčešće zavisi od uslovâ u konkretnoj situaciji.

c) Metodologija planiranja kadrova u organizacijama udruženog rada. Ishodište planiranja kadrova po toj metodologiji trebalo bi da bude u ciljevima organizacije udruženog rada, odnosno u programu zadataka organizacije za jednu ili više godina unapred. Samo ishodište treba da ukaže na to koliko nam i kakvih kadrova treba u budućnosti. Naravno, u sledećoj fazi moramo predviđeni broj i strukturu kadrova uporediti s postojećim stanjem kadrova u organizaciji udruženog rada. Pri tom su potrebne odgovarajuće popravke s obzirom na efekte fluktuacije, apsentizma, reorganizacije, inovacija, odlazaka u penziju, priučavanja itd., da bi se utvrdilo koliko nam kadrova nedostaje, odnosno da ih možda nema suviše za naredni planski period. Tako utvrđene potrebe u kadrovima su osnova za razne kadrovske akcije preko kojih želimo da realizujemo postavljeni plan, kao, na primer, plan stipendiranja, obrazovanja, prekvalifikovanja itd. I, najzad, plan kadrova treba pratiti, naročito ako je u postupku planiranja kadrova obuhvaćeno više službi, pojedinaca i organa. Neki od njih moraju

Digitized by Google

pripremati analize, drugi biti informisani i davati predloge, treći odlučivati, pratiti itd. U tom smislu je takođe izrađena metodologija planiranja kadrova, koja obuhvata šest stupnjeva. Prvih pet stupnjeva (A, B, C, D i E) opisuju tok planiranja kadrova od proizvodnih zadataka, odnosno ciljeva organizacije udruženog rada, preko snimka postojećeg stanja i pregleda korektivnih faktora do izračunatih potreba u kadrovima. Sledeći stupanj (F) opisuje logičan nastavak planiranja kadrova, to jest način obezbeđivanja i praćenja potreba u kadrovima. Posle tog stupnja dolazi pregled zaduženjâ pojedinih stručnih službi, poslovodnih organa, samoupravnih organa, društveno-političkih organizacija koji imaju da se brinu o planiranju kadrova, kao i o povezanosti organizacija udruženog rada sa širom društvenom zajednicom na nivou opštine, odnosno republike.

Pojedini stupnjevi u metodologiji planiranja kadrova trebalo bi da obuhvate sledeće zadatke:

Stupanj A. Zadatak ovog stupnja je obezbeđenje opštih uslova za planiranje kadrova. To se postiže tako što se svi zaposleni upoznaju sa značajem planiranja kadrova, što se odredi kadrovska politika, glavni ciljevi radne organizacije, predvidi tačan program rada i investicija, kao i promena u organizaciji rada, što se sačini lestvica toka zadataka, upoznaju svi zaposleni sa vremenom, sadržajem i načinom toka planiranja kadrova, sastave odgovarajući obrasci i odrede planeri, odnosno grupe za planiranje kadrova.

Stupanj B. Na ovom stupnju predviđamo broj kadrova po organizacionim jedinicama, radnim mestima, zanimanjima, profilima zanimanja i ukupno, za planski period, s obzirom na budući program proizvodnje, zadataka, usluga. Stupanj obuhvata sledeće zadatke: određivanje vrste i količine zadataka, izračunavanje proizvodnog vremena za pojedini zadatak, određivanje organizacionih jedinica, radnih zadataka, zanimanja i profila zanimanja, kao i izračunavanje potrebnog broja kadrova.

Stupanj C. Ovaj stupanj obuhvata snimanje postojećeg stanja kadrova po organizacionim jedinicama, radnim mestima, profilima zanimanja i ukupno. Za to snimanje moramo poznavati odgovarajuće obrasce, prikupiti podatke o postojećem stanju, proučiti razlike i uporediti snimljene podatke (stvarno obrazovanje i ono koje se zahteva) i uneti podatke u standardne obrasce.

Stupanj D. Pregled i izračunavanje korektivnih faktora po organizacionim jedinicama, radnim mestima i zanimanjima. Za tu svrhu moramo najpre utvrditi korektivne faktore koji utiču na kadrovsko stanje i utvrditi način računskog operisanja tim faktorima. Zatim uzeti u obzir postojeće ili predviđene kadrovske i druge akcije koje utiču na promene u pogledu kadrova u organizaciji udruženog rada.

Stupanj E. Na ovom stupnju utvrđujemo potrebe u kadrovima po organizacionim jedinicama, radnim mestima, zanimanjima, profilima zanimanja i ukupno. Da bismo došli do potreba u kadrovima, moramo najpre stupanj B (predviđeni broj kadrova)

Digitized by Google

uporediti sa stupnjem C (postojeće stanje kadrova), pa zatim uzeti u obzir stupanj D (korektivni faktori).

Stupanj F. Cilj ovog stupnja je da se obezbedi realizacija i praćenje planiranih potreba u kadrovima. Te potrebe možemo realizovati sopstvenim ili (drugim) spoljnim izvorima, i to odgovarajućim kadrovskim akcijama.

U skladu s gornjim treba napraviti pregled značajnijih zadataka i zaduženja pojedinih stručnih službi, poslovodnih organa, samoupravnih organa i društveno-političkih organizacija u organizaciji udruženog rada, kao i povezanosti s opštinom i republikom i obrazovnim institucijama.

Smatramo da prikazana metodologija omogućava srazmerno jednostavan, pa ipak dovoljno širok pristup za tačnije utvrđivanje potreba u kadrovima za određeni period i da se, uz pomoć postojećih izvora i računskih postupaka, utvrdi koliko ćemo kadrova dobiti, odakle ćemo ih dobiti, kako ćemo ih razvijati i osposobljavati (u organizaciji udruženog rada ili izvan nje).

d) Druge metode planiranja kadrova. Među druge metode spada »delfi« metoda ili, kako je neki nazivaju, metoda ocene eksperata. Ona se zasniva na konvergentnom usklađivanju stavova, odgovora stručnjaka, eksperata za određena pitanja privrednog i kadrovskog razvoja. Stavovi i odgovori se obično dobijaju pomoću upitnika, pa se zatim sistematizuju, analiziraju i postupno usklađuju s obzirom na mišljenje većine eksperata.

Zatim poznajemo anketnu metodu, na primer, minimum pokazatelji potreba u kadrovima, koji su prilično pouzdani za kraće periode, ali ne i za dugoročno prognoziranje potreba u kadrovima.

Dalje, normativna metoda, koja za osnovu ima vremenske i količinske normative iz proizvodnje i podesna je za izračunavanje potreba za radnicima u neposrednoj (novoj) proizvodnji. Poznate su još metode ekstrapolacije rasta potreba u kadrovima, komparativna metoda i metode projekta, uključujući tehnike mrežnog planiranja.

Koji model, koja metoda za planiranje kadrova će biti najpodesnija, to će zavisiti: od dimenzija ravni udruženog rada (OOUR, privredne grane, republike), od vremenske dimenzije (kratkoročno, srednjoročno, dugoročno), od strukture i tehnologije rada (jednostavan — ručni, složen — razvojni), od podataka, informacija kojima raspolažemo.

6. Pitanja, dileme, problemi i pristupi planiranju razvoja kadrova. Istraživanja koja su do sad vršena na području planiranja kadrova, kao i zaključci savetovanja o planiranju pokazuju da je niz pitanja i problema otvoren. Neka pitanja se odnose na nepotpune podatke i informacije o planiranju i privrednom razvoju, druga na neraščišćene dileme oko načela, pristupa planiranju na raznim nivoima udruženog rada, a treća vrsta pitanja se odnosi na nosioce planiranja, njihovu kompetentnost i odgovornost. Ta

Digitized by Google

pitanja su naročito aktuelna u organizacijama udruženog rada koje su se našle pred zadatkom da se stvarno uhvate u koštac s problemima planiranja kadrova. Naime, podaci iz istraživanja pokazuju da je malo onih organizacija udruženog rada koje imaju izrađene planove razvoja kadrova — možda za godinu-dve unapred, a nikako za srednjoročni i dugoročni period.

Da ne bismo ostali samo na nivou opštosti, osvrnućemo se na postojeće prilike i ukazati na ono što bi trebalo uzeti u obzir, sada i unapred, pri planiranju kadrova.

Navešćemo neka od tih pitanja, problema, dilema.

a) Početi s planiranjem kadrova ili čekati na plan privrednog razvoja?

U udruženom radu često slušamo pritužbe da se kadrovi i obrazovanje ne mogu planirati jer nema utvrđenih planova privrednog razvoja, radnog programa, proučenog tržišta itd. Ipak, ako prihvatamo tezu da su kadrovi samostalan faktor i da se radni program mora prilagođavati interesima i sposobnostima kadrova, onda bez daljega počnimo s planiranjem razvoja kadrova. Osnova za to su nam podaci iz profesionalne orijentacije, izražavanja namera omladine u vezi s izborom zanimanja, želje za stručnim osposobljavanjem već zaposlenih i slično.

Teza o što širem opštem obrazovanju i, na toj osnovi, o postupnom dopunskom stručnom obrazovanju takođe spada u krug ovog razmišljanja. Naime, priličan broj teoretičara i praktičara zastupa mišljenje da planiranje i obrazovanje za trenutne potrebe rada zadovoljavaju, doduše, objavljene zahteve o tim radnim zadacima, ali ne odgovaraju perspektivnim potrebama. Taj nesklad dolazi do izražaja već posle jedne ili dve godine, još više sledećih godina, jer znamo da se tehnologija i organizacija rada stalno menjaju, a time i zahtevi u pogledu potrebnih znanja. Te buduće zahteve je teško zadovoljiti pri postojećim programima stručnog obrazovanja, jer su oni možda već i danas zastareli, a svakako će to biti s obzirom na buduće promene. To znači, rešenje bi bilo: planiranje kadrova (za neko radno područje, profil, zanimanje...) sa širokim stručnim znanjem i, potom, dopunjavanje odgovarajućim stručnim znanjem u skladu s tehnološkim razvojem. To postupno dodavanje znanja neki nazivaju modularni način obrazovanja, koji bi išao ruku pod ruku sa školom i organizacijom udruženog rada.

U skladu s tim shvatanjem je i ona teza koja kaže da bi za organizacije udruženog rada trebalo planirati uvek nešto više kadrova, po broju i kvalitetu, nego što pokazuju trenutne analize i trenutni zahtevi rada. Zašto? Pre svega zato da bi oni bili začetnici novih stručnih zamisli, da bi, s obzirom na svoju srazmerno nepotpunu nezaposlenost, vršili pritisak i »iznuđavali« nova rešenja, ukratko — da bi bili pokretačka snaga razvoja, napretka na tehnološkom, organizacionom i samoupravnom području. Ti kadrovi, razume se, ne bi mogli vršiti te funkcije ako bi imali znanje samo za postojeće zadatke, a mogli bi ako bi imali šire teorijsko i

Digitized by Google

praktično znanje i ako bi bili usmereni na istraživački — stvaralački rad.

Sve ovo što smo naveli govori u prilog shvatanja da bi planiranje kadrova jedino na osnovu tačno određenog radnog programa za jednu ili i za više godina unapred bilo nepotpuno, usko i ne mnogo korisno za razvoj organizacije i za razvoj pojedinca.

Međutim, mi, ipak, smatramo da nam takav radni program može da bude dobro pomagalo, čak i praktično ishodište za planiranje i obrazovanje kadrova u radnoj organizaciji. Zašto? Zato što na sadašnjem stupnju razvoja još uvek u priličnoj meri naglašavamo realizaciju radnih programa i ostvarivanje što većeg dohotka. S tim u vezi kadrovi bi morali biti osposobljeni prvenstveno za uspešno izvršavanje onih zadataka koji izviru iz postojećeg programa rada, proizvodnog ili uslužnog karaktera. Naravno, pri tom ne bismo smeli zaboraviti ni buduće zahteve razvoja, koji se pokazuju već u do sad (ne)postignutom, odnosno koji su stvar stalnog planskog proučavanja i praćenja odgovarajuće tematike.

b) Susretni i kontinuirani vid planiranja kadrova.

Danas još preovlađuje način planiranja kadrova pri kome se polazi od planske, kadrovske ili neke druge slične službe. One izrađuju analize, pregled razvoja i na osnovu toga predviđaju broj i strukturu kadrova. One najčešće prosto modifikuju postojeću strukturu, odnosno dodaju joj odgovarajući broj kadrova. Zatim to ide na raspravu i formalnu potvrdu od strane odgovarajućih organa. Ne mislimo da je takav način rada nešto loše, ali smatramo da je sa stanovišta stručnog rada i sa stanovišta samoupravne kadrovske politike nepotpun. Zašto?

Prvo, u radnoj organizaciji dolazi do niza radnih i kadrovskih promena i pojava. Tu mislimo na interno prelaženje radnikâ sa zadatka na zadatak, na fluktuaciju, izostajanje, (ne)zadovoljstvo radom, formalnu (ne)osposobljenost za rad i drugo. Pri gore opisanom površnom planiranju te pojave se ne uzimaju u obzir, a time planovi postaju nerealni. Ako imamo u vidu postojeći i zahtevani stepen kvalifikovanosti kadrova, možemo konstatovati odstupanje u dva pravca:

— da je postojeća struktura nezadovoljavajuća, odnosno da samo formalno zadovoljava (s obzirom na naziv), a ne i neformalno (u pogledu znanja);

— da je kvalifikaciona struktura kadrova koja se zahteva predimenzionirana ili da uzima u obzir samo obrazovanje, a ne i osposobljenost.

Smatramo da bi pri planiranju kadrova trebalo više pažnje posvetiti upravo tim pojavama, jer iz toga proizlaze ne samo buduće potrebe, to jest plan kadrova, već i (sadašnje) buduće potrebe za razvojem i osposobljavanjem radnikâ. Usmereno obrazovanje predviđa, pored ostalog, i to da organizacije udruženog rada daju konkretnije podatke o tome kakve su potrebe za obrazovanjem, i to one koje bi zadovoljavale škole i one za koje bi se postarale same radne organizacije. Bez detaljnog uvida u pos-

Digitized by Google

tojeće stanje (kadrova kakvi jesu), na jednoj, i zahteva rada, na drugoj strani, te potrebe za obrazovanjem i daljim razvojem ne možemo dati.

Drugo, kada govorimo o susretnom vidu planiranja, ne mislimo samo na formalnu proceduru prihvatanja plana, već na međusobno susretanje i dogovaranje svih aktera u procesu planiranja, to jest radnikâ i onih koji su konkretno zaduženi za kadrovsko planiranje. Premalo je ako nadređeni poslovodni ili neki stručni radnik obrazloži plan kadrova na zboru radnikâ, odnosno ako se plan istakne na oglasnoj tabli. Susretni vid pri planiranju kadrova i njihovom razvoju znači da svaki radnik ima mogućnost da izrazi svoje mišljenje, i to ne samo uopšte, već pre svega o svom željenom ličnom razvoju. To znači da li želi i dalje da radi na poslovima koje obavlja, da li bi želeo da radi na drugim zadacima, u kom pravcu bi želeo da se obrazuje s obzirom na potrebe koje ima pri radu, u radnoj grupi, u organizaciji, u samoupravljanju; dalje, na čemu i kako bi želeo da unovči sposobnosti, znanje, kvalifikacije koje poseduje itd. Razume se da takvi razgovori i njihova tematika ostaju u okviru problemâ rada i radne organizacije i njene sredine. Ukoliko bi se u vreme sastavljanja plana kadrova za sledeće operativno razdoblje dobili takvi podaci, oni bi se pravovremeno mogli uskladiti, pa bi utoliko manje bilo nepotrebnih premeštanja, fluktuacije, na brzinu obavljenog priučavanja i slično. Kadrovi, radnici — bilo da ih pitamo ili ne, bilo da ih pozivamo na saradnju pri planiranju razvoja kadrova ili ne — imaju svoje poglede i želje u vezi s ličnim razvojem i stručnim usavršavanjem i pokušavaju da ih na svoj način zadovolje. Podaci govore da se približno polovina onih koji se školuju uz rad odlučila iz sopstvene pobude, bez znanja radne organizacije, odnosno — bolje rečeno — niko ih nije pitao niti usmerio na određeno obrazovanje. Kad bi kadrovske službe i planska odeljenja imali više smisla (možda i vremena) za dogovaranje o potrebama obrazovanja pojedinaca i za radni program organizacije, verovatno je da bi bilo manje nesporazuma i nesklada između ciljeva pojedinaca i ciljeva organizacije. Susretni vid planiranja znači i to da se sporazumevamo ne samo o radu i obrazovanju, već i o nagrađivanju za taj rad. Ako toga nema, onda kadrovi beže iz proizvodnog rada i traže, na primer, administrativni rad, koji je relativno lakši i bolje plaćen.

Treće, ovo o čemu smo govorili, ako uzmemo u obzir neprestane promene i prilagođavanje, iziskuje kontinuiran rad. Nije dovoljno da se ima plan kadrovskog razvoja na kraju stare, odnosno na početku nove godine. Potrebno je stalno pratiti i povezivati akcije u vezi s kadrovima, i to u toku cele godine. Pri tom ne bi bilo pogrešno ako bismo s vremena na vreme napravili analizu za određeni period unazad, jer su podaci koje smo jednom ranije planirali vrlo zanimljivi sa stanovišta onoga što smo postigli i u čemu smo se, možda, prevarili ili su nastupile (ne)predviđene promene.

Digitized by Google

c) Sastaviti plan kadrova ili realizovati plan kadrova?

Kao što iz štampe znamo, priličan broj radnih organizacija još nema kadrovskih planova, još manje plana razvoja kadrova i ostalog što je s tim u vezi. Međutim, izvestan broj radnih organizacija ima kadrovske planove za jednu ili za više godina unapred. Ali, kod njih često primećujemo da ostaju pri kadrovskim planovima kao takvim, a ne idu dalje u njihovu elaboraciju, to jest u raščlanjavanje tih kadrova i mogućnosti usavršavanja kadrova u sopstvenoj organizaciji ili drugde. Kad kadrove ne dobiju na vreme, one se onda ili opravdavaju ili svaljuju krivicu na škole, odnosno na ceo sistem obrazovanja.

Smatramo da bi logičan i dalji korak u planiranju kadrova od strane odgovarajućih planskih i kadrovskih službi morao biti u tome da one pristupe utvrđivanju mogućnih izvora za dobijanje kadrova i planiranju izvođenja plana razvoja kadrova. Pod mogućnim izvorima kadrova mislimo na interne izvore kao što su dobijanje kadrova iz škole, zavoda za zapošljavanje, stipendiranje, radnici na privremenom radu u inostranstvu itd. Ako poznajemo te i druge izvore, neće biti teško da se naprave odgovarajući planovi, na primer: plan dopunskog obrazovanja i osposobljavanja, plan stipendiranja, plan specijalizacije radnikâ i slično. Ti planovi će nam, potom, biti putokazi i garancija da ćemo plan kadrova i njihovog razvoja i ostvariti za predviđeno razdoblje u skladu s potrebama organizacije, odnosno udruženog rada. Samo po sebi se razume da realizacija plana kadrova ne zavisi toliko od lepo sastavljenih planova koliko od proučenih mogućnosti. Na primer, mogli bismo da planiramo da ćemo za novi proizvodni pogon dobiti toliko i toliko radnika iz bliže okoline, a podrobnija proučavanja mogu, na žalost, da pokažu da je veći deo aktivnog stanovništva već zaposlen. Prema tome, dalja razmišljanja morala bi ići u pravcu dobijanja radnikâ iz udaljenijih krajeva ili drukčijeg regrutovanja u bližoj okolini ili, pak, menjanja radne intenzivne tehnologije u kapitalnu ili razvojnu intenzivnu tehnologiju, koja zapošljava manje priučenih radnika, odnosno više sa stručnim obrazovanjem i slično. Želimo da naglasimo da je dobar plan kadrova, u stvari, samo osnova za odgovarajuće kadrovske mere koje nam u datom trenutku obezbeđuju optimalnu kadrovsku strukturu i da pri planiranju kadrova moramo računati s odnosima u radnoj organizaciji i izvan nje, u njenoj okolini. Praćenje plana kadrova i svih planova za njegovo sprovođenje značajan su sastavni deo celokupne realizacije kadrovske politike. Tome bismo dodali da bi s vremena na vreme, na primer, sredinom godine ili bar na kraju godine, bilo potrebno da se izradi bilans kadrova, to jest evidencija o tome koliko smo od onoga što smo sebi stavili u zadatak ostvarili. Pri tom bismo ostvareni plan kadrova morali uporediti s postignutim rezultatima privređivanja i utvrditi koliko su kadrovi doprineli postizanju boljih rezultata i, isto tako, šta i koliko nije postignuto zbog toga što nije bilo odgovarajućih kadrova, odnosno što se nisu na vreme osposobili za predviđene poslove. Takva poređenja su zanimljiva za svaku radnu organiza-

Digitized by Google

ciju, opštinu, regiju, pokrajinu, republiku, a posebno u slučajevima većih privrednih, tehnoloških, tržišnih i inovativnih promena.

d) Odgovornost i kompetentnost za planiranje i razvoj kadrova.

Često postavljamo pitanje ko je onaj ko bi bio najpogodniji da planira kadrove, da uspostavlja vezu između rada i škola, i samoupravnih i društveno-političkih zajednica. Tu se nameće odgovor: adekvatno osposobljene kadrovske službe, koje za to imaju odgovarajuće stručnjake, a ne samo kadrovske evidentičare, odnosno priučene administrativne radnike. Odgovarajući stručni radnici trebalo bi zajedno sa planskim i drugim službama i poslovodnim i samoupravnim organima i društveno-političkim organizacijama da pripremaju podatke, da sastavljaju plan, pri čemu bi morali sarađivati svi radnici, i to kako u pripremi tako i kasnije u njegovom sprovođenju. Na žalost, takvih stručnih radnika koji bi u pogledu svoga znanja bili kompetentni za planiranje kadrova nema mnogo, pa će stoga za izvesno vreme biti realniji drugi put, to jest dopunsko obrazovanje i osposobljavanje radnikâ s drugim, sličnim profesionalnim profilima koji odgovaraju tom radu. U tom smislu su na raspolaganju razni seminari, savetovanja i literatura posvećeni planiranju kadrova i obrazovanju. Mi smatramo da bi deo znanja, bar opšteg, morali dobiti svi radnici koji su s obzirom na svoj rad i odgovorni za adekvatnu strukturu i blagovremen razvoj kadrova, jer bez njih se ne mogu ostvariti postavljeni ciljevi. Iz svega što je gore rečeno proizlazi da bi pre planiranja kadrova trebalo dobro razmisliti ko će preuzeti predviđene, date zadatke i biti zadužen za njihovo izvršenje.

7. Mogli bismo završiti zaključkom da problematika planiranja kadrova na raznim nivoima udruženog rada nije sasvim jednaka, a ni ubuduće ne može biti onakva kakva je bila do sad. U skladu s izvršenim istraživanjima, poređenjima s planiranjem kadrova u drugim zemljama i sa praktičnim iskustvima, možemo reći da planiranje razvoja kadrova predstavlja sistematsko upoznavanje postojećeg kadrovskog stanja i potencijala, predviđanje potreba u kadrovima u skladu s opštim razvojem, kao i stvaranje povoljnih uslova za realizaciju razvoja kadrova.

Možemo reći da bi se u obzir morale uzeti i povezati pre svega sledeće delatnosti koje se odnose na efikasno planiranje i razvoj kadrova:

a) Odrediti ciljeve društveno-ekonomskog i drugog razvoja radne organizacije, opštine, regije, pokrajine, republike koji su prioritetnog karaktera za predviđeni vremenski period; uporediti ih sa dosadašnjim i utvrditi podsticajne i ometajuće faktore, kao što su kapaciteti škola, trendovi zapošljavanja, složenost tehnologije, zahtevi domaćeg i inostranog tržišta itd.

b) Predvideti broj i kvalitativnu strukturu kadrova za planski period, koja bi uvek morala da bude za jedan stupanj viša, odnosno šira nego što bi bila jedino prema golom proračunu potreba

Digitized by Google

na osnovu usvojenih programa rada; ne bi trebalo da predviđeni kadrovi samo zadovoljavaju zahteve rada, već da budu i nosioci razvoja.

c) Izraditi tačan pregled postojećeg stanja kadrova po raznim dimenzijama: obrazovanju, kvalifikaciji, starosti, broju, inventivnosti i analizirati sve faktore koji iziskuju bilo kakve popravke u planu, na primer, fluktuaciju, apsentizam, promene u radu i organizaciji itd.

d) Izračunati i opisati potrebe u kadrovima po broju i strukturi, kao i po područjima rada za planski period i operacionalizovati zahteve, to jest odrediti početak obrazovanja (stipendiranja) i vreme stupanja na rad za pojedine vrste kadrova.

e) Napraviti programe kojima bi se obezbedilo sprovođenje plana i razvoja kadrova: program internog obrazovanja, program napredovanja, razmeštaja, plan pribavljanja novih kadrova iz škola i drugih organizacija; pomoć odgovarajućih istraživačkih institucija; praćenje postignutoga i povremeni bilans kadrova.

Ako bismo napravili i pregled zadataka i zaduženja i predvideli povezivanje sa samoupravnim organima, društveno-političkim organizacijama i interesnim zajednicama i drugim zainteresovanim institucijama, popis delatnosti bi bio prilično potpun, mada još ne do kraja iscrpen.

U skladu s navedenim, rezultati istraživanja i iskustva stečena iz rada mogu da nas vode daljim poboljšanjima za buduće usmerenije planiranje i razvoj kadrova u udruženom radu.*

---

* *Korišćeni izvori:* Brekić J. i Jurina M., *Sistem planiranja razvoja kadrova i obrazovanje samoupravno udruženog rada*, RSIZ I SIZ, Zagreb, 1977. — Grupa autora, *Utjecaj obrazovanja kadrova na ekonomski i profesionalni razvoj* (S. M., *Kadrovska politika, kvalifikacijska struktura i produktivnost rada*), Zagreb, 1979. — Kardelj E., *Slobodni udruženi rad, Brionske diskusije*, „Radnička štampa", Beograd, 1978. — Kardelj E., *O sistemu samoupravnog planiranja*, „Radnička štampa", Beograd, 1979. — Kavran D., *Kadrovska funkcija u udruženom radu*, Beograd, 1976. — Lavrač I., *Uvod v politično ekonomijo*, I. del, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana, 1975. — Možina S. in Florjančič J.,*Planiranje in razvoj kadrov v organizacijah združenega dela*, Kranj, 1977. — Možina S., Kavran D., Florjančič J., *Planiranje i praćenje razvoja kadrova*, Beograd, 1980. — „Management and manpower development in Public Enterprisses", No. 3, ed. S.M., A.A., ICPE, Ljubljana, 1979. Posvetovanje o samoupravnem družbenom planiranju, ZES — sekcija za planiranje, referati, Portorož, leta 1974 in 1978. — Rus V., *Planiranje kadrov v samoupravni družbi*, „Organizacija in kadri", br. 3—4 1979. — Stojanović S., *Planiranje u samoupravnom društvu*, Beograd, 1976. — Svetlik I., *Pomen ciljev za planiranje kadrov*, „Organizacija in kadri", br. 3—4/1979. — Župano v J., *Sociološki pristup problematici vanjskih migracija*, Ekonomski institut, Zagreb, 1973. — *Učinkovitost in akumulativna sposobnost gospodarstva*, Posvetovanje teoretične sekcije ZES, Portorož, nov. 1978. — *UNESCO-ova i druga dostignuća planiranja kadrova i obrazovanja*, EIZ, Zagreb, 1977. — *Ustavi SFRJ i SR Slovenije*; 1974; *Zakon o udruženom radu*, Ljubljana, 1976; *Družbeni dogovor o uresničevanju kadrovske politike v SR Sloveniji*, Ljubljana, 1979.

Digitized by Google

Munir Mesihović

Neka aktuelna idejno-politička pitanja zaposlenosti i zapošljavanja

Dinamičan društveno-ekonomski razvoj, zasnovan na samoupravljanju i industrijalizaciji zemlje, omogućio je, pored ostvarivanja drugih ciljeva razvojne politike društva, uspostavljanje nove podjele rada i s tim u vezi diverzifikaciju poslova i zadataka, što je, sa svoje strane, dalje pospješivalo dinamiku privrednog rasta i razvoja proizvodnih snaga zemlje i omogućilo otvaranje novih radnih mjesta.

U poslijeratnom periodu ostvaren je veoma brz rast zapošljavanja, posebno u društvenom sektoru, koji u ukupnoj strukturi privrede i drugih društvenih djelatnosti zauzima sve dominantnije mjesto. Ukupan broj zaposlenih u društvenom sektoru porastao je od 1,2 miliona lica neposredno poslije rata, odnosno u 1947. godini, na oko 5,3 miliona u 1978. godini. Ovakav brz rast zapošljavanja umnogome je doprinio krupnim kvalitativnim promjenama u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva, što je doprinijelo stvaranju osnovnih pretpostavki za dalji ubrzani ukupan društveno-ekonomski razvoj i poboljšanju materijalne i socijalne pozicije radnih ljudi.

Digitized by Google

U cjelokupnom poslijeratnom periodu bio je ubrzan proces deagrarizacije stanovništva, što je dovodilo do veoma brzog smanjivanja učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu. Ovo učešće, koje je takođe jedan od pokazatelja nivoa razvijenosti, smanjilo se od 60,9 odsto, koliko je registrovano pri popisu stanovništva 1953. godine, na oko 30 odsto u 1968. godini.

Transfer aktivnog stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti (posebno industriju), koji je bio među najbržim u svijetu (kao, uostalom, i sam tempo privrednog rasta), realno se mogao ostvarivati zahvaljujući najvećim dijelom tome što je društveni sektor, brzim otvaranjem novih radnih mjesta i dinamičnim zapošljavanjem, apsorbovao stanovništvo sa sela i iz poljoprivrede.

Nesumnjivo, ovakvo brzo otvaranje novih radnih mjesta i rast zapošljavanja doprinijeli su kvalitativnom i kvantitativnom narastanju radničke klase i jačanju njene pozicije i društvene uloge u odlučivanju o bitnim pitanjima razvoja društva i daljeg unapređivanja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa.

U protekloj deceniji dinamika otvaranja novih radnih mjesta u društvenom sektoru bila je veoma intenzivna i znatno brža od planskih predviđanja. U periodu od 1971. do 1975. godine prosječna godišnja stopa rasta zapošljavanja u društvenom sektoru iznosila je oko 4,4 odsto. Otvoreno je preko 900 hiljada novih radnih mjesta ili oko 300 hiljada više nego što je bilo predviđeno Društvenim planom Jugoslavije za ovaj period.

Iako je ovaj tempo zapošljavanja u periodu 1976—1978. godine nešto usporen (prosječna stopa rasta zaposlenosti u društvenom sektoru iznosila je oko 4,2 odsto), on je još uvijek zadržao dinamiku iznad predviđanja datih Društvenim planom Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine. Tempo zapošljavanja u 1977. i 1978. godini, kao i u 1979. godini, ponovo je osjetno pojačan. Time su se globalni tokovi zapošljavanja u društvenom sektoru svrstali u red onih ekonomskih kategorija i indikatora koji se već duži niz godina ostvaruju iznad planskih predviđanja.

Nivo zaposlenosti, to jest odnos broja zaposlenih i broja stanovnika — koji je, pored nacionalnog dohotka po stanovniku, jedan od značajnih pokazatelja dostignutog stepena razvoja — porastao je od 18,9 u 1970. na 22,3 u 1975. godini, odnosno 23,6 u 1977. godini. To, svakako, ilustruje naš veoma dinamičan razvoj.

Od značaja je istaknuti činjenicu da je u ukupnom broju zaposlenih stalno povećavano učešće žena, tako da ono danas iznosi približno oko 35 odsto. I pored toga, na ovom području još uvijek postoje značajni društveni problemi koje bi trebalo brže prevaziđaziti, jer učešće žena u ukupnoj zaposlenosti mora biti znatno veće nego sada.

Poboljšana je kvalifikaciona struktura zaposlenih — od ukupnog broja zaposlenih preko 60 odsto je kvalifikovanih i stručnih lica, što je na nivou mnogih industrijski razvijenih zemalja. Od

Digitized by Google

ukupno 5,3 miliona zaposlenih u društvenom sektoru u 1978. godini oko 3 miliona je stručnih i kvalifikovanih lica.

U proteklom periodu rast zapošljavanja bio je brži u privredno nedovoljno razvijenim republikama i pokrajinama od prosječnog tempa zapošljavanja u Jugoslaviji u cjelini i od rasta zapošljavanja u privredno razvijenim područjima. Međutim, i pored dinamične stope zapošljavanja, nivo zaposlenosti u ovim republikama i pokrajinama iznosio je u 1978. godini, zbog niskog starta, samo 18 odsto, a u privredno razvijenim republikama i pokrajinama oko 28 odsto.

Od 1973. godine pojačan je intenzitet povratka naših radnika sa privremenog rada u inostranstvu i usporen je njihov odlazak na rad u inostranstvo. Računa se da se od tada vratilo približno oko 300 hiljada lica. Može se zaključiti da je promjena smjera odlaska i povratka uslijedila zbog ograničavanja zapošljavanja inostrane radne snage na tržištima Zapadne Evrope, ali i zbog stvaranja sve većih mogućnosti za zapošljavanje i radno angažovanje aktivnog stanovništva u zemlji. Pri tome je još uvijek na privremenom radu u drugim zemljama, zajedno sa izdržavanim stanovništvom, oko milion Jugoslovena.

Posljednjih nekoliko godina, posebno od donošenja Ustava SFRJ 1974. godine i Rezolucije Desetog kongresa SKJ o zaposlenosti i zapošljavanju iz iste godine, pojačani su napori da se i u ovoj oblasti unaprijedi samoupravno uređivanje odnosâ i ponašanja. Prije svega, riječ je o donošenju niza samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora u oblasti zapošljavanja i kadrova, koji su zasnovani na novim odnosima, a znatno je unapređena i zakonska regulativa. Neposredne odluke o zapošljavanju i kadrovima, odnosno o cjelini uslova kojima se rješavaju pitanja u ovoj oblasti, sve više postaju stvar radnikâ u osnovnim organizacijama udruženog rada, koji samostalno i usklađivanjem interesâ sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama udruženog rada odlučuju o ovom nesumnjivo značajnom pitanju unapređenja materijalnog i socijalnog položaja i sigurnosti radnih ljudi.

U ovom srednjoročnom planu u osnovi se ostvaruju zadaci politike zapošljavanja utvrđeni na Desetom kongresu SKJ, kao i osnovni ciljevi srednjoročnog plana razvoja zemlje. Ipak, kao što je drug Tito istakao u referatu na Jedanaestom kongresu, »razumije se, ubuduće moramo poklanjati svu potrebnu pažnju i pitanju zapošljavanja. U tom pogledu ostvareni su osnovni zadaci koje smo postavili na Desetom kongresu. Međutim, nezaposlenost je i dalje ozbiljan ekonomski, socijalni i politički problem, koji moramo organizovano i sistematski rješavati«. Problemi zapošljavanja se naročito oštro ispoljavaju u gradovima sa velikim prilivom stanovništva i u privredno nedovoljno razvijenim republikama i pokrajinama i privredno nedovoljno razvijenim područjima uopšte.

Najveći dio problema u oblasti zaposlenosti i zapošljavanja posljedica je relativno ograničenih materijalnih mogućnosti da se, u skladu sa rastućim zahtjevima za zapošljavanjem, otvori dovo-

Digitized by Google

ljan broj novih radnih mjesta na društveno racionalnim osnovama.

Krupan ekonomski i idejno-politički problem je veliki broj lica koja traže zaposlenje. Od 290 hiljada u 1970. godini njihov broj je narastao na 750 hiljada u 1978. godini. Međutim, treba imati u vidu da ovako brz rast nije rezultat smanjenih mogućnosti za zapošljavanje, jer je ukupna stopa zaposlenosti bila iznad planskih predviđanja. To je posljedica, prije svega, još uvijek relativno nepovoljne socijalno-ekonomske strukture stanovništva, odnosno relativno velikog broja lica u poljoprivredi i njihove stalne težnje da se zaposle u društvenom sektoru. Upravo zato se sva lica koja traže zaposlenje ne mogu uvijek poistovetiti sa stvarno nezaposlenim licima, kao što je to slučaj u industrijski razvijenim zemljama sa veoma malim učešćem poljoprivrednog stanovništva. Na ovo upućuje i zaključak da, u vrijeme kada je stopa zaposlenosti dinamična, istovremeno veoma brzo raste i broj lica koja traže zaposlenje, jer u uslovima većih šansi za zapošljavanje rastu i zahtjevi za zasnivanje radnog odnosa. To znači da je transfer iz sela u grad, odnosno iz poljoprivrede u industriju i druge nepoljoprivredne djelatnosti bio brži od mogućnosti njihovog zapošljavanja u tim djelatnostima.

Treba takođe imati u vidu da jedan broj lica koja traže zaposlenje ima obezbijeđene prihode iz drugih izvora, da su među njima i vlasnici poljoprivrednih imanja, lica koja ne žele da napuste gradove i slično.

Istovremeno sa porastom broja lica koja traže zaposlenje raste i broj nepopunjenih radnih mjesta, što je posljedica, prije svega, nesklada između strukture ponude i strukture tražnje pojedinih profila kadrova, ali i činjenice da tako mali broj lica prijavljenih samoupravnim interesnim zajednicama nije spreman da prihvati posao ako je to uslovljeno promjenom mjesta boravka ili prekvalifikacijom. Ovome se mogu dodati i problemi fiktivne nezaposlenosti koji nastaju odbijanjem konkretnih mogućnosti za zaposlenje, ali i problemi objektivnog nedostatka odgovarajućih kadrova za pojedine poslove u udruženom radu.

Problemi nezaposlenosti su, regionalno posmatrano, različiti. To je posljedica, prije svega, neravnomjernog regionalnog privrednog razvoja, privredne strukture, socijalno-ekonomske strukture stanovništva i sposobnosti privrede da prihvata sve one koji traže zaposlenje u udruženom radu.

Jedan od bitnih uzroka nezaposlenosti je raskorak između sistema obrazovanja, odnosno profila kadrova koji daju obrazovne institucije i realnih potreba privrede i drugih društvenih djelatnosti. To je posljedica još uvijek nedovoljne usklađenosti obrazovnih programa sa potrebama organizacija udruženog rada i društva u cjelini. Ova protivrječnost treba da se rješava daljim reformisanjem vaspitno-obrazovnog sistema da bi maksimalno izražavao potrebe udruženog rada i u još većoj mjeri doprinosio jačanju proizvodnih snaga i samoupravnih društvenih odnosa.

Digitized by Google

Rješavanje ovih problema zahtijeva dosljednu i trajnu društvenu aktivnost. Problemi na području zaposlenosti i zapošljavanja su takvi da se značajnije promjene ne mogu postići samo mjerama tekuće — iako su i one neophodne — nego i dugoročnije ekonomske politike.

Već je konstatovano da je globalna dinamika zapošljavanja već duži niz godina znatno iznad planskih predviđanja. To je, nesumnjivo, doprinijelo ostvarivanju ciljeva i zadataka ukupnog razvoja i omogućilo ubrzanu izmjenu socijalno-ekonomske strukture stanovništva. Sve skupa to je doprinijelo rješavanju mnogih ekonomskih i socijalnih problema u privredi i društvu. Međutim, ova globalna kretanja nisu se odvijala podjednako u svim svojim strukturnim komponentama, a opterećena su i elementima ekstenzivnog zapošljavanja. I pored određenih rezultata u sprovođenju reforme obrazovanja i znatno veće usklađenosti kapacitetâ i programâ organizacija udruženog rada obrazovanja sa stvarnim potrebama privrede i društva u cjelini, vjerovatno ćemo još neko vrijeme biti suočeni sa pojavama stvaranja i reprodukovanja kadrova takozvanih suficitarnih zanimanja, a da se istovremeno nedovoljno brzo obezbjeđuju i povećavaju privredi i drugim društvenim djelatnostima neophodni profili kadrova na svim nivoima obrazovanja. Zato moramo voditi stalnu i veoma intenzivnu akciju kako u organizacijama udruženog rada tako i u mjesnim zajednicama i SIZ-ovima za što veće usklađivanje programâ i kapacitetâ srednjih i visokih škola sa razvojnim i novim tehničko-tehnološkim potrebama udruženog rada.

Istovremeno, neophodno je znatno organizovanije i sistematskije raditi na prekvalifikaciji i dokvalifikaciji nezaposlenih lica, kako bi se što više skratilo vrijeme čekanja na zaposlenje i smanjio broj izdržavanih lica. U tom pravcu neophodno je dalje unapređivati samoupravno dogovaranje i neposredniji uticaj udruženog rada na programe usmjerenog obrazovanja i jačati odgovornost obrazovnih organizacija za ostvarivanje ovih programa. Pri tom je veoma značajno da osposobljavanje kadrova kao bitan element kadrovske politike dobije pravo mjesto u dugoročnim planovima razvoja organizacija udruženog rada.

Već duže vrijeme zapošljavanje u takozvanim neprivrednim djelatnostima brže je nego u privredi. Tako je, na primjer, u periodu 1976—1978. godine prosječna godišnja stopa rasta zaposlenosti u neprivrednim djelatnostima iznosila 4,6 odsto, a u privredi 4,1 odsto. Naročito je brzo raslo zapošljavanje u društveno-političkim zajednicama i službama samoupravnih interesnih zajednica. Analiza strukture zapošljavanja takođe pokazuje da je ono u okviru privrede, posmatrano po pojedinim privrednim oblastima, najbrže raslo u trgovini i ugostiteljstvu, a najsporije u društvenom sektoru zanatstva. Dok se prva tendencija može objasniti i okolnošću da su trgovina i ugostiteljstvo tercijarne djelatnosti koje na višem nivou razvijenosti imaju zakonitu tendenciju ubrzanog rasta, dotle se druga tendencija može smatrati društveno nepovoljnom.

Digitized by Google

Istovremeno sa smanjivanjem učešća zaposlenosti u privrednim djelatnostima u ukupnoj zaposlenosti sve češće se susrećemo sa pojavama odlaska stručnjaka iz proizvodnih u neproizvodna zanimanja, što se nepovoljno odražava na korišćenje privrednih kapaciteta i na rast društvene i pojedinačne produktivnosti rada.

Teži uslovi rada i neadekvatno nagrađivanje i društveno vrednovanje rada u nekim proizvodnim organizacijama, s jedne strane, veći lični dohoci, bolji uslovi rada i druge pogodnosti u neprivrednim djelatnostima i na neproizvodnim poslovima, s druge strane, uticali su na veće interesovanje jednog dijela omladine za neproizvodna zanimanja i na pojavu napuštanja rada u proizvodnim organizacijama i odlaska u neproizvodne i neprivredne djelatnosti. Stoga je neophodno preduzimanje odgovarajućih mjera radi uspostavljanja ravnopravnih uslova sticanja i raspodjele dohotka u svim dijelovima udruženog rada i na toj osnovi adekvatnijeg društvenog vrednovanja proizvodnog rada.

Međutim, ovakve pojave potencirane su i činjenicom da je unutar privrede znatno brže raslo zapošljavanje na takozvanim neproduktivnim radnim mjestima, odnosno radnim mjestima van neposredne proizvodnje. To sve nepovoljno utiče na rast produktivnosti rada i jačanje drugih kvalitativnih rezultata privređivanja.

Pri svemu ovome, naravno, treba imati u vidu da je brži rast zapošljavanja izvan neposredno proizvodnih radnih mjesta donekle i nužan zbog procesa ubrzanog privrednog razvoja i višeg stepena razvijenosti proizvodnih snaga društva. Međutim, moguće je zaključiti da su ovi tokovi u nas dosta iznad ove zakonitosti i da su velikim dijelom čisto ekstenzivnog karaktera, posebno u slučajevima ekspanzije zapošljavanja u zajedničkim službama organizacija udruženog rada.

Ekstenzivan rast zaposlenosti, ma u kom obliku, ne može doprinositi stvaranju potrebnih uslova za realizaciju predviđenog bržeg rasta produktivnosti rada i drugih kvalitativnih elemenata privređivanja. Naime, u proteklom planskom periodu predviđalo se da produktivnost rada u društvenom sektoru privrede raste po stopi od 4,9 odsto. Međutim, prosječan rast produktivnosti iznosio je 2,5 odsto, a u industriji oko 3 odsto. Na taj način produktivnost rada je u porastu društvenog proizvoda učestvovala sa oko 37 odsto, a nova zaposlenost sa oko 63 odsto, dok se u planskim predviđanjima računalo sa drugačijim odnosima. U periodu 1976—1978. godine učešće produktivnosti rada u porastu društvenog proizvoda iznosilo je 38 odsto. Da bi se približilo planiranoj stopi od 53 odsto, biće potrebni krupni napori svih subjekata reprodukcije.

Kad je riječ o strukturi zaposlenih, valja ukazati posebno da, i pored značajnih rezultata, nisu ostvareni neki ciljevi i zadaci iz plana, društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma u pogledu bržeg zapošljavanja mlađih školovanih kadrova, odnosno omladine koja završava škole. Dinamika zapošljavanja ovih lica je bila nešto sporija ne samo u odnosu na stvarnu ponudu ili ukupnu zaposlenost, već i u odnosu na planska predviđanja. U prve tri

Digitized by Google

godine tekućeg srednjoročnog plana zaposleno je oko 113 hiljada pripravnika sa srednjom, višom i visokom spremom, odnosno nešto manje nego što je planom utvrđeno. Prisutne su i pojave nedosljednog sprovođenja preuzetih obaveza iz samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o zapošljavanju pripravnika.

U našem socijalističkom samoupravnom društvu čovjek i njegov stvaralački rad je osnovni smisao i svrha ukupnog društveno-ekonomskog razvoja. Dinamičan i stabilan društveno-ekonomski razvoj podrazumijeva i stalno proširivanje uslova za što potpunije zapošljavanje i radno angažovanje stanovništva, odnosno za što potpunije ostvarivanje ustavnog prava na rad najšireg broja radnih ljudi i građana u zemlji. Istovremeno, zapošljavanje treba da je stalno podvrgnuto kriterijumima društveno-ekonomske racionalnosti, što znači da se mora uvijek nalaziti u funkciji ubrzanog privrednog razvoja i rasta društvene produktivnosti rada.

Osnovni pravac za potpunije ostvarivanje prava na rad radnih ljudi i građana treba, dakle, ostvarivati bržim razvojem proizvodnih snaga društva i socijalističkih samoupravnih odnosa. Tako će zapošljavanje doprinositi bržem rastu produktivnosti rada i efikasnijem korišćenju raspoloživih društvenih sredstava. To podrazumijeva zapošljavanje na cijelom jugoslovenskom području, a prije svega na proizvodnim radnim mjestima, i stalno poboljšavanje uslovâ rada na svakom radnom mjestu. Na taj način, kroz radne i samoupravne procese radni čovjek, putem udruživanja rada i sredstava sa ostalim radnim ljudima, u sve većoj mjeri obezbjeđuje svoju svestranu ličnu, stručnu i društvenu afirmaciju i unapređuje svoj životni standard i socijalnu i materijalnu sigurnost.

Osnovni zadaci, smjerovi i dinamika zapošljavanja utvrđeni su Društvenim planom Jugoslavije, planovima socijalističkih republika i autonomnih pokrajina i opština, planovima i programima razvoja privrednih subjekata, kao i samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima. Zadaci Saveza komunista, sindikata i drugih organizovanih socijalističkih snaga su stalno unapređivanje i dosljedno sprovođenje u život samoupravnih rješenja, zakonskih i drugih normativa u oblasti zapošljavanja. I dosadašnja aktivnost na samoupravnom regulisanju odnosâ u ovoj oblasti dala je značajne rezultate, jer su osnovane brojne samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje od opštine do federacije, donijet je ili je u postupku donošenja niz samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Nesumnjivo je da ovako intenzivan rad treba nastaviti s ciljem potpunijeg sagledavanja i postepenog prevazilaženja nekih problema koji su već duže vrijeme prisutni na ovom području.

Savez komunista, zajedno sa drugim organizovanim socijalističkim samoupravnim snagama, treba da se izbori da se planovima razvoja osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica i društveno-političkih zajednica predvide uslovi za porast zapošljavanja kao strateški cilj i integralni dio ukupnog društveno-ekonomskog razvoja.

Digitized by Google

Drug Tito je u referatu na Jedanaestom kongresu SKJ — govoreći o potrebi organizovanosti i sistemskog rješavanja problema nezaposlenosti — istakao: „Mi za to imamo mogućnosti, ali te mogućnosti treba prvenstveno koristiti za zapošljavanje proizvodnih radnika, a ne za povećanje broja administrativnog osoblja, što je u posljednje vrijeme uzelo velikog maha. Posebnu pažnju treba posvetiti zapošljavanju mladih kvalifikovanih radnika i stručnjaka.«

U borbi za ostvarivanje politike ekonomske stabilizacije neophodno je da se u narednom srednjoročnom planu politika produktivnog zapošljavanja ostvaruje i izborom odgovarajućih pravaca razvoja i jačanjem materijalne osnove udruženog rada, to jest jačanjem sposobnosti organizacija udruženog rada da stvaraju veći dohodak i društveno bogatstvo, da uspješnije razvijaju privrednu aktivnost i da brže otvaraju radna mjesta za produktivno zapošljavanje. Veoma je važno da se u organizacijama udruženog rada i u društvu u cjelini izborimo za brži rast produktivnosti rada i dohotka, za ostvarivanje takve politike sticanja i raspodjele dohotka koja će omogućiti jačanje materijalne osnove udruženog rada, s tim da dinamika ličnih dohodaka bude usklađena sa dinamikom produktivnosti rada.

Veoma važan je zadatak odgovornih društvenih činilaca brže zapošljavanje mladih školovanih kadrova, odnosno energično i efikasno otklanjanje nepovoljne tendencije usporavanja uključivanja ovih lica u radne i samoupravne procese. Brže zapošljavanje mladih stručnjaka jeste jedna od osnovnih pretpostavki efikasnijeg privrednog razvoja. Neophodno je i energičnim društvenim akcijama otklanjati postojeće subjektivne uzroke ovakvog stanja, kao što su, na primjer: nesprovođenje propisâ o prijemu pripravnikâ; nepoštovanje preuzetih obaveza iz samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o bržem zapošljavanju mladih; zatvorenost pojedinih sredina ili organizacija udruženog rada prema mladim školovanim kadrovima; različite pojave izigravanja konkursâ itd.

Drug Tito je na Jedanaestom kongresu SKJ — ukazujući na potrebu proširivanja mogućnosti za zapošljavanje — istakao: Kada je riječ o proširivanju mogućnosti za zapošljavanje, treba da imamo u vidu mogućnosti koje za to pruža pravilna politika u preobražaju poljoprivrede i sela. Naravno, u razvoju poljoprivrede naš prvenstveni zadatak mora i dalje biti unapređenje krupne, visokoproduktivne proizvodnje na društvenim gazdinstvima. Ali, istovremeno treba stvarati uslove za unapređivanje proizvodnje na individualnom sektoru, prije svega putem zadruga i kooperacije. Potrebno je da se u seoskim naseljima još brže grade manji prerađivački kapaciteti, zanatske radionice, turistički objekti i slično. Sve će to pozitivno uticati na povećanje zaposlenosti seoskog stanovništva i smanjivati pritisak na zapošljavanje u gradovima. Razvoj poljoprivrede na bazi savremene tehnologije i organizacije rada i osvajanje viših faza prerade i finalizacije uz istovremeni dalji razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa treba da omogući proizvodnju koja će obezbijediti bolju

Digitized by Google

snabdjevenost stanovništva, veći izvoz i rezerve, a poljoprivrednim proizvođačima pružiti mogućnost da ostvaruju veću produktivnost rada i veći dohodak, a time i veću materijalnu i socijalnu sigurnost. Svemu ovome treba da doprinesu i trajnije mjere ekonomske politike. Na taj način biće stvoreni materijalni uslovi za brže unapređivanje kulturnih, komunalnih i drugih društvenih uslova života na selu, što bi, uz odgovarajuću pomoć šire društvene zajednice, predstavljalo značajan činilac za usporavanje migracije iz sela u nepoljoprivredne djelatnosti i gradove. Tome treba da doprinese i izgradnja manjih proizvodnih kapaciteta, razvoj male privrede i turizma na selu. To će dalje doprinijeti poboljšanju uslova života i rada i većoj socijalnoj sigurnosti radnih ljudi na selu.

Za brže produktivno zapošljavanje od posebnog je značaja da se racionalnim ulaganjem akumulacije stvaraju nova produktivna radna mjesta, povećava iskorišćenost raspoloživih proizvodnih kapaciteta, efikasnije koristi radno vrijeme, naročito ekonomski opravdanim uvođenjem rada u više smjena i unapređenjem savremene organizacije rada u privredi, ali i u svim drugim društvenim djelatnostima itd.

Isto tako, neophodno je svođenje prekovremenog rada i svih oblika rada izvan redovnog radnog vremena u racionalne okvire, zatim smanjivanje dopunskog radnog angažovanja već zaposlenih i penzionisanih lica, suzbijanje pojava bespravnog rada i slično, jer to u velikoj mjeri sužava prostor za veća zapošljavanja i racionalno radno angažovanje stanovništva.

Uzrok postojanja mnogih problema na području zaposlenosti i zapošljavanja je neusklađenost ponude i tražnje pojedinih profila kadrova. To se može uspješno rješavati samo društvenom akcijom preobražaja vaspitno-obrazovnog sistema na samoupravnim osnovama i usklađivanja njegovog razvoja sa potrebama udruženog rada.

Pri tome se mora imati u vidu da savremeno obrazovanje traži i savremenu organizaciju rada. Akcija koja se već vodi na ovom planu trebalo bi da bude dugoročnija jer je i priroda obrazovnog procesa takva da ulaganja ne daju rezultate odmah.

U daljoj aktivnosti na ostvarivanju politike zaposlenosti i zapošljavanja, kao integralnog dijela politike razvoja, neophodno je obezbijediti dosljednu primjenu samoupravnog sistema društvenog planiranja, posebno planiranja kadrova u udruženom radu. Zato je neophodno u samoupravnom planiranju razvoja osnovnih organizacija udruženog rada i širih oblika udruživanja rada i sredstava obezbijediti i planiranje (dugoročno, srednjoročno i tekuće) potrebnih kadrova u skladu sa planiranom primjenom tehnologije i tehničke opremljenosti rada, vrstom i obimom proizvodnje, planiranim dohotkom i razvojem samoupravnih odnosa. Veoma je važno da se u metodologiji planiranja kadrova brže i znatno šire primjenjuju pozitivna iskustva organizacija udruženog rada i najnovija naučna saznanja. U tome značajnu ulogu treba da imaju komore, poslovne zajednice i drugi oblici udruživanja organizaci-

Digitized by Google

ja udruženog rada, naučne institucije i cjelokupan naučni i stručni potencijal društva.

Planska priprema kadrova treba da uključi i predvidi potrebnu prekvalifikaciju i dokvalifikaciju radnikâ u skladu sa planovima modernizacije proizvodnje i opštim društvenim potrebama. Blagovremeno prekvalifikovanje radnika, čije profesije ne mogu odgovarati novim tehničkim rješenjima, moralo bi takođe biti blagovremeno potpomognuto akcijama društva, odnosno odgovarajućih samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje.

Jedna od pretpostavki bržeg produktivnog zapošljavanja radnikâ jeste unapređivanje uslovâ za veću profesionalnu i gransku pokretljivost radnikâ na cijeloj teritoriji Jugoslavije. Nesumnjivo da će to doprinijeti ukupnim naporima za postepeno prevazilaženje objektivno različitih mogućnosti pojedinih područja zemlje, kao i pojedinih privrednih grana za racionalno zapošljavanje i radno angažovanje aktivnog stanovništva.

To će morati da se rješava putem međurepubličkih i međuopštinskih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma. Naime, objektivna je okolnost da pojedina područja zemlje, a naročito privredno nedovoljno razvijeni regioni, raspolažu velikim viškovima radne snage, koja se ne može tako brzo produktivno radno angažovati, a da u isto vrijeme neka druga razvijenija područja zemlje imaju potrebe za radnom snagom. U akcijama na ovom planu potrebno je, s jedne strane, suzbijati i prevazilaziti sve oblike regionalnog i lokalnog zatvaranja, a, s druge, tokove unutrašnje migracije usklađivati sa realnim potrebama i mogućnostima onih područja u kojima se radna snaga zapošljava. Za to postoji prostor, jer su dosadašnji tokovi unutrašnje migracije dosta slabi i nedovoljno organizovani.

Brži razvoj uslužnih djelatnosti i raznih vidova privrednog angažovanja ličnog rada sredstvima u svojini građana njihovom samostalnom djelatnošću ili u okviru ugovornih organizacija udruženog rada pruža velike mogućnosti za otvaranje novih radnih mjesta. Tim prije što postoje realne potrebe privrede gradova, industrijskih centara, opština, mjesnih zajednica za uslužnim djelatnostima i raznim vrstama usluga. Nesumnjiva je i akutna potreba za raznim vrstama usluga, kako domaćinstvima i građanima tako i organizacijama udruženog rada. Zato aktivnijim odnosom društveno-političkih zajednica, u prvom redu opština, prema uslužnim organizacijama i ličnom radu sredstvima u svojini građana treba u većoj mjeri podstaći privrednu aktivnost ove vrste, a time i zapošljavanje. Odgovarajućom poreskom politikom i drugim mjerama ekonomske politike treba značajnije podsticati razvoj ovih djelatnosti.

S tim u vezi neophodno je da se brže ostvaruje ustavni položaj i pozicija radnih ljudi u ovim oblastima i da se omogući, u principu pod istim uslovima, izjednačavanje njihovog društveno-ekonomskog položaja sa društveno-ekonomskim položajem radnih

Digitized by Google

ljudi u organizacijama udruženog rada u društvenom sektoru, kao i njihovo brže međusobno povezivanje i udruživanje.

Organizovanom aktivnošću Saveza komunista i svih drugih društvenih subjekata treba prevazilaziti u nekim sredinama još prisutna dogmatska shvatanja o razvoju ličnog rada sredstvima u svojini građana i pasivan odnos pojedinih organa društveno-političkih zajednica u izvršavanju obaveza preuzetih na ovom planu. Društveno programiran razvoj ove oblasti sa stvaranjem neophodnih uslova za stabilnost bavljenja ovim vrstama djelatnosti, zasnovan na trajnijim oblicima poslovne saradnje organizacija udruženog rada sa malom privredom, doprinijeće da se prevazilaze i razne ekscesne pojave kao što su neopravdano bogaćenje mimo rada, eksploatacija tuđeg rada i slično.

Radi obezbjeđivanja organizovanijeg povratka naših građana postojeće programe treba stalno dopunjavati i prilagođavati razvoju privrede, uz veće prisustvo i odlučivanje udruženog rada u donošenju odluka o bržem zapošljavanju ovih lica u društvenom sektoru ili ličnim radom sredstvima u njihovoj svojini. U tom cilju treba dalje unapređivati sada već znatno poboljšanu informisanost naših građana na privremenom radu u inostranstvu kako o mogućnostima zapošljavanja i radnog angažovanja u zemlji tako i o svemu što ih može interesovati. Pri tom, svakako, treba podsticati brže, efikasnije i organizovanije korišćenje njihovih ušteđevina za otvaranje novih radnih mjesta u zemlji.

Uz navedena aktuelna pitanja zapošljavanja, kao i ona koja se tiču stimulisanja mlađih ljudi da žive na selu i rade u poljoprivredi i stvaranja uslovâ za još brži povratak naših radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu, aktivnom politikom zapošljavanja može se iskoristiti i niz drugih mogućnosti. Tu je, prije svega, riječ o daljim promjenama u privrednoj strukturi i takvom društveno-ekonomskom razvitku koji će se zasnivati na dosljednoj primjeni politike ekonomske stabilizacije, čime se otvaraju i nove mogućnosti za rješavanje veoma značajnih i aktuelnih pitanja zapošljavanja. Daljim razvojem samoupravljanja i bržim jačanjem reproduktivne i akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada otvaraće se stalno nove i veće mogućnosti za rješavanje problemâ zapošljavanja. Pri tome je neophodno dalje kompleksno sagledavanje postojeće situacije i nalaženje cjelovitih rješenja u kontekstu ukupnih kretanja u razvoju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, za što je upravo sada prilika u koncipiranju i donošenju srednjoročnih planova razvoja.

Digitized by Google

Zdravko Mlinar

Protivrečnosti neravnomernog razvoja opština u Sloveniji

Ovde ćemo govoriti o nekim osnovnim protivrečnostima s kojima se srećemo u vezi s različitim stupnjem razvijenosti i različitom dinamikom razvoja opština u Sloveniji. Za razliku od uprošćenih predstava da se sve — više ili manje — harmonično razvija, dublja analiza nam otkriva niz protivrečnosti koje zadiru kako u objektivne razvojne trendove tako i u svesna nastojanja da se smanje razlike u stupnju razvijenosti opština.

Daćemo pregled *karakterističnih protivrečnih situacija.* Međutim, svaka od njih iziskuje i posebnu, produbljenu analizu.

1. Normativna izjednačenost i stvarna nejednakost opština

U normativnom smislu opštine su već poodavno međusobno izjednačene — u pogledu svojih prava i obaveza — što ujedno izražava usmerenost vodećih subjektivnih snaga socijalističkog društva na prevazilaženje i ukidanje nasleđene nejednakosti. Takva

Digitized by Google

usmerenost i njen normativno-programski izraz su u određenom periodu prekrili stvarne odnose i razlike, koji se pojavljuju u odgovarajućem prostoru. Zato je razumljivo što se neko vreme nije ni postavljalo pitanje nejednake razvijenosti opština u Sloveniji. Ta činjenica je, razume se, isto tako izraz višeg stupnja centralizacije državnog, odnosno političkog odlučivanja, koje je u prvom razdoblju posle rata u prvi plan postavljalo »izjednačenost u podređenosti«. Tek u procesu decentralizacije i deetatizacije takva »jednakost« je izgubila svoj smisao i relevantnost, a u prvi plan je stupila uloga opština kao osamostaljenih subjekata.

Veća samostalnost opština, koju nije u jednakoj meri pratila i veća povezanost među njima, zaoštrila je problem nejednakosti. Kao što se krajem šezdesetih godina pojavljuju »socijalne razlike« sa stanovišta nejednakosti među pojedinim slojevima, tako se zaoštrava i zahtev za smanjivanjem i prevazilaženjem nejednakosti među opštinama. Niz akcija, najpre više ili manje slučajnih, a zatim i organizovanih (na primer, neka stručna savetovanja o socijalnoj diferencijaciji u Društvu sociologa Slovenije, akcija časopisa »Dialogi« i objavljivanje rada *Siti in lačni Slovenci*[1]), i naročito Treća konferencija SK Slovenije, na kojoj se raspravljalo o tematici socijalnih razlika, znatno su izmenili tretiranje te problematike u javnosti. Umesto ranijeg ograničavanja na normativnu sferu, sada primarno postaje nastojanje na konkretnim materijalnim i drugim oblicima pomoći manje razvijenim područjima u Sloveniji. Najpre idejno-politička, a zatim i konkretna organizaciona i materijalna pomoć predstavljale su bitnu promenu u rešavanju problematike manje razvijenih opština u Sloveniji.

Ne upuštajući se na ovom mestu u dublju analizu ovog specifičnog pitanja, ipak možemo ukazati na to da je određena tendencija normativističkog rešavanja problematike o kojoj je reč dovodila u prvo vreme do efekata koji su bili neočekivani, čak suprotni onima koji su se očekivali. Takav normativizam je značio:

a) zanemarivanje stvarnih razlika među opštinama koje su normativno bile izjednačene (u smislu prava i obaveza);

b) istovremeno s normativnim izjednačavanjem opština povećavala se uloga robno-tržišnih zakonitosti, a to je još pojačavalo tendenciju neravnomernog razvoja. Stvarni odnosi su zamagljeni, a spoljna, normativna rešenja su paralisala nastojanje na promeni stvarnih odnosa (nejednake razvijenosti opština). Međutim, kad su elementi normativističkog (prividnog) rešavanja problematike neravnomernog razvoja počeli da uzmiču i ustupaju svoje mesto analizi stvarnih odnosa i na takvim osnovama zasnovanih konkretnih akcija pomoći manje razvijenim opštinama, počeo se u isto vreme nazirati put razrešavanja protivrečnosti na koje smo ukazali u ovoj tački.

---

[1] *Siti in lačni Slovenci* (Siti i gladni Slovenci), publikacija »Dialogov«, »Obzorja«, Maribor, 1969; vidi takođe: Niko Toš, *Družbena enakost in razvoj* (Društvena jednakost i razvoj), »Obzorja«, 1974.

Digitized by Google

2. Manje razvijene opštine kao sirovinska baza za industriju u razvijenim opštinama

Jedna od najkarakterističnijih, »klasičnih« tema u vezi s nejednakom razvijenošću užih ili širih teritorijalnih područja jeste podela na sirovinske izvore na jednoj i njihovu industrijsku preradu na drugoj strani. Ovo prvo već po pravilu znači niske dohotke, malu angažovanost kvalifikovanog rada, nisku akumulativnost, produžavanje stanja nerazvijenosti itd., dok industrijska prerada, povezana s nizom pratećih delatnosti, s angažovanošću stručnih kadrova, uključuje veći doprinos rada i, naročito, obezbeđuje veći dohodak, veću akumulativnost i brži ekonomski razvoj.

To opšte pitanje se u našim današnjim uslovima manifestuje prvenstveno u odnosu između poljoprivrede i industrije. Na jednoj strani imamo, na primer, pretežno poljoprivredne opštine koje snabdevaju druge opštine poljoprivrednim proizvodima jer same nemaju mogućnost da ih prerađuju, a na drugoj strani se pojavljuju opštine koje imaju, na primer, prerađivačku industriju i uz to još mnoge druge pogodnosti. Manje razvijena opština se ograničava na čistu primarnu proizvodnju, jer na svojoj teritoriji nema ni potrebnih skladišta, hladnjača, sušara, silosa niti obezbeđene sopstvene prerade mleka, voća i slično.

Mada manje razvijena opština ima višak radne snage i istovremeno sirovine ili bar poljoprivredne proizvode, koje nudi razvijenijim opštinama, ni jedno ni drugo nije u punoj meri iskorišćeno na njenoj teritoriji. Ona poljoprivredne proizvode bez prerade izvozi u razvijene opštine.

Takvi odnosi u velikoj meri objašnjavaju uporno održavanje razlika u stupnju razvijenosti opština. Mada danas potrebe za hranom rastu, pa se s tim u vezi naziru neke potencijalne prednosti poljoprivrednih opština, za sada te prednosti još nemaju neku presudniju težinu. U novom ustavnom uređenju i u Zakonu o udruženom radu otvara se perspektiva za novi način razrešavanja protivrečnosti o kojoj je reč, i to uvođenjem dohodovnih odnosa između proizvođača hrane, na jednoj, i prerađivačke industrije, na drugoj strani.

3. Koncentracija industrije u razvijenijim opštinama i lokacija novih pogona u manje razvijenim opštinama

Stabilizovane radne organizacije u većim i starijim industrijskim centrima po pravilu teže modernizaciji, koja iziskuje dalje povećavanje proizvodnje i njenu koncentraciju. Pokušaj podizanja novih industrijskih pogona, koji bi se oslanjali prvenstveno na sirovinsko zaleđe u poljoprivredi, suočavaju se s konkurentnim težnjama da se industrija još jače koncentriše u većim industrijskim središtima.

Na jednoj strani imamo inicijative opština bez potrebnih iskustava, bez potrebnih kadrova i materijalnih sredstava, a na

Digitized by Google

drugoj već afirmisane radne organizacije koje u svemu tome imaju niz prednosti. Manje razvijene opštine su već po obimu premalene da bi sopstvenom sirovinskom bazom obezbedile formiranje velikih industrijskih pogona. Oni pretpostavljaju šire zaleđe koje premaša okvire jedne zasebne opštine. A to opet znači da je potrebna povezanost u širem prostoru, što takođe premaša njene mogućnosti. I u tom pogledu su u preimućstvu veće i naročito razvijenije opštine (na primer, veći regionalni centri), koje su pristupačnije, intenzivnije i svestranije povezane sa širim zaleđem.

Na taj način se, dakle, u manje razvijenim opštinama (naročito u onim s nižom dinamikom razvoja) pojavljuje svest o »propuštenim mogućnostima«, uverenje da su »zakasnile na voz« koji vodi bržem razvoju. Svaka eventualna inicijativa se suočava sa saznanjem da su mogućnosti za razvoj na određenom području (sektoru) već iskoristile razvijenije opštine; a s njima se one ne mogu upuštati u konkurentnu borbu. Tako je niz pokušaja za izvlačenje iz nerazvijenosti paralisan. Činjenica da je do koncentracije industrije došlo na drugim mestima ujedno uslovljava njihovu »sudbinu« kao zaleđa, periferije.

4. Da li nerazvijena poljoprivreda obezbeđuje viši standard razvijenih?

Jedna od osnovnih karakteristika manje razvijenih područja je u tome da su to gotovo bez izuzetka relativno najizrazitija poljoprivredna područja. Prema tome, problem nerazvijenosti opština se pretvara u problem nerazvijenosti poljoprivrede. Protivrečnost neravnomernog razvoja u prostoru Slovenije (pa i Jugoslavije) ujedno je, dakle, i protivrečnost razvoja same poljoprivrede, odnosno njenog odnosa prema nepoljoprivrednim delatnostima.

Poljoprivreda je ukleštena između dva veoma nestabilna uslova svoga delovanja. Na jednoj strani ona je izložena velikoj varijabilnosti, odnosno kolebanju geografske sredine (zavisnost od vremenskih prilika i drugih prirodnih uslova), a na drugoj je podvrgnuta velikim oscilacijama na tržištu, u koje se (kao što i treba) sve više uključuje. Međutim, mi u tome otkrivamo sledeću protivrečnost: kao što je izložena velikoj nestabilnosti u sferi robno-tržišnih odnosa, poljoprivreda je u isto vreme (i to u suprotnom smeru i više nego druga područja) ekonomski ograničena fiksnim cenama većine poljoprivrednih proizvoda, koje masi potrošača treba da obezbede određenu stabilnost životnog standarda.

I dok se zavisnost od prirodnih uslova i varijabilnosti (slučajnosti) do neke mere — mada ne toliko koliko smo u nedavnoj prošlosti s preteranim optimizmom predviđali — smanjuje, na drugoj strani se s uključivanjem poljoprivrednikâ i celokupne poljoprivredne proizvodnje u robno-tržišne odnose čak povećava osetljivost na kolebanja na domaćem i spoljnom tržištu (poznata su gotovo neverovatna kolebanja na tržištu, koja dobijaju već znak

Digitized by Google

posebne zakonitosti; tako se, na primer, jedne godine pojavljuje nedostatak određenih poljoprivrednih proizvoda, posle godinu ili dve pojavljuju se viškovi, pa onda nedostatak, pa opet viškovi koji se ne mogu plasirati na tržištu itd.).

U svim tim problemima u poljoprivredi i oko nje, ona sama uzima na sebe još i neku sasvim »eksternu« ulogu. Naime, poljoprivreda se pojavljuje kao nekakav garant ustaljenosti društvenog standarda nepoljoprivrednog stanovništva. Osnovni poljoprivredni proizvodi kao što su mleko, žito (hleb), meso itd. imaju na saveznom nivou — više ili manje — fiksno određene cene. Pri tom nije u pitanju samo visina tih cena, nego i njihova stalnost. Poljoprivredni proizvođači su, dakle, izloženi na jednoj strani velikoj nestalnosti, a na drugoj fiksnim okvirima koji ne obezbeđuju potrebnu akumulaciju, odnosno poboljšavanje i povećavanje proizvodnje. Ako je akumulativnost vezana i za produktivnost i neproduktivnost rada u poljoprivredi, na drugoj strani je ona u konkretnim uslovima bitno uslovljena prilično arbitrarnim, administrativnim odlukama (državnim intervencijama) na tom području.

U vezi s tim se postavlja pitanje: da li zbog manje društvene moći poljoprivrednika ne dolazi do težnji da se teret određenih problema radije prebacuje na njih nego da se prihvati rizik nerasloženja mase potrošača — nepoljoprivrednog stanovništva? Isto tako se i cene repromaterijala znatno menjaju iz godine u godinu (po nekim ocenama čak i 30—40%), dok cene najznačajnijih poljoprivrednih proizvoda variraju samo neznatno.

5. Podsticanje i ometanje zapošljavanja

Analiza zapošljavanja po opštinama u Sloveniji otkriva neke osnovne neusklađenosti i protivrečnosti u razvoju. U opštinama gde je dostignuti stupanj zaposlenosti već relativno visok i dalje se održava trend dinamičnog zapošljavanja, mada je to u suprotnosti sa izričito definisanom politikom tih opština. Tome nasuprot, u manje razvijenim opštinama nalazimo relativno nizak stupanj zaposlenosti, sa dinamikom zapošljavanja koja je ispod potreba i programa u vezi s otklanjanjem neusklađenosti u razvoju.

Drugim rečima, dok na jednoj strani premalo uspeha imamo u nastojanjima za brže zapošljavanje u manje razvijenim opštinama, na drugoj strani nam ne uspeva da u dovoljnoj meri smanjimo dinamiku (ekstenzivnost) zapošljavanja u razvijenim opštinama. A takva situacija povlači za sobom niz potencijalnih ili manifestnih konflikata interesâ kako u okviru jedne opštine tako i u odnosima među opštinama.

Suprotnosti se ispoljavaju već i u okvirima pojedinih organizacija udruženog rada s obzirom na razlike među kratkoročnim i dugoročnim rešenjima (interesima). Pritisak inercije deluje pre svega u pravcu daljeg ekstenzivnog zapošljavanja, a to sve više ugrožava dugoročne perspektive radne organizacije i (u razvijenim

Digitized by Google

opštinama) dolazi u suprotnost sa samoupravnim sporazumima i planskim ciljevima na nivou opštine.[2]

Sledeća protivrečnost se ispoljava u tom smislu što upravo najuspešnije privredne organizacije, koje su glavna pokretačka snaga u razvoju opštine, dolaze u konflikt s okolinom, koja više nije u stanju da im obezbedi potrebne elemente za kontinuiranu ekspanziju — radnike, sirovine, prostor. Privredna ekspanzija dolazi u suprotnost s »kvalitetom života« i »kvalitetom sredine«.[3] Zato nije više svaki novi industrijski pogon simbol napretka, odnosno razvoja.

Međutim, manje razvijene opštine nisu više voljne da prihvate ulogu rezervata radne snage za veća industrijska područja, odnosno centre. Čak i u onim slučajevima kad je obezbeđen dnevni prevoz većeg broja radnika na veće razdaljine (na primer, na relaciji Ozalj — Novo Mesto), dolazi do odlučnijih zahteva da se radnici zaposle u neposrednoj blizini njihovih domova.

6. Depopulacija i rast stanovništva po opštinama — nazadovanje ili razvoj?

Zaostajanje pojedinih opština izražava se u jednosmernim tokovima prostorne mobilnosti stanovnika: preovlađuje odseljavanje. Na jednoj strani je, dakle, moćno odseljavanje (koje nije praćeno i srazmernim doseljavanjem) jedan od karakterističnih indikatora relativno niskog stupnja razvijenosti.[4] Stanovništvo se odseljava zbog (boljih mogućnosti) zapošljavanja i višeg životnog standarda u druge opštine. Pošto odlazi prvenstveno kategorija radno sposobnih i dinamičnih, time se još pogoršavaju objektivni uslovi i neposredne perspektive razvoja u područjima odseljavanja.

Međutim, ako taj proces pratimo sa stanovišta smanjivanja (agrarne) prenaseljenosti opština pretežno poljoprivrednog karak-

[2] Tako je za gorenjske opštine karakteristično da imaju stvarnu stopu zapošljavanja višu od planirane, uprkos opšteprihvaćenom stavu o neprikladnosti ekstenzivnog zapošljavanja. Opština Ljubljana—Moste se takođe suočava sa zaoštrenom socijalnom problematikom, jer i pored niza mera u proteklom periodu nije mogla da zaustavi ekstenzivno zapošljavanje radnikâ sa vrlo niskom kvalifikacionom strukturom. I u Novoj Gorici stopa zapošljavanja premaša planiranu, a opština nema dovoljno efikasnih sredstava da realizuje planske odredbe, mada one izražavaju opšte prihvaćenu orijentaciju i zajedničke interese.

[3] U vezi s tim je ilustrativan primer konfliktne situacije koja se pre nekoliko godina pojavila u Železnikima (Češnjici) povodom predloga da se obradivo zemljište iskoristi za podizanje stambenih zgrada za radnike fabrike »Alples«. Ta vrlo uspešna i ekspanzivna radna organizacija suočila se s određenim »granicama rasta«: u svojoj okolini nema više dovoljno sirovina ni prostora za fizičko širenje niti pak radne snage.

[4] Ipak, i u tom pogledu ima ograničenja, jer su sociološka istraživanja pokazala (na primer, u Srbiji, gde ima još izolovanijih područja) da se intenzivnije odseljavanje pojavljuje tek na određenom stupnju razvijenosti, a ne samo u najmanje razvijenim područjima.

Digitized by Google

tera, odseljavanje, bar u određenim situacijama, čak olakšava dinamiziranje razvojnih procesa. Naročito smanjivanje udela, odnosno broj ljudi koji rade u poljoprivredi (proces deagrarizacije) može da bude jedna od pretpostavki brže modernizacije poljoprivrede i time ubrzanog ekonomskog razvoja. Manji broj ljudi iziskuje veću mehanizaciju i može (ali ne nužno) pozitivno da utiče na produktivnost rada u poljoprivredi. U tom smislu je depopulacija (odseljavanje) jedan od faktora koji smanjuju »opterećenost« u odnosu na date prirodne izvore (na primer, plodne zemljišne površine) i uslovljavaju veću dinamiku razvoja opštine sa smanjenim brojem stanovnika.

Pa ipak, upravo prekomerno odseljavanje može da bude ono što toliko smanjuje kadrovske potencijale (delovanje subjektivnog faktora) da sasvim parališe razvojna nastojanja i dovodi do stagnacije ili čak do zamiranja (pražnjenja) određenog područja. To znači da depopulacija i deagrarizacija mogu da imaju sličnu ulogu.

Kao što otkrivamo protivrečnost depopulacije manje razvijenih opština (područja), tako se na drugoj strani ispoljava i protivrečnost visoke dinamike rasta (doseljavanja) stanovništva u većim industrijskim centrima. Visoka dinamika rasta stanovništva (po osnovu doseljavanja) može da postane značajan faktor koji — baš u suprotnom smeru — smanjuje dinamiku društveno-ekonomskog razvoja opštine. Na primer, upravo zbog intenzivnog doseljavanja u opštinu Ljubljana—Moste—Polje razvijenost toga područja se, uprkos novim objektima za dečju zaštitu, prilikom glavnih valova doseljavanja čak pogoršava.

7. Reprodukcija nerazvijenosti — prenos zastarele tehnologije u manje razvijene opštine

Ni prilično intenzivno širenje industrijalizacije u Sloveniji samo po sebi još ne predstavlja konačno rešenje problema. Masovno zapošljavanje u industriji još ne znači da će već time manje razvijene opštine obezbediti odgovarajuću osnovu za takav dinamičan razvoj koji će dovesti do izjednačenja s ekonomski razvijenim opštinama. Naime, širenje industrije u manje razvijena područja pokazuje opet određene tendencije negativne selektivnosti sa stanovišta razvojnih perspektiva manje razvijenih područja. Takva negativna selektivnost se vidi naročito u težnji radnih organizacija razvijenijih područja da u manje razvijene opštine prenesu prvenstveno one programe delatnosti koji za njih nisu »na špici« daljih razvojnih nastojanja ili su čak već prilično zastareli i donose manji dohodak, imaju niži stupanj akumulativnosti i iziskuju, odnosno predstavljaju radno intenzivne, a ne tehnološki intenzivne delatnosti.

Ovde, dakle, otkrivamo protivrečnost da ono što se pojavljuje kao program »rešavanja nerazvijenosti« istovremeno predstavlja elemente ranije prakse. Takva protivrečnost se ponekad prima kao

Digitized by Google

povoljno rešenje kako za jedne tako i za druge. U vezi s tim ponekad dolazi do pokušaja usklađivanja različitih interesa, a nisu retki ni slučajevi zaoštrenih konfliktnih odnosa. Konfliktne situacije vode i do prekidanja uspostavljenih kontakata između radnih organizacija iz razvijenijih opština i radnih organizacija ili predstavnika opština sa manje razvijenih područja. Pri tom »davaoci« programa ističu pre svega potrebno znanje i osposobljenost kao preduslov uspešnog delovanja u manje razvijenoj sredini, a oni koji preuzimaju takve programe ističu zahtev da se radikalnije prekine s prošlošću i ambicioznije postave razvojni programi koji neće samo produžavati zanatske tradicije iz prošlosti.

Sa stanovišta dugoročnijih perspektiva rešavanja neravnomernog razvoja nameće nam se, dakle, nekoliko konstatacija:

a) odstranjivanje razlika u stupnju razvijenosti opština neće biti završeno samim obezbeđenjem visokog stupnja zaposlenosti stanovništva u industriji i u manje razvijenim opštinama;

b) i kad sva područja Slovenije budu industrijalizovana, dolaziće do reprodukcije nejednakosti među opštinama zbog razlika u više ili manje perspektivnim industrijskim delatnostima;

c) s punom zaposlenošću stanovništva otpašće jedan od uslova za širenje industrije u manje razvijena područja;

d) s druge strane, povećavaće se mogućnosti samostalnog nastupanja radnih organizacija na manje razvijenim područjima koje više neće biti jednostrano zavisne od matičnih radnih organizacija i kadrovski će biti bolje osposobljene za samostalno izgrađivanje i traženje inovativnih rešenja.

8. Koncentracija intelektualnog i »dislokacija« fizičkog rada

Kao što smo već otkrili određene tendencije produžavanja razlika u razvijenosti u pogledu tehnologije koja se prenosi iz razvijenih u manje razvijena područja, tako uočavamo i protivrečnost u pogledu podele na fizički i intelektualni rad. Do te podele dolazi, na primer, onda kad treba otvarati takozvane dislocirane pogone na manje razvijenim područjima. U tim pogonima su najčešće angažovani samo manuelni, odnosno fizički radnici, dok su razvojne službe i razne druge stručne delatnosti koncentrisane u sedištima matičnih organizacija udruženog rada.

I u takvim slučajevima imamo različite stvarne situacije i različite interpretacije stvarnog stanja. Ponekad takav dislocirani pogon može da bude samo prvi korak ka daljem osamostaljivanju i »kompletiranju« zaposlenih i kadrovima s višim stupnjem obrazovanja. Znači, takva mogućnost otvara perspektivu bržeg razvoja kako sa stanovišta radne organizacije tako i sa stanovišta mesne zajednice i opštine u kojoj se radna organizacija nalazi.

Međutim, u nekim uslovima takva podela može da bude i izraz produžavanja nejednakosti među opštinama i ujedno nemogućnosti

Digitized by Google

da se u dogledno vreme izvuče iz položaja manje razvijenih područja. Naime, takva teritorijalna podela rada utiče na dalje zapošljavanje, tako da manje razvijena opština nema apsorpcionu mogućnost ni u odnosu prema mlađim kadrovima koji završavaju obrazovanje na višim i visokim školama.

U dislociranom pogonu u manje razvijenoj sredini se, dakle, ustaljuje, »zacementira«, nepovoljna kvalifikaciona struktura, koja svojom inercijom postaje istovremeno i kočnica bržeg razvoja.

Razlozi koncentracije intelektualnog rada u sedištima matičnih OUR-a mogu da budu vrlo različiti. Na jednoj strani, posredi je dostupnost kadrova s višim i visokim obrazovanjem, koji već sami po sebi teže koncentraciji u većim gradovima. Predstavnici matičnih radnih organizacija se najčešće i pozivaju baš na tu okolnost. Na drugoj strani, sam radni proces u fazi pripreme razvojnih programa zahteva grupni, timski rad, odnosno određenu koncentraciju stručnih (razvojnih) službi.

S obzirom na to da Slovenija u pogledu komunikacija predstavlja relativno dobro povezano područje i da se razlike među pojedinim regijama, kao i na relaciji selo—grad, smanjuju, možemo u perspektivi očekivati da će težnja za koncentracijom u najvećim gradovima biti sve slabija i da će se povećavati disperzija kadrova s visokim obrazovanjem u širem prostoru. Uporedo s tim i naučno-tehnološka revolucija, naročito na području komuniciranja i računarstva, nagoveštava veće mogućnosti za disperznu lokaciju delatnosti u kojima su angažovani prvenstveno kadrovi s višim i visokim obrazovanjem.[5]

9. Nedostatak i višak stručnih kadrova u manje razvijenim opštinama

S obzirom na vrlo velik značaj subjektivnog faktora u savlađivanju nerazvijenosti, posebnu pažnju zaslužuje protivrečnost uloge stručnih kadrova. U manje razvijenim opštinama, u kojima živi znatan deo celokupnog stanovništva Slovenije, velikom delu om-

[5] Posmatrane protivrečnosti, koje smo prikazali prvenstveno sa stanovišta ekonomske osnove razvojnih procesa, trebalo bi dopuniti i za druga područja, kao što je, na primer, obrazovanje. I u školstvu se pojavljuju određene težnje ka koncentraciji intelektualnog rada uporedo s ukidanjem manjih škola u zabačenijim brdskim rejonima. Ukidanje nepotpunih osnovnih škola ukazuje na protivrečnu situaciju pre svega u okviru pojedinih opština. Istovremeno, jačanje školstva na drugom stupnju — naročito tehničkih škola i škola za radnička zanimanja — znači i sve veću koncentraciju školstva prvenstveno u onim područjima Slovenije koja imaju najdinamičniji privredni rast — duž glavne urbanizacijske ose Slovenije. A to, opet, ima negativne posledice za manje razvijene opštine. — Vidi takođe: V. Klemenčič sa saradnicima, *Kartografski prikaz nekaterih družbeno-geografskih raziskav regionalne strukture Slovenije*, Biro za regionalno prostorsko planiranje (zeleni zvezek 22), Ljubljana, 1960.

Digitized by Google

ladine omogućava se školovanje zahvaljujući individualnim naporima pojedinaca, angažovanju sredstava za stipendiranje na nivou opštine i (naročito u poslednjoj deceniji) solidarnoj pomoći Republike. Međutim, te opštine još nisu u mogućnosti da na svojoj teritoriji zaposle ni svoje sopstvene kadrove, a još manje da privuku kadrove iz drugih opština. I tako se suočavamo s paradoksalnom situacijom da manje razvijena područja »spremaju« kadrove za potrebe razvijenih područja. Istovremeno — kao što smo već rekli — ona još nemaju odgovarajućih radnih mesta da bi sama angažovala te kadrove za potrebe sopstvenog razvoja.

Dakle, kad svršeni učenici dođu s visokih škola, opština nema za njih odgovarajuća mesta. A kad se pojave inicijative i programi za otvaranje novih industrijskih pogona, onda se opet javljaju rezerve jer u opštini nema stručnih kadrova. Razrešavanje ove protivrečnosti, očigledno, ima za pretpostavku dugoročnije planiranje, kako u pogledu otvaranja novih industrijskih pogona tako i u pogledu potrebnih kadrova koji bi se u njima zaposlili. A upravo odsustvo takve dugoročnije perspektive znači da u svakom trenutku nešto nedostaje: jednom finansijska sredstva, drugi put potrebni kadrovi itd.

Zato bi bilo potrebno da se temeljitije prouče sve okolnosti koje ograničavaju mogućnosti baš takvog dugoročnijeg planiranja. Ima i danas radnih organizacija koje su spremne da osnivaju svoje dislocirane pogone u manje razvijenim područjima, ali inicijative u tom pravcu su samo sporadične i bez plana. A pošto nema ni jasne perspektive zapošljavanja, onda se i oni stručni kadrovi koji pokazuju interes ili spremnost za rad u manje razvijenoj opštini (naročito meštani) rasturaju na sve strane. Neki se, doduše, i nastane u svom mestu (manje razvijenoj opštini), ali ipak svakodnevno putuju na rad u veće industrijske centre. Takvi pojedinci, u većem ili manjem broju, često postaju pioniri, prvi nosioci novih razvojnih programa. Uz pomoć stručnjakâ iz matičnih radnih organizacija oni formiraju jezgro novog industrijskog pogona, koji postepeno privlači i druge meštane, zatim i druge stručnjake i konačno postaje kondenzaciono jezgro za plansko dalje školovanje potrebnih kadrova u novom pogonu, odnosno osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Odnos između uloge kadrova i uloge finansijskih sredstava za realizaciju razvojnih programa u praksi ukazuje na primarni značaj prve. Ako su obezbeđeni potrebni kadrovi, to je — kako pokazuju iskustva u većim opštinama SR Slovenije — već izvesna garantija da će se naći i potrebna sredstva i razvojni programi. I obrnuto, poznati su slučajevi kad ni znatna materijalna sredstva nisu bila pravilno iskorišćena zbog neadekvatnog delovanja odgovornih kadrova, što je vodilo ka stagnaciji i otvaralo druge probleme.

Digitized by Google

10. Komplikovanost demokratskog odlučivanja i ekspeditivnost arbitrarnosti

Pri odlučivanju o razvojnim ciljevima i programima dolazi do karakterističnih razlika između razvijenih i manje razvijenih opština. Na jednoj strani vidimo da proces samoupravnog odlučivanja u razvijenim, visoko urbanizovanim opštinama uključuje relativno velik broj samoupravnih subjekata i nosilaca planiranja, a da je, na drugoj strani, u manje razvijenim opštinama taj broj znatno manji. U prvima se pojavljuje širi spektar pluralizma različitih samoupravnih interesa, među kojima je potrebno određeno usklađivanje i usaglašavanje. Tako, na primer, inicijativa s područja prostornog planiranja koja se pojavi u jednoj od pet ljubljanskih opština mora da dobije saglasnost i svih ostalih (iz šireg područja grada ili čak regije). Tesna uzajamna zavisnost i povezanost ne dopušta da se sasvim odvojeno i nezavisno donose značajnije odluke u svakoj od tih opština.

Potencijalni investitori, koji prethodno moraju da utvrde kakve su mogućnosti za lokacije i izgradnju novih privrednih objekata, suočavaju se u uslovima razvijene opštine, u širem urbanizovanom području, sa izuzetnom kompleksnošću objektivne situacije, postupaka i interesâ. Oni moraju da se uključe u dugotrajan proces odlučivanja sa mnogim nepoznanicama i priličnim stepenom rizika. Često ne mogu sa sigurnošću da predvide ni koliko će trajati postupak odlučivanja ni kakav će biti njegov ishod.

U uslovima manje razvijene opštine odlučivanje je, bez obzira na to što se vrši u istim normativno-institucionalnim okvirima, znatno jednostavnije i ekspeditivnije. Tu imamo manju divergenciju različitih interesa, a jasnije se vidi i to da je u prvom planu zajednički interes za sve mere koje vode ubrzanom (naročito privrednom) razvoju. Osim toga, već izvršene analize pokazuju da je u manje razvijenim opštinama i koncentracija političke moći veća, što takođe omogućava arbitrarnije, *ad hoc* odlučivanje o konkretnim razvojnim programima, odnosno mogućnostima.

Pošto i vodeće subjektivne snage u takvom kontekstu (opet za razliku od razvijenih opština) usredsređuju svoju mobilizatorsku ulogu na zadatak ubrzanog ekonomskog razvoja, one utoliko lakše podređuju sve druge okolnosti osnovnoj, prioritetnoj orijentaciji. U takvom kontekstu formalno-pravni elementi, postupci i kompetencije stupaju u pozadinu, a glavno postaje pitanje kako da se što više uproste i što pre obezbede svi uslovi, na primer, za izgradnju novih privrednih objekata. Tako i manje razvijene opštine nude zainteresovanim radnim organizacijama (sa strane) i investitorima značajnu prednost i ponekad ih sasvim oslobađaju upravno-organizacionih poslova u vezi s dobijanjem lokacije i prostora.[6]

[6] U našoj analizi smo otkrili niz konkretnih slučajeva kad je takva prednost predstavljala jedan od značajnih elemenata odluke matične radne organizacije da osnuje svoj dislocirani pogon u manje razvijenoj [illegible].

Digitized by Google

I kao što uopšte konstatujemo da se u razvijenijim opštinama javlja šira, demokratskija raspodela uticaja i društvene moći (što već samo po sebi predstavlja određenu društvenu vrednost), tako na drugoj strani, u manje razvijenim opštinama otkrivamo protivrečnost da njihova slabost (veća koncentracija uticaja i odlučivanja) istovremeno doprinosi njihovoj ekspeditivnosti. A da li će veća koncentracija uticaja značiti veću ili manju mobilizacionu ulogu, zavisiće utoliko više od konkretnih pojedinaca koji čine jezgro vodećih subjektivnih snaga u manje razvijenim opštinama.

11. Solidarna pomoć kao teret manje razvijenih

Solidarna pomoć Republike otvorila je sasvim novo poglavlje u rešavanju problematike manje razvijenih područja. Kao takva ona zaslužuje temeljitu analizu po pojedinim područjima društvenih delatnosti, kao, na primer, za područje obrazovanja, zdravstva, kulture, socijalnog staranja, dečje zaštite itd. Pomoć Republike je rešila mnogobrojne probleme pred kojima su manje razvijene opštine ranije bile skoro sasvim nemoćne. Prema tome, uprošćavanje minimalnih programa razvoja je obezbedilo ljudima određenu socijalnu sigurnost i u znatnoj meri odstranilo slučajnu zavisnost od konkretne životne sredine.

Uprkos tome, sama akcija organizovanog pružanja solidarne pomoći i jedinstvenog obezbeđivanja minimalnih standarda na celoj teritoriji Slovenije vodi i do neočekivanih protivrečnosti. Ukoliko je sopstveni doprinos manje razvijenih opština preduslov za dobijanje sredstava od Republike, taj doprinos u nekim slučajevima premaša materijalne mogućnosti pojedinih opština. I da bi uopšte došle do određenih pogodnosti, one pristaju na nesrazmerno visoko sopstveno opterećenje. Tako, na primer, na manje razvijenim područjima dolazi do vrlo visokih samodoprinosa, što, opet, na drugi način zaoštrava razlike među opštinama. Pošto građani razvijenije opštine obično imaju manja opterećenja (samodoprinose), ponegde se čak pojavljuje težnja da građani manje razvijene opštine u celini izbegnu opterećenja u svojoj opštini, pa bar formalno registruju svoje prebivalište u susednoj, razvijenijoj opštini. Posle ukidanja zakona o unapređenju manje razvijenih područja i prihvatanja dogovora o usklađenjem regionalnom razvoju, manje razvijene opštine su očekivale šire, brojnije inicijative (iz razvijenijih područja) u vezi s rešavanjem njihove problematike. Ali, nasuprot očekivanjima se pokazalo — bar prema nekim ocenama — da je ta pomoć čak splasnula, tako da, na primer, predstavnici manje razvijenih opština sami idu od jedne do druge radne organizacije da bi ispitali njihovu spremnost da se angažuju i na njihovom području.[7]

[7] Za razliku od toga, kao korisna novost pojavljuju se organizovani susreti većeg broja privrednika i društveno-političkih radnika iz manje razvijenih opština sa predstavnicima zainteresovanih rad-

Digitized by Google

12. Izvori informacija i programi za razvoj manje razvijenih

Dok su relativno razvijenije opštine samostalnije i u pripremi razvojnih programa za budućnost, za manje razvijene opštine važi suprotno. Svaka zamisao o razvojnim mogućnostima zahteva i stručnu obradu, kao i podrobnije informacije o tehnološkim, finansijskim, organizacionim, tržišnim i drugim uslovima. A to znači da se — u inače preovlađujućim robno-tržišnim odnosima i zakonitostima — predstavnici manje razvijenih opština nužno obraćaju istraživačkim, finansijskim, stručnim i političkim institucijama u većim (na primer, regionalnim) centrima, koje se prema njima ponekad pojavljuju u konkurentnom položaju. Dok radne organizacije u velikim industrijskim centrima mogu relativno samostalno da pripreme potrebnu dokumentaciju za ostvarenje svojih razvojnih ciljeva, pa tek na osnovu već izvršenih priprema da istupe u javnost, manje razvijene opštine su od samog početka nesamostalne i veoma zavisne čak i od eventualnih konkurentnih institucija.

Pošto raspolaganje informacijom često znači skoro isto toliko kao i raspolaganje materijalnim sredstvima, razvijene opštine imaju i u tom pogledu ogromno preimućstvo u poređenju s nerazvijenima. Ekonomski jače opštine imaju više svojih predstavnika i u važnim institucijama koje na jedan ili drugi način utiču na odlučivanje o dodeli finansijskih sredstava. A to znači da imaju neposredniji pristup do relevantnih informacija, a s tim, na kraju krajeva, i lakši pristup do društvenih materijalnih sredstava. Može to da bude i sasvim legalan put traženja sredstava, ipak je pravovremena i potpuna informisanost o tome gde i pod kakvim uslovima se mogu dobiti sredstva značajna prednost koju imaju veće, razvijenije opštine.

13. Osamostaljivanje i strah od otcepljenja

Odnos između matične radne organizacije i njenog postojećeg ili potencijalnog dislociranog pogona ukazuje na niz otvorenih pitanja zbog kojih dolazi do sporijeg širenja privrednih delatnosti na manje razvijenim područjima. Protivrečnost situacije pokazuje se na jednoj strani u težnji ka oslobađanju od nekakve podređene, izvođačke uloge, koju ponekad imaju dislocirani pogoni; na drugoj strani se kod matične radne organizacije pojavljuje bojazan da će se izgubiti (uložena) materijalna sredstva ako bi došlo do otcep-

---

nih organizacija sa razvijenih područja, koje organizuje, na primer, Privredna komora Slovenije. Na sličan način je i niz drugih mera uticao u pravcu smanjivanja razlika u stupnju razvijenosti, mada ne jednako u svim manje razvijenim opštinama. — Vidi takođe: *Analiza dosedanjega razvoja, sedanjega položaja in problematike manj razvitih območij v SR Sloveniji*, Priloga Poročevalca Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije..., letnik 5, priloga 5, Ljubljana, 1979.

Digitized by Google

ljenja dislociranog pogona. Takve bojazni ima u radnim organizacijama koje se kolebaju i pomišljaju da li da se svojim sredstvima angažuju i u drugim opštinama, a ne samo u svojoj užoj okolini.[8] Što je veća udaljenost između sedišta matične radne organizacije i predviđenog ili postojećeg dislociranog pogona, utoliko je jača bojazan da bi moglo doći do otcepljenja.

Sa stanovišta radnika zaposlenih u tim pogonima izgleda, kao što smo već rekli, sasvim prirodna težnja da ne ostanu u sasvim podređenoj ulozi izvršioca. Ali, oni pri tom nailaze na teškoću što se svaki zahtev da se i određene stručne službe prenesu na nivo njihovog pogona može da protumači kao izraz težnje ka otcepljenju od matične radne organizacije. Na drugoj strani, i opravdani zahtevi koje ponekad postavlja »centrala« matične radne organizacije u pogledu kvaliteta i produktivnosti rada mogu da dovedu do konfliktnih odnosa. Jer pod plaštom samostalnosti mogu da se prikrivaju nerad i nesposobnost.

Novo ustavno uređenje i Zakon o udruženom radu unose znatno više jasnosti u te odnose. Uprkos tome, dosadašnje normativno uređenje, kao što smo već pokazali, još nije otklonilo smetnje koje otežavaju udruživanje rada i sredstava u širem prostoru.

14. Minimalni standardi o zapošljavanju radnika

U prošlosti je bilo karakteristično da su radne organizacije u glavnim centrima zapošljavanja (dakle, naročito u razvijenim opštinama) mogle da nameću svoje programe iz svojih, usko shvaćenih grupnih interesa. Tako je, na primer, privredna organizacija u većem gradu mogla da se ograniči na to da u banci obezbedi samo neto investicije i da svu problematiku i teret infrastrukture udruženog rada prevali na opštinu i šire društvene zajednice. Na taj način smo i nehotice favorizovali zapošljavanje na najrazvijenijim područjima. Na manje razvijenim područjima, bez izgrađene infrastrukture, i pogonski troškovi su bili znatno veći.

Otkako je Savez sindikata uveo minimalne standarde o zapošljavanju, radne organizacije i u privredno razvijenim opštinama, odnosno centrima preuzimaju širu odgovornost za poboljšanje životnih uslova svih koje zapošljavaju. Ta akcija sindikata namenjena je radnicima prvenstveno tamo gde se oni danas najviše zapošljavaju. Posredno, ona će imati značajne posledice i za one opštine i područja gde do sad nije bilo povoljnih uslova za zapošljavanje. Privredne organizacije neće više moći da prevaljuju tu

[8] Osnova takve bojazni su stvarni, konkretni slučajevi otcepljenja do kojih je dolazilo, bilo u njihovom sopstvenom sastavu ili drugde. Istovremeno se te matične radne organizacije ponekad svesno »osiguravaju« upravo time što u svojim »centralama« zadržavaju neke strateški značajne službe, bez kojih se dislocirani pogoni u drugim opštinama praktično ne mogu sasvim osamostaliti, odnosno otcepiti (na primer, razvojne službe i trgovina).

Digitized by Google

problematiku na šire zajednice. Zato će one biti zainteresovanije da svoja sredstva ulažu i u objekte u manje razvijenim opštinama.

15. Ranija iskustva kao podsticaj i smetnja u daljem razvoju

Nejednaka razvijenost opština i krajeva može se svugde u Sloveniji i Jugoslaviji dovesti u vezu s karakteristikama, odnosno specifičnostima razvoja u prošlosti. Pri tom može da se vidi kakvu ulogu ima, na primer, zanatska i industrijska tradicija pojedinih krajeva (opština) u objašnjavanju sadašnjih razlika u dinamici njihovog ekonomskog razvoja.

Uzmimo najpre ulogu zanata. On je najčešće bio prethodnica bržeg industrijskog razvoja. Ukoliko je više bilo nagomilanog zanatskog iskustva, utoliko je više bilo dodirnih tačaka i startnih osnova za prelazak na industrijsku proizvodnju. U tom smislu je, dakle, sredina s većom zanatskom tradicijom imala određene prednosti pred onim područjima u kojima je izrazitije preovlađivala poljoprivredna proizvodnja. Pa ipak, i tu otkrivamo jednu zanimljivu protivrečnost. Kao što je, na jednoj strani, zanatstvo predstavljalo prednost pri uključivanju u proces industrijalizacije, tako je ono, na drugoj strani, predstavljalo i njegovo ograničenje. Industrija, koja se razvijala kao nadgradnja ranije zanatske delatnosti bila je po pravilu čvršće vezana za već poznate, tradicionalne okvire relativno nisko akumulativne proizvodnje i u znatnoj meri i ostajala u njima. I obrnuto, najprodornija, tehnološki i kadrovski izazovna proizvodnja dolazila je »spolja« i predstavljala je veći diskontinuitet u odnosu na lokalno iskustvo u prošlosti. Ono što se u prvoj fazi industrijalizacije pokazuje kao razvojna prednost (tradicionalni zanati) postaje kasnije element zaostajanja u odnosu na izrazitije individualne delatnosti koje proističu iz najnovijih dostignuća naučnog i tehnološkog razvoja u današnjem svetu.

Pojedine zanatlije mogu u prvoj fazi industrijske proizvodnje da budu najjači podsticaj i pokretačka snaga. Ali, kad obim te proizvodnje pređe onaj stupanj na kome oni još mogu sami individualno da kontrolišu sve procese, onda se gotovo uvek pojavljuje određen zastoj ili kriza, koji iziskuju prelazak na drugačiji način organizacije. Pa i industrijska tradicija nosi u sebi dvojake posledice. Na jednoj strani, krajevi i opštine s dužom industrijskom tradicijom imaju na raspolaganju više osposobljenih kadrova i više iskustva, koji bez teškoća mogu da posluže i kao osnova za izradu i ostvarivanje razvojnih programa za budućnost. Međutim, na drugoj strani, — kako je utvrdilo više istraživača[9] — vidimo da i neka starija industrijska područja u Sloveniji nisu na čelu, već relativno i zaostaju u dinamici ekonomskog razvoja.

[9] Vidi, na primer: Igor Vrišer, *Industrializacija Slovenije*, Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, 1973.

Digitized by Google

16. Ekološki nečista industrija kao »pomoć« manje razvijenim opštinama

»Ekološka kriza«, koja se zaoštrava u industrijski razvijenim, urbanizovanim područjima, upozorava na sve značajnije ograničenje s kojim se suočava dalji privredni rast. Po preovlađujućoj praksi u prošlosti, pojedine industrijske radne organizacije su gotovo u celini mogle da izbegnu odgovornost za negativne posledice svoje delatnosti u okolnoj sredini. Danas se, međutim, pojavljuju sve stroži kriterijumi koji ih ograničavaju, naročito:

a) u pogledu prostora u kome je uopšte dopuštena lokacija ekološki nečiste industrije i

b) u pogledu sve oštrijih mera protiv zagađivanja, odnosno za zaštitu sredine.

A evo, i na toj osnovi u praksi se — na zadnja vrata — uvlači jedno problematično »rešenje«. Navodno, to »rešenje« trebalo bi da bude pomoć manje razvijenim opštinama. Dolazi, dakle, do negativne selekcije u pogledu ekološki nečiste industrije, koja već ugrožava urbanizovanu sredinu u razvijenim opštinama. I takvo rešavanje sopstvenog problema dobija u isto vreme još kvalifikaciju (pa i pogodnosti koje iz toga slede — na primer, kredite i slično) »pomoći« manje razvijenima.

Kao što smo već videli u vezi s prenošenjem zastarele tehnologije na manje razvijena područja, tako se i u ovom slučaju pokazuje da prividno rešenje problema i pomoć manje razvijenima nosi u sebi već urođenu manu. Doduše, ono na jednoj strani predstavlja za manje razvijeno područje relativno poboljšanje, korak napred u ekonomskom razvoju. A na drugoj strani ono samo produžava postojeće protivrečnosti i reprodukuje ih u novoj sredini.

Tako, dakle, otkrivamo »ekološku cenu« savlađivanja ekonomske zaostalosti. Tek na određenom stupnju ekonomskog razvoja moći će i u manje razvijenim područjima da se obezbede veća materijalna sredstva kojima će se u punijoj meri moći da usklađuje ekonomika s ekologijom.

Digitized by Google

Boris Nonevski

Otkrivanje otkrića

(Sa Sterijinog pozorja 80)

Svako umetničko delo predstavlja svojevrsno *otkrivanje* ljudskog iskustva, a samim tim i proširivanje granica, oblikovanje novih prostora duhovnog staništa ljudi. Ono je to u činu samog nastajanja gde stvaralac zgušnjav a estetsku energiju u osobenu materijalnost umetničkog predmeta, koliko i u procesu njegovog doživljavanja od strane publike.

Dodajući prethodnoj, pretpostavljenoj kulturnoj situaciji nove, slobodne forme u kojima je involviran, zgusnut sadržaj slobode, umetničko delo (umetnik, umetnost) »opravdava« svoje *nastajanje*, ali, koji je razlog njegovog *postojanja*, istrajavanja? Jer, dok se akt oblikovanja *događa* u jednom kratkom podeoku vremena, doživljavanje umetničkog dela *odvija* se u istorijskom kontinuitetu! Antičke drame, Šekspir, Čehov ... još su atraktivne za čulnost savremene epohe i njihovi dijalozi čuju se na svim scenama sveta. Tumačiti taj fenomen sterilnošću epohe ili impotentnošću duha da je umetnički umnoži jednako je majušan odgovor kao povezivanje interesa za pozorišnu baštinu sa dokonom radoznalošću ili potrebom za klasičnim obrazovanjem na izvornim, proverenim

Digitized by Google

vrednostima. Teatar je nešto veći, neuhvatljiviji da bi stao u tako male odgovore.

Na svom putu (trajanje) svaki pozorišni komad (izuzev u neophodno fiksiranim tačkama) susreće se sa gledaocem kao osciliraju'a supstanca. Na zadatom tekstu, u okviru režije i scenografskog ambijenta, glumci svako veče zidaju drugačiju ulogu, nikad istu ali uvek sličnu sa onom u dramaturškom zapisu, tako da predstava iznutra, u principu, nikad ne zastareva. Ona živi otkrivajući se, jednako kao što se menja publika, iz dana u dan. U načinu opstanka pozorišne predstave zapisana je i »formula« opstojanja pozorišta.

Stupajući u komunikaciju sa ljudima različitih epoha, prožimajući se sa izmenjenim načinom življenja pojedinaca okupljenih u publiku, koliko i drugačijem senzibilitetu autorâ (glumaca, režisera, scenografa), odnosnog vremena i prostora, umetničko delo biva uvek iznova atraktivno. Na tom putu, od trenutka prve pojave do vremena doživljavanja u njemu tonu pojedini planovi, bolje reći, pojedine njegove strukture, »duh vremena« zaklanja kao nepodatljive ili prevaziđene, ali, dok je umetnički aktuelan, estetski predmet svojoj matici univerzalnih vrednosti dodaje i nova značenja, nova tumačenja. Ona izranjaju pomeranjem fizionomije komada od njegovog prototipa za količinu novododate kreativne energije posredovane delatnim intervencijama aktivne supstance predstave (glumaca, režisera, scenografa). Tako, dok je nastajanje umetničkog oblika vezano za individualno sagorevanje estetske energije, njegovo postojanje, pamćenje, gomilanje u svesti ljudi i epoha iskazuje se kao potreba za kreativnim samotestiranjem, kao iskazivanje individualiteta, objektiviziranje svoga ja u posebnosti umetničkog iskustva. Otud istrajavanje umetničkog dela koliko je znak njegove otvorenosti, toliko ono svedoči o sposobnosti jedne kulture da samerava svoje vrednosti, da proverava toleranciju svoga ukusa.

Kako, pak, »upotrebom« autentični pozorišni komad ne zastareva, ne nagriza ga virus moralnog rabaćenja koji metastazira, izuzev umetnosti, u svekoliku predmetnost čovekovog iskustva, već se ukazuje kao nov proizvod novih ljudi — on egzistira uprkos griničkom vremenu i u sebi uvek i iznova zgušnjava vreme nastajanja u vremenu doživljavanja. U toj pronađenoj alhemiji mladosti čovek, tragajući za večitim životom, eliksir je ostavio u rezultatu življenja u umetnosti.

Svako umetničko delo, odnosno svi umetnički radovi nisu podjednako podatljivi postupku ponovnog otkrivanja. U tom smislu, oni mogu da nose »ograničeni« kvantum estetske energije, a otvorene valencije jedva da su dovoljne da ih održe u komunikaciji sa ljudima i vremenom neposredno posle njihovog nastajanja ili u okviru trajanja stilskog razdoblja kome pripadaju. Posle toga njihova rezonanca jenjava ili se čuje u retrospektivnim songovima, do potpunog njihovog zaborava. Oni, u stvari, fizički ne nestaju. I dalje se vode u kartotekama arhiva ili depoima muzeja,

Digitized by Google

ali, ostavši bez umetničke potencije, takva dela jedino mogu da budu relevantna kao istorijske činjenice.

Kod većine umetničkih rodova stvoreno delo je definitivno i zatvoreno za dodatne obrade ili kreativna umnožavanja. Kada ga završi, autor njemu još jedino može da prilazi kao publika. Jedna slika, na primer, može biti posmatrana iz i kroz različite epohe, sama i u tematskom ansamblu ili kakvoj stilskoj celini, viđena očima različitih kulturnih senzibiliteta, ali uvek se *dijalog* sa njom *odvija postupkom uzimanja*, u jednom fiksiranom odnosu subjekt — objekt. Njeni strukturni elementi, ograđeni ramom, zatvoreni staklom, ne dopuštaju nikakve dodatne intervencije. Ta konstanta, u pojedinim razdobljima, do te mere je opterećivala svest ljudi da su je uzdigli do visine sakralne norme sa propratnim oreolom rituala. Predajući svoja platna javnosti, slikari, da bi posvedočili dovršenost dela, na otvaranju izložbi lakom su premazivali slike, zatvarajući dalji prilaz bojama.

U teatru, međutim, stvaralački postupak sprovodi se kroz stadijalno nadograđivanje. Dramski zapis, i pored toga što je dovršen kao literarna činjenica, samo je zadata egzistencija — početak scenskog stvaranja. Kao deo pozorišta, u celini predstave on narasta na više scena, na različitim prostorima, u drugačijim vremenima, svagda upijajući u sebe živo meso sredine sa kojom stupa u dijalog. U tom akulturacionom aktu dramski tekst, doduše, gubi pigment duhovne geografije i vremena u kojemu je nastao, ali zato i dalje zadržava oznake koje se mogu izgovoriti jezikom svih ljudi — univerzalne vrednosti . Taj »ostatak«, umetničku supstancu, na sceni oživljavaju ovovremeni ljudi, na svim požutelim mestima, transplantirajući »duh vremena« kome oni pripadaju. Jer jedan Hamlet, i pored toga što je nastao u Engleskoj, kao Hamlet jednako je moguć i u Makedoniji, Palestini ili Irskoj, ali ne i u danskom istorijskom ornatu. Prevodeći ga ovovremeno, za Makedonca, Palestinca ili Irca njegove reči postaju note na kojima će oni *otkrivati*, oblikovati oktave svojih dilema. I još više. Dramski tekst na sceni izgovaraju živi ljudi »pozajmljujući« mu deo svog života, svoj glas, svoje telo. Svakom takvom transfuzijom pozorišni komad narasta za veličinu jednog života jer se u njemu involvira, dograđuje aktuelni senzibilitet. I tako, u nezaustavljivoj igri oduzimanja »dotrajalih mesta« i nadodavanja ovovremenih planova pozorišna baština ne samo što istrajava pred promenama života, već istovremeno postaje i medijum da se te promene umetnički transponuju.

Ali, na šta staje, gde se podupire pozorište u tom transkulturalnom iskoraku? Ili, izuzev njegove otvorene strukture, koje su te uporišne tačke na koje će stati prilikom promene socijalnih, kulturnih ili istorijskih uslova u kojima se izvodi pozorišni komad? U teatru, možda najviše od svih umetnosti, sublimirana je supstanca čovekovog življenja — drama opstanka, i ni jedna umetnost nije nalik životu tako kao pozorište. Ali sam život, i pored neuhvatljive raznolikosti, nacionalne i socijalne posebnosti, u sebi nosi

Digitized by Google

izvestan kvantum vrednosti koje preskaču meridijane, državne granice, rasne barijere i kao opšteljudske karakteristike jednako su svoji svim ljudima. Ubistvo brata, sukob sa sredinom, prevara, izdajstvo... istom merom pogađaju rimskog patricija i indijskog bramana, čileanskog radnika u rudnicima bakra i našeg seljaka. U tom smislu pozorišna (re)konstrukcija takvih i sličnih sukoba i transkulturalna adaptabilnost scene odnosnim sadržajima, s jedne strane, mogu da sugerišu pesimističku pomisao o nepromenljivosti, o večnosti nekih konstanti čovekovog iskustva, ali, s druge strane, i obuzdavaju, amortizuju olako, voluntarističko uopštavanje načina života kao permanentnu promenu bez korena.

Dakako, postupak vremenskog rastezanja, jednom stvorenog, dramskog fonda ima i svoja ograničenja. On ne može u sebi da apsorbuje, umetnički da posreduje svu raznolikost ljudske egzistencije onako kao što ni pozorište nije u stanju da oživi skamenjene, nedelatne forme literarno-dramske tradicije. Otud i potreba čoveka, pored kreativnog ponavljanja prošlosti, da sebe nalazi i u teatarskom oblikovanju sadašnjosti. S tim u dosluhu on kroz svoje trajanje uvek nadodaje nove pozorišne komade zatečenom fondu pomerajući granice teatarskog iskustva.

*

U takvim koordinatama bio je testiran ovogodišnji repertoar jugoslovenskih pozorišta i unekoliko koncipovan umetnički program Sterijinog pozorja, sigurno najeminentnije smotre teatarskog umeća u nas. Pri tom nije na odmet napomenuti da ova manifestacija (re)kreira isključivo jugoslovensko pozorišno iskustvo ili slovom *Propozicija:* »U repertoaru jugoslovenskih pozorišnih igara mogu biti prikazane dramske predstave isključivo građene na tekstovima dela jugoslovenskih pisaca svih naroda i narodnosti koji žive u Jugoslaviji, kao i dela pisaca nacionalnih manjina naroda Jugoslavije iz drugih zemalja.« Imajući to u vidu, za ovogodišnje jubilarno zborovanje u kvalifikacionom postupku konkurisala su 44 pozorišta iz šest republika i obe pokrajine sa ukupno 67 predstava. Odbir predstava po republikama, odnosno pokrajinama obavile su kandidacione komisije sastavljene od teatarskih poslenika matične sredine, a konačnu listu sastavio je selektor igara (kod nas skoro neizbežan institut kada je u pitanju pozorišno festivalsko okupljanje!). Kroz to dvostepeno odabiranje do novosadske scene probilo se osam predstava, od kojih sedam u zvaničnu konkurenciju s pravom da se nadmeću za nagrade i priznanja, a jedna izvan takmičenja, po pozivu.

Odmah, nakon ceremonijala svečanog otvaranja, sedamnaestog aprila uveče, festivalskoj publici bio je prikazan komad Slovenskog narodnog gledališča iz Ljubljane, *Profesor Klepec.*[1] Kao pra-

[1] Odlukom ocenjivačke komisije jubilarnih 25. jugoslovenskih pozorišnih igara, Daru Valiču dodeljena je *Sterijina nagrada za glumačko ostvarenje* uloge Erazema Žulaja u predstavi *Profesor Klepec.*

Digitized by Google

početak za oblikovanje dramaturškog zapisa ovog komada Ferdu Kozaku poslužiće mit o Peteru Klepecu. U stvaralačkom postupku, međutim, autor napušta priču o malom Peteru. Bolje reći, on je izvrće, rasteže je da bi u fabulu uneo aktuelniji sadržaj. Malog Petera Ferdo Kozak iseljava iz legende i kao odraslog profesora Klepeca nastanjuje ga u »modernom« ljubljanskom predgrađu — poznih tridesetih godina. Tamo, »na Viču, iza Bežigrada ili gde drugde, gde je iza starih, napola srušenih seoskih kućica na kredit podignuto niz svetlo premazanih kokošarnika od betona«, izrodiće se jedna sorta ljudi »bez korena«. Životareći na promaji između sela i grada, u socijalnom susedstvu proletera, a sa aspiracijama na građanske salone, ti (malo)građani — večiti nezadovoljnici svojim položajem u društvu, uzaludno se podižu na prste za jednu klasu da bi nadvisili svoju egzistenciju. Uvek oznojeni od dovijanja za projektovanim statusom, uprkos hladnim vetrovima, oni uspevaju da sačuvaju elastično telo da bi ga savijali pred moćnicima, ali zato nazepšće im duša, na srce će navući išijas.

Ostavši bez samoosećajnosti, ljudi urbane i socijalne periferije ostaju i bez želje za duhovnim samonalaženjem. U stvari, oni sebe nalaze u ponavljanju, u imitacijama sveta svojih htenja. Njihov isprazan, do ludila jednodimenzionalan unutrašnji život uveseljavaće štampane slike na zidovima, »u svakoj sobi štender s asparagusom«, »nasleđene izlizane fotelje«, a od javnih zabava najradije upražnjavaju varijete programe lako probavnih sadržaja.

U takvom močvarnom životnom prostoru, podatljivom socijalnim epidemijama, isplutavaju lica Kozakovog komada da bi započela tužnu komediju o nesporazumima jednog načina života sa poli(c)tičkom vlašću. Svi oni odreda svoj životni kredo nalaze u traganjima za ispunjenošću sopstvene intime. Za detektiva Erazema Žulaja to je uskladištavanje kalorija u želucu i on je najsrećniji kada su mu usta masna. Njegova starija sestra Bibijana, gospođa očuvanog tela, žena prenapregnute erotske energije, poučena životnim iskustvom, stalno u sebi presuje polni nagon. Ona »se neće olako prvome obesiti oko vrata... Ko se kraj nje ogreje, mora rizikovati blagoslov pred oltarom — ako je ikako moguće — mora u kuću doneti i penziju«. Mlađa sestra Kristinca maštа o nežnom i pokornom suprugu. Njihov podstanar profesor Klepec, svojim postupcima, možda najupečatljivije, inkarnira intimizam kao životnu filozofiju. On, intelektualac ispod provincijskog nivoa, sanjar, pogleda okrenutog unatrag, moralizator u prevaziđenim koordinatama, odbija kontakt s ovovremenim svetom. Jer, »kad se čovek bavi drugima, bavi se politikom«. Njena prevrtljivost, pak, ne može da nahrani njegov apetit za večnim, nepromenljivim istinama. Zato on njih odbija da traži i u savremenoj literaturi. Jedino prihvatljiva lektira za profesora Klepeca jeste ona koja je prevrela pod enzimom vremena. Knjige na kojima se raspada dotrajali papir, požuteli listovi su vrhovni kriterijum za vrednovanje ukoričenog znanja.

Digitized by Google

Opsednutost sobom, nepovratna zaljubljenost u svoju privatnost, te ljude izoluje od javnog života. U stvari, oni sa političkim svetom uspostavljaju kontakt čučeći sami u sebi, pasivno. I kako to obično biva kad se ljudi ne bave politikom, ona se bavi njima. »Pasivnost stoji na raspolaganju spoljnoj akciji.« I ona dolazi agresivno, u spletkama, intrigama, podmetanjima. Lomi prozore kuće intimnosti i odnosi gluvi mir u akordima fokstrota i vojnih marševa, pokazujući da fašizam ne dolazi samo spolja i u cokulama, već da izrasta i na zamrznutim duhom, bolesnim srcima, na postulatima kućnih filozofa i filozofija.

U sopstvenom društvu ljudi gube azimute života. Um svoje postojanje svodi u kožnim povezima kao ukoričeno (zarobljeno) znanje. Uglavljen u rafovima, bajati i nije u stanju bitno da utiče na život. Njegovi fizički nosioci (intelektualci), pak, postaju podstanari vlasti i obazrivo, nečujno, u papučama kreću se u (od mišljenja) pospremanom stanu. Čitajući jedino zastarelu mudrost, oni ostaju nepismeni za ovovremena zbivanja. Ostatak ljudstva zajednice, tačnije, većina njih okupirani su devizom: »Svet nek ostane pred vratima« i ne vide da taj »svet« u njihovu intimu ulazi preko krova. Tek kad pokušaju da se usprave, kad glavom udare u spušteni plafon egzistencije, shvataju da moraju pognuti da se kreću i u privatnom životu. Da se usprave, mogu još samo u snovima. Samo tamo se oslobađaju, nalaze meru svoje ljudskosti. Ali, avaj, snovi!

Evidentno, Ferdo Kozak imao je dobru zamisao. Iz današnje perspektive čak, za ono vreme, odvažnu! Međutim, u ovom komadu on upada u nesporazum sa pozorišnim rodom kroz koji je nakanio da animira, da uobliči svoju ideju. Predstava *Profesor Klepec* bila je najavljena kao komedija. Ali kud ćeš većeg malera za komediju kad ona ne izvuče ni jedan osmeh iz gledališta. Dugo, kako se odvijala radnja na sceni, publika je bila u nedoumici i posve suzdržana. Reditelj Janez Pipan nije uspeo da pronađe put, da ubrizga serum smeha u gledalište. Po koji zalutali kikot više je bio nišan nekog uspešnog gega, inače, dobrih glumaca, negoli duhovitog sadržaja, odnosno tumačenja dramaturškog zapisa. Tako je *Profesor Klepec* pre komad za razmišljanje nego komedija koja će ismejati jedan tragikomičan fragment čovekovog trajanja.

Ono što je ostala dužna festivalskoj publici predstava Slovenskog narodnog gledališča iz Ljubljane mogla je da joj uzvrati, već sutradan, *Gospođa Olga,* komedija u tri čina, Milutina Bojića, a u izvođenju Narodnog pozorišta iz Beograda.[2]

Radnju ovog komada pisac je locirao na jednom istorijsko-socijalnom mostu. To je ono zadihano vreme početkom dvadesetog

[2] Nadi Blam za ulogu Vuke u predstavi *Gospođa Olga* dodeljena je *Nagrada uredništva beogradskih »Večernjih novosti«.*

Vasi Pantelića za ulogu advokata Novakovića u predstavi *Gospođa Olga* dodeljena je *Nagrada uredništva novosadskog »Dnevnika«.*

Miodragu Tabačkom za scenografiju u predstavi *Gospođa Olga* dodeljena je *Nagrada Udruženja umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera Vojvodine.*

Digitized by Google

veka kada se srpsko građanstvo iz petnih žila upinjalo da iz opanka noge ugura u salonsku cipelu, masnu šajkaču da zameni cilindrom, čojanu gunju za elegantni frak. To je ono tužno, i smešno, vreme kada jedan sloj već poseduje status, ali nije se domogao zvanja građanina, nije sebi dodao spoljne znake socijalne pripadnosti. Budući da nije moglo na balkanskom tržištu, onoga vremena, naći adekvatan duhovni folklor svom statusu, tek prohodalo buržujstvo započinje grozničavu potragu za manirima razašiljući svoje potomstvo po Evropi.

U tim nemirnim vremenima iščašenih vrednosti ponekad je bilo lako doći do ugleda, ali teže održati se na njemu. U očuvanju vitalnosti digniteta u očima sveta ljudi se nisu libili ni moralno zabranjenih dejanija. Ljubav, bolje reći kupoprodaja ljubavi, podmićivanja, brak iz računa postali su deo svakodnevica beogradskog građanstva.

Na takvom fonu Milutin Bojić zasniva, operacionalizuje komičnu priču o preljubi advokata Novakovića sa gospođom Olgom udatom za bogatog, ali seksualno neupotrebljivog muža. U tu vezu se kasnije uključuje advokatov sin Gidra, koji svoj neuspeh na studijama po Evropi podjednako kompenzuje na erotskom planu i kod gospođe Olge i kod njene kćerke Vuke, alijas svoje sestre (dete ljubavi, nenamerni rezultat veze njegovog oca i njegove ljubavnice gospođe Olge). U zamešateljstvu koje nastaje da bi se završilo incestom svi, koji manje koji više, bivaju povređeni. Jedino Gidra izlazi neogreban. I više od toga. On je pobednik. Dobija. Ostavši kod zdravih nogu i obeju ruku da hramlje u životu — u braku sa bogatom, ali infantilnom Vukom nalazi štaku kojom će podupirati svoje raskošne, tačnije, raskalašne prohteve, da živi bogato od nerada.

Tekst Milutina Bojića više je osrednji nego sjajan, ali sigurno dinamičan. Međutim, u scenskom čitanju, možda najviše zaslugom režisera Vide Ognjenović, gubi i ona dostojanstva koja u sebi nosi kao literatura. Sa neznatnim odstupanjima, bukvalno prenesen na scenski prostor, on ostaje bez minimuma valencija koje bi ga spojile sa savremenim senzibilitetom gledališta. Onakav kakav smo videli, taj komad više donosi informacije, ponavlja činjenice o jednom vremenu koje znamo iz novinskih feljtona nego što uspeva sam da se konstituiše kao pozorišna, umetnička činjenica. Za okruglim stolom kritike sve(ne)moguća mašta pojedinih sudeonika, u ovoj predstavi, pronašla je neke asocijativne korelacije sa savremenim domaćim malograđaninom. Nama komad Narodnog pozorišta iz Beograda, ako hoćemo da budemo asocijativni, više liči na nekakvu epizodu iz onih osrednjih televizijskih serija problematične vrednosti. Zato, i pored prethodnog pardona selektora kada je rekao da će ovogodišnje Pozorje biti »smireno«, smatramo da ovakve predstave zaista smiruju (!), osiromašuju ideju Jugoslovenskih pozorišnih igara.

Tek sledeća, treća po redu izvođenja, predstava Narodnog pozorišta iz Sombora je relevantna numera repertoara Sterijinog

Digitized by Google

pozorja. Reč je o *Švabici*, komadu koji je nastao postupkom dramatizacije.[3] Miloš Lazin, dramaturg i režiser, za osnovu scenskog zapisa uzima nedovršenu pripovetku gornjeg naslova Laze Lazarevića. Ali, kako u njoj nije našao dovoljno dijaloškog materijala, u oblikovanje predstave uključuje i pojedine delove pripovetke *Vetar*, istog autora. Sem te, u prvom redu literarne građe, svom projektu on će dodati i pojedine fragmente iz privatne prepiske Laze Lazarevića, kao i petnaestak rečenica iz knjige Vladimira Jovičića *Laza Lazarević* i nekoliko stihova iz pesme Stanislava Vinavera *Patelija*, da bi, na kraju, kao autore nekih kratkih tekstova prijavio i same glumce predstave.

Postupak Miloša Lazina nismo ovde skicirali kao mogući uput za oblikovanje drame. On nije ni imao nameru da pravi dramu, već predstavu. Ali u nastajanju dramaturškog zapisa utemeljeno je i oblikovanje, postajanje komada. Postupak montaže koji je Miloš Lazin uspešno primenio u komponovanju zapisa razviće ga i na sceni u režijskom tretmanu. U tom smislu sama fabula, kompozicija priče je samo prapočetak stvaranja predstave; osovina komada, njegova umetnička činjeničnost je u razlaganju planova, u njihovom ponovnom montiranju na sceni.

Nedovršenu *Švabicu* Laze Lazarevića istoričari književnosti tumače kao autobiografski zapis o životu »Turgenjeva srpske pripovetke«. Ona, u neku ruku, po površinskom sloju to i jeste. Međutim, kada se oljušte značenja prvog plana, kada se skinu socijalni i folklorni elementi, ostaje esencija uobličena kao moralni problem. »To je sukob između lične sreće i porodice, između ličnog zadovoljstva i tuđeg bola, između egoizma i ljubavi. Maričić neće da bude srećan po cenu da mu mati, braća, sestre i prijatelji zbog njegove ženidbe budu nesrećni. Ima i drugi, ne manji razlog što se ne ženi Švabicom... »pod tim uslovima... i mi ne bismo ni jedno na taj način bili srećni«« (Milan Kašanin).

Moralnu svest, shodno tome, Miloš Lazin proizvodi u najveću, u prvu ulogu predstave. Taj segment svesti, nagomilani zahtevi trajanja koje je čovek sam sebi nametnuo razdiru glavnog junaka između onoga što on *jeste* i što je *bio*, između njegovih htenja i zahteva sredine. Tu podvojenost čoveka, nesporazum sa samim sobom, cepanje ličnosti, reditelj scenski razrešava udvajanjem glavne uloge. Onaj koji *jeste*, odziv zahteva sredine, prevladavanje morala nad životom je Dr Miša Maričić, lekar beogradskog okruga.

---

[3] Odlukom ocenjivačke komisije jubilarnih 25. jugoslovenskih pozorišnih igara, Milošu Lazinu dodeljena je *Sterijina nagrada za savremenu dramatizaciju.*

Milanu Bogunoviću dodeljena je *Sterijina nagrada za glumačko ostvarenje* uloge Miše Maričića, studenta medicine u Berlinu, u predstavi *Švabica.*

Aleksandri Nikolić dodeljena je *Sterijina nagrada za glumačko ostvarenje* uloge Ane Gutjar u predstavi *Švabica.*

Nagrada Udruženja likovnih umetnika primenjenih umetnosti Srbije dodeljena je Miodragu Tabačkom za scenografiju u predstavi *Švabica.*

Digitized by Google

Njegov antipod, onaj što je *bio* čovek po meri svojih htenja je isti Miša Maričić, ali kao student medicine u Berlinu. Na taj način (moral) glavni junak rastače se u kategorijama vremena i prostora. Na sceni, pak, takav postupak uobličava se u *režiranju vremena i prostora* protagonista. Priča se povlači u drugi plan. Ona je u pozadini i samo podupire osnovnu zamisao.

Kao biološka jedinka čovek opstaje, njegove ćelije se umnožavaju uzimanjem hrane i vode, disanjem vazduha. U životu on, međutim, narasta ili pada asimilacijom vremena. Količinom i kakvoćom te supstance ne samo što je određen individualni i socijalni sadržaj egzistencije, već njenim gomilanjem kao životno iskustvo u ljudima, kao memorija na pređeni put — čovek je u stanju progutano vreme da doziva u sećanje, da život (pre)doživljava iznova.

Na toj osobenosti čoveka i življenja, na elastičnosti vremena, u ljudima, da se kreće i unatrag, uporedo, u krug... oblikovana je esencija predstave i putanja glavnog junaka. Gustina morala (glavnog junaka), obavezujuća moć njegovih normi, različita je u trajanju čoveka. U mladim danima životna energija rastače, razređuje dispozicije, a ni socijalna sredina, svojim sankcijama, nije u stanju da zaustavi uzavrele potrebe života. U takvu razređenu atmosferu čovek »udahnjuje život punim plućima«. Ali, kako vreme odmiče, moral sve više ugurava čoveka u nekakvu aritmetičku sredinu življenja, (oba)vezujuće norme vezuju ruke životu, propisujući kodeks socijalno prihvatljivih ponašanja, da bi ga na kraju skafander morala sasvim odvojio od atmosfere života. Tada čovek biva lansiran u jedan drugi svet gde je vreme ispunjeno jednoličnim sadržajima i zbog toga ono umire, ne kreće se, staje. Potrebu za njim (za vremenom) on sada podmiruje preživljenim vremenom, dozivanjem u sećanje njegovih ispunjenih fragmenata u zamenu za ispraznu sadašnjost.

U predstavi, pak, Dr Miša Maričić, lekar okruga beogradskog — čovek koji je, ubijajući sebe, ne odazivajući se svom unutrašnjem biću, od zabrana nad sobom napravio stepenice da se uzdigne do najviše društvene promocije (svoje) kaste, da postane kraljevski lični lekar — sahranjuje svoje vreme sadašnje. Sve njegove aktivnosti su rutinski odgovori na očekivane uloge sina, brata, građanina, lekara. Tuberkuloza od koje oboljeva je samo spoljašnji znak da se njegov unutrašnji život odavno i odveć približio smrti. Jedino još oživi kad probudi čoveka koji čuči u njemu — Mišu Maričića, studenta medicine iz Berlina, ispunjenog doživljajima nepomućene ljubavi Švabice Ane Gutjar.

Vremensko razlaganje glavnog junaka retuširano je organizacijom prostora na sceni. I na tom planu predstave režiser Miloš Lazin, uz kreativnu asistenciju scenografa Miodraga Tabačkog — montažom ambijenata, pomeranjima mesta radnje nadograđuje osnovnu ideju režiranja vremena. Potkožno vreme Dr Miše Maričića, njegov puni život zaljubljenog berlinskog studenta, u tumačenju Milana Bogunovića, na sceni je izvučen u prednji plan. Sjaj

Digitized by Google

reflektora i blizina publike još više nadopunjuju osećanje nadmoći življenja iznad i nasuprot ograničavajućeg morala. Kako nam pogled ide po dubini scene, vreme zastareva i svojom ispraznošću približava se smrti. Moralne norme se zgušnjavaju da bi tamo na fonu scenu čak potamnile. U tom teškom socijalnom vazduhu, između porodice i bolnice, asimilira umrtvljeni život Dr Miša Maričić, lekar beogradskog okruga. Svekolika scena, podeljena u šest prostornih celina, korespondira sa životnom biografijom glavnog junaka. Ovde smo pomenuli samo krajnje tačke po dubini. Reditelj, međutim, na pozornici prostor montira, zgušnjava, razlaže ga ili udvaja onako kako se odvija radnja. Tehnika montaže vremena pomoću metamorfoze prostora nije nepoznata pozorišnom umeću. Ali, upregnuvši svetlost kao medijum između radnje i publike, predstava Miloša Lazina kod nas izaziva doživljaj da smo čas u berlinskom pansionu, a zatim odmah u krugu beogradske porodice bez promene ijednog rekvizita na sceni. Takva dinamika, putovanje većom brzinom od svetlosti, zgušnjavanje Evrope na izbrojanim kvadratima pozornice, a pri tome još ubedljivo doživljeno u nama može da (re)konstruiše samo pozorište.

Komadom *Švabica* Miloš Lazin je još jednom pokazao da u pozorištu vreme može biti ukroćeno, da je moguće amortizovati u njemu kosmičke zakone i dresirati ga da se kreće po kreativnim zahtevima čoveka. Pre njega griničku svest dementirao je, opet na Sterijinom pozorju, Ljubiša Georgievski predstavom Branislava Nušića *Pokojnik* u izvođenju Dramskog teatra iz Skopja, sada već pomalo daleke 1966/67. godine.

Ako je oblikovanje vremena prvi kreativni iskorak *Švabice* Somborskog narodnog pozorišta, drugi je u tome što je reditelj i dramaturg Miloš Lazin montažom zaboravljene literarne podloge i istorijske građe oblikovao teatarsku formu koja nadrasta, umetnički prevazilazi literaturu koja joj prethodi, s jedne strane, i, s druge, usko kulturno-istorijsko značenje priče *Švabica*, na sceni je razvukao, pročitao je kao ovovremeni sadržaj univerzalnih vrednosti.

Po redosledu repertoara na ovom mestu trebalo bi da se govori o predstavi Janka Polića Kamova *Orgije monaha*, u režiji Božidara Violića, a u izvođenju Zagrebačkog kazališta mladih. Budući da ovaj izveštač nije dobio ulaznicu za ovu predstavu, nije u stanju da iznese svoja zapažanja o njoj.

Sledeće dve predstave: *Lepa Vida* Ivana Cankara u režiji Mileta Koruna i u izvođenju Slovenskog ljudskog gledališča iz Celja[4] i, opet, *Lepa Vida*, ali sada savremenog autora Rudija Šeli-

[4] Odlukom ocenjivačke komisije jubilarnih 25. jugoslovenskih pozorišnih igara, Miletu Korunu dodeljena je *Sterijina nagrada za režiju* predstave *Lepa Vida* Ivana Cankara.

Anici Kumrovoj dodeljena je *Sterijina nagrada za glumačko ostvarenje* uloge Lepe Vide.

Nagrada Udruženja likovnih umetnika primenjenih umetnosti Srbije dodeljena je i Meti Hočevar, kostimografu iz Ljubljane, za likovne vrednosti (kostim i scena) u predstavi *Lepa Vida* Ivana Cankara.

Digitized by Google

goa, koju su izveli glumci Slovenskog narodnog gledališča iz Maribora, a u režiji Francija Križaja[5] — i pored istog zaglavlja, zajedničkog mitološkog prapočetka obe (duhovne kćeri narodne legende o Lepoj Vidi) oblikuju samosvojne umetničke istine.

U Cankarevom zapisu, misteriji po dramaturškom obliku, ljudi su »postavljeni u nekadašnji poslednji predsmrtni azil mladih, bolesnih pesnika i tuberoznih proletera, u nekadašnju Cukrarnu, napuštenu tvornicu šećera, dakako manufakturnu, na granici ljubljanskog grada. Cankarevi junaci su tu u poslednjoj bici sa bolešću i smrću, ali i sa najsilnijom čežnjom, kojoj će biti kraj tek u smrti...« (Andrej Inkret).

Taj i takav svet Mile Korun u režijskom postupku radikalizuje. Sa Cankarevog teksta skida istorijske i socijalne znakove i radnju smešta, njen prostor određuje u sveopštu bolest kojom je zahvaćen svet. Simptom te civilizacijske traume jeste razapetost čoveka između onoga što jeste i onoga što hoće da bude, između empirijskog iskustva i metafizike sna.

Stanje i osećanje zatvorenosti, svest o definitivnosti životnog prostora u čoveku rađa i želju, čežnju za prevladavanje zatečenog iskustva. Takvo osećanje podjednako oživljava u *Lepoj Vidi* i bolesnog studenta, pisara pijanca, starog radnika i mladog posednika. Univerzalna potreba za napuštanjem, za bekstvom iz tog sveta iskazuje se u putovanju. Ono je delatni rezultat čežnje. I dok su ljudi potpuno saglasni u pogledu potrebe ponovnog rađanja u drugom svetu, sadržaj tog projektovanog, u mislima oblikovanog životnog prostora ih diferencira. Svi ne zamišljaju isto taj vrli novi svet. A i kada ga se domognu, čežnja se ne uspavljuje. Nagoni ih na nove projekcije, na nova putovanja. Tako čovek nikad ne stigne na odredišno mesto — do svog ispunjenja. »O, braćo, teško je! Bog je čoveku dao čežnju, a za cilj ga je prevario. Hromom je pokazao strmi put: eto koračaj — a štake mu nije dao...«, izgovara pisar pijanac Mrva, sublimirajući čovekovu patnju koja se rađa iz nemoći da se domogne beskonfliktne egzistencije.

Na sceni tu ideju Mile Korun operacionalizuje tako što čežnju (ljude koji čeznu) zatvara u crni prostor. U jednoj sobi koja je u samom predvorju smrti batrgaju se bolesnici, otimaju se smrti, ali i rečima pucaju na život koji se odvija napolju među »zdravim« ljudima. Njima nije do toga da se domognu svetlosti dana. Pomisao na ozdravljenje ih sablažnjava jer onda moraju da se uto-

---

Nagrada Muzeja grada Novog Sada za najuspešnije savremeno rešenje problema interpretacije klasika na sceni dodeljena je Miletu Korunu za predstavu *Lepa Vida.*

Nagrada Turističkog saveza opštine Novi Sad dodeljena je umetničkom ansamblu, najčešćem gostu repertoara Igara i grada domaćina — Slovenskom ljudskom gledališču iz Celja.

[5] *Nagrada Saveza organizacija kompozitora Jugoslavije* za najbolju originalnu scensku muziku dodeljena je Darijanu Božiću, kompozitoru muzike u predstavi *Lepa Vida* Rudija Šeligoa.

Nagrada Radničkog univerziteta »Radivoj Ćirpanov« iz Novog Sada, za najbolje glumačko ostvarenje izglasano od publike, dodeljena je Mini Kjuder za ulogu Lepe Vide u predstavi *Lepa Vida* Rudija Šeligoa.

Digitized by Google

pe u kolotečinu ispraznog života. Oni gađaju iznad i preko života. Čeznu za svetlošću (nazovimo je tako), ali nekog novog sunca.

Kada im bolest ispija snagu, kada ona crna kutija bolesničke sobe guta njihove želje — jedne noći, među tim izgubljenim senkama, dolazi novi život. Rađa se dete da bi posvedočilo o genealogiji nastanka i opstojanja života.

Kontinuitet egzistencije, transgresiju datosti, koliko čovek oblikuje suprotstavljanjem smrti — proizvodeći više života nego ona što je u stanju da proguta, toliko i nadživljavanjem života — pobunom, ustajanjem protiv bezličnosti svakidašnjice, čežnjom za jednim svetom višim od proseka, dubljim od osrednjosti.

Dok je Mile Korun, radikalizujući Cankarev dramaturški zapis, čežnju implantirao u svim ljudima kao univerzalnu odrednicu njihovog postojanja, dok se samim tim, za dužinu savremenosti, njegov poetski igrokaz udaljio od svog mitološkog rodnog mesta (narodne legende) — dotle Rudi Šeligo »vernije« interpretira, u svojoj drami bliži je narodnom predanju o Lepoj Vidi. I to utoliko što čežnju instalira u jednoj osobi, u tragičnoj neispunjenosti subjekta — naspram Korunovoj interpretaciji gde ona obeležava jedno stanje duha, kolektivnu patnju.

U Šeligoovoj drami čežnja se rađa iz poslednje mode življenja. tačnije, na onom nivou materijalne egzistencije kada stvari postanu svekolika stvarnost ljudi, kada taj empirijski svet predmeta toliko naraste u očima čoveka da mu okupira svu pažnju, da ga odvede od pomisli na samog sebe. Budući, pak, da su one (stvari) modelirane po principu racionalnosti i efikasnosti, od čoveka traže da se i on isto tako odnosi prema njima. Povodeći se, bespogovorno prihvatajući njihov način funkcionisanja kao princip življenja, čovek u sebi potiskuje, iz svog bivanja isključuje sferu spontanosti, igru, maštu. Instrumentalna svest i ponašanje tada postaju nadomestak za totalitet čovekovog življenja proizvodeći u njemu osećanje da bitiše bez sudbine, bez neizvesnosti. Takvoj kolonizaciji mozga, ekspanziji predmetnosti on se suprotstavlja, bolje reći, razrešava tragičnim razilaženjem, bekstvom iz stvarnosti.

To je socijalna pozadina, životni okvir u kome izrasta drama Lepe Vide. Ona, žena koja je rađanjem ćerke ostvarila sebe kao biološko biće, koja je udajom prije toga i kasnije živeći sređenim bračnim životom stekla i društveno prihvatljiv status — odjednom zatiče sebe ograđenu u jednom bezličnom, nekreativnom životnom prostoru. Domogavši se cilja, jedino joj preostaje da rutinskim pokretima, ponavljanjem radnji održava njegovu ravnotežu. To su svakidašnji poslovi oko deteta, pospremanje stana, raspoređivanje nameštaja, briga oko muža. U tom stilu, nižu se dani na lenti vremena kao jednojajčani blizanci, dan za danom sve sličniji. Na drugoj strani, savremeni način života odvezuje joj ruke, čini je slobodnom. U tom gomilanju slobode i nemogućnosti da joj iznađe adekvatne sadržaje u junakinji se razara unutrašnji mir. Čezne da izađe iz oklopa ustaljenog življenja, da izazove sopstvenu sud-

Digitized by Google

binu. Odazivajući se glasu rizika, ona napušta porodicu, ostavlja muža i kćerku i (simptomatično) upućuje se na španski dvor srednjeg veka. U mavarskim igrama, u salonskim zabavama smiruje potrebu za iznenađenjima, za događanjem, za igrom. Ali tamo oboljeva od neizlečive bolesti svih emigracija. Nostalgija, čežnja za vraćanjem uzdiže se u njoj do intenziteta organske potrebe. Podupirujući se njome, Lepa Vida vraća svoje telo natrag, lakše za težinu ispražnjenih emocija i povijeno od gravitacije nostalgije. Došavši domu »svom«, ona ne nalazi »svoju« porodicu koju je nosila u sećanju dok je bila odsutna. U njenom životu sve se menjalo, sve se kretalo sem predstave o napuštenoj kući. Suočivši se sa odraslom ćerkom, osedelim suprugom, nastaje nova tragedija ponovnog susreta. Vida je zaboravila, a kći nikad nije naučila jezik sporazumevanja sa majkom. Suprug, to je nekad bio. Sada je poznanik, osedelo sećanje prošlog vremena. Našavši se u bezizlaznoj situaciji da bude stranac u svom domu, slučajan čovek u životu svog deteta, Lepoj Vidi jedino ostaje da krikom probudi šlogiranu vezu sa ćerkom, da poslednjim trzajem iznemoglog tela poruši zidove koji su se podigli između nje i muža. Ali ni to joj neće doneti smiraj. Mostovi su istruleli, a oni ostaju na dvema suprotnim obalama.

Tako, režiser Franci Križaj i ansambl glumaca Mariborskog pozorišta — u kome, ubedljivom kreacijom naslovne uloge, posebno ističemo Minu Kjuder — na tekst Rudija Šeligoa, u okviru klasičnog shvatanja scenskog prostora, oblikovali su modernu predstavu o traumama savremenog čoveka. To je drama o tragičnoj neispunjenosti ljudi uklještenih između viška slobodne energije i uskog prostora tradicionalnog porodičnog života da se ona adekvatno materijalizuje.

Pretposlednja predstava ovogodišnjeg Pozorja je scenski igrokaz Dobrivoja Ilića *Joakim* u režiji Minje Dedića i u izvođenju Beogradskog dramskog pozorišta. Autor drame radnju ovog komada locira u samom praskozorju pozorišnih pojava na tlu Srbije. To je drama rađanja teatra u jednoj (ne)kulturnoj situaciji čije se duhovno opstojanje povijalo između folklorne samodovoljnosti i despotizma vlastodržca Miloša Obrenovića. To je ono nezahvalno vreme kada je nejaka pozorišna biljka proklijavajući na tvrdom i suhom tlu jednovremeno oblikovala svoju ekosferu, svest o pozorištu. To je, konačno, ono vreme kada su se nepopravljivi zanesenjaci poput Joakima Vujića (o njemu je reč u ovoj predstavi) »igrali« životom da bi oživeli pozorišnu igru.

Na tom fonu, kombinujući istorijsku građu, provedeći je kroz membrane mašte, Dobrivoje Ilić je jednim arhaičnim jezikom oblikovao, čini nam se, ubedljivu literaturu o sukobu primitivizma i kulture, o preživljavanju vrste umetničkih vrednosti u surovim uslovima. U scenskoj transkripciji, međutim, osušiće se jedno celo tkivo predstave. I to baš ono koje je najpotrebnije umetnosti.

Dohvativši se teksta koji nastaje na istorijskoj osnovi, režiser Minja Dedić je svoj glavni zadatak u scenskom projektovanju video

Digitized by Google

u što verodostojnijoj rekonstrukciji fabule. On na pozornicu bukvalno, od reči do reči, prenosi sve, čak i ono što je u zagradama teksta, tako da se komad, s obzirom na istorijsku provenijenciju literarnog zapisa, iskazuje kao rekonstrukcija rekonstrukcije. Tako režiser u krajnjem proizvodu dobija gomilu didaskalija o godinama prosvetiteljstva u Srbiji. Umesto da prisustvujemo pozorišnoj predstavi, mi smo tako prisustvovali času istorije na kome je pozorište bilo ogledno sredstvo, maketa.

Repertoar ovogodišnjeg Sterijinog zborovanja, sa neznatnim odstupanjima, ispisivao je sinusoide po apscisi osrednjosti. U tom uzdizanju i padanju na liniji prosečnosti najviše tačke, amplitude, jedva da su nadmašivale godišnju produkciju bilo koje profesionalne pozorišne kuće u nas koja zdušno brine o kvalitetu svog repertoara. I kada je visokokompetentna Sterijina javnost došla k sebi od sedativnih izjava selektora kojima je još na početku anestezirao njene parametre rekavši da će ove Igre biti »smirenije« od prethodnih, kada se ta javnost spremala da otrovnim rečima, i pored imuniteta institucije, ako ne kontaminira poverenje, ono bar da mu zagorča boravak — on (selektor), slučajno ili smišljeno, u igru ubacuje poslednju kartu. I, kao u onim dramatičnim partijama, odjednom dobija »igru« i sa publikom i sa kritikom. Kada se završila predstava Gorana Stefanovskog *Divo meso* u režiji Slobodana Unkovskog, u izvođenju Dramskog teatra iz Skopja[*], a sa njom i jubilarne Jugoslovenske pozorišne igre, dogodile su se dve stvari koje su načinile »kopernikanski preokret« u sunčanom sistemu Pozorja.

Kod ovog komada izgovaranjem poslednje replike, označavanjem kraja scenskih događaja, ne dovršava se predstava u publici. Gledalište, koje je do tad uz konvencionalan aplauz napuštalo sva izvođenja, u ovom slučaju, usled prenadraženosti nervnih završetaka na kojima se hvata estetska energija, ne samo što oduševlje-

---

[*] Odlukom ocenjivačke komisije jubilarnih 25. jugoslovenskih pozorišnih igara za izvođenje predstave *Divo meso:*

Ansamblu Dramskog teatra iz Skopja dodeljena je *Sterijina nagrada za umetničko ostvarenje predstave u celini;*

Goranu Stefanovskom dodeljena je *Sterijina nagrada za tekst savremene drame;*

Blagoju Čorevskom *Sterijina nagrada* dodeljena je za *glumačko ostvarenje* uloge Stefana u predstavi *Divo meso;*

Meti Hočevar, opet, *Sterijina nagrada* dodeljena je za *scenografsko ostvarenje* u predstavi *Divo meso;*

Za *kostimografsko ostvarenje* u predstavi *Divo meso Sterijina nagrada* dodeljena je Eleni Dončevoj-Tančevoj;

Slobodanu Unkovskom za *rezultate u traženju originalnih režiserskih rešenja* dodeljena je *vanredna Sterijina nagrada.*

Glasovima akreditovanih kritičara, *Nagrada okruglog stola kritike* za najbolju predstavu u celini dodeljena je predstavi *Divo meso.*

Nagrada redakcije »Glas omladine«, lista Saveza socijalističke omladine Vojvodine, iz Novog Sada, za jedno ostvarenje mladog umetnika dodeljena je Goranu Stefanovskom za tekst drame *Divo meso.*

Nagrada Pokrajinske konferencije Saveza socijalističke omladine Vojvodine za najbolje ostvarenje mladog glumca dodeljena je Nenadu Stojanovskom za ulogu Andreja u predstavi *Divo meso.*

Digitized by Google

nje obavija deliričnim ovacijama, već i dalje ostaje uz predstavu da prati njenu sudbinu kod kritike. Jer odmah nakon završetka izvođenja ljudi koji zarađuju hleb vrednovanjem umetnosti trebalo je da se okupe u holu starog zdanja pozorišta u Novom Sadu i da izreknu svoj sud.

U takvim, retkim trenucima kada se publika zanima i za mišljenje kritike, ova, međutim, ostala je bez reči. Dok se odvijala predstava, u grlu joj je izraslo divlje meso. Da se na Pozorju nisu predstavama davale, uz verbalne, i brojčane ocene, kritičari bi ostali bez potpisa ispod ovog dela. Ocenivši ga najviše, sa 9,60 bodova, oni su pronašli njegov numerički ekvivalent, ali u isto vreme ćutanjem su iskazali istinu da se predstava *Divo meso* ne uklapa, da iskače iz koordinata vrednovanja koje su kritičari uspostavili praćenjem prethodnih izvođenja. Nemoć kritike da se izdigne do nivoa ovog komada, da bude ravnopravni partner u duhovnom komuniciranju, pored heteronomnih sindroma koji je opterećuju na ovakvim umetničkim nadmetanjima, ocrtava i jednu imanentnu slabost kritike koja ugrožava njenu autonomiju u procenjivanju. Kada se ona, naime, suoči sa autentičnim vrednostima, njena konstruktivna rečitost pokazuje se nerazvijena, jezik siromašan. Nije u stanju da se suoči sa pravim licem umetnina, one joj izmiču ispod destruktivne usmerenosti. No, vratimo se predstavi.

Divo meso, drama, samo po godinama, mladog Gorana Stefanovskcg, laureata ovogodišnjih Jugoslovenskih pozorišnih igara — događa se u predratnom Skopju. U onom vremenu kada su nad Makedonijom susedne države načinile mamutske oranžerije, zaklanjajući njen živalj da ne ozebe od slobode. Na tom ograđenom prostoru, ratari ropstva preoravaju vekovima stare nacionalne međe, seku hiljadugodišnje hrastove makedonske kulture, da bi, nakon melioracije duha, zasejali zemlju svojim otrovnim biljkama. U tom stakleniku, čiji su svodovi zamagljeni od isparavanja suza ranjene zemlje, gde se sunce ukazuje kao difuzna svetlost, započinje život kao borba za njega i kao bekstvo iz njega.

Traume postojanja, ispod potpašaja ropstva, ne samo što ne dozvoljavaju životu da razvije svekolike predispozicije, već smanjuju njegov volumen izobličivši, unakazivši vitalne organe u njemu. Tu ideju, kao scensku istinu, Goran Stefanovski raščlanjuje provodeći je kroz prvi otisak socijalnog opstanka — porodicu. U tom arhetipu ljudskog postojanja jednako se susreću, prožimaju i isključuju privatna i javna sfera čovekovog opstanka i utoliko u njoj može biti zgusnut totalitet življenja. Uzimajući je kao zamenu za življenje, autor porodici ne uskraćuje veze sa životom u jednom kulturno-istorijskom kontekstu. Štaviše, on joj nadodaje jedan sloj asocijativnosti kojim se ona vezuje, u kojoj je sublimirana sva apsurdnost istorijskog trenutka nacionalne zajednice u čijim okvirima ona opstoji.

Porodicu (Dimitrije Andrejevića) *zidara* na sceni zatičemo u *razgrađivanju*. Otac (Dimitrija), gradeći kuću za svoj naraštaj, pao je s krova i pri tom su mu se oduzele noge. Ali, za njega to je

Digitized by Google

manja trauma od one koja tek treba da se dogodi. Njegova gradnja, naime, u koju je ugradio sva svoja htenja, nadanja, snove — preuska je da primi potomstvo. I ne zbog toga što je ono brojno, već što ih putevi ne vode kući. Za tri Dimitrijina sina dom je samo, mada neizbežno, privremeno svratište — besplatno prenoćište. Sva trojica smisao svog življenja traže i nalaze izvan porodičnog okupljanja. Najstariji, Simon, uklešten između nezadovoljstva radnim mestom (kelner u privatnoj kafani), gde na tacni, pored jela i pića, gostima i gazdi treba da prinosi gomilu servilnosti — i nemogućnosti da se ostvari kao otac (sa svojom Verom nema dece) — maliganima puca u svoj život. Meci alkohola u dugim rafalima prvo mu ubijaju dušu dovodeći je do delirijuma tremensa, da bi mu zatim u strahu i drhtanju osušili telo. Dok se Simon životu suprotstavljao umiranjem, uništavanjem sebe, njegov najmlađi brat, Andrija, podmeće nogu socijalnim uslovima življenja. Revolucionar po ubeđenju, on priprema štrajk da bi do kostiju zagrizao izrasline eksploatacije i u gangreni usmrtio telo društvu koje ljudima zaklanja slobodu. Opčinjen revoltom, ne vidi da je društvo u međuvremenu navuklo gvozdene cokule i, umesto da ga ujede, on sebe poklanja policiji. Iza rešetaka raspoznaje kovače ropstva, ali odande ne može da kuje slobodu. Jedino što mu preostaje (i to radi) jeste da razvuče gvozdene šipke, da bi iz zatvora oslobodio želju za slobodu, odaslao amanet oslobođenja.

Sloboda, međutim, u čoveku može biti ugušena i bez zatvora. Daltoniziranjem osećajnosti ljudi za njene boje. Integrisanjem pojedinca u institucionalne mehanizme porobljavajućih odnosa, gde se oni ukazuju kao šansa za individualnu pokretljivost naviše u socijalnoj stratifikaciji — u čoveku zamagljuju prvu njegovu potrebu, potrebu z a slobodom. Izmanipulisani ljudi, omamljeni privilegijama karijere, i sami nesvesni, formiraju drugu tranšeju odbrane nametnutog sistema.

Ropstvo, pak, sa svoje strane ne iskazuje se samo pukim grabljenjem ljudi. Uporedo sa tim ono potiskuje matični, zatečeni način življenja, pomera domorodni sistem vrednosti, favorizujući svoju kulturu — predstavljajući je superiornijom u odnosu na onu porobljenih naroda.

Takvoj socio-kulturnoj varki naseda srednji Dimitrijin sin, Stefan, referent u predstavništvu inostrane automobilske firme. Njega sputava učmala provincija koja miriše na slamu i zaudara na loj. On »oseća« da ga zove Evropa, dvadeseti vek — i započinje da se penje u »visoko društvo« padajući, savijajući se. Koliko samo odricanja, koliko žrtvovanja, naprezanja podnose ti i takvi ljudi da bi nahranili demon bežanja koji ih izgoni iz njih samih, iz njihove sredine. Da bi se domogao Evrope, put onamo Stefana vodi preko evropske kolonije predratnog Skopja. I on neće štedeti sebe ni ponižavanja ni nelagodnosti da se pridoda tom društvu. Ono, pak, da bi optimalizovalo njegov učinak, redovno mu baca mrvice sa trpeze, čak, po koji put, dozvoljava da sedne za sto. Stefan gricka okrajke tog života, ali nikad nije sit. Kalorije koje unosi u sebe

Digitized by Google

troši u sastavljanje rastojanja, u premošćivanje ambisa između sebe i Evrope koja mu postojano izmiče.

Kada mu se već učinilo da je namestio merdevine kojima će definitivno da se popne na tvrđavu svojih snova, one mu propadaju u rovito tle. Sa građevine njegovih aspiracija, dok se penjao očiju uprtih naviše, nije video da pada kamenje, koje dole, u životu, ubija mu brata, drugog okružavaju u logoru, da bi mu najzad srušili kuću. Videvši golim okom sav taj prizor, »osvajač« Evrope shvata obmanu, saznaje da se nalazi u Makedoniji, na Balkanu. U magnovenju se hvata pištolja i gađa u publiku, nišani u indiferentnu javnost koja u komforu mraka partera gricka semenke dok se na pozornici (istorijskoj) na očigled svih komada jedan autentičan način života.

Sve tri pojedinačne drame *Divog mesa* u oštrim uglovima sastavljaju se na sceni u jedinstvenu tragediju. Izduženi kraci trougla komada, na čijim krajnjim tačkama stoje tri brata sa toliko različitim sudbinama da ih jedino sastavlja nezadovoljstvo postojećim životom, koliko govore o nemoći porodice da ih okupi u harmoničnu celinu toliko svedoče o neadekvatnosti socio-kulturne sredine u koju je ona (porodica) bačena da bi se u njoj pronašao ljudski smisao života. Tako u konačnoj scenskoj rekapitulaciji u predstavi *Divo meso* isplutava još jedan sloj značenja. Naime, kada se kulturna integracija sprovodi napuštanjem ili razaranjem vrednosti matične sredine, kada jedan kulturni sistem nasiljem supstituiše drugi, proizvod tog procesa je destrukcija kulture.

Po spoljnim naznakama komad *Divo meso* odvija se u koordinatnom sistemu tradicionalnog pozorišta. Međutim, portalna scena njemu ne smeta da bi nam predočio jedno savremeno rekreiranje teatarske igre. Ako je prvi uslov za to dramaturški zapis, ta činjenica ne umanjuje učinak scenske nadgradnje aktera Dramskog teatra i režisera Slobodana Unkovskog.

Oduševljenje najviše nagrađivanom predstavom na Sterijinom pozorju nije razlog da, na kraju, ne kažemo i koju reč i o njemu samom, odnosno o preseku koji su Jugoslovenske pozorišne igre napravile u pozorišnim rezultatima kod nas.

*

Dabome da na osnovu ovih sedam-osam predstava nije moguće izvlačiti zaključke o dometima savremenog jugoslovenskog pozorišta. Izbor koji nam je predočen više govori o ukusu selektora nego o raznolikosti oblika kroz koje se manifestuje osobena materijalnost našeg teatra. Čak manje od toga, ali u neku ruku i više. Manje, jer na ovogodišnjem zborovanju selektor je napravio napor da nam upriliči jedan izbor koji će, s jedne strane, testirati izdržljivost dramskih zapisa pred metamorfozama vremena i, s druge strane, jedan blok predstava savremenih autora gde je pozorište trebalo da pokaže umešnost zahvatanja modernog senzibiliteta po-

Digitized by Google

zorišnog izraza. Sterijino pozorje, — kažemo da je nešto više od selektorovog izbora jer u svom trajanju ono je postalo jugoslovenska pozornica gde zboruju, gde se susreću teatarski zapisi svih naroda i narodnosti i nesputano razmenjuju svoja iskustva. A šta smo videli ove godine.

— Pozorište, u nas, kao da se zamorilo od avangarde koja ga je šezdesetih godina zbunjivala, da bi tokom sedamdesetih ono pristalo na saradnju s njenim istraživanjima. Ove godine međutim, skoro bez ostatka, na Pozorju je teatarska materijalnost bila animirana u okviru tradicionalnog koncepta pozorišta.

— Dnevna kritika, dok su se odvijale predstave, zamerala je autorima da variraju stare teme, da na pozornici rekonstruišu odlomke prošlih vremena, zahtevajući od njega i kudeći ga što zaobilazi ovovremene probleme. Pozorište u svojim vrhunskim dometima (Šekspir, na primer) nikad se nije bavilo hronikom, beleženjem empirije. Ono je to postajalo tek naknadno. Ali, ako se u tom smislu, u smislu zastarelosti stavljaju primedbe, one mogu da se odnose na *zastarela tumačenja* starih tema *(Gospođa Olga, Joakim* i, donekle, *Profesor Klepec).*

— Traganja za novim mogućnostima pozorišta kod nas obično su započinjala razlaganjem, odnosno napuštanjem tradicionalnog pozorišnog prostora, iznošenjem predstave u (ne)pozorišni ambijent. Još lane Ljubiša Georgievski *Oslobođenjem Skopja,* a ove godine Miloš Lazin *Švabicom* i tandem Stefanovski — Unkovski *Divim mesom* — ubeđuju nas na delu da prostor portalne scene još nije do kraja ispunjen, u umetničkom pogledu istrošen, da bi se prestalo sa njegovim istraživanjem.

— Dalje, kao pozitivno iskustvo iz ovogodišnjeg Pozorja može se izvući i sve prisutnije umnožavanje subjekata koji neposredno učestvuju u oblikovanju teatarskog iskustva. U građenju predstave osobeno su vidljivi scenografi (Tabački, Hočevar), bez čijeg prisustva pojedine predstave (*Švabica,* na primer) bi bile siromašnije za čitav sloj značenja.

— I na kraju, ako hoćemo da uputimo neku zamerku Sterijinom pozorju — a za koju, ako nije ili ne bi trebalo da se oseća vinovnim — rekli bismo da ono svojim prisustvom u našoj kulturnoj situaciji do te mere (pre)određuje pozorišni život ubrizgavajući mu serum takmičenja, da pojedine kuće svu energiju upređu u traženje i iznalaženje komada kapitalca koji će im doneti znamenje pobednika, a za račun toga zaboravljaju matičnu publiku.

Digitized by Google

Манол Д. Пандевски: Илинденското востание во Македонија 1903.

(Институт за национална историја, Скопје, 1978, страна 560)

Dopisni član Makedonske akademije nauka i umetnosti dr M. D. Pandevski je nedavno objavio veoma opsežno istorijsko delo od trajne vrednosti. U ovom uspelom analitičko-istraživačkom i kompleksno-sintetičkom radu autor u prvom delu svoga teksta zahvata bugarsko-vrhovističku oružanu provokaciju u Makedoniji 1902. godine; zatim se zadržava na razmatranju stanja osmanske vlasti i njenom reagovanju na makedonsko revolucionarno kretanje (pokret) u svetlosti pomenute bugarsko-vrhovističke provokacije sa teškim posledicama; analizira odnose i ponašanja velikih sila prema događajima u Makedoniji, kao i postojanje i delovanje Makedonskog revolucionarno-oslobodilačkog pokreta krajem 1902. i početkom 1903. godine, ne ispuštajući iz vida ni reformne akcije u Makedoniji koje je sprovela osmanska vlast, a pod uticajem kako unutrašnjeg pritiska MROP-a tako i spolja. Podrobnije osvetljavajući pogoršanje situacije u Makedoniji u to vreme, autor prikazuje proces solunskih atentata, kao i bezizlazno stanje osmanske uprave, da bi na kraju ukazao i na odnose balkanskih država prema Makedonskom revolucionarno-oslobodilačkom pokretu pred izvođenje Ilindenskog ustanka 2. avgusta 1903. godine.

Drugi deo ovog obimnog dela pruža šira i dublja saznanja o delovanju dveju frakcija u rukovodstvu TMRO (Tajne makedonsko-odrinske revolucionarne organiza-

Digitized by Google

cije), koje su se međusobno razilazile u vrednovanju i ocenjivanju opšte političke i druge situacije pred Ilindenski ustanak, imajući dve različite koncepcije o karakteru ustaničkih delovanja i akcionih zahvata u ovoj sudbonosnoj 1903. godini; ovde autor, iscrpno i znalački, prikazuje Solunski, odnosno Januarski kongres, na kome je doneta odluka o ustanku; zatim prikazuje karakter Savetovanja u Sofiji; a što je najvažnije, pregledno, jasno i ubedljivo opisuje predustaničku delatnost Goce Delčeva u Makedoniji, završavajući njegovom tragičnom pogibijom u selu Banica, srez Serez, čime je produženo sve uspešnije (inače, tragično) prodiranje vrhovističkih elemenata (agenata bugarskog dvora) u Makedonski revolucionarno-oslobodilački pokret.

Goce Delčev, autentični korifej stvarnog i originalnog pokreta, uvidevši sve mahinacije i paklene planove bugarskih vrhovista, delovao je u smislu pripremanja ustanka makedonskog naroda (kao i drugih naroda i narodnosti, ali pod uslovima povoljnije međunarodne i unutrašnje situacije u samoj Osmanskoj imperiji i na Balkanu), bez brzopletosti i avanturizma, kako bi sačuvao pokret od totalnog poraza, a makedonske revolucionarne kadrove od uništenja, čemu su, u stvari, i težili bugarski vrhovisti.

U trećem delu ovaj poznati makedonski istoričar (koji se u celosti posvetio osvetljavanju problematike Ilindenskog ustanka 1903. godine) pregledno i svestrano govori o pripremama za ustanak, argumentovano opisujući održavanje Smilevskog kongresa i ukazujući na aktivnosti Glavnog štaba i CK Zagraničnog predstavništva TMRO-a u organizovanju ustaničkih akcija i dejstava. Posebno se zadržava na pripremama i merama preduzetim za ustaničke akci je u Bitoljskom kraju i Serskom okrugu. Potom autor dokumentovano i analitički iznosi sam tok ustanka, u kome obuhvata ustaničku ofanzivu u Bitoljskom okrugu i stvaranje Kruševske republike sa svojim poznatim i čuvenim Manifestom makedonskom narodu i narodnostima (Albancima, Turcima i Muslimanima). Zatim prikazuje ustanička dejstva i u drugim makedonskim okruzima (Solunskom, Skopskom, Serskom, Odrinskom, odnosno Trakijskom i Bitoljskom), opisujući uslove u kojima se razvijala antiustanička osmanska kontraofanziva.

U četvrtom delu knjige autor razrađuje delovanje Glavnog štaba ustanka i ulogu Zagraničnog predstavništva TMRO-a u Ilindenskom ustanku. U sledećem odeljku autor ističe odjek Ilindenskog ustanka u svetu, odnosno ponašanje i odnos sveta prema ovom činu makedonskog naroda, ukazujući na istorijsko mesto Ilindenskog ustanka u životu makedonskog naroda.

U ovom prikazu želim da dam kratak rezime, ističući i isto vreme potrebu za jednom širom i dubljom kritičko-analitičkom recenzijom ovog dela, s obzirom na njegov karakter i trajnu vrednost, a i eventualne mogućnosti njegovog poboljšavanja i dopunjavanja.

Savremeni istraživač današnje makedonske istorije M. D. Pandevski, sa čistom namerom, poštenom naučnom tendencijom i plemenitim porukama, ukazuje da je od Ilindenskog ustanka do naših dana prošlo više od sedam decenija, i od tada, od njegovog čina, bez obzira na to što je imao kratkotrajan uspeh (kao njegovo delo: Kruševska republika od desetak dana svoga života), sa trajnim moralno-političkim implikacijama (slično posledicama Pariske komune) — ostavio je svima nama, i istoričarima, i sociolozima, i politikolozima i svim publicistima i kulturnim poslenicima, »izvanredno bogat fond dokumenata, knjiga, zbornika, članaka, uspomena, sećanja, odjeka«, iako ponekad i sa različitim ocenama i vrednovanjima. Autor je svakako u pravu kada veli da brojni različiti sudovi i ocene o ovom istorijskom događaju i činu u istoriji makedonskog naroda ne smetaju, već, naprotiv, stimulišu istraživanja i misaona poniranja u suštinu ovog događaja, kako bi se došlo, daljim traganjima, do novijih, potpunijih i celovitijih ocena i vrednovanja Ilindenskog ustanka 1903. godine.

Digitized by Google

Recenzentu se može dopasti i sledeća autorova opomena ili primedba — da i »faktor vremenske distance igra ulogu, kao i samo faktografsko istraživanje«, jer poznata je i proverena istina da veliki događaji i istorijski činovi dobijaju svoje ocene i prava vrednovanja tek posle dužeg vremenskog intervala, jer i same mnogobrojne dimenzije i njihovo ispitivanje to zahtevaju. Autor se zato i posebno zadržao na tezi o preuranjenom započinjanju Ilindenskog ustanka kao o razlogu njegovog neuspeha, zbog čega se izvlači nepravilan zaključak o navodnoj necelishodnosti oružanog ustanka M. D. Pandevski, kao razložan analitičar, koji ne robuje konvencionalnim šablonima i koji se kreativno i smelo upušta u traganje za ocenjivanjem uloge i mesta Ilindenskog ustanka u istoriji makedonskog naroda (i sa gledišta što se taj ustanak nadovezuje na noviji ustanak makedonskog naroda u zajednici sa drugim jugoslovenskim narodima i narodnostima 1941. godine), konstatuje sledeće: ovaj ustanak makedonskog naroda pada u vreme imperijalističke epohe započinjanja imperijalističkih ratova (bremenitih i ustancima i revolucijama) i prirodno i funkcionalno se stapa u dalji tok ustanaka naših naroda kao i ustanka makedonskog naroda oktobra 1941. godine. Ali, »uslovljenost ove predistorije i ilindenskih posledica opštom balkanskom i evropskom političkom konstelacijom nikako ne znači da ustanički čin nije bio isključivo delo samog makedonskog naroda« (str. 480). I poznati pisac dela *Za makedonskite raboti* Krste Misirkov je svojevremeno pisao »da su Makedonci sa svojim organizovanjem postali glavni faktor u rešavanju makedonskog pitanja kako pred samima sobom tako i u očima Evrope. Posle ustanka nama su se ponosili, a do njega smatrali su nas kao nekakvu neopredeljenu masu«.

Zatim je, po autoru ovog dela, u ovom ustanku došlo do pojavljivanja dveju struja: prve, narodno-demokratske, koja je i u kasnijem periodu sarađivala sa naprednim strujama, kako u samom osmanskom društvu (sa mladoturskim revolucionarima) tako i šire, u celom svetu, dok je ona druga, provrhovistička, vezivala sudbinu makedonskog naroda za koburšku Bugarsku, a preko nje i za najagresivniji evropski imperijalizam.

I najzad, kao generalna solucija, po ovom delu, proizlazi sledeća misao: i pored teških žrtava i napora, muka i stradanja, makedonski narod je i preko tragičnog Ilindenskog ustanka uspeo da postigne visok stepen zrelosti i rešenosti da gradi svoj samostalan, državno-politički život; a što je telo makedonskog naroda kasnije rasparčano na više delova, to je bio rezultat kasnijih ratova (balkanskog i svetskog).

U drugom delu ove recenzije želeo bih da istaknem zapaženu originalnost ovog dela u odnosu na druga koja su napisana ranije o ovoj temi, a koja su, sa raznih aspekata, ili insuficijentna ili dezorijentišuća. I sa ovog gledišta M. D. Pandevski čini krupan korak u savremenoj makedonskoj istoriografiji, vezan za ovu presudnu temu kao prekretničku. O Ilindenskom ustanku pisali su mnogi autori na početku XX veka u raznim časopisima makedonske emigracije, a to su bili mahom njegovi živi učesnici ili pisci o njegovom značaju (A. Jovkov i D. H. Dimov). Ali, posle junske diktature u Bugarskoj 1923. godine makedonska levica i njeni pisci nisu mogli da nastave da obrađuju epopeju Ilindena, da bi tek kasnije u bečkom časopisu »Makedonsko delo« izašao širi pregled o Ilindenu od publiciste Klisurova. Mlađe generacije makedonske emigracije, posle rasturanja VMRO-a Vanča Mihajlova, 1934. godine, mogle su studioznije da se vraćaju na temu o Ilindenskom ustanku, i tako je došlo do objavljivanja dva značajnija dela Koste Veselinova i Angela Dineva. Negde 1939. godine, u Skopju, Strahil Gigov objavljuje — povodom proslave Francuske revolucije — kratak esej o Kruševskoj republici, a sa njim i njen Manifest.

Sa rafiniranom provrhovističkom tendencijom se javlja i obimno delo H. Siljanova, u kome ima i dobrih stvari. Kasnije se javljaju i pisci kao što su T. Vlahov i

Digitized by Google

K. Hristov, koji pišu uspelu biografiju Goce Delčeva, dok kod D. Koseva ima i drugih intonacija i odstupanja.

Bugarska istoriografija, pod uticajem svoje poznate antimakedonske politike, počinje da oduzima makedonski karakter Ilindenskom ustanku 1903. godine, ali to spada u poznati arsenal opšteg negiranja jedne nacije i njene istorije, što traje i dan-danas.

Od savremenih makedonskih autora (na koje se poziva i M. D. Pandevski) o Ilindenskom ustanku su pisali: Mihailo Apostolski, Ljuben Lape, Dimitar Mitrev, Al. Hristov, D. Zografski, M. Zafirovski, O. Ivanoski, K. Bitoski, S. Dimeski, G. Dimovski-Colev, D. Konstatinov, H. Poljanski, B. Nastev, I. Kantardžiev, G. Todorovski, B. Ristovski, A. Aleksijev, A. Mitrev i drugi.

Dokumentacioni fond o Ilindenskom ustanku 1903. godine veoma je bogat, ali jedan deo nije pristupačan savremenim istoričarima naše zemlje (pa ni autoru ovog dela); arhivi Bugarske, Grčke i Turske još uvek su zatvoreni za naše istraživače iz ove oblasti, a u njima postoje veoma dragoceni i značajni materijali. Inače, dokumenata o Ilindenskom ustanku ima u svim evropskim bibliotekama i arhivima: Moskve, Lenjingrada, Pariza, Londona, Beograda i drugih gradova.

Na kraju treba istaći sledeće: poput autora, i recenzent je mišljenja da turski dokumenti pružaju mogućnost za nova osvetljavanja određenih problema Ilindenskog ustanka 1903. godine, ali začuđujuje fakat »da su ti dokumenti redovno bili izostavljani od autora koji su pisali o Ilindenu« (str. 14).

I pored toga, sve dosadašnje propuste nastojao je da ispravi naš autor i služi mu na čast što je u tome maksimalno uspeo, ostvarivši delo od trajne vrednosti, koje zaslužuje stalnu pažnju naše naučne i kulturne javnosti.

Mustafa Karahasan

Vladislav Milenković: Svetska privreda na prelomu (Ogledi o današnjoj krizi kapitalističke privrede)

(»Ekonomska politika«, Beograd, 1979)

Poslednjih nekoliko godina broj knjiga, časopisa, članaka i studija, u svetu, koji se bave uzrocima, anatomijom i posledicama ekonomske krize kapitalističke privrede, koja je počela vidnije da se razvija od 1974/75. godine nalazi se u stalnom porastu.

U našoj stručnoj literaturi knjiga *Svetska privreda na prelomu (Ogledi o današnjoj krizi kapitalističke privrede)* Vladislava Milenkovića je drugo kompletnije delo — nakon objavljivanja 1976. godine knjige Rikarda Štajnera: *Kriza — Anatomija suvremenih kriza i (jedna) teorija kriza u neoimperijalističkoj fazi razvoja kapitalizma* — u kojem se pokušava da se osvetli ovaj važan segment svetske privrede. Podvrgavajući analizi procese koji su u toku, njihovu genezu i perspektivu, vršeći komparaciju značajnih svojstava aktuelne krize koja je razlikuju i čine izuzetnom u poređenju s ranijim ekonomskim krizama, autor izvlači jedan, danas sve očigledniji i prihvatljiviji, zaključak: ekonomska kriza sedamdesetih godina predstavlja otvaranje jedne nove i originalne faze u razvitku kapitalizma. Ona pokazuje niz novih, specifičnih i još tačno neodredivih karakteristika, jer svaka faza se razlikuje od prethodne upravo stalno promenljivim odnosima na svetskom tržištu i promenljivom strukturom kapitala. Njen tok je vrlo indikativan za ocenu budućeg razvoja, a ekonomsku teoriju će upotpuniti novim saznanjima o obeležjima i dometu savremenog kapitalizma.

U današnje vreme sve se izrazitije pokazuje da funkcionisanje savremene kapitalističke privrede ne opravdava pretpostavke uz po-

Digitized by Google

moć kojih je ona formalizovana u kejnzijanskom ili monetarističkom modelu. Između osnovnih makroekonomskih agregata stvaraju se funkcionalne veze drugačije od onih na koje se ovi modeli oslanjaju. Uviđa se da mere anticiklične i antikrizne politike razvijene iz Kejnzove teorije ne samo da su ograničene i da imaju dve oštrice, već su i danas podvrgnute protivrečnostima koje su svojstvene kapitalističkom sistemu. Nepostojanje odgovarajućih teorijskih rešenja u okvirima postkejnzijanske makroekonomske analize za objašnjenje aktuelnih neravnoteža, kao i činjenica da mere ekonomske politike preduzete u skladu sa ortodoksnim jednačinama izazivaju efekte sasvim drugačije od onih koji se očekuju — ukazuje na njihovu nemoć i poziva na preformulaciju obeju.

Ni marksistička ekonomska misao nije do sada dala celovitije objašnjenje novih pojava i tendencija u privrednim kretanjima. Otuda je vrednost ovog rada u tome što popunjava sve osetniju prazninu; jer je malo pokušaja da se marksističkim metodom osvetle tendencije razvojnih procesa unutar savremenog kapitalizma, naročito u oblasti cikličnih i drugih kriznih poremećaja kapitalističkog sistema reprodukcije.

Istraživanja ovakvog karaktera imaju poseban značaj u svetlosti aktivnosti nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju u pravcu izgradnje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

U prvom delu (»Opšti pregled«), koji ima karakter uvodnih obrazloženja, autor napominje da, u pokušaju osvetljavanja problema krize i neravnoteža kapitalističke privrede, treba da se imaju na umu, pre svega, duboke promene u njenom strukturnom sastavu koje su se zbile u posleratnom periodu. Razvitak kapitalističke privrede tekao je u pravcu sve izrazitije polarizacije na privredu monopola i oligopola, s jedne strane, i na konkurentsku privredu, s druge strane. Istovremeno odvijao se proces internacionalizacije proizvodnje i kapitala, širenje sfere eksploatacije i akumulacije kapitala na svetskom planu. Ti tokovi i procesi uticali su na iščezavanje ranijih mehanizama »koji su na osnovu delovanja zakona vrednosti uslovljavali tendenciju svođenja profitnih stopa na prosečan nivo. Samim tim došlo je do velikih promena i u mehanizmu prilivanja kapitala saobrazno kretanjima i izgledima konjunkture« (str. 13).

S druge strane, probleme treba sagledavati i kroz institucionalne mehanizme, podsticaje, koji su u posleratnom periodu delovali kao faktori širenja granica realne akumulacije kapitala. Kriza je nastupila kada se kapitalizam sudario sa objektivnim granicama akumulacije kapitala koje su u čitavom posleratnom periodu bile proširivane kreditima i drugim mehanizmima.

Treću stranu analitičkog trougla kojim je omeđio probleme koje ispituje čine izraženi tokovi i procesi u pravcu globalne međuzavisnosti. Sa tendencijama političke dezintegracije tekao je i proces ekonomske integracije, a što je imalo za posledicu sve izrazitije prerastanje političkih, ekonomskih i drugih problema iz lokalnih i nacionalnih u regionalne i međunarodne.

U drugom delu knjige autor najpre navodi veliki broj podataka (podaci o rastu DBP, industrijske, poljoprivredne proizvodnje, izvoza, uvoza, o kretanju investicija, rastu osnovnog kapitala itd.) koji pokazuju da su tempo i dinamika proizvodnih snaga pedesetih i šezdesetih godina ovog veka bez presedana. U toj neuobičajenosti tempa i dimenzija autor sagledava i neuobičajenost nastalih disproporcija.

Posebno poglavlje u okviru drugog dela knjige je posvećeno širenju funkcija kapitalističke države u privredi i društvenim odnosima, kao posledici narastanja ekonomskih, političkih i društvenih protivrečnosti. Intervencija države, od početka sedamdesetih godina, kada su se dotadašnje mere anticiklične politike pokazale nedovoljnim i neefikasnim, dobija nove dimenzije, proces podruštvljavanja postaje još intenzivniji. To važi pre svega za instrumente i mere za podržavanje proširene reprodukcije kapitala, za raspodelu dohotka

Digitized by Google

u cilju sprečavanja pada profita i radi stimulisanja investicija u produktivne svrhe i smanjenja nezaposlenosti. Izgrađeni su instrumenti za otklanjanje strukturnih problema u proizvodnji nastalih tokom posleratnog razvitka i usled promena u međunarodnoj podeli rada. Kako je u rešavanju problema nezaposlenosti jačala orijentacija na politiku podsticaja akumulacije kapitala, to je istovremeno povlačilo i prelazak sa dotadašnje monetarno-kreditne politike na budžetsku. Poreske olakšice, direktne subvencije, preuzimanje, etatizacija preduzeća, postaju tipične mere za formiranje novih odnosa u proizvodnji i potrošnji. Nove oblike je dobila i državna intervencija u odnosima rada i kapitala sa sve izrazitijom tendencijom integrisanja sindikata u državnu kapitalističku strukturu. Poput ekspanzije kapitala, intervencija kapitalističke države u pravcu reprodukcije društvenog kapitala nije ostala u granicama nacionalne privrede, već je sve više ulazila i u sistem međunarodnih ekonomskih odnosa. Što je profit više zavisio od spoljnih izvora, od mogućnosti i uslova realizacije na svetskom tržištu, od izvoza kapitala i međunarodnih investicija, prodaja usluga itd., to je neposredni uticaj države na te odnose postajao jači.

Baveći se ulogom države u privredi, autor ističe promene u karakteru intervencije. »U prošlosti, u slobodnoj privredi, funkcija države se sastojala u definisanju i zaštiti individualnih prava građana, pre svega prava svojine. U novije vreme zapažaju se tendencije ograničavanja privatnih prava i jačanja socijalnih i javnih prava (zaštita okoline, potrošača, saodlučivanje radnika u preduzećima), pri čemu se lica pogođena ograničenjima ne obeštećuju« (str. 25).

Pod uticajem krize 1974/75. godine država je pokrenula i akcije za uvođenje kontrole nad bankama. »To je, u krajnjoj liniji, značilo stavljanje na dnevni red problema podruštvljavanja akumulacije kapitala« (str. 27).

Autor daje objašnjenje i za ubrzano širenje učešća države u materijalnoj proizvodnji. S jedne strane, time treba da se olakša prilagođavanje grana i preduzeća strukturnim promenama (likvidacija hiperkapaciteta), a, s druge strane, da se ojača finansijska baza preduzeća i osposobi za rekonstrukcije i modernizacije, za jačanje potencijala u međunarodnoj konkurenciji. Za obavljanje ove funkcije u privredi država je, pored zahvatanja sve većeg dela bruto proizvoda, morala sve više da koristi i izvore na tržištu kapitala. Ona je u sistemu novca i kredita stekla takve pozicije koje su joj omogućavale da novac i kredit koristi kao najvažnije instrumente svoje intervencije u privredi, a pre svega kao faktore širenja granica akumulacije kapitala saobrazno potrebama tempa i obima razvoja proizvodnje. Mehanizmi i metodi finansiranja u sistemu državne intervencije u privredi dobili su dominantnu ulogu i ujedno postali jedan od izvora inflacije.

U domenu poreske politike »kriza 1974/75. godine otvorila je treću fazu posleratne poreske politike, kada se ona direktno orijentiše na favorizovanje akumulacije kapitala, na saniranje i poboljšanje finansijske strukture preduzeća« (str. 31). U pitanju je menjanje odnosa između akumulacije i privatne potrošnje, u korist povišenja stope akumulacije kapitala, odnosno traženje puteva i načina za dalje širenje granica akumulacije kapitala kao uslova funkcionisanja mehanizma kapitalističke privrede i razvoja uopšte. Autor nalazi da se još jednom na ovom primeru potvrđuje Marksova misao o akumulaciji kao centralnom problemu kapitalističke privrede.

Naredno poglavlje je posvećeno fenomenu internacionalizacije proizvodnje i kapitala, kroz multinacionalne koncerne, pri čemu autor, nalazeći da je s tim procesom u neskladu kreiranje i sprovođenje ekonomske politike na nivou nacionalne države, ne sagledava da se gornji odnosi sve češće javljaju kao specifičan i dodatan uzrok krize. Internacionalizacijom privređivanja nastupa i proces šire internacionalizacije kriza, bez prepreka i adekvatnih (internacionalizovanih) instrumenata za njihovo suzbijanje.

Digitized by Google

Analizirajući ovaj relativno nov fenomen, autor dokumentuje značajne promene pravca međunarodnog kretanja kapitala, odnosno ekspanzije multinacionalnih koncerna, koje se očituju naročito od 1974/75. godine, pod uticajem većeg kompleksa političkih, ekonomskih, socijalnih i drugih faktora čija je dinamika u ovom periodu postala neobično snažna. Istovremeno bogato ilustruje kako je pod uticajem krize »talas fuzija dobio nova krila« (str. 54).

U istraživanju faktora koji su u sistemu kapitalističke eksploatacije imali značajan uticaj na tempo akumulacije kapitala autor posebno analizira jeftine sirovine, međunarodno finansiranje, inflaciju i intenzivan razvoj tržišta. Istovremeno on u dijalektičkom svojstvu tih faktora, ili impulsa, traži objašnjenje za nastalu krizu.

Kada se na Zapadu govori o krizi sirovina i energije, manje se misli na kvantitativan vid ovog problema, a više na tendencije menjanja uslovâ razmene i snabdevanja, na pojave faktora koji u ovom pogledu mogu da deluju ograničavajuće (str. 68).

U stvari, u pitanju je jedan složen proces, složena borba čiji se ishod još ne može sagledati s obzirom na to da problemi sirovina i energije danas pokreću fundamentalna pitanja: pitanje međunarodne podele rada, rekonstruisanja nacionalnih privreda, menjanja pozicija u međunarodnoj trgovini, revidiranja vrednosti u međunarodnim odnosima razmene, a time i pitanje preraspodele viška vrednosti i dohotka na svetskom nivou, što je posledica jačanja tendencija zemalja u razvoju za odbranu od eksploatacije. Naše je mišljenje da je trebalo više naglasiti činjenicu da je ovaj kompleks problemâ oko sirovina i energije upravo sada drastično istakao marksističko upozorenje o uzročno-posledičnoj povezanosti razvoja razvijenih i nerazvijenih zemalja, da je proširena reprodukcija zasnovana na jazu između razvijenih i nerazvijenih zemalja morala doći u krizu.

U nastavku autor analizira novu strukturu međunarodnih finansija i sistema međunarodnog kreditiranja. Pri tom se posebno koncentriše na tržište kratkoročnog kapitala, s obzirom na to da je od početka sedamdesetih godina, kada je konačno napušten sistem fiksnih kurseva i kada je kapitalizam ušao u fazu dugotrajne i duboke krize, ono (evrotržište) sve češće predmet razmatranja sa gledišta opasnosti od izbijanja svetske finansijske krize.

Od faktora koji su posebno uticali na razvoj tržišta, na ubrzavanje procesa napredovanja društvene podele rada, autor ispituje promene u raspodeli dohotka, državnu intervenciju u privredi, dekolonizaciju, internacionalizaciju proizvodnje i kapitala i kredit. Autor navodi niz podataka koji dokumentuju da je razvitak kapitalističke privrede u posleratnom periodu sve više zavisio od razvoja svetskog tržišta. Zbog toga što je kriza pogodila vodeće imperijalističke zemlje, istovremeno međunarodna trgovina se smanjila prvi put od 1945. godine. Usporavanje rasta međunarodne trgovine teklo je paralelno sa usporavanjem svetske proizvodnje sa povratnim dejstvom svetske proizvodnje na međunarodnu trgovinu i obrnuto. Kriza i zaoštravanje konkurencije izazvali su naglo vraćanje na protekcionizam (koji mnogi zvučno i elegantno nazivaju neoprotekcionizmom ili »organizovanim liberalizmom«) u spoljnotrgovinskoj politici, što je simptom da je mehanizam međunarodne podele rada duboko narušen.

Za autora sadašnja inflacija nije fenomen izuzetnih poremećaja niti fenomen cikličnog kretanja kapitalističke privrede, već fenomen dubokih strukturnih i institucionalnih promena na visokom stupnju zrelosti kapitalizma. U tom kontekstu njegovo razmatranje se ograničava na nekoliko komponenata. Pre svega, inflacija kao metod finansiranja proširene reprodukcije društvenog kapitala predstavljala je ekonomsko-monetarni instrumentarij za pomeranje granica akumulacije kapitala, za držanje tempa akumulacije kapitala s obimom porasta proizvodnje. Klice za razvijanje inflacije autor vidi u mehanizmu samofi-

Digitized by Google

nansiranja proširene reprodukcije društvenog kapitala razvijenog na nivou visoke monopolske strukture kapitalističke privrede. Samofinansiranje proširene reprodukcije društvenog kapitala imalo je veliku podršku u ekonomskoj politici države orijentisanoj na podsticanje obnove realnog funkcionišućeg kapitala, na punu zaposlenost. Jedan od najvažnijih instrumenata te politike bio je jeftin novac. Polovinom šezdesetih godina tome, po autoru jednom od ključnih uzročnika inflacije pridružio se još jedan faktor: formirano je međunarodno tržište kratkoročnog kapitala.

Nastojeći da odgovori na pitanje otkuda zastoj produktivnih investicija, koji po karakteru, dimenzijama i trajanju premaša sve slične pojave koje su se zbivale u razvitku kapitalističke privrede od početka ovog veka, autor pretresa ekonomske analize i rasprave vođene na Zapadu u kojima se nastoji da se daju objašnjenja ove pojave. Kao uzroci usporavanja privatne investicione aktivnosti navode se: porast troškova proizvodnje, a u tome povećanje nadnica, uticaj novog zakonodavstva o zaštiti okoline, čime poskupljuje investiciona izgradnja, tendencija porasta zahvata bruto proizvoda od strane države, tendencija skraćivanja radnog vremena pri nepromenjenim nadnicama, relativna zasićenost tržišta industrijskih zemalja, naročito kad su u pitanju trajna potrošna dobra, izostajanje tehničko-tehnološkog progresa u smislu opadanja tempa inovacija. Autor u svakom od ovih uzroka nalazi pomalo istine, ali ne i celovito i zadovoljavajuće objašnjenje.

Koristeći bogatu dokumentaciju većeg broja instituta u svetu koji prate kretanje investicija, autor zaključuje da opadanje, zastoj produktivnih investicija privatnog kapitala nije usledio kao neposredna posledica krize 1974/75. godine, kao što se to dešavalo u ranijim ciklusima, već da je kriza samo potencirala proces koji je još pre toga bio u toku, nagoveštavajući približavanje završne faze dugoročnog posleratnog ciklusa. »Hiperkapitalizacija u vidu neaktivnih proizvodnih kapaciteta ovog puta nije bila neutralisana obezvređivanjem kapitala (padanjem cena). Taj mehanizam, pod uticajem oligopolističke i monopolističke strukture kapitalističke privrede i anticiklične državne ekonomske politike, nije više funkcionisao« (str. 105). Pojavio se kvalitativno nov proces, inflacija uz stagnaciju, a zatim i usporavanje proizvodnje. Usled toga, autor bi tu trebao da zapazi da intenzitet razrešavanja krize nije u srazmeri sa dubinom i intenzitetom krize. Ta srazmera je postojala tridesetih godina, kada je duboka kriza prouzrokovala ogroman pad cena i obezvređivanje kapitala, višegodišnji pad proizvodnje i nezaposlenost. Danas praktično nema razrešavanja krize; štaviše, ona se dalje produbljuje. Postaje jasno da odvijanje krize dobija drugačija obeležja. Dok je kriza tridesetih godina, iako dugotrajna, imala akutan tok, snažno i do kraja razrešavajući se, sadašnja kriza se ne razrešava i time dobija hronična obeležja.

Visoku stopu nezaposlenosti i njeno dugo trajanje autor tumači kao posledicu odsustva sklada između tehničkog progresa i kretanja radnog vremena. Visoka stopa nezaposlenosti je ujedno i znak relativnog opadanja društvene produktivnosti (str. 114). »Suština sadašnje krize kapitalizma je u daljem razvijanju i zaoštravanju procesa njegovog silaženja sa istorijske scene« (str. 158).

Poklapanje u vremenu kriznih procesa u kapitalističkim zemljama nastalih pod uticajem objektivnih granica akumulacije kapitala, iz toga proizašle interkapitalističke konkurencije koja dovodi u pitanje hijerarhiju u okviru svetskog proizvodnog procesa, s jedne strane, jačanje ekonomskog potencijala socijalističkih zemalja, promene u zemljama u razvoju i njihova organizovanost i delovanje u pravcu promena svetskog sistema reprodukcije, koje utoliko više ugrožavaju opredeljujuće kapitalističke proizvodne odnose ukoliko je reprodukcija monopolskog kapitala zavisnija od međunarodnog procesa eksploatacije rada (a ta zavisnost je u drugoj polovini 20-tog veka naročito izražena), s druge strane, izvanredno otežavaju si-

Digitized by Google

tuaciju za kapital da ponovo bude uspešan u stvaranju povoljnih uslova za svrhe akumulacije kapitala.

Za budući razvoj kapitalizma, za ishod sadašnje ekonomske krize od posebnog je značaja kako će se konstituisati odnosi sa zemljama u razvoju. Autor smatra da je istorijska neminovnost da će zemlje u razvoju dobijati sve značajnije mesto u svetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima.

U celini gledano, V. Milenković je načinio iscrpan pregled problema sa kojima se danas suočava svetska privreda, što je — s obzirom na brojnost i starih i novih fenomena, do sad nepoznatih ekonomskoj istoriji, u kojima se manifestuje sadašnja ekonomska kriza, kao i na njihovu izvanrednu isprepletenost i međuzavisnost — obiman i složen zadatak. Doduše, na nekim mestima smo očekivali produbljeniju analizu, kao što su ona koja se odnose na internacionalizaciju kapitala i fenomene dugotrajnog zaostajanja investicija. Vrednost ove knjige treba naglasiti ne samo kada se sa pojedinim autorovim analizama slažemo, nego i onda kada se ne slažemo, jer ona stimulira na nova razmišljanja i istraživanja značajnih promena u svetu u kome živimo.

Ljubinka Joksimović

Ivan Jelić: Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941—1945)

(Zagreb, 1979, strana 188)

Sudeći po broju bibliografskih jedinica (kompletna bibliografija ne postoji), period rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. je najviše izučavan period naše istorije. Bave se njime novinari, publicisti, učesnici, istoričari od struke. Produkti njihovog bavljenja su raznovrsni — od prigodnih članaka, memoarskih djela, zapisa, dnevnika do monografija. Predmet izučavanja je prvenstveno događajna istorija — početak ustanka, vojne operacije (najčešće sagledavane kroz glavne neprijateljske ofanzive) te razvoj narodne vlasti. U obradi preovladava vojno ili političko stajalište, a česta je i kombinacija oba.

Sintetički radovi u pravom smislu riječi ne postoje. Pokušaji sinteza — P. Brajović, *Jugoslavija u drugom svetskom ratu;* B. Dražković, *Socijalistička revolucija u Jugoslaviji;* J. Marjanović, *Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija 1941—1945;* J. Marjanović — P. Morača, *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—1945;* P. Morača, *Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije 1941—1945; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945,* I—II; V. Strugar, *Jugoslavija 1941—1945.* — mogu se u najboljem slučaju okarakterisati kao analitički pregledi.

Brojna analitička djela i opsežna objavljena građa ukazuju da je sintetičko objašnjenje razdoblja 1941—1945. u Jugoslaviji neophodno i moguće. Nedovoljna proučenost pojedinih pitanja, mala vremenska distanca, prisutnost aktera događaja nisu razlozi koji onemogućuju pisanje sinteza.

Problem sinteze je prisutan i kao osnovni metodološki problem. Kod nas još uvijek preovladava tradicionalna istorija, a sljedstveno tome ljudsko življenje se sagledava u političkim i vojnim okvirima, dok su druga područja ljudskog djelovanja zanemarena, vojne i političke teme su gotovo iscrpljene, novija djela na tom području donose sama bogatiji činjenički materijal, ali ne i nove sudove i ocjene, ponavljanja su gotovo neminovna.

U našoj istoriografiji se kao najakutnije postavlja pitanje ne samo sinteze socijalističke revolucije, nego i sinteze uopšte. Istorija sve više zaostaje za drugim društvenim naukama, koje prijete da je pretvore u dobavljača podataka za svoje generalizacije i sinteze i u ilustratora pojedinačnog i neponovljivog.

Sintetički pristup koji je I. Jelić ostvario u knjizi *Jugoslavenska*

Digitized by Google

socijalistička revolucija (1941—1945) odvojio je ovaj rad od niza postojećih pregleda (mada događajni procesi još uvijek dominiraju), a izučavanje ovog razdoblja usmjerio na pravi put. Autor uočava potrebu »da se pristupi izboru određenih historijskih pojava, problema, zbivanja... A među tim pojavama istaknu one koje su prema svom karakteru i važnosti dugog povijesnog trajanja, za razliku od neponovljivih pojava«.

Autor se nije zadržao na vojnoj i političkoj komponenti revolucije, mada ona još uvijek preovlađuje, što je posljedica dosadašnjih rezultata u izučavanju ovog razdoblja, već je uočio svu složenost jugoslovenske socijalističke revolucije te naglasio i nacionalnu, socijalno-ekonomsku, klasnu, međunarodnu komponentu.

Pod naslovom »Rat i kriza građanskog društva« (str. 7—34) Jelić ukazuje na politička i društvena proturječja jugoslovenskog građanskog društva na spoljnom i unutrašnjem planu koja su dovela do sloma u aprilu 1941.

U uslovima opštenacionalne krize KPJ je bila jedina izgrađena revolucionarna snaga koja je shvatila »revolucionarnost situacije« i iskoristila ju je. U odjeljku »Mogućnost revolucije« (str. 34—57) pisac objašnjava politiku Partije, ukazujući na njene izvore u dotadašnjem razvoju te program u kojem su nacionalna i socijalna komponenta bile nerazdvojne.

»Fizionomija kontrarevolucije« (str. 57—79) je naslov trećeg dijela, u kojem autor naglašava nesamostalnost kvislinških tvorevina, koje za sve vrijeme rata nisu ostvarile čvršću društvenu osnovicu. Razvoj oslobodilačkog pokreta ujedinio je sve snage domaće kontrarevolucije, i pored međusobne sukobljenosti interesa, s jedne strane, i s okupatorom, s druge strane. Aktivnost predstavnika građanskih stranaka u emigraciji ogledala se u podršci kontrarevolucionarnim snagama u zemlji i u međusobnom gloženju koje se svelo na srpsko-hrvatske sukobe. Kontrarevolucionarnu ulogu ispoljila su i vodstva vjerskih zajednica.

Nasuprot udruženoj domaćoj kontrarevoluciji razvijao se Narodnooslobodilački front kao opštenarodni oslobodilački front. U četvrtom dijelu — »Temelji i snage revolucije« (str. 79—134) Jelić ističe rukovodeću ulogu KPJ, posebno u razvoju partizanskog rata, u mnogo čemu osobenog, i njegovom prerastanju u svenarodni oslobodilački rat, ispravnom postavljanju nacionalnog pitanja, stvaranju slobodnih teritorija i novog sistema vlasti.

»Revolucionarna smjena vlasti« (str. 134—147) naslov je petog dijela, u kojem autor objašnjava nastanak nove vlasti od narodnooslobodilačkih odbora preko zemaljskih antifašističkih vijeća do najvišeg političkog tijela — AVNOJ-a, ukazujući na različite uslove u kojima se taj proces odvijao.

Stvorena je nova, federativna Jugoslavija, postavljeni su temelji za rešavanje nacionalnog pitanja i razvoj nove vlasti. Ali, nova Jugoslavija je trebala izboriti međunarodno priznanje i odbraniti se od kontrarevolucije. To su problemi koje pisac obrađuje u šestoj glavi — »Obrana revolucije« (str. 147—165). Oružane snage kontrarevolucije doživjele su slom. Međutim, ostale su još građanske snage koje se nisu kompromitovale u ratu, ali su zagovarale stari poredak. Postepeno priznavanje nove Jugoslavije od saveznika dovelo je do njihovog daljeg klasnog približavanja i prikupljanja uz podršku izvana. Borbu protiv neporaženih građanskih snaga vodila je KPJ u okviru Narodnog fronta.

Rušenjem buržoaskog poretka, provođenjem novih, revolucionarnih mjera i mijenjanjem klasne strukture jugoslovenskog društva pisac se bavi u posljednjem, sedmom dijelu pod naslovom »Na pragu novoga društva« (str. 165—177).

U dodatku »Odabrana bibliografija« Jelić daje izbor iz literature posvećene periodu 1941—1945. godine. Bibliografija, uglavnom, reprezentuje dostignuća jugoslovenske istoriografije na ovom području.

I ovom knjigom je još jednom potvrđeno da je pisanje sinteza neophodno i moguće i da se sintetičkim zaokruživanjem jednog isto-

Digitized by Google

rijskog razdoblja istraživanja ne iscrpljuju, već, naprotiv, podstiču, jer neka su pitanja nakon ove, i po metodološkom pristupu i po sadržaju uspjele knjige možda tek sad otvorena.

Branka Kolundžija

Ludvig Gic: Fenomenologija kiča

(BIGZ, Beograd, 1979)

Fenomen kiča ima gotovo isto toliko interpretacija koliko i autora koji su se bavili njime. Prevladujuće je mišljenje da je kič-proizvod tek sa pojavom masovne kulture dobio neviđene razmere, ali da su njegovi koreni daleko dublji i da se mogu naći čak u antičkom dobu.

Autor ove studije, Ludvig Gic, za razliku od ostalih socio-kulturologa, koji su zadržali svoju pažnju na deskriptivnom nivou objašnjenja proizvoda kiča, efektima koje on proizvodi, pokušava ishodište kiča tražiti u antropološkoj estetici. Kako to sam autor kaže u uvodnom delu: Zadatak moj nije pledoaje za pravu umetnost, već šta je to kič i zašto se lažno predstavlja (kao umetnost), nekonfrontirajući kič kao „pseudoumetnost« i »pravu umetnost«. Da bi uspeo u toj nameri, autor svoju pažnju zadržava na kič-doživljaju, odnosno kič-stanju.

Doduše, kao što i sam Gic konstatuje, potpunog rešenja nema, jer ne postoji ni takva antropologija koja bi nam mogla dati potpun odgovor niti precizan i razrađen instrumentarij pomoću kojeg bi se došlo do odgovora. Teško je i samo razgraničenje kiča i umetnosti, ako se uzmu kao kriterijumi kanoni prave umetnosti, jer je već i sama kanonizacija, epigonstvo, manirizam, upravo nosilac kiča. Kič se definiše doživljajem jer se i sama umetnost može doživljavati kičerski. Kičerski doživljaj, opet, karakteriše ona »specifična distanca estetskog znatno potisnuta radi osećanja stanja«. Laiku za muziku umetničko delo je samo povod da doživljava sopstvenu uzbuđenost, a ne umetničko delo kao nosioca vrednosti.

Uzimajući uživanje i prijatnost kao polazne pretpostavke u analizi ovoga fenomena, Gic dolazi do razlike između pukog uživanja i estetskog, da bi potom konceptirao i smestio estetsko uživanje. Kičersko stanje nije ništa drugo već to međustanje, neopredeljenost, kolebljivost između ova dva uživanja. Suštinska razlika između pukog i estetskog uživanja je u tome što u prvom »ja uranjam u sva stanja bez ostatka, dok se zauzimanje stava odvija povrh toga«. Uživanje uopšte je vezano za bukvalnu egzistenciju jednog predmeta, dok kod estetskog upravo to nije slučaj. Prvo je uživanje pasivno, a zauzimanje stava je naknadni momenat kojim se jedno uživanje tek kvalifikuje kao estetsko. Kičersko stanje nije nametnuto, presudna je sloboda zauzimanja stava, »ono pripada području ljudske slobode«. U kičerskom stanju, sa aspekta uživanja, dosta je teško povući granicu, kao što rekosmo, između uživanja i estetskog uživanja (stava), mada su ona po svojoj prirodi jasno razlučiva. Rezultat je naslada iz koje proističu karakteristike kič-proizvoda, sentimentalnost, lepljivost. Kič je objektivizirano samouživanje pokrenuto kič-objektima. Osnovni zadatak kiča je da proizvodi raspoloženje. Njegova »jeftinost«, na primer, nije u slici koja ima proću; jeftinoća je prevashodno u jeftinom stanju doživljavanja.

Kič-čovek nije puka kičerska svest koja stoji kao poseban ensuštinu kiča teško je isto kao i odnosi prema kičerskom u sebi. Jer kič-stanje, koje uvek postoji kao latentna mogućnost, stvar je čovekovog slobodnog izbora da ga proizvodi ili ne.

Estetika još nije rastumačila koji je to kvalitativan skok što deli kič od umetnosti. A odrediti

Digitized by Google

suštinu kiča teško je isto kao i odrediti suštinu istinske umetnosti. I pored brojnih epigona kojima se kič otkriva, ipak je on na neki način nedostupan. U kontekstu ovoga, Gic posmatra kič u savremenom, industrijalizovanom društvu, gde je kič kao sastavni deo masovne kulture dobio megalomanske razmere. Iako je sam termin »kič« starijeg datuma, njegova karakteristika u savremenom društvu je u činjenici da je sama umetnost postala polemičnija u odnosu na kič. Osnovna karakteristika takozvanog savremenog kiča je na relaciji elita — masa; preosetljivost na kič kod kulturne elite i povećanje tražnje među širokim masama. Dakle, potreba za kičem je u masama porasla, a industrijalizovano društvo to bogato omogućava. Po Gicu, kič i psiha masa imaju istu strukturu. Osetivši to, oni koji to dobro znaju, u pravom biznis-maniru proizvode za mase kič-proizvode (kompozitori šlagera, sentimentalni scenaristi, psiholozi). Baš zato što ga razlikuju, uočavaju, oni ga i nude. »Proizvodnjom kiča ne bave se naivne dušice, već rafinirani psiholozi masa, ljudi sa jasnom svešću o kiču. Ovi posrednici čak sistematski istražuju tehnike za proizvodnju kičerskih doživljaja. Organizatori velikih filmskih društava, radija, ilustrovanih časopisa i sl., finansijski moćni i svesni svoga cilja, sami po sebi nisu masa, niti im se kič dopada«.

Ovo je bila prilika da autor knjige pokuša napraviti razliku između kiča i prave umetnosti. Kič nudi širok spektar osećanja, lepljiv je, dok je prava umetnost, umetničko delo karakteristično po oporosti. No, bitna razlika nije u tome. Umetnost se distancira od kiča prevashodno transcendencijom, »prevazilaženjem kičerskog kao latentne mogućnosti ljudskog«. Upravo se kičerskim reprodukovanjem, retuširanjem otklanja taj momenat transcendencije, a ono što ostaje ispod toga je kič. Bezbrojni primeri su potvrda za to (filmske obrade, skraćena, pojednostavnjena priča književnog dela, školski je primer kiča).

Današnja književnost u pokušajima prevazilaženja latentnog kiča zapada u neku vrstu straha od njega. Sramota je biti pesnik jer postoji strah od lepote, pisci pišu za pisce, eseji liče na razmatranja filozofâ kulture itd. Reč je o potrošačkoj književnosti gde se »pisac ne upušta ni u rizik lepote, ni u rizik kiča«; on, u stvari, ne nadvladava kič. Reč je o svim vrstama potrošačkih proizvoda, erotičnim, religioznim, političkim itd. Kič vreba i pravi zamke koje su dvojake; prva, onaj ko ga svodi na bezazlenost, a ne ozbiljnost, i sâm zapada u njega i, druga, bežanje od njega ka velikoj umetnosti vodi, opet, u kičersko sanjarenje.

U odeljku pod naslovom »Kič čovek kao turista« Gic opservira, kroz savremeno društvo, turizam kao jedno od glavnih oblikovanja današnjeg slobodnog vremena. Turizam je čvrsto povezan sa kičerskim sklonostima. Antropološki pristup i ovde polazi od činjenice da je čovek preduslov svih kičerskih okolnosti. Zar suveniri koji na sentimentalan i lažan način vraćaju u prošlost, a koji su tako prilježni svakom turisti, kroz čovekov odnos prema njima, ne stvaraju kič-okolnosti, kič-atmosferu.

Ne mogavši izbeći fenomen igre, autor širi svoju analizu. Ozbiljnost i igra se ne uzimaju kao pandan; razlika je isključivo unutarnje prirode, a ne manifestacione, jer se one spolja i ne razlikuju. Apsolutizirajući igru, Gic kaže da ozbiljnost nije igra, ali da igra neminovno uključuje ozbiljnost. Autor, reklo bi se, ali samo na prvi pogled, igrom reči razrešava dilemu i, možda, daje odgovor jednom rečenicom: »Igranje ozbiljnosti i ozbiljnost igre.« Niče, Dostojevski, Jaspers, Sartr govore o prividnoj ozbiljnosti koja može psihološki da se konstatuje nasuprot »pravoj« ozbiljnosti. Sartr, na primer, kaže: »Nedostaje nam šale jer nam jednostavno manjka — ozbiljnost.« Ima ljudi koji se strogo drže pravilâ igre, ali su daleko od nje. To su ljudi koji stupaju u svet igre, ali ne mogu ni sami sebe da zastupaju. Ozbiljnost, opet, podrazumeva uključivanje »sebe samoga«, što se ostva-

Digitized by Google

ruje delom. To će autor ilustrovati kroz usta Kjerkegorovog »pedanta« (na primer, sujeveran čovek), gde je evidentno odsustvo odnosa prema samome sebi. Pedanterija sujevernog drži se do dlake pravilâ igre, ali on sâm kao da stoji po strani. I pored naprezanja čisto psihološke prirode, biva izbačen iz koloseka. Pedant je čovek navike. »Lažna ozbiljnost pedanterije, dakle ona samo psihološka ali ne i egzistencijalna ozbiljnost, za izvornu ozbiljnost ravna je neozbiljnosti.« Tako je i komično ozbiljno jer narušavajući igru ruši lažnu ozbiljnost. Vis comika otkriva lažnost ove ozbiljnosti, izvrgava je ruglu i upravo ta ista vis comika pod maskom neozbiljnosti, prividno se igrajući, priziva ozbiljnost.

Autor stavlja znak jednakosti između estetskog uživanja i igre. I predmeti igre i predmeti uživanja imaju istu odliku — čulnu opipljivost. Zajednička im je i dobrovoljnost. Jer za stupanje i u jednu i u drugu sferu nema prisile, a izlazak iz njih je upravo po čovekovoj slobodnoj volji u svako doba moguć.

Bez obzira na to što je Ludvig Gic fenomenu kiča prišao skoro isključivo sa stanovišta estetike, psihologije, povremeno zanemarujući sociološki aspekt, knjiga je vredna i po samom doprinosu koji daje rasvetljavanju ove problematike. Ovo je jedna od retkih studija koja je posvećena isključivo fenomenu kiča, za razliku od drugih koje su ovaj fenomen razmatrale u sklopu fenomena masovne kulture, samo kao jedan element šire pojave.

Sofija Pualić

Postanak i razvoj srpske nacije

(»Narodna knjiga« i Marksistički centar CK SK Srbije, Beograd, 1979, strana 284)

Sekcija za međunacionalne odnose Marksističkog centra CK SK Srbije organizovala je naučnu raspravu o temi »Neki metodološko-teorijski problemi u izučavanju postanka i razvoja srpske nacije«, a to je i podnaslov ovog zbornika koji sadrži referate i diskusiju s tog naučnog skupa. U zborniku se nalaze radovi istaknutih istoričara, sociologa, etnologa, psihologa, demografa i drugih.*

Pojava ove knjige je tim značajnija što se ne možemo pohvaliti obimnom literaturom u ovoj oblasti. Interdisciplinarni pristup predstavlja *conditio sine qua non* celovitog sagledavanja problema, a to znači da postoje određeni problemi pojedinačnih nauka u sagledavanju nastanka i razvoja nacije (na primer, psihologija ne može sagledati naciju kao celinu, nego se ona uvek bavi individualnim članom te zajednice).

Mada je srpska nacija istorijska pojava, ne može se jasno fiksirati jedna tačka u istoriji i reći: do

* Sadržaj knjige čini devet priloga, osamnaest tekstova iz diskusije te uvodne napomene Milenka Markovića. Prilozi su poređani po sledećem redu: *Nekoliko teza o uslovima i mogućnostima proučavanja nastanka i razvitka srpske nacije* — Andrej Mitrović; *Političko-istorijski pristup izučavanju postanka i razvitka srpske nacije* — Miroslav Đorđević; *Srpska država i nastajanje srpske nacije* — Dragoslav Janković; *Pravoslavna crkva u Srba na njihovom putu od naroda do nacije* — Mirko Mirković; *O nastanku srpske nacije sa sociološkog gledišta* — Radomir D. Lukić; *Postanak i razvoj srpske nacije (etnološki pristup)* — Petar Vlahović; *Problemi u izučavanju nastanka i razvitka srpske nacije (etnološki pristup)* — Prvoslav S. Plavšić; *Srpski književni jezik kao faktor konstituisanja nacije i demokratizacije nacionalne kulture* — Slavko Vukomanović; *Demografska istraživanja po nacionalnostima (neki metodološki i analitički problemi)* — Dušan Breznik.

Digitized by Google

danas nije bilo srpske nacije, od danas ona postoji. Zbog toga oslobodilačke pokrete Srba u Beogradskom pašaluku možemo naznačiti kao početak formiranja srpske nacije.

Sagledavajući mogućnosti naučnog proučavanja srpske nacije, Andrej Mitrović ističe marksizam kao teorijsko-kognitivnu osnovu. Poseban naglasak stavlja na analizu i sintezu (shvaćene ne eklektički, već u njihovom dopunjavanju i prožimanju), istorijski metod, metod apstrakcije, interdisciplinarnost pristupa, vođenje računa o nacionalnom specifikumu kao na metodološke instrumente saznavanja »fenomena nacije«. Smatra da je nacija veoma kompleksna istorijska pojava, ne samo zato što je kao celina u neprestanom razvoju, već i zbog toga što predstavlja dijalektički spoj politike (ideologija, država), društva u njegovoj slojevitosti, privrede (kapitalističke i socijalističke), kulture (jezik, nauka, umetnost). Stoga »srpsku naciju treba shvatiti kao svojevrsnu složenu celinu, a ne kao mehanički zbir činjenica strogo razdeljenih« po rubrikama »velikih oblasti istorijskih pojava«.

Miroslav Đorđević posmatra glavne političko-istorijske događaje (Đakova buna 1825, takozvani »turski ustav« za Srbiju iz 1838, Garašaninovo »Načertanije« iz 1884, balkanski ratovi 1912—1913) relevantne za proučavanje postanka i razvoja srpske nacije. Iako je buržoazija bila osnivač nacije, to ne znači da nacija postoji samo u buržoaskom društvu. Naprotiv, radnička klasa dolaskom na vlast odbacuje balast buržoaske nacionalnosti, razrešava je njenih bitnih ograničenja i stvara kvalitativno nov oblik socijalističke nacionalnosti. Đorđević ukazuje na značaj dela Svetozara Markovića za ovu temu, ali i izričito ukazuje na savremene probleme proučavanja srpske nacije: nedostatak empirijskih istraživanja, neraščišćeni metodološki problemi itd.

Dragoslav Janković konstatuje »da postoji određena međuzavisnost i uzajamna povezanost između procesa stvaranja modernih država i procesa formiranja nacije« i šire obrazlaže taj stav, koji je do sada u našoj literaturi uglavnom uzgred pominjan. Pravoslavna crkva, ali i junačka epika i narodna poezija, seobe, etnička pomeranja srpskog naroda predstavljaju, po njegovom mišljenju, konstitutivne elemente etničke svesti pod turskom vladavinom. Janković dosta sažeto, ali i nedorečeno, pravi osvrt na odnose i veze srpske nacije s makedonskom i crnogorskom u XIX veku, mada kritički konstatuje da je Jovan Cvijić ipak precenjivao ulogu države u formiranju makedonske nacije.

Nastanak i razvoj pravoslavne crkve do današnjih dana (svojevrsna geneza) i njen uticaj na formiranje srpske nacije s istoriografskog stanovišta opisuje Mirko Mirković, uz napomenu da je istoriografija samo parcijalno obrađivala ovu kompleksnu problematiku. Kao što naglašava pozitivne aspekte istorijskog angažmana crkve u srpskoj istoriji, Mirković isto tako konstatuje i negativne tendencije mimikrije, istorijske alijenacije, konzervativizma, ali i njene nacionalističke usmerenosti. Njegov suštinski zaključak je da pravoslavna crkva ipak nije zauzimala mesto glavnog idejnog tvorca u stvaranju srpske nacije.

Radomir D. Lukić objašnjava temu skupa sa sociološkog gledišta i čini pokušaj uporedne analize nastanka nekih evropskih nacija i srpske nacije. Lukić se zalaže za ideju da nema suštinskih razlika između veza koje ljude vezuju u narod i onih koje ih vezuju u naciju, kao i da je rasprava o prerastanju srpskog naroda u srpsku naciju *de facto* »samo upotrebljavanje dva imena za istu stvar«, što se ne može prihvatiti, jer narod nije isto što i nacija, već je narod — nacija u mogućnosti. Proces prerastanja jednog društvenog kvaliteta u drugi valja sagledavati u njihovoj svekolikoj dijalektičkoj povezanosti i procesualnosti, a ne formalistički i pre svega formalistički. Zaslužuje pažnju »provokativna« Lukićeva teza kako je za Srbe teško reći da su im kapitalizam i buržoazija u XIX veku doneli naciju »jer nema nijednog odlučujućeg činioca ni trenutka kad bi se u tom kontinuiranom proce-

Digitized by Google

su moglo reći da je do njega postojao samo narod, a da je od njega nastala nacija«. Primećujemo, ako prihvatimo Lukićevu tezu, da Kardeljeva marksistička definicija nacije kao specifične narodne zajednice *nastale na osnovu društvene podele rada epohe kapitalizma* (*kurziv* — S. T.) na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopšte — iskazuje manjkavost u slučaju srpske nacije.

Razmatrajući postanak i razvoj srpske nacije s etnološkog aspekta (a etnologija je do sad malo pažnje posvećivala izučavanju nacije), Petar Vlahović smatra da je presudan period u etničkoj konsolidaciji Srba bilo razdoblje Nemanjića. Autor prihvata mišljenje Nika Županovića po kome se, sadržajno i etimološki, osnova imena Srbi »može tražiti u kavkaskim jezicima gde: ser-sar, sir-sor, sur- na lezgijskom jeziku znači čovek, a sa nastavkom -bi u pluralu ljudi ili narod«. Vlahović navodi neka obeležja narodnog života u Srba, kao privredni život, tip staništa, domaći život, društveni život, ishrana, običaji o rođenju, pogrebnom ritualu, usmeno narodno stvaralaštvo.

Prvoslav S. Plavšić ističe probleme u izučavanju nastanka i razvoja srpske nacije. Njegov pristup je etnopsihološki. Objašnjavajući pluralizam različitih shvatanja predmeta, ali i metoda ove nerazvijene nauke, kako kod nas tako i u svetu, autor koristi ovu naučnu raspravu za afirmaciju psihologije naroda kao neizostavne za koherentno i celovito razumevanje nacije. Imajući razumevanje za Plavšićevo zalaganje da se nađe pravo »mesto pod suncem« i za etnopsihologiju, primećujemo da autor u tom moru problema, ne samo konstitutivne, već i metodološke i predmetne prirode, ipak ne obraća dovoljno pažnje naciji, odnosno predmetu rasprave.

Jezik kao konstituens nacije nalazimo kod svakog iole ozbiljnijeg teoretičara nacije. U tekstu o srpskom književnom jeziku Slavko Vukomanović kao gorostasne figure u istoriji srpskog jezika navodi Dositeja Obradovića (pretču Vukove jezičke revolucije) i narodnjaka iz Tršića — Vuka Karadžića, koji je i sâm više decenija bio ceo jedan filološki pokret. Analizirajući istoriju srpskog jezika, autor zapaža da je većina lingvističkih dogovora, kao Bečki dogovor, Skerlićeva anketa, Novosadski dogovor, bila samo iluzija daleko od stvarnosti. Uostalom, »isti ljudi koji su potpisujući Novosadski dogovor tvrdili koliko su oba naša pisma ravnopravna, docnije, kada na »kulturnom tržištu« ćirilica nije najbolje prošla, traže da se ona zaštiti srpskim i crnogorskim ustavom.«

Dušan Breznik daje tabelarne prikaze rezultatâ nekih demografskih istraživanja po nacionalnostima. Radi ilustracije značaja demografskih analiza po nacionalnoj pripadnosti, autor pravi kraći osvrt na demografska istraživanja nekih oblasti značajnih za razumevanje razvitka nacionalnosti kao: prirodno kretanje, migracija, promene u starosnoj, obrazovnoj, socioekonomskoj i drugim strukturama. Demografske analize razvitka stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti u Jugoslaviji pokazuju da su razlike u demografskim karakteristikama nacionalnosti rezultat društveno-ekonomskog razvoja u prošlosti, postignutog stepena razvoja na području gde pripadnici narodnosti žive, ali i kulturnog i obrazovnog nivoa.

Drugi deo zbornika sadrži diskusiju, u kojoj je, pored autorâ saopštenjâ, učestvovalo više naših istaknutih naučnih radnika. U raspravi je dodirnuto mnogo oblasti ove teme, izneta su razna shvatanja i pogledi, mnoge teze i pitanja manje ili više podsticajna za produbljeniji naučni rad, studioznija istraživanja i raspravljanja. Da ova knjiga predstavlja pionirski posao u izučavanju srpske nacije u njenoj razvojnosti, potvrđuje to što su u referatima i diskusiji, koja je otvorila neka obimom velika pitanja, mnogo više postavljana pitanja nego davani odgovori. Čitalac ovih radova će videti da se srpska nacija iskazuje kao kompleksna i složena društveno-istorijska pojava, da je njeno proučavanje utoliko teže

Digitized by Google

ukoliko je posmatramo sa aspekta jedne naučne discipline, jer ona zahteva prevazilaženje postojeće naučne klasifikacije — celovit, a ne parcijalan pristup proučavanju. I zbog toga, s aspekta marksističke teorije nacije, šablonski pristup, proučavanje u jednom preseku, statično posmatranje srpske nacije *a priori* se odbacuje, jer ona se neprestano menjala i menja. Isto tako se ne može prihvatiti monopol jedne nauke, pa bila to i »kraljevska nauka«. Skup, a zatim zbornik *Postanak i razvoj srpske nacije* predstavlja doprinos jasnijem osvetljavanju uslova, determinanti nastanka i razvoja srpske nacije, preispitivanju istorijske ostavštine sa jasnom namerom demistifikacije, suprotstavljanja vulgarizaciji, šablonizmu, zamagljivanjima, često prisutnim u kvazimarksističkim studijama.

Kao i svaki rad koji obavljaju živi ljudi, tako i ova knjiga ima izvesnih nedostataka. Jasnije se mogu izdiferencirati dva. Prvo, mada je tema ove rasprave »Neki metodološko-teorijski problemi u izučavanju postanka i razvoja srpske nacije«, više se raspravljalo o mnogim drugim stvarima (ne nevažnim), uz podrazumevanje određene metodologije. Drugo, nedostatak makar jednog priloga gde bi bila sagledana problematika odnosa između radničkog pokreta, odnosno Komunističke partije i srpske nacije.

I pored tih nedostataka, zbornik doprinosi boljem razumevanju izuzetno značajne i aktuelne problematike u savremenim društvenim kretanjima. Cilj ove rasprave, koja neosporno predstavlja značajan doprinos jugoslovenskoj teoriji nacije, jeste da pruži razrađenu osnovu za dalja istraživanja, da s gledišta različitih nauka pristupi proučavanju postanka i razvoja srpske nacije, a manje rezimiranja postojećih znanja. Ona ne predstavlja jednom zasvagda dat koherentan sistem znanja o srpskoj naciji, već, naprotiv, ohrabrenje da se na toj osnovi, uz interdisciplinarni pristup, dođe do izvesnih pokušaja celovitog sagledavanja problema.

Savo Trifunović

Žarko Puhovski: Kontekst kulture

(»Kulturni radnik«, Zagreb, 1979, strana 276)

Nedavno se pojavila nova knjiga Žarka Puhovskog sa inspirativnim podnaslovom *Introspekcijske rasprave o proizvodnoj ovisnosti pogona društvene općenitosti.* Knjiga je, u suštini, pokušaj teorijskog uopštavanja autorovog praktičnog »kulturnog« iskustva. Ona se, sledstveno, bavi praktičkim aspektom, a ne samim pojmom kulture. Iz perspektive svog socijalnog delanja Puhovski određuje filozofiju kao paradigmu kulture. To je i njegovo temeljno stanovište u ovoj knjizi. No, ono je već u polazu neprihvatljivo. Zato nam ga ovde i valja kritički promisliti.

Marks u *Nemačkoj ideologiji* veli: »U stvari, svaka nova klasa, koja zauzima mesto one koja je vladala pre nje, obavezna je, pa makar bilo to samo da dostigne svoje ciljeve, da predstavlja svoj interes kao zajednički interes svih delova društva, ili da bismo ove stvari izrazili na planu ideja, ova klasa je primorana da svojim razmišljanjima da univerzalnu formu, da ih predstavi kao jedino univerzalno važeće.« Dakle, proletarijat, odnosno radnička klasa, mora pod prisilom istorijske nužnosti da svom mišljenju dâ formu univerzalnosti. To je odlučni uslov nje same bez koga ona jeste ne kao dominantni istorijski subjekt, vec kao kontingentni agens koji dela u istoriji, ali ne proizvodi istoriju. Marksov stav je jasan ukoliko ukazuje na presudnost dijalektičkog trotakta: klasa — klasno mišljenje, univerzalnost — istorija. No, teže je pojasniti šta zapravo znači zahtev za formom univerzalnosti klasnog mišljenja, kao i zašto tu formu Marks posmatra kao potvrdu identiteta klase. Naročito je inspirativan drugi deo citiranog odlomka gde Marks svoju misao izlaže na planu ideja, dakle, na eminentno filozofskom nivou. Mi ćemo i pokušati da se do smisla re-

Digitized by Google

čenog probijemo baš preko tog nivoa. U tom smislu Marks nam nije dovoljan. U daljem osvetljavanju ukazaćemo na neke strukturne izomorfije Hegel—Marksovog mišljenja. Poznata je Marksova tvrdnja da je njegova ne samo izvrnuta, već i dijametralno suprotna Hegelova dijalektika. No, stvar je u tome što je Hegel geometrijski simetričan mislilac. Njegova trijada je geometrijski savršena simetrična slika. S obzirom na to, i pored toga što se Marksova dijalektika na pomenuti način diferencira od Hegelove, ona se, ipak, s njom ukršta u kategoriji posebnog. U Hegelovom trivijumu *fürsichsein* (biće za sebe), *ansichsein* (biće u sebi), *anundfürsichsein* (biće za sebe i u sebi) posebno je kategorija *ansichsein*. Ona, opstajući između graniči biće za sebe i biće za sebe i u sebi, pri čemu upravo posreduje prelazak bića za sebe u biće za sebe i u sebi. To prelaženje se odvija na način samoukidanja kategorije posebnog. Njeno samoukidanje je neophodan uslov aktualnog prisustva bića za sebe i u sebi. Kod Marksa kategorija posebnog jeste kao proletarijat. Proletarijat je onaj entitet koji posreduje, samoukidanjem, prelazak kapitalizma u komunizam. On upravo tim epohalnim posredovanjem proizvodi istoriju. Ta proizvodnja istorije je odlučan uslov izgrađivanja klasne svesti i dalje samosvesti. No, ukoliko radnička klasa ne da svojim razmišljanjima »univerzalnu formu«, to proizvođenje istorije postaje pseudoproizvođenje, odnosno, u bitnom, proletarijat se ne nalazi na putu *Aufhebena*, generičkog prizivanja komunizma. On ostaje kod sebe. To je samoosuda na sporedan kolosek istorije, neidentitet, jer proletarijat time gubi sebe.

Osmotrimo sada šta kategorija posebnog znači u Lukačevom mišljenju. On smatra da se ta kategorija ostvaruje kao umetnost i kroz umetnost; umetnost izražava posebno. Vidi se da Lukač tu direktno misli na Marksovom tragu jer za umetnost, kao posebno, on izriče zahtev da izražava optimistički pogled na svet proletarijata, odnosno proletarijat sam. U Lukačevom mišljenju, koje, nesumnjivo, duboko promišljeno umetnost »stavlja« u kategoriju posebnog, prisutan je tako, preko kategorije posebnog, pritajeni identitet proletarijat umetnost. Mi taj identitet shvatamo na način citiranih Marksovih reči da je umetnost ono što potvrđuje proletarijat, odnosno što potvrđuje da je proletarijat zaista u istorijskoj misiji. I proletarijat i umetnost nalaze se na istom zadatku: proizvodnje istorije. Poznati su Marksovi stavovi da je više naučio od Šekspira i Balzaka nego od svih socijalnih i istorijskih analiza. Dakle, nije reč o tome da umetnost izražava interese proletarijata, jer je to u istorijskom smislu autilitarno, već proletarijat, da bi sebe potvrdio, mora sâm stvarati umetnost, te upravo kroz umetnost i kao umetnost dati svojim razmišljanjima neophodnu formu univerzalnosti.

Naravno, umetnost je samo jedan deo onoga što Marks naziva »razmišljanjem klase«, ali deo koji na sebi nosi značenje paradigme. Celina tog »razmišljanja« može se ovde odrediti kao kultura. Njeno odsustvo znači poricanje istorijskog prisustva proletarijata. U tom smislu se Puhovski retorički pita: »stvara li, naime, proletarijat uopće još kulturu? Odgovor je na ovakav upit, dakako, znatno kompleksniji i dalekosežniji od uobičajenog razglabanja, no, u osnovi, taj odgovor mora biti negativan: proletarijat doista više ne stvara svoju kulturu. Njegova je povijesna funkcija u tom pogledu određena nužnošću postupnog razbijanja kulture kao samosvojne i samostalne regije ljudske delatnosti« (str. 126). Jasno je da jedan ovakav stav koji izriče identitet ukinuta radnička klasa = ukinuta kultura, a koji načelno može biti ispravan, ne može biti prihvaćen jer je sadržajno prazan. Takav stav zapravo ništa ne raskriva. »Razbijanje« zaista ne može biti istorijska alternativa kulture proleterske klase.

Ako je o kulturi uopšte moguće govoriti, onda je to u diskursu kulturne prakse. Pod tim mislimo znakovno-predmetnu zbiljsku delatnost koja u poslednjoj instanci predstavlja proizvođenje promene

Digitized by Google

same kulture. U socijalističkom kontekstu proizvođenje promene kulturne prakse jeste i njeno ozbiljenje. *Ta proizvodnja promene jeste kultura.* Reč je o temeljnom diskursu koji ustanovljava Marks i koji uvek implikuje promenu. Uvek se mora raditi o promeni. Jedna politička istorija pojma kulture nesumnjivo bi pokazala nužnost njegove promene i upućivanja ka novoj kulturnoj praksi. To upućivanje jeste sada, u stvari, kritika građanskog pojma kulture, koji nije drugo do prikrivanje kapitalističkog načina proizvodnje. . .

Aleksandar Petrović

Antonio Gramsci: O državi — Izbor tekstova

(Izbor, prevod i predgovor dr Ivo Petrinović, »Radnička štampa«, Beograd, 1979, strana 234)

Italijanski teoretičar i jedan od najistaknutijih vođa međunarodnog radničkog pokreta Antonio Gramši ne prestaje da bude aktuelna istorijska figura, u Marksovom smislu tog pojma. Njegova ogromna stvaralačka energija, koju je uložio podjednako u teorijsko razvijanje i produbljivanje marksističke koncepcije diktature proletarijata, u organizaciona, strateška i taktička pitanja sa kojima se suočavao međunarodni radnički pokret između dva svetska rata, ostavila je dubok trag ne samo u nedavnoj istorijskoj prošlosti, već i u savremenim odnosima u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu.

Ovaj pisac nije dovoljno prevođen u Jugoslaviji, a njegova dela su manje izučavana od radova njegovog sunarodnika Toljatija. Stoga je prevod njegovih radova objavljenih pod zajedničkim naslovom *O državi* novi doprinos razvoju jugoslovenske naučne i kulturne misli.

Gramšijevi politički spisi koji se nalaze u ovoj knjizi su delovi radova o novom poretku, Makijaveliju, politici i modernoj državi. U ovim radovima Gramši je dao osnovne postavke o pitanjima koja su konstitutivna za praksu diktature proletarijata i međunarodni radnički pokret posle Prvog svetskog rata i Oktobarske revolucije: (1) uspostavljanje vlasti proletarijata i njenih institucionalnih oblika; (2) razvijanje osnovnih postavki istorijskog materijalizma kao proizvod prakse i kao politički i filosofski odgovor građanskoj društvenoj misli, posebno B. Kročea i R. Mikelsa; (3) sociološka analiza moderne političke prakse i razmatranje uloge i mesta marksističke političke nauke.

U prvom poglavlju knjige, pod nazivom »Novi poredak«, Gramši je razmatrao pitanja koja su proizvod prakse istorijskog preobražaja društva, kada je uspostavljanje diktature proletarijata nametnulo neka sasvim konkretna pitanja koja je trebalo rešavati uvodeći time novu političku praksu. Istovremeno radnički pokret se suočio sa nužnošću prevazilaženja i menjanja sopstvenog istorijskog nasleđa. Ovi radovi nastali su u prvom periodu Gramšijevog stvaralaštva (do 1919. godine), kada je kritički ocenjivao razvoj raznih struja i pravaca u radničkom pokretu, naročito sindikalizam Ž. Sorela i oportunističke ideje De Leona i drugih autora. Suštinu teorijskih preokupacija sadrži početak članka koji je Gramši objavio u časopisu »Ordine Nuovo« 1919:

»Veliki problem nameće se danas svakom socijalisti koji osjeća živi smisao povijesne odgovornosti radničke klase i Partije, koja predstavlja kritičku i djelujuću svijest o misiji te klase. Kako usmjeriti ogromne društvene snage koje je oslobodio rat? Kako ih disciplinirati i dati im politički oblik koji ima sposobnost da se prirodno razvija, da se stalno upotpunjuje, sve dok ne postane okosnica socijalističke države u kojoj će se utjeloviti diktatura proletarijata? Kako povezati sadašnjost s budućnošću, zadovoljavajući prije-

Digitized by Google

ke potrebe sadašnjosti i korisno radeći da bi se stvorila i »anticipirala« budućnost? Svrha je ove rasprave da potakne na razmišljanje i djelovanje; da bude poziv najboljim i najsvjesnijim radnicima da razmišljaju i da svatko, u vlastitom djelokrugu i akciji, surađuje na rješavanju ovoga problema, da skrene pažnju drugova i udruženja na taj problem. Samo iz zajedničkog i solidarnog rada na rasvjetljavanju, uvjeravanju i uzajamnom odgajanju nastat će određena djelotvorna akcija« (str. 27).

Drugi značajan predmet Gramšijevih radova, koji nema samo teorijsko-povesni (u Marksovom smislu), već anticipira pristup savremene marksističke misli društvenim pitanjima, jeste sociološki metod. On primenjuje ovaj metod na analizu političkih fenomena, polazeći od razmatranja institucija vlasti (država, politički sistem), zatim na klasu, problem autoriteta, morala i vlasti. Njegov pristup je aktuelan ne samo kao novi doprinos nekim ključnim problemima međunarodnog radničkog pokreta, već kao istorijski odgovor savremenim koncepcijama funkcionalističkih teoretičara. Gramši je, za razliku od većine marksista, razmotrio pitanja revolucije, klase, diktature proletarijata i političkog sistema kao osnovne pretpostavke za dalja teorijska istraživanja i povezivanja sa problemima vlasti i autoriteta.

Njegova sposobnost procenjivanja istorijskih tokova i ključnih problema jedne epohe bila je ne samo velika, već je praćena sociološkim senzibilitetom koji prepoznaje nedovoljno objašnjene fenomene i pronalazi različite i diferencirane istraživačke pristupe za njihovo objašnjenje. Gramši je svoje radove iz perioda 1919—1926. godine posvetio, ne slučajno, razmatranju problema vlasti i modernog vladara. Sunarodnik Makijavelijev, Gramši je iskoristio poznate stavove ovog pisca da bi iskazao sopstvene teorijske koncepcije. U raspravi *Beleške o Makijaveliju* (Note sulla Machiavelli) daje ocenu istorijskog razvoja posle Prvog svetskog rata, a u člancima *Elementi politike, Politička strana, Predviđanje i perspektiva, Politička borba i vojni rat, Pojam pasivne revolucije, O birokratiji, Sociologija i politička znanost, Pojam prava, Politika i ustavno pravo, Država, Politička klasa, Moral i politika* — iznosi svoje ocene problema koji su predmet marksističke teorijske misli, kao i ideologije i strategije proletarijata.

Gramši je pošao od osnovnog pitanja — šta je suština i gde treba tražiti institucionalne oblike vladavine radničke klase. On je smatrao da demokratsko ostvarenje interesâ radničke klase treba tražiti u fabričkim komitetima, koji su zasnovani na principu vojne organizacije: »Svaka tvornica bi organizirala jedan ili više pukova te vojske, sa svojim kaplarima, službama za vezu, oficirima, glavnim štabom, dakle vlast uspostavljenu slobodnim izborom, a ne autoritativno nametnutu. Preko skupova, održavanih u tvornici, stalnim propagandnim radom i uvjeravanjem od strane najsvjesnijih elemenata postigao bi se korjeniti preobražaj radničke psihologije, masa bi se bolje pripremila i osposobila za vršenje vlasti, proširila bi se svijest o dužnostima i pravima druga i radnika, konkretna i djelotvorna svijest, zato što je nastala spontano iz živog i povijesnog iskustva« (str. 31).

Fabrički komiteti su institucionalni oblik koji najbolje i najefikasnije izražava potrebe i ciljeve proletarijata u prvoj fazi revolucije. Njihova akciona sposobnost i mogućnost transformacije potiče iz revolucionarnog jezgra fabričkog proletarijata, zato što su vezani za svakodnevnu borbu za opstanak i nastali su tamo gde je najgrublja eksploatacija nužno morala da bude zamenjena revolucionarnim društvenim prevratom. To je osnovni oblik iz koga nastaje i dalje se razvija država proletarijata:

»Načelo udruživanja i solidarnosti postaje temeljno načelo radničke klase, mijenja psihologiju i navike radnika i seljaka. Nastaju ustanove i organi u kojima se to načelo utjelovljuje; na njihovoj osnovi počinje proces povijesnog razvitka koji vodi do zajednice sred-

Digitized by Google

stava za proizvodnju i razmjenu« (str. 33).

Klasnu suštinu države Gramši je odredio kroz njenu istorijsku ulogu. Klasna suština države obavezuje proletarijat dvostruko: u istorijskom smislu revolucionarni prevrat i stvaranje diktature proletarijata kao prve pretpostavke odumiranja države, u idejnom i teorijskom smislu dalje razvijanje marksističkog učenja o državi kao idejnog oružja proletarijata u borbi protiv buržoazije. Prvi istorijski korak proletarijata je ukidanje buržoaske države nastale u cilju zaštite slobodne konkurencije i stvranje države koja štiti interese proletarijata. Ova država svakako je vladavina u ime radničke klase, i Gramši to ističe kao istorijsku karakteristiku društva prelaznog perioda ka komunizmu. Nacionalna država proletarijata je istorijski oblik, ali i instrument dubokih korenitih promena koje zahtevaju čitavu epohu — promena u mišljenju, psihologiji i mentalitetu ljudi. Za Gramšija je drugi osnovni zadatak proletarijata internacionalizam kao cilj i instrument: »U tom smislu je tvornički savjet prva ćelija u povijesnom procesu koji treba postići vrhunac u komunističkoj internacionali, ne više kao političkoj organizaciji revolucionarnog proletarijata, nego kao reorganizaciji svjetske privrede i kao reorganizaciji čitavog ljudskog života, nacionalnog i svjetskog. Svaka sadašnja revolucionarna akcija ima vrijednost, povijesno je realna, ukoliko pristupa tom procesu i ukoliko se shvata i ako je čin oslobođenja tog procesa od građanskih nadgradnji koje ga primoravaju i sprečavaju« (str. 45).

Razvijanje marksističkog istorijskog mišljenja Gramši je smatrao potrebnim iz dva razloga: najpre kao dalje razvijanje teorije i prakse proletarijata, i razvijanje istorijskog materijalizma kao kritički osvešćenog mišljenja epohe, nasuprot građanskim, političkim i filosofskim doktrinama. Gramši je živo i svestrano razmatrao ideje Kročea, u čijoj misli je video renesansu građanskog sveta posle Prvog svetskog rata. Određenja političke stranke, političke nauke, ideologije koja je dao Kroče Gramši je analizirao na svoj način: produbljeno i jezgrovito. Posle kritike modernih građanskih koncepcija Gramši je došao do niza pitanja koja se otvaraju pred proletarijatom; on razmatra problem modernog vladara ne iz aspekta istorijsko-političke reminiscencije, već zbog suštine čitavog novog društva koje proletarijat hoće da gradi posle revolucije. Pitanja kolektivne volje Gramši je svestrano osvetlio povezujući ih sa nekim stavovima Makijavelijevog *Vladaoca* da bi pokazao kako politički, sociološki, ekonomski i psihološki postulati ovog dela, koje u sebi spaja teorijski traktat sa praktičnim programom, takođe obavezuju moderni proletarijat dvadesetog veka da o svim društvenim pitanjima izgradi svoje osnovne stavove i sprovodi ih u praksi. Makijavelijevo delo sadrži političku analizu, ali i pojednostavnjene elemente mitskog karaktera: »Utopijski karakter »Vladara« jest u činjenici da on nije postojao u povijesnoj stvarnosti, nije se prikazivao talijanskom narodu sa značajkama objektivne neposrednosti, već je bio čista doktrinarna apstrakcija, simbol šefa, idealnog kondotijera; ali strastveni elementi, mitski, što su sadržani u čitavom sveščiću, dramatskog pokreta velikog učinka, rezimiraju se i postaju živi u zaključku u prizivu jednoga vladara »koji stvarno postoji«. U čitavom djelu malog obujma Makijaveli raspravlja o tome kakav mora biti »Vladar« da bi jedan narod doveo do utemeljenja nove države, a tu raspravu on vodi logičkom rigoroznošću i znanstvenom udaljenošću« (str. 70).

Razmatranje Makijavelijevog dela je sredstvo koje Gramši koristi da iskaže svoje stavove. Jer, kao što su mitski lik kondotijera i njegove osobine doveli slavnog Firentinca do određenih zaključaka, Gramši na osnovu tog iskustva primećuje da je u istoriji radničkog pokreta takođe bilo simplifikacija i težnji ka stvaranju mitologije. Njemu je *Vladalac* poslužio kao sredstvo dokazivanja realizma i nužnosti realističkog pristupa proletarijata u razvijanju sopstvene prakse. S obzirom na tendenciju jačanja birokratije i okoštavanja

Digitized by Google

državnog aparata, ovo pitanje se pokazuje kao suštinsko pitanje diktature proletarijata u njenoj prvoj fazi.

Razvoj marksističke misli bio bi manje aktuelan i manje celovit da Gramši nije napisao svoja teorijska dela: *Novi poredak, Istorijski materijalizam i filosofija Benedeta Kročea, Beleške o Makijaveliju, o politici i o modernoj državi.* Njegov doprinos je značajan i zbog toga što je dao podsticaj sociološkoj analizi političkih fenomena, i to na svoj specifičan način, spajajući istančanu teorijsku analizu sa ocenom aktuelne prakse. Kada piše da »stranke imaju kao zadatak proizvesti sposobne rukovodioce, one su masovna funkcija koja odabira, razvija, množi potrebne rukovodioce da bi se jedna određena društvena grupa (koja je »fiksirana« količina toliko koliko se može utvrditi koliko ima komponenata iz svake društvene grupe) raščlanila i od nesređenoga kaosa postala organski sređena politička vojska« (str. 180), onda je to zaista zahvat u srž taktičkih i ideoloških potreba i ciljeva proletarijata. Iz nešto kasnije, ali ne tako daleke istorije razvoja marksističke misli može se zaključiti da je bilo malo ovako kritičkih i produbljenih analiza; u periodu u kome je Gramši pisao svoje poslednje radove u zatvoru, politička misao socijalizma je stagnirala i pretvarala se u dogmatizam.

Politička misao Antonija Gramšija još nije dovoljno proučena. Stoga je prevod njegovih radova o državi značajan doprinos daljem proučavanju doprinosa ovog marksističkog teoretičara i revolucionara. Prevod, izbor tekstova i uvod napisao je dr Ivo Petrinović. Uvod je bio-bibliografskog karaktera, sa Gramšijevim delima objavljenim na italijanskom i srpskohrvatskom jeziku, što olakšava dalja istraživanja. Ovaj prevod omogućuje da se potpunije sagledaju ideje i političke koncepcije ovog darovitog, originalnog i kritičkog marksističkog pisca. Njegova predanost idejama i ciljevima radničkog pokreta omogućila je da u teškim uslovima višegodišnjeg tamnovanja očuva živo osećanje za istorijsku aktuelnost i procenu društvenog razvoja. U njegovim stavovima savremeni čitalac može da nađe pitanja koja su podsticajna i koja dalje egzistiraju u savremenoj praksi.

Dubravka Stajić

Digitized by Google

Digitized by Google

4 6915

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY

B000568669

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Digitized by Google

Digitized by Google